ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ТОМИ 26 — 43

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 37

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ
(1906 — 1908)

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1982

У1
Ф83

Редакційна колегія:

М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
І. О. Дзеверін
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
Ф. Є. Лось
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський
М. Т. Яценко

Редактор тому

І. О. Дзеверін

Упорядкування та коментарі

М. С. Грицюти

Редакція художньої літератури

Ф $\frac{4603000000\text{-}162}{\text{М221(04)}\text{-}82}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1982

ДОСЛІДЖЕННЯ
СТАТТІ
МАТЕРІАЛИ

ІППОЛІТ ТЕН*.
НАРИСИ ІЗ СТАРИННОГО СВІТУ

З французького переклав О. Пащук («Літературно-наукова бібліотека»*. С[ерія] II. Ч[исло] 118). Львів. 1905. Накладом Українсько-руської видавничої спілки*. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка*. Ст.112, 16°. Ціна 65 сот. Зміст: 1) Платонова* молодіж. Ст. 1—52.—2) Ксенофонтів* похід. Ст. 53—100

Із блискучими та при тім повними широкого знання й ерудиції, а незвичайно просто й популярно викладаними «Нарисами» (Essais) Іпполіта Тена повинен бути знайомий кожний освічений чоловік, особливо такий, хто цікавиться літературою і критикою та її новішим розвоєм у Франції. Тен, як відомо, відіграв у тім розвої дуже значну роль і досі вважається великим майстром реалістичної критики. Власне в дрібних його нарисах (згадаю, прим., славний нарис про Бальзака*) показується його майстерство не раз краще, як у великих працях. Видавнича спілка, бажаючи познайомити нашу громаду з тими перлинами стилю і думки, подає ось тут переклад двох нарисів, яких темою є золотий час старинної Греції. В першім нарисі на підставі Платонових діалогів автор знайомить нас із найкращими типами афінської молодежі часів Перікла* і Сократа*, а в другім на підставі Ксенофонтової «Анабази»* показує ту саму грецьку молодіж у авантюрничім поході в серце Азії, в битвах, радах та пригодах важкої та небезпечної мандрівки. Оба нариси творять таким робом одну цілість і ілюструють одну з найцікавіших епох старинної історії. За сим першим випуском піде вибір дальших Тенових нарисів, головно на теми літературно-історичні.

BEL PARLAR GENTILE[1]

Інтелігент наших часів читає романи і новели, фліртує або диспутує; оповідати він, звичайно, не вміє, окрім хіба зміст прочитаного або смішні анекдоти. Наш новочасний діалог — се гра питань і відповідей,. діалог, взорований на новочасних драмах і комедіях, у певній мірі завсіди зворушливий, емоціональний і направлений просто «до речі», скупий на слова, безбарвний, практичний, а не поетичний. Стикаючися з селянином, наш інтелігент аж надто часто приходить у таке положення, що мусить відчути глибоку різницю між тим способом ведення розмови, до якого привчила його школа та важкий новочасний розвій громадського і економічного життя, і тим способом, якого держиться мужик. Усі се відчуваємо не раз, але нікому не приходить у голову застановитися ближче над секретом того мужицького діалогу, над тим, що різнить його від нашого.

Певна річ, мужицька розмова знає також драматичну форму, короткі питання і короткі відповіді, Schlag auf Schlag[2], як каже німець. Але се у нього не товариська розмова, але вислів афекту, гніву або якоїсь практичної потреби (куди веде дорога, де живе той а той), коли поминути чисто традиційні церемоніальні питання й відповіді при стрічі, прощанні, вході в чужу хату і т. і. Поза тим, у спокійній товариській розмові мужики не люблять питань і відповідей і дивляться кривим оком на інтелігента, який би навіть у найліпшій волі захотів вести з ними розмову таким привичним для себе, а непривичним для них способом.

— Що ж то, він мене на протокул бере? Або: він мене катехи випитує? — марикують собі селяни на такого розмовника, що раз у раз пристає до них із запитаннями.— Най би говорив так, як люди, а то все чогось допитується!

[1] Вишукане красномовство *(італ.)*.— *Ред.*
[2] Удар за ударом *(нім.)*.— *Ред.*

Най би говорив так, як люди! Оттож-то й цікаво прислухатися, як вони говорять. Певно, не всі однаково говорять, але я певний, що кожний, хто ближче стикався з селянами, пригадує собі не одного такого, у кого слова плили, як медова річка, овіяні дивним чаром здорової, чистої індивідуальності, і лягали в душу, як запашні квіти. Не говорю про сільських жартунів та сміхованців, що продукуються, звичайно, запозиченим добром, міжнародними повістками та анекдотами,— се окреме діло. Говорю про таких, що бувають душею селянської поважної, господарської конверзації. Поважним людям не до лиця між собою в поважній розмові говорити казки та байки, смішити анекдотами; вони навіть формально уникають висловлювати які-будь питання. Не скаже: чи цілий тут у вас міст на ріці, а покладе питання в oratio obliqua[1]: не знати, чи буде цілий міст на ріці. Коли мова про пригоди якогось постороннього чоловіка, а один із розмовників хоче знати, чи присутній тут його кум знався з тим, про кого оповідає, то ніколи не запитає просто: «А ви знали його?» Се була би нечемність. Він скаже своє запитання в іншій формі: «О, та же ви, певно, з ним ходили і не одно від нього чували».

Сказати коротко: мужицька конверзація держиться переважно, типово в е п і ч н і м тоні. Се не логічне сплітання думок у формі питань і відповідей, се барвиста мозаїка довших або коротших оповідань. Один скаже одно, другий друге, се викликає у третього якийсь аналогічний спомин і так далі. Зв'язок тих оповідань не раз зовсім припадковий, але зате кожде оповідання звичайно має фактичну основу, отже, оповідач в міру свого таланту передає його так живо і барвисто, як лише може. Значить, кожде оповіданнячко інтересне само для себе, а кілька їх складається на більшу характеристику. Слухаючи збоку і мірячи ті оповідання нашим інтелігентним, логічним шаблоном, здається, що маємо тут ряд зовсім ні з чим не зв'язаних деталей; але фантазія розмовників-селян, маючи під собою живий, реальний грунт відомих фактів і відносин, заповнює люки і логічні скоки і творить собі суцільний образ того, про що всі, здається, говорять зовсім безладно.

З наших старих белетристів найліпше прислухався до того характеру селянської розмови Квітка. Читаючи його «Козир-дівку», «Сердешну Оксану» або «Мертвецький ве-

[1] Непрямій мові *(лат.)*.— *Ред.*

ликдень» («Маруся» трохи занадто підсолоджена, інші мають занадто моралізаторську тенденцію), ми найближче підходимо до того селянського способу оповідання. Його особливу поетичність дуже добре відчув Куліш*, коли в своїй «Настусі» пробував відтворити таку «широку, квітчасту, лицарську, козацьку бесіду», хоч і дав у ній голос жінці, старій Морозисі. Наші етнографи, що повинні б були найближче підійти до сеї теми, не дали нам досі майже нічого для неї. Вони полювали на пісні, казки, вірування, легенди, і їм ніколи було прислухатися до тих широких, невимушених і на око безпрограмових розмов селянських, у яких, мов у калейдоскопі, переливаються їх щоденні, не раз на око сірі та нецікаві справи. І тут виїмок творить Куліш, який у своїх «Записках о Южной Руси»* дав нам не лише купу цікавого етнографічного матеріалу, але надто дав інтересну пробу передати той матеріал, овіяний тим самим теплом селянського родинного життя, що кладе свою нестерту печать на колориті й формі самого того матеріалу.

З новіших наших етнографів найближче підійшов до сеї теми о. М. Зубрицький*. Як сільський священик у однім із етнографічного і з культурно-історичного погляду дуже цікавім закутку нашого краю, історик і етнограф, а при тім сам син селянської сім'ї, він почуває потребу вникнути якнайглибше в душу народу і передати нам, відбитим культурною течією далеко набік від того народу, його духове і моральне обличчя в можливо повній і автентичній формі. Він перший у нас звернув увагу на ті зерна культурної історії та народної психології, що котяться день у день у тих сірих безконечних селянських розмовах, і пробував виловлювати з них причинки для своїх наукових тем. Народні спомини про рекрутчину, про тяжкі роки, про годівлю і торгівлю овець, про пачкарство, про заселення поодиноких сіл, про одежу і т. і., позаписувані ним у часі довголітньої душпастирської практики, містять, одначе, обік культурно-історичних даних, дуже часто ще щось інше, з деякого погляду далеко цінніше — а власне характеристики живих людей, їх пригод і настроїв, їх світогляду й етики. О[тець] Зубрицький чоловік настільки широко освічений, що не боявся позірних дигресій від теми, але коли йому вдалося чути тямущого оповідача, записував і такі оповідання про особисті пригоди чи то самого оповідача, чи його знайомих. Сказавши по правді, для наукової робітні такі записи поки що непотрібні: се ані етнографія, ані історичні документи.

Та досить приглянутися до них трохи ближче, щоб зрозуміти їх властиву ціху: с е н а р о д н а б е л е т р и с т и к а, народні новели та романи. Хоч їх теми все беруться з дійсного життя, мають героями дійсних, по ім'ю знайомих, іноді живих іще людей, але сам спосіб оповідання, трактування матеріалу, стилізування сирих фактів до тої міри, що з них робляться типові явища, проте не позбавлені індивідуального колориту, все те показує нам, що се вже твори коли й не свідомого артизму, але дуже тонко розвиненого артистичного інстинкту.

Подаю тут два такі оповідання, записані о. Зубрицьким у Мшанці. Перше, записане д[ня] 12 падолиста 1904 р. від заможного господаря Федя Цмая, подає характеристику відомого в селі, та давно вже покійного пачкаря і силача Василя Симинського (родився 1811 р., вмер 1866), прозваного в селі Сліпим Маскальом. Оповідач зразу держиться теми, заданої йому панотцем, а власне оповідає про пачкарські пригоди Маскаля, про його передирки з «нивізорами» і т. д. Ми ті оповідання пропускаємо, вони входять у розвідку о. Зубрицького про пачкарство, і там їм місце. Та оповідач, захоплений своїми споминами і пластично відтвореною в його душі постаттю Сліпого Маскаля, швидко відбігає від теми і дає своїм мозаїковим способом, без рефлексій і моралізацій, повну характеристику покійника. Розуміється, при помочі фактів, які приходять йому на пам'ять.

І. На Магурі бив такий бучок, що стояв двайціть, а може, трийціть літ, грубий, неколючий, а знали го всі люди; хто належав тутки латри бити, кождий просив бога, би того бучка не дав му зрубати і колоти злісний, бо тогди і пилів не било, хоба кружали (перетинали дерево сокирами); била єдна пила скарбова або дві, і то кепська, на ціле село. І злісний зійшов і газдів стращив: «Я того і того бука дам зрубати на латри, бо вже час прийшов зрубати». Але кождий просив, жеби яке гладше дав, би міг порубати. І газдове п'ют горівку і йому дают і дают корупцию і на гостину го берут. А Маскаль ходит по коршмі, а злісний мовит до нього: «А ти чого ходиш по коршмі? Випив би-с так, ги я. А диви, як мині люди купують!» А Маскаль ся вбертат: «Я не маю за що купувати». Та він йому повідат: «Ой маєш, бо я тобі того бучка дам, що ся не буде колоти». А він мовит: «То добре, я тому рад, коли йти рубати? — «Завтра». І прийшов Маскаль до нас, разом ходили рубати з єдного грунту, і мовит до вітця: «Ходи, Михайле, рубати бучка!» А дідо мовит: «Що ж ти, Ва-

силю, зробив?Ти ся з злісним посварив, то він ти дасть того бучка, що ся не коле!» — «Не бійтеся, дайте свої два топори, а мій третий, і моя п'ясть без довбні поколе, а він вже не буде пити і їсти з-за того бучка». Тот вийшов другий день на Магуру, та й отиць, і бучка стяли. Злісний надийшов, а бучок вже лежит стятий, та й мовит: «А хто ж то стяв того бучка?» Маскаль відповів: «Та я».— «А хто ж ти велів?» — «Та ти вчера».— «Воліви-сми найстаршу корову стяти, ніж того бучка, бо то била моя корова, я з-за того бучка не раз випив і ззьїв».

II. Як їхали в тісні роки за Беськід по жито, та й вийшли в Волосатий онде в Беськід, намокло ним в ходаках і отиць мовят: «Куме, перезуйтеся, бо я ся буду перезувати». А Маскаль повів: «Та ти свої ноги можеш шанувати, бо ти поїхав з горазду, а я з біди, то няй мої ноги терпят, а ти свої шануй, бо як би-с відморозив, то била би чуда і сьміх, а мині не буде чудно». Не послухав, та й пак на морозі відморозив на ногах пальці.

III. Як настали голодні роки, пішов в Поділля і лишив на мого вітця грунт. Бив він там вісім літ з жонов, з дітьми, зо всім, і вже ся отиць дочував, же він вийде, і пішов там за безрогами пониж Тисьмениці, найшов Маскаля і мовив му: «Куме, я своїм коштом буду ти хижі глядати, будинку, жеби-с сідав на мої два долішні прути, а свої горішні мені відступив, би-м си враз з своїми злучив».— «Волів би-с ня втопити, ніж би-с ми мав таке слово повісти! Ти ся того не діждеш, би я ся тобі з вітцівщини вступив». І терпів, а не дав грунту. Хоть би і місяць не їв, а ни до кого бив би не пішов і ничого бив би не рушив. А його син Іван погирив много поля. Оту загороду, що в нас типирь є, продав за трийціть ринцьких.

IV. Як притісніли, то-м приніс до хиж хліба здому, а він не хотів брати, а й мовив: «Твій отиць і ти два рази зголоднієте, як я раз». А я того слова тогди не розумів і гадав си, як ми можемо з вітцьом два рази зголодніти, а він і раз ні? Він бив ретельний, як увидів тинянку, як упала з нашого острогу (плота) на його бік, то метав на наш бік і мовив: «Би-с ся не замішала, би-м не согрішив!»[1]

---

[1] Завважте, що се говорить затверділий пачкар, що прожив увесь вік у війні з ревізорами і вважав геройством одурити або й набити функціонера цісарської власті та укривдити цісарський скарб! — *І. Ф.*

V. Як перший раз горіло, їмився Буній, та й ся імили усі Пізнаки аж по Сиватчиного, щось шість ци сім хиж згоріло. І вийшли єгомосць з божим даром, трохи вітер зачав зносити в тот бік в ріку, а Маскальова хижа била трохи на краї д'горбови, та й люди ся збігли, ратували, та й вратували. Маскаль мав сьтів, на нім з сорок до п'ятьдесять раз сьвячений був єлей. Сьтів виніс на двір і припер до стріхи. Як тото увидів, же юж його хижа зістала, ногами тріскат, голубці б'є і в долони плеще і мовит: «Богацькі ся хижі запалили, а моя стара ся гріє». Він не так мовив, погано мовив. (Оповідач унимався мені повісти дослівно слова Симинського.) Кождому жаль, же си сьміх чинит, няй била згоріла; кождий повторався, та й пішов. Ратували, та й не згоріла. Прийшло за сім літ, як ся зновіль імили Пізнаки, та й ся імила і його і згоріла. Тогди виніс сьтів і положив на землю. Тот сьтів є типирь у Вітика. Син му Іван з долу злупав і палив в печи два дни. При огни мовив улан, Тимків отиць: «Ну, вже ми не жаль, же моя горит, ай і твоя ся запалила (як худобина). Чому типирь не гріється? Вже і сьтів ти нич не поміг!»Та й почалися сварити і улан ударив го киянев.

VI. Заслаб Маскаль і прийшов Гірняків Федьо, і як ся спростив, та й мовит: «Но, куме, видиш, будеш уже вмирати». А він повідат: «Не знаю, але біг дав им ся висповідав, зладив, час домів іти».— «А ци їв би-с дащо?» — Гірняк ся питат. «Нич ня не кортит, якусь горяч маю в роті, видит ми ся, як би-м ся квасного напив, то би ми відходило, бив би-м інакший, але нема ми кому принести!» А Гірняк мовит: «У мене є борщ квасний і файний».— «Ба! Коби ми хто приніс, я вже ослаб, а жона не хоче слухати». А вна ся вбертат: «О ти вслаб! Ти би ще на Магуру вийшов, викрикуєш, як медвідь і типири-с випив пів коновці води, що-м принесла з колодяци від Цмая». А він мовит до Гірняка: «От видиш, як то пуста жона чоловіку житя вкорочує. Прийшовис і спростивисся і вже ми лекше било, але типирь ня так запекло коло сирьця, же зараз буду вмирати. Подай ми,— мовит до мене,— Федю онтот камінь, що ся вкриват горниць з булями, подай, няй я си поставю на груди, та ми лекше буде!» І я побіг і подав, і він си взяв тоту плитку і на ню плюнув: «Допоможи ми встати, боже», руками ся імив постелі, а плитка на колінах, а він сідат і ноги си спущат на землю. А Гірняк мовит: «Ну! Та як? Ідеш куме на двір?» — «Зараз піду, іно ся з свойов жонов спрощаю». І взяв тот камінь, плюнув на него і лівов ся руков підпер, а правов як вер у жону си, то, може, било

сто кусний, розбився на мак до стіни. Гірняків Федьо кстився і ганьбив го: «Ти міг її забити!» — А Маскаль повідат: «Я так хотів, би ся ни с ким не сварила».— Зробив два кроки, подивився із сіний на сьвіт, упав серед сіний, зінув і юж по нім било».

А ось другий запис — зразок автобіографічного стилю оповідання Антося Барлицького (пишеться Сисин) із Мшанця, записане також о. Михайлом Зубрицьким.

І. Пішов би я, Іванів Михайло з Бистрого і Король Іван з Вицьова, та й прийшли до Чернівців за пасами іти на комору. Тот у губернії повідат нам: «Ви маєте старі паси, з тими не мож іти; я заталіграфую до вашого бецирку, а ви заплатите по 3 леви від хлопа, дасьте 9 левів». Та й ми заталіграфували так ги днесь, а другий день в полудне прийшли ми всі три; ним обом прийшли паси, а мині ні. «Антось Сисин пасу не має, капітан не може в письмах найти, ци ти ставав до асинтирунку, ци ні, і тому таліграфу тобі нема. Жди до завтра, а прийде зась таліграф; або прийде, аби ти дати пас, або підеш цюпасом домів». Переночувалисьмо, та й на другий день таліграф прийшов. Пак дали мині пас, в (Старім) Місті написали, що я в Чернівцьох ставав всі три рази (1877—1879 рр.). Та й ми прийшли на комору до Бассарабії, ішли-сьмо на Садагуру. Та й ми поміняли по 15 левів на тамтуські гроші; дали якісь рублі, парі, карбованці і золоті. Прийшли ми на комору д' тому жовнірьови, що на коморі на варті на брамі коло колодки. А він нам повідат: «Покажте паси!» Ми показали паси, а він нам попідписував, же маєме, розімок браму і пустив нас. Та й ми ідеме, а за брамов з-на п'ять кроків від неї є ланц з заввиш у пояс. Тамтот жовнірь взяв і розімок, і тот ланц упав у желізну ринов. Тот на варті взяв нас і мовит: «Ходжте до канцаляриї!» Ми ввійшли, а там такі пани страшні хлопи, великі дуже, гузиків з вісім рядів долі грудьми. Єден з тих панів мовит: «Розбірайтеся!» Та й ми ся розбирамо, я ся борзо похватав, та й розібрався, а вни повіли: «Не з кошулі, а з бруцака!» Та й ми взяли, повитрясували з бруцака всі триє. У тамтих двох не било нич, хиба шмаття та хліб. А в мене понаходили то кліщі, то пильники, долотята, дріт на протичку, швайку до шпінки, крем'янку, з лижки держак бакмановий на сигнет бабі на палиць, восьмий нумер до протички (дріт зложений в виді лежачої ∞), аби дзеленчало коло протички, ціну, олово, прячку з міди на ремінь. Зараз мене питают: «Що ти є за ремісник, за шпекулянт?»

Єден устав з-за стола та й повідат: «Ти ідеш в наш край щось показувати, через комору не вільно нич нести, хиба шмаття та хліб; ти підеш на піврік до штукавзу, а за піврік відпишеся тя шупасом». А тоти два, що зі мнов, беруться до присяги, же я не є жаден ремісник, хиба собі таке зробю, що ми треба. Але вни того не питают, ту присяги нема, а й берут мене до штукавзу. Вивели мене на гостинець право тої брами, кади я ішов, тамка стали і тим двом повідают: «Ви си йдіт з богом, а він піде до штукавзу!» Але тот жовнірь з нашого боку подивився, прийшов д' до мні і питатся, за що мене так обстали пани тоти? Прийшов д' ним, і вни показали му тото ремесло, що я мав, і повідают, же я є шпекулянт, іду показувати в єнчий край. І він взяв, забрав тото ремесло від них на руку і тото обзират. Зачався мене питати: «Що ти тим робиш?» — «Пильником обтинаю бляху на шпінку і долотом также обрубую, жеби била округла».— «Що тов швайков робиш?» — «Протинаю дірку на шпінку защінкатися, а крем'янков зазначую шкло, кади переламувати».— «А цьвяки нащо несеш?» — «На сьвірники до шпінки».— «А другий пильник?» — «Другим рясую шпінку».— «А нащо бакман з лижки?» — «Зробю бабі сигнет на палиць».— «А нащо тобі жовтого дроту?» — «З дроту зробю протичку пробивати файку. Олово до лютування і хрещики виливаю і перстені. Кліщами обтинаю обробу до шпінки, загну си при протичці головку». І він зняв руку догори і повідат так: «Служив єм найяснійшому монарсі вірно і присагав єм і сягну типир, же він не є жаден ремісник, жаден шпекулянт. Але же він лайдак, дуринь, в сьвіті не бив і не знав, що то є комора. Я є звідтам з того краю; робив таке, що йому треба, і з тим ішов». Та й они кажут: «То си везь!» Як они вернули до канцалярні, а я пішов, де ми треба било. Але тот жовнірь почав мене зневажати: «Нащо ти таке брав! А ци знаєш, відколи я ту, то юж три в штукавзі вмерли? Так і ти, як били тебе заперли, бив йись не вийшов відтам!» Я йому давав за тото ринський, що мене виручив. «Я би не брав,— повів,— а тото дагде верзь!»

II. Та й ми забралися, та й іди дорогов, сами не знаємо, де і кади. Та й ми тамтуським грошам не знаємо рахуби. Хто що велів, то ми давали. Як видав що, то добре; а не видав, то ми не справляли. Так ми іди, так ми іди і зайшли до єдного пана, він мав дванацятьсот овиць, а пан тот не вміє бесідовати по-руських, а має такого словака, що наімат робітники. Тот словак вийшов д' нам і питатся нас: «Ци ав-

стрияки ви?» — «Вострияки!» — «То і я є відтам, з Австриї. Ци били би ви в пана за чобани?» А ми мовимо: «Будеме».— «То я вам каждому дам 85 карбованців на цілий год».— «Ми тим грошом не знаємо рахуби»,— повідаме. «Як вибудете в мене, я пішлю на комору, зміняю і дам каждому 150 срібних ваших гроший, і дасть вам пан кожух і кожушані гаці на зиму». Та й ми на тото пристали, віддали паси і там ся записали.

III. І він сів на коня і вивів нас там двох до стину (кошари), а третий лишився коло двора за кухаря. Там були єнчі чобани. І наказує ним, жеби на нас не кричали, би нас файно приймали, і поїхав си гет. Ми там побили єден і другий день, а третого дня заяли-сьмо оба. Та й ми женеме вівці, а вни дают нам много бундзу в торби, би-сьмо самі їли і метали псім, бо злі били, такі, що коні велич. Вийшли на поле, вівці розпаслися, а від псів ми здалека, мечеме ним бундзи. Але я ся дивю і повідаю до того другого: «Чуєш ти, Михайле! онде щось ся травов суне». Та й ми тото увиділи. Ми гужа! гужа! Тровимо, а пси нас не слухают. А тото сунься, сунься д' вівцям, хопив на плечі вівцю і поніс, а ми увиділи, що то вовк. Та й я повідаю: «Що ми зробимо? Та ми ту допасеме, як якісь два браття. Єден пішов десь, а тот, що лишився, буком вівці, та й на купку зносит». Ми ся загадали та й в полудне женеме до стину. Пригнали, і я борзийко д' тому, що варив їсти. Я прийшов д' ньому, потурмав його за руку та й показую ротом: «Прийшов тот, розняв рот, взяв на себе та й пішов». А він видивився та й повідат: «Не бійся», показує мині: вимок волос з голови, вер на землю і сплюнув. Так як би повідав: «Гадки не май, що значит єдна вівця для такого пана? Та й мовит він: «Чомусь не тровив псами, колись видів?» — «Я тровив, мовив: «гужа!», але пси не слухали». А він ся обертат д' до мні: «Ну ж ти гужай! Ай гуляй лупай!» А пси юж на ногах. І я собі тото взяв в голову, би-м не забив, я си бесідую сам до себе: гуляй лупай! так, як би у нас гуляв і тріски лупав. А вни вчули і з мене сьміются і мовят: «А їсти бун (добрий парібок)». І мене обзивают і бесідуют: «Сарака», що кістя повилазило, бо я бив худий. І просят ня, жеби-м їв, би-м бив тлустий. Они повідают: «Гайда, а єсте хлемін (іди їсти, бо-с голоден)». Але я не розумів, аж поки не прийде д' до мні, не потурмат і не покаже в рот: «іди їдж!» Ми лежимо коло стину: іде дівка стежков, і встав єден такий молодий, та й мене потурмав і мене кличе, показав дівку і велів кликати: ди фата. (Ту

оповідач був трохи в клопоті, а відтак оповів, як подано.) І я кликав. Дівка прийшла, а вни ся сьміют. Я не знав того слова, та й кликав, а вни мене направляли. Она хотіла мене вдарити, а тот устав, обернув дівку і повів: «Іди си гет!»

IV. І ми побили там дев'ять днів, і нам ся не подобало, що не можемо ся научити тамтуської бесіди. Ми хотіли іти гет, а чобани нас не пущали. Мене не хотіли пустити, мовили, би-м ся лишив. «Тамтот няй си іде, а ти лишися». Полюбили мене, і мині там добре било. В Бассарабії добре ми било, пак єм жаловав,жем пішов. Я юж знав деякі слова по-волоських: стратіна — миска, камишів — портки. Ми прийшли до пана: «Верни нам пас, ми не уміємо бесіди». Але пан не хотів нас пустити і повідат: «Ви згодилися на цілий год, ідіт си такой». Та й ми побили єден день, другий, він дає їсти, та й на роботи гонит, а ми не хочемо. Ми сіділи на дорозі в фосі, а напротів д' нам надійшов жид і питатся: «Востриякн ви?» — «Востриякі!» — повідаме. «А чого ви сідите?» — «Ми стали в того пана на цілий год, подавалисьми паси, не подобатся нам, не можемо научитися тої бесіди, а пан не хоче нас пустити». А жид мовит: «Коль вам ся не подабат, то ви му мовте: «Гайда а єсте бирів (підеме до війта)». І ми прийшли д' ганкови, пан вибіг і дупкат черевиками по ганку, а я повідаю по-легойки і з протягом, бо боюся: «Гайда а єсте бирів». А він крикнув: «Лаши бирів (юж знаєш іти до бирова)?» І побіг до покою, взяв всі три паси і вер нам на каміня.

V. Ми похапали, забрали паси та й ідемо в свій бік домів. Та й ми іди дорогов, збили-сьмо тоти гроші, що поміняли на коморі. А їсти хотілося. Я дивлюся за виноградом, закрадуюся, як би його взяти, би дакто не видів. Я взяв зістався, та й думаю: «А вшитко єдно, аби ня і до криміналу взяли». Іди я до винограду, закрався і рву; нарвав з гичом, наклав за пазуху. А тоти кличут: «Ходи борше і нам дай!» Они в мене тото видерли і з'їли, а я який бив голоден, такий єм і є. Але несе дівка воду, та й я просив у неї води: «Ди фата ди апу». Я напився води, та й зась дивю за виноградом. Закурив си, чую, щось є на цибусі. Я вложив палиць в рот, а піднебіння впало на цибух. Яким потягнув скіру пальцима, а вно пішла кров. Та й п'ю воду, а пити ся не хоче, а й їсти. Ми прийшли на комору, на тоту саму, кадим ішов в тамтот бік. І перейшов через комору в свій край і взяв єм булку за 3 кр., а молока за 2 кр., не міг єм тото їсти і повідаю до тих двох: «Я, видиш, усину, не дістануся домів.

я услаб дуже». Ми пак стали на два місяці до гуральні в Станівцьох. По двох місяцях южим прийшов домів».

Читаючи отсі оповідання, яких поєдинчі уступи я навмисне понумерував на взір видань старих класиків, я мимоволі пригадав собі найстарші зразки новел, які захова-лися нам у деяких пізніших грецьких та латинських письменників (Арістенета*, Апулея*) і яких багатий засіб списано в Італії ще перед Боккаччіем* (т[ак] зв[аних] «Cento Novelle» з XIII в. та новели Франка Саккетті* з XIV). Особливо перша з тих збірок, що має в рукописах інтересний титул «Libro di Novelle e di bel parlar gentile» («Книга новинок і гарних панських висловів»), своїм стилем і способом оповідання не раз дуже близько підходить до оповідання наших бойків. Щоб не бути голослівним, наведу тут пару прикладів. Ось, приміром, новелка, «яка оповідає про гарний присуд, який видав Скіяво ді Барі між міщанином і паломником»:

«Один міщанин із Барі вибрався на паломництво і лишив 300 дукатів (bisanti) своєму приятелеві з такою умовою і контрактом: «Чи верну, чи не верну, се як бог дасть. Коли не верну, дай се на мою душу; коли верну в певнім означенім часі, даси мені, що схочеш, а решта буде тобі». Пішов паломник у свою дорогу; вернув у означенім часі; жадає своїх дукатів. Приятель відповідає: «Як стоїть у контракті?» Паломник оповідає пункт за пунктом. «Добре мовиш,— каже приятель.— Ось тобі віддаю десять дукатів, решту 290 задержую собі». Паломник починає жалуватися мовлячи: «Така твоя віра? Фальшиво забираєш мені, що моє». А приятель відповідає спокійно: «Не хочу тебе кривдити, а коли тебе кривджу, ходімо до суду» (signoria[1]). Той не спротивлявся. Суддею був Скіяво ді Барі. Вислухавши сторони, він ставить питання і з нього виводить ось який вирок. Каже до того, що задержав дукати: «Так ти хочеш 290? Добре, віддай же їх йому. А десяти не хотів, то сховай їх собі. Бо в контракті стоїть виразно: «Що схочеш, віддаси мені».

Звертаю увагу на скупість слів, на методу схапування самих есенціональних рис факту чи промови, які бачимо і в оповіданнях наших бойків. Особливо гідна уваги експозиція, що відразу, в двох-трьох коротеньких реченнях малює ситуацію і дає все, що потрібне для кінцевої розв'язки. Та

[1] Синьйорія *(італ.).— Ред.*

коли тут сцена суду дає оповіданню драматичне загострення, т[ак] зв[ане] pointe, то ось зразок оповідання без такого загострення.

«Один пан благав одного дня у одної пані любові і говорив їй, між іншими словами, що він благородний, багатий, надзвичайно гарний, а ваш муж такий поганий, як самі знаєте. А той муж був за стіною кімнати, відізвався і мовив: «Паночку, чемність вимагає не вихвалювати своїх прикмет і не ганьбити інших». Той поганий муж був пан Ліччіо ді Валь Буона, а той другий пан Ріпієрі да Кальволі»[1].

Та й годі! Боккаччіо був би з сього зробив сцену з підслухуванням і зловленням невірної жінки на гарячім учинку та з більш або менше дотепною помстою ошуканого мужа; тут сей розвій ще не почався, автора цікавить сама ситуація, сама відповідь і її форма, оте bel parlar gentile, так як нашого бойківського оповідача цікавило крепке слово Маскаля про свою батьківщину, задля якого він веде нас із своїм батьком аж до Тисьмениці. Хоч і який глибокий відступ часу і обставин ділить ті бойківські сучасні оповідання від тих, якими в XIII—XIV віках забавлялося італійське панство, для історика культури ся схожість не видасться нічим дивним ані припадковим. Вироблення літературних стилів і форм так само, як вироблення змісту літературних творів не було нічим наглим, самосівним, але являлося наслідком довговікової культурної праці многих поколінь і різних народів. Знаємо тепер, що велика часть того, що сьогодні оповідають собі або співають прості люди в Карпатських горах чи на берегах Дніпра чи в Нормандії, Італії та на Кавказі, се занесене, запозичене, інтернаціональне добро, а ще вірніше, виплоди духової праці, що століттями інтенсивно йшла в прастарих культурних центрах, таких як Єгипет, Вавілон*, Індія, Греція, Рим, Юдея і т. ін. Нема сумніву, що разом зі змістом вироблялася і переходила з краю в край і від народу до народу також форма. Пригадаймо наївний, повний незв'язаних речень, повторень та паралелізмів стиль наших байок та казок, і ми навіть без довгих міркувань відчуємо, що се стиль старого орієнту. Форма наших народних новел, а в дальшім ряді й форма таких оповідань, як цитовані вище, виявляє прикмети далеко вищого розвою, і хоча зміст старих італійських новел у значній часті також

[1] Див.: Biblioteca enciclopedica italiana, volume XII, Milano, 1832, стор. 6, 15.

запозичений зі Сходу, від арабів та жидів, то стиль їх одержав свій властивий, вище схарактеризований крій головно в Італії та Франції. Тут повстали ще перед одягненням їх у національні форми численні збірки оповідань, списаних латинською мовою, подекуди під впливом взірців класичного стилю, збірки різних exempla[1], що служили темою для проповідників, далі збірки такі, як «Disciplina clericalis»* Петра Альфонсового, як «Do lopathos», «Speculum Exemplorum»*, «Gesta Romanorum»* і т. д., і ті збірки, в значній мірі обчислені на усну пропаганду, здобули собі велику популярність по всій Європі, переписувалися рівно пильно в Німеччині, як у Англії та в Кракові, перекладалися на всі культурні мови, в тім числі й на нашу церковнослов'янську та середньоруську. Спеціально італійський вплив ішов до нас сильно в XVI—XVII в. через Польщу, де він був пануючим особливо в XVI в., в пору Кохановських, із яких один перекладав Аріоста і Тасса *, в пору Гурницького, що переклав «Il Cortegiano»* — також один із взірців італійського bel parlar gentile. Сей стиль панував по панських і шляхетських дворах XVI—XVII в., бачимо його в тодішніх польських мемуарах, у віршованих фацеціях* та ущипливих гербаріях* Вацлава Потоцького * і в масі рукописних польських творів тої самої категорії. В нашім старім письменстві він не мав нагоди розвернутися, головно задля переваги церковщини, яка ще зміцнилася під впливом граматики Смотрицького* і вже відтоді ввела в наше письменство той нещасний свідомий дуалізм «простого» і «вищого» чи «книжного» стилю, якого ми в Галичині ще й досі не можемо позбутися, хоч як сильно від того часу змінилося й розуміння того вищого стилю. Оказується, що простий народ більше скористав із тої історичної школи і виробив собі — розуміється, на основі власних, давніших початків і власного естетичного почуття — той товариський, господарський стиль, повний ясності, скромності і простоти, який особливо сьогодні, в пору панування абстракції, претензіональності, вишуканої кольористики та символізації в стилі на кождого чоловіка з незатуманеною головою робить враження подуву свіжого повітря по виході з замкненої, вишуканими парфумами та сопухами надиханої кімнати.

---

[1] Прикладів *(лат.).— Ред.*

«ДУДАР» І «ЕПОПЕЇ ПІСНЬ ТРЕТЯ» ЯКОВА ЗРОБЕКА, ПАРОХА З ВЕРТЕЛКИ

Ціна 80 сот. Львів. 1905

«Дудар» і «Епопея» о. Зробека зробилися у нас появою не скажу періодичною, а хронічною. Отсе вже третій випуск, а кінця й не видати. У мене є два-три знайомі, що з великим зацікавленням дожидають кождого нового випуску сеї хронічної епопеї і хваляться мені, що завдячують її лектурі дуже веселі хвилі. Вірю їм і навіть завидую. Та щоправдиві знавці всюди рідкі, і з сього огляду о. Зробек має багато socios doloris[1] між найгеніальнішими людьми.

Один із тих знайомих недавно написав мені між іншим: «Не добре робите, ні! Нібито хочете плекати літературу, поезію, критику, але якби котра мати так плекала свою дитину, як ви оті тройко, то вже б її давно арештовано за умотивоване підозріння, що свою дитину хоче передчасно зробити ангеликом. І все такі понурі, важкі або нудні теми порушуєте, а так систематично нехтуєте все, що могло б підняти, підбадьорити, розвеселити духа!»

Mea culpa![2] Діставши сей лист, я зараз узявся читати «Дударя» о. Зробека і пожалував, що не прочитав перші дві часті. Та дарма жалувати, тим більше що й отся третя часть така інтересна і багата перлами дотепу, сатири та гумору, що її прочитання може вповні заступити брак обох перших.

Книжка, хоч невеличка об'ємом (усього 48 стор.), дає більше, як заповідає титул,— як звичайно у таких людей, що черпають із невичерпаного. Поперед усього маємо портрет автора — симпатичне обличчя, з якого, одначе, годі вичитати всеї глибини та ширини того, чим дивує нас книжка. Зрештою я не володію даром пок[ійного] Шараневича*,

---

[1] Спільників лиха *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Моя вина! *(лат.)* — *Ред.*

який колись із портрета єп[ископа] О. Шумлянського вмів вичитати «все изрядныи свойства его* яко мужа, русина и патриота», і волю держатися того, що, по вислову іншого нашого авторитета ir poeticis[1], д. Залеського (див. його віршовану газету «Поезія»), «симпатично виринає пером на папері».

Тут поперед усього «виринає» посвята «жонатому сьвященству греко-кат[олицького] обряду». Міг би хто подумати, що се не до речі або осторога нежонатим священикам, аби не брали книжки до рук. Але ні! Вступ до третьої часті «Епопеї» о. Зробека поучає нас, що посвята — частина його філософії, його глибокого світогляду, що жонате священство — найвищий цвіт нашого церковного життя, культурний здобуток, якого нам завидує Захід, — так бодай я розумію той вступ, який, зрештою, може, допускає й інші толкування, бо ж сказано в письмі святому «Темна вода во облацѣх воздушних» — а втім, судіть самі:

Соборно вчащая на Руси церкво,
Твоє сьвітило не померкло,
Твій приклад ясний людям так сіяє,
Що й Рим холост в твій бік лице звертає
Й голову смиренно клонит він свою
Як величає непорочную,
З котрої правесних синів самому богу
Даєш на службу чесну й славу многу[2].

Одно мене трохи баламутить у тім вірші, се та «непорочна», що має «правесних синів», а до якої в додатку залицяється «Рим холост». Ну, але чого то не буває в житті, а о. Зробекові мусимо повірити, бо ж він чей же знає, що пише.

Книжка починається надпрограмовим, у титулі не зазначеним твором «Життя». Се, очевидно, життя самого автора, бо герой оповідання називається Яцько, а головні дати його життя повизначувані докладно для вжитку будучого біографа. Але о. Зробек занадто великий артист, щоб мав оповідати своє життя попросту, як автобіографію; він вибирає з нього головні моменти і обливає їх усіми чарами свого генія, робить із них твори штуки. Се також буде в своїм роді

---

[1] В справах поезії *(лат.).— Ред.*

[2] Правопис і інтерпункцію лишаю тут і скрізь далі таку, як в оригіналі. О[тець] Зробек має тут, очевидно, також якісь свої вироблені принципи, не згідні з загальноприйнятими.

епопея, коли бог дасть авторові довести її — не скажу вже до кінця, бо кінець — то смерть,— і се вже мусить по нім описати хтось інший, але бодай до передостатнього розділу. Тут маємо наразі лише три розділи, з яких кождий зазначений якимось чудом: у першім автор замерз на льоду, у другім був утоплений злобною рукою в виру Стирця, а в третім — ну, про третій скажемо зараз ширше. Надто кождий із тих розділів оброблений як самостійна новела. Особливо інтересний перший розділ «Совганка»; важна тут, одначе, не совганка, а розмова нашого автора з образами. Єсть, бачите, польська приказка: «Pewnego razu przemówił dziad do obrazu, a obráz do niego ani razu»[1]. О[тець] Зробек прикладом із власного життя доказує неправдивість сеї тези і оповідає нам, як то він восьмилітнім хлопцем розмовляє на самоті з образами. Ось початок сеї пам'ятної сцени:

— Ісусе, чи спасеш мене,— спитав Яцько, коли почув, що зачинає йому бути самотно.

— Спасу,— дався чути голос в грудях Яцька,— тільки мусиш мені, дитинко... — Що дальше Спаситель йому говорив в серці і душі його, він не міг зрозуміти.

— Я буду чемний,— сказав Яцько,— буду вліті телята пасти і корову пожену на стерню і т. д. (ст. 4).

На жаль, автор не сповнив своєї обіцянки, отже, й питання, чи Ісус має обов'язок додержати йому своєї, лишається отвертим.

Та найважніше і з артистичного, і з автобіографічного боку третє оповідання «Чудотворний образ св. отца Николая в Соколівці». З артистичного тому, що про те, що заповідає титул, у оповіданні, крім одної принагідної згадки, зовсім нема мови, а з автобіографічного і заразом з національного погляду ось чому. Описано там річний іспит у сільській школі в Соколівці, місці вродження нашого автора. На тім іспиті наш автор, чи то герой оповідання Яцько, перший раз перед ширшою публікою виявив свої незвичайні здібності, так що нарешті о. декан із Заболотовець* сказав до місцевого пароха о. Іоанна Турґевича: «Пішліть його, о. парох, до школи, своїх дітей не маєте, і, може, Соколівка буде руським Віфліємом» (ст. 12 . Се факт незвичайної ваги. В Віфліємі, як відомо, народився жидівський месія, і тут маємо засвідчене пророцтво о. декана — на жаль, не назва-

[1] Одного разу дід заговорив до ікони, а вона до нього ані разу *(польськ.).— Ред.*

ного — що Соколівка, місце вродження о. Зробека, може бути руським Віфліємом. Чи се пророцтво зовсім автентичне і чи його сповнення має якусь гарантію, се поки що невідоме, та важно тут те, що о. Зробек виростав і жиє досі під його враженням, а суб'єктивно для нього воно має таку саму вагу, як і слова намальованого на дошці Ісуса: «Спасу, тільки мусиш мені, дитинко».

Те, що в титулі називається «Дудар», у тексті книжки називається вже «Сонети і думи». Розуміється, се нікому не шкодить, а додає книжці різнорідності і багатства титулів.

Із сонетів найцікавіший — та що говорити, кождий із них найцікавіший у своїм роді. Ось візьміть curriculum vitae[1] тестя авторового, о. Івана (чи, як його зве залюбки автор, «Юанна»), Топольницького пароха в Соколівці коло Бродів*:

Син руского сьвященика в ярмі
Боровся-сь в школі молодий з бідою,
Добившись місця помагав-сь сестрі
З шістьох сестер найбільше сиротою.

Як стали сестри немічні дорослими
Помічним бувсь учительству і клиру,
Зв'язавсь з державной думи послами,
Щоб народну вскріпити долю й силу.

Бог одначе, «народних сил правитель всевідучий», не допустив до сього і взяв його до себе в Закопанім*, тому п'ять літ, «нім ще Андрей з Шептицких засів престіл»*. Про того ж о. Іоанна оповідає автор далі (а все сонетами) пару не дуже гарних анекдотів. Один такий, що коли раз до нього прийшов «нуждар» і жалувався, що його сусід насилає на нього чари, то сей духовний, замість пояснити йому, що ніяких чарів нема, а причина бідності лежить зовсім деінде, збув його такими словами:

Трохиме бідний,
Великій бог і воля єго така,
Великій Спас, Христос, син божий рідний!
Лиш добрих діл брак в тебе простака.

Тому иди під крест Христа вперед
Пізнай раз правди силу, бога в небі,
Плід добрих діл солодший чім є мед,
Загоит рани й біль душі в потребі.

---

[1] Життєпис *(лат.)*.— *Ред.*

Другий анекдот ще більше пахне сатирою. Бачите, було таке, що на сам великдень, поки священик правив у церкві, хтось із села зайшов до його дому й викрав усе чисто свячене.

Прійшовши домів став пастир й сплів руками,
Таке не снилось му давно й ночами,
Щоб жила в сьвіті потвар ще така,

Такій безбожник, грішний чоловік,
Щоб му в великдень пасху виволік.

Розуміється, що сей добрий пастир не йшов під хрест і не пробував у тій тяжкій пригоді «пізнати правди силу, бога в небі», але, як лапідарно додає автор, «Й за жандармами він післав дяка», і жандарми по довгім шуканні віднайшли попівське свячене, «ще й штуку полотна», в коморі війтового зятя. Сьому оповіданню о. Зробек присвятив аж три сонети; дуже жаль, що пропустив іще четвертий, де висловив би неминучі з сеї нагоди рефлексії: яка ж то була моральна повага, який вплив того священика в селі, коли його чільні парафіяни робили собі з ним такі жарти! Розуміється, се вже добра воля о. Зробека, чи він висловив такі рефлексії, чи ні, досить, що з його оповідання вони насуваються самі собою, і се доказує сатиричну мету автора. Зрештою, він і в інших місцях не щадить бича сатири на того бідного о. Юанна, прим., коли в «Епопеї часті третій» описує водосвятіе в полі, доконане тим же о. Юанном з ось якими обрядами:

Всвятивши воду нею хліб в колосю
Сягнув духовний по своїм волосю
И заклинав вітри, гради и громи
Велів им йти на дебри и хороми
На недоступні праліси и води,
Щоб божим людям не робили шкоди
Ні в збіжу, ані в пожиточній паші
Як се бувало — мовлят люди наші.
По сім Данило під крестом отвір
Зробив, до него паперовий твір
Вложив, в котрім євангелист Матей
И оглашених свіжий був Єлей,
Заткав осиковим кілком сьвященим
Прикрив з розсаднику вінцем зеленим
На знак, що жити будут в сьвіті люде
Доки Пречиста их покровом буде.

Не сумніваюся, що для фольклористів усе те буде дуже цікаве, але як пояснити роль священика в цілій тій грубо «забобонній» акції, коли не сатиричним наміром автора —

показати, які то темні та забобонні були в нас священики ще перед п'ятьма роками, значить, на самім порозі XX віку! Та годі про се! О[тець] Зробек уміє вдарити і в веселішу струну.. Ще й як! Прошу послухати:

Гальцю душко — Цьвіть як рожа
Любцю Мушко, — Вічно гожа
Сьміло Кралю — Щасна Кралю
Тись на балю! — Тись на балю!

Й з хлопцем сміло — Лоном гріти
В одно тіло — Й серцем зріти
Злийся Кралю, — Вчися Кралю
Бось на балю! — Бось на балю!

Отсе мені лірика! Справді видно, що чоловік веселий і ліберальний, без церемоній з паннами. Правда, він не замикає очей на деякі небезпеки того поступування, до якого так заохочує свою панну Галю. Бачите, сталося ось як:

Полюбила та й забулась — Доню! Мати ю питає,
До милого пригорнулась — Що гобі там відростає?
А миленький зьвір як мало — Не питайте мамцю люба
Не любив душі лиш сало. — Гріх віночку мого згуба

Мама слезою замилась
Та й до доні приближилась
Стала бідна ратовати
Гріх любови закривати.

А що, хіба не реалістичний малюнок?! І при тім яка простота, ясність і певність композиції! Рад би я бачити другого нашого поета, що міг би видержати конкуренцію з о. Зробеком у тім жанрі.

Та бо й не диво. О[тець] Зробек, видно, добре освідомлений у таких ділах і в них сам бачить головне джерело своєї поезії. Ось послухайте його на диво простого і геніального рецепту на те, як стати поетом:

Хатина на горбочку — При дорозі хатинка
В ній дівчина в віночку — У садочку дівчинка
Вступає в слюбний стан — Рве грушочку із гіля
И знаєш се роман. — И готова иділя.

Иди змалюй хатинку
Садочок и дівчинку
Забався грушки гнетом
И будеш вже поетом.

Думаю, що поет не без наміру велів своїй дівчині рвати грушку, а не яблоко (vide[1] Єва в раї), хоч і не можу згли-

[1] Дивись (*лат.*).— *Ред.*

бити всього секрету, який лежить у тім містичнім «грушки гнеті», який рекомендує наш автор молодим парубкам на те, щоб набратися поезії. Ну, та потішаю себе тим, що практика не раз просто і швидко розв'язує такі проблеми, яких теоретично годі розкусити. Згадайте Шіллерові слова*:

Was nicht der Verstand der Verständigen sieht,
Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüt[1].

На крилах сього афоризму перелетимо ще до філософічних поглядів о. Зробека. Розуміється, не до всіх. Хоч яка маленька його книжечка, а є в ній такі безодні та глибини, яких я не важуся зглибляти, прим., віршу «Воскреснути хотячим». Мені досить буде роздивити його інтересну природно-філософічну поемку (з двох сонетів) п[ід] з[аголовком] «Везув». На думку о. Зробека, зовсім аналогічну до думок інших середньовікових філософів, вибух вулкана — се

З земли пекёльний йде огонь вгору.

Автор немов бачить, як лава пливе коло нього:

Иде, шумит довкола чоловіка,
Що аж земля в тих місцях западає,
А вколо западів якась мазюка
Незграбні стирти ляви накладає.

Автор глибоко застановляється над тим, яку мету може мати бог, посилаючи людям таке видовище, і його дух, утомлений дошукуванням божих тайн, зупиняється на думці:

А може, вниш ти нас варити страву
Та як огонь собі ужити маєм
И як робить звірів живих облаву
На наш хосен — скажи! — бо ми не знаєм.

Адже сказав уже котрийсь великий філософ: «Знаю лиш те, що нічого не знаю». Якби він був не сказав того, то о. Зробек був би міг сказати се з власного досвіду і переконання.

Ну, а «Епопеї пісень третя»? Е, забажали ви! Розжуй вам, ще й у рот положи! Читайте самі. Річ критики не вичерпати зміст книжки, а заохотити кождого до самостійного прочитання та продумання. Сю задачу я сповнив сумлінно, а решта — то вже ваша річ...

[1] Чого не осягне розум мудреців,
Те розуміє у своїй простоті дитина (*нім.*).— *Ред.*

М. Ф. ГЛУШКЕВИЧ*
МЕЛОДИИ

СТИХОТВОРЕНИЯ

Львов, 1903

А отсю сирітку — невже-таки ніхто не пригріє та не пригорне? Третій рік минає, як автор зложив її, мов зозулине яйце, в магазині Ставропігійської книгарні*, та й ані слуху ані духу про неї. То ще батько! І нічогісінько не дав їй на шлях життя, крім гарного паперу. Де ж ті живі відгуки, що вона повинна була збудити серед живих сопартійників автора? Де ж той огонь, яким вона повинна була загріти їх?

Ми в тім не винні. Наша хата з краю. Автор виеманципувався від нас, відрікся від нас, відчужився цілком, і ми не обов'язані бути резонансом його слави ані його ідей. Але його сопартійники, мабуть, обов'язані до чогось, тим більше що самі вони признають д. Глушкевичу неабиякий талант. Що ж вони зробили, аби спопуляризувати його серед суспільності, вияснити його значення? Не тямлю нічого, крім кількох шаблонових фраз похвали в «Галичанине»*. Чи, може, вони чекають, поки Росія з її Фругами, Фофановими, Бальмонтами* та легіоном інших поетів і віршарів добровільно прийде і поклониться галицько-руському собрату? Еге, щасливої дороги! Підождете хіба ще довше, як д-р Вергун*. Цікаво, що всі ті нові віртуози віршоробства і вітряки, які перемелюють чужі ідеї та чужі моди, знайдуть такого в віршах д. Глушкевича, чого б вони вже десять раз краще і дотепніше не перемололи! Та ми все-таки заглянемо в книжечку Глушкевичевих віршів. Хоч книжечка сама — зозулине яйце в нашім гнізді, але ж автор будь-що-будь нашого поля ягода, виплід нашої вбогої ниви. Щоправда, читаючи його вірші і не знаючи його, ніхто б сього не догадався. Автор основно, фундаментально виеманципувався від усього, що надавало б його фізіономії

партикулярний вигляд. Виемансипувався від рідної мови, від рідного грунту, якого в його віршах не нагадує анічогісінько, від усяких партійних чи національних контроверсій, що порушують у нас суспільну думку, від усяких «проклятих питань», сумнівів, протестів та проблем, що турбують душу сучасного чоловіка, від усяких принципів, ідеалів, світоглядів, що творять наче хребетний стовп сучасної людської інтелігенції. Все те він поскидав зі своєї душі мов зайву одежу, і лишилася тільки зовсім абстрактна, безтільна г о л а д у ш а чи властиво дві такі душі, абстрактний він і абстрактна вона. Між ними бездротовим телеграфом ідуть усе одні й ті самі депеші: прийди! і прощай! мені тужно — мені жаль! я терплю, ти терпиш! я бажаю, ти не хочеш і т. д. І кожда така депеша обов'язково на тлі так само абстрактного крайобразу: північ, хмари, схід сонця в пурпурах, захід, ріка без берегів і т. д. Там, у тих безмежних пустих просторах, гуляє та бідна душа, і їй удаються дуже граціозні підскоки та польоти — розуміється, «nach berühmten Mustern»[1], прим., отсей:

Невинныя, несмелыя,
прекрасныя мечты,
как духов крылья белые,
как белые цветы,
онѣ лишь раз нам снятся.

На жаль, автор не все заставляє свою голу душу гуляти в тих сферах, де не обов'язують ніякі земні приличності і ніяка логіка фактів. Пару разів із-за рожевого туману чи паравану мигає перед нашими очима далеко не рожева дійсність.

Твоя душа — изгнанница небес,
ее падению бессильно сострадаю,
но плод случайной похоти телес,
твое изнеженное тело презираю.

Бачите, до чого веде надмірний спіритуалізм! Звісно, і се не новість, так говорили всі аскети, що вважали найвищою заслугою не боротися з зіпсуттям світу, але плакати над ним у пустинях. Але наш автор зовсім не аскет. Читайте дальші його признання про те погорджене дівоче тіло:

На нем не раз, закон и честь губя,
прелюбодейный взгляд бесстыдно спотыкался,
его нагим соблазном мозг мой раздражался,

[1] За широко відомими зразками *(нім.).—Ред.*

и, им гордясь, ты пала, плоть любя.
Твоя любовь в потемки моего рассудка
роняла тихо смертоносный яд,
твоя любовь была безжалостная шутка,
голодной страсти гнусный маскарад.
Твоих восторгов подкупающие взрывы
мой ум растлили, выжгли кровь из жил...

Ось як доходиться до оспівування абстрактних жалощів, абстрактних бажань, абстрактних поривів і розчарувань. Розуміється, коли конкретні органи і сили душі знищені та знесилені, то не лишається нічого, як гуляти і забавлятися in abstracto[1].

Як сказано, д. Глушкевич із своїми «Мелодиями» чужий для нас зовсім і мовою, і духом. Невважаючи на його версифікаторський талант і на безсумнівне артистичне почуття, ми не почуваємо при читанні його «стихотворений» ані зворушення, ані жалю, ані сердитості, яку іноді викликають далеко менше талановиті вірші д. Вергуна. Від віршів д. Глушкевича віє холодом. Чуємо повну їх безгрунтовність і штучність. Жаль талановитого чоловіка, що зайшов на такі бездоріжжя і дійшов, коли вірити його словам, до повної безнадійності. Бо як толкувати собі отсі його слова, сказані надто не в одиничнім, а в множнім числі, отже, в імені ще чиїмось:

Не выплысть нам из злого круга
измены, лжи и искушений —
нам суждено до гроба лгать.

Дуже жаль і навіть дуже погано, бо ж, на нашу думку, люди брешуть із власної волі (наскільки можна говорити про її свободу), а не з божого, ані з чийого іншого присуду,— але коли таке переконання і така постанова автора, то на се нема ради.

---

[1] Абстрактно (*лат.*).— *Ред.*

СВОЯ СВОЇХ НЕ ПОЗНАША

Хоча «Славянский век»*, який, видаючися нібито для ширення дружніх, культурних зносин між слов'янами, вперто негував існування одної з найбільших слов'янських народностей, українсько-руської, під рубрику «нашої преси» зовсім не підходить, то все-таки сей — земля йому пером! — орган особою свого редактора, галичанина д-ра Дм. Вергуна зв'язаний з нашим грунтом і з тою нечистою атмосферою, що виплоджує такі появи і, на жаль, досі не перестала грати видної ролі в нашім національнім житті. Оттим-то ми й подаємо під сею рубрикою слідуючий лист д-ра Дм. Вергуна про порушену у нас справу упадку його часопису, лист, написаний ним по особистих обясненнях з редакторами «Л[ітературно]-н[аукового] вісника»:

В редакцию журнала «Літературно-науковий вісник» во Львове. В одном из летних выпусков «Літ[ературно]-наукового вісника» за 1905 г. помещена заметка о прекращении «Славянского века»*, в которой подвергались сомнению причины прекращения, указанные редактором-издателем этого журнала в №91—92 (заключавшиеся в преследовании «Сл. века» со стороны российской цензуры в 1904 г. и запрещении его в Венгрии, Хорватии и Славонии), а высказывалось подозрение, что «Слав. век» прекратился вследствие приостановления пособий со стороны российского правительства или же Московского вспомогательного славянского общества* с его председателем Череп-Спиридовичем* во главе.

Заметка эта попала засим на страницы черновицкой газеты «Буковина»* (на основании выдержки из которой, не состоя читателем «Літературно-наукового вісника», я и сужу) и польского журнала в Кракове «Słowiański świat».

Мне не оставалось ничего другого, как либо привлечь

журнал к суду за клевету, либо культурным образом убедить редакторов его в том, что они невольно допустили в своем журнале клевету на меня. Наученный опытом в своем процессе с редакторами «Діла»* и «Руслана»* в 1903, что и судебным порядком правда не всегда восторжествует, я предпочел второй путь и воспользовался кратким пребыванием во Львове, чтобы зайти в редакцию «Літературно-наукового вісника» и показать ответственному редактору его г. Гнатюку* возвращенные мне с российской почты 1. замаранные, выдерганные, обкромсанные российской цензурой отдельные номера «Славянского века», 2. таможенную досмотровую роспись Волочиской таможни, обложившей «Славянский век» пошлиной в 2 копейки за выпуск, и наконец, 3. бандероль с запретительным штемпелем ввоза «Славянского века» в Россию.

Доказав редакции «Літературно-наукового вісника» (при осмотре, кроме г. В. Гнатюка, присутствовали г. Ив. Франко и г. Томашевский*), я просил их засвидетельствовать (с чем они и согласились) в ближайшем выпуске их журнала то, что они собственными глазами видели, чтобы было снято с меня подозрение, что прекращение «Слав[янского] века» вызвано другими причинами, а не запрещением журнала в России, которое наряду с запрещением в землях короны св. Стефана еще в 1903 г. подорвало почву под его дальшим появлением в Вене.

Примите уверение в моем почтении. Дмитрий Вергун, б[ывший] редактор-издатель «Славянского века» в Вене.

Вена, 30 декабря 1905.

Дуже жаль — і дуже характерно! — що д-р Вергун, редактор «всеслов'янського» органу, по його власному признанню, «не состоит читателем» ЛНВ і не потрудився заглянути хоч би до тої книжки, яка доторкалася його особисто. Опираючися на різних «видержках» та «передержках», дуже легко заплутатися в сіть непорозумінь, із яких не виведе чоловіка навіть судова розправа. Якби д-р Вергун хоч на хвилю зволив був «состоять читателем» хоч би лише серпневої книжки ЛНВ, наукової часті стор. 202—203, то був би переконався, що впав жертвою непорозуміння і що речення, яке він підсуває нам у своїм листі, у нас зовсім не було. Поперед усього у нас зовсім не сказано, що «Слав[янский] век» перестав виходити наслідком «приостановления пособий со стороны российского правительства», та й узагалі в цілій тій нотатці про правительство не було ніякісінької згадки.

Коли д-р Вергун уважає думку, буцімто він побирав від рос[ійського] правительства якісь субвенції, клеветою і розвиває перед нами перспективу судового процесу за ту клевету, то міг ощадити собі труду, бо ся клевета вповні лишається при нім і ми в ній непричасні. Д-р Вергун справді показував нам н-ри «Слав[янского] века», почорнені цензурою, показував бандеролі з заборонами і т. д. Але се для нас не була новість, бо ж у згаданій нашій нотатці в серпневій книжці ЛНВ була вже згадка, що д-р Вергун, власне, тими заборонами мотивує упадок свого органу. Д-р Вергун дуже делікатно обходить головний сук, що міг завадити йому в нашій нотатці. Там було сказано: «Череп-Спиридович як предсідатель «Слав. благотвор. об-ва» в Москві виплачував підмоги «Слав. векови», який опісля розсилався поміж членів товариства. Се називалося, що «Слав. вік» має передплатників у Росії. Коли ж Череп-Спиридович пропав, пропали й передплатники» (стор. 203). Як бачите, тут зовсім не сказано, ані що д-р Вергун брав гроші приватно від Череп-Спиридовича, ані навіть не сказано, що брав субвенцію з каси «Слав[янского] благотв[орительного] об-ща[ества]». Назверх виходило все шито-крито: д-р Вергун брав гроші як передплату і висилав за се номери «Слав[янского] века». Так ішло пару літ, поки щось там не попсувалося — не з боку д-ра Вергуна, але з боку «Слав[янского] благотв[орительного] об-ва». Д-р В[ергу]н не пробує навіть пояснити нам, за що, властиво, російська цензура видирала йому з номерів портрети Флоринського*, за що замазувала уступи в статтях, які преспокійно могли б бути друковані в «Московских ведомостях»*, за що обкладала номери цілом і т. д. Тут, певно, було якесь дивоглядне qui pro quo[1], своя своих не познаша,— але чи се хоч крихітку зміняє відносини д-ра Вергуна до Череп-Спиридовича і його московських протекторів? Д-р Вергун розмовляв з нами про свої досвіди з російською цензурою дуже розжалобленим тоном, з нами, що мали з тою цензурою далеко тяжчі перепалки. Розуміємо його жаль: за моє жито ще мене бито. Але, може, д-р Вергун хоч тепер догадається, що його спекуляція — виїхати на обскурних елементах російської суспільності, підлещуючися її найобскурнішим інстинктам, була невірна і що на тій дорозі, крім принагідних «подаяній», здобувається, напевно, гіркі розчарування, униження та людську погорду.

[1] Одне замість іншого (*лат.*).— *Ред.*

МИКОЛА СТОРОЖЕНКО*. НАРИС ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУР ДО КІНЦЯ XVIII в.

Накладом Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки

Отсе книжка, якої потреба давно відчувалася у нас, книжка популярна в найкращім значенні сього слова, бо може служити приємною і навчаючою лектурою навіть для невчених, що не володіють ніякими чужими мовами і не знають чужих літератур, крім того, що є в перекладах, а заразом може служити підручником для тих, що чи то в гімназії, чи в університеті раді би познайомитися з чужими літературами і знайти вказівки для дальших, спеціальних студій. Отся книжка — се переклад із російського не друкованого, але літографованого видання, з деякими моїми доповненнями. Її автор, професор Московського університету, був з роду українцем і власне сими днями умер. Книжка складається з двох частин: розвідки про середні віки і розвідки про епоху Відродження аж до кінця XVIII в. Головна увага звернена на чільні західноєвропейські літератури, особливо на французьку; інші літератури трактуються більш епізодично. Автор зупиняється, зрештою, лише на чільних появах, на верхах літературної творчості, подаючи їх характеристики і освітлюючи ними духові течії даних епох. Великою його заслугою треба вважати те, що він усюди концентрує свій виклад довкола тих головних фігур і моментів, ніде не силкується імпонувати масою імен і цитат, а зате змагає до ясного та прозорого угрупування матеріалу. Має се деякі свої хиби, веде за собою важні пропуски, але лишає в голові початкуючого читача ясні і пластичні образи, які потім можуть доповнятися дальшою лектурою або спеціальними студіями. Можемо сміло рекомендувати сю книжку нашій громаді. Вона має бути початком цілої серії таких же популярних оглядів, що повинні зложитися на образ історії всесвітньої літератури на нашій мові.

СОЧИНЕНИЯ И. Н. ЖДАНОВА*, ТОМ ПЕРВЫЙ

Спб., 1904, стор. V + 869

Сей перший том академічного видання праць пок[ійного] Жданова містить у собі всі його праці з обсягу староруської літератури, друковані або недруковані за його життя, крім його відомої книжки «Русский былевой эпос». Із тих статей 6 мають основою теми з південної (староукраїнської) літератури або подають причинки до її пізнання, а власне отсі: 1) «Слово о законѣ и благодати» и «Похвала кагану Владимиру», 2) «Слово Даниила Заточника»*, 3) «Русская поэзия в домонгольскую эпоху», 4) «Литература «Слова о полку Игоревѣ», 5)«Палея»* і 6) «Беседа трех святителей и joca monachorum». Інші статті, уміщені в тім томі, торкаються спеціально великоруської літератури, хоч і в них попадаються місця, важні для історика нашого письменства, прим., у дисертації «К литературной истории русской былевой поэзии». Та що більшість тих статей являється тільки передруками з давніших публікацій, де містив їх сам автор, то ми не будемо зупинятися на них, а обговоримо тут лише ті праці, що являються в отсьому томі вперве з посмертних паперів автора.

Перша і найраніша праця Жданова, уміщена в отсьому томі з його рукопису,— се його кандидатська розвідка, предложена 1872 р. в Петербурзькім університеті і не друкована досі. Хоч значно застаріла щодо визисканого в ній матеріалу, вона все-таки має немалу вартість уже хоч би тим, що се одинока досі спеціальна праця про таку важну і в російській історіографії часто цитовану та обговорювану пам'ятку, як «Слово о законѣ» та «Похвала» Іларіона. У вступних увагах своєї просторої (80 стор.) розвідки Жданов оповідає, що перші сліди знайомості російських вчених із «Словом о законѣ» та «Похвалою» сягають до р. 1806, що

Карамзін* цитував сей твір під титулом «Житие Владимира», що 1844 р. уперве видав його Горський* у «Прибавлениях к творениям отцов церкви», що крім затраченого найстаршого автографа сього твору з XIII або XIV в., що містився в пергаменовій збірці Мусіна-Пушкіна*, яка згоріла 1812 р., він заховався вповні лиш у однім рукопису Московської синодальної бібліотеки, з якої й видав його Горський, а пізніше, 1848, Бодянський у «Чтениях»*. Як відомо, хоча зміст «Слова» ясно показує час його написання (не швидше як 1037 і не пізніше як 1050 р.), то про автора його нема ані в тексті, ані поза текстом ніде ніякого свідоцтва, так що признавання його Іларіонові треба вважати не більше як комбінацією, правда, дуже дотепною і правдоподібною, але все-таки не підпертою нічим фактичним. Із детального досліду тексту Жданов видобуває лише потвердження тої загальної думки, що автор «Слова» та «Похвали» був сучасник Ярослава Мудрого* і належав до того круга духових та книжних людей, що групувався довкола князя і в своїй письменській діяльності знаходив надії на блискучу будущину руського народу та руської держави. Найцікавіший результат досліду Жданова лежить у тім, що він відкриває в «Слові» і «Похвалі» сліди боротьби тих нових книжників і патріотів з давнішою грецькою, а спеціально корсунською течією. Головним пунктом тої боротьби, довкола якого кристалізувалися й інші погляди, було розуміння значення та характеру Володимирового діла — прийняття християнства. Старша течія стояла на тім, що Володимир* був понуканий до того кроку проповіддю грецьких філософів і що охрещення Русі мало значити її перехід під духову зверхність Греції. В противенстві до того молода Ярославова генерація, а головно автор «Слова» і «Похвали» стоїть на тім, що Володимир охрестився наслідком безпосереднього божого вітхнення і що християнізація Русі — се задокументування її рівнорядності з іншими цивілізованими краями. Розвиваючи думку Бєляєва* про те, що літописне оповідання про хрещення Володимира в Корсуні було ділом грека або точніше корсунянина, який опирався тут на місцевих корсунських переказах, і що також «Житіе Владимира», відоме в кількох редакціях, було первісно написане по-грецьки. Жданов підносить той факт, що автор «Слова» і «Похвали» з натиском заперечує тим звісткам про хрещення Владимира в Корсуні під пресією візантійських царів. Розвідка кінчиться полемічним уступом. Жданов

влучно опрокидає думку преосв[ященійшого] Філарета* та Шевирьова* про те, що «Слово о законѣ» було написане з полемічною метою спеціально против жидів. Ся думка опирається на однім малесенькім уступі «Слова», де автор, говорячи про відкинення богом жидів, пише про жидів, сучасних Ісусові: «Они же нарекоша и льстеца и от блуда рождена и о Вельзаулѣ бѣсы изгоняща». Філарет і Шевирьов виступили з думкою, що «хули», буцімто Ісус був «от блуда рожден», автор «Слова о законѣ» не міг вичитати ні в якім доступнім йому християнськім писанні, а міг хіба усно чути її від жидівських місіонерів-фанатиків. Проф. Жданов зовсім вірно зазначує, що жидівська пропаганда в Києві за часів Ярослава не могла бути ані така свобідна, ані настільки сміла, щоб могла наступати з такою хулою на Ісуса, що навпаки, сам автор «Слова о законѣ» говорить про сучасних йому жидів, що вони мовчать, і стоїть на тім, що «хулу», буцімто Ісус був «от блуда рожден», мусив автор вичитати десь із якогось грецького джерела. Дивно, що Жданов не віднайшов того джерела, хоч позволікав з різних сторін цитати про відносини християн до жидів у старій Русі, цитати самі собою цікаві, але тут зовсім не належні до речій. Тим часом є одно таке християнське писання, де головною точкою являється обвинування Ісуса жидами, буцімто він — син блудниці, писання безмірно популярніше, ніж книжки Орігена* «Contra Celsum» а се, власне, перша часть т[ак] зв[аного] Никодимового євангелія*, і такше «Acta Pilati». Виходить, що слова нашого автор з XI в.— се найстарший слід знайомості наших предків із тим апокрифом.

Друга, досі не друкована праця пр[оф]. Жданова подана в отсьому томі, яка доторкається нашого старого письменства,— се невикінчена, але проте не менше цінна розвідка про «Слово Даниила Заточника» (стор. 273—332). Ся праця була написана ще 1880 р. Автор, користуючися в ній лише друкованим матеріалом, не міг визискати тих копій, які були опубліковані пізніше, та все-таки результати його дослідів подекуди й досі не стратили своєї ваги. З двох редакцій «Слова Даниила», які заховалися нам у рукописах, він дає першество т[ак] зв[аній] першій редакції з XII в., яка в'яже фактичну основу «Слова» з Новгородом, доказуючи, що друга редакція, доконана в XIII в., яка прив'язує особу Данила до Переяслава Суздальського,— се тільки недотепна переробка старшого оригіналу. Найцінніша

часть розвідки — се уступи про притчу та приказку, її роди та розвій у староруському письменстві.

Уперве появляється в друку в сьому томі також промова проф. Жданова з приводу святкування тисячоліття смерті св. Мефодія*. Ся промова має, особливо при кінці, потрохи публіцистичний характер; автор висловлює тут свої мрії та надії на слов'янське об'єднання, не даруючи собі й тої певності, що органом того об'єднання буде російська мова. В науковій часті зведено докупи важніші факти з життя солунських братів, без критики і з деякими власними немотивованими комбінаціями.

В. Н. ПЕРЕТЦ*.
К ИСТОРИИ ПОЛЬСКОГО И РУССКОГО НАРОДНОГО ТЕАТРА. НЕСКОЛЬКО ИНТЕРМЕДИЙ XVII—XVIII СТОЛЕТИЯ

(«Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук», 1905, II, стор. 371—419)

Ся праця — продовження великої збірки пам'яток російської драми з часів Петра Великого, виданої автором 1903 р., і для того й нумерація її розділів іде далі (VIII—X). Коли б не се, то зміст отсеї статті зовсім не виправдував би титулу, бо тут нема ніяких причинків до історії польської людової драми ані ніяких інтермедій, а є тільки два уривки російських книжних драм з XVIII в., які перероблювано з модних тоді в Росії перекладаних повістей і, крім того, текст української гумористичної сценки (в тексті сам д. Перетц не зважується назвати її інтермедією), відомої вже з «Киевской старины»* п[ід] з[аголовком] «Замисел, або Супліка на попа». В «К[иевской] стар[ине]» були друковані два тексти сього інтересного твору, один із двох чи трьох текстів, списаних із пам'яті, отже, так сказати, компільований, а другий із копії Скитського з XVIII в. Проф. Перетц віднайшов нову, хоч трохи пізнішу, але значно повнішу копію, яку й надрукував у своїй праці як розділ X, попередивши її бібліографічною увагою (стор. 402—464) та подавши під текстом варіанти з обох давніше відомих текстів. З огляду, що копія Скитського сильно неповна, а компільований текст, як списаний із уст різних людей у різних місцях, значно відбігає від обох рукописних текстів, находка проф. Перетца являється цінним причинком до реституції первісного вигляду сеї інтересної української сатири в драматичній формі. Варто звернути увагу на сліди її географічного розширення. Компільований текст був опублікований у «Киев[ской] стар[ине]» 1885 р. з одної копії, записаної в Бессарабії, причім видавець використав ще одну копію, записану з уст селянина Лісовського з Нового Ропська Чернігівської губ[ернії], і надто й те, що сам затямив

із тої п'єси, знавши її змалку напам'ять. Копія Скитського має дату 1798 р. і була списана «священиком салогубовським Іваном Матвійовичем Скитським». Де лежить той Салогубів, не означено. Копія д. Перетца була між роком 1810—1820 записана купцем Марковим у Острогозьку. Інтересно, що сей твір уже в 1848 р. відомий був нашому Вагилевичеві*, який згадує його між пам'ятками нашого старого письменства («Руська бібл[іотека]» Онишкевича, III, 153) * і висловлюється з похвалою про його мову. На жаль, рукопис, у якім Вагилевич бачив сей твір, досі лишився невідомий.

В. А. ЧАГОВЕЦ*. ИЗ ОБЛАСТИ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ

(ИЗ ЛЕТНИХ ЗАМЕТОК)

(«Чтения в Историч[еском] общ[естве] Нестора-летописца*», кн. XVIII, вып. 1, стор. 3—10)

Отся безпретензіональна, а властиво з огляду на своє поміщення в науковому органі досить-таки претензіональна статейка подає декілька нар[одних] оповідань і одну лірницьку пісню; на жаль, оповідання і вірування, записані з уст 80-літнього дідуся Максима Луценка в с. Рублівці, Богодухівського пов[іту], автор подав не в оригіналі і навіть не в дослівному перекладі, а в своїй фейлетоністичній переробці — невідомо, для якої потреби. Оповідання, зрештою, інтересне про т[ак] зв[ану] десяту п'ятницю; воно виясняє початок культу сеї десятої п'ятниці місцевою легендою про повстання степової криниці біля с. Вільшанки під Лубнами. Автор не пробував дошукуватися, чи і оскільки культ десятої п'ятниці зв'язаний з відомим апокрифом про дванадцять п'ятниць, хоч і звертає увагу на працю про нього акад. О. М. Веселовського*; на засіданні «Общ[ества] Нестора», де був поданий сей комунікат, деякі члени звернули увагу, що культ десятої п'ятниці розширений також у Московщині і серед південних слов'ян. Додам до сього, що він відомий і в Галичині і, прим., у с. Любші Жидачівського пов[іту] десята п'ятниця (по велицідні) — храмовий празник у селі. З уст того ж дідуся д. Чаговець подає невеличкі сліди народної пам'яті про Іллю Муромця, про якого Луценко те тільки й знає, що се був угодник божий, який довго лежав у недузі, а потім виздоровів і якого мощі лежать у київських печерах. Подана при кінці лірницька пісня про смерть Олександра II, очевидно, московського походження, хоч декуди й прибита до українських язикових форм, дає сумне свідоцтво упадку смаку і творчості в тих сферах, що творять подібні пісні, а також у тих, що слухають їх і любуються ними.

ПОЕЗІЇ ВІКТОРА ЗАБІЛИ*

Віктор Олександрович[1] Забіла належить, з огляду на свою поетичну творчість, до старшої, передшевченківської доби в розвої нашого письменства, хоча декому й здавалося, що його поезії навіяні потроху Шевченковою музою. Його літературна фізіономія, коли вірити споминам про нього М. Глінки* («Записки М. И. Глинки», «Русская старина»*, 1870, т. II, стор. 278—279), була усталена і сформована вже в 1838 р., вже тоді він у тім кружку лівобережної української шляхти, що групувався довкола дому Гр. Ст. Тарновського* та історика М. А. Маркевича*, мав славу «малоросійського поета». Глінка залюбки підкладав його вірші під свої музикальні композиції. З того ж часу походить його портрет, нарисований Шевченковим товаришем, художником Штернбергом*, що зберігається тепер у імп[ераторській] Публічній бібліотеці в Петербурзі.

Забілі судилася ще в більшій мірі та сама доля, як і всім майже членам тої плеяди передшевченківських наших поетів, на якої чолі стоять Макаровський* та Александров* і до якої належать Чужбинський*, Писаревський*, Метлинський* та інші поети «Ластівки»* та «Южного русского сборника»*; слава Шевченка та серйозне розуміння задач і суті українства, висунені Кирило-Мефодієвим братством* у половині 40-х років, притьмили їх і зневірили їх у власні сили. Перед ними відкривався новий світ думок, пісень та змагань; вони не чули себе підготованими йти тою новою дорогою, а рівночасно зрозуміли, що йти старою дорогою,

[1] Петров*. Очерки истории украинской литературы XIX стол., стор. 149, подає його отчество «Николаевич», мабуть, через помилку.

до якої звикли і на якій, може, зразу надіялися якихось успіхів, тепер нема ніякого змислу. І вони якось так зав'яли на пні, закинули перо, або коли й писали дещо, то для себе, щоб дати вихід тим неясним поривам, які ворушилися в їх душах, але з тою сумною певністю, що те, що ворушиться в них, не зворушить нікого іншого. Власне, найздібніші і найталановитіші з тих поетів старшої генерації,— а до них, без сумніву, належить Забіла,— мусили відчути се найсильніше і коли недогадливі рифмачі вроді Кореницького*, Карпенків* та Шишацького-Ілліча* ще й далі, в 50-х роках, пруть свої вірші в друк і піддержують ілюзію, буцімто й вони працюють для українського письменства. Забіла, надрукувавши дещо зі своїх віршів у Гребінчиній «Ластівці» 1841 р.*, відтоді мовчить аж до смерті (1869 р.) і лишає свою письменську спадщину без ніякої уваги на каприз припадку, який з такими легатами звичайно поводиться по-мачушиному.

Те, що ми досі знаємо про В. Забілу, завдячуємо старанності та щасливій руці проф. Петрова, який не лише зібрав із розкиданих та принагідних згадок сучасників усе, що знаємо про життя і вдачу Забіли, але якому надто пощастило віднайти найбільший щодо об'єму твір Забіли, гумористичну казку «Остап і чорт», та віднайти (записану з чиїхсь уст на Волині) пісню «Не щебечи, соловейку», положену на музику Глінкою. Новіший історик укр[аїнської] літератури, пок[ійний] Огоновський*, не звернув ближчої уваги на Забілу і обмежився короткою згадкою про нього, що являється, власне, зовсім недотепним повторенням деяких дат Петрова.

Тим часом припадок, що так довго відвертався плечима від бідного «малороссійскаго поэта» 30-х років, усміхнувся йому хоч 30 літ по його смерті. Отсе недавно одержали ми від д. Іллі Дуб'янського з Борзни* досить грубий зшиток із титулом «Лірична поезія Віктора Олександровича Забіли»*. Зшиток, на жаль, нового письма, писаний рукою того, невідомого нам ближче д. Дуб'янського, переписаний, скажемо в додатку, досить невправною рукою та неуважно, з численними пропусками слів, а то й цілих рядків тексту. Про його походження пише д. Дуб'янський у своїй передмові ось що: «Вона, ся рукопись, із автографа давно вже у мене валяється, думка така, що поезії Забіли давно всі видрукувані. Переписав я, скажу, не брешучи, у однієї пані сусідки, котра вже давно вмерла, років, мабуть, ізо два назад.

Мені було шістнадцять років, як я був у тієї пані і зобачив нікчемно згорнуті в трубку якісь предовгі папери. Я далебі спитав:

— Що се таке?

— Е, се гарні вірші нашого борзенського письменника В. Забіли, що жив у хуторі Савицькім.

«Мені прийшлось попросить у її. Правду сказать, не знаю, чи то була настояща рукопись Забіли, чи копія, бо тее діло було давно, як я її брав, годів із десяток назад. Але ж я їх тоді списав дочиста. Вона, та пані, давала і іншим людям списувати вірші Забіли, а де діла вона їх — невідомо й досі».

Отсе й усе, що можемо сказати про сю нову знахідку, а тепер про її зміст. Як звісно, вся відома досі поетична спадщина В. Забіли складається з казки «Остап і чорт», трьох ліричних поезій, друкованих у «Ластівці», а власне «Голуб» (стор. 208), Пісня («Поуз двір, де живе мила», стор. 221) і «Повіяли вітри буйні» (стор. 243) із пісеньки «Не щебечи, соловейку», яка друкувалася в нотовім тексті з нотами Глінки і була з чийогось голосу репродукована Петровим (стор. 154). Копія д. Дуб'янського містить у собі всі ті твори, а надто ще 24 невідомі досі, ось у якім порядку: 1. «Соловейко» (варіант пісні «Не щебечи, соловейку»). 2. «Голуб». 3. «Вітер». 4. «Човник». 5. «Кохання». 6. «Думка до себе». 7. «До коня». 8. «Сорока». 9. «Осінній вітер». 10. «До невірної» (теж, що без титулу було в «Ластівці» іпс. «Повіяли вітри буйні»). 11. «Три речення по-московськи». 12. «Весілля». 13. «Остап і чорт» 14. «Споминки». 15. «Оттак усе в світі». 16. «Палій». 17. «Туга серця». 18. «Пугач». 19. «До милої». 20. «Думка». 21. «Бодяк». 22. «Сирота». 23. «Вечоріє». 24. «Розлука». 25. «Безщасний». 26. «Грицько і Маруся». 27. «На той світ до батька». 28. «До батька». 29. «Пісня» (в двох варіантах, із яких другий записаний д. Дуб'янським із музикою з чийогось співу). 30. «Не щебечи, соловейку» (варіант вірша «Соловейко», ч. I), списаний (з музикою Глінки) з нотового видання. Додам іще, що над першою поезією сеї збірки нема спеціального титулу, а стоїть тільки (може, через неввагу копіста) титул «Співи крізь сльози», який я вважаю загальним титулом усеї збірки.

Роздивімося, що дають нам ті вірші для пізнання життя і поетичної вдачі їх автора. З вірша «На той світ до батька» бачимо, що батько відумер нашого поета в дитинстві, коли

йому було всього рік від роду. З віршів «До коня» та «Споминка» бачимо, що автор провів свою молодість у військовій службі, в гусарському полку. Життя в таких полках саме в тім часі (20-ті і 30-ті роки XIX в.) чудово змалював Л. Толстой у своїм нарисі «Два гусара»; у віршах Забіли маємо причинки до того самого малюнка, згадки про вояцькі гулянки, про забави з циганами, про любощі та кінські перегони і т. і. А потім головний, фатальний факт у його житті, факт, що стався його трагедією і заразом джерелом усеї його поезії; вернувши на Україну, поет закохався в якійсь панночці*, добився її взаємності, та швидко потім зазнав гіркого розчарування: сім'я панночки,— як бачимо з вірші «Кохання», сім'я якогось українського панка середньої руки,— згордувала худопахолком Забілою, властителем маленького хутора, в якім надто хазяйство мусило бути досить убоге та занедбане; сам жених мусив винести зі свого полкового життя не дуже добру славу; злі язики вже тоді називали його п'яницею та безумним,— і панночку підмовлено відказати йому і вийти замуж за якогось багатшого пана. Се розбило відразу всі надії, зламало всю життєву енергію Забіли, зробило його духовим калікою на ціле життя. Вихований під жіночою опікою, без ширшої освіти, крім спеціально гусарської, притім із вродженою чутливістю і м'якістю натури в злуці з панськими життєвими привичками, він раптом опинився мов на льоду, безпомічний, без мети й енергії до дальшого життя. Правда, його скромна життєва драма, яка у тисячі подібних до нього минає без поважніших наслідків, мов весняна буря, збудила в його душі вроджений йому дар пісень. Роздивляючися в тих віршах, які маємо перед собою, можемо сказати, що сей його дар розбудився вповні аж по катастрофі, що постигла Забілу; з раньшого часу, коли він іще надіявся успішного полагодження своїх відносин до коханої дівчини, маємо, здається, лиш один вірш «До милої», повний безмежної ніжності та закінчений висловом непохитної надії:

Ой, як вірно мене любиш,
Будем жить з тобою
Цілий вік, моє серденько,
Як риба з водою.

Деякі вірші можна притулити до часу, коли авторова певність щодо успішного кінця його любові була вже захитана, заволікалася хмарою меланхолії, але ще прояснювалася надією; до таких віршів належить пісня «До соло-

вейка», скомпонована Глінкою (тут автор тужить до дівчини, яку ще називає «своєю»), хоча остатня строфа її в тім варіанті, що в нашій збірці, стоїть на першім місці, надихана вже повною безнадійністю, і буде, мабуть, пізнішим додатком, далі віршу «Голуб», у якій автор, хоч опанований уже тугою, все-таки силкується не піддатися їй, надіючись іще, що ожениться і буде мати діти, а надмірна туга могла б підкопати його здоров'я. Вірш «Кохання» малює нам із тонким гумором і автоіронізуванням сцену розмови автора з милою — може, остатню сцену, на якій урвалися їх зносини. Автор іще немов не вірить, ще може іронізувати, ще не зміряв усеї глибини тої безодні, в яку має його віпхнути повний розрив із милою. Сей доконується словами панни, переказаними йому кимось постороннім:

Нехай не жде, нехай не жде,
Годі сподіватися,
Щоб, як голуб з голубкою,
Так поцілуватися.

(«*Розлука*»)

Два остатні рядки, то вже авторові, але два перші, очевидно, передають слова панни. Не сміла сказати їх йому до очей. І тут починається з його боку важкий ряд докорів, обурення на її невірність («До невірної»), яке доходить аж до лапідарної лайки «по-московськи», а потім довгим ланцюгом тягнуться важкі стогнання, нарікання та плачі, повні безнадійності, немужеські, монотонні, що роблять іноді немиле враження та ані на хвилю не позволяють забути, що перед нами не актор, який грає вивчену меланхолійну роль, а дійсна, жива, нещаслива та безсила людина, яка в хвилях наболілого горя висловлює те горе як уміє, висловлює сама для себе, щоб не одуріти, не дбаючи зовсім про те, чи комусь ті виливи та жалі подобаються, або й ні. Ся повна безпретензіональність і примітивність його ліричних виливів і творить головну частину їх вартості, робить їх «людським документом», який не перестане промовляти до людей зрозумілою їм мовою ще й тоді, коли будуть забуті многі артистичніші, блискучіші та ефективніші, але менше сердечні писання.

Не треба, зрештою, уявляти собі Віктора Забілу по тій його сердечній катастрофі відлюдком, сентиментальним трубадуром або рицарем із Тогенбурга*, що весь вік те тільки й робить, що роздумує про свою милу. Не таке було в тих часах панське життя, навіть життя такого немаючого

панка, як Забіла. Ще в 1838 р., отже, десь безпосередньо по катастрофі, Глінка малює нам його як чоловіка дуже товариського і веселого в товаристві. Він був частим гостем у Тарновського в Качанівці. «Этот Забила,— пише Глінка,— был необыкновенный мастер изображать в лицах; в особенности хорошо представлял слепцов. Первый скрипач Калинич однажды был приведен от такого представления в столь сильный восторг, что воскликнул:

— Это, сударь мой, волшебство, совершенный антик!»

Далі оповідає Глінка, як сам Тарновський закінчував їх товариські забави та розмови перед північчю, та вони, гості, збиралися в Глінчиній квартирі в оранжереї, особливо Маркевич, Скоропадський*, Забіла і Штернберг. Тут ішла гра на інструментах та співи, де мішалися російські та українські пісні, Забіла знов представляв різні особи, та велися дружні розмови іноді до третьої або четвертої години попівночі. Ті сцени повторялися часто, і Штернберг удачно відрисував їх, особливо ж вірно підхопив Забілу (Петров, ор. cit, 149). Очевидно, Забіла не допускав нікого до таємного світу своєї душі і старався шумом та гомоном товариської забави заглушити своє горе та закрити перед собою самоту, яка ждала на нього в його домашнім куті. Се, мабуть, так і лишилося за ним надалі, бо значно молодший проф. О. Котляревський*десь у 70-х роках оповідав Петрову, що Забіла, тоді вже покійник, «був нещасливий у своїм родиннім житті і задля того був великий недурень випити» (Петров, 152).

Коли могла статися та катастрофа в житті нашого поета? Відповідь на се питання дасть нам заразом відповідь на питання про те, коли більше-менше почалася і як довго тягла та доба його поетичної творчості, якій завдячуємо отсі вірші. Самі вірші, бодай у копії д. Дуб'янського, не мають ніде ніякої дати. Отже, тут вихідною точкою може нам послужити той факт, що три вірші Забіли, а власне «Голуб», «Пісня» і вірш без титулу, що починається словами «Повіяли вітри буйні» (у нашій збірці він має титул «Оттак усе в світі»), були 1841 р. надруковані в «Ластівці» Гребінки. Коли зважити клопоти, які мав Гребінка з цензурою, поки міг провести се видання, мусимо допустити, що ті вірші в р. 1840 були в його руках. І що ж говорять нам ті вірші? Коли з «Голуба» і з «Пісні» не можна ще вичитати нічого рішучого, то вірша «Повіяли вітри буйні» з усякою рішучістю показує, що катастрофа для Забіли вже була фактом

минулим у часі написання вірші; автор жалується тут, що його

Розлучили з дівчиною,
Котру я кохаю.

Сей факт мусив минути вже досить давно, горе поета уляглось уже настільки, що він не нарікає на свою колишню милу, а лише на інших людей, яким вона мусила улягти:

Да не вітри, люди злії
Мені се зробили:
Самі мене звели з нею,
Самі й розлучили.

Та ми можемо піти ще крок далі. Із цитованих уже споминів Глінки знаємо, що в р. 1838 Глінка з уст Забіли чув і положив на музику вірші «Не щебечи, соловейку» і «Гуде вітер вельми в полі» (в нашій вірші вона має титул «Вітер»). Отже, і ся вірша, як бачимо з її змісту, писана вже по катастрофі, надихана розпукою і безнадійністю. Тут враження факту ще свіже, поет не рефлектує, не важить і не мірить свого горя, а тільки шукає найсильніших поетичних образів і порівнянь, щоб пластично висловити його. Значить, не помилимося, припускаючи, що катастрофа скоїлася з ним не дуже довго перед тим, поки його пізнав Глінка, отже, в 1837 або й самім 1838 році. А коли зіставимо з сим факт надрукування деяких віршів у «Ластівці» і початок вірші «Споминки», писаної також десь незабаром по розриві, де кажеться:

Два вже літа скоро пройдуть,
Як я закохався,

і далі в тому ж вірші:

Годів два назад, не більше,
І я був моторний:
Шабля збоку, кінь гусарський,
Що, як в'юн, проворний,—

то можемо вивести з того такі висновки, що десь у р. 1836 Забіла виступив із військової служби, може, навіть наслідком закохання та порад тих людей, які раяли йому панну,— що їх зносини тяглися мало не два роки і скінчилися виходом панни за іншого замуж, і що той час [з] 1836 до 1839 або 1840 і був добою поетичної творчості В. Забіли, якій завдячуємо отсю збірку поезій. Чи всю збірку? Хоч із

деяким ваганням, а таки я схиляюся до думки, що всю. Наводить мене на се ось яка обставина. По всякій правдоподібності маємо тут перед собою не припадковий збірничок віршів, зроблений якоюсь приятельською рукою з літературної спадщини поета, але композицію самого поета, і то зроблену не при кінці життя, але десь на початку 40-вих років. За сим промовляє і спільний титул віршів «Співи крізь сльози», який у копії д. Дуб'янського стоїть вправді лише над першим віршиком, хоча сей віршик у друкованих виданнях має свій окремий і далеко відповідніший титул «До соловейка» (я лишив сей титул при друкованім варіанті (ч. 30), а першому стихові для невеличкого відрізнення дав титул «Соловейко»). Та, головно, промовляє за давність редакції сеї збірки те, що вона не обіймає всіх Забілиних поезій, а власне тих, що були писані в 40-х роках. Щоправда, ми не знаємо, чи багато їх було, але з принагідної згадки д. Білозерського* знаємо, що Забіла, мабуть, під свіжим враженням своєї знайомості з Шевченком десь у 1845 чи 1846 р. написав віршами гумористичне посланіє «До Тараса», якого в нашій збірці не маємо. Виходило би з сього, що збірка «Співи крізь сльози» мусила бути готова швидше. Не зовсім вірною була б думка, що Забіла міг зложити її й пізніше, та виключити з неї такі вірші, що не підходили під її головний титул; адже маємо тут гумористичну віршу «Остап і чорт», яка також не підходить під сей титул; можна би виключити з-під нього і одиноку пробу історичної поеми «Палій»*, та, видно, автор бажав у тій збірочці зберегти всі свої віршування, які мав у тім часі готові. Чи всміхнулася йому на хвилю думка — бачити ті свої твори в друку, чи зложив сю збірку на просьбу якого приятеля або якої приятельки? — Невідомо. Такій думці про вчасне зложення Забілиної збірки не перечить і той факт, що деякі вірші, а спеціально «Остап і чорт», дійшли до нас у відмінних, сказати б так, редакціях. Д[обродій] Петров не подав ніякої звістки про оригінал, із якого надрукував свій текст; правдоподібно, се не був автограф Забіли; можливо, зрештою, що й сам Забіла, складаючи свою збірку, вигладжував та виправляв свої вірші, які вже перед тим, у менше обробленій формі, дехто переписав собі від нього і пустив у курс.

У р. 1856 пізніший київський професор Ол. Котляревський, пишучи в додатку до «Московских ведомостей» свої «Литературные заметки» про українське письменство (вони

не передруковані по смерті автора в академічнім виданні його «Сочинений»)*, схарактеризував поезію «талановитого» Забіли як наслідування Шевченка. На підставі того, що вище, а також на підставі порівняння Забілиних віршів із Шевченковими, для якого тепер маємо досить багатий матеріал, можемо сказати зовсім напевно, що по крайній мірі щодо отсеї збірки суд Котляревського зовсім невірний; Забілині вірші були написані ще перед виходом першого «Кобзаря». Чи було яке наслідування Шевченка в його пізніших, невідомих нам віршах, сього не знаємо так само, як не знав, мабуть, і Котляревський. Так само не має за собою підстави думка того ж Котляревського про вплив на Забілу поезій А. Метлинського. Коли який вплив видно в тих віршах, то се хіба вплив того самого джерела, з якого черпали і Шевченко і Метлинський, вплив укр[аїнської] народної пісні, пор., прим., початок вірші «До милої»:

Поуз двір, де живе мила,
Я проїхав двічі,
Да не бачив голубоньки
Ні разу у вічі,—

і народну пісню:

Ой, ішов я по вулиці двічі,
Не бачив я Марусеньки в вічі.

Зрештою, поезія Забіли така проста, нештучна, декуди примітивна, його думки, образи, стилістичні звороти виявляють так мало якоїсь літературної школи, що думка — дошукуватися тут яких літературних ремінісценцій являється мені зовсім зайвою. Можна добачити декуди відгуки популярних тоді на Україні романсів, прим., Котляревського «Віють вітри, віють буйні»; декуди, прим., у гумористичних оповіданнях «Остап і чорт» та «Весілля», можна бачити покревність тону і колориту з «Вовкулакою» Александрова[1], але тут знов виринає питання, щó було написане швидше, «Вовкулака» чи вірші Забіли, і чи знав котрий із тих авторів про другого?

[1] Мушу тут при нагоді завважити, що думка д. Грінченка*, кинена принагідно («Науковий збірник», присвячений проф. Грушевському*, ст. 520), що «Вовкулака» Александрова був «недотепною ляпаниною», видається мені не зовсім справедливою. Особливо в другій часті сеї поеми є уступи, що мають високу поетичну вартість.

Коли вже мова про порівнювання Забіли з Шевченком, то, на мою думку, годі придумати щось інструктивнішого, як порівняння Забілиного «Палія» — не вже з «Чернецем», але з найстаршими історичними поемами Шевченка. Як несміло, наївно, по-школярськи порушується на тім полі Забіла, як блідо рисує свою фігуру, як боязко стоїть на непевнім грунті традиції! Запорожці, Палій, Мазепа*, все те для нього якісь млисті образи. Поґляньте натомість на Шевченкового «Підкову», на «Тарасову ніч»! Скільки там життя, скільки пластики! Як виразно сей «неодукований сіряк» бачить тих давніх людей, як живо відчуває їх тайні думки, як інтимно він «зрісся з ними», які пишні образи їх діл і поява розточує перед нами! А не забуваймо, що Забіла належав до близьких знайомих історика Маркевича, а Шевченко — де в бога святого він учився тої української історії?

До кого найближче підходить Забіла складом свого таланту, м'якістю своєї вдачі та й, нарешті, своєю безталанною долею, так се, mutatis mutandis[1], до Степана Руданського*. Можна не без підстави вважати Забілу попередником Руданського спеціально в поетичнім оброблюванні народних казок та оповідань. Забіла, може, під деяким впливом Боровиковського*, а може, й з власного почину, впадає відразу в ту злегка гумористичну і подекуди ліричну манеру, яку потім до правдивого віртуозівства допровадив Руданський у своїх «Світових байках» та «Співомовках»; ся манера значно різниться від того способу переповідання народних епічних тем, який панує у Гулака-Артемовського* та Бодянського, і маркує немов перехід від тих перших орачів до свобідної та суто ліричної музи Шевченка.

Сяк чи так, а в віршах Забіли маємо цінний причинок до історії нашого письменства в часі, коли воно без вироблених іще провідних ідей, інстинктово і самосівно ставило перші кроки. Спасибі д. Дуб'янському, що урятував від затрати сю цінну пам'ятку. Бажалось би, щоб і інші щирі душі пошанували інші розтрушені пам'ятки нашого духового життя давніших часів і в тім числі щоб віднайшлися та стали відомі загалові ще й інші, досі невідомі твори Віктора Забіли.

---

[1] Вносячи відповідні зміни (*лат.*).— *Ред.*

ГОРДОН БАЙРОН*. ЧАЙЛЬД ГАРОЛЬДОВА МАНДРІВКА

Переклав Панько Куліш («Літературно-наукова бібліотека». С[ерія] І. Ч[исло] 96). Львів, 1905. Накладом Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Стор. XIV+ +178, 8°. Ціна 1,80 кор.

Безсмертна Байронова поема «Чайльд Гарольдова мандрівка» мала для свого часу величезне значення як голос протесту живої геніальної одиниці против тиску реакції, що настала була скрізь у Європі по упадку Наполеона. І незалежно від того суспільно-політичного значення має поема, особливо в III і IV пісні, так багато поетичних красот, що її пізнання ще й тепер уважається потрібним для всякого освіченого чоловіка. Куліш завдав собі немало праці над перекладом сього трудного твору, що сьогодні для повного зрозуміння потребував би, особливо для нашої публіки, далеко більше пояснень, ніж має його перекладений Кулішем textus receptus[1]. Мова перекладу важка, суто підмішана церковщиною, являється характерним продуктом старечих міркувань Куліша про «староруську» мову, нібито первісну, з якої з часом відбилася «новоруська», себто нова російська. На початку маємо дві прозові передмови Куліша і віршовану посвяту В. Білозерському*.

[1] Прийнятий текст (*лат.*).— *Ред.*

ДО БІОГРАФІЇ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ В. ЗАБІЛИ

Вже по написанні моєї студійки про Забілу* згадав я про причинки до його біографії, подані д. М. Комаром* у «Киевской старине», 1886 р., книжка за вересень, п[ід] з[аголовком] «К биографии В. Н. Забелы» (стор. 171—176), а д. М. Мочульський* звернув мою увагу на деякі причинки, опубліковані тим же шан[овним] письменником у «Зорі»* 1891 р. (ненадруковані байки В. Н. Забіли, стор. 416 і 437—38). Той же д. Комар опублікував у «Киевской старине» 1888 р., кн. за квітень, ще одно «Неизданное стихотворение В. Н. Забилы» (стор. 15—18). Надто надруковано було в «Зорі» 1894 р. невідомо ким присланий вірш Забіли «Човник» (стор. 393), ідентичний з тим, що поміщений у нас під ч[ислом] 4[1]*. У річнику 1893 надрукував д. Василь Лукич* статейку «В. Забіла і його жартобливе «посланіє» до Шевченка» (стор. 102—103), до якої додано й текст посланія, присланий д. Лукичу д. В. Овсієнком із Семенівки Чернігівської губ[ернії]. У своїй статті д. Лукич використав усю відому до того часу літературу про Забілу, головно ж статті Комара та принагідні відзиви Куліша; про сімейну драму Забіли тут нема нічого; ширше розказано про зносини Забіли з Шевченком, хоча й допущено помилку, що Шевченко, «вернувши із ссилки, переслав Забілі свої «Гайдамаки» з власноручною дописко́ю і відвідував його» (стор. 103). По Шевченковім повороті з заслання не вийшло жодне окреме видання «Гайдамаків», а факт посилки Шевченком Забілі

[1] Варіанти: рядок 2 — Крушиться; ряд 10 — Та й; ряд. 17 — ізхватилась; ряд 18. — Сердечний ізбився; ряд. 19 — Від берегу ізнов плавать; ряд. 27 — Відбиває; ряд. 39 — Не буть мені захована; ряд. 41 — Де лежить мій брат з сестрами; ряд. 44 — Старенькая; ряд. 47 — Може, прийдеться де в лісі; ряд. 59 — Жменьки.

сеї поеми належить до часу першої появи «Гайдамаків», отже, до 1841 р. (пор. П е т р о в. Очерки, 309). Так само невірно те, буцімто Шевченко по повороті з заслання міг відвідати Забілу; знаємо, що в тім часі (1859) Шевченко коротко був на Вкраїні, жив переважно в Києві і лиш раз відвідав свою рідню на правім березі Дніпра, де й був арештований; до Борзни йому було зовсім не по дорозі. Нарешті, в річнику 1891 подав д. Комар знайдені між паперами д. Носа* «дві байки» Забіли, а власне «Будяк» (стор. 416— ідентичний з поміщеним у нас під ч. 21)[1] і «Семенова кобила» (стор. 437—438). В тім же 1891 річнику «Зорі» подала пані Наталка Полтавка* статейку «Роман Віктора Забіли. З оповідань моєї матері» (стор. 405).

Хоча я, пишучи свій нарис у попередній книжці ЛНВ, не мав наміру вичерпати весь відомий мені матеріал про Забілу, а бажав, головно, видобути з нововіднайдених віршів Забіли їх автобіографічні свідоцтва про автора, то все-таки ті матеріали дають дещо цікаве для доповнення накресленого мною малюнка, і для того подаю тут для повноти все важніше з них.

Статейка д. Комара «К биографии В. Н. Забелы», крім загальної характеристики та деяких анекдотів, важна, головно, тим, що подає назву милої Забілиної — вона називалася Л. Білозерська. Важне тут також те, що Забіла під кінець життя проживав у Борзні завідателем поштової станції. Із споминів пані Наталки Полтавки (Кибальчич) виписую тут весь уступ, що безпосередньо доторкається Забіли.

«Він служив тоді (коли почалася його знайомість з Білозерськими; додам, що мати пані Наталки Полтавки була молодшою сестрою Любові Білозерської, милої Забіли) у гусарах і йому було літ з 25. Зросту середнього, стрункий, обличчя смагляве, рябувате від віспи, очі карі, великі, чуб чорний, густий, трохи кучерявий. Натура палка, щира, весела і при тому незрівнянний гуморист. Одно слово, тип дуже привабливий і чисто український. Він мав гарний має-

---

[1] (Варіанти «Зорі» супроти нашого видання). Титул «Будяк»: ряд. 6 — матеркам; р. 11 — Хотінко; р. 13 — з хлібцем; р. 17 — Другі ж дітки; р. 19 — Вже й матерки; р. 21 — Та не; р. 28 — поспіє; р. 32 — аж опережали; р. 36 — роздивились; р. 47—48 — vac; р. 50 — Всім вона намнула; р. 51 — бігали у місті; р. 55 — Та так, як ті діти; р. 61 — так; р. 69 — вчити змалку; р. 81 — інчая; р. 83 — Та не треба зразу лапать; р. 96 — Росту; р. 97 — Таки очей у Сірка; р. 101 — Так; р. 105 — поколе; р. 108 — так.

ток і жив недалечко на своєму хуторі. Якраз біля тієї пори став бувати у Білозерських їх новий сусіда, поміщик Н., що купив собі невеличке село, але, як казали, мав, окрім сього, великі капітали. Він недавно повдовів, мав літ уже сорок, хоч і дуже ще гарний. Скоро красуня Любка[1] запала йому в око, він закохався палко, і з егоїзмом закоханих, невважаючи що вона заручена вже за другого[2], посватався до неї. Одначе повернувся він з тим хитро, не до самої дівчини, а до її батька. І бог його віда, чим то він так зачарував Михайла Васильовича, тільки той згодився і сказав дочці, що вона піде не за В. Забілу, а за пана Н. Вражена у самеє серце, дівчина твердо відповіла, що за п. Н. вона не піде. Тоді він повернувся до її матері і сказав: «Присилуйте її». Але й Матрона Василівна також ніяк не хотіла згодитись на постанову свого чоловіка. Страшно розгніваний Михайло Васильович погрожував, що він і матір і дочку одягне в «пістру». Але й се нічого не помогло: женщини оставались тверді у своєму намірі і не боялись ніяких кар. Минув місяць або, може, й більш. Тяжкі сцени у сім'ї постійно повторювались. Безталанний В. Забіла жив у розпуці, тим більше що його на приказ Михайла Васильовича перестали приймати до себе, і він те й діло що їздив на своєму коні навкруг маєтності Б-их. Тоді саме, здається, він став писати вірші. Моя мати пам'ятає один куплет:

Губоньки, як те намисто,
Що «добрим» зоветься;
Сонечко неначе зійде,
Як вона сміється[3].

Хоч мати і донька заспокоювали поета, що будуть тверді і не покоряться приказові Михайла Васильовича, проте повинні були покоритись. Одного разу В. Забіла почув, що вони, Матрона Василівна з дочкою, їдуть у Ніжин закуповувати придане. Він перестрів їх на дорозі і побачив, що

---

[1] Про неї пані Н. Полтавка дає ось яку характеристику: «Вона мала тоді 17 років, скінчила п-ський інститут, була висока, огрядна, білява дівчина, з величною постаттю, подовгастим милим личком, пишними рожевими устами «сердечком» і ясними голубими очима». Забіла був її свояком, «піврідний дядько по матері», як каже авторка.

[2] В іншім місці авторка говорить, що рік по першім познайомленню Забіла, за згодою родичів, заручився з Любкою.

[3] Вірші, до якої належала ся строфа, нема між звісними досі творами Забіли.

вони дуже заплакані. На його просьбу дозволити йому пересісти до їх в екіпаж Матрона В-на не згодилась, кажучи, що їм і без того приходиться багацько терпіти усякого горя, а як Михайло В-ч дізнається про те, то ще їм гірше буде,— і прохала відступити від їх геть. Тоді з великої розпуки, не тямлячи себе, В. Забіла рішив покінчити з собою і кинувся під коні, як вони поїхали... Його трохи не переїхали, і кучер ледве-ледве здержав коней. Матрона В-на узяла його тоді в екіпаж і як уміла благала його не робити більш таких дурниць... Він поїхав...

«Остатня сцена або розв'язка цієї сімейної драми тяжко вбилась у пам'ять моїй матері, хоч їй тоді було сім літ, не більш. Одного разу, увечері, здається, було вже під осінь — діти, моя мати, її брат Василь і менша сестра Олександра грались у гостинній на канапці. Тут же біля стола Матрона В-на і Любка щось шили чи читали. Було тихо... Коли тут двері раптом відчинились, обидві женщини так і скрикнули, і у кімнату увійшли Михайло В-ич і п. Н. Остатній став мовчки біля порога, а Михайло В-ич скорою ходою підійшов до Любки, подав їй теплий шаль і звелів завинутись і йти за ним. І мати і дочка у плач! Але батько взяв дівчину за руку і повів з собою. За ним пішов і п. Н. Любка вернулась уже повінчаною, і мати моя пам'ятає, як молодий цілував і заспокоював гірко плачучу дівчину.

Після заміжжя своєї бувшої зарученої В. Забіла став з розпуки пити і гуляти. Мати моя, вже дорослою, не раз бувала у його на бенкетах. А бенкет у його починався так: увіходять в залу кілька циганчат, років 5—10, дуже моторних і гарно убраних. В. З[абі]ла стає з бандурою посеред їх, грає козачка і т. і., а вони танцюють навкруг його, співають і виробляють різні штуки. Таким робом В. З[абі]ла прогуляв увесь маєток і останні роки жив у своїх родичів. Але й до самісінької своєї смерті в усіх смутках свого занівеченого життя він задержав свій жартовливий, веселий гумор і сам жартував над своєю бідою. А коли вмер, усі, хто знав його, сердечно жалували за ним, і навіть його власні кріпаки, бо він був для них не паном, а рідним батьком. Його ж колишня суджена, як натура м'яка і супокійна, помирилась зі своєю долею і була доброю жінкою і матір'ю. Вона вмерла років з вісім тому назад, простудившись».

Не маємо підстави сумніватися про правдивість отсього оповідання, та все-таки інтересно порівняти сю реляцію з тою, яка виходить із віршів самого Забіли. Про насильне

звінчання Любки Забіла не згадує нічогісінько, а навпаки, з кількох його віршів видно виразно, що Любка під впливом сватання багатшого пана почала була хилитися на його бік, почала критично дивитися на свою любов до Забіли і навіть переказувала йому, щоб не ждав на неї. Певне, Забіла не міг у всіх деталях знати тої драми, яка скоїлась в домі Білозерських, а може, трапилися і якісь посередники, що доносили йому небувальщину про його милу; можливо, отже, що його вірші писані впересердю і несправедливі до неї, та не зовсім неможливе й те, що він потроху й мав право нарікати на її хиткість і що в сімейних споминах матері пані Кибальчичевої «роман» Забіли, особливо роль у ньому Любові Білозерської, набрали романтичних рис, яких не мали у дійсності...

Із статті д. Комара «К биографии В. Н. Забелы» («К[иевская] стар[ина]», 1886, вересень, стор. 171—176) знаємо, що Забіла чоловік був дуже добродушний, хоч і охотник пожартувати та пришити латку всякому, в кім підглянув щось комічного. Він не любив справді лиш одного чоловіка, а сим був П. Куліш. Причиною, на думку д. Комара, було авторське самолюб'я Забіли, болюче нарушене Кулішем у його статті «Взгляд на малороссийскую словесность», уміщеній у журналі «Русский вестник»*, 1857, кн. 12, де Куліш «высказался весьма неодобрительно о стихотворениях В. Н. в альманахе «Ластівка». Забіла написав у відповідь на се довге віршове посланіє, повне крепкої лайки, і зараз вислав його Кулішеві. Свого часу,— додає д. Комар,— се посланіє, зрештою, дуже грубіянське і зовсім (?) недотепне, було дуже розширене серед борзенської публіки. Чоловік, який оповідав се д. Комару, д. Л[азаревський]*, затямив із нього лиш одну строфу:

Крути, верти своїм умом[1]
Ізо всеї праці,
Не викрутиш більше того,
Що у мене в с...

Знаємо, що пізніше (в «Хуторній поезії») Куліш сильно перецінив талант Забіли. «Се був би,— каже він там,— другий Гоголь, ще, може, до того Гоголь український, коли б у нього була така дорога, як у Гоголя». Всі такі загадування

[1] Мабуть, так треба читати зам[ість] поданого д. Комаром «свій розум».

та пророкування на тему «если бы да кабы бы» не мають ніякої вартості, а літературна фізіономія Забіли, наскільки вона виявляє себе в його віршах, не дає найменшої підстави до таких порівнянь. І знов скажу: а якою дорогою йшов Шевченко — і до чого дійшов!

Бажаючи при отсій нагоді звести докупи всю відому досі літературну спадщину В. Забіли, передруковую тут у додатку до збірки, поданої з рукопису Дуб'янського, також ті три п'єси, які були опубліковані досі і не ввійшли в сю збірку, а власне байку «Семенова кобила» (з «Зорі», 1891, стор. 437—438), «Зовсім світ перевернувся» («Киевская старина», 1888, квітень, стор. 16—18), вірш, записаний д. Комаром із уст пані М. Л. Б[ілозерської], яка знала його напам'ять, і, нарешті, згадане вже гумористичне «Посланіе до Тараса» («Зоря», 1893, стор. 103). Щодо «байки», то д. Комар висловлюється про неї (і про другу, надруковану ним там же, стор. 416) ось як: «В байках Забіли фабула якась вигадлива, алегорія не досить ясна, і наука виводиться якось штучно; до того ще байки дуже довгі і самий вірш місцями зовсім не вироблений, що найбільше виявляється в байці «Семенова кобила». Певна річ, і «Будяк», і «Семенова кобила» не належать до кращих віршів Забіли, але в осуді д. Комара є одна принципіальна помилка. Хто велів йому називати ті вірші «байками»? На мою думку, се зовсім не байки і будова у них зовсім не байкова. Се просто автор оповідає — більш або менш доладно — сцени з життя, які він міг бачити на власні очі (в «Будяці» зовсім непогана сценка жнив і гуляння дітей по свіжій стерні), а потім доточує до тих сценок свої рефлексії, що звичайно досить слабо в'яжуться з оповіданою сценою або зачіпляють за один якийсь її момент. Подібним способом збудована найбільша часть Забілиних віршів, починаючи від «Голуба», а кінчаючи казкою «Остап і чорт», та чей же ніхто не захоче назвати тих творів байками.

Варто звернути увагу ще на одну річ. Куліш називає Забілу сином багатого батька і докоряє йому, що в пізнішім віці він не лише пив сильно, але й програвав у карти тисячі і сим довів себе до економічної руїни. Думаю, що навіть не заглядаючи в табулярний екстракт Забілиного маєтку, з того, що він сам говорить про себе ще коло р. 1838, мусимо сказати рішуче, що й тут Куліш «пересолив сакраменти». Назвати багатим властителя одного хутірця, який раз у раз жалується, що його задля його бідності розлучили

з милою, і задля «худоби» зводить у фантазії навіть завзяту боротьбу з чортом, се в усякім разі гіпербола. А коли зважити далі недбальство поета в хазяйських ділах, його гуляще життя, його «батьківське» поводження з селянами, яким він будував своїм коштом хати та, певно, допомагав і всім, чим міг, то зрозуміємо, що такому чоловікові нізвідки було програвати в карти тисячі рублів, та й без того його хазяйство зі скасуванням кріпацтва не могло видержати економічної кризи і мусило упасти.

Із того, що сказано вище і що, зрештою, категорично стверджує д. Комар, виходить, що якусь збірку віршів — чи сю саму, якої копію прислав нам д. Дуб'янський, чи якусь іншу — зредагував був сам В. Забіла. Коли — невідомо. Д[обродій] Комар згадує лише, що 1882 р. бачив у одеського книгаря Білого збірку Забілиних віршів, призначених до друку. Вірші були, на думку д. Комара, писані рукою самого Забіли; хто заходився коло їх надрукування і куди подівся рукопис Забіли, коли план надрукування розбився,— невідомо. З того, що в пам'яті матері пані Кибальчичевої збереглася одна строфка вірші, навіяної любов'ю до панни Білозерської і написаної, очевидно, ще перед розривом із нею, вірша, яка, одначе, не ввійшла у ту збірку, що заховалась нам у копії д. Дуб'янського, можемо догадуватися, що Забіла укладав свою збірку в певним добором, втягав до неї одні вірші, а виключав інші, хоч вони були у нього готові і у відписах або в усній передачі були відомі сусідам. До таких виключених належала, може, й «Семенова кобила», яку автор і сам міг признати слабшою. Що він не вставив туди таких, чисто оказіональних творів, як «Посланіе до Тараса», а тим паче посланіе до Куліша, се зовсім легко зрозуміти.

«Посланіе до Тараса» вводить нас у ту атмосферу, серед якої жив Шевченко в р. 1844—45, коли, вернувши з Петербурга, в ожиданні урядової посади, їздив по Лівобережній Україні, гостював у різних панів (Репніна*, Тарновського, Закревського*, Білозерського і ін.) і брав тут принагідно практичні лекції «мочемордія»*. Пок[ійний] Драгоманов* гостро осудив у своїй праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» тодішнє життя поета, а ще остріше тодішню українську освічену громаду, що не вміла чи не хотіла своєму чільному поетові в саму критичну пору найбільшого розцвіту його сили й талану дати ніякої іншої піддержки і духової страви, крім отих лекцій. «Посланіе» Забіли зовсім не

лагодить сього осуду, не бачимо в нім ані одного проблиску якогось вищого, ідейного змагання. Певне, не від Забіли було Шевченкові й ждати таких проблисків, хоча, зрештою, як наслідування «юродиво-народного» тону отсе «Посланіє» не позбавлене деякої вартості.

Щодо вірші без титулу («Зовсім світ перевернувся»), записаної д. Комаром із уст пані М. Л. Б[ілозерської], то вона також принагідна, написана з приводу певного дійсного випадку,— та такими були й інші Забілині вірші в значній часті. Пані М. Л. Б[ілозерська] передала д. Комару й сам факт, зрештою, без імен, оповідаючи, що один багатий пан ворався був у ниву бідного чоловіка і завдяки підкупствам у суді не лише виграв справу щодо ниви, а ще й засадив покривдженого до в'язниці за «небезпечну» погрозу, вимовлену ним у розпалі пересердя. Вірша, написана Забілою з сього приводу, не тільки робить честь його серцю і почуттю справедливості, але являється майже одиноким його твором на ширшу суспільну тему. Інтересно, що й тут Забіла, не вискакуючи з рамок свого таланту, мало творчого і більше наслідовного, не здобувся на жодне «своє власне» огнисте слово, як се бачимо в подібних випадках у Шевченка (див. «Кавказ», написаний з приводу смерті де-Бальмена*, або «У Вільні, городі преславнім» і т. і.), але вважав відповіднішим і тут опертися на старшій популярній традиції і в початкових строфах своєї пісні парафразує відому лірницьку пісню «Про правду і неправду», спеціально куплет:

А вже тепер правда стоїть у порога,
А щира неправда сидить коло стола.

Кінець вірші — се різкий, але також у народнім дусі зложений вираз обурення на «неправду в судах», обурення, що також має свою — ах, яку давню традицію на нашій землі!

МАРК ТВЕН*.
ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Переклав Юліан Панькевич* («Літературно-наукова бібліотека». С[ерія] І. Ч[исло] 98). Львів, 1906. Накладом Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Стор. 252, 8°. Ціна 3 кор.

Се одна з найкращих більших повістей відомого американського гумориста Марк Твена, річ перекладена на всі важніші культурні мови, що всюди здобула собі симпатію, особливо серед молодежі, для якої в першім ряді призначена. Малює незвичайно живо і з ясним, як сонце, гумором радощі й терпіння дітей, вибрики їх живої фантазії та заразом повільне вироблювання та гартування характеру. При тім фантазія автора і його героїв наскрізь ціломудрена, так що повість, крім високої артистичної, має також першорядну вартість як лектура для молодежі.

ЗБІРНИК ПІСЕНЬ ПАТРІОТИЧНИХ І СІЧОВИХ

Уложив Січовий Батько*. Чернівці, 1906. З друкарні І. Віглера. Стор. 64, 16°. Ціна 40 сот.

Збірки патріотичних пісень, певно, потрібні, бо вони підбадьорюють людей, піддержують у них надію на кращу будуччину, розвивають енергію до живої діяльності і розбуджують охоту до життя. Особливо у нас здало б ся їх якнайбільше, бо з самими наріканнями та зневірою недалеко зайдемо, як на се вказує наша недавня минувшина. Для таких збірок належить, одначе, робити відповідний вибір, особливо коли вони призначені для широких народних кругів. Того не можна сказати про збірник, уложений псевдонімовим Січовим Батьком. Побіч гарних і з літературною вартістю пісень є там і такі, які не визначаються нічим, через що можна їх було з великим пожитком для збірки пропустити. Треба ж і народові подавати артистичні речі, коли хочемо його піднести на вищий культурний рівень, а не «пла́ним чи́тивом» — як сказав би один львівський філолог — піддержувати в ньому нахили, ширені ярмарковою літературою. Так само передмова зовсім невідповідна до збірки. Писати до «братів-січовиків», що «погано зраджує славну січову хоругов сей, що цураєсь січової ленти й не носить її в кожде свято», та що «поганішим зрадником є сей, що заслоняється при тім якимись переслідуваннями і з дурного та лайдацького страху славну відзнаку січового братерства деградує на шлийку від торби або «бавхбінду». Не так понизив би-сь, брате, ту святу (?) відзнаку нашої єдності, як би-сь повісився на ній, ніж як маєш її на таке поругання і на таку потіху ворогам лютим віддавати»,— таке і подібне говорення, певно, не причиниться до піднесення духу і почуття людської гідності у січовиків. Се поганий приклад духового і морального варварства, якого існування годі було б припустити у чоловіка, що пройшов «школу» Драгоманова. Можна упімнути недбалих, остерегти неоглядних, заохотити млявих, але хто отакими лайками у всіх «січових братів» нарушує почуття власної гідності, той виставляє якнайсумніше свідоцтво власному почуттю честі та власній любові до тих людей.

DR LEOPOLD KARL GOETZ. DAS HÖHLENKLOSTER ALS KULTURZENTRUM DES VORMONGOLISCHEN RUSSLANDS

(«Киево-Печерский монастырь как культурный (sic!) центр домонгольской России»), Пасау, 1904, стор, XXXIV+238

Книжка пожиточна, хоч і не для тих, для кого, очевидячки, призначив її автор, тобто не для німців, а хіба для росіян, що володіють німецькою мовою. Якесь чудернацьке збочення доброго смаку веліло авторові зладити дуже перистий, двоязичний текст: скрізь у німецькім тексті і в нотах покладено масу цитат на церковнослов'янській та новій російській мові, так що німець, який не вміє по-російськи, ані росіянин, що не вміє по-німецьки, не могтимуть користати з неї. Се, на думку автора, має бути стимул, щоб росіяни вчилися по-німецьки, а німці по-російськи. Та дуже сумнівно, чи осягне д-р Гец свою мету; принаймні для росіян, що мають під руками масу російських праць про початки церковної, а особливо монастирської організації на Русі та про Печерський монастир, Гецова книжка буде зовсім зайва, а німців не зацікавить її зміст, повний деталь-ної мікрології, але дуже далекий від авторової претензії — дати образ Печерського монастиря як культурного центру домонгольської Русі.

Вже саме ся претензія — виставити Печерський монастир як культурний центр старої Русі — свідчить про те, що автор не зовсім докладно уявляє собі культуру тої Русі та її розвій. Він зовсім не догадується, що в кінці X в., в часі заведення християнства, та староруська культура, тобто суспільна та політична організація, не починалася, а була вже близька до зеніту свого розвою, з якого зараз у XI віці, невважаючи на часткові поступи на полі церковного та духового життя, почала хилитися вниз аж до монгольської руїни. Вже се одно повинно б було навести проф. Геца на інше формулювання свого питання. На хибне розуміння первопочинів культурної історії старої Русі вказує також і те, що проф. Гец усе ще стоїть на давно покиненім становищі, що перші християни в Києві були самі варяги. Зреш-

тою, хтівши показати Печерський монастир як центр староруської культури, треба би було дати хоч який-такий образ тої культури в усім її обсягу, а потім умотивувати центральне становище Печерського монастиря. Д-р Гец, одначе, не робить сього і, виловлюючи за слідами російських учених культурні деталі з «Печерського патерика»*, представляє їх з таким видом, буцімто вони (прим., печення хліба, рукоділля і т. ін.) були чимось новим на Русі, що почалося аж із того монастиря. Розуміється, що такий образ був би наскрізь фальшивий.

Праця проф. Геца розпадається, крім просторої передмови, на дві часті. В першій оповіджено на основі староруських джерел та нових праць російських істориків церкви історію київського Печерського монастиря від його заснування, йдучи по порядку відомих нам ігуменів, аж до монгольського погрому, знач[ить] від 1051 до 1240 р. Ся часть держиться, як сказано, імен ігуменів, записаних у «Патерику» та в літописах; при кождім імені автор збирає й просіває крізь критичне сито всі нотатки, які дійшли до нас про нього та про монастир під його володінням. Се дуже пожиточна і старанна семінарійна праця, але образу історичного та культурного не дає. Такий образ має дати загальний вступ до тої частини (стор. 1—11), але й тут автор уміє сконцентрувати увагу на дрібні деталі, а не вміє обхопити ширшого історичного обрію.

Друга частина праці на підставі житій та оповідань «Патерика» має дати образ культурної діяльності монастиря. Та й тут виклад автора держиться на рівні монастирських оповідань; виходить поза них лише стільки, скільки посунули їх розуміння праці російських учених. Се звід заміток, розсипаних у «Патериці» на різні теми: домова праця, студії, письменство, малярство, душпастирство, пильнування хворих і т. д., далі про відносини монастиря до князів, бояр, народу та до духовної ієрархії. Додано реєстр ігуменів, реєстр угодників, похованих у т[ак] зв[аних] ближніх печерах, і передрук неавтентичної грамоти Андрія Боголюбського* до монастиря з р. 1159.

Може, найцікавіша з усеї книжки передмова, в якій автор викладає свої погляди на розвій староруської церкви та монашества та подає плани своїх праць, задуманих або вже ось-ось близьких докінчення. Жаль лише, що отся праця так мало підходить під широкі плани, зачеркнені автором у передмові.

П. И. ЖИТЕЦКИЙ*. О ПЕРЕВОДАХ ЕВАНГЕЛИЯ НА МАЛОРУССКИЙ ЯЗЫК

Спб., 1906, кн. 65 (відб[итка] з «Известий Отделения русского языка и словесности имп[ераторской] Академии наук»)

Справа видання святого письма українською мовою в Росії все ще не стала фактом. Важним кроком для її рішення треба вважати отсю невеличку, та багату змістом працю д. Житецького. Постала вона так, що Петербурзька Академія наук, яка ще в початку 60-х років ухвалила була друкувати укр[аїнський] переклад Євангелія, доконаний Морачевським*, тепер, одержавши ще один рукописний переклад д. Лободовського*,обернулася до д. Житецького з порученням виготовити реферат про вартість тих обох перекладів. Д[обродій] Житецький сам розширив свою задачу, даючи в своїм рефераті огляд усіх перекладів Євангелія на українську мову, починаючи Пересопницьким* з половини XVI в. і кінчаючи Кулішевим*. Правда, сей огляд не переведений вповні і систематично: поминено не лише Острозьку біблію*, яка, властиво, не була перекладом на українську мову, але також Євангеліє Тяпинського*, що, на мою думку, заслуговувало деякої уваги. Д[обродій] Житецький зате користувався кількома рукописними євангеліями (Волинським з р. 1571, Учительним, писаним у Петигорах 1604, Учительним, друкованим при Петрі Могилі* 1637, Учительним полтавським, писаним 1670), хоча в своїм огляді переважно обмежується тим, що рівняє нові перекладі з Пересопницьким — розуміється, крім грецького оригіналу та російського офіціального синодального перекладу.

Свою порівняльну працю д. Житецький веде в двох напрямах: слідить, наскільки даний переклад вірно передає грецький оригінал і наскільки він передає той оригінал чистою літературною українською мовою. Щодо першого, то критику д. Житецького викликав головно переклад Куліша й Пулюя, про який відомо, що постав при співробітництві

їх так, що «д. Пулюй перекладав із грецького, дбаючи більше про ясність і докладність мови, ніж про її красоту, потім оба порівнювали сей переклад із слов'янським, російським, польським, сербським, німецьким, французьким, англійським і латинським, а переконавшися таким робом про вірність перекладу, доконували останньої стилістичної редакції» (стор. 29). Ся шумна реляція, не знаю звідки взята д. Житецьким, показується дуже мало правдивою, бо вже просте порівняння з грецьким оригіналом, із якого д. Житецький дає лиш кілька характеристичних проб, показує наглядно, що переклад ані не передає докладно оригіналу, ані тим менше не передає його гарною, ясною та чистою мовою. Критик виказує, що переклад декуди без ніякої підстави відступає від оригіналу (прим., грецьке ἐγὼ εἰμί передає словами: я був, грецьке ὑμῶν заступає укр[аїнське] нас), передає грецькі слова хибно (прим., грецьке ἁλιεύς — рибак толкує на ловець, грецьке χιτών — нижня одежа і ἱμάτιον — верхня одежа) або перекладає грецькі слова невільничо дослівно так, що «отдельные слова в выражении кажутся понятными, а самое выражение ускользает от его сознания и разумения» (стор. 31). Дуже жаль, що д. Житецький не завдав собі трохи більше праці, бо ж прикладів недокладностей того перекладу можна би набрати далеко і далеко більше.

Дуже інтересні уваги кидає принагідно д. Житецький також на російський синодальний переклад, якого невільничо держався в своїм українськім перекладі д. Лободовський. Отже ж, показується з кількох принагідних порівнянь, що сей російський офіціальний переклад далеко не відповідає грецькому оригіналові, пропускає поодинокі слова або перекладає їх невірно (стор. 28).

Та головна вага критики д. Житецького лежить на розборі язика наших перекладів. Виходить прецікава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке євангеліє, являється з сього погляду взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм і з яким зрівнявся один Морачевський, зрікшися всякої язикової манірності та глибоко вникнувши в дух української народної мови. Переклад Куліша та Пулюя оказується механічним, позбавленим язикової та стильової суцільності, «як річ, яку доводилося насамперед зробити, а потім прикрасити». Автор закидає сьому перекладові штучність, добирання слів хоч і народних, але рідко уживаних, та переписання перекладу на н а р о д н у мову масою

не уживаних у народі слів та форм церковнослов'янських (стор. 30, 32), які вплетено сюди «механічно і часто без ніякої потреби». Супротив Кулішевої забаганки — дати в своїм перекладі взірець мови «староруської», рівночасно високої, і гарної, і багатої, і живої, д. Житецький з далеко більшим науковим оправданням та заразом артистичним почуттям говорить: «Искренность настроения обязательна для всякого писателя. Чтобы перевести Евангелие на малорусский литературный язык, не потерявший еще живой связи с народным языком, нужно перевести текст Евангелия через сердце, религиозно настроенное; тогда и в чужих словах, промелькнувших в родной речи, мы услышим родные душевные отклики» (стор. 33—34). І з сього погляду, на думку д. Житецького, переклад Морачевського далеко більше відповідає вимогам науки і життєвої практики, ніж переклади Куліша та Лободовського, подиктовані, власне, язиковими доктринами, а не тим щирим чуттям.

Та характеристиками тих перекладів не обмежується праця д. Житецького. Щоб усталити собі мірку для оцінки перекладів, він попередив сю оцінку дуже інтересною розвідкою про один досі мало вияснений пункт нашої історичної граматики, а власне про форми і уживання різнородних партиципіальних конструкцій. Не вдаючися в детальний розбір сеї часті праці нашого ветерана-філолога, скажу тільки, що, на його думку, причастя прикметникової форми, укінчені на *чий*, се форми зовсім неорганічні, невідомі ані старому церковному язикові (там і аналогічні форми укінч[ені] на *щій*), ані старому, ані новому українському. Ті форми постали у нас аж у XVII в. серед наших письменників схоластичного напряму і досі держаться під тим впливом — я додав би, що головно під впливом середньовікової латини та пізнішого німецького канцелярійного стилю, як відомо, аж до абсурду перетяженого партиципіальними конструкціями. Д[обродій] Житецький не виповідає виразної війни тим причастям, але, порівнюючи переклади євангелій на нашу мову, довгим рядом прикладів показує, як гарно і природно обминали, описували ті конструкції кращі перекладачі, а власне перекладач Пересопницького євангелія і Морачевський, і якого туману напускали в текст при помочі тих конструкцій перекладачі-доктринери Лободовський і Куліш.

Н. И. СТОРОЖЕНКО. КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКИЕ ЗАГОВОРЩИКИ

(«Киевская старина», за лютий 1906, стор. 135—143)

Отсе остатня передсмертна праця пок[ійного] професора Стороженка, написана на підставі архівного матеріалу. З архіву департаменту поліції в Петербурзі видобув автор і опублікував тут ряд невідомих досі документів про тайне Кирило-Мефодієве товариство, відкрите і покаране російським урядом у 1847 році, а власне донос студента Петрова*, Устав товариств св. Кирила і Мефодія, Правила товариства, лист Гулака* до Навроцького* і лист Навроцького до Гулака та протокол священика Малова про його розмову з Гулаком у тюрмі. Із тих матеріалів тільки Устав був відомий досі в повній основі (див. Огоновський, Історія літерат[ури], II*, 447), а з Правил відомий був лиш один пункт. Надто з того самого архіву був опублікований «Доклад графа Орлова* императору Николаю I» в журналі «Русский архив»*, 1892 р., кн. 7. Читаючи ті документи, проф. Стороженко дивується чистоті характерів та високим ідеям ініціаторів і головних членів сього товариства та висловлює, хоч дуже делікатно, зачудування, як можна було за такі ідеї і таку організацію так остро карати тих людей. Особливо пластично виступає з матеріалів, зібраних проф. Стороженком, особа Миколи Гулака, що був хоч і не творцем, але в усякім разі головним організатором товариства і, як видно з його листа до Навроцького, мав уже тоді широкі плани наукової і літературної праці на українській мові. Він і в слідстві держав себе найкраще з усіх братчиків і, покликаючися на присягу, зложену при вступі в товариство, до остатньої хвилі не хотів назвати своїх товаришів і приймав на себе вину за речі, зроблені й не зроблені ним, отже, признавався, прим., до авторства Статуту і Уставу товариства, хоч вони були написані Костомаровим*, а також до авторства просторої книжки «Закон божий»*, яка також заховалася в актах товариства і про яку денунціант Петров говорить, що вона написана «совершенно популярным языком для распространения между народом», а головна думка її така, що «все бедствия народа происходят от подчинения его верховной власти», а кінчиться вона «воззванием от ма-

лороссиян ко всем вообще славянам, чтобы они одумались и свергли с себя иго рабства» (138). Проф. Стороженко не говорить нічого ближче про сей інтересний твір, написаний, як можна вже з сього догадуватися, українською мовою; та ясно, що проф. Стороженко знає про нього щось більше, ніж видно з доносу Петрова, бо на іншім місці своєї праці додає, що «как известно (кому?), эта книга была написана тотчас после польского восстания, во всяком случае не позже 1833 года» (стор. 148). Маємо затим нову літературну загадку: хто, де і з якого приводу написав сю «книгу», і новий дезидерат, щоб вона, як і загалом увесь матеріал до процесу К[ирило]-М[ефодієвого] братства, як найшвидше побачила світ божий.

Не менше від листа Гулака цікавий також лист Опанаса Марковича* до Гулака з 16 лютого 1846 року. Видно з нього тонке почуття автора до чистоти і живості української мови і заразом дуже бистрий критичний ум будущого мужа пані Марковичевої — Марка Вовчка. Хоча лист писаний по-московськи, але автор залюбки пересипає його українськими приказками, а про українські писання того часу говорить ось що (подаємо його слова в перекладі на нашу мову): «Позвольте мені думати, що Геродот* краще знав грецьку мову, як Костомаров українську. Я грецької мови не знаю, зате у к р а ї н с ь к у в і д ч у в а ю я к о с ь і можу дещо судити про тих, що пишуть нею. Костомаров ганяється за простотою, а хапає грубість і несмак. Прислухайтеся до натуральної простоти мови в віршах Шевченка і тоді звольте не сердитися, читаючи Костомарова; не стільки благородності не стає стилеві Костомарова, скільки смаку. Немиле для слуху накопичення діеприкметників у українській мові служить Костомарову і для улекшення версифікації і разом із тим тонами для наслідування звуків» (стор. 146). З великою похвалою зате говорить Маркович про мову Куліша, і справді для того часу ся похвала вповні заслужена. «Куліш сипле слова в чудових періодах, і тони його мови поневолі нагадують мені дзвінке стукання каміння в бистрім потоці». Взагалі кожда нова деталь, яку дізнаємося про Кирило-Мефодієве братство і про його тодішніх членів, побільшує нашу симпатію до них та заразом викликає гіркі почуття до загалу освічених земляків-українців та й самих тих братчиків у пізніші роки, що так приспали, приглушили в собі і затаїли на довгі роки від суспільності свіжі та високі ідеї того товариства.

УКРАЇНСЬКІ ЗАПИСИ ПОРФИРІЯ МАРТИНОВИЧА*

(«Киевская старина», 1904, лютий, стор. 257—313, март, 452—477, цвітень, 149—191, май, 339—399, червень, 531—566, липень — серпень, 11—50, вересень, 304—321, жовтень, 65—80, падолист, 227—259)

Українські записи Порфирія Мартиновича — се здобуток більш як 40-літнього пробування автора серед українського народу Лівобічної України та його пошукувань за рештами української старовини. Те, що отсе надруковано в «К[иевской] стар[ине]»,— се лише частина, певно, найкраща і найцінніша частина добра, нагромадженого талановитим збирачем. У своїх вступних увагах до поодиноких груп Мартиновичевого матеріалу редакція «К[иевской] стар[ины]» зазначує, що друкує сей матеріал так, як одержала його від збирача, а власне так, що окремо подано матеріал кождого поодинокого співака чи оповідача. При такім переважно історично-побутовім матеріалі, який міститься в записах Мартиновича,— се метод дуже добрий і розумний, та він й практичний тим, що звичайно число номерів, записаних від одного оповідача, невелике і майже кождий номер визначається якимись особливими прикметами, так що хоч він собі й варіант якогось відомого вже твору, то все-таки варіант цікавий.

Д[обродію] Мартиновичу пощастило записати декілька старих дум від кобзаря Кравченка-Крюковського* ще в давніх літах, коли у того кобзаря була ліпша пам'ять, ніж тоді в старості, коли від нього записував його репертуар д. Горленко*. Записи від Кравченка* стоять по заслузі на чолі Мартиновичевого матеріалу. У вступній увазі до сеї групи записів редакція «К[иевской] ст[арины]» жалкує, що вони не повні, бо «багато літ назад д. Мартинович передав із них три аркуші М. Драгоманову для використання при виданні «Историч[еских] песен малор[усского] народа»*, і сих трьох аркушів йому не звернено назад» (стор. 259). Се, очевидно, якась помилка, бо далі надруковано вповні весь записаний

Мартиновичем репертуар Кравченка, а власне не «дванадцять дум», як кажеться в переднім слові редакції, а 11 дум (і уривків) і два вірші чи то лірницькі пісні: про Правду та про Христові муки. Те, що мав від Мартиновича пок[ійний] Драгоманов і чого він не використав при виданні «Історич[них] пісень», було надруковане ним у «Житі і слові»*, т. IV, 1895, стор. 14—27, де надруковано надто дещо з записів того ж Мартиновича від кобзаря Магадина* (стор. 27—33], та весь той матеріал є і в тім рукопису, яким користувалася «К[иевская] стар[ина]». Власне маємо тут: думу про втеку трьох братів із Азова, про Олексія Поповича, про Коновченка, про вітчима і про вдову. Надто записаний Мартиновичем від того ж кобзаря Кравченка текст пісні про Правду і Неправду надрукував Драгоманов у своїй книжці «Політичні пісні укр[аїнського] нар[оду]»*. Переглянемо тепер за чергою весь матеріал, опублікований із записів д. Мартиновича.

1. Дума про трьох братів азовських, просторий варіант; два старші брати вертають додому, брешуть за намовою найстаршого, що найменший лишився в неволі, та середущий напідпитку визнає правду, родичі проганяють найстаршого, і він сходить на біду. Найближчий до неї текст у Ант[оновича] * і Драг[оманова].

2. Дума про Олексія Поповича, зміст відомий, та й тут варіант просторий і має різні географічні деталі, яких нема в інших.

3. Про Федора безрідного, варіант близький до Вересаєвого* (Ант[онович] і Драг[оманов], Е), хоч значно простіріший.

4. Сенсацією в збірці Мартиновича являється дума про Самійла Кішку в редакції значно відмінній від тої одиноко досі звісної, яку опублікував уперве Лукашевич*. На жаль, Кравченко, хоч знав колись усю ту думу, затямив із неї лише початок та деякі уривки — в усякім разі уривки значні, бо обіймають 210 рядків, коли повний варіант Лукашевича числить їх 389.

5. Про трьох братів Самарських, варіант Максимовичевого тексту* (Ант[онович] і Драг[оманова], 1, 257).

6. Про Коновченка-вдовиченка, дума не взята з видання Ант[оновича] і Драг[оманова], варіант ширший від того, що надрукований у Максимовича, бо має 705 рядків.

7. Про сокола,— під сим заголовком подає Мартинович із уст того ж кобзаря думу, зовсім відмінну від усіх відо-

мих досі, якусь алегорію на дуже неяснім, ніби історичнім тлі. У лісі десь на Вкраїні родиться «безрідне та бездільне соколя». Старий сокіл, його батько, летить за поживою, та, не знайшовши нічого, вертає, застає своє гніздо зруйноване і соколяти нема. Він пита орла, чи не бачив його соколяти, і сей оповідає йому, що

Їхали стрільці-булахівці
З города Царигорода,

та вони, побачивши гніздо, зрубали дерево і забрали сокола, занесли в Царигород і продали Івану Богословцю, а сей носить його на своїй руці, убране в золоті пута. Орел радить соколові летіти туди та заквилити, то, може, Іван Богословець змилується і випустить його соколя. І справді, почувши батьків голос, соколя зомліло,

Свою головку низенько склоняє
І очі під лоб пускає.

Іван Богословець велить випустити його на волю, і його батько бере його на свої крила і несе додому, проклинаючи Царигород. З іменем Івана Богословця чи Богуславця ми стрічалися вже в підозреній щодо своєї автентичності думі [Ант[онович] і Драг[оманов], I, 241), де він опирається намовам якоїсь туркені, пані Кізлевської, і не хоче покинути своєї віри та стати її мужем, але зламаний муками, нарешті годиться на се; тут він виступає вже зовсім ренегатом, турецьким паном. Чи мали б обі ті думи (вони, зрештою, сильно різняться своїм стилем) бути відгуками якоїсь старшої, забутої думи про Івана Богуславця, ренегата, у якого під впливом якоїсь незвичайної пригоди будиться сумління і милосердя до невольників, аналогічно до того, як у думі про Марусю Богуславку?

8. Вітчим — назва невідповідна, бо про вітчима чи то «нерідного батька» тут лиш раз згадано, а тема думи та сама, що і в відомій пісні «Гомін, гомін по діброві» — від'їзд козака на війну та прощання з сестрами.

9. Про сестру та про брата — чудовий малюнок туги сестри за братом, відомий і в піснях, і в артистичній поезії (Федьковича* «Сестра»).

10. Про вдову — відома балада про вдову, яку прогнали сини з дому, а потім, коли їм почало погано вестися, запросили назад до себе.

11. Про Михія — уривок зовсім невідомої досі думи жартливого змісту, без виразної епічної основи — цікавий

приклад того, як різнородний бував зміст дум. Отсей текст, який Кравченко перейняв від якогось старого, 90-літнього запорожця в Таганрозі, цікавий головно тим, що деякими натяками, головно про діда Соленка, в'яжеться з Кравченковим варіантом думи про Самійла Кішку.

12. Про Правду і Неправду, текст широкий та пізньої формації, див. мою статтю про сю пісню в отсій книжці «Записок»*.

13. Царю Христе — переробка, досить баламутна, відомої пісні з «Богогласника»*.

Кінчиться сей запис поданням, хоч і не зовсім повного, репертуару Кравченка та його коротеньким оповіданням про те, як він осліп наслідком знущань панича.

Від кобзаря Трифона Магадина записано 5 дум («Три брати озовські», «Про бурю на синьому морі», «Про Коновченка», «Вітчим» і «Про вдову»), варіанти відмінні від Кравченкових, і просторий варіант пісні про Біду. Дуже інтересний також записаний від нього (друкований уже в «Житі і слові» Драгомановим) обряд «одклінщин»* кобзарського ученика своєму майстрові та прийняття його в кобзарську компанію — найкращий доказ, що кобзарство було собі окреме ремесло з певною цеховою організацією.

Дуже жаль, що д. Мартинович не подав ніяких ближчих звісток про зовсім незвичайного оповідача Кирила Сайка́ з містечка Вереміївки. Від нього записано всього чотири номери, та всі вони оповідані так, що мусимо в їх оповідачі бачити незвичайного імпровізатора, наділеного дуже живою фантазією. Сайко не оповідає попросту те, що чув; він розмальовує широко, вплітає в казковий мотив побутові сцени, комбінує різні мотиви, щохвилі впадаючи з прози в віршовий розмір, а одну казку всю оповідає віршами — на 60 сторонах друку. Про такого оповідача варто би знати дещо ближче, тим більше що й самі мотиви, оброблені в його оповіданнях, досить незвичайні.

1. Казка про запорожця — зовсім не казка, а комбінація різних новелістичних мотивів, скомпонована і розмальована дуже дотепно в казковім стилі. Бідний чоловік покидає жінку перед злогами, служить у багатого пана (запорожця) 16 літ, не признаючись йому, що він жонатий, нарешті признається і, набравши від пана побоїв та велику надгороду за службу, вертає додому. По дорозі, згадуючи упімнення запорожця: не ночувати в шинку, де гарна шинкарка, він причиняється до відкриття доконаного

ніччю вбійства, і дома, завдяки другому упімненню того ж запорожця — не бити нікого в першім пересерді — опирається покусі вбити свою жінку й сина, якого прийняв за її любаса. Але сей сухий переказ не дає ніякого поняття про весь драматизм оповідання і живість та багатство деталей, якими начинив його оповідач.

2. Казка про Правду. Мотив із числа тих, які розібрано в остатнім розділі моєї статті «Пісня про Правду і Неправду», але також скомбінований з різними іншими, див. про се в статті.

3. Подарунча — віршована казка на 60 сторонах друку — починається мотивом спільного оброблювання землі воробцем і кротом, далі йде війна між пішими і летючими звірями, до сього через назву «попугайла» приточено казку про героя, що жадає від свого хазяїна повного пожертвування всього добра включно до жінки, про зачароване царство і т. д. Твір, щодо своєї форми і великості одинокий серед записів нашої усної літератури, варт того, щоб спеціалісти зайнялися ближче його розбором.

4. Два з торбою — так само розкішно оповідана казка про «трьох у торбі», що на даний наказ вискакують і б'ють кого треба, а потім на даний наказ уходять назад у торбу.

Від священика Павла Тукалевського з тої ж Вереміївки записано оповідання «Як запорожці їздили у Петербург до цариці» — гумористичні анекдоти вроді тих, які віршував Руданський.

До манери оповідання Кирила Сайка значно підходить також Созон Лукаш, від якого записано три казки (Мара — тема: вдячний злодій і збиточна теща, пор. «Етнографічний збірник»*, т. I, Відьмач — парубок-слуга підглядає відьомський танець, і Харциз — чоловік стрічається з розбійником і вбиває його) та одну пісню на історичнім тлі (козак їде на війну з турками і прощається з дівчиною).

Дуже інтересні оповідання-спомини козака Грицька Гончаря про кошового Гладкого*, про втікача Іваненка з Вереміївки та про запорожців. Від козака Олекси Бондаря в Вереміївці записана пісня про руйнування Січі та про еміграцію запорожців до турка і друга про козака Супруна, що попався в турецьку неволю. Від козака Івана Душейка записано одну пісню також із часів руйнування Січі, де згадуються пан Корчевський та Галаган* як вороги Січі. Від Кирила Пашковського записано ряд оповідань про

Палія та Мазепу, про чумаків, просторе оповідання про Іллю Муравця (Муромця) та пару легенд про св. Миколу-угодника. Від лірника Семена Чекана записано короткий, але гарний варіант думи про азовських братів та інтересний варіант думи про Марусю Богуславку; від Костянтина Коваленка ряд оповідань про запорожців, Гладкого, татар, царицю Катерину та Палія. Від кобзаря Федора Грищенка ще один варіант думи про Коновченка. Про Гладкого і події з кінця XVIII в. оповідає Михайло Переходенко. Христина Морозовська про жіночий костюм та домашні порядки у українських панів початку XIX в. Від лірника Івана Пересади записаний іще один варіант азовських братів та «жебранку», себто жебрацьку формулу, якою випрошують милостиню. Россоха Тимофій оповідає про запорожців, козацьку службу, борців, найомщиків — оповідання свідчать про любов оповідача до старовини.

Отсе ми й вичерпали зміст сих інтересних записів. Крім чисто фольклорного інтересу, вони цікаві головно як вказівки, як на крилах пісень, казок, новел та всяких мандрованих мотивів бережеться в пам'яті українського народу жива традиція його минувшини. З сього погляду вони і подібні до них записи варті пильної уваги також наших істориків.

СТАРА ПІСНЯ

Недавнє ухилення (отклонение) російським міністерством просьби полтавської міської ради о дозвіл завести українську викладову мову в міській школі імені Котляревського знов ставить, так сказати, ребром справу національної автономії України і знов, на жаль, не збудило в українській пресі й суспільності такого відгуку, який вказував би відповідне розуміння сеї справи. Теперішня виборча акція на Україні йде під загальноросійськими ліберальними окликами і під фірмою загальноросійських партій, які здебільшого не знають або й не хочуть знати спеціальних культурних і освітніх потреб України. Дуже характерне з сього погляду слово вимовив проф. Сумцов* у харківській газеті «Южный край»* із дня 5 ст. ст. цвітня, обертаючися до своїх полтавських земляків ось із якою українською промовою:

«Дуже раємо вам, як щирим українцям, швидше беріть листи та пишіть любенько тих, хто йде під прапором вільного слова і вільної школи; тих, що дали зарок боротись за ваші права, за всенародну просвіту, щоб ні один хлопчик або дівчина не зоставались без освіти, щоб для українських дітей в українських селах наука мусила бути на українській батьківській мові. Треба звернуть на цей бік, бо інші дороги заведуть в такі провалля, з яких трудно вибратися.

Шкода питать помочі або поради праворуч у людей старого порядку; вони зараз вилають сепаратистами, крамольниками; накличуть урядників і наче злодіїв потягнуть у холодную або закричать: «Скачи, враже, як пан каже», бо кождий з них на себе дивиться як на пана, а на мужика як на хама, та глузуватимуть і насміхатимуться з української мови, якої не знають і не хочуть знати.

Та не звертайте і в ліворуч, бо зараз почуєте те, що тиждень тому назад у Харкові прилюдно казав новий виборний у Державну думу д. І. Назаренко на питання одного місцевого часопису про національну справу, що «в смысле общечеловеческого блага национальность не должна существовать и существование ее является нелепостью». Добродій Назаренко не знає, а може, й не хоче знати, що до «общечеловеческого блага» люди йдуть по благу національному, а то швидко виходить вже так багато «общечеловеческого блага», що й класти його нікуди. При такім погляді українська мова теж «отклонена» — тільки з другого, лівого боку.

Люди, прихильні до народної свободи, скажуть: «Чужому научайтесь, а свого не цурайтесь», і ся порада буде добра. Вони оборонятимуть від наруги і сорому «отклонений». Вони положать міцний місток поміж стариною і новиною, щоб батьки і діти ішли поруч по одній стежці добра і правди. Усі народи йшли і йдуть «к общечеловеческому благу» через свої національні ворота, і для українців нема другого ходу: або стій на однім місці як проклятий, поки одубієш, або ж простуй до людей по своєму дворі і в свої ворота.

Вертаючись до полтавського «отклонения», знов пораємо, щоб назустріч йому полтавці послали в Державну думу такого чоловіка, який зміг би голосно сказати, що українська мова велика частина Слов'янства, і годі вже над нею знущатись, топтати та все відклоняти. Ніякої користі нема від того, ніколи не було і не може бути, а шкоди, а сорому усім багато, і гнобителям і пригнобленим; коли слово стало на обороні убогих і сиріт, то вже не можна його зворушити, і буде воно там стояти довіку, поки світ сонця. Ради того самого єдинства Росії, за яким буцім дехто розпинається, єдинства державного і духовного, треба берегти сили для спільної народної праці, а не топтати ногами народне життя. Здається, досі було вже чимало усяких «отклонений», а кому від того користь? Нікому, а народові українському сама шкода. Та вже тих «отклонений» зібралось так багато, що громадяни до них придивились і лічбу загубили».

Все те дуже гарно, та дивно лише, чому освічена українська громада досі не догадалася поставити свою справу на той ширший політичний грунт, на якім ставить усякі справи нове російське законодавство. Адже полтавське «отклонение», крім локального значення для Полтави, має велике принципіальне значення для всеї України як один симптом загальної системи. Та й проф. Сумцов, певно, добре знає,

що навіть якби Полтава вислала до думи такого чоловіка, якого він рає, то сей чоловік, крім голого слова, не буде в силі зробити там нічого реального. Значить, свою пораду повинен би він стилізувати не до самих полтавців, а до всіх українців, і не тепер, коли вже вибори до половини довершені, а тоді, коли треба було готовитися до них, а готовитися одиноким у конституційнім краю можливим способом: організацією, спільним порозумінням та освідомлюванням народної маси про її права, про її громадські та національні обов'язки. А то дивно ж бачити, як проф. Сумцов із Харкова подає добрі ради полтавцям і сам як на відстрашливий приклад показує їм на д. Назаренка, вибраного в його власнім Харкові! Що ж до д. Назаренка, то нам зовсім не дивно; він чоловік малоосвічений і, очевидно, повторяє те, чого наслухався та начитався від своїх просвітителів. Дуже жаль, що йому якось не доводилося чути про національну справу розумніших думок, так що йому, поступовцеві з природи, трапилось раптом устряти в компанію з «темноконсерватистами». Таких ідейних консерватистів, не лише з білим, але і з червоним підмалюванням, вийде тепер у Росії, надіємося, дуже багато наверх, і вони, певно, нададуть парламентарному життю тої держави, бодай на першу пору, досить незвичайний букет. Та тим більший обов'язок тямучих людей працювати не лише свобідним словом, але й свобідною, горожанською організаційною діяльністю над розбиванням таких пустих доктрин і усуванням таких поглядів, що вже тепер в очах освічених людей належать більше до фольклору, ніж до активної політики.

СТАРА РУСЬ

I

Нарешті відкрилося лице Медузи*. Те, що ще донедавна було закрите непроникливою маскою невідомості, а то й осяяне рожевим туманом «патріотичної» традиції, раптом показалося нам лицем до лиця, обнажене, навіть геть, до дна душі, стануло перед нами немов пронизане рентгеновим промінням. Завдяки публікації проф. Студинського[1]* станула перед нами у всій красі — ні, скажу по правді, у всій своїй відразливій погані с т а р а Р у с ь, генерація «ктиторів і благодітелів» Галицької Русі, як вони самі залюбки називали себе, та генерація, що здвигнула «Руську матицю»* і Народний дім* і лишила нам у спадщині боротьбу за обряд, за азбуку, за мову і правопис, г е н е р а ц і я 50-и х р о к і в. Як мучився колись пок[ійний] Остап Терлецький*, бажаючи поза поверхові, конвенціональні контури тої генерації, поза незугарні писання та «твори» її корифеїв вникнути в її душу, зрозуміти її почуття й інтенції! Дарма. Ледве одного Дениса Зубрицького* здужав він загалом розкусити, та й то не у всій величі його морального каліцтва. А що поза ним, се в його представленні вийшло бліде, невиразне, як ряди тіней без контур. І не диво,— пок[ійний] Терлецький не розпоряджав тим матеріалом, що одиноко може позволити заглянути в душу одиниць і всеї суспільності — не мав під руками купи приватних листів, яку маємо ми тепер. Із того, що тоді було друковане, не можна було пізнати ані сотої часті того, що тепер відкривається нашим очам. А проте ж д-р Студинський зібрав

---

[1] Д-р К и р и л о С т у д и н с ь к и й. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862 (Збірник філологічної секції Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Львів, 1905, стор. CLXI + 592).

і видав далеко не весь матеріал; навпаки, можна сказати, що маса і то хтозна чи не найцікавішого невідома нам досі і хтозна чи не затрачена назавсігди.

Признаюся, одно дивує мене. Отсе вже рік минув, як вийшла книга д-ра Студинського. Коли вона друкувалася, я думав, що її поява викличе сенсацію серед суспільності, викличе рефлексії, газетні розмови та полеміки. Адже ж діло неабиякої ваги. Ходить о характер, о духове життя галицько-руської суспільності протягом десяти літ, тих фатальних десяти літ, коли по гарячковім руху 1848 р. наша суспільність пішла за покликом свого чільного поета Гушалевича*: «Мир вам, браття, всім приносим» і жила справді мирно, так мирно, як, може, ніколи перед тим, а певно, як ніколи потім. І які ж були результати того миру? Ось найважніші: некорисне для нашого народу і без протестів з боку його інтелігенції рішення справ індемнізаційної та сервітутової*, здичіння та розпиячення селянства далеко більше, як було за панщини, пропущення без уваги усіх державних змін, що вже від половини 50-их літ перли Австрію на дорогу конституційного розвою, і повна непідготованість народних мас до конституції, безмірний зріст сервілізму та чинопочитання серед інтелігенції, яким вона щосили старалася заражувати й народні маси, і, нарешті, повна духова безплідність інтелігенції, яка за десять літ не витворила ані одної книжки, ані одного твору, ані одної інституції, що служила би справді насущним, живим потребам народу.

Все те знали ми й досі, та дивилися на се як на темну народно-психологічну загадку, як на щось таке, чого годі й порушувати без якогось ключа, неминуче потрібного для розв'язки. А тепер ключ у наших руках, загадка перестала бути темною, і як же се протягом цілого року ніхто не зацікавився придивитися їй ближче? Невже справді ніхто не завдав собі праці прочитати її? Прочитати так пильно і основно, як вона того варта? Поневолі мушу спинитися на тій думці, хоч і як вона видається абсурдною, бо не можу представити собі, щоб якийсь живий чоловік, не отуплений до решти фактами щоденної, біжучої політики та її галасом, чоловік, що звик заглядати в глибину життя і вважати історію вчителькою життя, щоб такий чоловік міг прочитати отсю книгу і не скрикнув голосно: «Панове! Глядіть сюди! Що се таке у нас було і чи цілком воно минулося! А коли ні, то давайте поміркуємо, як нам бути далі!»

Ні, не може бути інакше! Ніхто з галицьких русинів не читав уважно сеї книжки, хоч читали її чехи, росіяни, німці. У нас іще держиться стара традиція, що нас не обходять такі речі, як наша власна найближча минувшість. Як то за Гайденштейном* жартував пок[ійний] Драгоманов: «Ruteni sunt genus gentium, quod de patria sua minime sapit»[1]. А до «науки» і спеціально до публікацій Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка всі мають такий респект, що бояться й доторкнутися їх, нехай, мовляв, читає заграниця. Якби не той респект (також спадщина з епохи 50-их років!), то не один із наших компатріотів переконався б, що навіть ідучи на віче або сідаючи до писання газетної кореспонденції або й так просто не маючи що ліпшого робити, добре буває заглянути до тих видань, побачив би швидко, що вони не такі «важкі» (се не чинить уйми їх науковості) ані не такі далекі від життя та його насущних інтересів, якби не одному здавалося, і що й невченому чоловікові не одного можна з них навчитися, хоч ті видання в першій лінії й звертаються до спеціалістів.

А втім, може, й не слід так дуже винуватити нашу ширшу публіку. Може, винен тут дещо і сам автор та видавець книжки, проф. Студинський. Говорю се не в докір шановному авторові, а в ось якім значенні. Збірка матеріалів у книзі попереджена просторою передмовою проф. Студинського (161 сторін), що являється першим систематичним переглядом історії галицько-руського письменства тих фатальних 50-их років. Властиво, ходило авторові не так о систематичний огляд усього письменства, як радше о огляд галицько-руської публіцистики, до якої першорядний ключ дають опубліковані ним листи. Читаючи сей огляд, написаний живо і майже з захватом, мені поневолі насувається думка: хто прочитає сей вступ, тому відхочеться читати листи, бо йому буде здаватися, що вже вичерпав усе важніше з їх змісту. Коли би справді се трафилося кому з читачів сеї книги, то нехай покається і направить свою помилку. Проф. Студинський глянув на зібраний ним матеріал виключно як історик літератури, ще й до того як аматор предмета, як спеціаліст, якому ті листи давали дуже пожадані вказівки про зв'язок фактів і статей, без того зовсім не зрозумілий. І він з захватом аматора слідить

---

[1] Українці з тих народів, які про свою батьківщину найменше знають *(лат.).— Ред.*

за тими нитками, розмотує їх попереплітані вузлики, розв'язує псевдоніми й аноніми і розточує перед нами широкий образ газетної мізерії, особистих заходів та сплетень, що звичайно клубляться при такім ділі, а хоч декуди й не скриває свого обурення при надто вже ярких проявах морального занепаду, то все-таки ті факти являються у нього індивідуальними, рівноважаться гарними вчинками, розумними, сердечними і чесними словами інших людей, і образ виходить у цілому ясний, пластичний і, крім звичайного історичного зацікавлення, не викликає ніяких загальніших питань, не насуває сумнівів і не тривожить свідомості. «От як воно у нас було!» — і на сьому спиняється думка.

Зі становища спеціаліста, історика літератури, не можна властиво нічого й закинути такому малюнкові. Автор зробив що належало до нього, покористувався матеріалом для тої мети, яку сам поставив собі, і використав його совісно, а зрештою подав цікавим і сам матеріал in corpore[1]: хто хоче, може на його основі робити інші комбінації, малювати інші узори. Правда, можна би з автором, історіком літератури, посперечатися за одно питання: що таке література? Чи всі ті твори, часописи, статті, вірші, якими він так залюбки займається, яких походження і враження реєструє, яких значення оцінює, чи все те справді література, чи, може, макулатура? Чи можна до неї поважно прикладати хоч і яку-будь скромну мірку артизму або науки? Бо коли б показалося, що ті речі не підходять навіть під найскромнішу міру, тоді обов'язок історика літератури попереду усього сконстатувати се і вмити руки: тут властиво мені нема ніякого діла, бо тут нема літератури. Явище, проте, не перестає бути інтересне, так як у фізиці незвичайно інтересна, прим., усяка природна порожнеча. Але дослідом того явища, його оцінкою займається вже історик, соціолог, який ставить питання зовсім інакше, ніж історик літератури. Він питає попереду усього: як же се так сталося, що ся суспільність по таких і таких прецеденціях та дійшла до такого духового vacuum[2]? Які посторонні чинники складалися на се? Чи були серед суспільності проби реакції, які і чому безуспішні? І він трактуватиме дане явище як патологічний стан, і тоді матеріал, зібраний істориком літератури, набирає для нього зовсім іншого, далеко не лі-

[1] У повному об'ємі *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Вакууму, порожнечі *(лат.)*.— *Ред.*

тературного значення, і його аналіз, відсуваючи набік питання естетики та логіки, мусить іти вглиб, до основ даної суспільності, до її душі, і додивлятися там до джерел хороби.

Повторяю: коли за що, то хіба за отсе основне питання можна б посперечатися з проф. Студинським, читаючи його інтересну розвідку, якою попередив він збірку кореспонденції Якова Головацького*. Той брак відповідної міри при оцінюванні явищ, брак ширшого ідейного тла хоч, може, й не шкодить історикові літератури, але в значній мірі позбавляє його малюнок реальної основи і правдивого освітлення. Читаємо історію тих спорів і передирок за виїдене яйце і чуємо якось поневолі, що й самі робимося дрібними, тіснозорими і що всі ті дрібниці виростають нам понад голову, застилають нам сонячне світло перед очима. Живий, драматичний спосіб оповідання автора ще збільшує се неприємне почуття; ніде він не дає нам піднятися понад низький духовий рівень того окруження, ніде не чуємо енергічного розмаху свобідного, критичного духу, який би позволив нам глянути на всі ті явища згори, хоч би з нашої власної історичної перспективи. Автор лишається об'єктивним оповідачем, референтом і коментатором до кінця, одначе не настільки об'єктивним, щоб не давав нам пізнати, що ось тут він почуває симпатію, тут обурення, а ось тут певну естетичну сатисфакцію. На все те він має незаперечене право, та все ж таки при браку того, що німці називають Oberlicht[1], того вищого ідейного освітлення, яке історикові літератури надає тонке відчування зв'язку між даною літературою в даній хвилі і іншими, а також і суспільним та політичним станом даної суспільності, ті симпатії й антипатії розділяються іноді не так і не в такій мірі, як би слід було.

Щоб не бути голословним, ось пару прикладів. На стор. LII проф. Студинський кидає принагідно думку, що в 1852 р. Дідицький* «видав свою поему «Конюший», писану з великим життям і талантом в мові, до великоруської зближеній», додаючи, що «сему творові поруч «Історії» Зубрицького віщовано велику будучність і що оба ті твори мали викликати цілий переворот у галицько-руській літературі». Автор, щоправда, зараз зазначує, знов-таки словами сучасників, що «Конюший» потерпів невдачу, але не гово-

[1] Світло згори *(нім.).— Ред.*

рить ані слова, чому се так сталося, і прочитавши його статтю, читач так і лишиться при тім погляді, що «Конюший», річ хоч і писана «в мові, до великоруської зближеній», та проте «писана з великим життям і талантом». Не знаю, чи багато з моїх читачів-галичан, особливо молодших, читало «Конюшого», але маючи ту певність, що на Україні дуже мало хто знає сей твір та що й у нас він досі не діждався детального розбору, присвячу йому тут кілька сторінок, щоб разом із тим схарактеризувати ідейний і літературний рівень того, що тоді вважалося літературою і навіть поезією.

Сам автор, очевидно, також високо ціпив свій твір, коли присвятив його не абикому, а найвищій інстанції, на яку міг покликатися тодішній патріот,— «Матери Руси сей плод труда и любви». Він обертається до неї ось із якою апострофою:

О Русь, святая отчина,
Ты мать моя возлюбленна!
Ты кормила мой дѣтскій ум
Сперва напѣвом чудных дум,
Потом открыла прелесть слов
И потрясала вѣткой снов
И цвѣточками повѣстей
Над колыбелію моей!

Я рос; но долго, ах, не знал,
Кто и кормил, и колысал
Меня с терпѣніем таким;
И долго вѣрил я другим;
Будь мачиха така была,
Что днем и ночью стерегла
Меня в ребячествѣ моем,
И вѣрил я рассказам тѣм!

Когда же сам стал размышлять,
То истинну узнал я, мать,
Узнал тебя, о Русь свята!
И дума вся и вся мечта
Моя с тѣх пор лиш о тебѣ!
Я витязем был в той борьбѣ —
Меж тѣм, когда мои друзья
Пошли, о жаль! в распутія!

Теперь, о Русь! Тебѣ несу
Сей труд мой — всю мою красу,
Смиренный дар — но кобы мнѣ
Был данный голос в вышинѣ;
И кобы пѣснь была моя

Какъ пѣснь Бояна-Соловья:
Я с всѣх грудей тебѣ бы пѣл
И в струны вѣщія гремѣл.

Пусть нарекут меня друзья
Измѣнником.— Не смолкну я!
Пусть твердый мой и ѣдкій стих
Не будет милый для других:
Я буду пѣть всѣм голосом,
Как лишь смогу, понад Бугом,
Тебѣ, о Русска отчина,
Ты мать моя возлюбленна.

Отсе механічне зліпище слів, що часто не підлягають ніякій логіці (диви в першій строфі образ матері, що кормить «ум» колискової дитини насамперед «напѣвом чудных дум», значить ніби співом без слів, потім словами, потім снами, а потім повістями! Диви далі абсурдний образ дитини, яку хтось вмовляє, що його кормить і голубить не мати, а мачуха, і яка потім аж сама догадується, що се не мачуха, а мати! Диви далі нічим не мотивовану згадку про якусь боротьбу, в якій автор «витязем был» і за яку, проте, його «друзья» називають «измѣнником»), отсі важкі вірші з пустими фразами замість поетичних образів, се має бути «з великим життям і талантом» написана річ! Та не перехапуймо осуду читача, придивімся самій поемі!

На тихом берегу Днѣстра
Стоял в старыя времена
Великій замок,—

так зачинає автор свою поему, не зраджуючи, зрештою, докладніше, в якім місці над Дністром стояв той замок ані коли діялося те, про що йде річ далі; зі згадки про Слобідську Україну на стор. 47 можна догадуватися, що діло йде в другій половині XVII в., хоча описані в поемі відносини і побутові деталі (замок над Дністром) переносять нас радше в середньовікову Німеччину, як у Польщу Собеського* та Хризостома Пасека*.

В тім замку живе «пан воевода Никитин» — польський магнат і католик з російським прізвищем і руською патріотичною традицією.

Склонив сѣдую голову,
Он думу думает свою;
Но из морщин его чела
Вы угадали б, что она
Печальна дума — и скучна;
И дивный блеск его очей

Сказал бы: что в груди сіей
Томятся страсти, или грусть
Змія раздымает челюсть
И жалом язвит сердце в нем.

Що за мелодія віршів! Що за бистрота та трафність обсервації! Що за пластика порівнянь! Воєвода в тяжкій задумі зітхає і б'є кулаком по столі, мов у шинку, аж стіни відстукують, і ось сталося чудо — правдиве романтичне чудо:

Вот растворилась дверь слегка,
И показалась голова
Блѣда — вовсе знать нежива...

Се не та премудра «кобиляча голова», про яку говорять у дитячих казках; се голова покійної жінки воєводи, в якій

глаза блестят у ней
Как бы блудящих два огней.

Автор не описує докладно, як рушилася чи котилася та голова, досить, що, відчинивши двері, вона представляється воєводі:

Твоя жена,
Сюда прійшла к тебѣ сама;
Мнѣ тошно в гробѣ жить одной,
И там скучаю за тобой.

Вона кличе його до себе, але вперед поручає йому для очищення давніх гріхів ось що:

Отдай имѣнье все твое,
Неправостью набытое
И нашу Вандушку отдай
Ты в монастырь; тепер прощай!

По тім, не дожидаючи його відповіді, вона грюкнула дверима і пішла собі геть, а воєвода

лишь простер
За нею руку — и вскричал
И в обморок на землю пал.

Коли прокинувся, «над ним» стояв побожний єзуїт, який підняв його і почав щось говорити про гріхи і покуту,

И воеводу старого
Обняв — скрестил рукой его.

Не знаю, що тут значить слово «скрестил»,— чи перехрестив, чи щось інше, в усякім разі ситуація інтересна. Воєвода оповідає єзуїтові свої прогріхи:

Ох, слушай — хоть не раз уж, вѣдь
Мою слышал ты исповѣдь.

Їх було в батька, властителя сього замку, два брати; старший мав дивну вдачу:

Все в церковь с книгою ходил,
Или в ущельи близких скал
В старых лѣтописях читал.

Чого він лазив у скелі читати літописи, а не зробив се в замковій бібліотеці — святий знає. А молодший тим часом гуляв, їздив, плавав або вечором слухав батькові оповідання

Про древню быль, про старину,
Про Русь, святую отчину,
Как уж теперь бѣдна она,
Врагов стопою стоптана.

Батько вмирає і лишає дивний як на польського воєводу XVII в. заповіт, щоб старший брат лишився паном замку,

А я пошел бы к козакам
Учиться военным дѣлам.

Замість до козаків, панич дістається до Варшави, гуляє там і за п'ять літ тратить усе, що мав, та хоче вертати додому.

И кой ляшок — уж бог прости!
Станул мнѣ снова на пути;
И нужь болтать, нужь клеветать
Передо мной на русску мать.

Панич почув у собі «владѣнья сласть» і [...] подав (невідомо, в яке «отдѣленіе») донос, буцімто його брат

основал
С Украйной тайный заговор:
Кровавий справить нам нештор.

За сей донос його іменовано воєводою і без дальшого доходження вислано против брата, якого він нападає в рідним замку і вбиває власноручно, коли тим часом братова «скровавлена» з одиноким синком утікає в близький монастир. Всякі пошукування за нею були даремні. Воєвода ще й досі почуває жаль і рад би віднайти її та дати їй милостиню, але

єзуїт картає його за таку м'якість, страшить його пеклом і говорить, що його маєтки вже не його, а божі, отже, він не може давати нічого. Потім єзуїт відходить, лампа гасне,

А в тьмѣ оной остал один
Пан воевода Никитин,
Гріхи и злая совѣсть с ним!

Справді гріхи! Та хоч і які глупі були старопольські порядки, одно можемо сказати, що такі глупі, як отсі вигадки д. Дідицького, вони не були ніколи.

В другім розділі першої пісні так само «талановито» змальовано, як дочка воєводи Ванда ніччю бачиться з конюшим Романом, який намовляє її, щоб тікала з ним на Україну, а то батько запре її в монастир. Ванда боїться батькового прокляття, але Роман потішає її словами:

Пустая вѣдьма то тревог!
Вѣдь клятвѣ той не внемлет бог! —

де «вѣдьма», очевидно, не значить «чарівниця», так як звичайно, а те, що польське widmo, привид. Ванда, перебрана за козака, тікає з Романом, який мав уже в яру підмовлених інших конюхів з кіньми, і з ними разом їде на Вкраїну.

А мѣсяц уж взойшел с-за гор,
И, позлачая луг и бор,
Свѣтит в дорогу бѣглецам,
Они в лѣсу уж рыщут там.

Чого їх уночі понесло в ліс, коли могли їхати дорогою,— невідомо. Воєвода другого дня велить повісити придверного Івана і організує погоню за втікачами. Надармо спиняє його єзуїт словами:

Постой, безумный, что тебѣ?
Пусть в ад они бѣгут себѣ.
Такая дочь — о боже мой! —
Не стоит дѣвчонки простой!
Возлюбленная конюхов —
Пусть пропадет до сто чертов!

Ну, де ви у Пушкіна або Лермонтова знайдете так тонко і вірно підхоплену єзуїтську промову! Воєвода рушає в погоню —

И замок пустый, словно спит:
Остались в нем лишь єзуит,
Один старик, послужок двѣ,
И няня бѣдная в тюрмѣ
И труп Ивана на древѣ!

Ach, das war schön![1]— як говориться в тій німецькій пісеньці, де описано болото, в якім кумкають жаби і над яким на похиленій тичці висить роздерта панчоха.

Друга пісня, коли се можливо, ще більше шаблонова, ще недоладніша від першої. На початку знов описано замок, сим разом для відміни над Бугом. Хоч кругом нема ані духу і стоїть глибока ніч, у замку чути брязкіт мечів, оклики вартових, а далі гук дзвона, а потім

Со стѣн, со крѣпостных бирючь,
Ударив раз еще в набат,
Клич кличет: «Слушай, стар и млад,
Кто юноша, кто молодец!
Тут с-над Днѣстра прибыл гонец,
Скорѣй велит он вам донесть
Сю жалку, сю печальну вѣсть:
Добр неизмѣрных властелин
Пан воевода Никитин —
Вот потерял в тамтую ночь
Свою единственную дочь!
С конюшим-де бѣжала прочь!»

Одним словом, воєводянку з усім її нічним скандаликом витручують із замкових стін на украдену шкапу, та й ще чогось уночі в безлюднім місці. Де автор чув чи бачив таке диво? Та ось біля замку появляються втікачі і за ними погоня. Яким способом вони опинилися тут? Адже ж і з-над Дністра вони хотіли їхати на Україну! А коли тямити, що скали над Дністром починаються аж від Журавна, а вище, на колодрубських та жидачівських болотах* не міг стояти описаний у першій пісні замок, то мусимо припустити, що бідні втікачі так само не знали географії, як і сам автор, і замість на схід поперли в лиху годину на північний захід. Над Бугом прийшло до битви.

А Буг на берег сѣл себѣ,
Присматривался той борьбѣ!

Се, бач, одушевлена природа! Не знати, чи й люльку не закурив. Битва, розуміється, страшна, хоч б'ється лише 40 конюхів з одного і вдвоє стільки пóгані — з другого боку. Але від чого «Слово о полку Игоревѣ»!

Звенят мечи, хрупочет сталь,
«Урра, урра!» — кричит удаль,
А кони ржут без всадников,
К лѣсу бѣгут — струями кровь
Сплывает с берега в рѣку.

[1] Ах, це було прекрасно! *(нім.)* — *Ред.*

В тій битві воєвода вбиває свою дочку, посіпаки ловлять Романа, а на решту побитих та ранених воєвода махнув рукою — вони йому не потрібні; так ті небіжчики тихенько повставали, поміркували в кружку, а далі

Один, поднесшися с земли,
Толкует: «Вот, друзья мои,
Теперичка пойдемте в лѣс,
Проспимся-де в тѣни древес,
Я при зорѣ вам укажу
Мѣлкое мѣсто на Бугу —
Так и поѣдем ко Днѣпру!»
«Да хорошо! да ко Днѣпру!» —
Сказали всѣ, и ну же в лѣс,
И уж счезли в тѣни древес.

Ось такою ідиліею скінчилася та страшна битва.

И тихо, глухо все кругом,
Как пред часом, понад Бугом;
И только Буг не спал в руслѣ:
Кровь на своем смывал челѣ,
И превращаясь по камням,
Присматривался там трупам.

Не можу собі відмовити зацитувати ще сей «поетичний» фінал з малюнком природи. Є в нашім письменстві поема Дм. Вінцьковського*, що має титул «Борба человѣка з заяцем»; отсі вибрики д. Дідицького на полі малювання пейзажу мимоволі нагадують мені сю завзяту і безплідну боротьбу — чоловіка з поезією.

Кінчиться поема — ой лихо ж моє, ся остатня пісня така багата на перли мимовільного гумору і карикатури, що аж рука свербить подати тут її всю. Вже сам початок чого варт — знов малюнок природи!

Свѣтает; утренняя зоря
Встает с багряного ковра

(біднечка, на коврі спала, подушки не дали!)

И потрясая жемчугом,
Сходит со дѣвственным стыдом
Умыть лице в Бугѣ-рѣцѣ;
А Буг со кровью на лицѣ
Свой передает жаль зорѣ.

А що, чи не Гомер? чи не Оссіан?* І все те на надбузьких торфовиськах! А в замку шум, дзвони гудуть, «польські ратники» гомонять, молодіж («то молодцы, то дѣвочки») збирається в кружки, а старі люди оповідають їм про події

сеї ночі, хоч молодіж, певно, краще від старих бачила, що діялось; та тут автор дає і сенс моральний:

Прислушиваяся дзвонам,
Младые вѣрят старикам,—

яко подобає. В замку приготовують похорони молодої воєводянки. Та й похорони незвичайні:

Пан воевода повелѣл:
Все, что лишь дорого имѣл,
Все золото, весь блеск мамон
Употребить до похорон.
Не мог на вѣно дать то ей,
Та пусть в землѣ там гніет с ней.

Йде далі опис дуже трагічної сцени: батько сидить над трупом дочки і не говорить нічого.

Но с утра-то, когда рыдван
Жены внесли, ах, и саван
Надѣли ей — он зарыдал.

Мусив ридати, бачачи, як бідні жінки не знати пощо двигали «ридван», себто великий подорожній тарантас, і одівали покійницю замість у шлюбний стрій, як звичайно водиться, в похоронне покривало (се, а не Sterbehemd[1], як пояснює автор, значить саван, та й наголос має на передостатнім складі — ну, та се лиш один із незліченних епізодів «боротьби чоловіка з мовою», якої не знає як слід). Потім воєвода щось нагадав і посилає «рабів» (ad vocem[2] — уся прислуга воєводи складається з «рабів», які послугують йому навіть в часі битви. Се, очевидно, все для колоритності, бо з історії знаємо, що таким панам у Польщі услугували не раби, a bracia szlachta[3]) «во град» (певно, до Буська!), може, там «найдеться нѣкій єзуит», щоб він для його конющого

Пусть выдумал бы он за нас
Большую казнь, такую казнь,
Чтобы вмѣщала всю боязнь,
Скрежет зубов и ад в себѣ,
Кая на божіем судѣ
Лишь хищником назначена,
Чтоб жгла, кусала вся она
И раздерла грудь пополам!

[1] Смертна сорочка *(нім.)*.— *Ред.*
[2] До речі *(лат.)*.— *Ред.*
[3] Шляхетська братія *(польськ.)*.— *Ред.*

Шекспір! Їй-богу, Шекспір! Або Гушалевич у своїх найтрагічніших моментах, коли ганьбить і проклинає галицьких українофілів! Та ось із тюрми приходять «ины два потом раба» (що за прецизія вислову!) з посольством від Романа, що він має відкрити воєводі важну тайну. Воєвода зразу не хоче йти, а потім таки надумується. Роман у тюрмі сидить на лавці

В цѣпях — и блѣдый как стѣна,
А грудь вся — кровью смочена,
И на главѣ — чай сколько ран,
Бо лучь сплывает с ней румян.

Аж тут Роман рекомендує себе воєводі своїм властивим іменем:

Я Володимир Никитин.
«Ха, ха — чей сын?» —

запитує воєвода, а він відповідає: «Андреев сын». Дізнавшися, що се син його брата, воєвода хапається привести його до здоров'я і як правдивий українець заявляє: «Пошлю по баб, по лѣкарей», але Володимирові вже не треба баб, він просить воєводу, щоб відчинив вікно.

Я воздух утренній вдохну,
То может сказывать начну.

Його «сказываніе» довге собі, та пусте: він виховався десь над Дніпром, куди монах о. Іван утік із ним із-над Дністра. Коли виріс, той сам монах розповів йому його історію і просив дарувати воєводі. Та він зараз по смерті о. Івана іде до воєводи, щоб помститися на нім, але тут, побачивши його дочку, закохується в ній (хоч знає, що то його стрийна сестра!) і наймається за конюшого у воєводи, щоб бути ближче неї. Решту знаємо. Він умирає з іменем Ванди на устах.

А воевода там сидѣл
Едва живый — и лишь глядѣл
Как сумасшедшій пред себя;
Потом, возстав, крикнул: «Коня!
Гей, гей коня!» — и выбѣжал,
Пред брамой езуит стоял;
Так он к нему: «А ну — отец!
Возьми же все, и мой дворец,
И золото — и цѣлый край!
А мнѣ коня, коня лишь дай!
Гей, братья вихры, гей, сестра,
Ужасна смерть — ну ж до Днѣстра!»

Навіть на божевільного се занадто глупе, бо й божевілля має свою логіку. Се радше безсильні розмахи дилетанта, що без власної думки, без власних образів у душі недотепно шкутильгає за слідами великих взірців (тут Шекспірів «Річард III»), плодячи з них нужденні карикатури.

Хоч як убога духом, непереборчива та загулюкана була тодішня галицька публіка, то все-таки вона якимось інстинктом відчула, що «Конюший» не поезія, не життя, а пуста забавка чужими словами, і приняла його так байдужно, покрила відразу таким забуттям, на яке вповні заслугував. І коли я отсе вигріб того мертвородженого трупа і пробував секціонувати його, то зовсім не на те, щоб докучити його живому ще авторові, який, певно, й сам давно зрозумів, що його заслуга не на полі поезії, а тільки щоб дати нашій молодшій генерації до рук міру, якою треба, на мою думку, мірити тодішнє наше письменство. Або ось іще один приклад. На стор. LIV проф. Студинський згадує М. Малиновського*, «що 1852 р. в «Зорі галицькій»* розкинув ряд статей на різні теми, з об'єму державно-політичних наук, історії руської церкви, астрономії», і в нотці до тих слів покликається на працю О. Терлецького, який буцімто «схарактеризував многосторонню літературну творчість М. Малиновського».Читаєш сі слова і не підозріваєш нічого. Навпаки, навіть радісна думка ворушиться: був, одначе, 1852 р. чоловік, що хоч висловлював дурацькі погляди на мову, цитовані проф. Студинським, та проте брався до популяризації позитивного знання, науки, клав початки для наукової літератури на Галицькій Русі. А слова про «многосторонню літературну творчість Малиновського» в нотці ще більше зацікавлюють, та й через поклик на Терлецького набирають ваги. А яка ж фактична основа сих слів? Отже, поперед усього О. Терлецький у цитованім уступі своєї праці (ст. 70—71) не дає ніякої характеристики літературної творчості М. Малиновського, вже хоч би для того, бо, очевидячки, не вважає його писань ніякою літературою, а, іронізуючи над його многосторонністю, цитує кілька уступів із його статей, знов-таки іронічно, як показ, «о скільки його працями збагатилася наука». Правда, О. Терлецький обмежився на кількох маленьких цитатах, тим часом «наукові» писання М. Малиновського — се така багата і невичерпана скарбівня курйозів, що варто придивитися їм ближче,— ба ні, що не може поминути їх мовчанкою ніякий дослідник, який бажає мати ясне понят-

тя про рівень науковості нашої «старої Русі», бажає знати, що в тих часах розумілося під наукою і вважалося гідним друку та документом духової, наукової праці. А. Малиновський сам і його товариші вважали, очевидно, його популярно-наукові статті цінним надбанням, коли не пожалували кошту, і то як на ті часи не малого кошту на видання всіх їх окремою книжкою, що має 362 стор. об'єму і вийшла 1855 р. у Львові п[ід] з[аголовком] «О великом божіем мірѣ, написал Михаил Малиновскій». Рекомендую всім, хто може добути сю книжку, читати її щодня по обіді — за її доброчинний вплив на органи травлення ручу.

Ось для проби дещо з астрономії. Стор. 9—10 про пожиток сонця, місяця і звізд: «Солнце, луна, звѣзды не могут не занимати человѣка не только своею красотою, но также благодѣтельными своими отношеніями к землѣ. Особенно же солнце єсть источником свѣта и теплоты к жизни так многим тварям на ней и к єй плодородію, а только в горячих сторонах превозносят люди над оное луну. Солнце, луна, звѣзды раздѣляют день от ночи и времена (Быт., I, 14—18). Як сумная была бы ночь без луны и звѣзд? Солнце, луна и звѣзды исправляют путь человѣка во пустынях и на морях. Наконец они якобы огненными буквами проповѣдают славу и красоту бога творца и владыки своєго (Прем., 13, 2—3, Пс., 18, 1, 148, 3, 5), а смиряют ничтожную гордость ползающую ся по землѣ, которая то гордость не оучится понимати величія божія».

Згадавши про астрологію, автор говорить: «Мы оуказали оуже на истинное вліяніе солнца, луны и звѣзд на землю, но отвергаєм ложь астрологіи, которая даже богами почитала сіи тѣла небесныи, что и народови єврейскому запрещати было потребно. Идолы звѣздопоклоненія были: Ваал, Молох, Хіюн, Фаммус. Времена же празничны сего поклоненія были весна и осѣнь, яко конец старого и начало новаго лѣта. Была также богиня звѣздочная Астрате. Мы для того оуказали на сіи мѣста, в. з. о звѣздопочитаніи оу євреев, понеже они объясняют также словянскіи обряды идолослуженія, а так оуказуют на звѣздопоклоненіе у словян. Іудеи имѣли год лунный и опредѣляли начало єго и начало всякого мѣсяца новолунієм. Мы нынѣ еще видим іудеев, в дни новолуній молящихся. Нынѣ єще мнимают вредным или оуспѣшным при ново- и полнолуніи сѣяти, в новом домѣ осѣдати, женити ся, ногты и власы обтинати, а при

оущербѣ луны косити, жати, рубати, болѣзни прогоняти, на глисты давати. При ново- и полнолуніи говорят о явленіях хованцев, о чаровниках и чаровницах, к чему хорыи так званыи лунатики могли дати причину. Говорят также невѣжды о чаровницах, что они луну и звѣзды снимают и оу себе на нужду рода человѣческаго скрывают, что они попод самую луну и звѣзды на лысую гору, якая вездѣ имѣется, лѣтают, что также со змієм огненным, из воздуха прилѣтающим, общеніе имѣют» (ст. 10—11).

Та годі тої астрономії! Ось шматочок із фізики: «Єсть в природѣ сила, извѣстная под именем магнетизма, которого дѣйствіе подобно електричеству. Тую силу замѣчено въ магнетѣ, похожом на камень и на желѣзо. Єго не можно ковати и плавити, но в огнищу зажегательного стекла он ростопляє ся и превращає ся в стекло. В нем примѣтили сіи свойства: притяженіе, оттолкиваніе, направленіе, склоненіе, наклоненіе и сообщеніе». А що, хіба не ясно?

А ось із філософії: «Все сотворенное найшол бог зѣло доброе, согласное мысли, воли и любви своей. Не говорится, будьто сотворенное есть такое, що в нем исчерпали ся всемогущество, премудрость и благость божая. Бог мог и може иное и лучшое сотворити. Однако тое, що он сотворил, єсть такое, що яко такое, не может быти лучшим. Ниже говорится, що благость божая не може именно тварей духовных еще больше оусовершити; доброта их состоит и в том, що они такое благодатное оусовершеніе от бога пріяти могут».

Таких прикладів ясного, точного і логічного, а притім наукового викладу можна в тій книжці набрати скільки, хочете, хоча автор, очевидно, силкувався лише переповідати своєю незугарною мовою те, що знайшов у тодішніх шкільних підручниках, а власна фантазія лиш де-де уносила його, коли йому забажалося до наукових тем домішати якусь чисто рутеньску моралізацію.

Отсе треба все мати на оці при оцінюванні того письменства. Тенденція до боронення генерації 50-их років і її видних діячів проявилася вже у пок[ійного] Ом. Огоновського, який, певно, духом і освітою був ближчий до неї, як до українофілів 60-х років, таких як Навроцький* або Бучинський*, не кажучи вже про генерацію 70-их років. Тим більше дивують, одначе, прояви такої тенденції в поколінні з початку XX в. (вони, прим., досить ясно виступають у праці ученика проф. Студинського, д. Я. Гординського про Гушалевича*, друкованій минулого року в «Руслані»). Сама

можність існування такої тенденції вказує на певне затіснення інтелектуального й естетичного горизонту, а се поява така небезпечна, що против неї треба реагувати свідомо й заздалегідь.

IV

Епізод із «Зорею галицькою» з кінця 1854 і з першої половини 1855 року варт трохи ближчої уваги, ніж звертано на нього досі.

Певна річ, бракувало матеріалу. В багатій кореспонденції Якова Головацького окрім цитованих уже «ужасів» Дідицького, угрорусів та Івана Головацького* при першій звістці про переміну «Зорі галицької» панує далі, протягом 1855 р., повна мовчанка про неї. Немов не існує газета, на яку ще недавно покладено всі надії. Коли вона упала в половині серпня 1855 р., то сей упадок не викликав ані звуку в крузі, що групувався біля Головацького. І се не була така переміна, що зі старої хати виметено відразу старе сміття і зроблено зовсім нову обстанову. Правда, на чоло висунулися нові робітники, але обік них із старої гвардії лишився Малиновський, а швидко прибув і то навіть із певною демонстрацією Микола Устиянович*, що вправді 1849 вже був раз на урядовім хлібі як редактор «Галичоруского вѣстника»*, але все-таки потім був співробітником і віденського «Вѣстника», і «Зорі гал[ицької]» в часах, коли в тих часописах верховодили об'єдинителі*. Сама нова редакція зробила що могла, аби різко зазначити перелом у напрямі газети. В статейці «О «Зорѣ галицкой», поміщеній у ч. 1, вона говорить, що дотеперішня «Зоря» «не була зеркалом умового життя всіх загально русинів, сталася одностороння і впала як чоловік, якому лиш одну ногу оставлено». Не досить того! Далі говориться остріше; оповівши, як «зо всіх сторон Галичини наслано нам (себто новій редакції) за переводом (т[реба] р[озуміти] проводом чи ініціативою) преп[одобного] госп[одина] Т[еофіла] П[авликова] з Бережан дописи» з заохотою, редакція кличе з тріумфом: «Сходяться до «Зорі» музи ніби до святині, котрої розвалитель убіг уже». Отже, той, що вперед верховодив у тій «святині», був не правдивий «служитель», а «розвалитель» її. Редакція з натиском підносить своє «новоє, во всякім отношенню новоє теченіє «Зорі» і хвалиться новим чудом, що «предплатителі загощають, як жителі до міста, в кото-

рім моровая зараза устала». Як бачимо, давнім верховодам «Зорі» натерто міцної табаки під ніс, та вони не чхнули. Редакція зробила ще один рішучий крок: вона заявила, що мету свого видання не бачить (як бачив Шехович*) у подаванні читачам «забави», ані як інші об'єдинителі, в «наученню», а кладе собі скромнішу, але більше конкретну мету — «розвій, усовершення літератури нашої рускої». Се вказує, хоч і не дуже виразно, на вихід із язикових спорів і охоту редакції стояти на сторожі «нашої рускої» літератури. Яка се література, вияснював дописуватель з-під Балигорода, підносячи як заслугу нових редакторів те, що вони «заспівали голосом відразу сильним і словом руським, н а р о д н и м, н а ш и м, «Р у с л а н о в и м». Бажаючи приєднати до себе якнайбільше письменників, редакція обертається до них з цісарським покликом «viribus unitis»[1], заявляє зараз же, що в міру помноження передплатників готова розширити свій об'єм і служити «кромі осягнення вище означеної першої найсвятішої задачі і до забави», а також видавати «окрему прилогу для селян наших к поученню їх і розширенню межи ними м о р а л ь н и х гадок».

У редакції ясність мови не дорівнює ясності погляду на те, який повинен бути зміст часописі, щоб могла притягти до себе ширшу публіку. Се була фатальна хиба всеї тодішньої руської публіцистики; побачимо зараз, що власне з тої неясності скористали елементи, що самі ясно бачили с в о ю мету, та мали всякий інтерес у тім, щоб не вияснювати її ширшій публіці.

На перше місце в обновленій «Зорі галицькій» виступає молодий, тоді 23-літній чоловік Платон Костецький*. Його творами заповнена більша половина річника «Зорі» з 1855 року, віршами й прозою, потрохи й публіцистикою. Дописуватель з-під Балигорода ось як характеризує його в ч. 26 того ж часопису: «Костецького знаю, бо хотя він під Самбором роджений, але відмала в Сяноцькім Бескиді* близь мене вихований. Живий, непостягаємий з природи умисл його через нещасливу вимову[2] перепинен в об'явленні себе словами, принужден був на внутр ся зарити, з відти тая короткість і в'язливість мислей його. Єсть то той сам

[1] Спільними зусиллями *(лат.)*.— *Ред.*

[2] К[остецький] гикається, та проте ще й досі вважається в кружку львівських газетярів непоганим бесідником і не раз навіть декламує вірші.

хлопчина, которого стих приводжає сочинитель артикулу о словесності в «Веснѣ» і великії надії обіцював. Мав оногди в р. 1848 рік 16-ий, в Перемишлі запален поводженням руського театру, за проводством світлого мужа преподобного Г. Полянського професора віддався руській літературі під професором Іосифом Левицьким*. На всеучилищі львівськім в виділі прав всегда розмишляв над материнов літературов і в кінці р. 1852 подав перший раз єден стих свій до «Зорі», але не удостоївся приняття. Є то стих знаний тепер під написев «Семен родом з Коломиї». Думний, зражений тим писав для себе, не спускаючи ока з нещасливого тогди нашого життя літературного. В р. 1854 звернули утвори його руськії і польськії очі поляків і редакції літературної часописі «Новин», печатано їх в «Новинах», а редактор взяв го до себе за помічника. Розпізнавшися з літературним світом польським вітверялася му дорога ласк, слави і доброго биту матеріального при теперішнім краснім возносі літератури польської. Але всьо, і утримання своє пожертвував, коли го покликали до соуділу при «Зорі»; не бачив, же давнії покровителі його пси на нім почали вішати. При редакції «Новин» мав наручність себе в кождій отраслі життя літерацького видосконаляти. До редакції «Зорі» ввів го неутомимий наш родолюбимець, всечесній-ший г. Леонтович, архівіст при Товаристві кредитовім»[1].

Дописуватель з-під Балигорода, видно, добре поінформований, коли знає не лише те, що робив, але й те, що думав Костецький у тих часах. Та на жаль, він, мабуть, не все те говорить, що знає. Введення Костецького до «Зорі», мабуть, не було такою простою і ідилічною подією, як він представляє. Леонтович, певно, не з власної ініціативи і не на власну руку взяв молодого чоловіка з редакції «Nowin» та запровадив до редакції «Зорі». В пропам'ятнім письмі самого Костецького про руську справу, писанім, щоправда, десь, може, з десять літ пізніше[2], маємо інтересну згадку про р. 1854, яка позволяє нам догадуватися деяких глибших зв'язків. «По р. 1854,— пише він,— наслідком наложення величезних тягарів через Голуховського на дороги краєві і обводові, на школи, піднесення давніх і заведення нових податків, а особливо податку спадкового, заведення бецир-

[1] «Зоря галицька», 1855, ч. 26, стор. 414—415.

[2] Воно, а властиво його перша, загальна часть зберігається в рукописнім відділі бібліотеки Оссолінських*, під ч. 3063.

ків і спричиненої сим отяжілості в розсуджуванню всяких справ і коштів комісійних і т. д., і т. д. У р я д м а в у д у ж е м н о г и х м і с ц я х о п р а в д а н у п р и ч и н у б о я т и с я з а б у д и н к и п о в і т о в і і п о д а т к о в і і з а ж и т т я у р я д н и к і в». Виходило би з того, що були в краю об'явп незадоволення з уряду, і то незадоволення серед широкої народної маси, яке головно зверталося против всевладного тоді гр[афа] Голуховського і розпочатої ним коштовної реформи крайової адміністрації. З того, що Костецький говорить далі, видно ще щось більше, хоч вислови його тут дуже неясні. Він застерігається, що те незадоволення народної маси зовсім не було ущербом для народної віри в династію, та зараз же додає: «Więcej zaszkodziły cesarzowi w oczach masy przejażdżki w r. 1852 i 1855, gdzie się nie ukazywał w przepychu majestatu»[1], звістка, очевидно, баламутна, бо віру в династію серед галицького селянства викликали і піддержали власне оповідання про проїздки Йосифа II*, який їздив власне без цісарської помпи, часто навіть під псевдонімом, заходив у села, в судові канцелярії і т. д.

Досить натурально з тих признань Пл. Костецького насувається думка, що й сам він у сьому випадку був знаряддом у руках Голуховського, що, пізнавши його вдачу і його погляди, Голуховський постарався умістити його в «Зорі галицькій», яка досі була гніздом москвофільства, щоб при його помочі перемінити дух тої газети, а нею впливати на дух руської суспільності. Отим-то цікаво буде поглянути з чисто літературно-історичного становища на діяльність Костецького в «Зорі гал[ицькій]» 1855 року і уяснити собі той ідейний підклад, який він силкувався своїми творами передати галицько-руській суспільності. Хоча ті твори й не здобули собі пам'яті на Гал[ицькій] Русі і давно спочивають під пилом забуття, глибше навіть, ніж тогочасні твори москвофілів, то все ж таки історик літератури не може минути їх мовчанкою, а при зазначеній тут перспективі вони набирають тим більшого значення.

В 32 номерах «Зорі гал[ицької]» з 1855 р.— на них обмежилася вся літературна діяльність Костецького в руській літературі — було поміщено з різними підписами, псевдо-

[1] Найбільше імператорові зашкодили в очах маси подорожі 1852 і 1855 рр., під час яких він не був представлений у всьому блиску своєї могутності (*польськ.*).— *Ред.*

німами й анонімами 11 прозових і 17 віршових творів його пера. Аноніми й псевдоніми легко пізнати по мові. Костецький пише такою спеціальною мовою, якою в нашім письменстві ніхто ніколи, крім нього, не писав, і по ній можна відразу пізнати кожду статейку, написану ним. Він думає і говорить, очевидно, по-польськи і, пишучи, з трудом перекладає ту польщину на чужу йому руську мову. Стиль, будова речень, навіть лексика — все у нього польське, від біди підладжене до руських форм; браки лексики він заповняє або польськими словами, живцем переписаними на руські букви, або словами власної фабрикації, укованими без ніякого розуміння правил руського словотвору, або, нарешті,— і се власне найхарактерніше для його стилю — словами і формами, взятими з бойківсько-лемківського гірського діалекту, що не попали в письменство і виблискують у писаннях Костецького як ті діаманти в глиняних хатах убогих південноафриканських колоністів. Ось кілька прикладів: дівчина «прислуховала ся голосови л ѣ г а в к и з салашу, котрый так невысловимѣ любо гомонил з десь далекого и лѣпшого свѣта», або: «осрѣбреное лучами повного, ясного мѣсяца и овеянное тим якимсь жальом», або «ѳдхилил густіи звоѣ чорныхъ волосѳв, обнял легонько и горящій вытиснул поцѣлуй на марморовои чистоты чело єи» (все з стор. 19). Скрізь тут знайдете полонізми, вроді: «упал», «в золотіи жалю и невыкненя унятий образ», «лякливо», «по овім вечері», «робітка невістяна», «сплакали ся обоє», «утомленье єи болести» (польськ. utulenie), «препони залегли дорогу», «дость», «допѣро», «несподіянки» (niespodzianki), «напомыкал», «придаряются» і уклепана з того «придарка» в знач[енні] пригоди,— обік таких новотворів, як «ангеляний», «розмаитина», «не скудѣл гроший» (зам[ість] польського nie skąpił), уболо (ubodło), захвіявсь (zachwiał się), «можь» зам. може, «здасти» зам. здати, лыс у знач. блиснув, «стязь» зам. стяг, а обік того такі локальні бойківські слова (щоправда, дуже рідко посіяні), як «напрасно» (раптово), «гнеть» (швидко, польське wnet), «згорівка», «чи» (в знач. як), «осух», «льза», «добытчата», «в нонім житю» і т. д. На основі сього констатуємо, що перу Костецького належать отсі прозові твори в «Зорі гал[ицькій]»: 1. Жінка шляхотська. 2. Муж недібраний. 3. Дівча, хуста і кухоль горівки. 4. Дітько в австерії. 5. Школяр-ворожбит. 6. Перекинчик. 7. Придарки в путешествії. 8. Виписки з записок тямки моеї (оба остатні твори недокінчені). 9. Александер

Сергій князь Меншиков*, газетна характеристика відомого російського дипломата, що провокував севастопольську війну. 10. Від редакції оповістка на стор. 459 і 11. Степи, переклад одного уривка з М. Грабовського*. Віршів помістив Костецький у «Зорі гал[ицькій]» всіх 17, а то: 1. Шабля атаманська (в річнику з 1854 р.). 2. Вірник. 3. Вірний чура. 4. Критика. 5. Прогулька. 6. Христос воскрес. 7. Танець. 8. Був край. 9. Будь здоров. 10. Дума. 11. Воробець. 12. Вітцю на імянини. 13. Любіні і Христині, моїм сестрам. 14. Яворів. 15. Руський літерат. 16. Привбацькі липи. 17. Гори. Про вірші поговоримо пізніше*, тепер придивимося прозі.

«Жінка шляхотська», оповідання скомпоноване немудро, по зайвім вступі представляє женячку укінченого семінариста Сильвестра. Він хоче конче женитися зі шляхтянкою, хоч за ним тужить близька сусідка, сирота по священику Мільця. При помочі шкільного товариша, якогось панича, він попадає на іменини до поблизького дідича, задає там шику і завертає голови всім гостям, а особливо середущій доньці дідича, Карольці. Всі хвалять його, але не знають, що він попович. Але по гостині він занедужав; улюблена ним Карольця, думаючи, що він панич із високого роду, відкидає руку багатого жениха, який їй не сподобався за свою брусоватість і неосвітність. В своїй хоробі Сильвестр маячить і часто виголошує ім'я Кароліни; Мільця, пильнуючи його днями й ночами, чує се ім'я; раз навіть у гарячці він пише лист до своєї Кароліни і вручає його Мільці для передачі, не сказавши, розуміється, ані як зоветься та Кароліна, ані де живе.Все те підкошує Мільцю, вона западає в хоробу і вмирає. Тим часом у дідича вияснилося, хто був той чарівний панич, він зразу не хоче й слухати про його сватання, та коли Сильвестр по романтичнім баченні з Кароліною таки заволодів її серцем, батько згоджується віддати за нього свою дочку з умовою, щоб він не йшов на попа, але купив собі фільварок і жив світським чоловіком. Сильвестр пристає на се і бере шлюб із Кароліною, та зараз потім десь щезає. Старий батько його, довідавшися про те, з якими умовами оженився його син, розмахується видідичити його, пише на аркуші паперу: «Во ім'я отца і сина і духа святого. Для спасення душі сина мого єдинака нині го виді...» — та власне на тім фатальнім слові смерть витручує йому перо з руки, і він умирає від апоплексичного удару. На похорон приїздить син — висвячений на попа.

Невважаючи на зламання слова, Кароліна йде з ним на адміністрацію парафії; вона любить його, зрікається для нього «кровію впоєних пересудів роду свого», але авторові се не до вподоби, і він кінчить софістичним викладом, чому Сильвестр мусив з нею бути нещасливий.

Взагалі оповідання мало інтересне, описи шаблонові, сцени з Мільцею неприродно сентиментальні, сцени в дворі слабо оброблені, та проте головний його інтерес для історика літератури лежить у побічних обставинах. З принагідної згадки про те, що маєток батька Кароліни «ино по числі підданих великий» (ст. 51), догадуємося, що річ діється в панщизняних часах. Довідуємося також, що батько Сильвестрів також шляхтич, але нелегітимований, і Сильвестр перед шлюбом мусить виробити собі шляхетську легітимацію. Як і слід у феодальних часах! Дивно хіба те, що батько панни швидше згоджується на її шлюб із поповичем, ніж батько молодого на його шлюб із дідичкою. Та найцікавіше те, за кого властиво автор виставляє нам свого героя Сильвестра. Довідавшися, до кого сватається його син і не вислухавши ніяких пояснень сина, старий розсипається ось якими сентенціями: «Такоє-то вашоє новоє образованнє! Зводити! Цураєтеся родом вітця і станом своїм. А хто ж то вам подав спосіб до образования, як не тяжка вітців правда? Ти думаєш ніби чин священика піднести в мнінню иночиновників, а сам ся ним цураєш! Пророки нової віри! Нових вищих ідей!» (ст. 56). Значить, на думку старого попа і молодого повістяря 1855 р., те, що робив Сильвестр, то був грішний прояв «нових ідей», була догма «нової віри». І той прояв не в тім лежав, що Сильвестр захотів оженитися по своїй уподобі, а не по плану свого батька, а навпаки, в тім, що він буцімто цурається батька, преться вище і хоче навіть «піднести чин священика в мнінню иночиновників». Отже, се гріх, се провина Сильвестра! Він хоче ламати кастові різниці між двором і плебанією, хоч те хотіння дуже ще несміле і наївне — за се його шлюб із дівчиною, яка з любові для нього справді зважується зректися батьківської касти, по інтенції д. Костецького мусить бути нещасливим! І то навіть незважаючи ще на одну інтересну обставину. Д[обродій] Костецький малює панський двір і товариство, яке збирається в нім, як верству культурно й інтелектуально нижчу від тодішнього руського попівства. Сильвестр, появляючися в дворі, робить такий ефект, що «і поверхноє тіло і душі єго

устроєньe навіть заблищати могло, а ученостію переносил всіх, може, на імянинах тих згромаджених рубашних і поштивих, но більше ролі і солі, ніж книжки імавших ся паничів» (ст. 23). З того погляду незвичайно інтересний отсей культурний образок. У салонику «хтось заграв на фортеп'яні, і небавком збіглися гості до панни Кароліни з невідступнов просьбов о заспівання якої пісні, которих вона так много прекрасних уміє, а коли і Сильвестр причинився, заполонівши присіла к фортеп'яну і як би намовлена заспівала «Від'їзд козака» з Падури*, которого думи руськії що но тогди указалися були и немалоє восхищенье в русинах і більший еще, може, в поляках співуділ і удивленьє здіпали. Тож голос рідної бесіди, срібряно і гідні звенивший з уст так му вже прелюбимої Кароліни, очарувал го і предорогою му сталася, що і вона любить матері єго мову... І коли десь, може, у небесняного аж стропа умовкли єї пісні, порвал Сильвестр гітару і заспівал єдну з незчисленних руських пісень любистних, поєдинчих словами, но сплинувших з істинно, і, може, єдино серце неспримо імаючих. І о! щасливий співак! Кароліна позріла к нему, а слезою меркотіли повнії жалю єї зірниці» (ст. 25). Сице бисть прежде года божія 1848!

Бували тоді також менше ідилічні сцени, і треба признати Костецькому, що він не думав ховати ані маскувати їх. Доказ на се бачимо в другій його повісті «Муж недібраний». І ся повістка малює нам панщизняні часи, малює ті самі закутини нашого краю, що й попередня, і ті самі гірські села «за 25 протоками», ті самі малі, жидами опановані містечка, занедбані дороги, старосвітські попівські резиденції і не дуже-то блискучі панські двори. Але тут автор далеко глибше вникає в життєві конфлікти того часу і сміло розкриває їх болючі рани. До того часу жаден галицькоруський письменник не смів бути таким смілим у малюванні панщизняних надужить; Рудольф Мох* у своїй «Справі в селі Клекотині» підпустив занадто багато карикатури, п'янства, ледарства та глупоти мужиків і затьмив тим нечисленні образки панського знущання над мужиками. Костецький перший поставив справу ясно, назвав її так, як їй належалося.

Автор веде нас у зимову пору в глухе гірське село і знайомить нас із парохом, о. Онуфрієм, чоловіком нібито вже новішої едукації, що був «един з перших слухателів філософії під Нападієвичом». З тої філософії не лишилося йому вже

нічого, крім старого бурсацького афоризму, записаного у нього десь у старім календарі з 1826 р., яким він побиває новіших філософів і який виглядає ось як: «Філософія[1] — се велике багно, через яке бредемо на сушу, і чим більше мучимося, тим глибше западаємо, і чим далі поступимо, тим глибше млака. Богослов'є — се море, на яке пускаються з берега віри, до другого берега не доплинуть і до першого не вернуться. А право — се міст на греблі життя, і то не один міст, а мостів без кінця, а на кождім треба потрійну рогачку платити, аж нарешті наженемося на остатній міст і впадемо в діру, та й по всьому» (ст. 84—5). Такою філософією о. Онуфрій побиває свого самітнього гостя, укінченого богослова Константина, що гостить у нього, закоханий у його дочку, вродливу Сабіну, але поводиться з нею як туман, не сміє заговорити ані пояснити їй свої чуття. Сю ідилічну, але нудну тишу перериває поява пана Юзефа Шимберського, що колись у самбірській гімназії товаришував з Константином, був прогнаний зі школи, тинявся «на мазурах» по мандаторах як писар і нарешті сам добився мандаторства і настав на те місце в селі. Шимберський, який у дідички, молодої жінки старого мужа, тішиться незвичайною ласкою, швидко видумує план попастися попівським віном і гарною молодою дочкою; такий конкурент, як несмілий Константин, у якого він надто здобуває товариське довір'я, стає йому не завадою, а невільною підмогою; він зводить панну, яку Константин мусить покинути, переконавшися про її заходи з паничем; під грозою сорому батько згоджується віддати дочку Шимберському, але ще перед шлюбом жид, фактор дідички, натискає його зі сплатою векселя, Шимберський кидається на нього з револьвером, але жид, шемечучись з ним, підбиває йому руку так, Шимберський замість жида трафляє себе самого в голову і паде трупом. Сабіна, що вже була готова йти з ним до шлюбу, відхоровавши сю пригоду, вступає в монастир.

І тут, як бачите, ані зав'язка, ані переведення, ані розв'язка повісті не виявляють нічого, гідного уваги. Психологія дуже примітивна, мотивування подій наївне, рефлексії автора всі немов із того календаря з р. 1826, де міститься й succus[2] філософії о. Онуфрія. І знов тут найбільша вартість повісті в принагідних сценках та описах, у яких бачимо ми-

[1] Модернізую язик д. Костецького.— *І. Ф.*
[2] Тут: сіль, увесь смак *(лат.)*.— *Ред.*

мовільні відгуки того, що автор сам бачив і чув у днях свого дитинства. І так інтересна згадка, що в тодішніх гімназіях ученик аж по укінченні гімназії (шести класів) «бував допущений до читання не іно самих шкільних книжок», так що, прим., у самбірській гімназії хоч була спора гімназіальна бібліотека, але була «як хата, на зиму зачинена». Не диво, що тодішні люди, пройшовши таку школу, задоволялися на весь вік такою мудрістю, як схиматизми, календарі та афоризми вроді того, що містив у собі філософію о. Онуфрія; не диво, що люди, навіть визначні своїм розумом, цуралися книжки і найгіршою забавою вважали лектуру, що, мовляв, відриває чоловіка від життя, а таких, що любили читати, з насміхом називали філософами. В кореспонденції Якова Головацького бачимо ще такі типи живцем і чуємо їх наївно-цинічні признання; Костецький вірно вдав їх тон і аргументи, хоч, очевидно, й сам не стояв значно вище від них і все готов був тим практичним, не книжним людям признати рацію.

Згадуючи про давнього мандатора, що був у селі перед Шимберським, автор додає, що дідичка, «називаючи то гайдамаков про тоє, що не раз при рекрутації, то при панщині обстав за невинним підданим, з його сидилища го вивергла». Значить, і між панщизняними мандаторами були люди з серцем і сумлінням, хоч про них якось історія не знає нічого, та й фантазія молодого автора пересуває їх перед нами лише як якусь тінь, а не як живу людину. Тим реальніше малює д. Костецький його наступника. «Коли пан Шимберський настав у С., страх розійшовся по цілім селі. Не було дня, щоби на його подвір'ї не возносився роздираючий зойк селян і лускання канчука, від котрого ран хіба срібрянії або паперянії пластри спасти могли. Страх, коли начав по полі або лісі полювати: не так утікала птиця і звірина, як дівки і невісти, краснії, як цвіти гірськії. Коли на коні з пішим ад'ютантом своїм поліціаном домінійним горі селом пустився, то як би діва мору білов хустков завіяла. Коли в дворі указався, то Юдка фактор двірський і слуги нижче му ся кланяли і пильніше услугували, як самому пану» (ст. 90). Д[обродій] Костецький представляє нам його домівку. «Мовчачи війшов Константин перший і затрясся на вид сіней, мовби душа на воведенню до чистця. Сіни були брудні, завалені многим граттям поломаних ліжок, шаф і столиків, а в глибині світилися якісь очі як вовка і далося чути зітхнення якби душі покутуючої. Була то постать

чоловіча, бо стояла чи, лучче сказати, силувалася стояти на двох ногах, одітая в брудноє лахмаття кафтана, з-під котрого на ногах, колінах і грудях зчорнілоє тіло визирало. Твар того чоловіка не окрашена, але обстрашена волоссям пошарпаним, була зовсім подібна до звіра, звіра від голода і холода стікаючогося: розум у того сотворіння здаєся ино на тоє не загас іще в темрі розпуки, аби на хвилю стримати до скип подібнії руки, довгими нігтями узброєнії, від мордерства. Був то злодій, а може, і не злодій, котрий вместо арешту мусив о кавальчику хліба, котрого і пес пана сендзього був би не чипився, вже три дні в грубі палити, а сам коченіти. На вид пана сендзього упала тая постать звірячочоловіча як перед богом на коліна, задзеленкотіли на ногах кайдани і дався чути голос, котрого опівночі і найневірніший зух був би ся перестрашив і відхрещався.

— Ясновельможний пане сендзьо! Я невинен! Їсти, їсти!

— Мовчи, злодію, не кради! — закрикнув на тоє пан сендзя, що аж Константин стрясся» (ст. 107—108). Очунявши трохи від сього враження, «Константин просить свого шкільного товариша, аби улегчив троха арештантові.

— А добрий би був з тебе сендзя! — засміявся Юзеф.— То злодюга, спалився недавно зовсім, діти нагнав на жебри, а сам очевидно з чого жиє, як не з украденого?

— Та ж прецінь заробить си десь,— відказав Константин,— бодай у хлопа.

— А де си заробить? Ціле літо ніби хорів, винен панщину відробляти. Зрештов, мій любий друже, ти не знаєш хлопів, т р а ї м б о д а й н а н е в и н н і м д о б р и й п р и м і р д а т и» (ст. 109).

Щодо сього «знання хлопів», то треба зараз додати, що й у самого д. Костецького воно поза звичайною ліберальногуманітарною покривкою не було дуже глибоке. Характеризуючи свого героя Константина, він зазначує, що сей «по укінченню чотирьох літ теології радостно пускався в світ, аби до темних а нуждою привалених, про тоє так дуже знеобичаєних хат сельських нести науку віри, побожності, предання к богу і моральності» (ст. 86). Отже, на погляд Константина, гесте[1] самого Костецького, головною хибою селян за часів панщини була їх неморальність і найвищою задачею інтелігента-просвітителя було моралізування тих

[1] Правильно (*лат — Ред.*

«знеобичаєних» людей — борони боже, щоб при тім навіть моралізувати тих, що доводили селян до деморалізації, тих Шимберських та інших героїв канчука. Зрештою, Костецький не показує нам ніде ані одної проби, щоб котрий із його героїв інтеліґентів заходив до хлопської хати, говорив щось розумне з селянами, потішав їх, не кажу вже, старався оборонити їх від насильства та знущання,— прикладом може служити вищенаведена розмова Константина з Шимберським, де Константин, бачачи знущання Шимберського над злодієм, який, може, ще й не злодій, не знаходить у собі нічого, крім просити ката, «щоб улегчив троха арештантові». А коли така силувана селянська праця виходить на користь інтелігентів-патріотів, то вони почувають із сього приводу лише радість та вдячність для того, хто доставив їм сю приємність. Се дуже добре показує д. Костецький на тій сценці, коли Шимберський, щоб приподобатися попаді Онуфровій та її дочці і улегшити їм їзду до міста, в неділю досвіта велить зігнати ціле село і порозгортати замети та вирівняти дорогу; пані зрозуміли се, але замість найменшого жалю до поневіряних селян «до вчерашних похвал пана Шимберського ще більше іскреннійших прибуло» (ст. 106). Зрештою, те руське ніби інтелігентне жіноцтво малює д. Костецький усіма барвами своєї симпатії і притім як зовсім не розвинене етично, а властиво розвинене в тім крузі патріархальної сім'ї, який так дуже подобається авторові. Та сама патріархальна жінка о. Онуфрія рада би віддати свою дочку за Шимберського, а на увагу о. Онуфрія, що люди жалуються на його знущання, відповідає з найнатуральнішим видом у світі: «Таже сам знаєш, як того народу не нажену, не виб'ю, то не буде працювати» (ст. 166). Панщизняна філософія, як бачимо, вкорінилася була і в тих кругах, що мали всякий інтерес у тім, аби бути її заклятими противниками. Та невважаючи на ту філософію, на дні душі Костецький іде ще трохи далі, характеризує й інші складники панщизняної машини. Маємо тут панського фактору Юдку, людину розумну, що вміє в данім випадку бути чеснішою від репрезентантів «освіченого християнства», але з вирахування держить себе спокійно і байдужно супроти всіх вопіющих неправд; щонайбільше дбає про те, аби використати ті неправди по змозі для власного зиску — се будущий спадкоємець панів-панщизняків, і Костецький добре вдав, не заставивши його згинути з руки Шимберського при остатній катастрофі. Такі не гинуть.

Д[обродій] Костецький хотів піти ще далі і змалювати головну пружину сеї машини — панів-дідичів, але тут і завагався. В повісті «Жінка шляхотська» являється, щоправда, дідич, але нема ніякого натяку на його буденне життя і відносини до селян, хіба з тим виїмком, що він у селянах бачить головний свій маєток та признається, що його добра сильно обдовжені. В «Мужу недібранім» про дідича маємо лише натяки, що він старий і стоїть під пантофлем своєї жінки, але й та жінка не виступає на сцену і являється нам лише в принагідних характеристиках автора як розпусниця і без серця супроти своїх підданих. Лиш раз розігнався був Костецький показати нам той панський світ у докладнішім освітленні, задумавши описати двірський бал, устроєний дідичкою для її любаса Шимберського. Та тут йому не стало — не знаємо, чи відваги, чи знання того світу. «Пополудні начали ся з'їжджати брички, повози, шумно-гучно і бунчучно, і перед вечером всі комнати обширного, старосвітського двору наповнилися гістьми різного роду і стану, но єдного наміренія — розпусти шліфованої» (ст. 167). Вже сей опис показує непевну руку, Костецький, очевидно, не знає з власної обсервації фізіономії такого товариства, то й уриває нитку. «Не описуєм, що і як ся там діяло. Ми на селі, далеко від того більшого світу, ані поняття о тім не можем мати і, дай боже, нигда мати не будем». Диво дивне! Адже той більший світ тут же на селі, зараз за межею! І невже він так щільно замурований для автора? Мабуть справді, бо коли автор таки пробує відхилити заслону до того світу, подає нам сценку, якої інтенція ясна, але життєва обсервація дуже сумнівна.

«— Але, пане Юзефе! — кликнув пан Станіслав, сухий, як би два літа в комині висів.— Що то за любаску віз єсь онодги з міста?

І потяг Юзефа до темних покоїв.

— Знаєш що? Попадянці нашій щось там у саней ся зіпсуло, і так приневолений був єм везти її з собою.

— Ого, го! — засміявся Станіслав, славний перед кількома літами богатир модної любові, і ще й нині бодай в словах за звитязами над невістами гонячий, бо майже чи вже не бездільний стався від многих чинів,— ого-го! приневолений! Неправда то; то ж як Аполльо держав єсь в руках ліци, а коні улітали як голуби в повозі Венери. Так не їде невільник. А, а! Чому ні? Невільник чорних очок на пирогах і книшах випасеної попадянки.

— Що ж то ти не плетеш! — відказав гнівний в душі чи, лучче сказати, о тоє боячий ся Юзеф, щоби тоє до дідички не донеслося.— Не думав єм, щоби сь вже так був сліпий і міг порівнювати попадянку з Венерою. Біла, червона, і нич на ній красного.

— І дурна, додай мій пане Юзефе. А чей же не надіюся бути від тебе запрошений на весілля твоє з нею.

— Бандуриш, Стасю!

— Не бандурю! От, на що ся таїти? Я дідичці нічо не скажу, але... весна настає, від плебанії, як з полювання си пригадаю, до темних гаїв, борів недалеко. Відступиш ми колись місце своє. От і торг готовий, прибивай на слово гонору, а я даю ти слово гонору, що нічо нікому не скажу.

На так страшнії слова,— додає від себе автор, — которії найпоганшим болотом обвергли честь Любини, єї родини і стану, лихий пан сендзя не найшов виразів ні чинів, аби пану Станіславу бодай раз на роті помянник лишити. Що ине в голові му було: забоявся о состоянье своє у дідички і, усміхаючись, відказав напівбезмисленно:

— Торгуєш і купуєш теля, що ся ще не вродило. Що мене не коштує нічо і не маю, дам, єднако і якоє купно, такії гроші твої».

Справді «безмисленно», як безмисленна й уся та розмова, може, найстарша в нашім письменстві проба — заставити поляків вести «салонове» балакання руською мовою. Та Костецький не поновлював уже небезпечної проби і в дальших своїх оповіданнях відвернувся від сучасних та панщизняних тем.

Та вже в марті 1855 покинув Костецький «сучасну», так сказати, белетристику і пустився в минувшину. В казці «Дѣвча хуста и кухоль згорѣвки» він оповідає досить недоладно, більше карикатурно, ніж правдиво про опришків, мабуть із XVIII в., вплітаючи в зовсім нецікаві факти мук, різанин та знущань панів над опришками та опришків над панами відомі мандровані легенди про опришка, якого увільнила з-під шибениці дівчина, що заявила готовість іти за нього заміж, і другу про ватажка, що під шибеницею грає на сопілці, даючи тим знак своїм товаришам до нападу. Побутові сцени описані тут (болехівська корчма і гулятика в ній, карання опришка на станіславському ринку) також занадто шаблонові і без вартості. Безпосередньо за сею невдалою ілюстрацією «України гайдамацької» пішла ще менше вдатна і більше шаблонова ілюстрація «України

козацької» п[ід] з[аголовком] «Перекинчик», що малює давню Україну, козаків, татар і ляхів у зовсім фантастичнім світлі. Рівночасно з «Перекинчиком» друкувалися дуже немудрі школярські анекдоти «Дѣтько в австеріѣ» та «Школяр-ворожбит»; в сфері таких самих анекдотів обертаються також «Придарки в путешествіях», а «Выписы з записок тямки моеи», може, й дали б були дещо інтересного, якби їм довелось скінчитися, а так їм не пощастило вийти поза ученицькі часи автора і за солодкаву ідиллю старопопівського життя. Панщизняних тем Костецький більше не порушував — не знати, чи тому, що нетвердо знав їх, чи з якої посторонньої причини. Діло було дразливе, а Костецький мусив пильно прислухатися до того, яким вітром віяло серед польської суспільності.

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Т. VII. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Зладив М. Павлик*. Том III. У Львові. 1906. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Стор. 6 + 362, 8°

Отсей третій том збірки многоцінних фольклорних праць М. Драгоманова містить почасти праці давніші, порозкидувані по російських та галицько-руських часописах, почасти праці з остатньої доби життя Драгоманова, публіковані по-французьки, англійськи, італійськи та по-болгарськи. Зібрання їх насувало багато трудності, вчасті й тому, що деякі праці були друковані без підпису автора і віднайти їх та зідентифікувати можна було аж по вказівках у листах. Щодо пізніших праць, розкиданих по рідких або й зовсім недоступних фольклористичних виданнях, то й тут було немало трудності повіднаходити ті видання, а бодай роздобути копії та переклади поміщених у них праць Драгоманова. Невважаючи на силу зробленого, видавець усе-таки непевний, чи зроблено все. Нарешті, треба завважити, що для деяких статей, особливо тих, що були друковані по-болгарськи, видавець отсього збірника одержав рукописні оригінали та поправки самого автора, і се було причиною того, що, як каже видавець, отся збірка подає праці М. Драгоманова в повнішій і поправнішій формі, як перводруки. Та й поза тісним колом спеціалістів фольклорні праці Драгоманова мають вартість задля багатства широких думок і поглядів на загальнолюдські та й на інші українські справи. Драгоманов не був звичайним кабінетним ученим; се була незвичайно жива і многостороння натура, що реагувала на всякі прояви громадського й духовного життя, і тому його писання завсіди живі й цікаві навіть там, де його наукові здобутки вимагають поправок або являються перестарілими. Особливо для початкових учених ті праці мають велике значення як показники наукового методу і критики, і як такі вони не перестаріються ніколи.

РУСЬКА ПИСЬМЕННІСТЬ. III. ТВОРИ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА*, ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО, НИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА, АНТОНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО*

Видання товариства «Просвіта». У Львові. 1906. З друкарні Наукового товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, мала 8°, стор. 624

Отсей третій том «Руської письменності», виданої д. Романчуком* коштом тов[ариства] «Просвіта», має потрохи відмінний характер від попередніх, що були присвячені українським письменникам і подавали повні збірки їх українських писань у можливо незміненім тексті. Перейшовши на галицький грунт, шан[овний] видавець зараз наткнувся на наш нещасний язиковий дуалізм, так що вже з самого язикового погляду приходилося робити вибір у творах мало що не кождого автора; та й вибрані твори подавати з деякими змінами і скороченнями. «Приходилося» — кажу — з огляду на план, який поставив собі д. Романчук у передмові до першого тому «Р[уської] п[исьменності]», де сказав, що бажає дати в руки поперед усього галичанам поправні і по змозі повні збірки творів наших старших письменників з метою популяризації нашого письменства серед широкої маси читачів. Нема сумніву, що сю свою мету д. Романчук осягнув вповні першими томами свого видання (їх, властиво, вийшло вже три, але перший том, твори Шевченка, д. Ром[анчук] чомусь не зачислює до сеї серії), та й отсей найновіший добре достроюється до попередніх, хоч щодо його укладу і оброблення можна би де в чім і посперечатися з видавцем. Як уже видно з титулу, містить сей том твори Шашкевича, Головацького, Устияновича і Могильницького. Про повноту при жоднім авторі нема мови, хоча, прим., хоч би щодо Шашкевича се було б дуже пожадане і не таке неможливе, щоб не далося погодитися з популярним характером видання. Шашкевичеві вірші подає видавець у двох, так сказати, категоріях: ті, що були друковані в «Русалці Дністровій»* та в «Вінку»*, подає в головнім тексті, а ті, що повіднаходжено пізніше,

і ті, що містилися в «Руській читанці»*, подає в примітках ніби тому, що вони слабші. Се, властиво, не видавцева річ перехапувати осуд критики, а краще було подати всі вірші при купі. Так само дивно, чому видавець із Шашкевичевого перекладу «Короледвірського рукопису»* подав лише ті твори, що були видані давніше, а не подав цілого перекладу, що був опублікований у «Записках Наукового тов[ариства] ім. Шевченка»*; чей же той повний переклад не слабший від перекладу тих частин, що ввійшли в видання д. Романчука. Також пропустив д. Р[оманчук] з розмислом гарний і, без сумніву, автентичний віршик Шашкевича «Верніться, пісні родимі» з тої причини, що сей віршик був друкований у «Зорі галицькій» 1850 р. з підписом Бульвінського, хоча се вже було вияснено, що Бульвінський, щирий приятель Шашкевича, сам ніколи ніяких віршів не писав і мав сей вірш, здається, навіть у Шашкевичевім автографі.

Щодо вибору творів інших письменників, поміщених у сьому томі, то не буду сперечатися; раз видавець поклав собі метою видання давати в своїм виданні тільки те, що писано руською мовою і має претензію на літературну вартість, то тут мусимо здатися на його смак і розуміння літературної вартості і бути вдячні йому за те, що дає. Правда, виринає питання, чи так подані відривки з писань автора дають поняття про його дійсну літературну фізіономію, тобто чи дають вірний образ нашого письменства, чи лише препарований для певної цілі. У нас, особливо в педагогічних кругах, до яких належить і видавець «Р[уської] п[исьменності]», держиться твердо той погляд, що подавання препарованих, а іноді й обрізаних та штукованих виривків із пам'яток старовини, хоч не допускається науковим способом думання, все-таки допускається педагогічними оглядами, так як коли б ті огляди мусили бути суперечні з науковим способом думання. Та сказано, про се не будемо сперечатися з д. Романчуком. А ось інтересно було би знати, чому він, збираючи твори перших будителів народного духу в Галичині, зовсім пропустив третього із «руської трійці», Івана Вагилевича, автора все ж таки не поганих віршів «Мадей» та «Жулин і Калина» та й загалом письменника, якого образ не може бути вимазаний із загальної картини нашого духовного відродження. Се велика хиба сього тому і хиба в плані «Руської письменності», і ми надіємося, що при евентуальнім новім виданні сього тому ся хиба буде поправлена.

Перед творами кождого автора видавець подає коротеньку передмову, де орієнтує читача про життя і значення автора. Не знаю, чи се також має якусь педагогічну мету, що ті передмови в отсьому томі такі куценькі, безбарвні, а декуди й зовсім неясні. Виглядає так, якби автор невідомо з яких причин бігав поміж дощ і оминав історичну правду там, де вона могла б комусь бути хоч крихіточку неприємна. Візьміть хоч би початкові речення вступу до творів Шашкевича: «В Галицькій Русі, котра далеко довше і далеко тісніше зв'язана була з Польщею від прочої України, мала і після прилучення її до Австрії польщина переважний вплив. Від російської України Галичина відділена була строгим кордоном, австрійська германізація, при браку численнішого німецького елемента в краю, не могла сягати глибоко, а хотя галицькі русини, завдяки відмінним від польських інтересам, мали більшу можність розвивати своє власне національне життя, вони так були пересякли польщиною, що не здужали з неї визволитися. Руська шляхта вже давно спольщилася, так само і інтелігентніша часть міщанства, та й взагалі у просвітніших русинів як світського, так духовного стану і мова домашня і дух були польські». Адже ж тут майже що слово, то або історична невірність, або такий незручний вислів, що виглядає на навмисне закривання правди. Адже ж уже на з'їзді руських «ученых» 1848 р.* було піднесено, що Галичина в часі свого переходу під Австрію зовсім не була до тої міри сполонізована, як зробилася в 30-их і 40-их роках XIX в., що тоді, при кінці XVIII в., ще держалися рущини численні міщанські роди, та й у багатьох шляхетських і навіть панських дворах плекалася руська пісня та й руська мова обік французької залюбки вживалася в розмовах. Адже новіші пошукування викрили нам ціле «карпато-руське письменство», що продовжувало традиції давніх церковних братств, жило і по-своєму розвивалося аж до кінця XVIII в. і знаходило собі відгуки у тодішніх друкованих творах, таких як «Богогласник» та «Свѣцка полѣтика»*. Адже ж і перші імпульси до народного відродження вийшли від німців (Маус) та поляків (Вацлав з Олеська,* старший Поль*), що збирали та перекладали руські народні пісні та цікавилися руським народом, його життям та традицією. Адже говорячи про більшу можність русинів у Австрії розвивати своє національне життя, автор ігнорує такі факти, як усунення губерніальним розпорядженням 1818 р. руської

мови з офіціальних людових шкіл, як відмовлювання русинам іще 1846 і 1847 р. дозволу на видавання найневинніших часописів, коли тим часом польські часописи та альманахи виходили від самого поділу Польщі. Автор указує на германізацію, якої тиску русини, як непричасні до вищої культури, майже зовсім не зазнавали, але не вказує на тиск цензури, що однаково гнітила все духове життя в Австрії, а щодо русинів була ще тяжчою і острішою, як щодо інших народів, бо до звичайної цензорської підзорливості долучувалася ще й нехіть ігнорантів та страх перед російськими впливами. Не можна так категорично, як д. Романчук, говорити про спольщення «духу» галицьких русинів перед 1848 роком; навпаки, від самого кінця XVIII в. маємо приклади, що русини, які в домашній розмові і в письмі уживали польської мови, не переставали, проте, почувати своєї національної відрубності від поляків. Ще 1785 р. о. Гнат Фаленцький, парох Шерин, Дуклянського пов[іту], хоч сам шляхтич родом, пише латинською мовою подання до цісаря «pro parte Russiae plebis»[1], нарікаючи на утиски панів «qui ab antiquo iniquissima illa opinione imbuti dicere saepius consuevere, quod ad Deum pertineat subditi anima, ad dominum corpus»[2].

Нарікання на національний утиск русинів з боку поляків лунають у спóминах (писаних по-польськи) святоюрського канцлера Левинського*, як і холмського Бродовича*; серед галицьких сполонізованих русинів постають вірші, що висмівають польські повстання («Kto Lach, ma strach» із 1831 р.), так само як і 1848 р. значна часть полеміки против польської політики ведеться гал[ицькими] русинами на польській мові, д[ив]. між іншими брошури і статті М. Малиновського («Zgoda!»), А. Петрушевича* («Słów kilka w obronie ruskiej narodowości») і т. ін. Зверхне сполонізування не перепиняло Гарасевичеві* написати «Annales ecclesiae Ruthenae» (ще в 20-их і 30-их роках) у крайньо руському сепарастичнім дусі, ані Д. Зубрицькому написати в такім же дусі «Rys dziejów narodu ruskiego» (1839 р.). Ні, чисто формально-національними формулами такої складної появи, як галицько-руське відродження,

---

[1] Від простого народу Росії *(лат.).— Ред.*

[2] Які з давніх часів звикли до такої несправедливої думки, що богові належить душа підданого, а пану його тіло *(лат.).— Ред.*

годі розв'язати. Взагалі у д. Романчука обік сього замилування до простих, формально національних формулок видно ще велику нехіть чи нездібність входити в суспільні і ідейні основи явищ, які повинні б бути зазначені хоч би в якій короткій передмові, коли та передмова не має бути шаблоновою школярською «стилістичною вправою» (зрештою, і з того стилістичного боку передмови д. Романчука дуже слабенькі), а має бути справді причинком до «популяризації нашої письменності».

HERMANN REICH. DER MÍMUS. EIN LITTERAR-ENTWICKELUNGSGESCHICHTLICHER VERSUCH

Erster Band. Erster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwickelungsgeschichte des Mimus. I—II. Берлін (у Вальдмана), 1903, стор. 900 (у двох томах)

Отся книжка, одна з наукових сенсацій 1903 року, варта згадки і у нас задля незвичайно широкого обсягу своїх дослідів, які хоч не заходять на руський грунт, але декуди доторкаються до нього, а для кождого, хто відтепер буде займатися комічною літературою, чи то в драматичній чи в епічній формі, отже, комедією та інтермедією, вертепною драмою, ляльковим театром, анекдотами, новелами та жартами, мусить бути підручною книжкою, так як Бенфеєва* «Панчатантра» або Данлопа — Лібрехта* «Geschichte der Prosadichtungen» або Роде* історія грецького роману. Титули обох відділів першого тому не зовсім відповідно дібрані. В першім відділі автор не розвиває «теорію міму», але подає широкий історичний огляд того становища, яке займали мімічні твори в поглядах сучасних, коли натомість у другім відділі він оглядає еволюцію цілого мімічного жанру від найдавніших часів аж до наших днів.

Автор ставить поняття Mimus дуже широко; се не лише комічний актор, штукар та весельчак, пізніший блазень, скоморох, жонглер, шпільман і т. ін., се також усі роди тих штук, якими вони збуджували сміх юрби, отже, починаючи від імітації голосів звірів та явищ природних, рухів та жестів інших людей, аж до імпровізованих гумористичних пісень, діалогів та цілих драм і до правильної комедії та сатири. Може, не зовсім пластично вийшло у автора представлення початків того жанру; стара афінська комедія, що для нас майже рівнозначна з назвою Арістофана*, якось не зв'язана з мімічними грами, хоча вона, без сумніву, має на собі всі прикмети мімуса. Зате автор задав собі багато праці, щоб якнайповніше змалювати обсяг і значення того мімічного елемента, що грав таку визначну роль

в житті і в штуці Греції та Риму від II віку до Христа до III по Хр[исті]. Особливо високо ставить він головного майстра грецького фарсу Філістіона, якого щодо сили та блискучості таланту, багатства фантазії та сили і різнородності вислову не вагається порівняти з Шекспіром.

Пильно слідить автор далі розширення мімічних штук у середніх віках, особливо в Візантії, відки сі штуки в формі лялькової гри перейшли до магометанського світу, де задержалися й досі в формі популярного театру Карагеца. Так само на широкій підставі, розснованій Райхом, робиться зрозумілою і науково мотивованою теорія грецького походження індійського театру, яка досі була висловлювана принагідно, але не мотивована так широко. Дальшої часті основної студії д. Райха мусимо ждати з великим зацікавленням.

HERM. SIEGFR. REHM. DAS BUCH DER MARIONETTEN. EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES THEATERS ALLER VÖLKER. MIT 130 VOLLBILDERN, TEXTILLUSTRATIONEN UND VIGNETTEN

Берлін, без означення року (1905), стор. 307

Отся розкішно видана і багато ілюстрована книжка — се пожиточний підручник для всякого, хто хоче займатися спеціально маріонетковим театром. Автор пильно позбирав багато відомостей і силкувався звести їх у якусь систему. Щоправда, не знайшов ліпшої, як географічну, і ось він у ряді розділів подає огляд маріонеткового театру взагалі, на Сході, у арабів і турків, у Сіамі, на острові Джаві, в Китаї, в Японії, в Бірмі, Туркестані* та Персії*,— потім, переходячи до Європи, описує маріонетки у Франції, в Італії й Іспанії, в Англії, Німеччині, Бельгії та Голландії. Хоча д[обродій] Рем писав свою книжку геть по виході праці Райха, то проте у нього не видно ніякого сліду користування сею працею — і то на шкоду науковій вартості його книжки. Нариси д. Рема виявляють дилетанта й аматора, якого цікавить сама річ та який поза нею не бачить і не доходить до провідних принципів розвою. І так весь розвій лялькового театру в Європі представлений дуже непрозоро, не розрізнено середньовічного лялькового театру від того новішого, що з початком XVI в. вийшов із Сіцілії і розширився по Італії, Іспанії, Франції, Німеччині й Англії та дійшов до Польщі й до нас у формі вертепу. Розуміється, про слов'янські краї д. Рем не знає нічого.

RODOLPHE DE WARSAGE. HISTOIRE DU CÉLEBRE THEATRE LIÉGEOIS DE MARIONETTES, ÉTUDE DE FOLKLORE

Брукселя *, 1905, 148 стор.

І се праця дилетанта та аматора, та яка ж симпатична, безпретензіональна, навіяна дійсною любов'ю до предмета! Автор, закоханий у лієжський маріонетковий театр, описує детально його персонажі, його головні типи, його репертуар, його історію, фабрикацію маріонеток, доходи й кошти маріонеткового театру, його публіку і його вистави, словом усе, що цікавить чоловіка, зайнятого ділом і щиро відданого йому. В широкі теорії він не запускається, хоч подає приступну йому бібліографію валлонської лялькової гри (бібліографія, зрештою, скупенька, всього 13 н-рів, із яких деякі без ніякої вартості, articles fantaisistes[1], як висловлюється автор). Мов сліпій курці зерно, попадає йому в руки лист його приятеля, що був при науковій експедиції в Єгипті 1904 р. і був присутній при віднайденні гробу цариці Гатчапсу, в якім знайдено найстарший відомий досі маріонетковий театр; він публікує сей лист, навіть не заглянувши до лексикона, з популярною помилкою в транскрипції імені славної цариці (Гатасу зам[ість] Гатчапсу), додає з Манєна пару уваг про лялькові театри у греків і римлян, і ось вам уся його «étude de folklore!»[2]. Але все се зроблено так мило, натурально і безпретензіонально, що годі й сердитися на автора, а треба дякувати йому за значне число тих свіжих і живих деталей, які він із власно обсервації та з людової традиції подав нам про лялькový театр свого рідного места.

---

[1] Статті, сповнені фантазії *(франц.).— Ред.*
[2] Дослідження фольклору *(франц.).— Ред.*

РОМАН ЗАКЛИНСЬКИЙ*. ПОЯСНЕННЯ ОДНОГО ТЕМНОГО МІСЦЯ В «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

(Передрук з «Діла»), Львів, 1906, стор. 45, мал. 8°

Як відомо, значне число «темних місць» у «Слові о полку Ігоревім» вважають одним із найпевніших доказів його автентичності. Пізніші фальсифікати, як ось т[ак] зв[аний] Краледворський рукопис, не мають ніяких місць, а щонайбільше фінгують уривковість.

Та ті темні місця та й загалом уся мова «Сл[ова] о п[олку] Ig[оревім]» мають у собі ще одну важну признаку — вказують на українство їх автора, на його повне володіння тодішньою українською мовою, такою, яка жила в устах коли не простолюддя, то в усякім разі в устах тої вояцької верстви, з якої походив автор. Більше як 100-літня історія інтерпретації «Сл[ова] о п[олку] Ig[оревім]» показує наглядно, що кожда інтерпретація, яка не вникає пильно в спеціальні прикмети української мови, в українську топографію та історію, в світогляд українського народу, його вірування, звичаї, способи вислову і т. д., ризикує попасти на хибні дороги. Російські вчені, що «твердо» стоять на тім, буцімто автор «Сл[ова] о п[олку] Ig[оревім]» був чернігівець, а тим самим сіверянин, а тим самим великорус, повинні б поробити собі з багатої великоруської літератури коментарів до «Сл[ова] о п[олку] Ig[оревім]» отакі перехресні студійки, як зробив д. Заклинський над одним темним місцем із «сну Святослава», що виглядає так: «Всю нощь с вечера бесоуви врани възграяхоу оу Плѣсньска на болони, вѣша дебрь Кисаню, и не сошлю к синему морю». Який вінегрет абсурдів нагородили російські коментатори з приводу сього місця, і то навіть такі поважні коментатори, як Барсов* та Лонгінов*, а все лише тому, що в своїй інтерпретації не бажали робити концесій українському «сепаратизмові», себто не бажали признати, що «Сл[ово] о

п[олку] Іг[оревім]» — твір український* і може бути вияснене тільки в зв'язку з українською язиковою та історичною традиціею.

Зведення отих російських інтерпретацій одного темного місця докупи я вважаю добрим ділом д. Заклинського; воно показує, як люди, збившися з одиноко вірного наукового методу вказаної дороги, блукають напомацки і попадають на фантастичні концепти, які в додатку не вияснюють нічогісінько. Особливо нелюбий — якось інстинктово нелюбий російським інтерпретам — той факт, що автор «Слова о п[олку] Іг[оревім]» залюбки забігає своєю думкою на Червону Русь*, у Прикарпаття і натякає на факти, невідомі нам із літопису (див. його характеристику Ярослава Осмомисла*) та на топографічні деталі, що велять догадуватися його близької знайомості з тою частиною української землі. Для нас се зовсім не диво, бо ж тоді ще кордонів між Червоною і Київською Руссю не було, а князі і їх дружини були елемент рухливий і при різних нагодах мусили об'їздити значні простори краю, а яко вояки мусили звертати пильну увагу на топографічні деталі. Власне на одну таку деталь звертає увагу розвідка д. Заклинського. В цитованім вище темнім місці наводить автор «Сл[ова] о п[олку] Іг[оревім]» в неяснім зв'язку і неяснім контексті аж дві топографічні назви, Пліснесько і Кисань. Обі сі назви многі російські інтерпрети силкувалися витолкувати етимологічно, тобто відняти їм топографічний характер, отже, д. Заклинський констатує, що обі вони існують і досі в близькім сусідстві в Галичині, біля Підгорець Золочівського пов[іту]. Сама назва Пліснесько відома, зрештою, з літопису; сконстатування, що біля того Пліснеська ще й досі держиться назва Кисаня і то, власне, назва дебрі, яру, відбирає, на мою думку, всяку підставу до дальших сумнівів, чи, власне, сю місцевість згадано в «Сл[ові] о полку Ігоревім».

Інша річ, що з тої згадки, так як вона стоїть тепер у «Слові о п[олку] Іг[оревім]», ми не дуже можемо бути мудрі. Але тут уже вина попсованого тексту, а не коментарія. Думку шукати Пліснеська і дебрі Кисані в Галичині, в нинішнім Золочівськім пов[іті], пов'язав ще давніше пок[ійний] Шараневич, і він (знаємо се з реферату д-ра В. Щурата*, виголошеного в Наук[овому] тов[аристві] ім. Шевченка) переводив детальні пошукування за назвою Кисаня, а результати тих пошукувань мав використати в німецькій статті, яку лагодив для віденського товариства для охо-

рони старих пам'яток. Із того, що реферував д-р Щурат, можна бачити, що д. Заклинський був трохи введений в блуд підгорецькими монахами-василіанами*, які показали йому Кисаню не там, де вона є направду, а зараз біля свого монастиря «на Пліснеську», коли тим часом дебра Кисаня лежить значно далі і тягнеться закрутами досить довго. Взагалі пошукування д. Заклинського мають одну важну методичну хибу: в таких випадках, як місцеві назви та традиції, ніколи не треба починати розпити від людей інтелігентних і немісцевих, так як зробив д. Заклинський, звернувшися до ігумена Підгорецького монастиря і обмежившися на його свідоцтві. Такі свідоцтва добрі як доповнення, подтведження або коректура матеріалу, але сам матеріал треба збирати з уст старих, неписьменних та зате якнайчисленніших свідків. Взагалі д. Закл[инський] був би ліпше зробив, якби, користаючи зі свого побуту на тім старім історичнім грунті, зібрав був з уст люду якнайбільше переказів та вказівок чи то топографічних, чи історичних, чи ономастичних (не конче з оглядом на саму Кисаню), а в своїй брошурі подавав свої «відкриття» з меншим тріумфом і здержувався від зайвих комбінацій вроді княжого двора на плісниській горі, про який двір ніякі історичні джерела не знають нічогісінько, про плісниські укріплення і т. ін. Все те нічогісінько не причиняє вартості його праці, навіть, навпаки, характеризує її як твір дилетанта.

Так само передчасна радість автора, що він своїм відкриттям Кисані біля Пліснеська «розв'язав гордійський вузлик» і пояснив темне місце в «Слові о п[олку] Іг[оревім]». Місце як було темне, так і є, а було воно темне не тому, що панували сумніви щодо Пліснеська і Кисані, а тому, що слова, уміщені в ньому ні при яких комбінаціях не дають ясного, граматично і речево оправданого смислу. Сьому зарадити навіть не пробував д. Заклинський і сьому, на мою думку, не зарадить ніхто, бо тут у тексті мусимо прийняти не лиш описку, але прогалину: копіїст пропустив кілька слів, може, перескочивши очима з одного рядка оригіналу на другий, де знайшов таке саме або аналогічне слово. Хто мав діло зі старими рукописами, той знає, що такі припадки трапляються досить часто. На мою думку, найближче до вірного відчитання тексту підійшов Вяземський*, читаючи в остатнім звороті «несоша ю» замість традиційного і баламутного «не сошлю». Але в такім разі питання: несоша ю — що таке? На се текст не дає відповіді. Утруд-

нюе зрозуміння й слово «бѣша», яке при словах «дебрь Кисаню» також не дає ніякого сенсу. На мою думку, се «бѣша» — се не жодне слово, а якийсь (може, ще кепсько переписаний) уривок довшого слова з транзитивним значенням, слід допущеної в тексті люки перед словом «дебрь»; значить темне місце треба читати: «оу Плъсньска на болони — — — — — ◡ ◡ бѣша дебрь Кисаню и несоша ю», очевидно, не дебрь, а те, що знайшли в тій дебрі чи біля неї і що відповідає тому «жирови», про який далі говориться в викладі сну боярами «к синему морю».

З усім тим праця д. Заклинського має свою вартість головно як доказ запалу, з яким автор слідив і згубляв дане питання, та як доказ пильності, з якою, невважаючи на некорисні обставини життя в провінціальнім місті, зібрав показний апарат для вияснення сього питання.

ZYGMUNT GLOGER*. ENCYKLOPEDYA STAROPOLSKA ILUSTROWANA

Варшава, I—IV, 1900—1903

П[ан] Зигмунт Глогер, пам'ятний у історії польської науки автор портрета Б. Хмельницького з ослячими ушима та баранячими рогами (див. «Записки», т. LVI), випустив у світ отсю книгу, якої провідній ідеї треба вповні приплеснути, хоч її виконанню не одно можна закинути. В післясловії до четвертого тому автор оповідає історію сього свого твору, що був плодом звиш 40-літньої праці і для якого автор, хоч зібрав велику силу матеріалів, не здужав, одначе, підібрати настільки фахових співробітників, щоб помогли йому з дилетанської збиранини сотворити річ справді наукову. Ледве кілька польських учених узяло участь у тім виданні, присилаючи д. Глогерові по одній, по дві статті,— зрештою, все його власна праця.

Тобто треба зрозуміти, в якім значенні власне. Д[обродій] Глогер так само, як многі поваги польської науки, такі як Кольберг*, Естрейхер* і ін.,— запалений збирач усяких матеріалів, але в науці дилетант, без виробленого методу, без відповідного розуміння характеру сучасних наукових дослідів і без підготування до наукової критики матеріалу. Все те він заступає гарячим польським патріотизмом і непохитною вірою в «centralne stanowisko Polski»[1] не лише серед усеї Слов'янщини, але трохи не серед усього світу. Отим-то він ані на хвилину не надумується вважати польськими такі звичаї, інституції та прикмети характеру, що були розповсюджені скрізь по світі або в історичних часах приходили до Польщі з інших країв. Пройнятий до глибини душі вірою в державний характер Польщі, отже, в невідлучну приналежність до неї, прим., Литви, він спо-

[1] Центральне місце Польщі (*польськ.*).— *Ред.*

кійнісінько зачислює характерні литовські обичаї та культи до польських або називає польськими такі культурні надбання, як соха, бандура, пиво і т. ін., хоча принагідно й цитує новіші праці, що стоять на відміннім становищі. Сі свої догми він, розуміється, ніде не піддає дискусії, не мотивує, і, користуючися його енциклопедією, треба їх відразу приймати як malum necessarium[1].

Певно, для вченого спеціаліста, який захоче користуватися сею книгою, сі хиби методичного обдумання предмета будуть видні відразу, та не будуть шкідливі. Інше діло в тім, що ся енциклопедія має з натури своєї характер популярної книги і, діставшися до рук людей, не здібних до власної критичної праці та думки, ширитиме на довгі десятиліття ті застарілі псевдонаукові погляди про польську старовину, якими пройнятий сам автор. Що значить ширення таких поглядів у масах непідготованої і неосвіченої публіки, на се маємо відстрашливі приклади в польських популярних підручниках історії Семенського* («Wieczory pod lipą»), Хоцішевського*, в новіших часах Тарновського* і ін. Щастя хіба те, що енциклопедія Глогера, як свідчить сам її автор, була прийнята польською публікою дуже холодно і розійшлася досить слабо.

Автор старався в рамах своєї праці обняти весь матеріал старопольської культури до кінця XVIII в.— розуміється, з виїмком таких спеціальностей, як гео- і топографія, біографія та загалом політична історія. Отже, маємо тут статті з археології та преісторії, наскільки вона доторкається Польщі, загальні огляди старих політичних організацій і інституцій, урядів, церемоній, далі такі ж нариси культурного побуту, літературних течій, а надто пояснення різних старих термінів, приказок, прозвищ і т. ін. Текст ілюструє коло 800 ілюстрацій, портретів, типів, образків будівель, костюмів, старих рукописів і друків, нот і т. ін. В переважній части статей джерел не цитовано — се вже старий, усвячений польський звичай; та коли автор у посліcловії звиняється браком місця на цитати, та сьому перечить сама книжка, яка в многих статтях подає цитати. Се вже не брак місця, а брак методу. Так само не додано до книжки ані покажчика змісту, ані покажчика речевого, бо, мовляв автор, і без того азбучне впорядкування статей улегшує всякому відшукати те, чого йому треба.

[1] Неминуче зло *(лат.)*.— *Ред.*

Лишаючи на боці археологію та історію в тій енциклопедії, назву тут важніші її статті з області звичаїв та обичаїв, тобто людознавства в широкім значенні сього слова, далі в обсягу літератури та усної традиції, а нарешті, з обсягу культури в тіснішім значенні, т[ак] зв[аної] матеріальної культури, ремесел, промислу, науки і т. д. До першої групи маємо в томі I звичайно невеличкі статті: «Agaty św. sól» (стор. 17—18), де подано обряд свячення солі, «Bazyliszek» (136), де подано вірування і місцеву шлезьку легенду про боротьбу рицаря з василіском, «Białogłowa» (154—156) — свідоцтва про становище жінки в старій Польщі, «Boruta» (189—190) — вірування про того «шляхетського чорта», «Bracia słubni» (стор. 194) — слабенькі сліди обряду братотворення в Польщі, які автор своїм звичаєм називає «dawny zwyczaj polski»[1], не згадуючи про його широке розповсюдження; «Czary, czarownictwo» (стор. 266—275) — досить порядний нарис чарівництва та його переслідування в Польщі; «Dąb» (стор. 303—308), стаття прикрашена численними образками старих дубів, інтересна тут цитата із Сарницького* про культ Перуна у старих поляків. У другім томі зазначу з сеї групи статті: «Dola» (стор. 9—10) — слабенький і несистематичний звід матеріалу, в якім є дещо й українського; «Dożynki» (стор. 30—33) — інтересне заявою автора: «Naród polski posiadając wśród Słowian najstarsze i najrdzenniejsze tradycje obyczaju rolniczego, których echem były owe opisane przez Długosza litowskie, mające z niemi wiele cech wspólnych, wskutek bowiem uprovadzenia tłumów ludu polskiego w niewolą litewską lud ten rolniczy przenosił z rolnictwem i obyczaj»[2] (стор. 30), де наукова вартість тверджень стоїть зовсім на рівні з граматикою і логікою того речення, закінченого крапкою. В статті «Drużyna weselna» (стор. 49—52) цитовано лише польські пісні, хоч згадуються й українські обряди, зрештою, про нові досліди над весіллям ані думки; «Dyngus» (88—96) — зібрано старі свідоцтва про сей звичай, також і на Україні; «Dziady» (96) — литовський культ; «Feralne i szczęśliwe dni» (149—150), автор обмежив-

[1] Давній польський звичай *(польськ.).— Ред.*

[2] Польський народ має серед слов'ян найдавніші і споконвічні традиції хліборобських звичаїв. Відгомоном їх були ті два литовські звичаї, які описані Длугошем. Вони мають з ними багато спільних рис через те, що велика кількість поляків потрапляла в литовську неволю і передавала свій хліборобський досвід *(польськ.).— Ред.*

ся лише на польський матеріал; «Filip z Kopori» (155—156)— пояснення приказки; «Gaik» (175—175) — свідоцтва про сей празник; «Gaje święte» (176), «Goniony» (200—201) — гра і танець; «Gry» (218—219), «Hajduk» (230—231) — танець і пісня з мелодією. Простора стаття подає «Imiona staropolskie» (264—269). В томі третім досить поверхово зроблена стаття «Kolęda» (56—59). «Konik zwierzyniecki» (77—78) описує звісний обхід, але не пояснює його в зв'язку з іншими аналогічними. В тім же томі під термінами «Nazwiska ludzi» (стор. 256—258) та «Nazwy wsi i miast» (258—263) подано дальші причинки до польської ономастики. «Nowy rok» (стор. 267—269) подає опис обрядів; «Odczepiny» (276—277) — причинок до весільних обрядів. У четвертім томі зазначу статейки «Pisanki» (26—27), «Pokrowieństwo» (63—66), «Przezwiska» (125—126), «Przysłowia osobiste» (128) — лише пару прикладів, «Rękawka» (161—162), гарну статтю проф. Ростафінського «Pośliny miłośnicze» (177—181), «Sobotka» (257—258), дуже слаба нотатка,— і се було би найважніше з того, що подає автор із сього багатого поля.

До історії письменства доторкаються статейки «Akrostych» (30), «Abertus» (35—36) — витворений літературою комічний тип військового чури, «Alwar» (43—44) — відома латинська граматика, уживана в Польщі, «Afisz» (13—17), де подано в факсиміле значну збірку польських афіш із XVIII в. Корисні для інформації статті «Biblioteki» (160—168) та «Biblje polskie» (157—160); невеличку і застарілу щодо результатів статейку присвячено пісні «Bogarodzica» (185—187). Дуже інтересним джерелом інформації буде стаття «Czasopisma polskie dr. 1830» (275—284). Стаття «Djalogi» в томі II (стор. 4—5) дає вказівки на давні польські заборони маскових виступів у костелах; стаття «Drukarstwo w Polsce» (38—48) не всюди критично провірена, знає, прим., друкарню в Галичі в XVII в., якої не було, та й ще друкарню в Крилові, не знаючи, що се не дві друкарні, лиш одна і то, власне, в Крилосі, селі біля Галича. Сюди ж належить стаття «Drzeworytnictwo polskie» (56—57). Деякі інтересні матеріали подають статті «Dykteryjka» (87—88), «Dziadowskie pieśni» (93—95) — подано повний текст старопольського оригіналу нашої лірницької пісні про сирітку, «Elegje polskie» (119—120), «Facecje» (139—140), бібліографічні вказівки, без проби наукового поглиблення, «Gorzkie żale» (203—204) — початок відомих

великопісних пісень, «Kalambury» (305) — інтересні польські дотепи на тему географічних імен. У третім томі зазначимо статті: «Lamenty» (132—133), рід поезій надгробних (трени), та «Łacina w Polsce» (153—156). У томі четвертім дуже інтересна стаття «Pieśni» (13—23), де зведено докупи велику силу старопольських свідоцтв про польські пісні, складані на різні пам'ятні історичні пригоди. Менше важна, хоч у енциклопедії вповні оправдана, стаття «Rebusy», цікава задля замилування поляків, особливо в XVIII в. до того роду забавок. Д[обродій] Лопацінський* дав гарну статтю «Słowniki polskie» (251—255), де згадує між іншим видану 1557 р. Шнебергером у Кракові ботанічну книжечку «Catalogus stirpium quorundam», обік польських є також українські людові назви рослин. Стаття «Szkoły polskie średniowiecza» (312—316) інтересна і для нас, хоч дуже коротка; стаття «Szopka» (332—336) — се, властиво, скорочений передрук статті Шимановського, опублікованої ще 1860 р., без ніяких додатків і вказівок на нову літературу. Дуже слаба і скупа відповідно до матеріалу стаття «Wojackie pieśni» (457—459).

Перейду ще коротко важніші статті, що належать до третьої вище визначеної групи. Маємо тут попереч усього в першім томі три статті про польські академії (21—28) — Краківську, Віленську і Замойську; про Острозьку нема згадки. Інтересна тут стаття «Barszcz» (116—117); варто зазначити короткі нотатки «Biczownicy» (168—170), «Bractwo» (195—197), «Brona» (205—206), «Buława» (213—215) і просторіші нариси «Cechy» (222—225), «Chleb» (233—236), «Chałupa» (231—233) та «Cmentarze i grzebanie ciał» (248—250). До будівництва дає том II цінні причинки в статтях «Dom» (10—21) та «Dwory» (67—86); до історії суспільних верств «Duchowieństwo» (58—60), «Kmieć» (III, 47—50), «Pańszczyzna» (319—321 — слабо зроблена). До історії штуки та арт[истичного] промислу див. статті «Dzwony» (II, 112—114), «Pomniki» (IV, 72—94, багато ілюстрована стаття д. Лопацінського), «Porcelana» (IV, 95—100); до історії костюма див. загальну статтю «Ubiory w Polsce» (IV, 403—405) та спеціальні статті про різні часті костюма; до історії матеріальної культури дають цікаві причинки статті: «Ex libris» (II, 117), «Fajka» (II, 141), «Fanty» (144—145), «Faraon» (145—146), «Fryzura» (172—173), «Leśl» (183—184), «Głośnik» (191—192), «Gorzała» (202—203), «Haft» (227—229), «Karty» (III, 18—21), «Kobier-

ce» (51—52), «Kuchnia polska» (III, 114), «Łaźnia» (160—162), «Łowy» (165—170), «Mosty» (226—231), «Maszkary» (194—198), «Muzyka i narzędzia muzyczne» (241—245), «Papier i papierni» (321—322), «Piece pokojowe» (340), «Pieczęcie», «Pieniądze» (IV, 1—10), «Piwo» (28—31), «Płótno» (34—35), «Pług» (35), «Pościel, łóżka» (107—109), «Radło polskie» (136—137) i «Socha» (258—262), «Ryby, rybactwo» (188—190), «Żarna» (517—548) і «Żupan» (518—520). Зазначу ще, що в невеликій статейці «Hajdamacy» (II, 229—230) подано інтересний портрет Гонти*.

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ В НАРОДНІЙ ПІСНІ, З ЗАМІТКАМИ В. БУДЗИНОВСЬКОГО*

Львів, 1906, стор. 237

Книжка д. Будзиновського являється сповненням давно відчутої потреби. Наш історичний епос, змалювання довговікової боротьби і довговікового терпіння українського народу піснями того самого народу — се один із найкращих вицвітів поетичної творчості в усій Слов'янщині, поява, яку англічанин Ральстон* у 1875 році, по прочитанні першого тому видання Антоновича й Драгоманова*, назвав «предметом національної гордості українців». На сором нам, сей предмет досі був у значній мірі закопаним скарбом; усякий любив згадувати, що ось такий скарб у нас є, але дуже мало хто задавав собі праці познайомитися з ним ближче, видобути той духовий та національний фонд, який криється в ньому. В Галичині, прим., крім шкільних читанок, козацькі думи зовсім не були друковані окремо, і знайомість з ними, навіть у інтелігентів, не виходила поза той тісний обсяг, який закреслюють собі шкільні підручники. Так само й поважніших студій над нашими історичними піснями у нас так як би не було. Оттим-то д. Будзиновському належиться щира подяка за те, що виконав план, з яким віддавна носилися деякі патріоти, та якого все-таки нікому було виконати.

Зміст книжки не зовсім відповідає титулові. Що таке «козацькі часи»? Книжка починається малюнками татарських і турецьких нападів на Західну Україну, нинішню Галичину та Волинь, у XV та XVI в., де тоді ніяких козаків не було. Так само не зовсім відповідно названо матеріал, опублікований у книжці, «народними піснями», бо ж головну її частину творять кобзарські думи, які хоч і можна подекуди зачислити до пісень, але «народними», тобто загалом народу вживаними піснями, вони не були

ніколи, а все були власністю спеціальної школи співаків. Та крім сих пісень, поміщено в книжці немало т[ак] зв[аних] віршів, тобто штучних складань наших і не наших книжних людей, що, може, зовсім не співалися і були призначені для певних нагод, а власністю ширшого загалу нашого народу не були ніколи. З культурно-історичного погляду таке втягання не народного, хоч нашою мовою зложеного та своїм змістом цікавого матеріалу вважаю пожиточним і оправданим, але в усякім разі було б пожадано, щоб титул трохи докладніше відповідав змістові.

Щодо способу видання, то д. Будзиновський у коротенькій передмові пояснює коротко лише два пункти: що він видає свою збірку для простих читачів і пильнує того, аби дати їм по змозі повний і поправний текст кождої пісні і допомогти їх розумінню короткими вступами та речевими поясненнями. Він не зазначає, відки, з якої збірки взяв котру пісню і як уложив її текст, тільки додає загалом, що де знайшов кілька відмінних варіантів, там в міру потреби стягав їх докупи, вживав одного варіанта для виправлення і доповнення другого і т. д. Все се такі речі, з якими можна згодитися з уваги на те, що простому читачеві справді байдуже, відки взяв автор свій матеріал, а тямучі легко знайдуть і провірять його джерела.

Вважаючи, отже, план і метод видання д. Б[удзиновськ]ого вповні вдатними і відповідними для зазначеної ним мети — подати наш історичний епос у руки якнайширшої громади читачів, що досі читали його хіба в уривках,— і полишаючи собі детальніший розбір книжки до спеціального видання, висловимо тут хіба деякі уваги щодо практичного виконання замислу.

В своїй передмові д. Б[удзиновський] каже, що держався в укладі своєї книжки видання «Истор[ические] песни малор[оссийского] нар[ода]» Антоновича і Драгоманова, женевського видання Драгоманова «Політ[ичні] пісні»* і доповнив ті праці новими матеріалами, що були опубліковані в «Киевской старине». На жаль, у тім плані, який бачимо у Ант[оновича] і Драг[оманова], д. Будз[иновський] зробив деякі зміни не на користь. І так у першій часті своєї збірки, що обіймає пісні, зложені перед часами Хмельницького, д. Будз[иновський] містить думу про Івана Коновченка*, друковану ще в 30-их роках мин[улого] віку в збірці Максимовича* і добре відому Антоновичу й Драгоманову. Що вони не поклали сеї думи

в своїм першім томі, се повинно б було застановити д. Будз[иновського], та й, зрештою, зараз перші рядки думи повинні б були вказати йому, що тема думи відбувається в часі, коли Україна була зорганізована на полки, отже, в другій половині XVII в., по Хмельницькім, у часі т[ак] зв[аної] руїни, а не при кінці XVI в., як би виходило з того, що д. Будз[иновський] кладе сю думу перед думами про Івана Богуславця* та про Самійла Кішку*. До сеї самої категорії анахронічно поміщених пісень належить пісня про козака Супруна*. Без ніякої потреби помістив д. Будз[иновський] під шумним титулом «Буря нищить козацький флот» дрібний уривок із 5 рядків (стор. 70), у якім, зрештою, говориться про один козацький кораблик, та в якім треба бачити пізній варіант уривка, поміщеного на стор. 20 (Ант[онович] і Драг[оманов], I, 92), про знищення бурею турецького корабля. Так само навпаки всяким резонам поміщено в першій часті перед Хмельниччиною пісні про Сірка та про вдову Сірчиху*, що належать до кінця XVII або до початку XVIII в.

В другій часті, що обіймає часи від 1648 р. до зруйнування Січі, особливо по думах Хмельницького, видно ще більшу хаотичність і численні пропуски в загальновідомім матеріалі. Пропущено одну з найкращих кобзарських дум того часу — про Ганджу Андибера*, загальновідому пісню про Саву Чалого*; з пісень про гайдамаччину та Коліївщину подано дуже мало (нема, прим., звісної досі навіть на галицькім Поділлі «Максим козак Залізняк*»), пропущено зовсім таку історично все ж таки цікаву появу, як галицькі опришки з Довбушем* і т. д. Все се хиби, що пішли з поспіху та недокладного обдумання речі та з недоступності деяких матеріалів, зрештою, хиби, легкі до справлення в разі нового видання книжки.

Фаховий історик знайде, певно, більше недоладного та суперечного в історичних примітках, які пододавав д. Будз[иновський] як вступи до поодиноких пісень або груп. Дещо, як виводження Січі від старого города Пересічна, може собі лишитися як невинна фантазія, дещо, як прокламування думки, що Україна і татари були, властиво, натуральні союзники, яких розбили польські та московські інтриги, само собою розбивається о ті факти економічної натури, що, по вислову самого ж д. Будз[иновського], робили з України шпихлір татарської орди. Друк книжки гарний і ціна приступна; на жаль, коректа дуже недбала.

ПРОФ. Д-Р ОЛ. КОЛЕССА*: В ЧЕСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА

ПРОМОВА, ВИГОЛОШЕНА НА КОНЦЕРТІ В СОРОК П'ЯТІ РОКОВИНИ СМЕРТІ ПОЕТА — У ЛЬВОВІ, ДНЯ 17 МАЯ

1906. Львів. Накладом автора, мала 8-ка, стор. 20

Отся промова була прийнята публікою дуже ентузіастично, їй справді не можна відмовити ефективності і риторичного польоту. Орловими крильми автор перелітає Європу і вишукує паралелі до нашого поета в славних тінях Шеллі*, Томаса Мора* та Леопарді*; вчений історик літератури міг би де в чому посперечатися щодо такого паралелізування, але проф. Колесса, очевидно, не хотів писати вченого трактату, а лише виголосити ефективну промову і осягнув свою ціль вповні. Потім подає проф. Колесса так само широкий огляд провідних ідей нашого письменства від найстарших часів аж до Шевченка, показуючи, що ідея національної самостійності більше чи менше ясно присвічувала нашим чільним письменникам, починаючи від митрополита Іларіона (вірніше сказати, автора староруського «Слова о законѣ и благодати» та «Похвали Владимиру», бо щоб, власне, Іларіон був автором тих творів — на се не маємо ніякого доказу, се догадка учених XIX віку) аж до Шевченка. В тім огляді основа — любов до України у чільних наших письменників — без сумніву, правдива, тільки, на жаль, учений професор шукає і знаходить її не всюди там, де вона справді є. І так, прим., даремно шукати її в нововіднайденім уривку «Слово о погибели земли руския»*, бо се «Слово», без сумніву, належить до пам'яток північноруської, переяславсько-суздальської літератури і поза тим шматочком, що зацитував проф. Колесса, містить перший зарід звеличання пізнішого московського абсолютизму та претензії до панування над православним світом. Подібний lapsus[1] трапився проф. Колессі

[1] Помилка, промах *(лат.).— Ред.*

також з піснею про Берестецьке поразження Хмельницького*. Досить раз прочитати сю пісню чи вірш, щоб переконатися, що він писаний зовсім не українцем, а поляком, що був у польськім таборі і тішиться з поразження козаків; як specimen[1] козацького чи українського патріотизму підносити її нема ніякої підстави. Кінчиться промова блискучою перспективою розвою України під подихом новодоконаних у Росії та в Австрії реформ. Дай боже, щоб та перспектива справдилася на нашім віці хоч наполовину!

---

[1] Зразок *(лат.)*. — *Ред.*

ОСТАП ЛУЦЬКИЙ*.
В ТАКІ ХВИЛІ

ПОЕЗІЇ 1902—1906

Львів, 1906. З друкарні народової Манецьких, 12°, стор. 56

В такі хвилі... Ну, певно! В такі хвилі розумний чоловік зробить дурницю, талановитий поет напише нісенітницю, д. Луцький буде «сірим словом» говорити про «неповинний карб», «незгійний біль», «змерзлих хвиль стурбовані гребені», «кроваві, зимні сльози», «сумні пеани», про «оборожі» в значенні церемоній чи російського жеманства, про те, як «сонечко злотисте в'ється понад стріхи» і про інші подібні, світу невідомі речі. Але розважний чоловік напише та й кине, зробить дурницю та й направить, а д. Луцький узяв і надрукував. Ще й патрет свій додав, на якім не видно ані сліду тих «вічних ран», «отруйного суму, що морозить спомини» і інших песимістичних та розпучних причандалів, якими начинені його поезії. Колорит у книжечці сірий, починаючи від передмови, в якій автор називає свої вірші сірими записками; а в тих «записках» пішло все саме сіре: сірі строфи, сіре слово, сіра туга, сіра віддаль, сірі скиби і сірий лан. Багато дзвоніння в віршах; і «сум важкий невпинно дзвоном дзвонить», і «вітри дзвонять на вічну пам'ять», і смуток «вниз головку клонить і — дзвонить», і навіть «меланхолійна осінь іде над сірий, тихий лан і дзвонить, дзвонить, дзвонить». Думка, себто обдумана відчута життева тема, стрічається хіба в перекладах та наслідуваннях з Таборського, Розенфельда*, невідомого французького поета (гарний, хоч трохи манірний віршований лист смертельно раненого рекрута до жінки) та Махара («Наполеон»*); сам поет у власних творах сеї інгредієнції вживає менше,— для нього головна річ тони, кольори і настрої. Найцінніше в книжечці те, що не нове, групка гарних віршів «На верхах», передрукована автором

нащось із виданої минулого року збірки «Із моїх днів»*. Се також, мабуть, так собі, «в такі хвилі». «В такі хвилі», тобто багателізуючи собі естетичний смак і свою власну репутацію, автор передрукував другим виданням і вмістив на останній сторінці в реєстрі своїх «творів» також відому збірочку памфлетів та римованих спліток «Без маски». Як кажу, «в такі хвилі» можна не раз зробити дурницю, але у кого «такі хвилі» повторяються хронічно, тому легко здобути собі репутацію несерйозного чоловіка.

ПЕТРО КАРМАНСЬКИЙ*. ОЙ ЛЮЛІ СМУТКУ

ЛІРИЧНІ ПОЕЗІЇ

Львів, 1906, 8°, стор. 80

Не тому, що наша редакція числить д. Карманського до своїх співробітників, пишемо отсих кілька слів про його нову книжечку, та й, з другого боку, се не обов'язує нас до мовчанки. Д[обродій] Карманський, хоч молодий поет, здужав уже зайняти в нашій літературі видне місце і дав пізнати себе як талановитий поет і то поет — що ще важніше — з власною літературною фізіономією, з власним стилем і складом думок. Отсею власною фізіономією визначається майже кождий вірш Карманського, так що його й без підпису автора можна розпізнати серед маси поетичних витворів і фабрикатів нашої молодої музи. Визначні риси в тій літературній фізіономії Карманського — якийсь високий тон і пафос, що нагадує церковні гімни, релігійний запал — релігійний не в значенні якої-будь вузької конфесійності, але тим, що автор поневолі кожде явище, кожду життєву загадку підносить на той високий рівень, де щезають буденні дрібниці і відкриваються основні проблеми людського духу й людської етики, контрасти і конфлікти добра і зла, права й обов'язку. Еротика, сей улюблений коник новіших поетів, майже зовсім чужа музі Карманського,— з сього погляду вона зовсім скромна і навіть мрією не важиться залітати в ті сфери, в яких інші плавають, мов риба в воді. Характерна також для Карманського та нерозривна з його псальмовим тоном та могутня струна меланхолії, що надає такий виразний колорит особливо остатній збірці його віршів. Се не песимізм, не філософічний погляд на марність і безужиточність сього світу, се, власне, меланхолія, погляд на світ крізь сльози, безвихідна, сумними подіями власного життя навіяна туга й резигнація. Як сказано, автор ще молодий чоловік, а коли

згадаємо, що свою поетичну кар'єру він зачав поетичним дневником «З теки самовбивця», повним далеко чорнішої меланхолії та розпуки, то можемо, порівнюючи ті обі збірки, сконстатувати в отсій новій значний поступ у напрямі викларування авторового світогляду.

В розбір змісту отсеї книжечки не будемо вдаватися. Значна часть поміщених тут поезій знайома читачам «Л[ітературно]-н[аукового] вісника» з річників нашого видання; вмілою і сумлінною рукою автор зложив із них невеличку китицю, що визначається дивним запахом, якого нелегко забути.

До книжечки додано гарний портрет автора і дивно неясну, манірну та претензійну передмову М. Яцкова*. Д[обродій] Яцків хотів, мабуть, до лірики Кармансього додати крихту й своєї, та се йому не вдалося. Видно, що десь кудись він хотів щось сказати, та чув, що те «щось» властиво тут, у передмові до віршів Кармансього, не на місці, і він обмежився темними натяками вроді того, що «нас кількох (себто не сам лише д. Яцків, а може, й д. Карманський?) в літературою, з тою повією, що має тулити до сну грубих насікомих, не знаємося». Ну, такі речі випадає говорити кождому за себе; в душі та сумлінні інших «кількох», а особливо д. Кармансього, д. Яцків не був. А де він пускається філософувати про «дешевих розумців» та філістерів, де твердить, що «ми свої діти хрестимо самі сльозами нашого народу, гартуємо в огні його серця і вивід беремо в храмі Краси», там ліпше б було — помовчати.

Г. БАРАЦ*.
ПОВЕСТИ И СКАЗАНИЯ ДРЕВНЕРУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ, ИМЕЮЩИЕ ОТНОШЕНИЕ К ЕВРЕЯМ И ЕВРЕЙСТВУ.
I. ДВА РАССКАЗА «КИЕВО-ПЕЧЕРСКОГО ПАТЕРИКА»

(«Киевская старина», 1906, книжка за март і цвітень, стор. 298—311)

Що досліди над «Печерським патериком» можуть дати немало результатів, важних не лише з тісно історичного, але і з літературного та культурно-історичного погляду, се признає безсумнівним усякий, хто читав сю інтересну пам'ятку нашого письменства. На жаль, учені досі дуже небагато зробили для визискання сього коштовного матеріалу. Досить буде сказати, що ми не маємо й досі повного критичного видання тексту «Патерика» зі зводом варіантів у різних його редакціях, а проби визискання того тексту для наукової цілі були досі дуже скупі (праці Яковлєва, Абрамовича*), або досить дилетантські (принагідні уваги Малишевського* і ін.). До таких менше щасливих проб належить і отся стаття д. Бараца, що виступає як перший номер довшої серії розвідок. Бажаючи, щоб дальші номери були основніші і більше переконували, ми присвятимо тут кілька уваг отсьому першому.

Вже сам початок статті, де автор зазначує вихідну точку своїх пошукувань, насуває з погляду наукового методу деякі сумніви. Автор, нав'язуючи до теперішніх російських відносин, згадує про недавнє признання з Росії державним актом свободи сумління і додає ось яку рефлексію: «Чтобы живее сознавать все значение этого акта, достаточно лишь вспомнить, как жестоко и беспощадно святое начало веротерпимости и религиозной свободы попиралось в нашем отечестве в прежние времена, особенно в отношении к еврейскому народу. Массу вопиющих фактов насилия над религиозными убеждениями евреев старые скрижали хранят в преданиях немых».

Отже, поперед усього ся вступна рефлексія зовсім не на місці перед отсею першою розвідкою д. Бараца, в якій ніде нема мови ні про яке насильство в старій Русі над

жидами, а навпаки, тих жидів представлено як хитрих конспіраторів, що тайною пропагандою підкопуються під християнство. Треба ж мати почуття такту і не викликувати примари «вопиющих фактов» там, де ще, може, ніяких фактів нема, а ті, що є, може, «вопіють» про щось зовсім противне. А по-друге, де то, в котрій релігії д. Барац знайшов «святое начало веротерпимости и религиозной свободы»? Новочасному історикові трохи соромно канонізувати се «начало», що основно противиться всім релігіям, опертим на каноні і пропаганді і про яке знаємо документально, що воно ніде й ніколи не було «святе», тільки все і всюди було п о л і т и ч н е, подиктоване чисто світськими, суспільно-політичними, а не релігійними і не церковними інтересами, які навпаки все і всюди перли людей до «війни за бога», до нарушування свободи совісті інших людей задля ширення таких, а не інших релігійних поглядів і вірувань.

По такім публіцистично-трагічнім вступі досить забавно виглядають ті два факти, які на перший виступ подає д. Барац. Бачите, в Несторовім* житії преподобного] Феодосія*, що займає чільне місце в «Печерськім патериці», знаходимо ось яку відомість: св. Феодосій мав звичай не раз потайки вставати вночі і крадькома заходити до жидів та сперечатися з ними про Христа. Він докоряв їм і допікав, називаючи їх відступниками і беззаконниками, і бажав, щоб його вбили за визнавання Христа.

Чи се факт релігійної нетолеранції до жидів у старій Русі? Беручи голо річ так, як вона оповідана в «Патериці», зовсім не виглядає на се. Живуть собі в Києві жиди і сходяться ночами для своїх релігійних практик; Феодосій «потайно» (бо як монахові з монастиря йому не можна явно) ходить до них на диспути і силкується провокувати їх. Ті зусилля, зрештою, не доводять ні до чого, і жиди в житті Феодосія не грають ніякої ролі. Значиться, можна би досліджувати далі натякнені в тім оповіданні відносини, але не зараз витягати з нього фантастичні висновки. Ба, якби не проф. Малишевський! А сей покійний професор — бистра голова — зараз догадався, що ті часті нічні проходи св. Феодосія до міста (з досить віддаленого Печерська) «совпадали с к а к и м и - то религиозными собраниями у самых евреев, что, в е р о я т н о, на этих собраниях бывали не одни евреи, но и русские, и что, в е р о я т н о, Феодосий и являлся на религиозные собрания евреев именно с целью

изобличить последних в их замыслах против христианства и спасать русских християн от иудейских обольщений». Серйозний історик задовольнився б сконстатуванням, що такі висновки — се роздування мухи до розміру слона. Д[обродій] Барац також констатує, що таке пояснення сього уступу життя «не только лишено всякой положительной основы, но недопустимо и по логическим основаниям». Д. Барац іде навіть далі і доказує «дрібно та рівно», чому се неможливе і неправдоподібне, хоча сі докази переважно логічні конструкції, які в історії, як відомо, не мають великого кредиту. Але д. Барац іде далі і замість невірного толкування Малишевського дає своє, на мою думку, так само невірне, а бодай так само неумотивоване. Річ була буцімто така, «что как во время игумена Феодосия, так и до и после него евреев на Руси всячески побуждали к массовому переходу в христианство, для чего прибегали нередко и к средствам прямого принуждения. Естественно, что приневоленные крещенцы оставались втайне иудеями, а при первой возможности и открыто отступались от христианства... Естественно предположить, что у нас вероотступников по обнаружении их вины отправляли в монастыри к духовному начальству для увещевания и вразумления. Таких-то наружно обращенных в христианство евреев, по всей вероятности, набралось немало и в Киево-Печерской лавре, где они, надо полагать, по ночам сходились для совершения молитв и иудейских обрядов веры. И вот за этими-то притворными христианами, продолжавшими скрытно оставаться евреями, бл[аженный] Феодосий и имел бдительнейший надзор. Не доверяя монастырской братии, он вставал много раз ночью и самолично, тайно от всех исходил (из своих покоев) к сосланным в монастырь для исправления неискренним конвертатам, препирался с ними, укоряя и стыдя их как отступников и изменников христианству, при чем действительно рисковал подвергаться каким-либо со стороны их оскорбительным действиям» (стор. 301).

Не треба більше логічного зусилля, ніж ужив д. Барац на опрокинення здогадів Малишевського, щоб опрокинути й його власні. Поперед усього житіє не говорить ні про яких нещирих конвертатів, а про жидів sans phrase[1], не говорить ні про які «оскорбления», на які міг бути наражений Фео-

[1] У прямому значенні слова *(франц.).— Ред.*

досій при своїх нічних візитах, але про мучеництво, якого він сам бажав, у всякім разі на тій основі, що жиди були силою, були свобідні, а не арештанти, інтерновані в монастирі на покуті. А далі не маємо ніякого свідоцтва, щоб у старій Русі навертано жидів силою на християнство, щоб у Печерськім монастирі жило більше число жидів на покуті. Все те фантастичні гіпотези, подиктовані апріорною думкою — віднайти в старій Русі релігійну нетолеранцію до жидів. На доказ д. Барац цитує одну ухвалу Константинопольського собору з р. 786 про жидів, що з нечистими цілями (без примусу!) пристають на християнство, але факти, яких йому треба, знаходить аж у Іспанії. Міг їх набрати досхочу ще й з Італії, з Німеччини, з Франції, але все се ані крихіточки не доказувало б, що так само було і в Києві. Навпаки, маємо свідоцтва і історичні, і літературні, з яких можемо догадуватися існування в старій домонгольській Русі сильної пропаганди жидівства, якої основою мусила бути дуже значна політична толеранція жидів. Пам'ятки староруської полемічної антижидівської літератури, такі як «Толкова палея» та книга «Кааф»*, свідчать про те, що наші полеміcти чи то при помочі грецьких взірців, чи безпосередньо при помочі жидівських рабинів дуже глибоко вникали в суть талмудичної доктрини, далеко глибше і явніше, ніж на Заході.

Та що там заходити так далеко. Досить буде сказати одно: д. Барац коментує і критикує «Патерик», не бачивши його на очі. Він цитує текст не по жодному виданню ані рукопису, тільки по переповідці Малишевського. Він не знає й такого, для кождого, хто займається сею матерією, неминучого факту, що Несторове «Житіє Феодосія» — твір не оригінальний, а переробка «Житія Сави Освященного», що, отже, власне, сей «факт», причеплений досить недоладно і без консеквенцій до «Житія Феодосія», може бути й зовсім не факт, а чужа, на іншім місці і серед інших обставин зложена легенда, яких приклади маємо і в «Житії Константина Солунського», і в інших старих житіях. З такими речами треба поводитися як з товченим склом: ані оглянешся, як покалічить.

Другий факт староруської релігійної нетолеранції віднайшов д. Барац при помочі того самого браку наукового методу і тої самої псевдораціоналістичної, апріорною тенденцією подиктованої інтерпретації в легенді про Никиту Затворника. В тій легенді оповідається, що Никита, родом

киянин, ставши монахом, по якімось часі забажав бути пророком і ясновидцем і попросився в затвор, себто в одиноку замуровану келію. Там він швидко почув у собі дар пророцтва, та дивним особливо показалося, що вмів напам'ять увесь Старий заповіт і всі жидівські книги, а про Новий і говорити не хотів. Монахи швидко пізнали, що то якась нечиста справа, вигнали з нього біса і знов перевели його до спільної келії. І що ж показалося: Никита, запитуваний про свою премудрість, почав клястися, що ніколи не читав жидівських книг і взагалі навіть читати не вміє, і тільки потім печерські отці ледве навчили його читати. Д. Барац не задає собі навіть питання, наскільки се оповідання — дійсно історія, а наскільки легенда, але зараз же дає свій виклад: маємо тут діло з тайною пропагандою жидівства серед печерських монахів. Никита знов показується жидом-конвертатом, запертим у монастир, а ангел, який нібито показується йому в затворі, се якийсь жидівський учитель. Не вдаюся ближче в переповідання деталей сього пояснення — воно зовсім недоладне і позбавлене логіки, а ніби паралелі, які д. Барац цитує знов-таки з західноєвропейської літератури, зовсім сюди не належать і нічого не пояснюють і не доказують. Д. Барац, очевидно, не знає оповідання про ту неписьменну бабусю, що, занедужавши тяжко, почала нараз вправно говорити по-грецьки і по-латині, хоч уперед ніколи не вміла тих язиків, а потім показалося, що вона в своїй молодості довгі літа служила у якогось професора-філолога, що мав звичай у своїм кабінеті голосно читати грецьких і латинських авторів, яких наслухалася дівчина, не розуміючи їх, а в хворобливім стані її мозок почав механічно репродукувати ті слова. Таких фактів сучасна медицина знає тисячі; їх треба знати й історикові, що вдається в інтерпретування легенд, щоб не довелося з таких, очевидно, патологічних фактів (їх у всяких патериках дуже багато) робити свідоцтва про релігійні стіснювання та насильства, яких направду могло й зовсім не бути.

В. Н. ПЕРЕТЦ. К ИСТОРИИ ПОЛЬСКОГО И РУССКОГО НАРОДНОГО ТЕАТРА, I—VII

Спб., 1905, стор. 54

В першій книжці сьогорічних «Записок», стор. 196, було обговорене продовження отсеї статті*, причім через помилку подано, що се продовження великої збірки пам'яток російської драми з часів Петра Великого. Помилка вийшла з того, що, пишучи попередню рецензію, я не мав під руками отсього початку статті, який хочу обговорити тепер. Д[обродій] Перетц, невтомний збирач рукописного матеріалу до історії літератури XVII—XVIII в., подає й тут у сімох коротеньких нарисах нові причинки, видобуті з рукописів петербурзьких та київських бібліотек. Маємо тут поперед усього польський віршований монолог блазня, що поспішає в товаристві мужика на бенкет до королівського двора — очевидно, уривок чи пролог якоїсь затраченої інтермедії. Далеко інтересніші просторі уривки з двох білоруських комедій, подані під ч. II; в одній білорус, зайшовши до латинського костьола і почувши орга́ни, розтанцювався, за се його заковано в кайдани, які розбиває його син; надходить поляк і причіпляється до селянина за ті кайдани, та тут білорус раптом міняє тон і разом із сином кидається на поляка та лущить його києм. Комедійка майже ціла; д. Перетц вказує паралелі до неї в українських інтермедіях і в вертепі, але ті паралелі остільки не паралелі, що не доторкаються до головної основи комедії, а лише до її закінчення, де поляк терпить побої від козака. Тим часом головна комічна сіль комедії в тім, що білорус наробив скандалу в костьолі. Така комедія була, мабуть, і у нас, коли можна її ремінісценцією вважати анекдот про бойка, що, попавши до костьола і почувши орга́ни, пустився в танець, а коли побожні поляки

стали уговкувати його: «Cicho, Bojku, bo to msza»[1] — він в дповів: «Ей, ци вся, ци не вся, я втяв гопака та й пішов» (пор. «Етногр[афічний] збірник», VI, 165). Друга інтермедія, розмова двох білорусів, Свирида і Змитрука, характеризує білоруського старовіра, що, вирісши в старім двоєвірії, не може дати собі ради з новими церковними вимогами, «чанашами» та всякими мудрощами. Він цитує презабавну старосвітську молитву і жалується, що піп закував його в кайдани за те, що не вмів перехреститися як слід. І до сеї інтермедії д. Перетц показує паралелі, на жаль, полишаючи на боці, прим., українські старосвітські молитви, зібрані у Драгоманова («Малор[усские] предания и рассказы»)*. Так само для пояснення тексту здалось би було зробити дещо більше.

В розд. III подано без ширших речевих уваг склеєні докупи виривки з двох українських інтермедій, чи, властиво, з одної інтермедії і з вертепного тексту, близького до того, який опубліковано вище в отсій книжці «Записок» у моїй статті про вертеп*. Там же репродуковано також важніші уступи з Перетцевого тексту й причинки до реституції тексту нашого вертепу. В IV розділі подано український діалог пастухів, дуже інтересний задля своєї мови, багатої на провінціалізми та рідкі вислови, які д. Перетц не зовсім вірно вважає помилками та неологізмами; власне, з сього язикового погляду річ заслугувала би пильнішої студії. Остатні три розділи, найстаранніше оброблені д. Перетцом, містять польські інтермедії та драматизовані жарти, яких обговорення лишаємо на боці. І ще маленьке застереження. Д[обродій] Перетц при нагоді, цитуючи не особливо мудре, а при кінці навіть з наукового погляду невірне речення Войціцького* (про те, що в польських інтермедіях «niema żadnego naśladowania obczyzny, są to obrazy rodzinne, własne»[2], називає сього поверхового компілятора та безсовісного фальшівника народних матеріалів «глибоким знавцем і любителем рідної старовини». Треба б бути обережнішим у похвалах людям, мало знайомим.

---

[1] Тихо, бойку, бо то служба божа *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Нема жодного наслідування іноземщини, це — картини рідні, власні *(польськ.)*.— *Ред.*

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК. КОЛОМИЙКИ, Т. II

(«Етнографічний збірник», видає етногр[афічна] комісія Наукового товариства імені Шевченка, т. XVIII. У Львові. 1906. Стор. 316, 8°. Ціна 4 коп.)

Поява нового тому наукових праць і матеріалів серед нашої суспільності ніколи не збуджувала особливого зацікавлення. Наша преса, зайнята політикою, а поза нею особистими та сусідськими сварами і скандалами, живе в атмосфері занадто густій та вузькій, щоб могла мати час і охоту до принагідних, хоч і як гігієнічних прогулок у ті вищі сфери духових інтересів, де дує широкий і свобідний вітер загальної любові до чоловіка, його праці й розвою. Отим я поясняю собі ту абсолютну мовчанку, якою в нашій пресі був стрічений перший том великої збірки «Коломийок»*, виданий д. Гнатюком минулого року. А здавалося, що наші народні коломийки такі близькі, відомі і люблені загалом і так багато будять рефлексій у кождого тямучого чоловіка, що поява першої їх систематичної збірки повинна б викликати хоч невеличку дискусію серед суспільності, яка, крім боротьби з поляками та з близькими собі «ворожими» партіями, має ще хоч інколи вільні хвилі для таких безпартійних тем, як пізнання і поглиблення народного життя, народної «душі» та її творчості. Отим-то, полишаючи на пізніше спеціальну розмову про коломийки, коли дальші томи, приготовані вже до друку, дадуть вповні пізнати об'єм і характер сього пісенного скарбу, позволю собі подати кілька загальних звісток про сю збірку. Кождому у нас із наслуху відоме багатство нашої народної творчості, а спеціально пісень, хоч, певно, мало кому траплялося мати в руках усі, особливо старші збірки тих пісень, що давно поробилися бібліографічною рідкістю (особливо збірки Максимовича, Метлинського, Мордовцева «Саратовский сборник», Кулішеві «Записки»* і т. ін.). Кождий, кому дорогі інтереси нашої науки, певно, відчу-

вае потребу точного інвентаризування, а далі й критичного видання наших народ[них] пісень із усіми їх паростями, що характеризують їх історичний розвій (з думами, віршами, кантатами і т. д.). Отже, бажаючи приступити до такого видання і то з такого кінця, який насував найменше труднощів для бібліографічно-критичної праці, а обіцював найбільше користей із нового, з народних уст зібраного матеріалу, Етногр[афічна] комісія поставила видати корпус коломийок. Сприяли сьому намірові різні обставини, головно те, що членом комісії есть д. В. Гнатюк, феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один. Протягом літ він попри інші матеріали зібрав також коло 10000 коломийок, які в зв'язку з друкованими досі збірками Вацлава з Олеська, Головацького, Щасного Саламона, Шухевича, Колесси дали основу корпусу*. Друга важна обставина була та, що коломийки як продукт народної творчості майже не сягають поза межі австрійської України, головно Галичини й Буковини, так що й з сього погляду для збирача являвся обмежений терен, на якім легше було, так сказати, вичерпати всі мотиви і варіанти, нагромаджені народною пам'яттю. Розуміється про таке вичерпання годі було й мріяти при практичнім переводженні плану, та все-таки на поклик д. Гнатюка відозвалася ціла фаланга молодих збирачів і збирачок, яка вже в остатній хвилі, в часі друкування збірки раз у раз новими присилками текстів причинялася й причиняється до її збагачення. Видані досі два томи містять 5792 номери пісень, не вчисляючи менше важних варіантів, яких при редагуванні сих томів визискано (в петитових нотках), певно, друге стільки. Та не забуваймо, що се досі виконано ледве половину первісного плану, що не маємо досі зведеного в один корпус такого багатого комплексу, як коломийки любовні, і що нові доповнення, зібрані з уст люду напевно змусять д. Гнатюка до чотирьох томів додати ще, може, «п'ятий або й шостий,— і будемо мати поняття про велич того відламу нашої людової поезії, відламу, яким, мабуть, у такій численності, різносторонності та свіжості мотивів не може повеличатися ні один інший народ. Скільки знаємо, аналогічні появи у інших народів, т[ак] зв[ані] Schnadahüpfeln[1] німецьких горців, «краков'яки»

[1] Частівки *(нім., діал.).— Ред.*

та «мазурки» поляків, свіжо постаючі «частушки» москалів, ані багатством тем, ані яркістю колориту, різнородністю тону та правдивістю чуття, ані числом не можуть іти в порівняння з нашими коломийками.

Та гляньмо на зміст тих пісень. Слухаючи їх одну за одною, співані безладно, принагідно селянами, нам, певно, і в голову не приходить, що се перед нами перекочуються розрізнені перлини великого намиста, частки великої епопеї сучасного народного життя. Гнатюкова збірка уперве викликає те нове для нас враження колосальної едності, що таїться на дні тих розрізнених краплин. Зведені докупи в систему, що гуртує їх відповідно до змісту, вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози й радощі, працю і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверствуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традицію і вірування, його громадські й етичні ідеали. Все се з часом буде предметом спеціальних студій, та вже й тепер наповняє нас правдивими гордощами, коли в тім поетичнім дзеркалі бачимо здорову, чисту, а так рухливу і невтомно творчу душу нашого народу.

Д-Р В. ЩУРАТ.
ГРЮНВАЛЬДСЬКА ПІСНЯ (BOGURODZICZA DZIEWICZA).

ПАМ'ЯТКА ЗАПАДНОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIV в.

Жовква. Наклад М. Петрицького. З печатні оо. василіан. 1906, стор. 52, і на окремій картці фотографічна зннмка з кцинського тексту Матія з Грохова

Праця д-ра В. Щурата заслугує на увагу навіть без огляду на позитивні результати, до яких доходить автор, доказуючи, що відома «найстарша пам'ятка польської релігійної поезії», популярна досі пісня «Bogurodzica», зовсім не польська, а західно- чи, властиво, білоруська. Як кажу, позитивні результати розвідки, авторові здогади щодо місця, де могла постати ся пісня, хоч мають за собою значну правдоподібність, усе-таки не творять головної вартості праці. Головну вартість її бачимо, власне, в найширшій, критичній части. Беручи вихідною точкою найновіші праці про сю пам'ятку польських учених проф. Брюкнера*, д-ра Гека*, д-ра Хмеля та д. Полінського*, д-р Шурат піддає особливо праці проф. Брюкнера дуже докладному аналізу, виказує неточності і натягання в його розборі язикової сторони пісні, довільність і безпідставність його гіпотези про зв'язок між піснею «Bogurodzica» і монашим життям королевої Кінги в Новім Санчі і апріорність тези проф. Брюкнера, що мову і зміст пісні треба роздивляти як твір щиропольський з виключенням впливів чехщини і церковнослов'янщини. Д-р Щурат навпаки силкується доказати, що власне язикове і щодо змісту пісня «Bogurodzica» вповні коріниться в церковнослов'янській, спеціально білоруській традиції. Сей несподіваний зворот надає праці д-ра Щурата признак сенсаційності; польські вчені, що займаються дослідами над сею пам'яткою, будуть змушені зайняти становище супроти сеї розвідки, а зглядно значно розширити обсяг своїх пошукувань.

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Том V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч[атку] XVII в., видав д-р Кирило Студинський. Том І. У Львові. 1906. Накладом Наукового товариства імені Шевченка. З друкарні Наукового тов[ариства[імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 8-ка. Стор. LXII + 314

В серії збірок матеріалів, виданих Археографічною комісією Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка, а спеціально збірок матеріалів для історії нашої мови, письменства і літератури прибуває отсе новий ряд, розпочатий проф. Студинським. Се будуть причинки до історії полемічної літератури, що розпочалася у нас у другій половині XVI віку і тяглася, можна сказати, аж до половини XIX в., бо останніми її появами можна вважати такі книги, як Гарасевичеві «Annales Ecclesiae Ruthenae» та Малиновського «Kirchen und Staatsatzungen», що щодо свого способу писання і щодо основних поглядів виявляють немало спільного з найстаршими руськими полемічними творами тої доби, яку задумав обняти проф. Студинський. На жаль, проф. Студинський не подав ані в передмові, ані у вступній студії плану дальшої публікації, тому й не можемо про се сказати нічого. В перший том увійшли ось які твори: 1) Венедикта Гербеста* «Wypisanie drogi», з р. 1566, виїмок із ширшого твору того ж автора «Odpowiedź na Confessią», коротенький (12 стор. друку) опис поїздки Гербеста на Русь та його уваги про потребу унії. 2) Щасного Жебровського* «Kąkol, który rozsiewa Stephanek Zizania», з р. 1595, також невеличка брошура (стор. 13—30), взірець щироєзуїтської полеміки, що ще й тепер може служити зразком для сучасних прихильників того напряму. 3) Стефана Зизанія* «Казання св. Кирила о Антихристѣ», з р. 1595, паралельно в руськім і польськім тексті (стор. 31—200, отже, найбільша часть отсеї збірки). 4) Відпис на другий лист Іпатія Потія* до кн. Костянтина Острозького*, твір досі не друкований, що заховався в двох рукописах, із яких один міститься в бібліотеці Оссолінських

у Львові, а другий у рукописній збірці василіанського монастиря в Крехові. На оба рукописи звернув увагу проф. Студинський; його заслуга, крім опублікування пам'ятки, лежить головно в тім, що він дійшов до висновку, що її автором був молодий тоді Мелетій Смотрицький. 5) Перу Смотрицького належить також стаття без титулу, а властиво систематично уложена збірка виїмок і цитат для якогось ненаписаного полемічного трактату, яку опублікував проф. Студинський із єдиного відомого досі списку в Петербурзькій публічній бібліотеці. Комплекс матеріалів доповнюється передруком Потієвої брошури «Relacia у Vwazenie», виданої уперве 1609 року. Нема сумніву, що збірка проф. Студинського заслужить собі на вдячність спеціалістів, що займаються історією унії, за передрукування рідких брошур, а особливо за опублікування рукописних матеріалів. Додає їй вартості ще простора передова студія, в якій проф. Студинський подає спеціальні уваги, найширші про брошуру Зизанія та про новознайдений твір Смотрицького (Клірика Острозького*), зупиняючися головно на догматичних деталях спору і менше входячи в історично-побутовий зміст. Що проф. Студинський усім серцем стоїть на боці унії та її давніх прихильників, зачисляє до великих учених такі єзуїстичні поваги, як Белармін*, і без оговорок повторяє їх та їх польських конфратрів клевети на греків і на Русь, противну думці про унію, се серед наших обставин річ зовсім натуральна; як історикові можна би проф. Студинському зробити той закид, що занадто різко і без детального розсліду, одиноко на підставі слів католицьких полемістів засуджує таких людей, як Зизаній і Смотрицький православної доби. Сучасний історик, для якого догматичні контроверсії не мають сьогодні ніякого значення, знайде для їх оцінки інші і далеко вірніші мірила.

R. PISCHEL*. DAS ALTINDISCHE SCHATTENSPIEL

Berlin, 1906, стор. 21 (відбитка з „Sitzungsberichte der königl. preussischen Akademie der Wissenschaften", XXIII)

Подаючи в «Записках» (т. LXXI, стор. 23) короткий нарис* історії лялькового театру на Сході, я згадав, між іншим, також про дотеперішні погляди вчених на початок лялькового театру і загалом драматичної штуки в Індії і прихилився до думки тих дослідників, що бачать той початок у часах розмірно пізніх, рівночасних з повстанням культу Шіви* і майже рівночасних з початком нашої ери, і вважають і в тім пункті вчителями індійців старих греків, що від часу Александра Македонського* стикалися з індійцями в басейні Інду. З поводу отсеї розвідки берлінського проф. Пішеля, що дійшла до мене вже по опублікуванні моєї статті, вважаю потрібним зазначити тут і противну теорію, що здобуває собі серед індологів щораз більше прихильників, а власне теорію про автохтонний і далеко давніший початок театру і то, власне, лялькового чи то «тіньового» театру, тобто такого, що гру ляльок глядач бачить не безпосередньо, а тільки як тіні, пропущені при яркім світлі крізь натягнене на раму тонке біле полотно. Найстарша драма, зрештою, досить примітивної будови, що належить до сеї категорії письменства, має титул «Дутангада» з виразним додатком «гра тіней» і була написана 1242 р. «великим поетом Субгаті, що має найвищу повагу в уживанні слів і речень». Але Субгаті сам признається, що черпав для своєї драми готові вірші з інших, старших поетів, а одним з його джерел була й драма «Маганатака», про яку говорить легенда, що була уложена ще в героїчних часах і на розказ царя Гануманта ціла вирита на камені. Є сліди, що вже в XI віці нашої ери, в часах царя Божа віднайдено уривки тої драми на кам'яній плиті і що сей цар велів одному зі своїх поетів доповнити

ії. Проф. Пішель іде в своїх дослідах ще далі, і то двома дорогами. Одна, то розкопи та відкриття в скальних печерах і різних частинах Індії, де знаходяться виконані в скелях амфітеатри різних форм, круглі (тобто півкруглі на взір грецьких), трикутні та чотирикутні зі сценою посередині, тільки мініатюрних розмірів, так що театр обіймав не більше як 30—40 видців, що зовсім підходить під касгове, далеке від натовпу публіки життя старих індійських царів та вельмож. Донедавна вважали такі театрики копіями грецьких, але в остатніх літах віднайдено одну таку печеру далеко в східній Індії в горах Рамгар-Гіль; як видно з написів, уміщених на її стінах, вона була вже уряджена для театральних видовищ у половині другого віку перед Хр[истом]. Щоб тоді вже грецький вплив, що концентрувався, звичайно, над Індом, дійшов аж так далеко на східний окраєць Індії, в відлюдну, гористу країну, се для проф. Пішеля видається неправдоподібним. І він подає ряд філологічних свідоцтв на те, що індійська мова в різних своїх діалектах з давен-давна має багату термінологію на різні роди театральних ігор та будівель для таких виставів. Як неспеціаліст у тих справах не можу, очевидно, входити в деталі, додам лише для тих, хто би цікавився сею справою, що на тім самім становищі стоять, не числячи старших учених, як Макс Міллер, також визначні сучасні спеціалісти, як Леві (S y l v a i n L é v y. Le théatre indien, Paris, 1890) та Якоб* (C. J a k o b. Das Schattentheater in seiner Wanderung vom Morgenland zum Abendland).

DR CURT PRÜFER. EIN ÄGYPTISCHES SCHATTENSPIEL

Ерланген, 1906, стор. XXIV + 151

За почином проф. Якоба, відомого арабіста при Ерлангенськім університеті, якого давніші праці (головно «Welche Handelsartikel bezogen die Araber deś Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern») дали цінні причинки також для культурної історії старої Русі, почалася в Німеччині пильна праця над дослідами історії «турецького» письменства, точніше сказати, письменства на різних людових діалектах Туреччини. Сам проф. Якоб веде перед у тій праці, розпочавши в р. 1900 важне видання «Türkische Litteraturgeschichte in Einzeldarstellugen», до якого на другий рік додав брошуру «Türkische Volksliteratur». До заслуг проф. Якоба належить також те, що він звернув пильну увагу на пам'ятки турецького ляльковго та тіньового театру. В залежності від його ініціативи стоїть також отся гарна праця молодого вченого Прюфера, де на підставі особистої обсервації та записів, пороблених у Каїрі, подано інтересний образ тіньового театру, званого там «хаяль едділь», який, на думку автора, своїм укладом і характером не має нічого спільного з популярним турецьким театром Карагеца, хоча виявляє ту саму техніку і свободу композиції. Прюфер завважив два роди того театру, один більше популярний, імпровізований, більше циничний та податний для щораз нових концептів, і другий залежний від старого рукописного тексту, з просторими прозовими і віршовими вставками, більш аристократичний і скромніший та добірніший у вислові, що був, одначе, взірцем і безпосереднім джерелом популярних вистав. Інтересно довідатися, що всі роди театральних вистав практикуються, звичайно, лише в столицях Єгипту, Каїрі та Александрії, та й то тепер немов доживають свого віку. Вистави

другого типу (книжні) дає тільки один майстер, від котрого д. Прюфер переписав уповні одну драму, яку й подає в своїй книжці в оригіналі (в транскрипції на латино-грецькі букви) і в перекладі на німецьку мову. Драма збудована дуже примітивно і сходить на їдку наругу над християнськими монахами (коптами), які, одначе, невважаючи на своє монашество, мають дітей і займаються по ночах шинкарством, звідництвом та крадіжкою. В результаті дочка того копта втікає від батька, стає жінкою мусліма і відбуває з ним подорож до Мекки; хоча по дорозі їх караван обграбовують бедуїни, бувша християнка чує себе задоволеною зі своєї зміни. Не треба, проте, думати, що православних муслімів змальовано тут ідеальними фарбами: вони так само брешуть, ошукують й обдурюють одні одних, як і копти. Взагалі праця д. Прюфера дуже інтересна, а особливо задля тих життєвих обсервацій, пороблених на місці, яких у такій повноті не дає ніяка книжка, написана неспеціалістом.

DR GEORG JACOB. ERWÄHNUNGEN DES SCHATTENSTHEATERS IN DER WELTLITTERATUR. 3 VERMEHRTE AUSGABE DER BIBLIOGRAPHIE ÜBER DAS THEATER

Берлін, 1906, мала 8-ка, стор. 49

Невеличкий і не зовсім повний, але дуже пожиточний покажчик проф. Якоба виходить отсе вже третім виданням, найліпший знак, що праця знайшла попит у спеціалістів, які й не перестають запомагати автора щораз новими вказівками та доповненнями. В передмові автор, покликаючися на обговорену нами вище книжку Прюфера* про єгипетський «хаяль», звертає увагу на пильну потребу розслідити та опублікувати тунезійську тіньову гру, яка починає зовсім щезати, «і то тим більше, що вона, мабуть, була матір'ю італійської, з чого б пояснялася однобарвність західних фігурок». Далі звертає автор увагу на східнотурецьку гру «каварджак», якої вплив, між іншим, і на Росію можемо вгадувати в рос[ійському] слові «кавардак», рівнозначнім із нашим «термедія», що й досі значить якусь забавну, шумну пригоду.

Реєстр проф. Якоба починається 11 віком: загадками індійського письменника Арджуна Вайгави та двох турецьких про тіньові гри, та бібліографією індійської гри Дутангада, починаючи від XII в. Європейські звістки починаються аж у XVII в., і тут дивним дивом бракує знаного нам Олеарія, який 1638 р. бачив маріонеткову гру в Москві (чи, може, автор умисно обмежився на «тіньові гри»? Зрештою, він цитує праці, що говорять загально про Puppenspiel[1], див. стор. 32 праці Куноша та К. Енгеля*, стор. 36 тексту Радлова*, стор. 37 праці Шайнеана, Пішеля і т. ін.). Не знаходимо цитованих слов'янських письменників, що писали про старий театр (братів Веселовських*, Тихонравова*, Морозова*, Перетца, Вишневського, Войціцького і т. д.), й Каніца, що бачив лялькові гри Карагеца у турецькій ще тоді Болгарії. Може, се пропуски навмисні, а може, ті писання уйшли уваги вченого дослідника.

[1] Ляльковий театр *(нім.).— Ред.*

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ В НАРОДНІЙ ПІСНІ, З ЗАМІТКАМИ В. БУДЗИНОВСЬКОГО

Льв[ів], 1906, стор. 237

Книжка видана більше з публіцистичною, ніж науковою метою. Видавець умисно відсунув набік усе, що могло б виглядати на якийсь науковий апарат, отже, не згадує, відки взяв дану пісню, де записаний її текст; він зазначає лише загально в передмові, що надруковані ним тексти значно повніші і суцільніші, як у тих збірниках, відки він узяв їх, а се тому, що він складав цілості з різних варіантів, добираючи щонайкраще і найповніше. Маючи на увазі популярну мету видавця, не можна відмовити йому певної рації; ми знаємо, що навіть учені мужі, такі як брати Грімми, Арнім і Брентано* й інші поступали так само при публікуванні збірок казок та пісень і осягнули сим великі успіхи, власне, з огляду на те, що їх збірки стали відразу класичними людовими книгами і досі розходяться в сотках тисяч примірників у щораз нових виданнях.

З історичними піснями, такими, які отсе подає д. Будзиновський, се трохи трудніше, бо ті пісні часто говорять про речі, мало відомі широким масам, ба навіть неясні самим дослідникам, говорять часто уривково, баламутно, натяками і вимагають детальних пояснень та коментаріїв для того, щоб бути хоч сяк-так зрозумілими. Се не примха учених, як з докором натякає видавець у передмові; він і сам пішов на сю дорогу і, поділивши свої пісні на групи відповідно до важніших історичних подій, пододавав до тих груп свої пояснення та історичні нариси. Нема сумніву, що якби він сам був краще познайомився з тим ученим апаратом, який досі нагромаджено для пояснення наших історичних пісень, і якби той апарат був удвоє або втроє більший, як досі, то й пояснення д. Будзиновського і весь уклад збірки були б виграли на тім.

Щодо укладу книжки, то поперед усього треба завважити, що титул не відповідає змістові. Що розуміти під «козацькими часами»? Козаки були спеціальною військовою верствою в Придніпрянській Україні, то як зачислювати до «козацьких часів», прим., події з XVI віку в нинішній Галичині та на Волині, що оспівуються в найдавніших піснях, зібраних у книжці? Так само не слід би було зібраного в ній матеріалу називати без оговорки «народними піснями», бо більша часть того матеріалу — кобзарські, спеціально козацькі думи, що були витвором і власністю придніпрянського козацтва, а не духовною власністю народної маси.

Надто подано в книжці досить значне число т[ак] зв[аних] віршів, складаних на Україні в XVI — XVIII в письменними людьми і захованих переважно в старих книгах та рукописах (згадаю вірші, додані до «Latopisca» Йоахима Єрлича*, вірш «Ой ріко Стиру» і т. ін.). Не можна мати нічого против поміщування таких віршів, що не раз були складані очевидцями подій, у збірці історичних пісень, але в кождім разі треба б зазначити їх ненародність, бо се ж може бути велика різниця, чи про якусь подію говорить збірна творчість народна, чи якийсь один репрезентант чи то одного суспільного класу, чи партії, чи народності.

Така притичина трапилася й д. Будзиновському з віршем «Ой ріко Стиру», про який далі скажемо кілька слів. Не все сповнив д. Б[удзиновський] також свою обіцянку — подавати найкращі і найповніші варіанти. Багато т[ак] зв[аних] пісень, поданих ним, се лише незначні баламутні уривки або пізні, в XVIII і XIX віці скомпоновані пісні, що ніяк не належать до характеристики XVI—XVII в., або, нарешті, як можна сконстатувати в однім випадку, явний фальсифікат якогось патріота з XIX в. (пісня про Морозенка, стор. 279).

Свій матеріал силкувався д. Б[удзиновський] розложити хронологічно, і се, очевидно, одинока раціональна система в такій збірці. Мав тут наш видавець учених і тямущих попередників, видавців «Исторических песен малор[усского] народа»*, що звели в одну цілість укр[аїнські] історичні пісні з XVI—XVII в. до 1648 р. в першім, і пісні, думи та вірші з часів Хмельницького в другім томі свого видання. Праця Антоновича й Драгоманова, важна, і, можна сказати, взірцева для свого часу (1874—75 р.), тепер

уже далеко не відповідає потребам науки, раз, тому, що повинна бути доповнена новим, від того часу нагромадженим матеріалом, а по-друге, й тому, що не в однім змінився також погляд на саме значення того матеріалу. В деяких думах віднайдено мандровані легендові та історичні мотиви, що значно вменшує їх вартість як історичного джерела, та й загалом порівняння дум з творами тогочасного шкільного письменства показує в них значну примішку поетичного елемента, шкільної манери й моралізації на шкоду історичній правді. Так, напр., недавно віднайдені документальні дані розв'язали, здається, рішуче і раз на все загадку відомої думи про Самійла Кішку і показали нам, що фактична основа сеї думи не має з Україною майже нічого спільного, що факт бунту невольників на турецькій галері стався не на Чорнім, а на Егейськім морі, що увільнені невольники привели захоплену галеру не до устя Дніпра, а до Сіцілії, що головними героями того увільнення були не жоден козацький гетьман, а один італієць і один москаль, а на Україну дісталася про неї вість через кількох козаків, що також були на тій галері невольниками і, освободившися разом зі своїми товаришами-москалями, з долішньої Італії примандрували на Україну. Дума про бурю на Чорнім морі — в головній основі не історичне свідоцтво, а моралізаційна легенда; дума про азовських братів хоч подає багато вірних подробиць із життя і побуту України з кінця XVI або початку XVII в., все-таки в основі не поема про історичну подію, а не більше як людова балада чи сага. Одинока група дум, що міцно, так сказати, обома ногами стоїть на історичнім грунті і проявляє ясні, хоч не дуже широкі політичні думки, се думи про Хмельницького,— та й тут скільки неясностей, непорозумінь, уривковості та недокладності в деталях або й просто поетичної функції! Оттим-то признаючи вповні вагу популярного видання сього матеріалу, я мушу висловити деякі сумніви щодо такого, власне, способу видання, якого вжив д. Будзиновський; речевих пояснень до тексту пісень, навіть там, де той текст неясний та поплутаний, він дає якнайменше, а зате досить значну часть місця (47 стор.) присвячує на вступи до поодиноких груп, у яких викладає історичні обставини, змальовані в піснях. Ті вступи в значній часті держаться праць Антоновича й Драгоманова, та вони порозривані і не дають систематичної картини, а надто писані декуди неясно і непопулярно. Таку неясність бачимо,

прим., у викладі про початок запорожців (стор. 144—147), де автор подає як певні факти свої догади про походження запорожців від староруських уличів та бродників, про походження назви Січ від улицького Пересічена, здобутого Ігорем, і т. д.

Всі сі теорії слабо в'яжуться зі змістом пісень і можуть збаламутити некритичних читачів, немовби се були дійсні факти. Так само без потреби твердить д. Будз[иновський] категорично, що Кримська орда була, властиво, натуральним союзником українського народу (стор. 3) і тільки інтриги польських та московських володарів зробили її ворогом України, хоч у іншім місці сам виразно згадує про те, що орда мусила нападати на Україну, яка була, так сказати, шпихліром Криму і мусила достарчати матеріалів для вижившлення і збагачення татарської людності.

Та головна хиба збірки д. Будз[иновського] в доборі і укладі матеріалу. Не обговоривши докладно свого плану, д. Будз[иновський], як догадуємося, зробив замість одної хронологічної схеми—дві [...]. Таким робом вийшло, що пісні про Сірка та його вдову стоять перед піснями про Хмельницького і навіть перед думами про Олексія Поповича та Марусю Богуславку — очевидний доказ слабого обдумання укладу цілості. Неясність і непрозорість плану видно, зрештою, скрізь у першій часті збірки, де сам матеріал не дає підстави до хронологічного впорядкування цілості, а треба лише зі змісту або форми пісень догадуватися, яке місце дати їй у хронологічній схемі. Про се досить переконатися, переглядаючи кільканадцять початкових карток збірки Будзиновського. І так під ч. 1 Будз[иновський] за приміром Антоновича і Драгоманова поклав уривок «Зажурилась Україна». Своїм змістом сей уривок відповідає подіям так само XVI, як XVII і XVIII в., але його віршова будова (коломийка) велить догадуватися, що се частина якоїсь забутої більшої пісні, зложеної аж у XVIII в., коли у нас починає розповсюднюватися коломийковий розмір; значить, класти сей уривок на чолі збірки пісень, що малюють відносини XVI в., не слід.

Найстарші щодо форми і змісту пісні сеї першої групи, які можна зачислити до пісенних пам'яток ще XVI в., збереглися в підкарпатській Україні, нинішній Галичині та на Волині (у збірці Будз[иновського], крім ч. 1 — він, ро-

зуміється, й одноцільну нумерацію пісень уважає ученою примхою! — всі надруковані на стор. 9—15, далі стор. 20—24, далі «Стріча козацького судна з турецьким» (стор. 39), «Умираючий козак і кінь» (стор. 41), «Здобуття козаками Варни» (стор. 42), «Похід на Крим» (стор. 64) і дальші дві пісні на стор. 65, те, що на стор. 69—73, хоч тут сміло можна було пропустити уривок «Оборона», що являється недоладною і пізньою переробкою пісні, де замість турчина являється лях, і уривок «Буря нищить козацький флот», де той «козацький флот» складається з одного кораблика, і весь уривок — се тільки недоладний варіант уривка, надрукованого Будзиновським (із Ант[оновича] і Драг[оманова]) на стор. 20. До сеї групи належать далі пісні: «Брат купує сестру» (стор. 85), «Козак-дівчина» (стор. 86— пісня, зрештою, не історична, а належна до т[ак] зв[аних] мандрівних балад), «Брат продає сестру туркам» (стор. 107), «Отець продає доньку туркам» (стор. 108), «Теща в полоні у зятя» (стор. 110), «Ліпша смерть, ніж турок» (стор. 120), «Смерть Байди» (стор. 121) і «Буря рятує невільницю» (стор. 125). Отсі пісні, що переважно представляють випадки типові і суспільні порядки старші від XVII в., треба було надрукувати разом як найстаршу верству нашої історичної пісні. До них слід було ще додати прегарну пісню «Іван і Мар'яна», записану на Покутті Кольбергом і мною* («Pokucie» та «Житє і слово»), та в усякім разі передрукувати стару, ще в XVI віці друковану вірш-пісню про похід воєводи Степана як найстарший друкований забуток нашої пісенної творчості[1]. Такий звід матеріалу дав би добрий образ і історичних відносин нашого народу під кінець XVI в., і тої поетичної творчості, що цвіла у нас тоді, мабуть, під впливом сербських співаків, що густо ходили по нашім краю, а на що натякає спільність тем, власне, в сих піснях із сербськими. Д[обродій] Будз[иновський] без ніякої підстави попереткав пісні сеї групи творами пізнішими або не належними до неї. І так на стор. 15—20 подано дві думи про побут невольників на турецьких каторгах, яким відповідне місце було би серед найстарших дум, що також повинні стояти разом, отже, обік дум про бурю на Чорнім морі, про Кішку, Марусю Богуславку

[1] Треба зазначити, що й пісня про здобуття Варни дійшла до нас не в усній передачі, а захована в однім старім рукописі, див. Żegota Pauli. Pieśni ludu ruskiego.

і т. д. На стор. 26—36 надруковано думу про Івана Коновченка, що належить не до початків, а до самого кінця козарських дум і постала не в XVI, а десь при кінці XVII в., в часі, коли Україна вже була поділена на полки, отже, ніяк не перед 1650 роком.

Так само до кінця XVII, а не до XVI в. належить лірницький вірш про турецький напад на Почаїв (стор. 40); сей вірш так подобався д. Будз[иновському], що він на стор. 140, безпосередньо по думі про втеку трьох братів із Азова подав іще один і зовсім недоладний її варіант, а не подав другої, загальновідомої пісні про ті самі події — «Пасли пастирі вівці на горі».

Думу про Самійла Кішку маємо, як відомо, не лише в двох записах, але в двох редакціях, що в значній мірі суперечать одна другій. Д. Будз[иновський] приложив тут зовсім не до ладу свій метод компілювання цілості з різних варіантів.

Обі редакції думи, хоч дуже інтересні з історико-літературного погляду, не можна вважати уривками одної цілості і доповняти одну другою; через се компілятор поперед усього попсував артистичну цілість першої (Шутової) редакції*, та не дав ясного поняття і про другу, записану Порф. Мартиновичем*. Рацію треба признати д. Будз[иновському] в тім, що в популярнім тексті думи заступив недоладну назву «Лях-Потурнак» первісно вірною «Ілаш, або Лаш-Потурнак».

Не зовсім добре обдумано також план другої часті пісень, яку названо «Борба козацтва з Польщею» [...]. На вступі д. Будз[иновський] подає групу пісень та уривків, що мають характеризувати стан козацтва перед Хмельницьким. Думка вірна, і на неї не звернули уваги Ант[онович] і Драг[оманов], але її виконання у Будз[иновського] не можна назвати добрим. Зараз перша пісня сеї групи «Смерть Лебедина» (має бути «Лебедини») не належить сюди; се пісня, очевидно, гайдамацького часу, з XVIII в. Далі йде уривок «У Волощину» — нічим не характеристичний для жодного часу, потім стор. 152 уривок «На Запороже», також мало характеристичний — жаль, що д. Будз[иновський] не звернув уваги на видану мною пісню «Козак і Кулина»*, друковану ще 1625 р., де дуже інтересно змальовано побут козацтва на Дніпрі.

До боротьби козацтва з Польщею перед Хмельницьким належить боротьба против унії та католицизму; сю тему

малюють деякі вірші, прим., опублікована недавно д. Житецьким у «Записках» «Острозька трагедія»* та опублікований ще в 60-их роках Білозерським вірш «Лямент людей побожних»* — оба сі вірші повинні були знайти місце в збірці д. Будз[иновського].

Початки історії Хмельницького д. Будз[иновський] у своїм вступі оповідає за думою про Хмельницького і Барабаша, не зазначуючи зовсім, що се не історія, а анекдот підозреної вартості, і не згадуючи про конфлікт між Хмельницьким і Чаплинським*, а далі й Потоцьким*. Тут найліпше було зазначити різницю між дійсною історією і поетичною традицією. Про битву під Берестечком до нас дійшов в кількох польських співаниках вірш, писаний ламаною українською мовою, що починається словами «Гей ріко Стиру». Перший видавець тої пісні Потебня, а за ним і Будз[иновський] признають її твором українця, чомусь навіть вихованця Київської Могилянської академії*, хоча в вірші нема на се ніякого натяку, а навпаки, все промовляє за тим, що вірш був зложений поляком, що в часі битви був у польськім таборі під Берестечком, дивився ворожо на козаків і зложив свій вірш по-руськи більше для відстрашення і упімнення українців, ніж на похвалу Хмельницькому. Такі польсько-руські вірші маємо і з XVIII в. про гайдамаччину, та на них д. Будз[иновський] не звернув уваги.

Часи від смерті Хмельницького до Мазепи майже зовсім пропадають у збірці Будз[иновського] — тут він не мав попередників (окрім невідомої йому, очевидно, статті Костомарова про козаччину в пісенній творчості), і він обмежився лиш одною піснею, в якій стільки всього історичного, що натяк на Брюховецького* («Ой ти, буйний вітре... Брюховецьким підвертаєш», стор. 231). А варто було передрукувати хоч би вірш Шумлянського про віденський похід* та надзвичайно інтересну і для освічення внутрішніх відносин України важну думу про Ганджу Андибера. Сюди підходить також дума про Івася Коновченка. Пісні про гайдамаччину XVIII в. і Коліївщину 1768 вийшли також неповні (брак пісень про Саву Чалого, варто було передрукувати вірш про замучення титаря Кушніра та зложені поляками вірші про Коліївщину, брак пісень про зруйнування Медведівки, годилося подати пісню про москалів у Станіславові («Житє і слово»); взагалі матеріалу для характеристики XVIII в. маємо вже тепер далеко більше,

ніж би веліла догадуватися отся збірка. При кінці її особливо видно поспіх редакційний — видавець кладе цілу купу пісень, очевидно, призбираних уже в часі друкування збірки, належних до різних груп, подає їх без ніяких пояснень і відсилачів, мов купецький причинок. Додати треба також, що хоч книжка видана дуже чепурно, на гарнім папері, але коректа переважно дуже недбала, що значно утруднює читання і розуміння, особливо для тих простих читачів, для яких вона в першій лінії призначена.

КІНЦЕВІ ЗАПИСКИ В СТАРОРУСЬКИХ РУКОПИСАХ

Як вихідні карти в старих друках, так або ще в більшій мірі цікаві кінцеві записки в старих рукописах. Під текстом святих книг, літописів або збірників мішаного змісту стрічаємо не раз записку писаря, звичайно уложену в формі молитви та оправдання перед читачами за свою нетямучість, за несправність тексту; до сього додається іноді поважний, часто гумористичний вислів радості та задоволення, що важка праця переписування скінчилася, вроді, прим., «Радується заєць, утікши з сіті, радується віл, дооравши ниви,— от так радується й писар, дописавши книгу до кінця»[1]. Попадаються в таких кінцевих записках також історичні нотатки, згадки про сучасних князів, митрополитів, єпископів і т. ін., для яких або з яких поручення писар писав даний рукопис. Кінчиться така записка дуже часто благанням до читачів: «чтѣте бога ради исправляя, а не кленѣте» або просьбою молитися за душу писаря та берегти його пам'ять. Деякі з тих записок здавна відомі в літературі, прим., та, що міститься при кінці «Остромирового євангелія»* (див. Б у с л а є в. Хрестоматія, I*), або та, якою кінчиться «Палея». Та можна би зібрати ще немало невідомих досі; їх збірка могла б мати немале значення і язикове, й історичне, і навіть чисто літературне, бо тоді ми могли би слідити, як протягом віків на території церковнослов'янської мови мінялися типи таких післясловій. Можна би навіть іти ще далі і пошукати їх взірців у серед-

[1] Див.: П. В. В л а д и м и р о в. Древняя русская литература Киевского периода. Киев, 1900, стор. 113—118. В пізніших рукописах буває те саме й віршами:

Рад птах, що гнѣздо совершил и довил,
Рад писар, що сію книгу докончил.

ньовікових грецьких і латинських рукописах і таким робом причинити інтересну сторінку до історії нашого і загальноєвропейського письменства.

О[тець] Петрушевич зробив у нас початок такої колекції, хоч і розкидав її по сторінках своєї «Сводной лѣтописи»*. Я зі свого боку подаю тут наразі ті записки, які маю під рукою. Почну від тої, що стоїть на стор. 1132 крехівської «Палеї», списаної в XVI в. Допровадивши свою працю до хрещення Русі і закінчивши її лапідарним реченням: «І бысть вторыи Костянтин земли рускои Володімир», копіїст «Палеї» додає від себе ось яку молитву: «О святая царя Костянтине і Володімире, помозита на противныа сродником ваю и люди избавляите от всякіа бѣды греческіа и рускіа! О мнѣ грѣшнем молита ся богу, яко имуща дръзновеніе к богу, да спасу ся ваю молитвами! Молю ся и мил ся дѣю списанієм грамотица сея малыа, юже похваляа ваю написах недостоиныи»[1]. З того, що автор сеї записки благає Константина і Владимира, щоб помагали «сродником ваю» і рятували людей грецьких і руських від поган, я вважав можливим (ор. cit.) вивести погляд, що ся записка зложена була не пізніше XIV віку, в часі монгольської руїни. Певне, сама собою ся догадка не дуже певна, бо ж на півночі, де була, мабуть, написана крехівська «Палея», і пізніше не перевелася традиція вважати князів, особливо московських, потомками св. Володимира. Та все-таки факт, що автор записки згадує руських князів у множнім числі, велить догадуватися, що він жив ще перед довершенням процесу «збирання руської землі», отже, не пізніше XV в.

Із трохи пізнішого часу, а власне, мабуть, із XVI в. походить записка, що зберігається між рукописами моєї збірки*; се одна картка fol. якогось затраченого рукопису, та й то з віддертим горішнім лівим рогом із значним ушкодженням тексту; друга сторінка сеї картки порожня. На сторінці 25 рядків письма, з них 8 значно ушкоджених; унизу нарисований пером інтересний орнамент: рука, що держить зроблений із плетінки 4-кінцевий хрест. Пропускаючи два перші рядки, з яких лишилося лиш по кілька букв, передаю решту записки, зазначуючи люки точками: «...аще оубо і аз... вы на сіе, безотвѣтен... но повелѣная благочести... царя и великаго князя Василіа ... а, егоже

[1] Див. Пам'ятки, т. I*, стор. LXIII.

имя горѣ и долѣ подо... возвѣсти ся. Молю убо вы, мене недостойнаго ненаученія ради не возненавидите ни поносите, но паче яко праведницы покажите милостію і обличите. Готов есм пріяти паче нежели грѣшника єлеом главу мою мастяща. Ибо училища мало видѣх. Не своєю бо волею дерзнух на сіе і отрещи ся отнюд не возмогох, и дѣлах елико могох умаленіем си смысла. Не аз раб господа моего сотворих се, но всесильная десница его состави по благоволенію милосердія своего славы ради прехвалнаго своего имени і нашего рода спасенія владика Христос изволи сія вся, емуже буди благодареніе по достоянію, слова, честь и держава нинѣ и пресно и в вѣки вѣком. Амин».

Се писано на жовтавім «репсованім» папері без водяного знака, гарним полууставом. Ані мова, правильна церковщина, ані письмо не дають підстави до якихось заключень про писаря, але зі змісту, зі згадки про «царя і великого князя Василя» видимо, що маємо тут відривок якогось твору, писаного в Московщині, може, навіть у самій Москві в першій половині XVI в. На се наводить нас згадка про царя і великого князя Василя. З огляду, що наш рукописний уривок походить із XVI в., а титул царя і великого князя в тім віці носив лиш один Василь, а власне Василь Іванович московський, батько Івана Грозного, що панував від р. 1505 до 1532, то молитва за нього як за живого в отсій записці вказує виразно, що вона постала не пізніше як р. 1532. Для знавців тогочасного московського письменства, певно, не важко буде віднайти твір, якого закінчення якимось дивом дісталося до Галичини і заховалося між різним шпаргаллям, що полишилося як остатній слід давно знесеного і забутого сільського монастирика в Долинянах*.

Ще о століття далі і на Україну, спеціально на далеку її західну границю веде нас отся записка, поміщена на остатній картці рукописного Ірмологіона*, з якого, зрештою, не лишилося нічого, крім отсеї картки, яку я знайшов у закристії гірської церковці* в М.Ся картка формату 4-to, розділена подовжніми лінійками на дві шпальти, а потім полінована, м[а]б[уть], ножем, у одній шпальті рідше (містить 22 рядки і досить значні прогалини), а в другій густіше (містить 29 рядків і ще 4 незаписані знизу). В першій шпальті кінчиться текст Ірмолоя, а на другій читаємо (10 рядків писано кіноваром, що зазначуємо розстріленим письмом): «Доздѣ єже по бозѣ совершеніе пріят сія книга

рекомыи Іермолой в лѣто от воплощенія сына божія 1663. Месяца Іюля дня 17. В обители святого Спаса. При бытности Антонія Винницкого милостію божіею православнаго єпископа Премыскаго и Самборского. Списа ся многогрѣшным іеромонахом Климентіем Канчузким. На той час устаником святого Спаса будучим. Тѣмже возлюбленный отец і братія єже о Христѣ молю вас. Аще мя где обрящете в коем пѣніи преступленіе руки моея бренныя. Умом исправляйте, не злоречите, молю. Не своє бо, но от божественных писаній избранно. Понеже человек єсм грѣшен, не аггел. Вся бо земная помышленія человеческая во умѣ аки бѣси по облаках небесных разширают ся даже до кончины житія сего. Паки молю вас, простѣте а не кленѣте. Хвала богу давшему начати и совершити. Амень».

Інтересно, що о. Климент Канчузький, «устайник» монастирський, що так старанно занотував навіть побут єпископа Вінницького в тім монастирі, де він прів над писанням Ірмолоя, хоч сам чув, що його думки літають світами «аки бѣси по облаках небесних», забув зазначити одну досить немаловажну дрібницю, де саме лежав той монастир св. Спаса, в якім він подвизався. Можливо, що се був відомий Спасівський монастир у Лаврові, та напевно сього не можемо сказати.

На закінчення подаю простору і інтересну записку, що знайшлася — на жаль, у досить ушкодженім стані — на остатній картці Октоїха, закупленого недавно для бібліотеки Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Ся записка цікава для характеристики тої серйозності, з якою наші прадіди дивилися на книжку та на її переписування.

«Року божіего нароженія 1618. Месяца Февраля 25. Дня списана и докончана бысть сія книга именем охтай пятогласник в мѣстѣ Томашевѣ, рукою и працею и накладом многогрѣшнаго раба божія именем іерея Іоанна священика Томашевскаго. Понеже праца около писаня моего и стараня добрых зводов, которых єм за помочю божією от давных лѣт поднял, до того часу потѣхою вдячною мя охоложают, иж вижу всѣ книги в руках людских, которыми побожніи господареве так духовного, яко и свѣцкого стану не толко церквы святыи, але и домы и столы свои украшают, и всѣ в обец на них ласкави, а их читаня не отмѣтуют, за што им господь богь в день праведнаго судя своего заплатити будет рачил,— досмотрил ем ся того, иж юж в животѣ остатнего писма моего, близко смерти

будучи, а до лѣт юж 60. Приходячи, не маю далшого, вѣку надѣи. Єсли бы пришло чего поправити ал... людского покутою и нагородою не встыдити. Пр[ето...] абы тое, штом молодшим будячи писал, в старости... трити могл и поправою где бы ся на чом омыл[ил, наго] родити, а так з смертю омылок не отбѣгати и... што молодыи, а што старыи лѣта, умѣют. Бо в [старших лѣтах] баченя прибывает, и само дознане науку доско[налую] родит. Трафилем на осмогласник, то єст на охтай... нѣякого писаня, которого ми господь бог открыти ра[чил, и] многом рѣчій зрозумѣл до поправы в том охтанку... указал и написал. А ведле можности сило[ю да]ру божего што потреба принесла учинилем.. П[ретож] тебе тим именем знову, вдячный чителнику, до читаня книг намовляю, кдыж они днєвныи и нощныи молбы господу богу отсылают, святую пречистую присно дѣву матерь бога нашего выхваляют, преславных сил небесных аггелов божіих на помоч вѣрным взывают, пречестнаго пророка Іоана Крестителя о причину побужают, всехвалных апостол о науку и молитву умиленно просят, святых мучеников о утверженіе молят, святителей приподобных, пророков и праведных жен очи вѣрных увеселяют. Не жалуй же часу ку читаню, бо єго на добрыи рѣчи обернеш, который дагды на прожности стравиш, кды з паучины полотно робиш и з пѣску замкы будуеш и мотылѣ на повѣтру хватаеш, которыи руку помазавши пометати мусиш... ких забавах пожитку шукаючи, и духовных... живота вѣчнаго доступиш. Аминь».

На кінці записки додано ще ось який вірш, мабуть, зложений тим самим отцем Томашевським:

Хвала тобѣ, господи боже, вседержителю и откупителю,
иже ми дал дописати сеа книги, свободителю.
Як бы з тяжкого выпряг ярма,
нидзного и роботного выпустил вола,
и учинилесь великую свободу старому,
а тоє писмо зыде ся потом и молодому.

Я бажав би отсим звернути увагу всіх тих, кому доводиться мати в руках наші старі книги та рукописи, на такі й інші записки та приписки чи то на полях, на чистих сторінках або на окладках. Усі вони, а особливо ті, що писані руською мовою, можуть мати вартість для дослідників нашої старовини, особливо тоді, коли їх буде зібрано багато і явиться можність їх систематичного укладу та опрацювання.

HIPPOLYT DELĖHAYE S. J.
LES LÉGENDES HAGIOGRAPHIQUES

Вид. 2. Брукселя, 1906, стор. 260

Отся книжечка, що протягом двох років вийшла вже другим виданням, здобула собі поважне місце в літературі і справді варта своєї високої репутації. Автор її, єзуїт і визначний член колегії болландистів* у Брукселі, що видає знані монументальні «Acta Sanctorum Bollandiana» і обік сього двомісячник «Analecta Bollandiana», знаний і поза тим спеціальним кругом як учений; деякі його праці (прим., про т[ак] зв[ану] «Епістолію про неділю, чи то «Лист небесний») друкувала Бруксельська Академія наук. Що особливо вражає в працях Делегая й інших болландистів, се їх спокійний, об'єктивний тон і критична безстрашність при трактуванні всяких «дразливих» питань; ані сліду того «клерикального» тону і «клерикальної» логіки, що сталися характерною прикметою клерикальних публіцистів і навіть учених по різних краях (згадаймо хоч би пам'ятного «Лютера» великого домініканського вченого Деніфле!*). Іп. Делегай промовляє скрізь спокійно і ясно, стережеться всяких наперед повзятих думок і концепцій, не полемізує, а демонструє факти і сим робить далеко більше та тривкіше враження, ніж усякою полемікою. Його книжка — се плід довголітніх студій над легендами про святих, пильного і уважного вчитання в тисячі тих пам'яток, що полишило нам середньовікове письменство на різних мовах. Автор панує так само над доменою західних, як і над доменою східних, сірійсько-грецьких легенд і над сучасною літературою про них, оттим-то його характеристики роблять враження повної певності і вірності.

Само собою напрошується порівняння студії Делегая з іншою книжкою на ту саму тему, а власне, з виданою ще 1843 р. книжкою Альфреда Морі* (A. M a u r y, Essai

sur les légendes pieuses du moyenage); се порівняння може найкраще схарактеризувати величезний поступ у розумінні та трактуванні того делікатного предмета, яким являються легенди. Морі, один із репрезентантів школи свого часу, раціоналіст і скептик, приступає до студіювання середньовікових легенд з наперед повзятою ідеєю, так сказати, з ключем, що має відімкнути йому всі секрети. Ся, ідея, на свій час дуже цінна і плідна, зводилася до того, що всі тисячі середньовікових легенд щодо своєї концепції — варіанти і фантастичні ампліфікації мотивів євангельських, що кождий святий і кожда свята по інтенції авторів їх житій мусять тими чи іншими рисами бути подібні до Ісуса, матері божої чи когось іншого з євангельських героїв або хоч би когось із персонажів старозавітних книг. І на масі прикладів, а властиво, чудес та поодиноких маркантних фактів, повириваних із житій, Морі пішов демонструвати свою тезу, не вдаючися в розбори тих житій як цілості кождого для себе. Хоч і яка щаслива була ся ідея, хоч як багато причинилася до зросту т[ак] зв[аного] порівняльного методу в трактуванні літературно-історичних появ (тут вона й досі не стратила свого значення), то все-таки з тіснішого, історичного погляду против такого трактування речі можна було мати дуже важні сумніви. З представлення Морі виходило (і се була тоді загально прийнята думка раціоналістичної школи), що всі святі легенди загалом — витвори чистої фантазії і про якусь їх історичну вартість нема що й говорити. Доказом були, власне, «чудеса», без яких порядна легенда не може обійтися, як чоловік без насущного хліба, а ті чудеса супроти раціоналістичного канону, виставленого на самім чолі розвідки Морі, відразу мусили бути признані як витвори фантазії, і то тенденційної фантазії.

Делегай у своїй книжці ніде не полемізує з Морі, навіть не згадує про нього, але відразу ставить річ зовсім на іншім грунті. Для нього агіографічні* легенди не більше й не менше як історичні документи, і він з усім спокоєм і безпристрасністю історика прикладає до них ту мірку, яку мусить прикладати історик до всякого іншого документа. Він відразу бачить, що се документи окремого роду, що історичної правди в них мало, а зате багато видумок, але се ще не значить, щоб вони не мали ніякої вартості для історії цивілізації. Він аналізує їх старанно, виказує і групує їх складові часті, розділює їх

на окремі громади не однакової вартості. Маємо життя святих, оперті на чистих непорозуміннях. Із св. Кира Александрійського зробилася в Римі св. Пассера, якій і досі присвячена одна церковця (стор. 55). Не порозумівши грецького слова amphibalus (лук), один агіограф зробив із нього св. Амфібаля (90). З римського придорожного каменя, на якім була зазначена 83 миля, побожна легенда зробила пам'ятку 83 мучеників-вояків (93). З напису на нагробнім камені, де затерлося ім'я покійниці, а лишилися лише прикметники digna et merita, повстала св. Емеріта (95). Напис на фундаменті публічної лазні в Єраполі в Малій Азії, де оповідано історію подорожі фундатора тої лазні до Рима і його поворот до Єраполя, дав привід до повстання детальної і зовсім фантастичної легенди про св. Аверкія, фантастичної остільки, що оповідане про поганського жерця з невеличкими змінами перенесено на святого (96). І. Делегай подає досить довгий реєстр подібних історій, уважаючи їх повстання неминучим явищем при тому методі і тенденції, якого держалися старинні агіографи, що в першій мірі чули себе не істориками, а проповідниками. Їх характеристики шаблонові: коли святий, то вже в лоні матері усвячений, а коли невірний, то вже в повнім значенні «тиран», impiissimus. Коли про якогось святого не відомо нічого, крім імені, то компілюють його житіє з інших житій, вплітають у нього мотиви, взяті з уст народних, зі старих книг. Локальні культи, конкуренція різних відпустових місць, появи реліквій — се могутні чинники зросту легенд, і автор реєструє се все з повним спокоєм, як неминучу історичну появу, викликану духом часу і живою побожністю мас народних. Та для критика і історика являється властиве поле аж там, де він по документах (себто по варіантах одної легенди) з різних сторін і різних віків може слідити розвій тої легенди, її первісну форму, а в разі можливості історичне ядро і пізніші наверствування, парості, копії та переробки. Для прикладу автор подає розбір одної такої легенди про св. Прокопія Кесарійського, починаючи від простого і близького до фактів оповідання Евзебія і кінчачи відгуками сеї легенди в житіях св. Ефізія та Івана Александрійського.

Та найцікавіша в книжці І. Делегая VI глава, де розібрано детально твердження і здобутки новочасних учених щодо т[ак] зв[аних] пережитків старинних поганських культів у християнстві. Не можна сказати, щоб автор ви-

черпав сю скомпліковану тему, та принципіально треба признати йому рацію. Християнство переймало з поганської старовини поодинокі образи, уяви, ідеї, з якими зжився народ, так як приймало язик і злучені з ним образи; але культу поганського не приймало ніколи, щонайбільше — в разі острої конкуренції силкувалося своїм культом побороти поганський. Що на героях християнської легенди з часом начіплялися погляди, оповідання і вірування, які колись належали до героїв або богів поганського світу (прим., на св. Козьму і Даміана міфічні риси грецьких Діоскурів, на св. Николая міфічні легенди про Посейдона* і т. ін.), се виплив тої самої літературної еволюції агіографії, яку схарактеризував автор уперед і яка дала церкві, прим., у відомій повісті про Варлаама і Йосафа, подобизну індійського Будди. Побожна цікавість вірних любувалася тими образами, церков толерувала їх, але церковний культ ішов своєю окремою дорогою. І. Делегай розбирає деякі праці Узенера* й інших новіших учених, що силкувалися в легендах про св. Пелагію бачити пережитки культу Венери або в легенді про св. Лукіана пережиток культу Діоніса*, і виказує наглядно, що коли можна тут і в масі інших випадків говорити про запозику легендових мотивів, то про переймання поганського культу християнською церквою не може бути ані мови.

Одну увагу можна би зробити І. Делегаю: ігнорування християнських єресей і їх великої ролі при твореннї легенд, особливо в старій орієнтальній церкві. Маса звісток про творення серед старих гностичних сект* апокрифічних євангелій, діянь апостольських та апокаліпс велить нам догадуватися, що й пізніші секти, прим., маніхеї*, не покидали сеї роботи і що як апокрифічні оповідання на тлі євангельської та апостольської історії були з єретицького світогляду перероблювані, очищувані та вкорочувані до тої міри, щоб могли бути дані до рук правовірним християнам, так само було й з легендами про святих, причім варто зазначити, що до наших часів дійшли деякі легенди з виразними знаками їх первісної єретицької тенденції і навіть маємо виразні свідоцтва про перероблювання таких легенд у католицькім дусі.

DES KNABEN WUNDERHORN ALTE DEUTSCHE LIEDER GESAMMELT VON L. A. v. ARNIM UND CLEMENS BRENTANO

Drei Teile in einem Bande. Hundertjahres-Jubelausgabe herausgegeben von Eduard Grisebach, Липськ, 1906

Сказати по правді, ми надіялися дещо більше від сього видання, ніж воно дає. Збірка Арніма і Брентано* занадто відома, занадто популярна в Німеччині і поза її границями як перша проба збірного видання німецьких людових пісень, щоб треба про неї говорити ширше. Інша річ — критичне видання з науковим, порівняльним апаратом, що позволив би роздивитися в цілій масі подібних пізніших видань і в масі публікацій німецької пісенної творчості. Таке видання було би справді пожадане, і ми, знаючи ім'я Едварда Грізебаха як визначного письменника і фольклориста, надіялися від нього, власне, такого видання. На жаль, Е. Грізебах, що вмер з початком сього року ще перед виходом сеї книжки, не дав того, що можна було надіятися від нього. Він обмежився на передрукуванні тексту, не подаючи навіть джерел там, де їх не подали перші видавці, від себе ж додав лише передмову (стор. I—XXI), в якій оповів історію першої появи сеї збірки.

Першим імпульсом до збирання нар[одних] пісень була, як відомо, книжка англійського пастора Томаса Персі, видана в лютім 1765 р. в трьох томах у Лондоні, п[ід] з[аголовком] «Reliques of Ancient English Poetry, consisting of Old Heroic Ballads, Songs and other pieces of our earlier poets (chiefly of the Lyric Kind) together with some few of later date». Персі вмер 1811 р. ірландським єпископом у Дроморі, доживши до четвертого видання своєї збірки, яка зробила велике враження не лише в Англії, але також у Німеччині. Виписками з листів сучасних німецьких учених та письменників Е. Грізебах ілюструє се враження, констатує вплив збірки на Гердера*, Гете* і Бюргера і оповідає коротко про перші, дилетантські

збірки Ніколаї* та Гердера, поки два молоді романтики Арнім і Брентано не видали з кінцем 1805, але з датою 1806 р. перший том отсеї збірки. Варто зазначити, що дехто з виданих письменників старшої генерації, як ось відомий перекладач Гомера та інших класиків, Йоганн-Генріх Фосс*, накинувся на нову збірку з завзятою лайкою, називаючи її «zusammengeschaufelter Wust»[1], закидаючи текстові «mutwillige Verfälschungen»[2] і навіть підроблені фальсифікати і кінчачи досадними словами, що в остатніх (2 і 3) томах збірки «wird ein heilloser Mischmasch von allerlei buzigen, truzigen, schmuzigen und nichtsnuzigen Gassenhauern samt einigen abgestandenen Kirchenhauern uns vorgeschüttet»[3]. Справді, нелегко зрозуміти сердитість старого Фосса, хоча, з другого боку, правда була в тім, що в збірці Арніма і Брентано до дійсних народних пісень домішано масу передруків із старих летючих листків і навіть із нових поетів, в тім числі навіть таких бездарних, як Пфефель*. Та невважаючи на се, книжка мала успіх і була незліченні рази передруковувана, і отсе нове дешеве видання (2 кор. за оправлений том), певно, придбає їй тисячі нових прихильників. Наукового ж оброблення треба ще почекати.

---

[1] Безладним нагромадженням *(нім.).— Ред.*

[2] Навмисну фальсифікацію *(нім.).— Ред.*

[3] Нам подають тут безсовісну мішанину всіляких вульгарних, солодкуватих, брудних і нікчемних вуличних пісень разом із затхлими церковними співами *(нім.).— Ред.*

М. Н. СПЕРАНСКИЙ*. ПЕРЕВОДНЫЕ СБОРНИКИ ИЗРЕЧЕНИЙ В СЛАВЯНО-РУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ. ИССЛЕДОВАНИЯ И ТЕКСТЫ

(«Чтения в имп[ераторском] Обществе истории и древностей российских при Московском университете», 1901, кн. IV, стор. VI + 154 + 48; 1905, кн. I, стор. 157—450; кн. II, стор. 451—577 + 49—245)

Ся величезна монографія — се, нарешті, фундаментальна праця про ту частину староруського і старослов'янського письменства, що відома під назвою флорілегіїв і якої найвиднішою і найпопулярнішою появою була староруська «Пчела»* різних редакцій. Проф.Сперанський присвятив тим збіркам апофтегм і речень мало що не двадцять літ праці і дав нам книгу, що справді може принести честь російській науці. Автор перевів свою працю строго методично, слідить початок і розвій кождої окремої пам'ятки, її первісну форму і пізніші розгалуження на різні редакції і, не зупиняючися на староруських та старих слов'янських (сербських та болгарських) текстах, скрізь доходить до первісних, грецьких джерел і з великим друкованим та рукописним апаратом усталює зв'язки та взаємини там, де досі переважно видко було хаос або каприз різних невідомих редакторів або копіїстів. Він не жалує праці, багато труду присвячує дуже детальному порівнянню текстів слово за словом і речення за реченням, бере до помочі язикові та історично-літературні досліди, щоб дійти до якнайдокладніших і найпевніших висновків. При кождім новім тексті він докладно розбирає всю присвячену йому досі літературу на всіх приступних язиках і, критично зводячи вкупу та контролюючи здобуті нею висновки, доповнює їх новими матеріалами та увагами. Ще раз показується і на сьому полі вага слов'янських рукописних перекладів із грецького, які в многім доповнюють наші відомості про самі грецькі тексти. Досліди проф. Сперанського подають також цінні причинки до історії сербської, болгарської та старої української літератури, і через те

його книга повинна статися настільною книгою кожного славіста.

У вступнім розділі подає автор дефініцію апофтегм, ілюструючи їх визначенням різниці між ними і приповідками (приповідки народні, коротші, пластичніші, апофтегми довші, книжні, більш абстрактні, звичайно виривки з писань або промов якихось славних мужів і передаються на письмі). Автор вказує їх початок у старій Греції в четвертім столітті до Хр[иста], вказує на грецьку школу, що плодила той рід письменства, що зразу служив для цілей філософічного навчання, та з часом, особливо перейшовши на римський грунт, ввібрав у себе афоризми юридичного, політичного та етичного змісту, в тій розширеній формі був унаслідженим християнством і розрісся в величезні антології, впорядковані різними методами, де виписки зі старих класичних та геленістичних письменників чергувалися з виписками із св. письма та отців церкви. Найважніші з тих антологій, се «Святі паралелі» Івана Дамаскіна*, «Святі главизни» Максима і «Пчела» якогось монаха Антонія. Перша з тих антологій містила зразу лише церковні тексти, та з часом була розширена доданням класичних афоризмів; дві дальші, залежні від неї і роблені почасти на її подобу, були відразу мішані, християнсько-класичні.

«Святі паралелі» Дамаскіна хоч були перекладені на церковнослов'янську мову, але не здобули собі тут популярності. До нас дійшла усього одна їх копія, та й то неповна. Проф. Сперанський опублікував просторі витяги з неї і доказав детальним аналізом змісту й язика, що переклад був доконаний у Болгарії десь у XIII в. Головна частина праці (розділи III, IV, V і VI) займається «Пчелою», а власне, найширше оброблений розд. III (стор. 155—329) займається найстаршою «Пчелою», що в XII чи XIII в. була з грецького перекладена «на Руси, скорее всего на юге ее, где был и культурный центр, более близкий Византии» і то безпосередньо на староруську мову, тодішню літературну мову Русі (стор. 329). Цікавий для нас невеликий екскурс автора (стор. 305—314) на питання про відносини «Пчелы» до «Моленія Данила Заточника». Досі висловлювано в російській науці здогад, що Данило черпав із «Пчелы». Проф. Сперанський, уставивши дату першої редакції «Пчелы» на XIII, а другу на XIV вік, констатує, що з першою редакцією «Моленіе» не має майже

нічого спільного, а ті 5 афоризмів, що виявляють деяку спільність, узяті Данилом, запевно, не з «Пчелы», а з письма святого або з Геннадієвого «Стословця», що містився вже в «Сборнику Святослава*». Більше схожого бачимо між «Моленієм» і пізнішою, т[ак] зв[аною] другою редакцією «Пчелы», але тут очевидно, що ся друга редакція черпала із «Моленія», а не навпаки. Значить, дослід над перекладами «Пчелы» не дає нам ніякої вказівки на час повстання і склад «Моленія».

Як доповнення до сеї розвідки про стару руську «Пчелу» подано в розд. IV огляд сербських уривків «Пчелы», які «оказуються всі частинами скороченої переробки руської «Пчелы». Інтересніший у розд. V огляд болгарської «Пчелы», якої філіацію проф. Сперанський віднайшов у однім сербськім (Крушедольськім) рукописі і в тім староболгарськім рукописі, що містить переклад хроніки Малали (тут, властиво, лише зміст, титули розділів, а текст самої «Пчелы» затратився). Проф. Сперанський показує, що ся «Пчела» пішла від окремої редакції грецького тексту і була зроблена незалежно від руської.

Особливо цікавий для нас розд. VI, де розібрано українсько-руський переклад «Пчоли» з 1599 р., доконаний у Дермані*. Сей переклад, що сильно був розширений на Україні в XVII і XVIII в., виявляє сліди болгаризмів у мові, і проф. Сп[еранський] доходить до висновку, що його роблено з грецького друкованого видання при участі якогось монаха-болгарина, що пробував тоді в Дермані. При тій нагоді автор дає ширшу характеристику діяльності кн[язя] Курбського* в Білій Русі та кн[язя] Острозького, що був патроном Дерманського монастиря, і пробує схарактеризувати роль, яку грав сей монастир у історії просвіти та письменства при кінці XVI і в початку XVII в.

Дальші розділи праці проф. Сперанського (VII—XI) присвячені дрібнішим збіркам духовних і світських афоризмів, а власне, збіркам Менандра* і Григорія Богослова*, Нила*, Ісіхія*, Варнави* та зв'язаним із ними безіменним флорілегіям, вибіркам із Сіраха* і Соломона*, збіркам Геннадія, Евагрія, Таласія та Івана Златоуста* і, нарешті, італійській збірці «Fiori di virtù», що в XV в. постала у Венеції і тоді ж була перекладена між іншими також на сербську нар[одну] мову, а з Сербії прийшла також на Русь під заголовком «Цвѣты дарованія».

Можна б посперечатися з автором хіба за його історіософію в першім розділі його праці. Проф. Сперанський занадто, здається, повірив католицьким і православним ученим (головно французькому академікові Гастону Буассіє), представляючи історичний перехід від античного поганського світу до християнства як тихий, органічний зріст, мало що не як ідилю, в якій християнство майже від самого свого первопочину являється як первородний син античного світу, як побідитель, що обіймає в спадку культурні надбання античного поганства і, ублагороднивши їх своїм духом, передає їх грядущим поколінням. Власне, старі флорілегії, на думку проф. Сперанського, грали тут важну педагогічну роль. Вони були витвором грецької школи, перейшовши на римський грунт, збагатилися плодами римського політичного та юридичного думання, знов переходячи на візантійський грунт, виемансипувалися від римських форм, але збагатилися християнськими елементами і таким робом служили мостом, на якім грецька класична мудрість зливалася і браталася з новою, християнською. Мені видається, що старинні флорілегії ніяк не можна вважати реперторіями та магазинами античної науки і культури, а власне навпаки, що се були виплоди упадку тої культури, немов розрізнені колоски, зібрані з різних нив багатого духовного життя, повиривані з цілості, через що вони й не давали поняття про жодну науку, а навпаки, були шкідливі, раз, тому, що, привикаючи до тих виривків, пізніші покоління швидше забували самих авторів і все старе письменство, а по-друге, тому, що, даючи молодежі до рук оті флорілегії, школа давала їй рівночасно шкідливу ілюзію, що се справді вся «книжная мудрість», сим приучувала її до книжкового, словесного замість речевого думання, вбивала охоту і вмілість до власної критики й досліду і клала основи тої авторитативної педагогії, де все опирається на словах і на цитатах, із забороною власного суду і обсервації, якої відстрашливий образ представляє наука середніх віків. По новішим дослідам перехід від поганства до християнства не був ідилією, а великою боротьбою, в якій зруйновано масу культурних здобутків античного світу, а християнство відіграло тут роль не мирного спадкоємця, а власне, головного ідейного ворога, який перейняв від побідженого античного світу тільки дещо з його культурного надбання. Певна річ, флорілегії в інших краях, прим., на Русі, не

були симптомом упадку наукового думання і могли навіть дати імпульс до паростків нового розвою (прим., наш Данило Заточник), але первісні грецькі та старохристиянські твори сього роду не треба міряти пізнішою мірою, а треба старатися відповідно зрозуміти їх значення для того часу, коли вони повставали. Вже, прим., сам факт, що найстарший відомий нам християнський флорілегій — «Святі паралелі» Ів. Дамаскіна — заявляє себе виключно християнським, з виключенням усякої поганської мудрості, велить догадуватися, що процес розвою йшов трохи не такою дорогою, як се малює проф. Сперанський.

С. П. РОЗАНОВ. МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ РУССКИХ «ПЧЕЛ»

(Памятники древней письменности, CLIV), 1904, стор. 128

Отся невеличка розвідка, хоч писана незалежно від просторої монографії д. Сперанського*, все-таки доповняє її деякими деталями. Як відомо, крім основних редакцій «Пчелы» та інших флорілегіїв старшої формації, у нас було в обороті багато редакцій скорочених, перероблених. До таких належать, власне, ті рукописні збірки апофтегм, які обробив д. Розанов. Перша з них, з початку XVI в., має титул «Пчела а си словца избранна, от старчества наказаньа», зложена з тексту староруської «Пчелы» і дрібніших збірок Варнави, Менандра та Старчества, себто збірки правил монастирського життя, якій д. Розанов перший присвятив ближчу увагу (стор. 13—18), хоч і не чув себе в силі доходити до джерел сеї збірки та означити її редакції, полишаючи се будущому спеціальному дослідові. Далі він порівнює опубліковану ним «Пчелу» з сербськими збірками, з «Моленієм» Даниловим, з Менандром і дерманською «Пчелою», та обмеженість матеріалу не позволяє йому дійти до найважніших позитивних результатів, а те, до чого він дійшов, у головному сходиться з результатами праці Сперанського. Друга збірка, опублікована д. Розановим, має титул «Цвѣты сельные» і визначається тим, що до звичайних складових частин «Пчелы» редактор додав виписки із «Стефаніта і Ихнілата»*. Нарешті, третя стаття — се невеличкий вибір «Из «Пчелы» словеса избранная», що має деяке значення як проба самостійного угрупування старого матеріалу і також задля своєї мови.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО*

Автор отсеї книжечки, Володимир Самійленко, вродився 22 січня 1864 р. в Сорочинцях Миргородського повіту, ходив до гімназії в Полтаві, а в р. 1884 вступив до Київського університету, де займався студіями старих язиків — грецького та латинського, а також романських — французького й італійського. Він не держав урядових екзаменів і пішов на службу при телеграфі. Та проте йому не пощастило устроїти своє життя так, як би слід було для дальшого розвою його таланту. Проживши два роки у Києві і оженившися (це вже було в Чернігові), він був змушений для шматка хліба взяти посаду редактора «Земского сборника» при земстві в Чернігові, де пробув кількадцять літ. Покинувши там місце, побув коротко також у земській службі в Катеринодарі* і не менше коротко в Миргороді. Скасування російського указу з 1876 р.* і повстання української преси спровадило його до Києва, і ми від кінця 1905 р. бачимо його в рядах співробітників «Громадської думки»*, «Ради»*, «Шершеня»* та інших часописів.

Отсе ті немногі дані, які маємо про життя В. Самійленка. Коли додамо до того ще, що його поетична діяльність розпочалася 22 роки тому назад, що він містив свої поезії та переклади по всіх видніших українських виданнях, які в той час могли перейти через митарства цензури, а переважно друкував їх у Галичині (в «Зорі», «Правді»*, «Літ[ературно]-наук[овому] віснику», «Зернах»*, «Буковині» та «Дзвінку»*), то будемо мати все те, що бібліограф може сказати про зверхнє життя нашого поета.

Як мало сього! І як мало се все дає нам про Самійленка такого, що нам хотілось би знати! Який був його духовий розвій, які вчителі, які впливи, що корисно чи шкідливо

відбивалося на формуванні його душі і на її випливах — його творах? Нічого сього ми не знаємо. Сам Самійленко занадто скромний і тихий, щоб уводити нас у таємну робітню свого духу. І ми бачимо лише, як із тої робітні виходить твір за твором, поезія за поезією, всі гарні, деякі блискучі і цінні, як коштовні перлини нашої літератури, інші хоч і слабші змістом, та все однаково викінчені, виточені, обшліфовані і вилеліяні, всі написані бездоганно чистою, ясною, як небесна блакить, прозорою і дзвінкою українською мовою. І ся мова, ся гармонійність у творах Самійленка, то одна з загадок його появи. Він не силкується ставати на котурни, глаголати по-пророцьки, як небіжчик Куліш; говорить попросту і чистою мовою такою, що її однаково розуміють і нею любуються і над Сяном та Дністром, і над Дніпром і над Доном та Кубанню. Ніхто з сучасних українських і галицьких поетів не посідає секрету української мови і ясного вислову в такій мірі, як Володимир Самійленко.

Мусимо піднести ще одну важну річ: Самійленко не випускає своїх поезій так, як многі молодші поети, що ллють їх як воду, любуючися самим шумом і плюскотом і не дбаючи про те, що в них нема нічогісінько продуманого, а тим менше прочутого і прожитого самим поетом. У Самійленка кождий, навіть найслабший вірш продуманий основно, кожда строфа стоїть для себе як органічна цілість, нема в них повторень і перемелювання пустої полови, і відразу чуємо, що се говорить не лише талановитий поет, але також розумний, освічений чоловік, говорить серйозно про речі, які наболіли у самого і неначе самі просяться на уста. Можна не згоджуватися з його поглядами, сперечатися з ними, але від першої хвилі маємо враження, що, читаючи вірші Самійленка, чуємо слова чоловіка поважного, а не пусту гру слів.

Талант Самійленка якось, так сказати, не розвивався досі. Він відразу виступив готовий і відразу виявив головні прикмети своєї душі: поважну задуманість і сатиру, підправлену золотим українським, добродушним, а не гризьким гумором. Отсей гумор, що немов усміхається крізь сльози,— се одна з найвизначніших прикмет нашого поета. Він і тут не гониться за зверхніми ефектами, не полює на сенсацію, говорить попросту, не раз аж ніби наївно, але ми так і бачимо, як його очі сміються, а на устах висить вираз: «Я ж вас усіх розумію наскрізь!»

Отся книжечка, що містить у собі весь 22-літній поетичний доробок Вол. Самійленка (крім його драматичних творів і одного оповіданнячка та перекладів із Мольєра* та Данте*), повстала головно заходом і працею д. М. Мочульського, який не пожалував труду переглянути всі доступні йому галицькі й українські видання, де вроздріб друкувалися поезії Самійленка, позводити з них копії, усталити дати їх написання та вказати, де що було друковано, і надто перевести переписку з автором щодо делікатного питання, які псевдонімні та анонімні речі, признавані йому усною чи писаною традицією, вийшли справді з-під його пера, а які ні. Шан[овний] автор з усякою готовністю уділив усіх жаданих інформацій і таким способом отсю збірку, якій даємо вибраний ним самим титул «Україні», можна вважати *першим повним, хронологічно впорядкованим і самим поетом авторизованим виданням поезій Володимира Самійленка*.

Бажаємо шановному автору, щоб дальші роки його життя — дай боже йому їх якнайбільше! — зложилися корисніше для його поетичної продуктивності і щоб у році ювілею його 25-літньої діяльності Україна могла поздоровити його з новим, ще кращим від отсього томом його власних творів!

ПЕРЕДМОВА

[ДО ВИДАННЯ «М. ДРАГОМАНОВ, ЛИСТИ ДО ІВ. ФРАНКА І ІНШИХ. 1881—1886». Львів, 1906]

Думка видати листи М. Драгоманова повстала в кружку його галицьких прихильників майже зараз по його смерті під впливом того авторитету, яким у тім кружку тішилася особа покійника, а також під впливом погляду на чимале значення тих листів для розвою галицько-руської інтелігенції. За виконання тої думки взявся найгарячіший прихильник Драгоманова в Галичині, д. М. Павлик. Його зусиллям і заходам удалося не лише зібрати з приватних рук значну кількість листів Драгоманова, але надто з паперів Драгоманова, що зберігаються досі в Софії, видістати всю кореспонденцію галичан до нього. Маючи такий матеріал у руках, д. Павлик уложив собі план публікувати листи Драгоманова всуміш з листами його кореспондентів, і то кождого кореспондента окремо, додаючи при тім пояснення і вступні студії від себе. Не хочу відмовляти тому методу вартості, та не можна закрити також його хиби. Драгоманов старанно зберігав усі адресовані до нього листи, але його кореспонденти рідко зберігали його листи, а інколи вони, хоч і збережені, лишилися д. Павлику недоступними. Відси вийшло таке лихо, що листів галичан, переважно пустих і не вартих друку, набралася купа, а листів Драгоманова мало, а інколи (от прим., у виданій недавно д. Павликом кореспонденції з пок[ійним] Танячкевичем*) читач замість листів Др[агомано]ва має в руках чистісіньку воду, себто пусту, хоч шумну фразеологію пок[ійного] Танячкевича.

Виходячи з того погляду, що в кореспонденції Драгоманова мають головну вартість власне його листи, я видаю отсе першу половину тих його листів, писаних до мене

і до інших людей через мої руки або взагалі збережених у мене (в часі їх присилки вони іноді ходили по руках у досить широкім кружку, часто пропадали, а іноді зберігалися далеко від первісного адресата) як причинок до його біографії й характеристики. З огляду, що ті листи писані в першій половині 80-х років, отже, найпізніші з них мають рівно 20 літ за собою, з огляду, що політичні і громадські відносини від того часу і в Росії і в Галичині значно змінилися і ті роки, в яких писалися листи, враз із їх відносинами відсунулися вже, так сказати, на віддаль історичної перспективи, я вважав зайвим заховувати всякі дискреції, якими ледве чи можуть чути себе діткненими живучі ще люди; про те, щоб кому з них могло ще тепер пошкодити те, що писав про нього Драгоманов перед 20 роками, не може, здається, бути ані мови.

Моя кореспонденція з Драгомановим розпочалася зимою в початках 1877 р. і тяглася до самої його смерті. В тім протязі часу бували довші перерви, та всі листи від 1877 до кінця 1881 р. пропали в тривожних роках мого кочового життя. З пізніших літ заховалася майже повна сотка; се, очевидно, також не комплект, бо іноді наші листи бігали досить часто туди й назад, а Драгоманов мав звичай не раз писати листи день за днем або, запізнившися одного дня, присилати два листи в одному конверті. До тих листів, адресованих до мене, я додаю деякі речі, переважно також епістолярного характеру, друковані чи то по тогочасних газетах, чи окремо, тепер рідкі і нелегко доступні, а потрібні, як побачить читач, для зрозуміння відносин Драгоманова до галичан, далі т[ак] зв[ані] соборні послання Драгоманова до киян і інших українців з р. 1886 і 1887, що виплили в головній часті з його відносин до галичан, кілька листів до поодиноких українців, що приїздили до Львова для порозуміння з Драгомановим, і, нарешті, пару листів до галичан (Богдана Бачинського та другого неназваного адресата), які знайшлися між моїми паперами. Свої уваги обмежив я до minimum, не розв'язував (з деякими виїмками) псевдонімів та анонімів людей, названих у листах, і не пробував пояснювати всіх детальних згадок про книжки, газети, статті, поміщені в листах; се вимагало би праці та пошукувань, на які у мене нема часу, та й небагато причинилось би до розуміння самого тексту листів, які майже скрізь і без того вповні зрозумілі. Так само в отсій передмові я не думаю детально розбирати змісту листів ані

коментувати їх. Се все діло будущого монографіста, що захоче писати біографію Драгоманова. Позволю собі лише тут, для заповнення прогалин на початку кореспонденції, подати кілька споминів про ті часи.

Михайла Драгоманова бачив я уперве десь у початку 1876 р., коли він, емігрувавши з Росії, їхав до Відня. Я бачив його тільки коротку хвилю в аудиторії Ом. Огоновського в університеті; Огоновський своїм псевдокласичним стилем дякував йому за те, що «зволив почтити його аудиторію своєю присутністю», а по його відході мав Драгоманов до кружка молодежі, який обступив його (я не був між ними), сказати, що скільки бував по Росії і Європі, а таких глупих викладів, як у Львові, не чував ніде. За весь час побуту Драгоманова у Відні я не мав з ним ніяких зносин.

Восени 1876 р. прибули до Львова два російські емігранти, Кузьма Ляхоцький* і Ястремський*, і замешкали у М. Павлика, що під час переїзду Драгоманова через Львів найближче зійшовся і відтоді ж кореспондував з ним. Я був раз чи два рази у них на квартирі, та десь коло різдва почув, що обох емігрантів, а за ними й Павлика, арештовано. Тоді я поспішив повідомити Драгоманова про се, що сталося, і передати йому деякі вісті з Києва, привезені приїжджим відтам земляком, який, виїжджаючи зі Львова, своїм необережним поступуванням звернув на себе увагу і, мабуть, стався мимовільною причиною перших львівських арештів. Я не тямлю, чи многими листами я обмінявся з Драгомановим у ті перші місяці нашої кореспонденції, та в липні 1877 р. мене арештували на підставі одної згадки в листі Драгоманова, адресованім не до мене, переданім через руки приїжджого польського емігранта Котурницького, який привіз був із собою значну масу (не знаю, для кого призначених) книжок і, пробувши два тижні в отелі, буваючи в польських товариствах і кружках, не знайшов часу повіддавати русинам адресовані до них листи, поки його разом з листами і книжками не накрила поліція. Отже, в однім із тих листів Драгоманов подає не то поради, не то розпорядження, що робити руським поступовим кружкам у Відні і в Галичині, і, між іншим, згадує про мене, що я маю невідомо чого і до кого поїхати на Угорщину та об'їхати Угорську Русь. Я був тоді на третім році університету, з запасом знання мало що більшим від того, який виніс із гімназії, бо університет Львівський дрімав тоді сном праведних на т[ак] зв[аних]

Brotstudium[1], для поїздок чи то агітаційних з політичною метою, чи хоч би навіть чисто етнографічних не мав ані підготування, ані часу, ані засобів. Догадка прокуратора, що се очевидний слід розгалуженої політичної конспірації і що Драгоманов промовляє тут як голова, що має право командувати, видалася мені так дикою, що я навіть, крім простого заперечення, не міг боронитися против неї. Мене засуджено головно на підставі того листа, який признано фактичною вказівкою на існування серед нас тайного товариства. Се була перша і тривка зав'язка моєї кореспонденції з Драгомановим.

Вийшовши з тюрми зимою, я почув себе мов спущеним на дно. Правда, наразі я перейшов жити до Павлика, що тоді жив у Львові зі своєю сестрою*; по якимось часі до нас прилучився Остап Терлецький, і ми жили разом усе літо 1878 р. Я сам не мав ніякого джерела доходу і жив коштом Павлика, recte[2] Драгоманова як співробітник «Громадського друга»*. Павлик станув на тій думці, що всі університетські студії тепер ні до чого, бо посади він ані я не дістанемо. Я одначе записався на університет і засів до семінарійної праці про Лукіана*, а рівночасно предложив декілька розвідок і виголосив пару рефератів у психологічній семінарії проф. Охоровича*. Та швидко я побачив, що на «Громадського друга» слаба надія, що серед галицько-руської суспільності панує перестрах, що нас оминають як заповітрених наші недавні знайомі, а ті, що хочуть мати якесь діло з нами, дають нам рандеву десь по кутках, щоб ніхто не бачив. Я не знав, що мені робити, і звернувся з запитом до Драгоманова, що він порадить мені. Я дістав від нього дуже розумний лист, що все те, що сталося з нами, властиво невелике нещастя, що кара наша дуже мала супроти аналогічних кар у Росії і, зрештою, я повинен дбати сам за себе.

Коли Павлик зимою 1878 р. виїхав до Женеви, я опинився зовсім на льоду. Якийсь час я жив на кредит у наборщика пок[ійного] Данилюка, тинявся по товаришах, не раз не обідаючи цілими тижнями, і, нарешті, не скінчивши університетського курсу, виїхав на село, де мав дістати лекцію. Та по дорозі в містечку Ясенові коло Коломиї мене арештували, подержали без ніякої підстави три

---

[1] Буквально: хлібних студіях *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Правильно *(лат.)*.— *Ред.*

місяці в тюрмі і по етапу відвезли в рідне село. Там я прожив півтора року, зайнятий селянською роботою, викінчив тим часом переклад першої частини «Фауста» і повість «Захар Беркут», призначену на конкурс «Зорі», розписаний Партицьким*. Треба додати, що, вийшовши з коломийської тюрми, я почав разом з І. Белеєм* видавати «Світ»*. Та що я переважно жив на селі, а редакційна робота і коректа спадала на Белея, зайнятого також заробітком на щоденне удержання (він тоді був новинкарем у «Ділі»), то не диво, що «Світ» був редагований не зовсім добре. Драгоманов сердився за те, що його статтю про Костомарова* в ч. 1і 2 подано без його підпису, не тільки усунувся від дальшого співробітництва, але лаяв «Світ», називав його в листах «галицькою помийницею», поки його редактор не стратив і решти охоти і не покинув видання. Драгоманов, одначе, звалював вину закопання «Світу» на мене одного і довго колов мені ним очі.

Те, що було далі, побачать читачі в листах Драгоманова до мене. Для історика літератури і спеціально розвою Галичини вони мало інтересні. Драгоманов на підставі особистих вражень не міг об'єктивно дивитися на галичан, в тім числі й на мене; в його листах тої об'єктивності ще менше, ніж у його друкованих працях. Та зате цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його острого логічного розуму, що йшов рука в руку з безоглядним егоїзмом у поводженні з людьми, з браком вирозумілості і невпинною фантазією, яка йому самому, на вид так холодному та поміркованому, раз у раз мішала всі рахунки.

Я не буду детально розбирати змісту його листів до мене; подаю їх до рук публіки без найменших пропусків і змін, як документи, хоч і як при тім терпить моя амбіція. Тільки тепер, прочитуючи їх у цілості, я зрозумів, як мало ті листи дали мені для розширення мого світогляду, а зате як багато важкої муки вони причинили мені. Мені видається, що Драгоманов, певне, сам того не знаючи і не відчуваючи, робив собі з мене жорстоку гру, мучив, відпихав і знов притягав мене, зовсім безцільно, бо ж ані для загальної справи, ані для мене самого се не принесло ніякої користі. Драгоманов поводився зо мною не педагогічно,— се я писав йому колись у однім листі з гірким почуттям і се повторяю тут прилюдно з таким же почуттям.

Зате там, де Драгоманов свобідний від особистого упередження, де він порушується в ширших межах ідейної

дискусії і не зачіпає нелюбих йому осіб, його листи справді можна назвати високими зразками епістолографії. До таких листів належить поперед усього т[ак] зв[аний] перший лист до киян, писаний з великим багатством аргументів і при тім простим та ясним висловом, піднесеним дивною сердечністю та трагізмом тону, що так і хапає за серце. Певна річ, meritum[1] того листа не зовсім таке сильне, як його зверхня форма. Відносини Драгоманова до «Київської громади»* історик мусить оцінювати не зовсім так, як їх оцінює сам Драгоманов. Досить буде згадати ту працю, задля якої він головно виїхав як делегат громади за границю: видання українського журналу. Що, власне, журнал, видаваний українською мовою на рівні європейських revues[2], бажала мати «Громада», се я знаю з уст того делегата, що приїздив зимою 1876 р. до Львова і телеграфічно запитував відси Драгоманова: «Wie mit Journal?»[3] А що ж зробив Драгоманов із того журналу? Видавництво «Громади»*, ряд альманахів, цінного, хоч досить односторонього змісту, але, власне, щодо форми редагованих монструально, видаваних без ладу, заповнених довжезними і іноді досить механічно зліпленими статтями самого Драгоманова (до таких зліпків треба зачислити статтю про школи* та фейлетонове балакання на майже 200 сторін друку п[ід] з[аголовком] «Україна і центри»*). Та се не все. В переднім слові до «Громади» Драгоманов під враженням кружка свіжих знайомих анархістів-федералістів у Женеві підпустив на власну руку їх програмові ідеї також у програму «Громади» і сим, певно, не причинився до скріплення зв'язків «Громади» та й усього українського загалу з собою.

Так само й другий план Драгоманова, повзятий ним на власну руку, план, на якім головно розбилися його зносини з «Київською громадою», себто план видання повного і стереотипного «Кобзаря» в Женеві, не можна признати таким простим та раціональним, як се видавалося Драгоманову. Поперед усього при тодішніх цензурних обставинах у Галичині, де суди з принципу конфіскували все, що приходило з женевською фірмою, було більше як певним те, що й «Кобзар» Шевченка, виданий під фірмою

---

[1] Достоїнство, гідність *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Періодичних видань, журналів *(франц.)*.— *Ред.*
[3] Як справи з журналом? *(нім.)* — *Ред.*

Драгоманова, відразу зробиться забороненим товаром не лише в Росії, але також у Галичині, а в такім разі й друкувати і стереотипувати його нема ніякої цілі. А по-друге, як бачимо з власного признання Драгоманова в однім далі надрукованім листі, вже при кінці своєї праці над «Кобзарем» він побачив, що для такої праці у нього в Женеві нема відповідного матеріалу, нема ані перводруків, ані автографів, ані засобів до усталення хронології Шевченкових творів. Може, се й була причина, для чого видання Драгоманова, що по його запевненням було вже майже готове в стереотипах, так і пропало і ані одна його відбитка не появилася в світ.

Найбільше приходиться пожалкувати того, що й третій план Драгоманова, в якім він бачив діло свого життя, себто видання третього тому політичних пісень укр[аїнського] народу, лишився невиконаний і матеріали, яким він у своїм листі признавав таку високу вартість, і досі лежать між його паперами, не доступні для дослідників. Сказавши по правді, другий том тих пісень* (уважаючи першим томом те, що було опубліковане в Києві* під фірмою Антоновича і Драгоманова) міг був переконати Драгоманова, що таку працю робити в Женеві, серед емігрантських сварів і здалека від рідного грунту було майже неможливо. «Політичні пісні», видані в Женеві в двох випусках, зовсім не збудили такого ентузіазму ані серед публіки, ані в наукових кругах, який збудило було київське видання. Вбожество матеріалу і монотонність коментарія, при чім не обходилося без явних натягань, усе те було сильним контрастом до тої певності себе та до того ентузіазму, з яким сам Драгоманов у листах говорив про свою працю. Особливо в Галичині, де се видання — одинока з женевських публікацій — якимось чудом не було сконфісковане, воно не зробило ніякого враження. Тим більші надії були на третій том, що мав говорити про події на Правобережній Україні, про гайдамаччину та Коліївщину. Драгоманов працював над ним ще в Софії, та в якім стані лишилася та його робота, сього не знаємо.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

ПРОБА ХАРАКТЕРИСТИКИ

В р. 1886 я був удруге в Києві. Серед шумливої купки студентів мені представили одного, низенького, круглолицього, чорнявого хлопця:

— Володимир Самійленко.

— Сивенький, Сивенький,— додав представлений з якимось сердечним усміхом, що так і западав у серце, і, злегка похиливши свою круглу голову, показав на ній серед чорної шевелюри розсипані тут і там жмутки сивого волосся.

Я радісно стиснув його руку. Ім'я «Сивенький» було мені знайоме; як співредактор львівської «Зорі» я одержав був перед тим декілька його віршів, які зразу вдарили мене чимсь незвичайним, щирим і близьким серцю. Усміх, з яким молодий автор прийняв моє вітання, неначе відразу зробив його ще знайомішим, ще ближчим мені.

Не тямлю вже, що ми розмовляли тоді. Сивенький, зрештою, не був охочий до розмови. Говорив складно і гарно, але попросту, без іскри пафосу, як приятель до приятеля, а серед веселого гурткового шуму та при палких промовах молодих ораторів звичайно лиш усміхавсь своїм тихим, соняшним усміхом. Отсей усміх найбільше вбився мені в тямку і лишився в ній, як тихий промінь весняного сонця, ясний, але не палкий і повний невимовного часу. Я й досі не можу згадати і уявити собі обличчя Самійленка без того доброго, трошки гумористичного, але глибоко сердечного усміху.

Вдруге я бачився з ним, здається, 1887 р., коли він з громадкою київської молодежі приїхав був на літні вакації до Львова і прожив тут кілька тижнів. І тут ми рідко видалися. Самійленко не любив шумних розмов, а тим менше нестерпної фразеології та нічних пиятик, до яких

привикла наша львівська молодіж. Цілі дні він проводив у своїй студентській квартирі, рад, що інші її жильці так рідко бували в ній, годинами лежав на канапі і розмовляв з одинокою товаришкою, своєю невідступною гітарою.

Та одного разу мені таки пощастило перервати його сибаритський супокій. Я намовив його взяти участь у пішій прогулянці до недалекого села Вовкова*, куди нас запрошував відомий чеський етнограф і ентузіастичний приятель русинів, пок[ійний] Франтішек Ржегорж*, що жив тут при своїй сестрі та шуринї Дошлім, який держав у посесії тамошній фільварок, власність монахів-домініканів. Нас зібралося до тої прогулки людей з десяток; до нас прилучився також польський поет Ян Каспрович*, познанчик, що тоді разом зо мною став був співробітником «Kurjera Lwowskiego»*.

День був літній, гарячий; на небі ані хмариночки. Та проте, вибравшися з львівських мурів через стрийську рогачку, ми почули себе освіжені духом широких піль та лісів, що дрімали без вітру оподалік по обох боках шосе. Приходилось іти тим шосе; звісно, галицьким звичаєм, по обох боках шосе йшли самоправно утоптані стежки для пішоходів, та все-таки з запиленого шосе, чи то при переїзді якогось воза, чи й так собі з доброго дива, за подмухом якогось ледве чутного для нас вітерка вставали тумани куряви, немов наважилися по-своєму зробити нам дорогу приємнішою.

Я поневолі шукав очима Самійленка, що від якогось часу одставав від нашої шумної, балакучої та співучої компанії. На його лиці малювалася ціла трагедія. Воно було спотіле та посивіло від дорожнього пилу. Кождий туман, що, схопившися з шосе, так і біг, бачилось, навмисне йому наздогін, він міряв такими очима, як свого смертельного ворога, а його уста ледве чутно вимовляли якісь сердиті фрази.

— І яка нечиста сила підвела мене до отсеї дороги? — промовив він голосніше.— Ну, чи видав хто такого дурня? Що мав би полежати та пограти на гітарі, а я тут плентаюся та душуся в пиляці. Ні, ані кроку далі. Вертаю до міста, їй-богу, вертаю.

Я підійшов до нього і старався додати йому духу.

— Он уже недалеко Сокільницька коршма,— мовив я,— там спочинемо, дістанемо і горілки, і підсметання, а відтам уже до Вовкова лиш рукою подати.

Він завагався. Не знати, чи всміхнулась йому ідея спочинку в тіні під розлогими каштанами, що отіняли перед типової галицької мурованої коршми в недалекім уже селі Сокільниках*, чи ідея чарки та підсметання, досить, що він якось знехотя прискорив ходу і порівнявся з рештою компанії. Але ще кілька разів я бачив на його лиці те саме трагічне вагання; повільний хід під сонячною спекою, все нові тумани куряви щохвилі знеохочували його до дальшого ходу, і він з глибини душі буркотів:

— Ні, бий мене сила божа, коли хоч кроком поступлю далі!

І поступав далі, підгонюваний то жартами, то заохотами товаришів.

Нарешті ми дійшли до коршми, розташувалися під каштанами, випили, закусили, заспівали, до чого так і манив вид широкого пустого поля, Сокільницької толоки, що з давен-давна стояла пустою «задля військової потреби»: бачите, тут відбувалися щороку в червні і липні вправи артилерії. В різних місцях широчезної толоки стояли ще ряди синьо та червоно помальованих дощок, повирізуваних на подобу вояків, що мали «маркувати» оборону або напади на артилерію; де-де були покопані рови з насипами, місця захисту для дійсних вояків перед грою артилерії; далеко-далеко, аж десь на зубрянській границі, виднілися високі, трапезоїдно прикроєні насипи артилерійської «шайби» (мети, до якої стріляють) з її сигналами. Все це надавало пустій толоці вираз якогось незвичайного оживлення.

Сьогодні вправ не було, а то б нам довелось було вертати назад до Львова, бо в часі вправ ціла ся величезна площа обставлена вояцьким кордоном, який не пускає нікого задля небезпеки гарматних куль і шрапнелів. На наше щастя, показалося з оповідання коршмаря, що й завтра вправ не буде, бо артилерія дістала тридневий «рут» (з німецького ruth, спочиньте). Значить, і завтра вертатимемо без паради-канонади! Се заохотило нас, і, спочивши добру годину та покріпившися гаразд, ми рушили в дальшу дорогу. Тепер ми лишали ненависну шосе праворуч, а самі подалися вліво на «польську дорогу», не шутровану і не трамбовану, а від біди обкопану рівчаками, уїжджену колесами та де-де сильно пориту водотоками від літніх дощів. Перед нами стелилася зелена толока з типовими ще зеленішими купинами, де-де залюднена то рядами,

то безладними групами синіх дощаних вояків. Тільки геть на краю обрію манячів темною смужкою вовківський лісок, за яким у видолинку здовж річки Зубрянки тулилося невидне для нас село Вовків, мета нашої мандрівки. Та не пройшли ми й сто кроків, коли бачу, Самійленко став, повний якоїсь твердої рішучості.

— Ні, далі не піду! — промовив він.

— Що се вам, чому не підете? — запитав я.

— Далеко. Що се у вас за поле: йди, йди і все немов на однім місці стоїш?

— Як же на однім? Гляньте назад себе, як далеко вже коршма.

— Тото, що далеко. А перед нами як далеко! Не піду, ні за що не піду. Вернуся до коршми, діждуся якоїсь хури, що їхатиме до Львова, і поїду.

— Але ж гляньте, онде вже лісок недалеко,— заохочував я його.

— Що за лісок? Який там лісок?

Я показав йому темну смужку на краю обрію.

— Се недалеко? Се ж десь на краю світу! — з розпукою мовив Самійленко.— І що се за лісок? Се не лісок, а якийсь очерет.

— Ні,— кажу, — се лісок, гарний лісок, ось ходіть лишень!

— Ні, се очерет, і не діжде він, щоб я йшов до нього, — промовив Самійленко, сідаючи біля дороги.— От нехай він до мене прийде, коли йому цікаво! А мені не цікаво, і не піду.

Даремні були всякі вговорювання против сього українського стоїцизму. Та тут сталася несподівана пригода. Наші товариші, розбившися по толоці, почали знаходити відривки гарматних куль та товсті шматки шрапнелів, порозриваних набоями в часі вправ. Вони підіймали ті залізні шматки, що лежали в траві, придивлялися їм, складали їх докупи, бажаючи відтворити з них хоч одну цілість. Почалися пошукування по толоці, супроводжені веселими окриками. Самійленко зацікавився і подався й собі ж на толоку, шукаючи відломків. Нараз знайшов зовсім кругле і плоске денце зі шрапнеля, обломане з боків так гладко, що творило правильний кружок. Йому дуже подобалася ця залізна забавка, і, пригадавши собі, мабуть, свої хлоп'ячі часи, він почав «котькати» нею по дорозі. Пустить її котитися і сам біжить за нею, доганяючи. Впаде кружок

у рів або в калюжу, він не жалує труду, добуває його звідтам і котить далі. І той самий стоїчний українець, що перед хвилею сидів біля шляху і зарікався зробити хоч би крок наперед, тепер випередив нас усіх, зайнятий своєю забавою, бігав, гукав за своїм досить важким кружком із литого заліза, поки по якій годині такої праці разом з нами не опинився біля вовківського лісу. Він був увесь спотілий і задиханий від утоми.

— Ади!—дивувався сам собі.—Я думав, що й кроку не зроблю наперед, а через отсе покотильце аж ось куди забіг.

Всі зареготалися, і Самійленко й сам сміявся втішно. Потім розмахнувся ще раз і пустив своє покотильце котиться по дорозі. Воно побігло швидко, вдарилося о якийсь камінчик чи пеньок, скочило вбік і з розгону бовтнулося в рів, що тут у низині був глибокий і повний зацвілої води.

— Ну, тут йому й амінь! — промовив з резигнацією Самійленко і, вже не вагаючись, пішов з нами в дальшу дорогу.

Швидко ми опинилися у Вовкові, де нас радо прийняв Фр. Ржегорж, його сестра та шурин Дошлі. Пішли розмови, співи, далі поспіла вечеря. Другого дня хто з товаришів висиплявся, простягаючи натруджені ноги, інші подались оглядати село, а я з Каспровичем і ще де з ким, позичивши старий волочок пана Дошлія, подалися в річку ловити рибу. Дошлі збудив у нас велику охоту.

— Там у вирку,— говорив він за вечерею,— є величезна щука. Було їх дві, я бачив на власні очі. Повипливали наверх і грілися на сонці — як здорові поліна. Отже, одну я вбив із рушниці, а потім досягнув із берега гилякою, а друга втекла.

Нам, запаленим риболовам, не треба було се два рази мовити. Другого дня рано ми під проводом Ржегоржа рушили в похід. До нас прилучився і Самійленко. Польовими стежками серед нив уже майже дозрілого жита, пшениці, розцвілого льону та цвітучої картоплі ми поспішали до «вирка». Дорога була не зовсім близька, та серед такого раю природи і веселої розмови минула нам швидко. Ось скінчилися ниви, пішла низина і на ній широка лука, мов залив різнобарвних цвітів на тлі густої, соковитої зелені. Серединою тої долини плила річка. Біля броду ми з Каспровичем передяглися «до води», а Самійленко попробував у річці воду одним пальцем.

— Інтересно! — промовив він.

— Що вам інтересно? — запитав я.— Бачити щуку, яку ми зловимо тут?

— Е, ні,— відповів він.— Щуки ви тут не зловите. А от інтересно, як то ви вбредете по шию в сю воду. Вона ж майже кринична, така холодна.

І він мав ту чоловіколюбну сатисфакцію бачити, як ми, влізши в холодну воду, швидко посиніли, як качани на морозі, і хоч як храбрилися, незабаром почали голосно дзвонити зубами та трястися всім тілом, мов у лихоманці. Щоправда, се тривало коротко, не довше десяти минут; стріча з великою щукою влила немов огню в наші жили. На жаль, і тут Самійленко оказався пророком: великої щуки ми так і не спіймали, не з власної вини, а з вини дрантивого волочка. Се був старий, сильно перегнилий струмент: щука кілька разів попадала в його матню, та за кожним разом показувала нам свій широкий, як праник, хвіст і лишала в матні ще ширшу, на дві долоні діру. Даремно ми зав'язували діру і знов лізли у вирок, що декуди сягав нам буквально по самі вуха; щука, попавши в наш волочок, знов робила свіжу діру і втікала. І ми, нарешті, з важким серцем мусили покинути її, наново позав'язувати діри волочка та обмежити свою захланність на дрібніші риби, щучки, окунці та плотиці, яких і наловили доволі.

А Самійленко, поглядівши якийсь час на наші мученицькі міни та на марні зусилля в погоні за великою щукою, махнув рукою, вибрав собі гарне сухе місце серед цвітів на луці, поклався горілиць на траві та, захистивши голову від соняшного проміння розкритою парасолею, заснув з усім спокоєм чистого сумління.

Наловивши риби та лагодячися вже виходити з води, ми знайшли «курйоз природи»: на мілкому броді річки з каменистого дна її било джерело престуденої води з такою силою, що на спокійній поверхні річки творило немов кипучий прозірчастий стіжок, на якого дні у вирі кришталевої води ненастанно крутилися та підскакували зернята піску та дрібнесенькі річні раковини. Ми покликали й Самійленка поглянути на се явище. Він зацікавився на хвилю, поглядів на джерело, сказав своє звичайне «інтересно», а потім додав: «Байдуже», обернувся і, не дожидаючи, поки ми попередягаємось, потюпав стежкою назад у село.

Се не анекдоти, се всі мої особисті спомини про Самійленка. Більше нам не доводилось бачитися й досі, та я

чував про його дальше життя — майже все анекдоти, подібні до тих, які розказано вище. Він присилав на мої руки вряди-годи свої вірші, що друкувалися в галицьких виданнях, писав мені іноді листи, не широкі, не балакучі, але повні дружньої щирості і простоти, як і його мова. Раз я підбив його навіть (се було в кінці 80-х років мин[улого] в[іку]) на те, що він згодився зладити збірку своїх віршів для надрукування її в Галичині. Він власноручно переписав сю збірку, дав їй титул «Україні» і прислав мені*. На жаль, ся присилка трапила у мене на час безгрішшя і залягла в рукописі. Часть її ввійшла в його друковану збірочку «З поезій В. Самійленка» (Київ, 1890), а часть, видно забута автором, лишилася у мене в рукописі і тільки тепер, як несподіванка для самого автора, уперше появляється в друку[1].

Не хочу тут писати ані біографії Самійленка, ані систематичного розбору свіжовиданої збірки його поезій. Його біографії — не тої анекдотичної, якої пробу подано вище, а тої внутрішньої, духовної, не знає, мабуть, ніхто навіть із тих, що живуть із ним у близьких взаєминах. Наш поет у тім пункті мовчазливий і здержливий як мало хто із знайомих мені людей. Він мов соромлива панночка боїться відкривати тайники своєї душі і допускати до них посторонніх свідків. Така сама й його поезія, як його душевна вдача: здержлива, скромна, наскрізь ціломудренна й чиста. Ви не знайдете в його віршах, при всій свободі їх світогляду і смілості їх лету, ані іскорки модного тепер еротизму: його муза навіть там, де говорить про любов і про жертви любові (див. один із його давніших, ще майже хлоп'ячих віршів, «Грішницю» (стор. 2), написану ще 1884 р.), висловлюється здержано, щиро, але без тіні пафосу або кокетерії.

Так, поезія В. Самійленка, навіть та найінтимніша її частина, навіть його лірика, не дає нам ключа до його духової біографії, до його індивідуальності. Все пережите автором, усе, чим тішилося і мучилося його серце протягом отсе вже звиш двадцяти літ його поетичної творчості, лишилося досі тайною, в яку ми не маємо ані змоги, ані права входити. Так зате в його поезіях і в усіх його творах виявлялася Самійленкова душа як тип, вірний життю

[1] Дивись В. Самійленко. Збірка поезій, вид. «Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки». У Львові, 1906, стор. 19, 46, 48, 51—55.

й дійсності у всіх деталях, хоч і позбавлений індивідуальних прикмет, як тип вповні сучасний, український, коли хочете навіть лівобережний, а при тім вповні симпатичний. І отсей його духовий тип, який робиться в моїй душі все ясніший і виразніший по прочитанні кождої поезії В. Самійленка, я бажав би списати і передати тут так, як я відчуваю його. Я не хочу критикувати його; Самійленко належить до тих літературних появ, які поперед усього цікаво і важко пізнати в їх характерних прикметах, і вже се пізнання дасть нам найкращий критерій їх вартості.

Завважте поперед усього одну обставину. В поезії Самійленка, так як її бачимо перед собою в остатній збірці, не видно поступу. Він відразу виступає на літературне поле повним майстром форми і слова, з дозрілими, вповні виробленими думками і почуттями, і на протязі 20 з зайвим літ своєї діяльності зовсім не зміняється. Всі важніші струни його поезії звучать уже в перших його творах; вони потім звучать раз сильніше, то знов слабше, але вони ті самі, нових струн не прибуває. Так само не поступає його віршова техніка ані його мова; вони відразу наладилися так повно і гармонійно, так відповідно до внутрішнього зрівноваженого «я» поетового, що їм нікуди й ні по що мінятися. У інших, навіть великих поетів бачимо на початку або в деяких періодах їх творчості речі слабі, недоношені, вибрики гумору чи темпераменту, суперечні з добрим смаком, усякі «гріхи молодості», яких дозрілий чоловік, хоч, може, й не стидається, а все-таки бажає, щоб їх не було (таке бувало у Гете, Шіллера*, і Пушкіна, і Шевченка); за Самійленком ми не знаємо ані одного такого гріха. Чи він так держить свій темперамент у поводах, чи, може,— і се видається мені правдоподібнішим — така вже його вдача зрівноважена та проста, що не знає внутрішньої боротьби та безумних поривів,— досить, що він ясно, погідно та ніби безжурно всі ті роки йде своєю рівною дорогою, радуючи нашу душу чимраз новими картинами, скристалізованими в його уяві, але не роблячи нам ніяких несподіванок, ніяких надмірних надій ані гірких розчарувань. Його літературна робота все однаково повільна, однаково солідна, зріло обдумана і обшліфована. В нашім нервовім віці, повнім вагання, примх і шалених скоків, се просто благотворно — смакувати духові плоди такого поета. Небагато їх таких має всесвітня література, і всі вони, без огляду на розмір та силу їх талантів, поробилися

любимцями публіки,— досить буде згадати англійця Бернса*, німця Геббеля*, поляка Сирокомлю*. До сеї одної обставини додайте ще й другу, що вирізняє корисно нашого поета: він зовсім не «парнасист», не шукає штучного супокою, не відокремлюється від суспільності й її течії, а тим менше не ворог тих течій. Він не проповідує праєвангеліє, не голосить аскетичних «указів», не затоплюється в містичних мріях і не запалюється хвилевими модними доктринами. Він не декадент і не символіст, не модерніст і не консерватист, не революціонер і не реакційонер. Він попереду усього чоловік з ніжним людським почуттям, з вродженою і життям виробленою симпатією до всього бідного, покривдженого і зневаженого в природі й суспільності. При тім він українець, свідомий українець, усею душею відданий своїй країні і своєму народові — і се в Росії тип поки що свіжий, мало ще розповсюджений, тип, можна сказати, будущини. Оттим-то він такий дорогий і любий кождому українському серцю, такий саморідний та національний — не штучний, а немов так готовий уже виріс із рідного грунту. Він живо відчуває всі зневаги і всі — на жаль, такі нечисленні —радощі рідного народу. Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгуку в його серці, яка б у тім чудотворнім серці не скристалізувалася в ясну, чисту перлину — перлину правдивої поезії.

І ще одна характерна прикмета поезії Самійленка; він вповні безпретензіональний. Ніде він не стає на котурни, не вчить, не пророкує, не карає і не моралізує. Він тільки малює, показує реальні картини живої дійсності або схоплені в дзеркалі своєї душі карикатури, не раз ближчі до дійсності, ніж самі портрети, та й годі. Він рідкий приклад лірика-об'єктивіста: все у нього чи власне почуття, чи чужі діяння, тільки тоді входить у стадію поетичної репродукції, коли в душі поетовій набрало закруглення, пластики і повної ясності. Інші поети аж під час самого писання переходять сей важкий процес компонування, групування і упластичнювання образів; вони, пишучи, борються зі словами, з римами, з формою, не тямлячи, що у них у душі йде важка боротьба за саму суть творчості, боротьба творчого духу з безформною мислевою матерією. І часто ся боротьба, невважаючи на тяжкі зусилля, буває безплодна, родить мертві, холодні маски замість живих лиць. У Самійленка ся боротьба відбувається в душі перед процесом писання його творів; вони виливаються у нього

готові на папір; у нього нема переробок, у його віршах різних видань стрічаємо мінімальне число варіантів. Не тому, що писання тих творів приходило йому легко. Я думаю навпаки: та творчість коштує йому багато внутрішньої, душевної праці, тому вона у нього така повільна; але що пише Самійленко, те було вже зовсім готове в його душі, тому й виливається так легко та натурально. В зв'язку з тим об'єктивізмом поезії Самійленка треба мати на увазі його сатиричну жилку. Вона не була якимось пізнішим надбанням його таланту, якимось прогресом його творчості; се невідлучна прикмета його таланту, що проявилася вже в перших його творах («Горе поета» з р. 1886) і не покидає його й досі. Гумор Самійленка так само ясний, погідний і сонячний, як і його лірика; навіть його сатира, хоч гостра і колюча, не має в собі жала ненависті, не карає і не бичує, а показує фігури в гарно точеним кривім дзеркалі, з контурами хіба остільки крихту відмінними від дійсності, що випукліше маркує їх характерні прикмети (не конче навіть хиби в етичнім значенні). Він найбільше любується в політичній сатирі, може тому, що стріли сатири тут падають у абстрактні системи та програми, більше ніж у живих людей. Та його сатира робиться їдкою, майже жорстокою, коли доторкається поганих хиб власних земляків, їх неробства та трусливості («На печі»), їх патріотичного пустомельства («Патріота Іван»); особливо в смілій своєю жорстокістю сатирі «Сон» (стор. 84—86) його тихий звичайно гумор переходить майже в злобу, в крик хворої, зневаженої душі. Се одинокий твір Самійленка, в якім на його лиці нема ані сліду його звичайного, добродушно-іронічного усміху, одинокий гіркий стогін важкого обурення на безхарактерність і прострацію тих, що повинні б бути світочами народу. Та й тут, одначе, Самійленко зумів удержати себе в рамах об'єктивного змалювання речі і не дав ані на момент порвати й унести себе тому гіркому, болючому почуттю сорому, що сплодило сю сатиру.

В питаннях суспільної політики Самійленко так само поміркований, як і в інших. Він не вдається в програми будущини, не силкується малювати суспільність таку, якої ще нема і якої б йому бажалося. Але тим ясніше він бачить і з незрівнянною влучністю та лапідарністю малює хиби сучасного ладу (пор. «Ельдорадо»). Взагалі й тут, як і в інших проявах своєї поезії, він не чоловік партії, але

маляр, живописатель людських змагань, ілюзій і хиб, волить наглядно, пластично малювати їх, ніж сердитися та обурюватися на них та накликати помсту. І хоч часом у самого серце болить, але на устах усе грає погідний усміх, і вони шепчуть своє скептично-іронічне:

І навіщо тягти гаманець?

Отсе, здається мені, повна характеристика Самійленка, скільки вона виходить із його поезій. Ті поезії — се головне його діло, основне придбання його літературної праці. Те, що він зробив поза тим — оригінальні й перекладені новели, драми та поеми (назву майстерний переклад Мольєрового «Тартюфа», переклад одної части Дантового «Пекла» та першої пісні Гомерової* «Іліади») збільшує його заслугу як фахового літерата, як знавця нашої мови, але не додає нічого до його характеристики як поета.

Отся характеристика вказує нам заразом межі його таланту. Хоч то небезпечно пророкувати про будущий розвій чоловіка ще молодого, що стоїть у повні мужеських сил і поетичної творчості і може ще виявити не один укритий досі талант,— то все-таки мені здається, що не помилюсь, кажучи, що нам не ждати від Самійленка ані палкої еротичної лірики в модернім дусі, ані грімких, програмових покликів до суспільної діяльності, ані широких ідейних перспектив, що вели би наш народ на якісь нові дороги. Так само годі від нього ждати поважної національної епопеї або хоч би широкого реалістичного малюнка сучасної суспільності, на те він занадто скептик і занадто глибоко привик вникати в деталі, а з того, що дав нам у епічнім стилі, найкраще виходить вроді балади («Te Deum»). Зате він може дати нам багато прегарного в чистій ліриці, може покуситися, коли сприятимуть історичні та особисті обставини, на ширшу гумористично-сатиричну поему, що давала б панораму нашого суспільного, політичного та духового життя, описаного з певної точки, щось вроді іспанського «Дон Кіхота»* або Гейневої* поеми «Deutschland». В усякім разі Україна має право сподіватися по нім ще багатьох прегарних поетичних творів.

Не можу розстатися з Самійленком, не зазначивши ще одної його заслуги — ні, мабуть, вродженої його прикмети — його мови. Дев'ятнадцятий вік дав нам великих майстрів української мови, та майже у всіх їх чути було внутрішню боротьбу, зусилля письменника до виборення якогось спеціального язика. У Шевченка боровся мужик

з інтелігентом, пережовував шаблони поетичного стилю мужицьких пісень з обломками церковщини та з обломками цивілізованих понять. У Марка Вовчка, навпаки, інтелігент силкувався підладитися під мужицький говор, підсолоджуючи, підмальовуючи та афектуючи його. У Куліша жива мова боролася з доктринами про високий стиль і «староруську» мову. У Старицького* інтелігент бореться з мужицькою мовою, силкується украсити її штучними клейнотами, нагинає, а іноді й насилує її на свої шаблони. Сліди такої язикової боротьби бачимо і у Конисього*, і у Грінченка. У Самійленка їх не бачимо. Від першого свого виступу на літературнім полі він послугується мовою чистою, ясною, наскрізь народною і при тім наскрізь інтелігентною. Він не украшує і не насилує її, вона ллється у нього як природне джерело. Він не афектує мужицького говору, не послугується для декорації стилю мужицькими приказками, а говорить попросту як інтелігент до інтелігента, певний, що засіб його рідної мови без ніяких натяганнь вистарчить йому до висловлення всіх ідей і всіх поривів душі. Мова його поезій — се один великий комплімент для будущої національної і літературної мови України, нехибна вказівка, куди мусить іти її розвій. І завважте: ся мова однаково зрозуміла, з однаковим залюбуванням читається над Сяном, Дніпром і Доном; вона вже тепер зв'язує вузлом співчуття та симпатії всі частини нашого народу. Ні про якого іншого сучасного українського письменника не можемо сього сказати. Де знайшов секрет тої мови Самійленко, не можу зміркувати, та що сей секрет не дався йому даром, що він не лише відчував, але й глибоко обдумував проблеми культурної української мови, на се маємо найкращий доказ у його поезії «Українська мова», що також належить до найраніших його творів і була написана ще 1885 р. Схарактеризувавши поетичним порівнянням заслуги Шевченка коло вироблення нашої мови, він кінчить ось яким звеличенням її:

І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть
І лихим ворогам буде очі сліпить,
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на творіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіе!»

ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ДІАЛЕКТИ

Буде вже більше як 25 літ тому, як я мав нагоду у Львові познайомитися з заїжджим петербурзьким поляком Венцьковським, людиною незвичайно освіченою та бистроумною. Я жалувався перед ним на слабий розвій нашої літератури та неусталеність граматики.

— Ах, не говоріть мені про граматику! — аж крикнув д. Венцьковський.— Богу дякуйте, що у вас іще нема граматиків. Бо граматики, то грабарі живої мови. Вони не розуміють тої мови, а знають тільки свої правила. От погляньте у нас! Ще Міцкевич*, Словацький* і Красінський* говорили кождий своїм язиком і жоден не вчив польської граматики. А прийшли по них граматики і що ж — джерело живої води засохло, бо кождого в школі вчать: так маєш говорити і писати, а не інакше. А се, пане, перший ступінь до переміни польської мови на мертву мову.

Багато разів потім, коли доводилось міркувати про питання язикові, я згадував слова д. Венцьковського. Читайте, прим., те, що написав Т. Бенфей у своїй «Історії язиковідання»* про граматику санскриту, написану вченим індійцем Паніні*! Бенфей не знаходить досить сильних слів подиву і захвату, щоб вихвалити ту граматику, невеличку книжечку, зложену з кількох тисяч коротких правил, а яка проте щодо глибини, і вірності, і ширини, і точності тих правил безмірно перевищує все, що на граматичнім полі зробили Греція, Рим, середні віки і новіші аж до Грімма* включно. А чому ж се так? А тому, що Паніні жив і працював над граматикою санскриту тоді, як сей язик уже майже тисячу літ був мертвий. Живий язик не має граматики, тобто не зносить школярських, механічних і непорушних правил, диктованих ніби вченими. Живий

язик можна і треба студіювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формулки.

Візьмім хоча б історію нашої не так дуже давньої літератури. Її цвіт і краса виросли над Дніпром, у Росії, де інтелігентний чи півінтелігентний українець не чув і не бачив граматики української мови, але черпав зразки тої мови просто з живого джерела, з уст люду. А у нас у Галичині, де друковано і писано довжезний ряд граматик від Могильницького* до Огоновського*, де ті граматики товкмачено тисячам інтелігентних дітей у голови на шкільній лаві, все-таки знання нашої народної мови дуже мале, язик поплутаний і запоганений, язикове почуття у всіх, що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене та затуплене. Кілько дивоглядних теорій сплодили вони, а всім їм одно джерело — незнання живої народної мови та бажання викувати з неї щось, якмога близьке до мертвеччини.

Та невважаючи на ті зусилля граматиків, можемо сказати, що наша літературна мова в остатніх десятиліттях таки значно виробилася. Кожний, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжкової традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців. Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявляла таку одностайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кождий, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови, виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників. Тільки з часом науковими дослідами показано, що ся мова була готова вже в XVI в., проривалася в писану літературу в Пересопницькім євангелії половини XVI в.; в євангелії Тяпинського з кінця того ж віку, в українських інтермедіях та віршах XVII—XVIII в. і загалом скрізь, де свобідна творчість поневолі хапалася свобідної, живої, не зв'язаної шкільними шаблонами мови.

Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можність, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору. Ті діалектні відміни, залежні від географічного положення, етнографічного сусідства, більш або менше відокремленого способу життя даної частини народу, є у кождого народу, а декуди доходять до того, що одна часть народу перестає розуміти другу часть, коли обі сторони говорять кожда своїм діалектом. От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робиться справді репрезентанткою національної єдності, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілість.

Чи діалекти поза своє глухе, елементарне існування по різних закутках краю мають право до більше самостійного існування, до уваги на них усієї суспільності, до письменства? Доки спільна літературна мова якогось народу не вироблена і не розповсюджена настільки, що багатство діалектів могло б затемнити та заплутати її, доти звичайно в кождій літературі підносяться голоси против управнення діалектів до літературних публікацій. Про них говорять з погордою, їх підіймають на сміх, їх уживання чи то в розмові чи в письмі уважають неприличним. Так було в XVI віці у Франції, коли як єдиний управнений зразок французької мови вироблялася зусиллями цвіту всієї інтелігенції мова панських салонів. Так було з початку XVIII в. в Німеччині, коли Готшед накинувся на диктатора мови і переводив саксонське наріччя як єдино натуральну загальнонімецьку літературну мову*. Аж коли літературна мова усталилася, тоді в Німеччині з радістю привітано діалектові твори: і алеманські поезії Геббеля, і австрійські Штельцамера, і долішньонімецькі Фріца Райтера та Клауса Грота.

У нас плекання отих німецьких діалектів довгий час у таборі наших «твердорусів» та москвофілів* служило доказом против існування і потреби української літературної мови. Нема, мовляв, ніякої української мови, а є тільки місцеві діалекти, такі як бойківський, лемківський та інші,

а всі вони не жодні язики, а тільки частини одного руського, всеруського язика, що репрезентується перед світом як російська урядова та літературна мова. В такім дусі ще й досі промовляє Б. Дідицький, невважаючи на те, що його сопартійники давно вже на практиці покинули уроблене ним сміхотворне галицьке «язичіє» і повертають до чистої російської мови, себто не до мови великоруського люду, а до того конгломерату, що витворився в XVIII—XIX віках, щоправда, зусиллями великорусів і українців зі значною примішкою німецьких, фінських та татарських слів, але все-таки витворився не на основі, спільній мові українській та великоруській, а на чисто великоруській, підмішаній церковщиною, якої перших виразних зразків треба шукати не в старих південноруських літописах, не в «Слові о полку Ігоревім», а в писаннях протопопа Аввакума* та «думних дяків» московських XVI—XVII в.

На галицькім грунті ота язикова доктрина Б. Дідицького, з наукового погляду зовсім нестійна, бо оперта на незнайомості фактичного розвою «російської» і української літературної мови, мала, одначе, один практичний, досить цікавий наслідок. Цураючися української літературної мови, яку чули довкола себе і якою переважно говорили й самі, не чуючи себе в силах писати російською літературною мовою, якої не знали гаразд, деякі молодші письменники-москвофіли в Галичині кинулися писати місцевими галицькими діалектами, лемківським та бойківським. Розуміється, ми можемо лише благословити їх на тій дорозі, в тім переконанні, що чим глибше вони вникатимуть не лише в людовий говір, але також у суть людового життя і чим більші між ними проявляться таланти на тім полі, тим ближчі вони будуть до нас і до нашої української літератури.

Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діалектів. На великім просторі між Кубанню, Доном та Сяном протягом усієї історії українського народу йшли рухи людності то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тягся аж до половини XIX в., ніяк і ніде було виробитися діалектам, що постають лише в місцях, відокремлених і відірваних від руху. Оттим-то бачимо, що властиві діалекти української мови проявляються лише в немногих забутих кутах: у болотах Пінщини та в Карпатських горах і на Закарпатській Русі. Для досліду тих діалектів зроблено у нас не-

мало; маємо про них головно етнографічні та язикові досліди, що назву лиш імена Верхратського*, Гнатюка, Шухевича*, а з російських учених Чубинського*, Радченкову*, Янчука* та Довнар-Запольського*. Але й тут багато ще лишилося зробити, особливо діалекти, та й загалом життя бойків та лемків досліджені досі дуже мало (цінні праці о. М. Зубрицького доторкаються лиш одної часті Бойківщини).

Та для нас важніше те, чи і наскільки ті діалекти досі проявили силу і охоту маніфестувати себе в літературі. Тут мусимо сказати, що, прим., лемківський діалект дуже виразно проявляє себе в численних писаннях XVII і XVIII в., що постали на місці, де тоді почало було творитися цікаве огнище освіти в священичих родинах Свідзінських, Чернявських, Олесницьких, Прислопських і т. п. Маємо з закраскою сього діалекту і переклад Псалтиря* та інших побожних творів, і пісні духовні та світські, і оповідання та переробки старших руських творів. Се огнище Лемківщини в XVII—XVIII в. жде ще детального досліду та вияснення; дещо дав д-р В. Щурат в своїй торік виданій передмові до т[ак] зв[аної] «Перегринації»*. В XIX віці ті початки лемківського письменства заснітилися, попали в забуття. Тільки в другій половині XIX віку, зовсім незалежно від тих старих проб, почали в творах письменників родом із Лемківщини пробиватися сліди лемківського діалекту. Бачимо їх у писаннях Платона Костецького, розібраних торік у моїй статті «Стара Русь»*, бачимо в оповіданнях Н. Вахнянина*, друкованих у 60-х роках у «Вечерницях»*; аж у найновіших письменників москвофільського табору здибаємо проби подати ціле оповідання в діалекті. Одну з тих проб ми й передрукуємо в дальшій книжці «Літературно-наукового вісника»*.

Щодо бойківського діалекту, то він також ще від 1848 р. досить виразно проблискує у творах тодішніх чільних галицьких письменників, особливо у Миколи Устияновича, що довгі літа жив у Славську і там написав найкращі свої оповідання «Месть верховинця» і «Страсний четвер» та ряд інтересних дописів у «Зорі галицькій», а також у Антона Могильницького, що жив тоді в глухім гірськім куті в Хитарі. При посередництві тих письменників деякі бойківські слова і форми, такі як *няй* замість *най* або *нехай*, *чясть* замість *часть* і т. п., здобули були право горожанства також у галицьких шкільних книжках і в письмен-

стві. Чисто бойківським діалектом перша попробувала писати в р. 1878 молода тоді панночка Михайлина Рошкевичівна* (тепер за мужем Іванцева). Її оповідання «Лолинські жони», «Кума з кумою», друковане тоді ж у «Молоті»*, не звернуло на себе ближчої уваги; передруковуємо його тепер тут для пам'яті. На жаль, пані Іванцева давно покинула гори і сферу бойківського діалекту, та проте й її пізніші оповідання, короткі, продумані, варті ближчої уваги і окремого видання.

В «Живой мысли»*, видаваній д-ром Святицьким*, було надруковано кілька невеличких оповідань у бойківськім діалекті іншої, прибескидської часті Бойківщини, над горішнім Стриєм Опором, і ми даємо тут одно з них для показу не лише белетристичного таланту автора, а також і самого дуже цікавого діалекту.

Гуцульському діалектові перший здобув славу в нашім письменстві Федькович. Правда, він не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагання — з діалектового грунту дійти до загальнолітературного язика. Найбільше слідів гуцульського діалекту у Федьковича в лексиці, далеко менше в складні і в словотворі.

На грунті діалекту, дуже зближеного з гуцульським, так званого покутського, стоять В. Стефаник*, Мартович* та Марко Черемшина*. До чистого діалекту найбільше і найкраще підходить Стефаник, але все-таки сей покутський діалект виявляє далеко більше схожості з загальною літературною мовою, ніж згадані вже гірські діалекти, і не був Стефаникові перешкодою в тому, щоб він зробився почитним і любленим письменником усієї України.

Для доповнення серії наших оповідань на галицьких діалектах подаємо тут оповідання з гуцульського життя д. Данила Харов'юка*, молодого учителя в гуцульськім селі Ростоках, і звертаємо увагу на його оригінальний талант. Не в тім річ, що гуцульським діалектом він володіє краще та вірніше, ніж хто-будь перед ним; у самім житті гуцулів він оком правдивого артиста вміє доглянути такі моменти і риси, яких не добачив ніхто перед ним.

ІВ. ФЕДОРЧЕНКО*.
ІРОДІАДА. БОГОБЛУДНИЦЯ

ПОЕМИ

Видавництво «Ранок». № 5-ий. Ціна 40 коп. Київ, 1906, 8°, стор. 87

В XIII томі «Літ[ературно]-наук[ового] вісника»* д. Ів. Федорченко виступив на літературне поле з гарно написаним оповіданням «По закону», яке тоді ж стрілося з признанням для таланту автора. Замість набрати охоти до дальшої новелістичної продукції, д. Федорченко кинувся писати вірші. Деяка механічна вправа в версифікації та знання мови могли піддержувати ілюзію, що з нього виробиться добрий поет; на жаль, отся книжечка повинна розбити ту ілюзію і у публіки, і у самого автора. У нього нема таланту, нема тої поетичної інтуїції, що не раз покриває хибу мови й композиції і живим голосом хапає за серце. В поемці «Іродіада» він навіть завдав собі дещо праці, прочитав деякі книжки, та се не помогло йому нічого. Полишаючи вже на боці заїжджену тему*, яку на різні лади обробляли в новій літературі Флобер* і Уайльд*, Зудерман* і Каспрович, д. Федорченко з їх композицій узяв тільки те, що можна назвати їх слабшими сторонами. І так він скомбінував недотепний помисл Зудермана з так само мало дотепним помислом Уайльда і заставив і Іродіаду, й її дочку влюблятися в Івана Хрестителя, хоча джерела, які маємо до життєпису того пророка, нічого про се не згадують і для вияснення Іванової смерті сі любовні історії зовсім не потрібні. Що д. Федорченко, компонуючи свою поемку, заглядав лише до Євангелія Луки, а не заглянув до Йосифа Флавія*, се дуже шкода, а то й ідейний образ Івана вийшов у нього зовсім фальшивий. Ані Іван, ані Ісус не були такими пророками, як малює д. Федорченко, не були політичними агітаторами, не кликали народ проти римлян і взагалі не пописувалися фразами про свободу і рівність, якими так густо наділяє їх наш автор.

В таких творах, коли вже хто береться писати їх, треба як не як, а заховати колорит місця і часу, дивись хоч би поеми Шевченка, де солідне історичне підготування автора в значній часті замінюється його артистичною інтуїцією та огнем запалу, якого у д. Федорченка не чути ані іскорки. Вислів у нього при всій штучності млявий, картини бліді і фразеологічні, розмови вульгарні. Поеми «Богоблудниця» і «Думи над Россю» ще слабші і без ніякої вартості; в «Думах над Россю» автор обертається до ріки Росі з досить чудернацькою історіософією, на яку зрештою ріка не дає йому ніякої відповіді. Се ані поезія, ані історичне знання.

STANISLAW DOBRZYCKI*, Z DZIEJOW LITERATURY POLSKIEJ

Краків, 1907, стор. 303

Се не оригінальні досліди над історією польської літератури, але переважно популярні виклади результатів праць інших авторів або переповідки змісту творів старих письменників. Статті появлялися первісно в різних польських журналах і вийшли тепер окремо. Найцікавіші для нас дві перші статті: «Polska poesya średniowieczna» і «Najdawniejsze kolędy polskie», де освітлено початки польської світської і духовної поезії в середніх віках. Ті початки дуже слабі і загалом не оригінальні, взяті з чеської та середньовічної латинської поезії. Оригінальної епічної поезії нема, заховалися ледве сліди її, та й то досить сумнівні. Оригінальну закраску має хіба віршований «Пролог про смерть» та «Кантилена про Віклефа», написана Галкою з Добчина*. Затратилася поема про битву під Грюнвальдом*; татарський напад на Сандомир викликав дуже слабий вірш якогось сандомирянина; вбивство хорунжого краківського Андрія Тенчинського в р. 1461, доконане краківськими міщанами, викликало вірш якогось шляхтича, подиктований завзятою ненавистю проти міщан, яких автор з погордою називає хлопами.

Так само й колядки, які опісля, в XVI—XVII в. в Польщі дуже розповсюдилися і набрали колориту людового, прийшли до Польщі з заходу і були зразу дуже недотепним переповіданням чеських та латинських гімнів. Коротенький нарис присвячено батькові нового письменства XVI в. Миколі Рейові*, розібрано одну частину сатир Опалінського* про державний устрій Польщі, а також твір Старовольського* про плани реформи Польщі; подано студійки про гумор і дотеп у Польщі XVI в. та про малювання природи в польській літературі XVI в. Кінчиться книжка характеристикою літератури польської XVII в., в якій автор бачить «трагедію польської думки» — її упадок із ступеня, осягненого в XVI віці.

DR WIKTOR HAHN*. LITERATURA DRAMATYCZNA W POLSCE XVI WIEKU

(Arhiwum naukowe, wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, dział I, tom III, zeszyt 3. Lwów. 1906)

Автор веде далі, а властиво розводить спеціальніше працю проф. Віндакевича* про старий польський театр і зупиняється детальніше над самим початком польського віку та його розвоєм у XVI віці. Скрізь підносить зв'язок того театру, його техніки й сюжетів із старим релігійним театром Західної Європи та з новішим гуманістичним, та зріст національного характеру, особливо в моралітетах та інтермедіях. Кінчить автор увагами про слабий розвій польської драми в XVI в., для якої за браком більших міст та інтелігентного польського міщанства (тодішне міщанство в важніших містах було ще переважно німецьке) він не бачить відповідного грунту. Автор пильно зводить бібліографію старинної європейської драми, оскільки вона обробляла такі теми, як і польська. Нових, невідомих досі матеріалів, не подає ніяких.

MAURYCY MANN*. WINCENTY POL. STUDIUM BIOGRAFICZNO-KRYTYCZNE, TOM II

Краків, 1906

В LVII томі «Записок» я зазначив вихід першого тому цієї праці* і підніс не лише солідність її, вичерпання дотеперішньої літератури та рукописних матеріалів, але також тверезість та об'єктивність критики і нехіть до шумної фразеології, майже обов'язкової у новіших польських істориків літератури. Те саме треба сказати про отсей другий том, що показує нам життя, пригоди, поетичну та наукову працю Поля від 1846 до 1860 р. Автор щиро симпатизує В. Полеві як чоловікові і письменникові, підносить його працьовитість і заслуги, та се не перепиняє йому виказувати наївність і невиробленість його світогляду, плиткість його таланту, водавість його поезії, особливо тієї епічної «Gawędy», що з'єднала йому серед польської суспільності таку славу. Правда, автор запопадливо використовує всі давніші критичні голоси про Полеві твори, але скрізь подає й мотивує також свій власний осуд. Щодо особистих пригод В. Поля, то оповідається тут поперед усього, як він потерпів від мазурських ціпів у лютому 1846 р.*, як був арештований і держаний аж до 1848 р. в тюрмі. Інтересний епізод в його житті творить його професорство у Краківськім університеті, з якого губернатор Голуховський усунув його на підставі денунціацій іншого професора Валевського. Відтепер Поль не мішається в публічне життя, занятий літературною працею, живе в Східній Галичині, у Львові, зазнає великого тріумфу в Варшаві і острого нападу з боку Корнеля Уейського* у Львові. Живучи виключно в шляхетськім крузі, Поль не вихилявся з нього, і, прим., про тодішні відносини між поляками і русинами не знаходимо в його біографії ніякої згадки.

НАЙСТАРША УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ

Українські народні пісні здавна приваблюють увагу не тільки етнографів, але й широких кіл передової суспільності, і все це завдяки їхній чарівній мелодійності, свіжості й щирості почуття, образному багатству слова та правдивості зображення життя народу. При цьому не треба забувати, що їхнє багатство справді неосяжне; видрукувані досі збірки (перша з них, видана князем Цертелевим, з'явилася ще в 1818 році*) містять кілька тисяч більших пісень; остання публікація, яка поки що вийшла у двох томах — інші два мають з'явитися незабаром* — і яка містить лише невеликі побутові народні імпровізації, так звані коломийки, напевно нараховуватиме понад десять тисяч зібраних тільки в Галичині пісень; це — прекрасна, намальована з найдрібнішими деталями, просякнута єдиним могутнім духом картина сучасного життя українського народу. Сподіваюся, що коли цей твір вийде повністю, я зможу докладніше поінформувати про нього*; а зараз я хотів би спинитися на іншому, не менш цікавому явищі. Цей народ, незважаючи на тяжку долю свого існування, яке в багатьох відношеннях не можна назвати гідним людини, ще й досі відзначається незвичайною жвавістю розуму, поетичною наснагою, а разом з тим дивовижною силою зберігати свої прадавні традиції. Йдеться не тільки про темні «пережитки» старої культури в житті народу, які, поряд із сучасними поглядами, часто постають перед очима уважного спостерігача. Коли в 1875 році, після виходу у світ «Исторических песен малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» навіть такі західноєвропейські критики, як Ральстон і Морфілл в Англії та Рамбо у Франції, говорили про тисячолітню поетичну традицію, що продовжувала жити в ус-

тах українського народу аж до кінця XIX ст., то в цьому твердженні було мало перебільшення. І справді, всі відомі нам українські народні пісні можна з досить великою точністю віднести до тієї чи іншої історичної доби; найстарші з них сягають ще в пору старокнязівської Русі, тобто в XI—XIV ст. Якщо в них навіть і не відтворені прямі історичні факти, то все ж змальовано влучними штрихами тодішнє родинне та громадське життя, торгівлю, військові походи, віче тощо. Біднішим з цього погляду є середній період, коли староруський устрій поступово був утиснутий в чужоземні шаблони і зазнав модифікації. І тільки з XVI ст. розпочинається бурхливе відродження народного духу, яке виявилося не лише в ефектних козацьких війнах, але й у небувалому розмаху поетичної творчості. Можливо, мені пощастить коли-небудь детальніше зупинитися на її розвитку в цей період; розпочате мною монографічне і критичне дослідження як окремих українських народних пісень*, так і їхніх груп, на основі порівняльного методу, безумовно, надасть мені таку нагоду та чималий матеріал. А зараз я хотів би докладніше розглянути лише одну пісню, залишаючи, звісно, всі філологічні деталі для згаданої української монографії*.

Цю пісню ми не знайдемо в попередніх збірках українських народних пісень. Ще в середині XVI ст. дивна доля закинула її з рідної землі аж у Венецію, де один чех, на ймення Никодим, вивчив її напам'ять і привіз до Моравії*, на свою батьківщину. Тут цю пісню почув Ян Благослав*, тодішній настоятель общини «чеських братів»*, він зацікавився нею, бо побіч інших своїх якостей був іще чудовим знавцем мов і написав, поряд з теологічними, історичними та іншими працями, критичну граматику чеської мови того часу. В кінці граматики він коротко розглянув слов'янські діалекти і помістив текст цієї української або, як він її назвав, словенської народної пісні як взірець досить незвичної для нього мови. В 1571 році Благослав помер, і хоча граматика його не була надрукована ані за його життя, ані в найближчому майбутньому, все ж один примірник її, написаний гарним почерком, дійшов до нас (нині зберігається в бібліотеці Teresianum у Відні); в 1857 році твір Благослова був опублікований у Відні двома чеськими вченими, Ігнатієм Граділем* та Йосефом Їречеком*, завдяки чому і згадана українська пісня появилася на світ. Щоправда, минуло іще двадцять років, перш ніж нею зацікa-

вився російський вчений (родом українець), професор О. Потебня з Харкова і присвятив їй спеціальну розвідку*. З властивою йому проникливістю дослідив він мову пісні, проте не відважився віднести її до якогось певного українського діалекту, хоча нітрохи не сумнівався в її українському походженні. Пізніше він присвятив багато праці відповідній реконструкції тексту, що зрештою, не становило для нього особливих труднощів, оскільки чеський вчений, не маючи справжньої уяви про так званий «словенський» діалект, зате будучи обдарованим витонченим слухом, сприйняв з вуст Никодима найтонші відтінки говору, так що й тепер в ньому можна легко розпізнати риси покутсько-гуцульського діалекту Східної Галичини та Буковини. Більш детальне обгрунтування, яке лише доповнить спостереження Потебні, я зроблю у своїй українській монографії, а поки що наводжу текст пісні в дослівному перекладі:

СТЕФАН-ВОЄВОДА

1. «Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?»
2. [«Ой як мні, Дунаю, не смутному течи,
3. Що дно моє точуть студені криниці,
4. А по середині біла рибка мутить»],
5. На версі Дунаю три роти ту стоють:
6. Перша рота турецька,
7. Друга рота татарська,
8. Третя рота волоська.
9. В турецькі ми роті шаблями шермують,
10. В татарські ми роті стрілками стріляють,
11. В волоські ми роті Штефан-воєвода.
12. В Стефанові роті [та] дівонька плачеть,
13. [Та дівонька плачеть], плачучи повідат:
14. «Штефане, Штефане, Штефан-воєвода,
15. Альбо мене пуйми, альбо мене лиши!»
16. А што ми [од]речет Штефан-воєвода?
17. «Красна дівонице, пуймил би я тебе,
18. [Пуймил би я тебе], неровная ми єс».
19. Што рекла дівонька? «Пусти мня, Штефане!
20. Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий.
21. Ах, хто мня достанет, [то] єго я буду».
22. Не хто мя доплинул, красную дівоньку,
23. Доплинул дівоньку іШтефан-воєвода
24. І узял дівоньку за білую руку:
25. «Дівонько, душенько, миленька ми будеш».

Взяті в квадратні дужки слова є спробою реконструкції пісні: обидва піввірші вставив Потебня, спираючись на аналогії подібних старих пісень, а другий, третій і четвер-

тий вірші додаю я на підставі паралелі, про яку буде сказано нижче.

У пісні в надзвичайно поетичній формі зображено сповнену глибокого драматизму сцену з табірного життя XV ст., сцену, безперечно, характерну для тих буйних часів. У воєнному таборі живе дівчина-полонянка, яка користується особливою прихильністю волоського воєводи. Їй хочеться додому, на батьківщину, та від розпуки вона лише обливається гіркими сльозами. Дівчина знає про милість воєводи до неї, та й сама вона в глибині душі відчуває приязнь до нього. Скільки ж то душевних страждань довелося їй зазнати, скільки пережити хвилин вируючої пристрасті й дівочої боязкості, перш ніж вона зважилася кинутись у води Дунаю, щоб випробувати своє щастя. Ні, це не спроба втечі, це свого роду виклик долі, коли дівчина ризикує або втопитися, або стати здобиччю найкращого плавця. Ця сцена повністю витримана в дусі тих напівварварських часів, зображена стисло й пластично, без жодного сліду рефлексій, підказана лише неприборкним інстинктом. Чи історична ця сцена? Невідомо. Ім'я Стефана в XV і XVI ст. носили багато молдавсько-волоських воєвод та князів, а втім, що важив би такий момент в житті князя,навіть якби його можна було підтвердити документально? Анічогісінько. І тільки будучи перенесеною на загальнолюдський грунт, набувши поетичної форми, як та муха в прозорому бурштині, вона стає перлиною поезії.

Це не воєнна пісня, але складена вона, безперечно, воїном; її часто співали в таборах та довгих походах. Вона є прямим, законним нащадком боярських та дружинних пісень, найдавніші пам'ятки яких ми маємо в староруських писемних переказах, зокрема у відомому «Слові о полку Ігоревім», а також у чудовому фрагменті про половецького співця Оря*. В ній майже не відчувається спокійна епіка, як у тогочасних і старших українських селянських піснях чи колядках, яких ще й досі співають на різдво в хатах і попід вікнами. Тут і ліричне піднесення, і драматизм, лаконічна й енергійна мова, що звучить наче військові сурми. Скинутий руськими воїнами з престолу половецький князь живе на Дону як бідний рибалка; його брат після поразки подався на Кавказ і заснував собі там затишну оселю. І от руський князь вмирає, а половець шле співця Оря до свого брата в Абхазію: «Скажи йому: Вертайся додому, брате, помер наш ворог. І заспівай йому поло-

вецьких пісень. Якщо ж він не послухає, то дай йому понюхати євшан-зілля»,— так велів йому колишній хан. І вирушив співець в дорогу, передав послання, але той не захотів вертатися додому. Ор заспівав йому половецьких пісень, однак і це не допомогло. Тоді він дав понюхати йому євшан-зілля, і той заплакав і сказав: «Да луче єсть на своей землѣ костью лечи, не ли на чюже славну быти». Відтак він вернувся додому і став батьком героя Кончака*. Цю стислу картину я відтворив дещо детальніше, але вона, на мою думку, й так промовляє за себе. Через п'ятдесят років після того, як була записана наша пісня, з'являється ще один подібний запис: краківський міщанин, на ймення Дзвонавський, записав у 1620 році від козаків, що проходили через місто, українську пісню й опублікував її в 1625 році в одній брошурі. Незважаючи на витончену будову строф, ця пісня так само сповнена драматизму, має форму діалогу, серйозні тони змінюються в ній то душевно ніжними, то саркастичними,— велична картина суворого козацького життя часів Еріха Лясоти* із Стеблева.

Про місцевість, в якій виникла пісня, багато сказати не можна. Я уже згадував, що мова її наближається до покутсько-буковинського діалекту, але сама місцевість в XV і XVI віці постійно перебувала під молдавським впливом, котрий протидіяв впливові сусідньої Польщі. Те, що у «волоських загонах» було чимало українців, засвідчено історією, адже українська мова була на той час у Волощині мовою знаті, літератури і церкви. У мові гуцульських і покутських українців особливо помітний румунський вплив, а в гірській місцевості румунські слова поширені в назвах гір аж до схил Татр. Тому ця пісня цікава з історичного погляду ще й як приклад колишнього бойового братерства українців і румунів.

І ще одна цікава деталь. У старій і досить погано виданій збірці великоруських сказань за редакцією Сахарова*, відомій під назвою «Сказания русского народа», проф. Потебня знайшов пісню, яка, на перший погляд, крапля в краплю подібна до нашої старої, ще тоді (у 40-і роки) нікому невідомої української пісні. Ось дослівний переклад цієї пісні, витриманої у майже однаковому ритмі з українською піснею:

Ой ты наш батюшка, тихой Дон!
Ой что же ты, тихой Дон, мутнехонек течешь?
— Ах как мне, тиху Дону, не мутному течи?

Со дна меня, тиха Дона, студены ключи бьют,
Посередь меня, тиха Дона, бела рыбица мутит,
По верху меня, Дона, три роты прошли:
Ай первая рота шла, то донские казаки,
Другая рота шла, то знамена пронесли,
А третья рота шла, то девица с молодцом,
Молодець красну девицу уговаривает:
«Не плачь, не плачь, девица, не плачь, красная моя,
Что выдам тебя, девица, я за верного слугу.
Слуге будешь ладушка, мне миленькой дружок,
Подь слугу будешь постелю слать, со мной вместе спать».
Что возговорит девица удалому молодцу:
«Кому буду ладушка, тому — миленькой дружок,
Подь слугу буду постелю слать, с слугой вместе спать».
Вынимает молодец саблю острую свою,
Срубиль красной девице буйну голову
И бросиль ен ее в Дон, во быструю реку.

У пісні не тільки однаковий початок, як гадає Потебня; вона має ту ж саму тему, однаковісінький малюнок і колорит, лише дія більш драматизована і обертається трагічно. Пісня, звичайно, з'явилася на Дону, серед донських козаків, які дуже часто діяли спільно з українським дніпровським козацтвом у війнах з турками і татарами та в інших пригодах. Навіть якщо у російській козацькій пісні відтворені якісь місцеві події, то технічна й образна побудова обох пісень виявляється настільки спорідненою, а подекуди навіть ідентичною, що про випадковий збіг подібностей не може бути й мови.

Переспів був, очевидно, здійснений не пізніще XVI ст., коли почастішали зустрічі українських і донських козаків — згадаймо хоча б пригоди галерників, про яких на початку XVII ст. розповідали італійські брошури і котрі скінчилися перемогою невільників над командою турецького корабля і висадженням на побережжі Сіцілії. Невільними веслувальниками на цій галері були головно запорозькі і донські козаки; саме їхнім розповідям та італійським брошурам ми завдячуємо появу однієї з найдивовижніших пісень, так званої «Думи про Самійла Кішку». Тому й не дивно, що донські козаки перейняли від своїх дніпровських побратимів також славну пісню про Стефана-воєводу і переробили її на свій лад. Цей факт не викликає у мене жодного сумніву, він і спонукав мене під час реконструкції тексту нашої пісні запозичити дещо з пісні російської.

ДЖОЗУЕ КАРДУЧЧІ*

Італійський поет Джозуе Кардуччі, що вмер перед місяцем, займає чільне місце серед тої плеяди талановитих письменників, якою пишається з'єдинена Італія і яка виступила на сцену при кінці 50-их і з початком 60-их років. Досить буде назвати поетів, таких як Стекетті*, Рапізарді*, Зендріні*, повістярів та новелістів, таких як Верга*, Матильда Серао*, Амічіс*, не говорячи вже про вчених спеціалістів, істориків, археологів, щоб переконатися про те, що ся генерація зробила справді багато для запевнення Італії поважного становища в обсягу літературної творчості цивілізованого світу. Молодша генерація з її визначними представниками Адою Негрі*, Габріеле Д'Аннунціо* та Сальваторе Фаріною* іде, хоч у різних напрямах, стежками, вказаними тою старшою генерацією.

Джозуе Кардуччі родився 1836 р. в селі Валь де Кастелльо, недалеко Пізи. Скінчивши колегію в Пізі, він обняв там виклади італійської літератури, а по кількох літах був покликаний на кафедру італійської літератури в Болоньї, де викладав аж до своєї смерті. Результатом його професорської діяльності був довгий ряд монографій про діячів старої італійської літератури, як також теоретичних студій про різні літературні напрями. Виклади Кардуччі визначалися прегарною формою та блискучим висловом, нерозлучними прикметами його прози.

В початку своєї поетичної кар'єри Кардуччі, так як і більшість тогочасних поетів, звертав вістря своєї лірики головно до боротьби з клерикалізмом, що мов змора висів над Італією, не допускаючи її до участі в поступовім ході людської думки. Символом того напряму був Ватікан і світська власть пап; боротьба Гарібальді* проти сеї змори, що душила Італію, стрічала безмежний ентузіазм італійської молодежі. Побіду «національної» партії, утвердження італійської єдності і упадок римської папської держави

повітав Кардуччі рядом огнистих віршів, між якими була також ентузіастична ода до Гарібальді. Три перші томики його поезій: «Rime», 1857, «Levia-gravia», 1868, «Decennalia», передруковані разом під титулом «Juvenilia», належали до тих книжок, що допомогли італійському народові отрястися з пут клерикалізму і обік політичної єдності віднайти також духовну свободу та незалежність.

Ще більший розголос здобув собі Кардуччі своїми віршами «Inno al Satanà» («Гімн до сатани») і «II carnevale». В першім з тих віршів він підняв голосний протест против усякого поневолення людського духу і оспівав сатану як духу протесту й незалежності, що йде на світ, аби розбити всякі кайдани традиції та суєвірства. В вірші «Карнавал» він, описуючи шалені радощі багачів, звертає їх увагу на стогнання бідноти, що, покинена без опіки і запомоги, визискувана і пригноблена, тільки здалека поглядає на радощі життя, не маючи в них ніякої участі. Се було гасло, що звернуло увагу італійської суспільності на соціальне питання і сплодило соціалістичний рух у тім краю.

Пізніші поезії Кардуччі («Odi barbare», 1871, «Giambi ed Epodi», «Nuove odi barbare», 1882) не мають уже того войовничого характеру. Кардуччі звернувся більше до літературних тем, пробував «варварською», себто новою італійською мовою наслідувати класичні взірці, головно свого улюбленого Горація, і хоча належав до творців напряму т[ак] зв[аних] веристів, якого головним репрезентантом зробився Д'Аннунціо зі своїм замилуванням до малювання, з невмолимою точністю сцен брутального, фізичного людського терпіння,— Кардуччі, одначе, сам не пішов тою дорогою, але полишився в сферах академічної благопристойності.

В остатнім році життя зустріла його почесть, якої не легко було сподіватися: кураторія фундації Нобеля дала йому премію* 100 000 фр. як одному з тих письменників, що мали найбільший вплив на європейську суспільність. Здається, се був комплімент більше для самої bella Italia[1], ніж для особи Кардуччі, який на європейську суспільність ніякого впливу не мав, і хоча займає визначне місце в італійській літературі, все ж таки й тут не зробив нічого такого великого, що запевняло б йому якесь виїмкове значення.

---

[1] Прекрасної Італії *(італ.).— Ред.*

О. ОЛЕСЬ*.
З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ.

ПОЕЗІЇ

Т. І. Спб., 1907. Ціна 1 р. 50 коп.

Весною дише від сих віршів. Виступає молода сила, в якій уже тепер можна повітати майстра віршової форми і легких, граціозних пісень. Майже кождий його віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію.

Болить душа моя, болить,
Пекучий біль її проймає...
А день за днем пливе, біжить,
А там і смерть страшна чекає.

Я жив... а що кому зробив?
Куди я дів чуття і думи?
Коли й чиє життя зогрів?
Кого на світ я вивів з стуми?

Бажав я тільки і співав
Про ніч землі, про сяйво неба,
І в люди пісню посилав
За мене здійснити, що треба.

Крихітку пошліфування не вадило б, щоб не пускати такі мелодійні звороти, як «вивів з стуми», і такі банальні звороти, як остатній у цьому віршику. Та се не часто трафляється; звичайно віршики бездоганні щодо форми, дзвінкі як акорди і закруглені артистично. Се моментальні настрої, радощі й жалі молодої душі, переривані картинками сучасної російської боротьби, трактованими так само загально, як і поетичні картини природи.

Вони — обідрані, розбуті,
Бліді, голодні і німі,
В кайдани, в сталь міцну закуті,
В кривавих ранах і ярмі,—
Сьогодні більше не раби:
Лунають гасла боротьби!

Ще вчора йшли вони за грати,
Терпіли мовчки глум катів,
Ще вчора їх могли топтати
І сікти дротом батогів —
Раби — сьогодні не раби:
Блестять знамена боротьби!

Вони — гроза, вони — герої,
Їх гнів героями зробив,
І верх за ними буде в бої —
Сам бог попереду рабів.
Ти чуєш грім? гримлять раби:
«За нами поспіх боротьби».

Є в тім крихітка живого враження, але заснована фразою, шаблоном, якого воліло б не бути. Здається, живі враження у автора повинні б бути сильніші, рисуватися пластичніше. Він дуже гарно характеризує свою поезію віршиком:

Як зграя радісна пташок,
Легкі і сніжно-білі
Пісні мої під небом десь
Літали і дзвеніли,
І з неба кликали вони
До братства, до любові...
Та час проносячись бризнув
На їхні крила крові.

Не більше кількох крапельок, для декорації й ефекту. Найлюбіші його мрії — природа і люба дівчина.

Вір мені, сестро, в натурі одній
Певнее джерело втіхи,
В вічній, нетлінній, повік молодій
Щастя і покій і ліки.

Наш автор висловлює свою любов при помочі контрастів у настрої природи:

Цілий день ти нудилась в кімнаті своїй,
Цілий день і країна нудилась:
З чорних хмар розмивалися струмні по їй,
З чорних вій моїх сльози котились.

А ти вийшла — і сталося чудо якесь:
Та земля затремтіла, засяла,
Солов'ї засміялись, заплакали десь,
І душа моя арфою стала.

В іншім місці автор на камені над морем співає морю, а потім

Проспівав я пісню морю,
Ліг на камінь і лежу...
Ніби пісня, ллється море,
Ніби рими, хвилі б'ють.

Гарно! А он знов:

Дві хмароньки зустрілися
Удосвіта колись,
Зустрілися, спинилися,
За рученьки взялись.
Хотілось їм зостатися,
Умісті бути вік,
А вітер злий сміявся вже
Десь збоку біля їх.
І стали тихо плакати
Дві хмароньки ясні,
І сльози їхні падали
Сріблясті і рясні.
А трави в свої рученьки
Ловили радо їх
І грались, ніби в кремняхи,
Сльозами хмарок тих.

Можна тут бачити вплив Лермонтова, алегорію чи символіку — автору про се байдуже. Він сміло може сказати про себе з німецьким співаком:

Ich singe wie der Vogel singt[1].

Зрада милої навіває на нього сум і романтичну думку:

Зрадила та, що любила,
Зрадила мила мені!
Пусто у серці без неї,
Сумно, як в темній труні.
Падає листя з берези,
Капають роси з гілля...
Сам би я плакав, та сльози
Всі уже виплакав я.
Падає листя з берези,
Все навкруги умира.
Ніби і в серці у мене
Вогник життя догора.
Впасти б на землю і спати
Сотні і тисячі зим,
Думать про милу зрадливу,
Марить минулим усім.

[1] Я співаю як пташка (*нім.*).— *Ред.*

Один із найкращих віршів присвячує «срібній хвилі», що при місяці гуляє по озері і дурить та наповняє жалем ясені, лози, квіти та вітер, що закохані в неї, а вона тільки шуткує з ними. Радісним упокоєнням життя дише пісня «Чари ночі»:

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
Цілуй, цілуй, цілуй її!
Знов молодість не буде.
Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада!
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.
Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не вспіла —
Гори! Життя єдина мить,
Для смерті ж вічність ціла.

Досить тих зразків Олесового співання. Гарне воно і солодке, як справді соловейкове цвіріньканння. Автор вправді в однім вірші жалується: «Нащо думки мене спалюють, мучать?», але в отсьому томі думок він не показав ніяких. Може, будуть у другім. А не будуть, то й то не біда, з соловейка досить його співу.

STANISŁAW TOKARSKI.
NA WZBURZONEJ FALI

POWIEŚĆ WSPÓŁCZESNA

Lwów. 1907, 8°, 202 стор.

Звичайно не читаю галицько-польської белетристики. «на біжучі теми», поучений сумним досвідом минулих літ, коли я не раз мусив читати й обговорювати її. Та сими днями вхопила мене в очі книжечка, виставлена в польській книгарні з сенсаційною рекламою на обложці: Senzacyjna nowość! Powieść aktualna osnuta na tle stosunków rolnych we wschodniej Galicyi i agitacyi za reformą wyborów[1]. Що робити, купив я книжку за 3 корони і прочитав за 3 години. Ну, та й книжка! Подумайте собі автора, що пише своє оповідання «на тлі рільничих страйків» і не має ані найменшого поняття про ті страйки, їх характер і причини, не знає життя ані селян, ані панів, але, скомпонувавши собі з панів ангелів, малює селян чортами. Про примітивність і наївність того малюнка українському читачеві не можу дати ніякого поняття — у нас нема такого дрантивого та бездарного твору, що міг би служити скалою до порівняння. Зрештою п. Токарський навіть не пробує заглянути не то в душу, а хоч би лише в хати тих селян, не потребує ані одного з них, крім зовсім виідеалізованого Шимка, нібито парубчака, якого панич із двора вирятував від смерті, потім возив із собою по світі і який за те палає безмежною любов'ю до панів. Зрештою характеристику селян заступають глупі тиради, взяті з польських щоденних газет про здичіння, rozwydrzenie[2] та гайдамацькі пориви того люду, про його лінивство, грубість та безхарак-

---

[1] Сенсаційна новина! Злободенна повість, створена на основі рільничих стосунків у Східній Галичині й агітації за виборчу реформу (*польськ.*).— *Ред.*

[2] Розгнузданість (*польськ.*).— *Ред.*

терність, яка зрештою при кінці оповідання переходить у прекрасну гармонію. Рільничі страйки в Східній Галичині, на думку автора, були випливом лінивства, а агітація за загальним виборчим правом — дикою претензією темної і грубої маси. Усі глупі екскурси переплетені не менше плиткими і брехливими фразами про miłość ojczystej ziemi[1]. І се пише не якийсь приватний ідіот, а ц[ісарсько]-к[оролівський] шкільний інспектор!

Ніколи я й не думав, аби польська сучасна повість «на біжучі теми» могла так низько впасти. Цікаво, що в однім місці, вичислюючи кількох селян по імені, автор дає їм самі польські імéна і прозвища (ст. 46 і 47), не вживані русинами, але потім, говорячи загально про селян, видає їх за русинів. Се лиш один доказ повної нетямучості автора в тих кругах, про які взявся писати, та сліпої, безпричинової, з газет виссаної ненависті його до сільського люду.

---

[1] Любов до рідної землі (*польськ.*).— *Ред.*

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК

Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XXI. Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським *, списав і зредагував Станіслав Людкевич *. Часть І. У Львові. 1906, стор. 187

Д[обродій] О. Роздольський, знаний у нашій етнографічній літературі як надзвичайно пильний та совісний збирач казок, новел та анекдотів народних, зайнявся в роках 1900—1902 також збиранням народних мелодій на фонограф. Він зібрав їх звиш півтори тисячі; д. С. Людкевич транскрибував їх на ноти і зредагував до друку, і так повстала збірка, якої перший том читачі мають у руках. Записування народних мелодій у нас не новина; перші взялись до того поляки, і вже 1833 р. Ліпінський подав значну збірку галицько-руських мелодій всуміш з польськими в додатковім томі до збірки пісень з Вацлава, з Олеська. Пізніше опублікував свою збірку пісень з нотами Коціпінського*, дещо цінного дав Кольберг у своїх збірках «Pokucie», «Przemyskie», «Lubelskie» і пок[ійний] Ів. Колесса* в своїй збірці пісень із Ходович. Перед усіми тими збірками, особливо Ліпінського та Коціпінського, що були сильно стилізовані для польського вуха, збірка О. Роздольського має привілей абсолютної вірності, оскільки її може осягнути механічна репродукція. При тім вона далеко багатша від них і подає мелодії не одної околиці, а з усеї руської часті Галичини, починаючи від Лемківщини, а кінчаючи Покуттям і галицькою Волинню та Поділлям. Подано також пісні всіх категорій, які співаються нашим народом, отже, всі роди обрядових (216 мелодій) і всі роди пісень «звичайних», як їх трохи неозначено назвав редактор зам[ість] утертого терміна «побутових». Про вичерпання всього засобу мелодій, які живуть в устах нашого народу в руській часті Галичини, нема ще, мабуть, мови; спеціальніші досліди виловлять іще не одну мелодію, забуту вже ширшою масою співаків, але заховану в пам'яті старших людей. Та можна сказати, що всі типові мелодії

з усіми їх варіантами д. Роздольський занотував, так що його збірка дає найповніший досі образ того, що в музикальнім напрямі утворив чи засвоїв собі наш народ.

Редактор збірника д. С. Людкевич не задоволився самим переписанням та впорядкуванням збірки О. Роздольського, але старався вчинити се на підставі всіх тих здобутків наукової методики, до яких дійшло тепер публікування таких збірок. Він класифікує пісні відповідно до їх мелодійних основ, розпізнає пісні щиро народні від мандрованих або навіяних новішими чужими впливами і цитує скрізь літературні та музичні паралелі. Особливо значне число паралель польських, яким ілюструється вплив польської музики на нашу. Се цінний початок порівняльної історії національної музики, початок дуже, зрештою, скромний; було б пожадано, щоб для порівняння наших людових мелодій притягти той великий засіб мелодій, який у XV—XVI віках витворила польська школа й церква; серед майстрів тої старопольської музики бачимо, власне, найбільше руських імен і уроженців Галицької Русі. Се дало би нам можність прослідити джерела не одного нашого музикального мотиву ще далі, до старої італійської музики, на якій опиралися ті польсько-руські композитори.

СИЛЬВЕСТР ЯРИЧЕВСЬКИЙ*. ГОРЕМИР

ПОЕТИЧНА КАЗКА

Чернівці, 1906, 8°, стор. 23

Був собі тиран Боєслав, що, не маючи чи не вміючи нічого ліпшого робити, завоював одну країну, потім довгі літа воював інші країні і отсе тепер справляє свій ювілей. «Довколо алебастрової, в соняшних блесках сіяючої палати збираються вірні піддані Боєслава». Як і слід на такім празднику, йдуть промови, як у русинів при пиві. Дворак голосить заслуги Боєслава, чернь кричить — ура. Жовнір хвалить його побіди, убійства та рабунки, чернь кричить — ура. Чиновник хвалить мудру адміністрацію та правосуддя князя, чернь кричить — ура. Жрець хвалить релігійність царя і остерігає перед «борителями»: .

Не слухайте, діти, борителів тих,
Що вам про «ідеї, свободу» верзуть,
Борців тих фраз гордих, на ділі пустих,
Що перед ідолом бунтарства повзуть,
Борителі тії — буритслі лиш,
Се рідні диявола злого сини,
Що гонять любов з-під похилених криш,
І кров'ю скропляють родимі лани —

зовсім так, як на руськім комерсі. Народ, розуміється, кричить — ура. Виступає й професор і коротко та ясно доказує:

Коли він потрафив підбити сей край,
І з Аресом в згоді поставити хрест,
То каже воєнний старинний звичай:
Нехай уживає! Probatum est![1]

Чудово! Виступає й поет і плете вірші стилем д. Яричевського, та тут показується, що народ чи то пак «чернь»

[1] Ухвалено! *(лат.)* — *Ред.*

зовсім не така задоволена з ювілею, як би се з дотеперішнього здавалося.

Що він шумно так говорить?
Чи ніхто з них не розкаже,
Як нас голод, нужда морить
І біднота руки в'яже?

Розуміється, сього ніхто не розкаже, хто того не відчує, зате жовнір кричить:

Тихо, ша, драби нікчемні!
Може, раді бунтуватись?

А жрець упоминає всіх до молитви і сам іменем черні молиться на колінах:

Ми, що рабства гнійне пізнали ложе,
Що все були євангельськи покірні,
Що все давали бить себе в ланиту
І наставляли другу ще не биту,
Що аж до зради люду були вірні.

Жовнір просить у бога нових побід над ворогами, чиновник просить:

Хоть людську душ утратили подобу
Й зійшли у братній мові на худобу,
Щоб витискали з жил послідні соки,
Щоби живе всю в шрубу дачки стисли*.

Як пластично! Як поетично! Коли жрець у кінцевій молитві офірує богу «зі серця гекатомби», якийсь непокірний «голос із черні» кличе: «А декому знайдуться й бомби!» Се кінець першого розділу чи акту трагедії «Горемир».

Другий акт. Входить Честимисл і веде з собою молодців, «готових все на всяке ясне діло». Горемир намовляє їх на тирановбійство — Честимисл іронізує: молодці кажуть, що вони безсильні,— Честимисл іронізує. Молодці кажуть, що вони поступові,— Честимисл іронізує. Один молодець з захватом виголошує:

Без тіла він, а прецінь має краску—тіло,
Нескінчений, а в нас міститься ціло!

На се Горемир відповідає йому:

Мовчіть, мрачних фантасмагорій слуги!
Несіть на головах клеймо знаруги,
Що бігли ви за поступом — красою
І на проблемах грудь розщибли свою!

А Честимисл ще іронізує і кінчить лапідарним: Сумно! Як на руському комерсі. Горемир кличе пощось Честимисла:

А ми ходім, де наша путь, мій брате!
В руці штилет, царя спішім вітати!

Розуміється, що після такого заговору наступає не менше розумний «замах на тирана». Горемир і Честимисл ідуть на замах і здалека відгрожуються; жовнір упереджає царя, але тиран сим разом добродушний і говорить як Христос:

Пустіть, не мучте ближніх без потреби!
До батька дітям вольний вступ усе.

Горемир і Честимисл наближаються, але Честимисл уже дрижить. Горемир тим часом роздебендює при всім народі з царем «остатніми словами» і, нарешті, прискакує до нього зі штилетом, та тут його товариш Честимисл хапає його за руку і держить, поки Горемира не розоружили. Честимисл у довгім монолозі оправдує своє падлюцтво — традицією, а Горемира саджають у тюрму, де в остатнім розділі ми мусимо вислухати ще його монолог такий же мудрий, як і попередні.

О Horе mir! Horе mir![1] О Гармодіє і Арістогітоне, чи чуєте, як на вашій могилі хрюкають свині!

---

[1] О Горе мені! Горе мені! *(макаронічне)* — *Ред.*

DR H. GÜNTER. LEGENDEN-STUDIEN

Кельн, 1906, стор. 192

Після обговореної вже в «Записках» гарної книжки Делегая* «Les légendes hagiographiques» отсе нова праця над літературою старохристиянських легенд, яка трактує сю тему не по загальним категоріям, як Делегай, а хронологічно і по географічним групам. Се остільки корисно, що позволяє слідити певну покревність легенд, позволяє в певних географічно і хронологічно близьких групах розпізнавати спільні риси, однакові способи композиції і представлення. Особливо цікавить нашого автора розвій чудесного в легендах, і своїм методом він виказує, що найстарші, аутентичні легенди стоять найближче до так званих актів проконсулярних, себто урядових протоколів про переслухи та покарання перших мучеників. На таких протоколах оперті в значній частині оповідання Евзебія* про палестинських мучеників з часу переслідування Діоклеціана*, де чудесного нема ще ані сліду і оповідання являється живіше і колоритніше хіба там, де автор сам був наочним свідком мучеництва і описував свої враження з суду і з місця страти.

Та вже майже рівночасно з тими аутентичними оповіданнями, в кінці третього і в четвертім віці появляється група легенд, в основі також історично вірних, але фантастичне, чудесне вже вривається в них у формі візій і чудесних снів. До таких легенд належать акти св. Перпетуї і Феліцити. Їх мучення представлене коротко і ціломудрено: «Роздягнені і окриті сітями Перпетуя і Феліцита були введені на арену. Увесь народ жахнувся на їх вид — одна була ніжна, як дитина, друга — з напучнявілими грудьми наслідком іншо відбутих злогів. Їх покликано назад і пообвивано полотном. Вони були забуджені на дику корову. Звір штовхнув Перпетую і відкинув її набік. Коли свята

здужала піднестися з землі, перша річ, що вона вчинила, се було те, що натягла на себе полотно, яке було злетіло з неї, більше дбаючи про свою соромливість, ніж про біль. А потім згорнула розкудовчене волосся, щоб не виглядало, що вона жалується в хвилі, коли мала бути звеличена. Так, устала, а бачачи, що Феліцита лежить розпорена, підійшла до неї і помогла їй піднятися. І так обі стояли, поки зворушений народ не покликав їх до рятункової брами. Там Перпетую прийняв катехумен Рустік — і тут вона немов зі сну прокинулась — вона-бо силою св. духа була вже на тому світі — озирнулася довкола і на диво всім запитала: «Коли ж нас поведуть до корови?» А коли їй сказали, що все минулося, вона не хотіла вірити, поки не побачила слідів рогів на своєму тілі та на одежі». Та перед отим мучеництвом зазнає Перпетуя в тюрмі, в найвищому екстазі душевного зворушення чудесної візії, якій рівних мало має всесвітня література. І на взірець сеї пасії формується ціла група подібних, де центром являється св. Кипріян і фантастичний елемент виступає лише в формі психологічної автосугестії.

Вже пасія св. Полікарпа Смирненського вказує перехід від фантастики в снах і візіях до фантастики на яві. Три дні перед своїм арештуванням святий лежав у гарячці, і йому приснилося, що подушка, на якій лежав, загорілася перед ним; він прокинувся і казав своїм приятелям, що за три дні йому доведеться горіти на стосі. Се легко зрозуміти на чисто психологічному тлі, та вже тяжче зрозуміти, що коли Полікарп входив до суду, «голос із неба закликав до нього: «Стій твердо, Полікарпе, держися мужньо!» — «І ніхто,— додає автор легенди,— не міг бачити, хто се говорив, хоч усі ми, що стояли при тім, чули сей голос». «А коли святий вийшов на стос,— оповідає далі очевидець,— побачили ми чудо: полум'я виглядало як склепіння і обдало тіло блаженного як вітрило, надуте вітром, а те тіло всередині виглядало не як м'ясо, яке пожирає вогонь, а як хліб, що рум'яніється в печі, або як золото чи срібло, що чиститься в горнилі. І ми почули запах мов кадила або пахучого коріння. А коли безбожники бачили, що його тіло не спалюється, мусив кат убити його кинджалом, а коли се сталося, попливло з рани так багато крові, що погасила весь огонь і весь народ зачудувався». Пізнішим копіїстам було сього мало, і додали, що з рани вилетів білий голуб — душа святого — і полетів до неба.

Оттаким способом, порівнюючи старші редакції житій з пізнішими, де се можливо, автор слідить чимраз більший зріст фантастичного в мученицьких актах і рівночасно з тим чимраз більше бліднінння і щезання конкретних фактів і індивідуальних рис. Другий розділ його праці подає цілу гору фактів дивоглядних чудес із таких пізніх пасій і в розділі III спеціально прослідженo еволюцію пасій, їх зв'язки з історичними подіями, з локальними сагами та з індивідуальними пригодами різних вірних людей. Четвертий розділ подає огляд західноєвропейських мартирологів, а в п'ятім вертає автор до одної спеціальної давньої групи, де героями являються не мученики, а пустинники і їх авантюри та побіди над різнородними демонами. І тут показує автор еволюцію від чисто людського малюнка, який подає нам найстарше житіє св. Антонія-пустинника, написане Афанасієм Александрійським*, аж до чудернацьких анекдотів у «Лавсаіку» (Historia Lausiaca) Палладія Єленопольського* або до «Vitae patrum» Руфіна*.

Взагалі треба сказати, що зведення і критичне посортування величезного матеріалу в такому малому об'ємі книжки і власне основа трактування речі хронологічно й географічно, все те надає праці д. Гюнтера велику ціну і чинить її неминуче потрібною книжкою для кожного, хто хоче займатися детальними студіями на тому полі.

ДИТИНА В ЗВИЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г., * обробив д-р Зенон Кузеля * (Матеріали до української етнології, т. VIII. Львів, 1906, стор. 220 + VI)

Отсе перший том пребагатої збірки матеріалу про дітей в українському селі: вірування й забобони, гігієна й спосіб виховання, забави й щоденні заняття, становище в родині і в громаді — все се прослідженo від перших об'явів вагітності матері тиждень за тижнем, рік за роком аж до парубоцтва й дівочення.Матеріал збирано на досить тісній території містечка Суботова і сусідніх слобід, та проте комплекс його завдяки уважливості збирача і його щирої прихильності до життя народного вийшов такий багатий, що ні в якім письменстві нема подібної книги з таким різнородним матеріалом, хіба се будуть такі компенції, як Плоссові* «Das Kind» та «Das Weib in der Volkskunde» і подібні до них зводи матеріалу з різних країв і народів. Таку збірку зумів наш збирач згромадити тільки завдяки своїм близьким і сердечним зносинам з селянами; причому йому вдалося притягти цілий гурт до обсервування і записування всього того, що доторкається дітей, по чому на гуртових сходинах усі такі записки ще раз прочитувано, провірювано і доповнювано і аж тоді заношено в книгу. Так була доконана незвичайна собі анкета, що може служити покажчиком того, до чого при відповіднім поступуванні з простими селянами можна довести всякі такі пошукування на полі не лише етнології, але, приміром, також на полі статистики.

Матеріал, зібраний д. М. Гр., обробив д-р Зенон Кузеля тим способом, що до кожного важнішого моменту в студіях над українською дитиною додавав або пояснення про етнологічні зв'язки сього моменту з міжнародними чи місцевими явищами в різних краях і у різних народів, або реєстри книжок, де говориться про такі самі явища. Таким способом зроблено все, що може дати сучасний стан науки для дослідження і вистудіювання тих явищ, таких многоважних для розуміння традиції і життєвих звичок народу. Ціліть обіймати буде три або чотири оттакі томи.

АНТІН ВОЛОДИСЛАВИЧ*. ОРЛИ

КОМЕДІЯ В 4-х ДІЯХ

Львів. Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1907, стор. 148

Се така комедія, що плакати хочеться. Плакати особливо над тим народом, якого обдурюють, обдирають і ще й зневажають оті «орли», ті руські патріоти, радикали, націонал-демократи і як там ще їх назви. Автор, очевидно, сидів у однім із таких гнізд патріотичної деморалізації і придивився їй бистрим оком. Він запустив глибоко зонд в безодню людської безхарактерності, фарисейства та підлоти, ілюстрував її майже всіми типами, виведеними в комедії, ілюстрував основно і всесторонньо, так що читач аж рад би крикнути: та годі ж сього! та невже ж можлива така безодня падлюцтва, яка видає себе за патріотизм, за працю для народу, за пожертвування своїх інтересів для загальних цілей? Страшно робиться за чоловіка, за народну душу, за його будущину, коли справді так виглядає та патріотична кухня, в якій варяться «ідеали будущини», нашого нещасного краю. А проте все це має бути правда, все се риси, схоплені з дійсного життя. Всі ті люди, описані в отсій комедії, живі й досі, кандидують, б'ються одні з одними, обкидають себе болотом, дурять народ і самих себе — і все се пощо? для патріотизму? Де там, для особистої амбіції, для матеріальних зисків.

В першій дії комедії маємо образ руської інтелігенції провінціального міста. Карти, шахи, панни й паничі зібрані для проби концерту в одній кімнаті «Бесіди»*, в другій — нарада політичного збору з кільканадцятьох мужів над передвиборчими приготуваннями. Ніхто тими зборами не цікавиться, а найменше їх учасники, панночки нетерпеливляться, аби швидше почалася проба, в залі нарад заводиться суперечка між двома кандидатами на посла, адвокатом Роговським і місцевим попом Карповичем. З уст персо-

нажів при картах та шахах падуть гострі докори на руське лінивство, недбальство, неточність, і показується, що ті докірники й самі визначаються тими хибами. Кандидат піп промовляє за гострою дисципліною народною з тим, щоб він був головою над усіми, а всі інші безоглядно слухали його. Д-р Роговський зі свого боку жалується, що ніхто не має симпатії до нього, ніхто не помагає йому в його патріотичній праці, при чім із його бесід видно, що він про ту працю має дуже баламутне поняття, раз нібито голосить генеральний страйк, але без терору, то знов хоче нав'язувати на козацькі традиції, то знов натякає на хвилю якогось таємного перевороту, що вимагатиме чимало жертв, чимало самовідречення від нас. І всі ті ідейні розмови густо переплетені сплетнями, пересварками, зневагами і перепросинами.

В дальших актах на перший план виступає адвокат Роговський, радикал, організатор народних мас, що скликає віча, засновує «Січі» і старається звабити до себе селян не наукою, не просвітою, а шумними фразами та значками, биндами, бляшками та хоругвками й прилюдними походами. При тім він часто підводить своїм прикладом селян до різних вибриків, а коли їх за се тягнуть до суду, він при помочі свого помічника Чорнодолі, покутного писаря і ошуканця, немилосердно здирає їх. Взагалі адвокатська канцелярія д-ра Роговського — се нора обридливого визиску селян, в яку найчастіше попадають, власне, більш освічені селяни, зваблені патріотичною фірмою Роговського. Він поводиться з ними ніби чемно, але в найближчій хвилі вибухає гидким цинізмом, коли шось йому не до вподоби. Він держить собі до послуги і другого адвоката, д-ра Лободу, чоловіка розумного, але п'яницю й циніка, що пустився на легкодушне життя і дбає лише про те, аби заробити на те життя, і в тій цілі помагає Роговському обдурювати та обдирати селян. Роговський громадить до себе також гімназіальну молодіж, а коли за се переслідують хлопців або виганяють їх із гімназії, він або приймає до себе такого хлопця на попихача, або цинічно відмовляється дати йому хоч би найменшу запомогу. І свою жінку, що одинока серед тої багнюки падлюцтва й безхарактерності заховала чесноту душі і щирість чуття, він лає і нехтує, держить її упроголодь, не жалуючи собі нічого, так що вона нарешті покидає його. При тім він сам на адвокатстві не знається, своєї канцелярії не пильнує, одним сло-

вом, грає найобридливішу комедію, лінивий до праці, нездібний ні до якого діла, тільки багатий на пусті фрази.

Не ліпший і його противник о. Карпович, також «діяч», що займається економічними спекуляціями, лупить із селян за треби, б'є сміливіших у лице, притім чоловік розпусний і самолюбний, якого до політики тягне амбіція та надія хабарів. Він провадить політику інтриґ, шахрує з людьми різних партій, дурить їх обіцянками, яким сам не вірить. От на такім тлі в передодень вибору являються дві пари селян виборців: одні добивалися в своїй громаді вибору на виборців і платили за се могорич, надіючися за се відбити собі ті кошти вдесятеро, продаючи свої голоси пану. Та на їх лихо, пан не кандидує, і вони ходять від одного кандидата до другого, подаючи їм свої голоси на продаж; Роговський за намовою свого адвоката-заступника таки й дає їм по 10 гульденів. Та ось приходять до нього два виборці-радикали і читальники і оповідають Роговському, що вони були у його контркандидата Карповича і сей обіцяв їм за кожний голос по 150 р. Отже, вони, чуючи себе ближчими до Роговського, ніж до попа, пропонують йому купити їх голоси за таку саму ціну. Роговський, що зразу говорив з ними per «товаришу», вибухає гнівом і з цинічною лайкою виганяє їх із хати.

Отсе зміст комедії д. Володиславича. Нічого сказати, не підхлібив своїм героям і всипав кожному його пайку. Тим сумніше, коли се все правда. І коли таких цивілізаційних гнізд і розсадників такого патріотизму більше, як оте одно, що змальоване в комедії, то справді треба заплакати над тим народом, що його так туманять, обдирають і деморалізують такі патріоти. Комедія д. Володиславича написана живо, просто і визначається доброю драматичною будовою. Варто б побачити її на сцені, може б, вона, крім сценічного ефекту, мала й моральний.

«УКРАЇНА», НАУКОВИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

Рік перший, том І. У Києві, 1907 р.

Коли при кінці минулого року рознеслася вість, що «Киевская старина», заслужений літературно-науковий журнал, докінчивши 25-ліття свого існування, перестане виходити далі і переміниться на журнал переважно український і також з характером науково-публіцистичним, ми тішилися, що новий журнал українською мовою буде продовжувати традиції «Киевской старины» і поможе класти підвалини до вироблення української науки та публіцистики в Росії, публікуючи твори, які б звертали на себе увагу широкої громади і вели її наперед до вироблення ясних понять і культурної сили серед нашої суспільності. Теперішня доба в історії українства в Росії така важна і критична, що вимагала би концентрації всіх інтелігентних сил для того, щоб завоювати йому поважне становище серед російських народів та показати в вільних українцях ті здібності, ті нові думки й вироблені напрями, які буцімто досі спиняв обух цензури, а які тепер матимуть спромогу і свободу розвернутися на користь рідному письменству, політичному розвоєві й освідомленню українських мас і зсолідаризуванню українських сил до спільної праці. На жаль, більша часть того, що бачимо тепер на літературній ниві в Україні, показує якийсь дивний занепад духу, брак творчої думки й живого запалу, брак ясних думок та навіть звичайної систематичності в думанні, і просто дивно, де ж, властиво, ділися ті «сковані сили», які донедавна так голосно стогнали під цензурним обухом.

Д[обродій] Єфремов* у своїй статті «Відгуки з життя і письменства», поміщеній у попередній книжці «Літ[ературно]-наук[ового] вісника», силкується з'ясувати психологію тої літературної кризи, яку переживає тепер Укра-

їна наперекір всім сподіванкам на волю. Не дуже промовляють мені до душі його докази, що українське письменство й досі не має за собою повної свободи, терпить деякі утиски цензури, мусить боротися з байдужістю або якимись язиковими пересудами серед самої української публіки. Всі ті докази можна обернути на другий бік і запитати: що ж таке дали українські письменники в тих часах кризи й занепаду, що могло б було піддержати дух публіки, збудити серед неї зацікавлення чи то до спеціальних політичних та громадських, чи до загальніших літературних та наукових питань? Де, в якім напрямі вибігли думкою понад утерті шаблони і підтоптані фрази, де здобулися на сміле слово критики, на ініціативу до чогось такого, що показувало б у них справді нове, свіже розуміння тих справ? Грішний чоловік, я читав і українську публіцистику і те, що виглядало на науку в тім початковім українськім письменстві, і не бачив ніде хоч трохи якогось смілішого синтезу, свіжої думки, нових обсервацій, що не були б повторенням чужих спостережень або чужих теорій. Ота шаблоновість думання, привичка до утертих формул, дрібнесенька сфера власної обсервації і якась в'ялість, нерухливість духу у всіх сферах нашого письменства накладає на нього тавро чогось дилетантського, непродуманого й нездібного оживити суспільність. Не бійтеся, ті виїмкові речі, що виявляють справжній талант і справжню обсервацію живих фактів, збуджують і тепер велике зацікавлення серед громади [...]

Але що ж поза тими кількома талановитими людьми дає більшість і дають ті, що ставлять себе на чолі нації і раді би серед неї грати визначну роль, бути її вчителями і провідниками? Видані досі три книжки «України», перший том сього місячника, можуть дати нам сяке-таке поняття про духовий рівень тої української інтелігенції, на якій тепер лежить завдання духового проводу нації. Справді, плакати хочеться, читаючи се видання, таке безідейне, слабе, видаване мов за напасть, позбавлене всякого живого духу, так і хочеться запитати: «Пощо воно? Невже тільки для компромітації українства в очах усіх людей, що привикли тверезо дивитися на завдання друкованого слова?»

Головне місце в виданих досі трьох книгах «України» займає стаття д. Нечуя-Левицького «Сьогочасна часописна мова на Україні», що розтяглася на цілих 155 сторін, значить, зайняла місце порядної дисертації. На чолі її читаємо

рекомендацію редактора «України» д. Науменка*, фахового філолога, що він не цілком поділяє погляди автора, але просто «з великою охотою містить статтю шановного автора вже через одно те, що в ій єсть багато дуже цінних уваг, не кажучи про те, що взагалі варто почути думки наших поважних письменників про таку пекучу справу, як виховання рідної літературної мови. Після того, як надрукується уся стаття, ми залишаємо за собою право висловити і наші думки, а також дуже радо помістимо і другі статті по сьому ж таки питанню, аби вони були на підставі научно-об'єктивній та щоб були написані sine ira[1].

Ми шануємо також автора статті д. Нечуя-Левицького як чоловіка, що подарував нашій літературі такі перлини белетристики, як «Кайдашеву сім'ю», «Хмари», «Причепу» і т. п. Чи се, одначе, дає йому право говорити «про виховання рідної літературної мови» навіть у такім разі, коли він, крім своєї белетристичної практики, для говорення про саму мову не має ніякої кваліфікації?

Адже ж щоб говорити про мову, її часові й місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексії та синтакси, треба ж знати хоч елементи граматичної науки, чого у д. Нечуя нічогісінько не бачимо. Щоб судити про мову народу, розкиненого на такім просторі, як український, треба насамперед знати ту мову у всіх її відмінах і відтінках, знати її історичні переходи та їх сліди в сучасній мові, бо інакше всякий осуд буде балаканням сліпого про кольори. Отже, якраз із кваліфікацією такого сліпого д. Нечуй-Левицький узявся говорити про нашу літературну (не часописну, як стидливо обіцяє титул) мову, взявся говорити cum ira et invidia[2], з завзяттям і категоричністю, якій дорівнює тільки його ігнорація в справах нашої мови. Було б дуже цікаво, якби д. Науменко сповнив хоч часть своєї обіцянки і вказав нам ті цінні уваги, які він добачив у статті д. Нечуя, даючи її до друку. Я добачаю лише такі цвітки: «Сливе усі (українські газети за остатній рік) пишуться галицькою книжньою мовою, буцімто вже виробленою, та ще й галицьким, не Кулішевим, а Желеховським правописом, котрий чомусь зветься фонетичнім, неначе всьмішки». Чим різниться та галицька «книжна мова» від укра-

[1] Без гніву *(лат.)*.— *Ред.*
[2] З гнівом і заздрощами *(лат.)*.— *Ред.*

їнської, побачимо зараз, але що таке український правопис Кулішів (Куліш, як відомо, пару разів міняв свій правопис, писав і з ъ-ами і без них і мав ту заслугу, що, крім живого язикового чуття, як артист, не мав ніякої філологічної освіти, так як Нечуй), сього не бачимо, а ті «всьмішки» — то вже справді всмішки такого чоловіка, що сміється сам не знаючи чого.

Д[обродій] Нечуй кладе собі метою «роздивиться, з яких елементів склалась книжна галицька мова і чи варта вона того, щоб, занедбавши українську народну мову, заводить її в українському письменстві». Цікаво послухати. Отже: «Галицька книжня мова склалась з двох елементів: з народньої галицької мови та книжньої мови старого Києва». На якій підставі се сказано — святий знає. Д. Нечуй покликається на свій побут у Шляхтовій і пригадує, що там і в Закарпатській Русі «мова ще й тепер скидається на церковнослов'янську». Очевидно, він не має ніякого поняття про діалекти, про їх межі і про церковнослов'янську мову; у фразі «моя нагаєчка хатою забриніла» бачить «остачу давнього слов'янського дательного самостійного падіжа», хоч се ніякий дательний, а чистісінький ablativus localis[1]. Під старою книжною київською мовою д. Нечуй розуміє не мову Святославових зборників, «Слова о полку Игоревѣ» та слів Єфрема Сіріна*, а мову Івана Вишенського*, Лазаря Барановича* та інших «пісьменників XVII в.», очевидно, не маючи поняття про те, що Вишенський не києвлянин, а галичанин, а Лазар Баранович писав найбільше по-польськи, дещо тим київсько-академічним жаргоном, що за приводом Смотрицького виробився в учених Печерської лаври та вживався в писаннях академії, і дещо (див. листи) писав майже чистою народною мовою. Д. Нечуй, очевидно, не читав усіх тих писань і думає, що досить буде на хибив-трафив назвати кілька імен, щоб заімпонувати нетямущим. Д. Нечуй подає приклади деяких галицьких речень, як приклади того «Українського новоязичія», що постало тут: «ся пісня дісталася до Драгоманова» (а мало б бути: досталася Драгоманову!). «Роздивляючи ті варіанти» (а мало б бути: роздивляючись на ті варіанти!). «З сказаного дотепер виходило б» (а як має бути?). «Заплатити готівкою» і т. д. і в своїй наївності приймає се за стародавню синтактику і стародавні форми мови. Його разить

[1] Місцевий відмінок *(лат.).— Ред.*

уживання прийменника *який* зам[ість] *котрий*, хоч се уживання не галицьке, а занесено до нас із України; йому здається, що не слід казати: сеї думки боронить, а конче треба сказати: сеї думки держиться і т. д. Такої казуїстики, що, звичайно, не має нічого спільного з мовою, а може характеризувати чи то просто недбальство в вислові, чи бути прикметою невідомих д. Нечую місцевих говорів або навіть занесеним із України фразеологічним матеріалом, він нагромаджує багато, без ніякого ладу й обдумання. Для нього «дуже чудні» такі слова, як *бігчи*, *паде*, *окремо*, *також*, *кілька кроків* і т. ін., а чому чудні, сього він не пояснює, хоч вони у нас чисто народні і зовсім не старокиївські.

Та годі перебрати всі баламутства д. Нечуя. Скрізь йому недогода, скрізь він бачить полонізми, навіть у таких словах, що взяті з інтернаціонального засобу термінів (тека, рахунок); галицькі і чернігівські форми: *більше*, *менше*, *иньше* вважає застарілими, а нарешті, з правдиво комічним запалом накидається «на тучі та хмари» значків, які кладе нова фонетика над різними буквами. Все те, як кому, може бути забавно читати, але вказує тільки на одно, що д. Нечуй не має так само ніякого поняття про розвій нашого правопису, як про розвій самої мови. Все те, що він говорить про її «занечищення» такими формами, як *від* зам. *од*, *біля* (се українське, а не галицьке), *коло*, *сей*, *отсе*, *сю*, *убрань* (*gen. plur.*), *одяг*, *піль*, *весіль*, *мерщій* (укр.), *хутчій*, *з'язав* (укр.), *їсти*, про її полонізми (про москалізми не говорить) — усе се або плоди його власного нерозуміння, або такі дрібні та нікому нешкідливі похибки, що з розвоєм письменства самі собою мусять обсипатися. Чи бачив д. Нечуй, як виглядала німецька мова ще в середині XVIII в. в творах Клопштока*, Готшеда та інших, навіть пуристів тогочасних? Яка маса різних французьких, латинських, італійських зворотів, гібридних слів, провінціалізмів! І при тім загалом яка вбога, неповертлива мова! Були й педанти, що репетували на упадок мови, чіплялися за поєдинчі слова, воювали з немилими їм фразами, а все-таки самі писали не краще і впливу на виховання мови не мали ніякого. Аж коли німецька мова сталася органом високих ідей і гуманних змагань кінця XVIII в., вона запалала відразу новим блиском і вийшла в кращих творах тої нової доби кращою, більш гармонійною, ніж була коли-будь уперед. Мова росте елементарно, разом з ду-

шею народу і мало дбає на граматичні правила. Оттакі самовільні, казуїстичні роздебендювання, якими ущасливив нас д. Нечуй, у тім процесі елементарного росту нашої письменної мови не будуть мати ніякого значення власне задля того, що автор, ставши на тіснім, провінціальнім становищі своєї білоцерківщини, не розуміє того, що мова народна, хоч і яке цінне надбання, все ж таки не мета письменської праці, а знаряд до ширення думок і ідей та· на·які він не звертає ніякої уваги. Ми бачимо в такім веденні дискусії не стільки вислів любові до всеї української нації та її мови, скільки вислів тупої та нічим не мотивованої ненависті до того, що не підходить під якісь тісненькі шаблони.

Не менше сумне враження чогось безцільного, механічно клеєного і зовсім не продуманого робить друга довга стаття, поміщена в трьох книжках «України» і замірена, очевидно, ще на широкі рами, стаття д. Стешенка* «Історія української драми». Ми не знаємо, що нового автор скаже про українську драму; те, що сказано досі в трьох книжках, до української драми зовсім не належить і являється компіляцією чужих обривків думок і цілих аркушів виписок із книжки Веселовського*, і то, власне, таких виписок (про народні ігри та обряди), які ані у нас, ані ніде в Європі (крім хіба старих Афін) не мали ніякого впливу на витворення драми. Пощо, власне, д. Стешенко навантажив цілу гору виписок неналежних до речі і називає се «Історією української драми», сього не вмію собі пояснити.

Полишаю тут на боці деякі спеціальні статті, що були б відповідні в «Киевской старине» та являються якимись чужими в «Україні» (моя про Вія, Шолудивого Буняка та Іуду Іскаріотського*, Яковлєва про бунт черкасців і канівців 1536 р.* та Бараца «О библейско-агадическом элементе в повестях и сказаниях начальной русской летописи»), а зверну увагу ще хіба на відділ критики. І тут бачимо якесь аж дивне недбальство; поза механічні зводи фактів та цитат ніякої власної думки, а як трапиться проба чогось ніби власної критики, то така, що хоч святих із хати виноси. Візьміть хоч би таку дрібницю: в книжці III д. Дорошенко* дає огляд діяльності Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Нехай і так, що для речевої оцінки наукових праць товариства д. Дорошенко не дає ані одного слова від себе, не дає нічого такого, з чого б було видно, що він справді читав ті праці і зацікавився ними або й ні; ми вже привикли

до того, що наші «критики» оцінюють їх по обложках, не заглядаючи досередини. Але як вам подобається така оцінка д. Дорошенка: «В VIII томі «Матеріалів до української етнології» видано матеріал, зібраний д. М. Гр-им по Київщині «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу». До сього незвичайно цінного й оригінального (?) матеріалу додано уваги З. Кузелі. На жаль, уваги З. Кузелі яко неспеціаліста по медицині (матеріал торкається в значній мірі питань, що тісно зв'язані з фізіологією) не мають відповідної наукової вартості». Що се матеріал фольклорний і для нього треба не медика, а фольклориста, який би зумів вказати паралельні деталі у інших народів і що д. Кузеля зробив се незвичайно широким використанням дотичної літератури і що се належало до наукової програми такого видання, а не жодні акушерські та медичні уваги, на такий догад критичної сили д. Дорошенка не стало.

Я не розумію, пощо задруковувати журнал такою січкою, якої зразки дала нам досі «Україна». Чи для самої сатисфакції, що ось то й ми маємо свій орган? Слаба сатисфакція, коли не мається щось розумнішого сказати публіці.

М. ПАВЛИК.
МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЙОГО РОЛЬ В РОЗВОЇ УКРАЇНИ

Львів, 1907, стор. 1—91

Щасливий собі чоловік д. М. Павлик. Заглибившися всею душею в писання Драгоманова, признавши їх за святість, якої не вільно критикувати, за панацею на всі наші хиби і за ключ до всеї нашої будущини, він раз по разу ворушить ті свої скарби і подає їх у нових виданнях публіці. Виголосивши в р. 1902 відчит на вечорницях в пам'ять смерті Драгоманова, який тоді ж був надрукований* і ні на кого не зробив ніякого враження, він тепер признав потрібним передрукувати його з новими додатками, а радше з виписками з писань Драгоманова, що нічогісінько нового не додають до загального образу того діяча. Д[обродій] Павлик рад би особливо змалювати якнайдокладніше те, що у Драгоманова було найбільше абстрактне, найменше його власне, власне його погляди на автономію і федерацію, на політичну тактику й національні змагання, що належать до азбуки всяких політичних теорій і де Драгоманов лише добирав і достроював до Росії від віків знані й дискутовані форми. Попробувати поставити себе критично до тих теорій д. Павлику навіть на думку не спаде, так що за драгоманівськими словами в його передачі зовсім не чути того хвилевого, конкретного змісту, який іноді був у них в часі їх проголошення. Д[обродій] Павлик, засліплений своєю вірою в непохитну догматичність загальників Драгоманова, робить із них своїми додатками повні карикатури. Ось, прим., як він характеризує «політичний драгоманівський ідеал: се прудонівський анархізм*, або по-нашому безначальство, наконечна ціль якого — повна воля особи. Нічого й казати, що тут воля зовсім не те, що сваволя (остатнього добра аж надто серед наших

земляків, заражених від давньої польської шляхти та російської бюрократії), а те, що відносини між людьми мають опиратися не на примусі, виконуванім начальством, але на заснованих на глибокім особистім переконанні добровільних умовах, які, розуміється, треба сповнити найсовісніше. Роль певного примусу на особи грали би в безначальній громаді матеріальні інтереси, як і тепер, та публічна опінія, яка тоді стала би ще далеко більшою моральною силою, ніж тепер, хоть і тоді, розуміється, не обійдеться без основних писаних законів, які однако мусили би бути ухвалювані, контрольовані та й пильновані всіми горожанами держави, серед яких почуття справедливості, загальнокорисної законності мусило би бути вкорінене дуже широко й глибоко. Таким чином анархізм — се зовсім не розбиття людської суспільності на дрібні гуртки й атоми (як думає більшість), а навпаки, дуже тісне, хоть і легко розривне зв'язання людей у менші й більші вільні спілки спілок від місцевих аж до всесвітніх. Не треба й казати, що такий анархізм не має нічого спільного з т[ак] зв[аними] давнішими «нігілістами» та теперішніми «анархістами», яких діяльність обмежується майже виключно простим убиванням та руйнуванням усякої позитивної праці й організації; Драгоманов чув огиду до таких людей. Анархізм нашого Драгоманова — се найвища ступінь не лише державності, а вседержавності, себто всесвітнього державного ладу».

На щастя, се не цитата із писань Драгоманова, і якби д. Павлик був у силі розібрати речення за реченням хоч би сей один уступ, то переконався б, що тут що речення, то логічний абсурд і що приписувати Драгоманову таку дику фразеологію, се просто зводити його в ряди політичних анальфабетів. Ні, так Драгоманов не міг думати, се занадто зближене до тісних думок самого д. Павлика.

Як наївно дивиться д. Павлик не лише на політичні ідеї Драгоманова, але й на теперішні події українського життя, досить буде навести такі його слова, як те, що «теперішній стан України несказано гіркий, майже розпучливий» (стор. VI), тепер, коли Україні відчинено ворота широкого розвою і лише від неї самої залежить користуватися всіми можливими шляхами. З наївністю, гідною дитини, д. Павлик відзивається про відому студентську бучу з 2 і 3 січня у Львові*, що вона «в наслідках потрясла га-

лицько-польською будівлею до самих підвалин». Ну, вам би лиш всесвітню історію писати, пане Павлик!

Взагалі мені здається, що книжечка д. Павлика може далеко більше пошкодити пам'яті Драгоманова, ніж оживити його культ, в якому, зрештою, я не бачу ніякої потреби. Те, що міститься живе й плодюче в його писаннях, знайде свій грунт і принесе свої плоди в Україні, де тепер ніщо не стоїть на перешкоді ширенню його писань у повній формі. Отаке розжв'якування його ідей та механічне, безкритичне прикладання їх до нових подій може тільки утруднити мету, яку кладе собі д. Павлик, певно, в найліпшій волі, та в зовсім недостаточнім розумінні речі.

ІВАН ТИВОНОВИЧ. ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ «RUTHENISCHE REVUE»* У ВІДНІ

1906 р. 8-ка, стор. 1—41

Історія заснування «Ruthenische Revue» не така цікава ані така важна, як представляє д. Тивонович. Віденський радний і багатий промисловець Люціан Бруннер згодився покривати кошти друку й адміністрації, поки часопис не буде оплачуватися, і д. Тивонович щодо сього пункту не потребує приписувати собі ніякої особливої заслуги, бо д. Бруннер уже кілька разів сам удавався (між іншими й до мене) з пропозиціями подібної услуги, і я певний, що він робив се безкорисно, з одиноким наміром допомогти русинам добитися більшого впливу в австрійській політиці.

Поза тим починається історія, яку д. Тивонович оповідає дуже трагічно, сиплючи на різні боки докори, лайки, підозріння і не вияснюючи нічого есенціонального. Річ була в тім, що д. Тивонович зразу обняв адміністрацію й експедицію «Ruthenische Revue», не доторкаючися до каси, яку вів завідатель друкарні; він дуже трагічно оповідає, як він писав адреси, розписував тисячі листів з просьбою о пронумерування газети, їздив до Праги й до Галичини, щоб усно інтервеніювати у видніших людей, аби запомогали часопис. Се були труди, які д. Тивонович узяв на себе зовсім добровільно, ніким не прошений і, коли говорити про його «дорогі поїздки», то вони зовсім безхосенні, так що за те робити докори кому-будь зовсім нема ніякої підстави. Та тут приходить сук: по кількох місяцях д. Тивонович зрікся адміністрації, а пок[ійний] Сембратович* прилюдно зробив йому закид, що він покрав гроші з каси «Ruthenische Revue» — 300 кор. Закид був глупий і нічим не умотивований, і коли прийшло до процесу, то Сембратович зложив декларацію, що ніякого такого закиду він д. Тивоновичеві не робив і не мав до нього ніякої підстави. Здавалось би, на тім і стане. Та д. Тивонович, оче-

видно, чоловік хворий і ще до того знайшов собі у Львові кореспондента так само хворого, помішаного на тім, що львівські проводирі народовців* самі шпіцлі, прислужники поляків, інтриганти та ошуканці, що чигають лише на роздрапання народного добра і готові все продати за монету. Д[обродій] Тивонович передрукував у додатку до своєї брошури всі листи того кореспондента, які іноді роблять враження чоловіка напівбожевільного, що бачить довкола себе самих шпіонів, інтригантів та ошуканців, а проте ані одного дня не може витримати, щоб не стикатися з ними, не розмовляти і не звірюватися перед ними.

Справа заснування «Ruthenische Revue» має й поза сими об'явами приватної патології, які бачимо в брошурі д. Тивоновича, деякі поважніші сторони, яких ані д. Тивонович, ані його львівський кореспондент не бачили. Сама думка — видавати журналик німецькою мовою і при його помочі знайомити ширшу європейську публіку з життям, змаганнями та потребами українського народу — була дуже розумна і важна, особливо тоді, коли про нас в Європі мало хто знав і мало нами цікавився, а факти нашого громадського і духового руху починали звертати на себе більшу увагу і викликати в пресі різні суперечні толки. Своїм звичаєм русини прозівали нагоду; треба було заснувати такий журналець в часі баденівських виборів *або в часі рільничого страйку. Ну, та годі! Спізнившися в пору, коли голос русинів міг був залунати досить широко, ніколи не було пізно на заснування органу чисто інформаційного, що знайомив би Європу з нашим життям, з історією, етнографією, літературою та сучасним розвоєм нашого народу, не цураючися й політики та виступаючи твердо, солідно, до європейців промовляючи по-європейськи, без претензій, щоб вони доконче встромляли носа до всіх наших дрібних пересварок та фіктивних «борб». Для збудження зацікавлення в Європі треба було вийти понад галицький партійний горизонт і зайняти становище вповні об'єктивне. На жаль, «прасовий комітет», про якого заснування оповідає дещо д. Тивонович, хоч і недокладно, бо сам він не засідав у нім, бажав мати в «Ruthenische Revue» свій партійний орган, отже, присвятити його обороні своєї партійної чи, може, лише клубової політики. Все інше лишено на боці, про культурне, економічне, літературне, товариське життя не давало або зовсім нічого, або давано такі школярсько-наївні дурниці, що просто сором було читати. Сам редактор

Р. Сембратович, відірваний журналізмом від усяких поважніших студій, привикши до фразеології та полеміки замість речевого вияснювання, був при тім круглий невіжа in ukrainicis[1], не знав ані історії, ані літератури, ані взагалі нічого з українського життя і свій розголос у німецькім газетярстві завдячував лише кольпортуванню того, що вичитував у руських газетах та перемолочуванню на тисячу ладів російського указу 1876 р. Навіть язика німецького не знав порядно і допускав під своєю редакцією такі скандальні переклади з нашої літератури, що могли навіки осмішити й ту літературу, й саму редакцію. Поза тим «Revue» не давав нічогісінько реального, але намагався здобувати собі грунт пустою рекламою і крайньою нетолеранцією до всякого хоч трохи критичного осуду.

Інтересно, що всім тим «Ruthenische Revue» заімпонував головно українцям у Росії, які бачили в ньому дійсного репрезентанта України перед Європою, а не читаючи його і не маючи поняття про те, чим би повинна бути наша духова репрезентація, піддавалися на безсоромні поклики панів Яворського* та Сембратовича, посилали гроші на запомогу, хоча часопис, як сказано вище, мав матеріальний бит згори запевнений, а коли Бруннера вигризли, то сам п. Яворський, чоловік заможний, міг би був удержати і вдвоє більший журнал. Але дарма, у русина така вже жебрацька натура, що хоч не потребує, а все мусить простягнути руку.

Бачачи все відразу, я дивився з недовір'ям на цілу аферу, не надіючися з неї ніякого добра. На запросини Сембратовича до співробітництва в журналі я запитав його про програму часопису і дістав відповідь: А яка програма? Вступні статті, кореспонденції, переклади і хроніка. Розуміється, сього мені було мало, і я знов запитав Сембратовича, як, властиво, уявляє він собі задачу, напрям і ведення часопису. Та на се вже не було відповіді, а по якімось часі він написав мені: «Коли вам не подобається моє ведення, то ходіть самі сюди і ведіть його або беріть собі до Львова». Оттак ми й розсталися. «Ruthenische Revue» так і лишився пам'яткою тіснозорого галицького рутенства і не дав Європі ніякого поняття про те, що повинен був дати, та й у безголову політику руського клубу не вніс ніякого світла.

---

[1] В україністиці *(лат.)*.— *Ред.*

ЗАПИСКИ ПРОТИВ КНИГОКРАДІВ У СТАРИХ КНИГАХ ТА РУКОПИСАХ

«Украсти книгу не гріх». Сей прояв схибленої моралі, що й досі держиться в досить широких кругах суспільності, хоч породжує факти неприємні для посідачів книг, та все-таки в наших часах розповсюдження і дешевизни книг не буває і в сотій часті такий прикрий і докучливий, як був колись, коли книжка, писана чи друкована, була, так сказати, маєтком, частиною найціннішого скарбу, коли нею величалися та гордилися, передавали її в спадку як знак особливої ласки або ховалися з нею як із найбільшим секретом. Оттим-то не диво, що в тих часах роблено різні й серйозні заходи, щоб запобігти безсовісній крадіжі книжок. Маємо відомості, що по великих бібліотеках у Західній Європі цінніші книги були приковувані до своїх місць на ланцюгах, так що читач мусив читати їх тут же перед шафою, не далі, як сягав ланцюг. Бібліотечні кавції і всякі острі порядки для тих, що входять до бібліотеки і виходять із неї,— се новочасні способи, якими заряди бібліотек запобігають неприємним практикам «книжкових куниць» (Büchermarder).

Та одним із найцікавіших із культурно-історичного погляду способів профілакси против книгокрадів було уміщування на полях книжок серйозних чи гумористичних написів против тих, хто би думав укрáсти книжку. В часах живого релігійного почуття була се не зовсім погана спекуляція припускати, що чоловік, який наважився вкрасти книгу, хоч би в тій наївній вірі, що се не гріх, дуже завагається в своїй постанові, прочитавши на полях її карток крепке закляття або соковиту лайку на того, хто б заходився вчинити се. Тут уже не могло бути вимівки перед власним сумлінням, що се не гріх. Може, з усякою іншою

книжкою й не гріх, а на отсій властитель поклав заборону й закляття, і треба вже бути дуже запеклим та маловірним, щоб поважитися наруґшити його.

Тямлю як тепер, що один старенький панотець, із яким я, викопуючи з предвічного сміття на дзвініці різні старі шпаргали, в своїй добродушності згодився подарувати мені якийсь старий, обшарпаний Ірмолой чи Требник*, викопаний мною з купи сміття, але прочитавши на його долішніх полях лапідарні слова: «а кто бы смѣлъ сію книгу от тои святои церкви отдалити, будет мати зо мною справу перед судом господа бога»,— завагався в своїй постанові і, нарешті, перепросив мене, мовлячи:

— Ні, сеї книжки не можу вам дати. Бог його знає, хто був той небіжчик, що написав отсе. Я старий, не нинізавтра вмру, то що мені за інтерес мати перед паном богом діло з якимось чоловіком, якого я не знаю і якому не хочу робити ніякої прикрості.

А коли я звернув його увагу на те, що книжка тут зогниє або хлопці, стріляючи в празники з моздірів, подруть її на флейтухи, він відповів з резигнацією:

— Що ж, нехай і так буде! Аби моя рука чиста була, а хлопці нехай роблять, що хочуть.

Варто позбирати отакі записки з наших старих книг та рукописів як інтересні свідоцтва старих вірувань, порядків і гумору. Вже тепер, маючи в руках лише невеличку збірку таких написів, я можу розділити їх на кілька груп і вказати деяку еволюцію і в їх формі та змісті. Найстарші того роду записи будуть, без сумніву, ті, що являються закінченням т[ак] зв[аних] вкладних, себто тих написів, які уміщував жертводавець на полях книги, яку передавав церкві, монастиреві чи якійсь іншій побожній інституції. Таких написів можна би назбирати дуже багато; в наших книгах і рукописах звичайна формула їх більше-менше така, яку бачимо в Ясській мінеї кінця XV в. в бібліотеці Оссолінських в Львові, рукоп. ч. 368*, де внизу на полях кількох перших карток читаємо: «Изволеніем отца и съпоспѣшеніемь сына и съвръшеніем святáго духа начатся и писася сіи минеи февруарь Іонут утул магофету в дни благочестиваго [и бого]любиваго господа нашего Іоана Стефана воеводы сина Богдана воевода а рукоя многрѣшноя Ісаія Тахадняк[а] в лето 700 и даде ся [до] святаа монастира [в] Іасѣх, идеже єсть храм успенія богородице мѣсяца генвар 25 дне». Правда, заклинання против злодіїв тут нема, мабуть,

задля браку дальших карток, але отсей початок робиться в XVI і XVII в. загальною формулою вкладних.

Ось для прикладу вкладна рукописного Пролога*Перемиської крилошанської капітули, писаного в XVII в. (сигнатура LII, B. 5), поміщена на полях перших карток унизу під текстом рукопису: «Изволеніем отца і съвершеніемь сына и споспѣшеніем святаго духа | року божія от нарожденя 1607 мѣсяця ноебрия | дня 23. Сию книгу рекомую Пролог сентеврия [далі одна стрічка записки вишкрябана] приподобния матери нашея Парасковеи в селѣ Бѣлой в маетности их милостей панов Белзецких | и придана єсть ку храму выше писаного на чест | господу богу в тройци единому | и да пребывает вѣчно и непорушено от того божого | храма. А если бы дехто смѣл отдалити | да будет отлучен от отца, сына и святого духа | да будет отсужден | идеже огнь не угасает | и черв не усыпает. А при настоятели храму святои Парасковеи священику Климентию першим попѣ | при Лаврентию... втором, при Стецку Квочинцу | при Кондратѣ брате старшом, при Юриу | Мацковичу, при Петрѣ Павловичу, при Каїтанѣ | Мацковичу, при Григорию Даниловичу | при Лаврику Вла... при Михаилу | Доб... на той час. А купили єсмо у дияка Романа Лукашевича священика потелицкого струского поповича потелицкого...»

І тут, на жаль, дальше частина, де містилося закляття, вишкрябана і нечітка. Те саме можна завважити і в багатьох інших випадках, що «совісний» злодій, укравши книгу, не жалував праці, щоб вишкрябати страшне заклинання, іноді полишаючи навіть назву писаря і місцевості, куди належала книжка, або навіть попросту видирав і нищив кілька карток книжки, аби лише заклинання не тривожило його душі. Зразком такого закляття, формульованого при кінці вкладної, може послужити приписка, уміщена на остатній картці Замойського збірника з поч[атку] XVII в., що зберігається в університетській бібліотеці у Львові під знаком I. F. 15.* Читаємо тут: «Ісусе Христе сыне божій молитвами простыа ти матере и святаго Іоана Крестителя и святых апостол Петра и Павла и всѣх святых помилуи и спаси раба своего убогаго еромонаха Алексіа давшаго книгу сію святому Софею, и избави єго вѣчнѣа муки и всякого зла, яко благословен еси и хвалим от всѣх святых твоих в вѣки аминь. Да еще кто данину мою, книгу сію отимет от церкви сборныа святаго Софеа

с Полоцка, да будет клят и проклят и связан от святых отець седми собор и от мене убогаго єрмонаха Алексіа. Се поклон і благословеніе князю и бояром и мужем Полочаном от Алексія. Сами не обидите дому святого Софеа, а в обиду не давайте, а приказываю богови и вам».

Той сам єромонах Олексій ще в іншім місці, на полях, рукопису скріплює свій дар святому «Софею» ось якими словами: «Раб божій, убогій єрмонах Алексіе дал єсм книгу сію глаголемую суборник мѣсяць сентябрь... полную въ церковь премудрости бога святому Софею, иж єст в богоспасаемом градѣ Полоцку на памят мнѣ и родителем моим. Ктоко[лвек отни]мати будет книгу сію от церкви премудрости бога свѣтаго [Софіі] а с Полоцка, судит єму и мыслить бог и пречистая богородица и вси святіи, заньжаз дах книгу сію святому Софі... вѣчно и непорушно в славу божію и в похвалу бородици Маріи».

В іншім Перемиськім пролозі, списанім 1636 р. (sign. LII, стор. 5), читаємо ось яку вкладну: «Во имя отца и сына и святаго духа сописа ся сіа книга глаголемая Пролог рабом божим Макаріем року 1636 [далі вишкрябано первісне місце, а дописано іншою рукою]: До Терновец храму святаго славнаго пророка Іліи, абы єи нѣкто не смѣл отдати от сего храму. А который іерей будеть чести сію книгу, повинен бога просити за труждавших ся в дѣлѣ сем. Нехай же будет богу несмертелному честь и слава в вѣки вѣков. Аминь».

Та маємо на полях наших старих рукописів і інші записки против книгокрадів. На тім самім Перемиськім пролозі, LII, стор. 5, що в XVIII віці був власністю священика Павла Свідзінського, читаємо ним самим скомпоновану латинську епіграму:

Hic liber est meus,
Testis est Deus.
Qui illum quaerit.
Hic nomen erit:
Paulus natus,
Tarnavski vocatus.
Si vis a me amari,
Noli illum furari;
Mavis illum emere,
Quam frustra accipere[1].

[1] Ця книжка моя, свідок тому бог. Хто її хоче мати, тут буде моє ім'я: Павло від народження, на прізвище Тарновський. Якщо хочеш, щоб я тебе любив, то її не кради. Краще купити її, ніж узяти задарма (*лат.*).— *Ред.*

На однім рукопису XVIII в. в моїм посіданні маємо й руський двостих аналогічного змісту:

Хто бы мѣл сію книгу украсти,
Тому сѣм лѣт свинѣ пасти.

Не сумніваюся, що таких і подібних записок знайдеться у нас немало; се подаю лише для початку.

НИКОЛАЙ НИКОЛЬСКИЙ*. МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ПОВРЕМЕННОГО СПИСКА РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И ИХ СОЧИНЕНИЙ (X—XI В.)

Корректурное издание, Спб., 1906, стор. 596

Д[обродій] Нікольський розпочав отсе надзвичайно важне і потрібне видання, критичну інвентаризацію всієї літературної спадщини нашої минувшини від найдавніших часів. План закреслений широко. По приблизному рахунку часи перед Петровою реформою полишили нам понад 70—80 тисяч рукописів різнорідного змісту і не однакової вартості. Значна частина їх досі не розібрана і не описана, не говорячи вже про їх оцінку. Д. Нікольський уважає неминучим для історика староруської культури та літератури, поки візьметься до речевого визискання сього колосального матеріалу: 1) уложити каталог кождого староруського твору, шо містяться в тій ласі рукописів, 2) усталити на підставі тих копій найстарший тип тексту, відкидаючи пізніші наверствування, зміни в тексті або тенденційні переробки і 3) через вияснення генеалогії копій дійти по змозі до усталення часу написання твору та його автора.

Певна річ, навіть таке широке поставлення справи не дає нам іще повної запоруки того, що з часом, працею поколінь, осягнемо ту мету, особливо при факті, вже тепер безсумнівнім, що багато творів нашого старшого письменства видавалося без імені авторів, багато під іменами різних отців церкви, багато погибло або заховалося в пізніших переробках. Та все-таки план і метод д. Нікольського заслугують повного признання, а проба, подана ним у отсьому першому випуску його праці, щодо детальності і точності, щодо повноти бібліографії не лишає бажати нічого кращого. Можна сказати сміло, що вже тепер отся проба критичної бібліографії пам'яток нашого найстаршого письменства мусить бути підставою для праць на тім полі

для всякого історика, який хоче не обертатися в традиційнім крузі літературних фікцій і будувати свої висновки на неаутентичнім матеріалі. Навпаки, з тих сторінок бачимо ясно, як багато ще треба праці над розслідженням та розбором старих пам'яток нашої літератури та як багато й зроблено вже для неї в остатніх часах. Книжка д. Никольського розпадається, крім додатків, на 30 розділів неоднакової великості, а кождий розділ присвячено чи то одному творові, чи одному авторові. При кождім номері додано рукопис, що містить найстарший відомий текст, титул першого його видання, з додатком звісток про відкриття тексту й історію рукопису, коли такі звістки справді маємо; далі йде огляд новішої літератури й видань тексту, а нарешті усталення різних редакцій і переробок тексту і реєстр рукописів, у яких містяться чи то копії, чи уривки тексту, звичайно з зазначенням варіантів чи то в титулах, чи і в самім тексті. Коли якому авторові присуджуються в старих або новіших копіях якісь твори, не належні йому, то д. Нікольський вичислює всі ті твори, їх копії, відміни і досліджені досі відомості про властиву їх приналежність. Такі розділи про Іларіона, що обіймає 50 сторінок друку, про Феодосія Печерського (40 стор. друку), про Якова Мниха* (76 стор. друку), про Єфрема Переяславського* (93 стор.), про Нестора (30 стор.). При тім треба додати, що результат тих зіставлень та порівнянь дуже часто оказується зеро, прим., величезна стаття про Єфрема Переяславського — се звід усіх оповідань про св. Николая, розширених у православній Слов'янщині, з тим результатом, що Єфрем до сеї літератури був зовсім не причасний. Так само скептично ставиться автор до всієї письменської діяльності св. Феодосія Печерського, котрого писані твори згадує його біограф Нестор, але ті згадані Нестором твори не дійшли до нас, а ті, що признаються новішими дослідниками Феодосію, признані йому без ніякої підстави. Дуже інтересний виклад Нікольського про т[ак] зв[аного] Якова Мниха, якого вважали досі автором найстаршого житія Владимирового і автором повісті про вбійство Бориса і Гліба. Д[обродій] Нікольський, ідучи за Соболевським*, вказує на компілятивний характер «Пам'яті і похвали» Володимирові і відносить її уложення до кінця XII або навіть до XIII в., вбачаючи лише в остатній частині сього твору відгук старшого, затраченого житія Володимирового, написаного ще перед його канонізацією.

Годі мені зупинятися детально при кожнім розділі праці Нікольського. Дещо причинків до неї знайшлось би і у нас. І так у розд. XXVIII про чудо св. Климента о отрочаті він вправді занотував в увазі мою розвідку про Климента*, але не взяв на увагу того, що в тій розвідці сказано про дотичне «Слово», не зазначено його подвійного тексту і того, що там сказано про його датування (воно походить не з XI, а з кінця XII або з початку XIII в.).

Важною хибою праці д. Нікольського вважав би я промовчення всіх тих творів (крім обох Ізборників Святославових), що в початках нашого письменства були занесені до нас із Болгарії. Ті твори, особливо хронографи*, номоканони*, поучення, житія святих і ін., мали значний вплив на першопочини нашого письменства. З них, а не з пізнішої «Палеї» черпала наша «Повесть временных лет»*, ними користувалися й інші наші найстарші письменники.

Д-Р В. ЩУРАТ. ПЕРЕГРИНАЦІЯ ИЛИ ПУТЬ ДО ІЕРУСАЛИМУ ДАНИЛА АРХИМАНДРЫТЫ КОРЪСУНЬСКОГО ДАННАЯ АРХИМАНДРЫТЫ КОРСУНЬСКОГО В БѢЛОЙ РОССИИ

СЕРЕДНЬОВІЧНА ПАМ'ЯТКА СТАРОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РЕДАКЦІЇ XVI В. ПО УЛЮЦЬКІЙ РУКОПИСІ

Жовква, 1906, стор. 42

Яка, властиво, мета сеї публікації д-ра Щурата, не легко зрозуміти. Що се не популярна брошура, се певна річ, а для характеру наукової праці їй бракує всього того, що надає праці науковий характер. Текст «Перегринації», очевидно, залежний від староруського «Хождения» Данила Паломника*, але оскільки залежний, сам д-р Щурат не пояснює, говорячи навмання в своїй передмові раз про переробку, то знов про плагіат. Автор у передмові згадує також, що сей самий твір «Перегринація» міститься і в інших рукописах, між іншими в однім рукописі Сергієвої Троїцької лаври* біля Москви, і в однім, т[ак] зв[анім] поморянськім рукописі в бібліотеці Нар[одного] дому у Львові, але не зробив нічого для порівняння сих копій і поправлення тексту улюцького рукопису, повного помилок особливо задля перекручення найбільшої частини географічних назв. В колекції Петрушевича, приступній тепер для загального вжитку, міг би був д-р Щурат знайти ще пару копій того твору (рукоп. 111), що могли би придатися для критичного видання. Так само не зрозумів д-р Щурат показу Петрушевича в його нотатці про цей твір («Литерат[урный] сборник* Матицы», 1871) на «Перегринацію» з р. 1590, під якою треба розуміти відому «Перегринацію» кн[язя] Радивила-Сиротки, опубліковану зразу по-латині, а від р. 1607 — кілька разів також по-польськи.

Не звернувши уваги на ті речі, конче потрібні для розуміння і оцінки нашої «Перегринації», д-р Щурат подав у передмові зовсім баламутні свої комбінації, поклавши в основу їх деякі записки про священничу сім'ю Свидзинських у XVII—XVIII в. З авторством «Перегринації» ця сім'я не має нічого спільного, а для характеристики літературних інтересів тої сім'ї подав д. Щурат мало, не переглянувши тої багатої колекції їх рукописів, що міститься в бібліотеці Нар[одного] дому. Видання, як бачимо, зовсім безцільне.

В. И. РЕЗАНОВ*. ПАМЯТНИКИ РУССКОЙ ДРАМАТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. ШКОЛЬНЫЕ ДЕЙСТВА XVII—XVIII В.

ПРИЛОЖЕНИЕ К ИССЛЕДОВАНИЮ «ИЗ ИСТОРИИ РУССКОЙ ДРАМЫ»

Ніжин, 1907, стор. 327

Важний причинок до історії шкільної драми, яка плекалася при Могилянській школі в Києві* в XVII—XVIII віці. Зміст отсих драм був уже потроху відомий із праць проф. Петрова, особливо з його книжечки «История украинской литературы XVIII ст.». Текст інтермедій Довгалевського* був досить недбало виданий у додатку до «Киевской старины». Д[обродій] Резанов покористував рукописами в збірці ніжинського інституту кн[язя] Безбородька* та київського Михайлівського монастиря і видав із них які київські шкільні драми: 1) «Действие на Рождество Христово», 2) «Рождественская драма», 3) «Торжество естества человеческого», пасхальна драма, представлена в Києві 1706 р., 4) «Пасхальна драма», 5) «Царство натуры людской», пасхальна драма, виставлена в Києві 1698 р., 6) «Комическое действие», різдвянська драма М. Довгалевського, виставлювана в Києві 1736 р., 7) «Властотворный образ человеколюбия божия» М. Довгалевського, виставлена 1737 р., 8) «Гистория Кира», драмка написана на основі Геродотової повісті, також, мабуть, котримсь учителем Київської академії, 9) «Стефанотокос», драма з XVIII в., друкована вже в «Чтениях Общ[ества] Нестора-летописца» з копії київського прсф. Лободи*, а тут критично видана з трьох копій, 10) Десять інтермедій Довгалевського, 11) П'ять інтермедій із «Стефанотокоса», 12) Варіанти до виданої В. Перетцем 1903 р. драми про єрусалимського царя Езехію.

Хоча «Стефанотокос» був 1742 р. виставлений новгородськими семінаристами перед царицею Єлисаветою, то проте префект семінарії, що написав сю драму, ієромонах

Іннокентій Одровонж Мигалевич, був українцем, учеником Могилянської академії, і тому ся драма справедливо зачислюється до циклу київської шкільної драми. Видання проф. В. Резанова дуже старанне і гарне, являється збагаченням дотеперішнього засобу публікацій про нашу стару драму, яка, незважаючи на свою невисоку вартість, все-таки займає видне місце в історії української літератури XVII—XVIII в.

А. КРЫМСКИЙ*. УКРАИНСКАЯ ГРАММАТИКА ДЛЯ УЧЕНИКОВ ВЫСШИХ КЛАССОВ ГИМНАЗИЙ И СЕМИНАРИЙ ПРИДНЕПРОВЬЯ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ КУРС СОЗНАТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-УКРАИНСКОЙ РЕЧИ, ОСВЕЩЕННЫЙ УКАЗАНИЯМИ НА ВАЖНЕЙШИЕ МОМЕНТЫ ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ МАЛОРУССКОГО ЯЗЫКА, НАЧИНАЯ С XI ВЕКА. ОСОБЕННО ИЗ ИСТОРИИ НАРЕЧИЯ ВОСТОЧНО-МАЛОРУССКОГО (ЛЕТОПИСНОГО КИЕВО-ЧЕРНИГОВО-ПЕРЕЯСЛАВСКОГО)

Том I, выпуск 1-й. Москва, 1907. Том II, выпуск 1-й. Москва, 1907

Отсе титул — не можна сказати, щоб надмірно короткий — найновішої праці відомого проф. А. Крим-ського. Хто б надіявся знайти в тій праці справжній учебник граматики для молодежі середніх шкіл, той очевидно помилиться; граматика д. Кримського для шкіл не надається, і автор без ніякої потреби призначає її ще й спеціально для учеників Придніпров'я. Значення праці д. Кримського далеко ширше, і можна її назвати першою пробою історичної граматики української мови від найдавніших часів, тобто від XI віку аж до наших у всіх її діалектах. Якби не ота ніби педагогічна примха, виставлена в титулі, якби проф. Кримський ясніше відчув сам властивий характер і завдання своєї книги, то, певно, був би зробив її систематичніше і повніше і ми мали би в його праці фундаментальний твір нашої філології, якого досі не маємо.

Певно, се закид чисто формальний; знаючи гарячий темперамент д. Кримського, ми й не будемо вимагати від нього більше понад те, що він хоче нам дати. Поглянемо ж, як дивиться автор на завдання своєї праці і який її

плàн та розклад. Цілість граматики по плану автора — оскільки можна зрозуміти з принагідних уваг — обійме чотири томи, з яких перший міститиме науку про звуки, другий — морфологію, третій — синтаксис, четвертий — фразеологію. Поки що з типографічних причин подано першу частину першого і першу частину другого тому. В першім зшитку першого тому на стор. 18—27 поміщено українською мовою ту передмову до граматики, що була надрукована в часопису «Заря»*, видаваному у Москві 1906 р., а далі йде сім розділів ось якого змісту: 1) про українську азбуку, 2) звідки можна нам пізнати історію української мови з найдавніших часів? 3) консонантизм, 4) вокалізм у староруських писаних пам'ятках, 5) ступінь фонетичності або нефонетичності малоруського літературного правопису, 6) відношення малоруського літературного правописання до того неударного звука а, який чується замість очікуваного або можливого звука о і 7) про неостаточну усталеність малоруського літературного правописання. План, як бачимо, зовсім хаотичний, одна принагідна увага тягне за собою другу, там знову якась припадкова вставка перериває виклад, а скрізь під текстом маса ноток, у яких звичайно більше ученого апарату, ніж у самім тексті. Що ті нотки часто полемічні і що автор з особливим завзяттям критикує погляди проф. Соболевського*, се само собою розуміється для кожного, хто читав дотеперішні праці д. Кримського. Все те може собі знайти місце в спеціальних монографіях, але в систематичнім викладі воно зайве і відвертає увагу від самої течії викладу. Поза всім тим зібрано в І томі велику силу інтересних спостережень про звукові форми нашого язика протягом століть, і се власне головна заслуга проф. Кримського. Найінтересніші §§ сього тому 6—9 у другій главі, де подано огляд найстарших писаних пам'яток української мови, що мусять і в дальших дослідах служити джерелом нашої історичної граматики. Певна річ, сей матеріал потребує ще значної провірки; багато пам'яток повидавано з помилками, які легко взяти за правило, хоч се можуть бути зовсім ненормальні явища; не зовсім ясний для автора вплив полонізмів та білорусизмів на уформування нашої фонології. Отим-то й висновки д. Кримського в остатніх главах першого тому спеціально щодо правопису, якого треба уживати, пишучи по-українському, в значній часті досить наївні та казуїстичні* і просто суперечні

тому правилу, яке ставить сам автор на початку гл. 5, що «литературная речь без этимологии не обходится». Як супроти того ставити (с. 254) друге правило: «Надо обязательно писать (с а, не с о) *багатий, багато, багатир, ганчар, гарячий*». Чому обязательно навіть для тих, що чують і говорять *богатий, гончар, горячий?* А чому знов «обязательно» писати тільки о, прим., в *москаль, ногавиці*, коли в многих сторонах чути *маскаль, нагавиці* (діал. *ганавиці*) і т. і.? Так само не зовсім вірно осуджує проф. Кримський такі форми, як писання ся окремо від дієслова як рутенство, властиве тільки галичанам. Треба б у такім разі засудити на ту саму назву всі західноєвропейські язики і всі язики, що в основу правопису кладуть окреме написання кожної часті мови. І даремно д. Кримський думає, що в нашім старім письменстві скрізь писали слова з ся злитно; роздільна графіка попадається вже в найдавніших пам'ятках нашого письменства; найчастіше, коли й писано їх разом, то, власне, не злитно, а з ѣ-ом або з паєрком над остатнього буквою, де чувся розділ обох слів; нинішня російська злитна форма *кажется, относится* в нашім письменстві майже невідома або введена в тексти російськими видавцями.

Ще хаотичніший виклад у початку другого тому, що містить у собі науку про деклінацію. Важне помішане тут з маловажним, маса зайвого, прим., усі скомпоновані проф. Кримським текстики нібито для вправи, з словничками як для школярів азбучної школи і з доданими тут же в нотах науковими екскурсами та увагами про всяку всячину; як звичайно, ті екскурси цікавіші від самого викладу.

Хибою граматики, заложеної на такій широкій основі, треба признати також повну неувагу до результатів новіших порівняльних праць над індоєвропейською фонологією та морфологією; узгляднення тих результатів охоронило б д. Кримського від не одного баламутного пояснення в його книжці.

ПОЕЗІЇ ХРИСТІ АЛЧЕВСЬКОЇ* «ТУГА ЗА СОНЦЕМ»

Типография И. Д. Ситина, Москва, 1907 г., 8°, ст. 88

Авторка не названа в титулі, тільки аж у присвяті книжки Х. Д. Алчевській*, де й підписана авторкою Христя Алчевська. Перед тою приєвятою портрет авторки — гарної дівчини в народнім строю, і від усеї збірки пахне молодістю, дівочою грацією та несвідомою кокетерією. Авторка якось так природно, мимовільно рисує перед нами свою вдачу, трохи тужливу, трохи меланхолійну, та в основі більше веселу й артистичну. Її тягне до себе всяка краса й усе поетичне: кольористі крайобрази, кольористі ефекти різних пор року, колоритні люди. Барвистість — се в неї основа життя. «До дітей мого народу» вона кличе:

Не спи, сину! Час не спати
Перед ранком ясним, гарним,
Ще темніють ночі шати,
Лячно людям незугарним,
Що подужати бажають
Усе добре, усе чисте,
Тільки того й дожидають,
Щоб убити все барвисте.

Як прихильниця світла й барв авторка на вступі своєї збірки обертається з покликом до сонця:

Великее сонце, зійди над землею
Закутою в горе, сповитою в тьму!
Великее сонце, зійди над сльозами,
Над морем страждання, над путами сну.
Великее сонце, збуди Україну,
Невольників страждущих світом залий,
Твори неупинно п р е к р а с н у ю з м і н у,
Незрячії очі збуди і розкрий!

Отже, в усьому тому руху, який будить сонце, для авторки найінтересніша «прекрасна зміна», гра кольорів і тіней. Правда, вона зараз же додає:

Благаю я правду, благаю природу,
щоб всіх Ідеал нас від темряви спас.

Ну, та тут вона випадає зі своєї ролі, бо ж правда сама — неосяжний ідеал, а природа, як відомо, ні в які ідеали не бавиться. Проте авторка безумовно вірить сонцю,

Що зійде над братами,
І ми певніше за святе
Поляжем головами —

по що й за що, того не знати. Сонце взагалі займає видне місце в поезіях нашої авторки. «Поснулі думи встали, до сонця простяглись, і з сонцем поєднались, і з ним немов злились»,— співає вона в вірші XVIII,—

А сонце їхні сльози сушило і пекло
І лило немов воду, і думи обняло!
Тоді з туманом раннім у небо піднялись
Розбудженії мрії і в щасті розійшлись.

Гарно, хоч і не ясно. Ну, та вже сонце не на що, як на те, щоб прояснити авторчині думи. Вона й сама в вірші XXIX невідомо до якого «нього» кличе в екстазі:

Візьми мене за море хмар,
За море хмар, до ясних зір,
Візьми мене на волю хвиль,
На волю хвиль, в морський простір!
І буду я світить тобі,
І лихо земнее засне,
І буду зорею тобі,
І буду сонечко ясне!

І найвищий її ідеал:

Най спить завмерлая земля,
А ми в промінних золотих,
В промінних сонця і огню
Ми будем жить, ми будем жить,
Купати душу в них свою —

як міфічні саламандри. В природі авторка бачить найвищу красу й гармонію:

В природі все гармонія, краса,
Для того варто жить і мріяти й сміятись.
Красі отій служить і нею упиватись,
Із-за краси вмирать і знову сподіватись,
І знову оживать!

На жаль, авторка, мабуть, не знає й не читала, що та вічна гармонія природи здебільшого сама жорстока боротьба за існування, в якій ніщо не служить красі, а навпаки, краса звичайно служить приманою для далеко неестетичних цілей розплоднювання або паразитизму. Оттим вся її лірика в тім вірші (XXXVI) наскрізь невірно адресована. А на кінці своєї збірки авторка подає цілу поемку під апетитним титулом «Згага краси», в якій, на щастя, зміст далеко не такий негігієнічний, як титул. Живе, бачите, в далекій країні якась царівна — у панни Христі всі героїні коли не царівни, то князівни,— яка «не відала зла», не знала ні горя, ні смутку, а в душі її росли чуття — не бажання якоїсь неземної краси, а простої, людської любові. От раз чудовим ранком царівна на морському березі здибала юнака, що назвав себе «сином убогих людей»; а їй видався «чистим, високим і святим». Вона й віддалася йому, «тії ж ночі до вбогих пішла», зразу впивалася їх видом, але дедалі зробилася рабом свого мужа, який, «зробившися народним героєм», покинув її, шукаючи якоїсь «орлиці». Тоді вона пішла в пустиню і там умерла «любові жадібна, жадібна кохання і ласк і тепла» — а може, справді від «згаги краси»?

Є у панни Христі рядок віршів конкретнішого змісту, які б можна назвати любовними; д. Єфремов у своїй рецензії на сю книжку в «Раді»* докорив ними авторку, вбачаючи в них еротизм. Мені здається, що се невірно. У авторки любовні чуття ще зовсім несмілі й абстрактні. Вид чинари на кримському березі будить у її душі неясну тугу:

Спить нічка над степом, біліє дорога,
На неї ллють промінь холодні зірки;
Душа щось сумує, щось плаче небога...
О хлопче коханий, озвися, де ти?

Все се щось нагадує більше Клопштокову оду «An die künftige Geliebte», ніж еротичний порив. Не захоче д. Єфремов бачити еротизм і в цитованій вище вірші XXIX, в якій дівчина бажає бути для нього зорею, сонцем і купатися з ним душею в огні. Так само «пісня» на стор. 36 «Ой не журися, милий козаче» не еротична, бо той козак виразно каже: «Ой не дівчина, ой то не мила, то мене думка так засмутила», а ся думка в тім, що «сонця не бачу в ясній блакиті, Сили не маю, жвавої хіті». Ну вже при такім нездарі які вже там еротичні запали! В одній вірші

(XXXVII) авторка виразно називає його плаксою (щоб милий не ридав). Моментальні вибухи сильнішого чуття, які бачимо в віршиках XXXIX, XLII,— се радше невинні фантазії, ніж дійсний еротизм, се «апострофи поза очі», а не відгуки дійсних розмов:

Ти любиш? Я хочу, щоб щастям горіли
Твої сині очі, розкритії знову,
Щоб струни найкращі таємно тремтіли
У серці твоєму на тиху любов.
Ні, хочу я бурі! Щоб владаркой бути,
Щоб тебе скорити, щоб щастя знайти,
Щоб знав ти, що мене не можна забути,
Щоб зламаний гинув у ніг моїх ти!

Ну, ну як прийде дійсний життєвий досвід, то воно не буде так страшно й трагічно й фантастично, але і з приводу цих напівдитячих слів годі робити авторці закид еротизму.

Я ще лише коротко згадаю про іншу низку віршів нашої авторки на громадські, політичні теми. Власне ті вірші найслабші й найблідіші, обертаються в самій пустій фразеології і не роблять ніякого враження. Краще б зробила авторка, якби не писала їх, поки й тут життя не дасть їй конкретніших образів.

Ще кілька слів про мову Христі Алчевської. Вона має претензію на добірну, чисту мову, і справді деякі віршики з погляду мови бездоганні. Та ся мова «підчищена», так сказати, салонова українська мова, без тої пластики, без того багатства лексикону й зворотів, яке надає авторам безпосереднє підслухування простого народу. При тім Христя Алчевська любується в російських формах, таких як «владаркой бути», «голубить піною палкой, морськой, такой» і т. д., у полонізмах, як «пломінь». Форма віршова терпить значно від бідності самої мови, та декуди вона просто занедбана; авторка дещо римує, дещо (в тім самім творі) лишає без рими або добирає рими зовсім уже не відповідні. З тим усім у авторки видно талант і деякий розмах фантазії, та треба їй багато працювати над собою, щоб розвити ті задатки її природи.

ІВАН БОРУСОВСЬКИЙ. МЕФІСТОФЕЛЬ В ГЕТЕВІМ «ФАУСТІ» І ЛЮЦИФЕР В БАЙРОНОВІМ «КАЇНІ»

ПРОБА ІХ ЕВОЛЮЦІЇ І ХАРАКТЕРИСТИКА

Теркопіль, 1907 (Звіт дирекції ц[ісарсько]-к[оролівської] гімназії Франца-Йосифа І в Тернополі за рік шкільний 1906, стор. 1—48)

Серед досить уже у нас багатої літератури гімназіальних звітів, а властиво поміщуваних у них наукових розвідок, отся розвідка д. Борусовського визначається корисно як проба вийти з тісного круга звичайних шкільних тем і подати річ ширшого закрою. Постаті чортів у двох славних творах великих новочасних поетів як уособлення певних ідей самих тих поетів — се вдячна тема, яка й методично могла би вплинути на молодіж, що в першім ряді достарчає круг читачів для таких звітів. На жаль, власне з боку методу праця д. Борусовського лишає багато дечого бажати. Він переважно не цитує тих книжок, із яких безпосередньо черпав свої відомості, а коли цитує дещо в тексті, то хіба старі думки, на яких поклики знайшов у нових працях. Зрештою відповідно до скромного обсягу гімназіального звіту він обмежується на переповіданні елементарних фактів із історії віри в чорта в середніх віках та на зовсім уже школярських «змістах» найстарших повістей і драм про Фауста. Досить докладно подано хіба зміст трагедії Марло (не Марлове, як читає наш автор) про Фауста*, зате зовсім слабо передано зміст німецької маріонеткової гри про Фауста, що мала значний вплив на Гете. Далі йде забавний декуди по своїй наївності аналіз фігури Мефістофеля в Гетевім «Фаусті», забавний особливо там, де авторові здається, що він може простувати погляди самого Гете (пр. стор. 22). Автор стоїть на зовсім наївнім становищі правовірного

католика і зовсім не розуміє грандіозної іронії, що являється найвизначнішою прикметою гетівського Мефістофеля, і з сього становища, розуміється, легко йому критикувати. Він позволяє собі навіть досить дешеві «віци», говорячи, прим., на стор. 39 таку мудрість: «Чим чорт міг звести чоловіка в віках середніх, на те він тепер навіть не зверне оком. Чорт не лише мусить мати відповідне образование і знання, він мусить відповідно одягнутись і прибрати приманчиву постать, щоб свою ціль осягнути. За часів Фауста вистарчав йому червоний плащ і капелюх з когутячим пером, нині мусив би одягнутися в фрак і циліндр, взяти рукавички і лісочку в руки ... впрочім не знаю, чи Мефістофель дав би собі нині раду, коли вже далі і женщини хотять бути Фаустами — тоді мусив би бідний Мефістофель пильніше читати всі журнали мод, ніж вони самі». Ай, ай, як же дотепно, як глибоко сказано!

Аналіз Байронового Люцифера коротший й держаний в поважнішім тоні, окрім скандально незугарних уступів перекладу, доконаних, очевидно, самим автором. В одній нотці до Фауста, цитуючи уступ із другої частини сеї поеми, автор зазначує, що тільки брак часу не позволив йому «на добрий переклад сих віршів» і для того він цитує їх в оригіналі. Ну, той брак часу позволив йому таки в тих перекладах із Байронового «Каїна» дати доказ, що про українську версифікацію він не має ні найменшого поняття. З такою кваліфікацією лише «Фауста» перекладати!

І ще одна методична увага. Автор у першій частині своєї статті користується моїм старим перекладом першої частини «Фауста»*, також не назвавши книжки, з якої бере вірші, і тільки в нотках докоряє мені за недокладну передачу деяких місць. Хто ж його силував користуватися моїм перекладом, коли для наукового оброблення надається єдино оригінал або його точний, прозовий переклад. Так поважні вчені не роблять.

МАРІЯ МАРКОВИЧ (МАРКО ВОВЧОК)

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

Зламалася велика сила. Закотилася ясна зоря нашого письменства. Умерла Марія Маркович, по другому мужу Лобач. Дехто здивувався на сю вість. Як то, Марко Вовчок ще й досі була жива? Здавна ми привикли вважати її якоюсь кометою, що з великим блиском явилася на нашім духовім обрії, щоб швидко відвернутися від нас і тільки десь-колись, мов із-за хмари, із-за туману кинути на нас промінчик свого світла. А тепер приходить вість, що вона, жива людина, від многих літ жінка українського поміщика Жученка, жила й досі, і тільки в остатній хвилі, д[ня] 2 липня с[тарого] с[тилю] невблаганна смерть скосила* сю велику силу.

Чи треба пригадувати деталі її життєпису?

Вони не скрізь такі ясні й повні, щоб ми могли гаразд розуміти її життя й літературну появу. З дому Вілінська, вона походила з української чи, може, польсько-української сім'ї*, про яку не знаємо нічого ближче. Правдоподібно й знання української мови вона винесла з рідного дому[1]. Вчилася в пансіоні в Москві*, жила потім у якихось свояків у Орлі, де з нею познайомився засланий сюди член укр[аїнського] братства Кирила й Мефодія, Панас Маркович, за якого вона й вийшла заміж. В р. 1857 вона посилає П. Кулішу два свої твори для надрукування їх у його «Записках о Южной Руси»; прочитавши їх, Куліш наповнився захвату і просив її не покидати й надалі пера і української мови. В р. 1858 вийшов накладом Куліша перший том її «Українських народних оповідань»*,

[1] Згадки сі і деякі дальші автор висловлює, розуміється, вповні гіпотетично.

яким зараз же припала незвичайна почесть, що один із першорядних майстрів російської літератури, Ів. Тургенев, переклав їх на російську мову і видав зі своєю передмовою. Славний російський критик Добролюбов присвятив сим оповіданням простору статтю*, і ім'я «Марко Вовчок» — бо такий був псевдонім нашої авторки — стало голосним на всю Росію.

Шевченко ще на вигнанні в киргизьких степах познайомився з її творами і також був у захваті від її творів, а особливо від її поетичної мови. «Вона одна знає українську мову,— писав він у однім листі,— знає так, як ніхто з нас не знає»*. Подібно висловлювався й Куліш, що «Марко Вовчок випив весь сок і запах із цвітів української мови»*. Та Шевченко відчув надто високу суспільну вартість її оповідань і в вірші «Марку Вовчку» з 1859 р. писав до неї:

Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих.

Він жде від неї оживлення й своєї музи і готов свою вільну думу назвати також її думою. Соціально-політичний бік її оповідань, її глибока й чиста, мов сльоза, любов до всіх покривджених і гноблених, особливо до жінок, заімпонували й Тургеневу.

В р. 1859, коли Шевченко прибув до Петербурга, Марія Марковичка була вже одною із звізд петербурзьких салонів, покинувши чоловіка, до якого не верталася більше. Побувши якийсь час у Петербурзі, виїхала за границю, жила декілька літ у Парижі, звідки написала два листи по-українськи до одного з галицьких часописів* та прегарне історичне оповідання «Маруся», видане зразу по-французьки, а потім по-російськи[1]*, а в половині 60-х років осіла на довший час у Петербурзі. Тут віддалася живій літературній діяльності на російській мові.

Вона друкувала в «Отечественных записках»* свій роман «Живая душа» в р. 1868, «Записки причетника», 1869, «Теплое гнездо», 1873, «В глуши», 1875, а крім того, написала цілий ряд коротеньких оповідань із кріпацького побуту, зовсім схожих і духом, і тенденцією, і стилем

[1] По-українськи вийшло недавно, в III т. оповідань Марка Вовчка, виданих Львівською видавничою спілкою*.

з тими, що поміщені в «Українських народних оповіданнях»; тут вона між іншим малює дуже інтересний тип дівчини Катерини, українки, завезеної в Московщину, де звільна ламається улюблений нею образ України з її звичаями й мовою і це ламання доводить її до тяжкої хвороби, після якої вона робиться знахаркою. Її романи загалом слабкі і вкучні з виїмком першої частини «Записок причетника», де живо, хоч і без більшого артизму, змальовано побут духовенства в такій околиці, де великоруський елемент мішається з українським, де співають укр[аїнських] пісень, уживають укр[аїнських] приказок, де попівна називається Настею, а симпатичний дяк Софроній — гарний тип українця. Потім вона кинулася перекладати з французької на російську мову і переклала між іншим більшість фантастичних романів Жюля Верна*, казки Андерсена* і т. і.

В досить уже пізнім віці вона вдруге вийшла заміж за поміщика Лобача. Остатній її твір, виданий по-українськи, появився в «Киевской старине» 1892 р. п[ід] з[аголовком] «Чортова пригода». Сей твір, писаний гарною мовою, хоч і не такою поетично блискучою, як давніші оповідання, грає, одначе, щиро українським дотепом і гумором і творить зовсім доладне закінчення її українського писання.

Найкраще в її писаннях, то, без сумніву, її мова. При всій своїй простоті і популярності вона дуже багата лексиконом і незрівняно мелодійна. Російський критик Венгеров пише* навіть, що се «мова» нереальна, взята не з уст справжнього народу, а більше співуча, черпана з укр[аїнських] народних пісень. Осуд парадоксальний, тим більше що й зміст її укр[аїнських] оповідань той самий критик уважає так само нереальним. Певно, є деяка конвенціональність у її способі малювання панів і пань кріпосників, але малюнки жінок і дівчат-кріпачок, як українські так і московські, се старанні і глибоко правдиві психологічні й соціальні студії. З простотою, красою і ніжністю її мови й стилю в'яжеться нерозривно її ніжна любов до всіх нещасних і страждущих, а особливо до найбідніших між бідними, до жінок. Вона вміє не лише сама відчути їх горе, але також віднайти основу і дати їй простий і ясний вислов, що сильно хапає за серце читача.

Та в тім чисто літературнім впливі, що сягає широко поза межі України й Росії і відбився, прим., у ентузіастичній передмові до англійського перекладу її «Марусі», ле-

жить менша половина її вартості як письменниці. Друга, більша половина, що ставить ім'я Марка Вовчка в ряді борців за волю й людські права поневолених народних мас, се те історичне значення, яке мали її оповідання, особливо ж її українські оповідання в Росії. Російська критика згідно ставить ті оповідання обік найкращих творів таких російських пропагаторів емансипаційної політики, як Тургенєв («Записки охотника»), Григорович* («Антон Горемыка», «Деревня») та їх наступники в 50-тих роках. І можна сказати, що в ряді тих творів оповідання Марка Вовчка найясніше і найпростіше зазначають емансипаційну тенденцію — не абстрактними мудруваннями, не зворушливими покликами, а простим, скромним та сердечним змалюванням щоденних фактів життя, від якого тільки по довшім вчитуванні морозиться кров у жилах.

Ще одна різниця заходить між її українськими й російськими творами. Хто читав українського Марка Вовчка, той, хоч би який запеклий теоретик, напевно стоятиме під впливом чару й розкішності його чудової мови. В московських творах Марка Вовчка не дивне диво зовсім навпаки: мова ординарна, безбарвна, неорганічна мішанина людової великоруської з мовою канцелярії та школи, густо підсипана українізмами, українськими поговірками та піснями. Так і чуєш, читаючи ті оповідання, що вони неначе переклади з якоїсь іншої мови, рідної і натуральної мови авторки. Тут у неї і горрендні партиципіальні конструкції, яких ніколи не побачите в її українських писаннях, і безбарвні та шаблонові розмови панів, а навіть розмови властивих її героїнь, кріпачок, не мають того блиску і колоритності, що в українських оповіданнях. Московський стиль її стоїть значно ближче до стилю розмазаної письменниці Кохановської*, ніж, прим., до стилю Тургенєва. Значить, її російські оповідання дають доказ, що по-московськи вона вміла гірше, ніж по-українськи. Се потверджують і ті немногі свідки, які досі сказали своє слово про неї. Появившися 1902 р. в редакції «Киевской старины», вона просто здивувала співробітників сього журналу красою й чистотою своєї української мови.

ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ*. ПРИЧИНКИ ДО СТУДІЙ НАД «ЕНЕЇДОЮ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО. І ЧАСТЬ

В Коломиї, 1907 р., 8-ка, стор. 45

Автор упереджає, що «оголошення сих «Причинків» заскочило його серед досить неприв'ітних обставин», бо його прийшлося робити на провінції, далеко від великих бібліотек при браку книжок і т. д. Оттим-то, як каже автор, «виказує моя розвідка деякі недостачі», бо він не міг використати всієї літератури предмета і мусив часто послугуватися менше вартними розвідниками замість основних». Яких таких основних розвідок він не використав до «Енеїди» (не до біографії Котляревського, бо тої зовсім не зачіпає), сього автор не каже; з цитат бачимо, що він досить пильно використав усю важнішу літературу (праці Драгоманова, Житецького, Дашкевича*, Стешенка і Студинського*), а головний брак праці лежить не в тім, а в браку виробленого методу думання й класифікації фактів. Він, прим., вірно зауважує, що в «Енеїді» Котляревський змалював (остільки оскільки) стан України по зруйнуванні Січі, тобто стан тої України, яку бачив власними очима, та зауваживши надто, що Котляревський не бере зовсім серйозно зруйнування Січі і декуди навіть кепкує собі з нього, він замість найпростішого природного висновку, який можна вивести з тих двох фактів, комбінує собі ні на чім не оперту теорію, що Котляревський згори постановив собі бути національним, то зн[ачить], мужицьким поетом, співати про те, що цікавить мужиків, а що сам мав замало національної свідомості, щоб співати про руїну Січі так ясно, як співали нар[одні] пісні, «то Котляревський, натрапивши на готові, відповідні до сеї теми взірці, зробив се в виді невинної травестії, тим більше що «Енеїда» мала викликати враження головно між панством на Україні». Краще б автору лишитися при

чисто школярським пояснюванні строф «Енеїди», ніж вдаватися в таку мотанину, що вказує хіба його повну нетямущість у сих справах.

Розвідка д. Я. Гординського складається з трьох частин: І. Відносини на Україні кінця XVIII ст. (зліплено зі звісток Драгоманова та Коржа*) та коротка і зовсім не мудра характеристика укр[аїнського] письменства XVIII в.; II. «Енеїда» Котляревського, проба характеристики того становища, яке Котляревський буцімто бажав зайняти супроти укр[аїнської] суспільності своєю поемою, проба зовсім баламутна, що не вичерпує всієї теми і дає образ зовсім далекий від дійсності. Вкінці в III розділі подає автор т[ак] зв[ані] джерела «Енеїди» Котляревського, дурниця вже в самім титулику, бо не можна ж говорити про джерела там, де говориться про давніші проби травестування «Енеїди», яких Котляревський міг і не знати, а хоч би й знав, то з них не черпав нічого, ідучи своєю дорогою за старою епічною схемою Вергілія*. Автор опирається головно на праці Дашкевича, не додаючи нічого від себе, навіть вказівки на польську травестію «Енеїди» Хоментовського*. Корисний тут хіба бібліографічний опис російської травестованої «Енеїди» Осипова й Котельницького*, та й тут наш автор поза чистою бібліографією виявляє школярську претензіональність, що ось, мовляв, Петров ставить появу «Енеїди» Осипова та Котельницького на р. 1791—1807, а се неправда, бо вона появилася в р. 1791—1808. Ще більшу похибку у датах робить д. Стешенко і т. д. Ах, одно відкриття зробив д. Гординський, на яке досі ніхто з дослідників не звернув уваги: в II пісні «Енеїди» Котляревський згадує про «чорноморського козака», а ми знаємо, що чорноморцями названо колишніх запорожців аж 1789 р., значить, Котляревський не міг ужити сеї назви швидше, поки вона не була загально відома, знач[ить], II пісня не могла повстати перед р. 1790. Богу дякувати, що се знаємо! Якби ще знати, чи та строфа в пісні або та згадка про чорноморця не була вставлена Котляревським пізніше, а пісня могла бути написана й давніше.

Додати до того, що мова д. Гординського досить недбала і підсипана москалізмами, та й коректа недбала до скандалу, то будемо мати поняття про сю працю. Треба б бажати, щоб дальші її частини визначалися ліпшою логікою і стараннішим виданням.

М. ДЖАГАН.
ЧОЛОВІК І ЖИТТЯ

Львів, накладом автора, 1907, мала 8-ка, стор. 102

Якась невідома рука поклала мені на стіл отсю книжечку невідомого досі автора. Мабуть, псевдоніма. Розкриваю: Чоловік і життя, і епіграф із Горького: «Человек — первый посред существ». Нарисець малий, зовсім не продуманий, дуже незугарне наслідування невідомого розговору чоловіка з життям у Горького*. Пощо таке писати і друкувати? Читаю другий нарис: На вікні. Якийсь ідіот Данилович дрімає в темній готелевій кімнаті і рад би спати так навіки; його малий синок рад світлу і біжить до вікна. Данилович рад не рад виходить і сам до вікна, дивиться на вулицю. Хлопчик побачив продавця з балониками і просить татка купити йому два. Татко-ідіот відчиняє вікно, лишає дитину в отворенім вікні, а сам іде вниз, купує балоники, заходить до склепу і ще щось купує, стрічає знайомого і щось там довго балакає і тут пригадує собі свого синка, глядить на своє вікно на другім поверсі і бачить, що його хлопчик заснув на варцабі. Йому здається, що дитина ось-ось упаде, він робить крик, підставляє руки, всіх людей кличе на поміч, одним словом, поводиться як божевільний, та й не думає піти до покою і взяти сонну дитину з вікна, аж жінка прийшла, взяла дитину. Ну, до чого се подібне? Кому і нащо оповідати про таких дурнів? Читаю дальший нарис: Іван Шумайло. Селянин відводить сина до залізниці, до школи. Селянин несе на плечах важкий мішок з хлібом і речами студента, а студент, одягнений як панич, іде передом оддалік від батька. Батько трохи сердитий. Над'їздить дідич і бере Шумайла-батька до свого повозу та розпитує його. Шумайло потроху жалується на сина, що «зіссав» його і відчужився від родичів, а ще яка буде

з нього потіха потім, невідомо. В розмові між паном і мужиком порушено деякі важні питання про значення вищої освіти для бідних людей — порушено і не порішено; пан зразу виступає як учитель, але переконується, що мужик глибше обдумав сю річ, ніж він сам. Так і розходяться. Видно в автора живу обсервацію, видно власну думку, хоч ще не зовсім розвинену, видно щирість і талант. Ще ясніше видно їх у найбільшім і найкращім оповіданні сеї збірки «Бараба». Бараба — се горьківський босяк, перенесений на наш грунт разом з його філософією. Хоч, може, копія Горького, але зовсім не механічна, з власними спостереженнями, без горьківської антикультурності. І сама фабула цікава та гарно характеризує дійові особи. Річ талановита. Дальші два нариси менше цікаві. «Де щастя» — тема банальна, хоч оброблення також виявляє блиски таланту. Як на перші кроки молодого автора, книжечка гідна всякої уваги. Не завадить авторові трохи автокритики, без якої нема поступу, та трохи пильнішої уваги на мову. І щасливої дороги!

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК

Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XIX. Коломийки. Зібрав Володимир Гнатюк. Том III. У Львові, 1907, стор. IV + 254

Новий том Гнатюкових «Коломийок» творить, так сказати, ядро всього корпусу, подаючи пісні про любов і подружжя. Автор поділив їх на 15 більших груп: 1. Хлопці про себе і про дівчат; 2. Дівчата про себе і про хлопців; 3. Хлопці до дівчат; 4. Дівчата до хлопців; 5. Милий; 6. Мила; 6. Любко; 7. Любка; 8. Люба розмова — а) Парубки до дівчат, б) Дівчата до парубків; 9. Любов — а) Незабутня любов, б) Любов за гроші, в) Закохання; 11. Розволочити; 12. Подарунки; 13. Поцілуї; 14. Краса — а) Біляві, б) Рум'яні, в) Мальовані; 15. Врода — а) Вродливі, б) Негарні. Можна теоретично не одно закинути цьому поділові, бачити в нім безсистемність і припадковість, та одно треба сказати, що він подиктований самим матеріалом і не міг бути інший без зміни в розкладі всіх коломийок.

Що торкається самого змісту збірки, то справді не знаєш, чому більше дивуватися: чи багатству поетичних мотивів, чи ширині й різнорідності життєвої обсервації, чи мелодійності, грації та простоті язика. Жарти пересипаються з висловами глибокого чуття, частий запал мішається з іронією, ніжність з брутальними погрозами і прокляттями — зовсім як у дійсному житті. Автори й авторки пісень не люблять церемоній і добирають найвлучніших слів, щоб передати свої почуття:

Ой не маю дівчиноньки, не маю, не маю,
Відай, мене господонько не прийме до раю.
Зарікався серпом жати, ціпом молотити
Іно щем ся не зарікав дівчати любити.
А я казав, пане-брате, що то зоря ясна,
А то моя дівчинонька коровицю пасла.
Відси гора, відти друга, відти долинонька,

Межи тими гороньками моя дівчинонька.
Єкажу гори покопати, доли порівняти,
Щоби видко до дівчини, аж до її хати.

А дівчата співають:

Ой чи я си не дівчина, ой боже мій, боже,
Личко біле, очка чорні, козаче небоже!
Ой чи я си не дівчина та й не вдородлива?
Тілько мої доганоньки, що-м не чорнобрива.
Чи я собі не дівочка, в городі квіточка,
Жеби я си не стояла коло парубочка?
Ой я панів не боюся, ні панського суду,
Я дівчина молодая без хлопців не буду.
Ой піду я попід груші, груші мої, груші!
Хіба би мя тот не любив, хто не має душі.

Але маємо співанки й іншого тону:

Ой вийду я на толоку, розів'ю волоку,
Бодай моє коханійко не діждало року!
Ой чия то дівчинонька гонором сі носи,
Прийде свята неділенька, жидам воду носи.
Ой всі коні попутані, но еден без пута,
А всі дівки як ластівки, но єдна засмута.
Чого ж тоти дівчатонька так сі потрясают?
Ци вни дурні, ци вни горді, ци вуші кусают?

Дівчата відповідають не менше дотепно:

Ой що ж тото за зіленько, що не зеленіє?
Ой що тото за парубок, що се з дівки сміє!
Біда мені, біда мені з тими парубками,
Та ще курці до коліна, ходить за дівками.
Мандибурка не сапана, попускала кільці;
Ой що тото за парубок, що по пояс дівці?
Та й до води, сиві коні, до води, до води!
Нема хлопців в нашім селі, самі дідоводи.

Отакі контрасти проходять, систематично проведені редактором, по всьому тому, який, крім язикової і етнографічної вартості, має ще й не малий чисто літературний інтерес.

ПРИВЕЗЕНО ЗІЛЛЯ З ТРЬОХ ГІР НА ВЕСІЛЛЯ. МОЛОДА МУЗА*, 5

НА ДЕНЬ 30 ЛИПНЯ 1907.
ВОЛОДИМИРОВІ І МАРІЙЦІ БИРЧАКАМ.

Формат фантастичний, 14 стор., на обложці рисунок, без дозволу позичений у вид. Спілки

Живе собі в Галичині молодий чоловік Володимир Бирчак. По своєму фаху шановний учитель гімназіальний, а по своїм уподобанням графоман, що пише вірші й новели в смаку «Молодої музи», тобто такі, що нікого ні гріють, ні студять. За те, що він два роки тому дав себе пізнати як кепський редактор «Світа»*, компанія «Молодої музи» признала його своїм «батьком» і авторитетом на літературному полі. Тому потентатові в області галицько-руської літератури довелось 30 липня оженитися, і щоб ушанувати той пам'ятний день, змобілізувала «Молода муза» всі свої сили, sechs Mann stark,[1] з додатком українського Олеся і ще одного безіменного інваліда, і випустила отсю книжечку. Що ж, якби се було кружкове видання, призначене на те весілля, то, очевидно, не було би що й говорити про нього: видали собі своїм коштом для себе самих і своїх гостей весільних, і вільно їм. Але «Молода муза» у нас не така скромна, вона видає сю книжечку в своїй серії як одну з маніфестацій кружка, робить для неї рекламу по газетах і, очевидно, думає, що зробила щось таке, на що вся руська інтелігентна громада повинна звертати увагу. Звернемо ж і ми увагу на ті три міхи зілля, понюхаємо кожний цвіток зокрема. Отже, наперед іде безіменний автор, якому дуже подобалася краса панни молодої, і він величає її на лад людової пісні:

Якби дав бог, щоб я з нею
Шлюбом обручився,
Під скло в рамки б її вправив,
Сів би та й дивився.

[1] Силою шести чоловік (*нім.*).— *Ред.*

Ну що ж, се було би дуже оригінальне подружжя. Олеся з України турбує тільки одно:

Хай щебечуть поцілунки,
Як пташки в весняний час,—
Не лякайсь, моя кохана,
Не почують нас.

Приємної забави! Самітний і тужливий П. Карманський збирається нарешті втопити всю свою тугу й своє горе в морі на те тільки, щоб «вдивитися в неї», впиватися красою и жити з нею в своїм гаремі чи теремі «як два альпейські цвіта». Аллах іль аллах! П[ан] Луцький перепрошує, очевидно, par distance[1], свою дівчину, що не знає й не цікавий знати, яке у неї волосся, які очі, в якім капелюсі вона ходить, але він знає одно, що у неї «свята душа і дуже добре серце». Він там був і вникнув! А д. Ст. Чарнецький* уже духом на весіллі і безсоромно пропонує панні молодій чи якійсь іншій дівчині:

Eh vive la vie![2] Най пісня рвесь пуста!
І струями най шумно ллються вина!
Ти нахили вишневії уста,
Ах, ти у пристрасті обійми йди, дівчино,
Най злучить нас на хвилю гра пуста!
Гей, нахили уста!

Розуміється, тут і Василь Пачовський* підносить свій голос:

Люба, зорі з нас сміються,
Що по ночах не спимо;
Серця рвуться, сльози ллються,
Та про се ми мовчимо.

Не диво, що на таке зорі сміються. Кінь би сміявся. Зате д. Сидір Твердохліб* розсипався таким дисонансом:

До схід сонця гнесь кедрина,
Шумить зі скель в вечірню даль.
На берег моря хуртовина
Викочує кораль.
І чують кедри, буртить море
Коралі вітер в даль поніс,
Розвіяв в полі, ляг на гори
Дощем кровавих сліз.
І бачать, як опали хвилі,
Затих їх плач, сконав їх шум,
Розсіяв захід на три милі
Сійбу кровавих дум.

[1] Заднім умом *(франц.).— Ред.*
[2] Хай живе життя! *(франц.) — Ред.*

Ах, як гарно! Так і пригадується мені німецька поезійка, яку я колись читав у «Fliegende Blatter» чи в якімсь іншім органі німецької молодої музи:

Die Sonne brennt so heiss und trocken,
Der Bach will mich zum Bade locken,—
Ich kann nicht gehn!
Da hängen meine nassen Socken,
Erst in der Stunde sind sie trocken! —
Ach das ist schön![1]

П[ан] Яцків дав одну зі своїх кращих імпресій, моментик, вирваний живцем із селянської психології, а д. Олекса К-ич роздирає своє серце споминами про «неї», що була його і зрадила його для іншого. Пощо ті плакси на такім «панськім» веселлі?

---

[1] Сонце пече так гаряче і сухо,
Струмок хоче спокусити мене скупатися,—
Я не можу піти!
Там висять мої мокрі шкарпетки,
Лише за годину вони просохнуть! —
Ой, це чудово! (*нім.*) — *Ред.*

ЗЕНОН НАКОЛЕСНИК*. НЕВМИРАКА

ІСТОРИЧНА ФАНТАЗІЯ В ОДНІЙ ДІЇ

Львів, накладом А. Хойнацького. 1907. 8-ка, 32 стор.

Ну, дасть бог дурному чоловікові перо в руки, і піде він плести нісенітниці, перемелювати січку, валити книжку на книжку і дутися як вош на морозі, що ось, мовляв, який я плодючий письменник! Моїх книжок уже он скільки томів, а ще буде он скільки: оповідання, перли, хмари-чари, драми, комедії, фантастичні картини, жарти і нежарти. А коли той чоловік надто має в руках газету і змогу — кидати болотом на кого хоче і хвалити себе й своїх хвалителів, то при досить низькім стані смаку у загалу публіки і високім стані загальної безкритичності такий чоловік робиться свого роду авторитетом, здобуває собі різні протекції, зискує премії на конкурсах і росте в пиху та претензіональність та заглушує хоптою свого слова кращі паростi літератури, ширить тупоумство і варварські способи думання, шаблоновість і пусту фразеологію замість дійсної обсервації життя. Нашим читачам відомий уже д. Наколесник, тобто Лев Лопатинський, зі своєї «гуцульської» драми «Ілько Пащак», що була розібрана в «Л[ітературно]-н[ауковому] віснику»*, хоч розбір, виказуючи масу невірності і безтямності автора, все-таки не давав повного поняття про ту банальність його мислення і безплідність його фантазії, якою навіяні всі його твори. Кинувши болотом у «Руслані» на автора рецензії, Наколесник спокійно далі «лупить по пути прогресса» і знов обдарував нас драмою чи історичною фантазією «Невмирака», написаною віршами, яка діється над Дніпром в минувшості, «теперішності і будуччині». Фантазія д. Наколесника властиво не історична, бо ні найменшого розуміння історії в ній не видно; краще було б назвати псевдопатріотичною алегорією. Всі особи в ній — алегорії: дівчина — Україна, улан — Польща, гренадер—

Росія, ну, і «народ» замість хору. Дівчина живе собі тихо в своїй хаті на степу, «по якім розлявся Дніпро», і тужить за своїм милим козаком Невмиракою, що чогось повіявся на чужину. Нараз обік її появляється пишна палата, з якої виходить улан, що через ніч заволодів усією країною, заявляє, що

Україна, Україна,
Се нічия ще країна,
Без границі і без краю,
Тож її собі займаю.

Він кличе своїх гайдуків і велить заволокти дівчину до своєї палати.

Возьміть дівку сю до замку,
Буде в нас дітей плекати,
Як зробите з неї мамку,
Буде нам пісней співати
По обіді до дрімоти,
А як набере охоти,
То розкажем танцювати.

Дівчина даремно кличе свого любого козака Невмираку, улан шле своїх гайдуків до її хати, щоб ограбували її, та тут же бачить гренадера, що надходить не знати відки. Думаючи, що се той козак Невмирака, якого кликала дівчина, улан ховається за хату, але почувши, як гренадер говорить, що в нього «від водки лоб п'яніє», вискакує і замахується шаблюкою. Та гренадер «замахується могутнім мечем і переколює улана, який паде на землю». Убивши його, гренадер справляє бенкет з того титулу, що:

Ми прийшли в південний край,
Се обіцяний нам рай.
Йдіть в палату — забирайте,
Йдіть у хату — всьо здирайте,
Най нічо ся не остане,
А людям вложіть кайдани!

Трупа уланового він велить кинути в Дніпро. З палати вибігає дівчина, бліда, з розпущеним волоссям, убрана убого, драно, і кричить:

Дайте, батечку, рятунку,
Захистіть ви сироту.

Гренадер говорить, що її гнобитель уже вбитий, та вона жалується далі:

Твої ж люди збезчестили
Мою честь, моє ім'я,
Що вже й жить не маю сили.

Гренадер докоряє її невдячністю, а дівчина, раптом забувши, що вона дівчина, признається:

В мене муж є Невмирака,
Він шукає в світі долі!
Як знайде, сюда прилине,
Він безсмертний, він не згине.

Гренадер грозить сему мужеві дибами і тюрмою:

Змушу його пить отрую,
Руку наложить у горю,
Вщіплю холеру і рака,
Й згине той твій Невмирака!

І він велить до решти ограбувати дівчину і вигнати її з хати на голий степ, доказуючи:

Се новий державний лад!
Тобі хати й так не треба —
Стільки степу, стільки неба!
Будеш нам отару пасти,
Жати жито, лени прясти,
Можеш часом і співати,
Лише для начальства знати
Треба наш язик! Тож вчися,
А будучим не журися!

Дівчина йде в степ, співаючи тужну пісеньку (про її поетичність досить навести одну строфу):

Доле моя, доле,
Як дитятко голе
Без батька, без неньки[1]
Пущене маленьке
У світ, мов на море,
На бездонне горе!

Та ось на човні надпливає козак Невмирака, убраний в багатий козацький стрій, і промовляє поетично:

Дніпре мій, глибокий Дніпре,
Хто ж твою течію зіпре?
Ти широкий, плідний дуже,
Хто чорнозем твій зіструже?
Українське тепле сонце,
В кожне сяєш ти віконце —

[1] Nie prawda! Nawet policaj ma matkę [Не правда! Навіть поліцай має матір.— *Польськ., ред.*],— пригадується мені при сих словах окрик якогось націоналіста в львівській ратушевій залі з галереї, яким невідомий слухач перервав подібну слізну промову одного бесідника.

і т. д. в такім стилі. Дівчина озивається до нього і просить розради; козак обяціе:

Задля тебе що лиш зможу
Я в борбі у жертву зложу.

Дівчина говорить, що його ворог «весь у зброї, а ти, бачу, й без шаблюки», аж Невмирака потішає її:

Все ж таки він не устоїть
Перед молотом науки.

«Скидає з себе козацький жупан і являється з молотом у правій руці і з грубою книгою під лівою, в синій робітницькій сорочці, підперезаний ремінем, з вишитою пазухою виразистим різнобарвним цвітистим взором» — таку ремарку подає автор і вкладає в уста так убраного Невмираки такі слова:

Ані з списом, ні з мечем
Ми на тирана не підем,
А піднесем увесь люд,
Нехай зробить над ним суд.

Тут виступає народ і вітає Невмираку, а сей кличе його до боротьби за волю ось якими «прочутими» словами:

Волю нам ще тра здобуть!
Випрямім сильне плече,
Най рабство від нас втече,
Насталімо свою грудь,
Щоб гучний свободи спів
З ляку в нас не занімів!
Серце й руки підоймім
До гори і присягнім!

Сцена присяги — «боротись за Вкраїну до згину» і «для народу здобути жизнь-свободу». Дівчина, виїмково розумна серед них, знов нагадує про потребу зброї, але козак Невмирака має інший спосіб:

Нумо, розложіть костир,
Хай спечеться гренадир,
Наложіть сухого кілля,
Щоб жарке було вугілля,
Нум посиплем весь рундук,
Щоб на них він впав, як пук!
Щоб грубе його тіло
На вугіллі околíло,
А самі рядом ставаймо!
Й пісню свободи заспіваймо!

І справді, «народ» співає на нуту «Крілець» пісню п. Лопатинського:

Пора, пора за рідний край
Най жертви поплине ручай — і т. д.

«Молодші набирають лопатами вугілля з костира і розсипають густо перед брамою замку», як зазначує автор у ремарці,— спосіб, певно, вичитаний з тої грубої книги, що мав під лівою рукою козак Невмирака. І справді, з палати вибігає гренадер, сердиться за крики й котячу музику, кричить на козака Невмираку, що він «лиш інтрига є ляцька», і в відповідь на голос народу, що домагається землі і волі, «кидається з нагайкою наперед, але попадає на вугілля, підскакує зразу комічно, відтак паде на коліна, жарке вугілля чіпається його ніг, в страшних муках він пручається на підмінованім грунті, встає і назад падає, заміряючись нагайкою на народ, аж паде на костир і гине» з словами:

Ох, ох, ох! болить, пече,
Ноги, руки і плече,
Крижі, груди, голова,
Смерть у вічі загляда!

Офіцер виходить з вартою та командирує стріляти, але солдати не хочуть стріляти на народ, офіцер утікає, козак Невмирака розбиває молотом ворота замку, народ розвалює замок і знов співає:

Пора, пора за рідний дім
Нам стануть в єдності усім.

Гренадер з рештками костера від тої пісні западається під землю, а дівчина подивляє козака:

Без війни, без струїв крові
Вічні ти розбив окови.

А на се козак в почутті своєї заслуги гордо відказує:

Сила правди і науки
Дала зброю мені в руки.

Чи се поезія, патріотизм, чи просте, гидке блазнювання та надуживання патріотичних фірм, судіть самі.

[ГРАМАТИКА СЛОВ'ЯНСЬКА ІВАНА УЖЕВИЧА*]

З пізніших граматик XVII в. важна й цікава граматика Івана Ужевича, відома досі в двох рукописних відписах, із яких один міститься в Паризькій національній бібліотеці і був відомий уже батькові нової слов'янської філології Йосифу Добровському («Institutiones linguae palaeoslovenicae», стор. LXII)* і недавно був описаний проф. Соболевським у «Чтениях в Обществе Нестора-летописца»*, а другий віднайдений проф. Ягичем* у міській бібліотеці північнофранцузького міста Арра (Arras у Фландрії) і описаний ним у остатній книжці «Archiv für slavische Philologie» (Bd. XXIX, erstet Heft, 1907, стор. 154—160). Паризький відпис має титул: «Граматыка словенская написана през Іоанна Ужевича словянина, славной Академіи Паризской в теологіи студента в Парижу. [Року] от нароженіа сына божого 1643» — далі латинський титул. Арраський відпис має дату: «Лета от нароженя сына божого 1645» і титул: «Грамматика словенская зложéна і написана трудом и прилежанїем Їоанна Ужéвича словянина». Відсилаючи цікавих до докладного опису рукопису в статті проф. Ягича, наводжу з нього як язикову пробу вірш, поміщений на другій карті:

НА ГЕРБ ПАНОВ БРЫГАЛЛѢРОВ

Слушне ся в' гербѣ мѣсецы знайдують,
Гдыж Бригаллѣров цнот ясность знакуют.
И звѣр который от всюл' ся борóнить,
Цноты и славы оных же хорóнить,
Кто зась голуба добре уважает,
Лю́дскость и щи́рость ла́тво им призна́еть.
Іоан Ужевини словянин року 1645.

На картках 6 і 7 іде азбука стовпцями: в першім назви кирильських унціалів, у другім скоропис, у третім латинки, в четвертім самі букви унціальні і скорописні, а в п'ятім відповідні латинські. На картках 7^6—11^6 маємо Compositio syllabica з пробами читання. На к. 12 подано глагольську азбуку хорватського гранчастого типу, а обік них для пояснення курсивні кирильські букви. На звороті тої самої картки подано молитву господню «Отче наш», на іншім місці ся сама молитва глаголицею, а на к.17 «Азбукидарь босе́ньскій». Від к. 20 починається De partibus orationis, а власне «De declinationibus Nominum» (4 взірці: 1) староста, 2) пан, слово, 3) камень, гултай, 4) сталь, лазня). Далі йде склонення прикметників, на к. 34 De pronominibus, на к. 40 De generibus nominum. На к. 44 починається De conjugationibus verborum (1. кую, малюю, 3. вару, пишу), про формації часів минулого і будущого, про дієпричасники і т. д. Від к. 71 йдуть ще уваги De participiis, De genere verborum, далі De adverbiis, De praepositionibus, De coniunctionibus, De interiectionibus. На к. 75 починається синтаксис, де автор подає численні зразки різних конструкцій, а на кінці неминуче поучення Carminum compositio, де подано всього два двостихи, один церковнослов'янський (Благословенный чловѣк, который служит богу і през цноты торуеть до неба дорог) і один польський. На кінці подано числові вартості кирильських букв з дописко́ю: Atgue haec de rebus grammaticis, abunde dicta sufficiant[1]. Рукопис обіймає 91 карток, із яких останні 6 не записані. Порівнюючи аррáський рукопис із паризьким, старшим двома роками, проф. Ягич зазначує, що, невважаючи на основну схожість, аррáрський рукопис значно перероблений і попрáвлений.

---

[1] Отже, тут уже сказано досить багато про граматику *(лат.)*.— *Ред.*

ДО БІОГРАФІЇ ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА

І

В р. 1883 у липневій книжці «Киевской старины» надрукував Яків Головацький статтю «Судьба одного галицко-русского ученого. К биографии Ивана Николаевича Вагилевича» (стор. 453—472), де, між іншим, оповідано той епізод із життя Вагилевича, коли сей, укінчивши теологічний факультет і не дбаючи про т⟨ак⟩ зв⟨аний⟩[1] titulum mensae[2], попав у товариство польських панів і літератів і зробився героєм любовної драми, яка, на думку Головацького, була від початку до кінця фарсом, видуманим гр⟨афом⟩ Осипом Борковським* і відіграним з Вагилевичем з незвичайним майстерством і майже з неподібною до віри перфідією. «Граф Осип Борковський,— пише Головацький,— один із передових львівських літератів того часу, взяв Вагилевича до себе як компаньйона, дав йому у себе квартиру, стіл, прислугу і все удержання, велів пошити йому модну елегантну одежу, позволив говорити до себе «ти», водив його в театр, на бали, на літературні вечорки, в аристократичні товариства, рекомендував його вченим, місцевим і приїздним як свого друга і чоловіка незвичайно талановитого. Все те підлещувало самолюбство Вагилевича; при нім дивувалися його знанню і високим ідеям, а поза очі, певно, сміялися та кепкували з недосвідного та наївного провінціала. Борковський своїм поводженням збив Вагилевича зовсім з пантелику, закрутив йому голову, запевнив несмілого семінариста, набалакавши йому всякої всячини, що він геніальний чоловік, світоч над світочі, а в додатку красунь і з красу-

[1] У цій статті вживаються три види дужок: круглі й квадратні належать І. Франкові, а в ламаних подаються редакційні ін'єктури.— *Ред.*

[2] Буквально: титул для стола, тобто знання, що забезпечує харчування *(лат.).*— *Ред.*

нів, у якого закохані всі аристократки. Борковський настроїв усіх своїх знайомих мужчин і дам, так що Вагилевич ні від кого не почув слова правди. У всіх товариствах ним забавлялися як блазнем» (стор. 459—460).

Як оправдання на такий острий осуд Головацький оповідає хід і кінець тої фікційної романічної історії, яку при помочі так хитро наведеної сугестії відіграв з Вагилевичем Борковський і якої зміст Головацький характеризує ось якими гіркими та докірливими словами: «Примховатий польський аристократ і нежонатий пестій великого світу, граф Борковський, зіпсував і здеморалізував невинну душу молодого чоловіка, дав йому закоштувати принадних пристрастей зіпсуття, затроїв його простий, наївний обичай, підбив його зарозумілість до неправдоподібної висоти, звів його уяву на брудні бездоріжжя,— одним словом, убив морально-непорочного робітника науки і зробив його забавкою своєї панської примхи» (стор. 160—161).

Навіть не входячи ближче в розбір деталей дальшого оповідання Головацького, що займають 4 сторони друку і виглядають дуже неправдоподібно, цілість того оповідання будила несмак своєю брудностою тим більше, чим остріше Головацький стилізував свої докори полякам. Ненависть Головацького до поляків була загальновідома, а щодо самого Вагилевича якось не хотілося вірити, щоб він при здоровім розумі до тої міри дав засліпити себе Борковському. Не входячи в деталі тої «анекдоти», Ом. Огоновський відсунув її набік з жестом обурення на Головацького, який, мовляв, сим оповіданням «споганив пам'ять колишнього свого товариша й приятеля»[1]. Не входячи в те, чи справді можна так ставити питання, далеко ближче насувався інший сумнів: чи не пробрехався Головацький? Чи не оповідає він справді «скверного анекдота», який, може, й кружив по Львові, але якому не відповідала дійсність? Головацький на доказ правди свого оповідання не наводить ніяких документів, не покликає ніяких свідків, щонайбільше одного Ізмаїла Срезневського*, який «тоді», себто 1839—40 року[2], «зупинившися у Львові, був

[1] Омелян Огоновський й. Історія літератури руської, часть IV. Львів, 1894, стор. 126.

[2] Срезневський був у Львові лише раз у липні 1842 р. і прожив тут 10 днів. У своєму листі до матері він пише: «Вагилевич помешался на том, что в него влюбляются» (Путевые письма И. И. Срезневского к матери его Елене Ивановне Срезневской 1839—1842, «Живая старина», 1893 р., стор. 475).

свідком різних безумних оповідань і анекдотів про Вагилевича, які в ту пору ходили по всьому місті». Міг і Срезневський чути анекдоти про Вагилевича, та й се ще не доказ їх правдивості; от якби Срезневський «був свідком» не «нелепых рассказов», як каже Головацький, а якихось фактів, то се була б інша річ. А таких фактів і сам Головацький не був свідком; щоправда, він оповідає: «Даремно ми, старі приятелі, старалися переконати його, що все те ошуканство і знущання над його недосвідністю та наївністю. Борковський до тої міри опанував його душу, що одним словом розсіяв усі сумніви Вагилевича. На наші упімнення він відповідав: «Ви не маєте поняття про те, що робиться в аристократичнім світі. Ви виховані в кругах буржуазії або простолюддя». І нічим не можна було переконати його» (стор. 460).

Зі смертю Головацького замовк, як могло здаватися, останній свідок тих часів, і справа про любовну анантюру Вагилевича, бачилось, так і лишиться невиясненою. Та ось несподівано промовив найкомпетентніший, класичний свідок, сам Вагилевич. У львівського антикварія Томасіка, що закупив і інші папери по братах гр⟨фах⟩Борковських, купив я 1905 р. ось які документи, які тут передаю дослівно*, пробуючи з них і з оповідання Головацького утворити одну цілість.

1. Зошит грубого синюватого паперу, звичайного канцелярійного формату, зшитий у 4°, 6 карток ненумерованих, із яких перша й остатня вподовж понаддирані, так що пропали не лише бокові маргінеси, але також значні часті писаного тексту. Записані всі сторінки, крім останньої, що лишилася зовсім чиста, і першої, що має титул: Wyjątek z Autobiografii, rok 1841 i 1842. На звороті тої самої картки біля віддертого маргінесу титулик: Rozdział IV, біля нього, на середині сторінки нагорі перечеркнений титулик: Wyjątek z Autobiografii, а під ним знов титулик: Lato, 1839 r. З записок під сим титуликом значна часть віддерта разом з половиною картки (дерто поздовжньо, нерівно), на якій записки з того літа, мабуть, і кінчилися, бо зараз на слідуючій стороні нагорі маємо знов титул: Wyjątek z Autobiografii, а під ним: Rok 1841 i 1842. Сі записки йдуть аж до кінця зошита; хоч остатня картка потерпіла знов дещо від дертя, але тут страта менша, як при першій картці, і в значній мірі може бути доповнена здогадами. Весь зошит писаний по-польськи, рукою Ва-

гилевича, тим його тонким, виразним а незмірно компактним почерком, який відразу можна розпізнати між сотнями інших і який на довшім просторі майже неможливо наслідувати.

2. Аркуш елегантного (негладкого) листового паперу, записаний на всіх чотирьох сторінках по-польськи рукою Вагилевича, з датою нагорі в правім розі: Ożydow, 12 Kwietnia 1840. Там же на лівім розі написано якоюсь іншою рукою, мабуть, адресата: Wagilewicz. Се лист наукового змісту.

3. Аркушик досить ординарного листового паперу (без філіграну), записаний на всіх 4 сторінках ординарним почерком і безграмотною польщиною, з датою нагорі в правім розі: Dnia 10 Sierp. 1840, підпис на остатній стор. Schönwalder, а починається словами:

Naydrosza Julio. Nie wiem cy wy tam po trochu się wszyscy popili cy co że wy na zadnego Lista nie odpisuiecie co nas bardzo zasmuca od ciebie luba Julko przenaymy byłbym się spodziwał List. Ale może moim pismem nudzę albo w Innych Interessach przeskadzam kiedy tak przepraszam za móy błąd. U nas zabawy nima chiba ze mozna zadarmo w ogrodzie póblicznym muzykę słyszyc. Jedno wazne zdazenie chciałem tobie lubo Julio zachowac asz do mego powrotu ali niedało mie pokóy musiałem tobie choc trocha pisac. dnia 7 mego tego miesiąca wiecor o 7 mey godziney wyszedłem sobie bom cały dzien w domu siedział do poplicznego Ogrodu abym się trocho musiki przysluchal i rozerwał. Znalazłem kolegę z Lwowa z którym długi czas rozmawiałem, wtym nadchodzo 3 tęgi paniczy wystroiony tęgo. Jeden z nich wciąz sie kołomie kręcił iakby chciał cos odemie, wtym przybliżaiąc się domnie powiada, i móy Boze iak sie masz Schönwaldrze co tu porabiaz w Wiedniu i t. dali. Ja się w patruię i poznaię Pana ... twego narzeczonego. Zaraz opusciłem mego tamtego kamrata i zaprowadziłem go na Wino, bo tu wino iak woda tanie, wypiwszy 2 quart Wina zaprowadził mie na Pącz do kawiarni. tak my się zabawiały do 10 potym się pozegnali. Co my z sobą gadali i o czym to się potym dowisz tyle tobi teras piszę że on je u komornika pana Raphaela Mozart. 600 R. w srybrze miesięcznie, on naydali do karnawału będzie we Lwowie on chce zdać Examin na Komornika do Cyrkułowego Miasta Sandec. Mówił ze chce ten honor miec ciebie w Lwowie całowac sciskac. Nowego to mamy w Widniu

ze niedaleko nasz bo my tylko 2 kamienicy od zyku iezdesmy iedna Ladna pana się utopic chciała, ali jo szczesliwie uratowali była blada, ładna, zaymuiąca iak Anioł ali wiele cierpiąca. My tylko to wesoło mamy, isz z nasze Oberzy widzic mozna iak co dzien mnostwo Okrętow przybywa i odpływa to z kamieniami, cielętami, z drzewem, owocami, mozes sobi wystawic iaka to woda ie kiedy na ieden okręt 400 lub 500 Sągow drzewa ładuią i co za woda kiedy okręt tak długi iak ratus w Lwowie wielgi i wysoki, a wysok tak iak wasza kaminica ładowany co rzyka tak szyroka iak od Borkowskiego kaminice asz do odwachu Halickiego a iaki szum od tey wody to asz strach ona tak 5 razy szyrsza nisz dniester w grudki[1].

---

[1] Найдорожча Юліе. Не знаю, чи ви там понапивалися, чи що, що не відповідаєте на жодного листа, що нас дуже засмучує; принаймні від тебе, люба Юльцю, я міг би сподіватися на лист. Але, може, я своєю писаниною тобі набридаю або заважаю в інших справах, то перепрошую за свою помилку. У нас розваг немає, хіба що можна задарма у міському парку слухати музику. Одну важливу подію я хотів тобі, люба Юлю, приберегти аж до мого повернення, але вона не дає мені спокою, я мусив тобі хоч трохи написати. 7-го числа цього місяця увечері о 7-й годині вийшов я, бо цілий день сидів удома, до публічного саду, щоб трохи послухати музику і розважитися. Зустрів там колегу зі Львова, з яким довго розмовляв, раптом наближаються троє міщних паничів, гарно вбраних. Один із них все коло мене крутився, ніби хотів чогось від мене, а тоді наблизився до мене і каже: о мій боже, як ти поживаєш, Шенвальдере, що тут робиш у Відні і т. д. Я придивляюся і пізнаю пана... твого нареченого. Я відразу залишив мого приятеля і запросив цього на вино, бо тут вино дешеве, як вода; випивши 2 кварти вина, він повів мене на пунш до кав'ярні. Так ми розважалися до 10, а тоді попрощалися. Що ми між собою говорили і про що, про те довідаєшся пізніше; тепер пишу тобі тільки те, що він знаходиться у судового виконавця пана Рафаеля Моцарта, ⟨платить йому⟩ 600 ринських сріблом щомісяця; він принаймні до карнавалу буде у Львові, хоче скласти екзамен на судового виконавця районного міста Сандец. Він говорив, що має за честь бачити тебе у Львові, цілувати, обнімати. Нове у Відні те, що недалеко від нас, бо ми тільки через 2 кам'яниці від ріки живемо, одна гарна панна хотіла втопитися, але її, на щастя, врятували, була бліда, гарна, чудесна як ангел, але дуже стражденна. У нас тільки те добре, що з нашої гори можна бачити, як щодня прибуває безліч кораблів і як вони відчалюють з камінням, гелятами, деревом, фруктами, можеш собі уявити, яка то вода, якщо на один корабель 400 чи 500 саженів дерева завантажують, і що то за водою, коли навантажений корабель такий довгий, як ратуша у Львові, великий і високий, такий високий, як ваша кам'яниця, що ріка така широка, як від

На маргінесі внизу на першій і на другій стороні підчеркнено текст листа, а під лінією дописано: Droga Julio nie pisz do nas bo my iusz w sobotę wyiechali z widnia a za 5 dni się nas spodziewaycie [dodatek: Nasz jusz tu ten pobyt w widniu 187 ryski kostuie. nic niemów mamie iak mi kochasz tak drogo wszysko tu ie][1].

Під такою лінійкою на остатній стороні зверху підпис: zostaie twoy. Schönwalder[2].

З того листа виходить, що Шенвальдер був братом якоїсь Юлії, що та Юлія жила у Львові в власній чи материній кам'янці, отже, мусила належати до вищої міщанської верстви, що була вже в половині 1840 р. заручена за якогось правника. Який зв'язок має сей лист з паперами Вагилевича, між якими він знайшовся, і на скільки адресатка листа Юлія Шенвальдерівна може бути тою Юлією, в якій пізніше закохався Вагилевич (він титулує її Julia W.), лишається поки що загадкою.

4. Аркушик сірого листового паперу, зігнений удвое і на нім півперек написано, мабуть, не рукою Вагилевича ось що: Zobowiązuje się będąc w Cłuchowicach nigdy nie wspominać o Julii żądając nawzajem aby o niej nie wspominano — bo jeśli bym wspomniał moje dzieło Symbolika zostaje własnością mojego przyjaciela. Lwów dnia 28 Stycznia 1842. Dalibor Jan Wagilewicz[3]. Так дослівно, без інтерпункції — очевидно, документ якоїсь інтриги, робленої з Вагилевичем поза його плечима.

5. Піваркуш листового паперу in 4-to, з філіграном I. Whatman, без дати й адреса, з надписом сею самою рукою, що й ч. 2: Wagilewicz, писано по обох боках рукою Вагилевича, наукового змісту.

6. Одна картка (піваркушик більшого 8°) тонкого листового паперу, записано лиш півсторінки recto, без дати

кам'яниці Борковського аж до Галицької гауптвахти, і такий шум од тієї води, що аж страх, вона разів із 5 ширша, ніж Дністер у Грудках *(польськ.).— Ред.*

[1] Дорога Юліе, не пиши до нас, бо ми вже у суботу виїхали з Відня, а через 5 днів сподівайтеся нас [додаток: Наше перебування тут, у Відні, вже коштує 187 ринських, нічого не кажи мамі, якщо мене любиш, так дорого тут усе] *(польськ.).— Ред.*

[2] Залишаюся твій Шенвальдер *(польськ.).— Ред.*

[3] Зобов'язуюся, будучи у Глуховичах, ніколи не згадувати про Юлію, вимагаючи з свого боку, щоб про неї не згадували— бо, якби згадав, мій твір «Символіка» стане власністю мого товариша. Львів, 28 січня 1842. Далібор Іван Вагилевич *(польськ.).— Ред.*

й апострофи. Картка була також вложена в невеличкий листик і на обороті має адрес: Wielmożna Julia W. odbierze tu[1]. Ось текст сього листа:

Najpierwiej przepraszam za moją niegrzeczność. Postanowiłem wyjechać na wieś, jeśli nie zojdzie jaka nieprzewidziana przeszkoda, do Państwa Magnuszewskich. Główną przyczyną do tego rzeka Prut. Prócz tego jest tam rękopis staro-bółgarski kronika halicka, nader ważne odkrycie do dziejow przezemnie r. 1839. Teraz najlepsza pora widzieć go, a jeśli nie nabyć, przynajmiej wypisy porobić i dać wiadomość. Nie możesz mi Pani mieć za złe że się chcę widzieć z. P. Silwią, osobą wykształconą, najlepszego serca, przy której zawsze czułem niewypowiedzianą, spokojność w duszy. Pani sama kiedyś się oświadczała że nie tylko że nie będziesz mi przeszkadzać ale owszem pomożesz mi jeśli się będę starał o żonę. Właśnie czas nastąpił dotrzymać słowa. Bo jedna Silwia jest z którą byłbym najszczęśliwszy z ludzi.

Do Ożydowa wcale nie mogę wyjechać z przyczyny że tam potrzeba by się dłużej zabawić a ja nie mogę, tylko najwięcej na cztery tygodni się wydalać ze Lwowa. Jest jeszcze druga ważniejsza nie chciałbym sobie przypominać modremi oczami mojej uczennicy byłej, trocha obłudne oczy pewnej osoby, która mi wiele nieprzyjemności narobiła i którą chcę na zawsze zapomnąć. Zostaję życzliwy przyjaciel Dalibor[2].

---

[1] Вельможній Юлії В. отримати тут *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Перш за все прошу вибачити мене за неввічливість. Я вирішив виїхати на село, якщо не трапиться якоїсь несподіваної перешкоди, до подружжя Магнушевських. Головна причина цього — ріка Прут. Крім того, є там староболгарський рукопис, галицька хроніка, дуже важливе моє відкриття 1839 р. для історії. Тепер найкраща пора познайомитися з ним, і якщо не купити, то принаймні зробити виписи і дати інформацію. Ти не можеш засуджувати мене за те, що я хочу бачитися з панною Сільвією, особою освіченою, з дуже добрим серцем, поруч з якою я завжди відчував незвичайний душевний спокій. Ти сама колись говорила, що не тільки не будеш мені перешкоджати, але навіть поможеш мені, якщо я буду шукати собі дружину. Власне прийшла пора дотримати слова. Бо є лише одна Сільвія, з якою я був би найщасливішим з людей.

До Ожидова я абсолютно не можу поїхати у зв'язку з тим, що там треба було б довше затриматися, а я не можу, лише чотири тижні я можу бути поза Львовом. Є ще одна важливіша причина: я не хотів би згадувати в голубих очах моєї колишньої учениці

Порівнюючи сей лист Вагилевича з його автобіографією, бачимо, що його треба датувати десь на половину 1842 р., коли Вагилевич освідчився о руку Сільвії. Сам він додає там же, що Юлія розбила той план його подружжя.

7. Аркуш тонесенького листового паперу зложений також так, щоб як лист міг іти без конверта, на остатній стороні решта лякової печатки з буквами (готицькими) DW й адрес: Wielmożnej Julii W... tu. Подаємо його повний текст.

Lwów dnia 1 sierpnia 1842.

Moja droga Julciol nazywam Cię tak raz pierwszy i ostatni. Upokorzony staję przed Tobą z szczerością lat dziecińśtwa.

Dzień 16 kwiecień r. prz. zostanie wiecznie w mej pamięci. Tyś była wówczas aniołem, z nieba pożyczyłaś błękitu na oczy, brzasku na lica, z ziemi pereł rosy na ząbki. I Tyś była moim aniołem.

Co się dalej stało, wszystko wiesz bardzo dobrze. Poczuwam się do winy i nie śmiem prosić o przebaczenie.

Tylko uważaj na moje położenie. Straciłem marnie tyle lat oddając się tej nauce, która mi się teraz na nic nie przyda; zaniedbałem się w naukach przygotowawczych, które się same nasuwają, rozumię tu kilka języków romanskich, które posiadają i ludzie, których umysł drzémie bez przebudzenia. A to com się nauczył, jest tylko mieszanina wielu nauk. A tu wiosna życia minęła, a z nią bujność wyobraźni, rzecz znikoma, ale która uzdalnia do nauczenia się młodzieńca. Jakklowiek moje[1] potożenie jest złe, ale za pięć, sześć miesięcy zupełnie się odmieni, potrzebuję tylko spokoju, aby się oddać tym naukom przygotowawczym, a wtedy będę miał przyzwoite utrzymanie pod względem materialnym, a jeszcze więcej moralnym. I będę miał sobie za największe szczęście wszystko podzielić z kobietą, której los z moim połączy [się] do śmierci. Ty jesteś pierwszą, pominąwszy kilka innych, do Ciebie odzywam się z tem mojem życzeniem. Jestem człowiekiem, czuję w głębi duszy twoje cierpienia i wszelkie urazy Ci przebaczam. Pamiętaj dzień 1 sierpnia r. b. że dumny, nieugięty góral, htóry

---

трохи облудні очі однієї особи, яка зробила мені багато неприємностей і яку я хочу забути назавжди.

Залишаюся щирим другом Далібор *(польськ.)*.— *Ред.*

[1] В рукоп. mój.

wszelką prosbę uważa za słabość umysłu, szczerze i otwarcie mówił do Giebie, i to z swojego natchnienia, a mówił to, od czego się wymówić nie można: że Ci daję słowo, a nim się wiążę, bo imię swoje daję w zastaw.

Wiesz, kto ja jestem, nawet więcej jak kobieta wiedzieć powinna. A i ja wiem, kto Ty jesteś, i ja chcę być Twoim niewolnikiem do śmierci, należyć do Ciebie jak rzecz. Pochować w Tobie cały świat swoich pięknych marzeń, umrzyć dla światu i żyć tylko dla Ciebie wyłącznie. Dla Ciebie jednej!!

To co było, nie wspominam, i jeśli Ty mnie do tego nie przymusisz, nigdy nie wspomnę, biorę Boga na świadka. Jednak uważnym [sic!] Cię robię, że wiem wszystko, co się działo u ciebie, a jest to cos takiego, co umysł ludzki przeraża. Mnie samego żal bierze wspominać i nie radzę Ci dać powód do tego. Pióro straszniejsze w zemście, jak wszelkie inne środki, a ja umię użyć pióra i to wtedy, kiedy się najmniej bedziesz spodziewać.

Zostawiam Twojej woli: chcesz mieć we mnie przyjaciela, będę nim i jako taki użyję wrzelkich środków, które dusza ludzka ma do rozporządzenia, aby Cię przymierzyć z sobą i światem. Chcesz mieć we mnie nieprzyjaciela, dobrze; tylko Cię uważnym robię, że walczymy nierównemi siłami. Twoje oparcie się są ludzie nieuczciwi, którzy Cię zdradzają i gadają, żeś dla nich nawet za nadto względna, a to i listy Twoje pisane o mnie jest najsilniejsza broń w moim ręku przeciw Tobie.

Zostaję Twój szczery przyjaciel Dalibor[1].

---

[1] Львів, 1 серпня 1842.

Моя дорога Юльцю! Я називаю тебе так перший і останній раз. Принижений стою перед тобою із щирістю дитячих літ.

День 16 квітня минулого року залишиться навічно у моїй пам'яті. Ти тоді була ангелом, від неба запозичила блакить очей, блиск обличчя, від землі — росяні перли зубкам. І ти була моїм ангелом.

Що сталося далі, ти дуже добре знаєш. Я почуваю себе винним і не смію просити пробачення.

Але зверни увагу на моє становище. Я витратив стільки років даремно, віддаючися науці, що мені тепер ні до чого не знадобиться: я занедбав підготовче навчання, так необхідне, я маю на увазі кілька романських мов, якими володіють і люди, розум яких дрімає непробуджений. А те, чого я навчився, є лише мішаниною багатьох наук. А тим часом минула весна життя, а з нею і буйність уяви, річ незначна, але така важлива для навчання молодого чоловіка. Хоча моє становище й погане, але через п'ять-шість

Се найпізніший лист Вагилевича до Юлії і найменше сподіваний; обговоримо його на своєму місці докладніше.

Подаю тут далі в точних копіях оба листи Вагилевича, писані до якогось невідомого нам любителя науки, а особливо слов'янської старовини. Сі листи в данім разі обік листів, писаних Вагилевичем у тім самім часі до Погодіна*, можуть бути важним свідоцтвом у допитах про психічний стан Вагилевича.

N. 1. Ożydow 12 Kwietnia 1840. Wielmożny Panie! Na żądanie WPana Dobr. wzmiankowaną byl-niebylicę posyłam.

Ja do uzupełnienia Symboliki i Demonologii potrzebuję się obznajomić z religijnemi systematami Chin i Japonii. Oprócz tego także owa reformacya Budhy, która tworzy związek indo-europejskich religii z azjackiemi, jest dla

---

місяців воно абсолютно зміниться, мені потрібний лише спокій, щоб віддатися підготовчому навчанню, а тоді я буду мати пристойне утримання у плані матеріальному, а ще більше — моральному. І буду вважати за найбільше щастя все поділити з жінкою, доля якої поєднається з моєю до смерті. Ти перша, поза кількома іншими, до кого я звертаюся з цим моїм побажанням. Я людина, я відчуваю у глибині душі твоє страждання і всі образи пробачаю тобі. Пам'ятай день 1 серпня цього року, коли гордий, незламний гураль, що будь-яке прохання вважає за слабкість духу, щиро і відверто промовляв до тебе, і то з власного натхнення, а говорив те, від чого відмовитися не можна: що я даю тобі слово і ним себе зв'язую, бо даю в заклад своє ім'я.

Ти знаєш, хто я, навіть знаєш більше, ніж повинна знати жінка. Та й я знаю, хто ти, і я хочу бути твоїм невільником до смерті, належати тобі як річ. Поховати у тобі цілий світ своїх прекрасних мрій, вмерти для світу і жити тільки для тебе виключно. Для тебе одної!

Те, що було, я не згадую, і якщо ти мене до того не змусиш, ніколи не згадаю, беру бога в свідки. Однак звертаю твою увагу на те, що я знаю все, що діялося у тебе, а це є чимось таким, що перевищує людське розуміння. Мені самому дуже боляче згадувати, і я не раджу тобі давати для цього привід. Перо є страшнішим у помсті, ніж усі інші засоби, а я вмію вжити перо, і то тоді, коли ти найменше будеш того сподіватися.

Я залишаю твоїй волі: хочеш мати в мені друга, я буду ним і як такий вживу всіх засобів, які тільки має у розпорядженні людська душа, щоб примирити тебе з собою і зі світом. Ти хочеш мати в мені ворога — добре; тільки звертаю твою увагу на те, що ми боремося нерівними силами. Твоєю опорою є люди нечесні, які тебе зраджують і говорять, що ти до них надто поблажлива, а це і твої листи, написані про мене, є найсильнішою зброєю у моїх руках проти тебе.

Залишаюся твоїм щирим другом Далібор *(польськ.)*.— *Ред.*

mnie najważniejsza. O Arabach, Persach i Turkach chciał bym się nieco dowiedzieć, zwłaszcza ostatnich Demonologia wcale mi nieznana. Dzieła w tym względzie pouczające, Kirchera Oedipus (fol.) i China illustrata (fol.), Auszland 1837 i 1838, C. Rittera Tope's oder Stupas; jest jeszcze jedno dzieło T. Broughtona Histor. Lexicon aller Relig. Dresd. u. Leipz. 1756 (8) T. z. Co się tycze ziół, jeszcze bym sobie życzył dowiedzić się, jak się zowią po polsku: batea frondosa i asclepias gigantea.

Augusta rosprawe przeczytałem, wcale mi się podobała; zgodziliśmy się z Władysławem, że iest pod każdym względem najdokładniej rozwinięta.

M. Wiszniewskiego Histor. Liter. pol. także przeczytałem z wielkiem upodobaniem. Jest to prawdziwa Historya literatury, w ktorej pilnie przejrzany stan owczesnej oświaty zachodnio-europejskiej, i wschodnio-europejska dotknięta. Dopiéro następują zastanowienia się nad kulturą w Polsce. Co się tycze literatury słowiańsko-polskiej, mimo źródeł mętnych, wnioski trafne. Kolęda wcale nie znajoma, chociaż był blisko koło niej str. 211 i 413. Co Się tycze literatury lacińsko-polskiej wszystko dokładnie rozwiniętém. Co pisze o Owidiuszu na str. 178 nie wiem jak to brać, za prawdę, czy za żart? I Nestor znajomy, lecz źle zrozumiany na str. 226 i 437. Zresztą mam za słabość wielką cześć do wziętych pisarzów. Zasyłam pozdrowienie, także i Władysław Augustowi. Zostaję z głębokim szacunkiem Wielmożnego Pana Dobr. najnizszy sługa Dalibor[1].

[1] № 1. Ожидов, 12 квітня 1840. Вельможний пане! На вимогу вельмишановного пана добродія посилаю згадану билицю-небилицю.

Я для поповнення «Символіки і демонології» хотів би познайомитися з релігійними системами Китаю і Японії. Крім того, також ота реформація Будди, яка зв'язує індоєвропейські релігії з азіатськими, є для мене найважливішою. Про арабів, персів і турків я хотів би дещо довідатися, особливо демонологія останніх мені зовсім невідома. Твори, повчальні у цьому плані, Kirchera Oedipus (fol.) і China illustrata (fol.), Ausland, 1837 і 1838, C. Ritter'a Tope's oder Stupas; є ще один твір T. Broughton'a Histor. Lexicon aller Relig. Dresd. u. Leipz., 1756(8), T. z. Що стосується рослин, я б іще хотів довідатися, як називаються по-польськи: Batea frondosa і Asclepias gigantea.

Працю Августа я прочитав, вона цілком мені сподобалася; ми з Владиславом вважаємо, що вона з усіх точок зору опрацьована дуже докладно.

М. Вишневського* «Історію польської літератури» я також прочитав з великим інтересом. Це справжня історія літератури,

На сьому кінчиться лист, поміщений на першій сторінці. Подаю до нього деякі пояснення. Ожидів, село нині Золочівського пов(іту) недалеко історичних Підгірець, належало в р. 1840 до Анелі Сераковської. До кого був адресований отсей і дальший, також із Ожидова писаний лист — невідомо. Август, про котрого в них згадується, без сумніву, Август Бельовський*, пізніший історик і видавець «Monumenta Poloniae historica». Його розвідка, що її читав Вагилевич у Ожидові, се, очевидно, перша наукова праця Бельовського, поміщена в новій серії часопису «Biblioteka zakładu im. Ossolińskich» у першім зошиті 1841 р. п(ід) з(аголовком) «Początek Polski». Щодо Вишневського, то, як видно з цитат, Вагилевич мав у руках том I, виданий у Кракові 1840 р.; серед шаблонових похвал бачимо тут одну несмілу критичну вилазку: на стор. 178—180 Вишневський доказує, що Овідій* писав польські вірші; Вагилевич, хоч і сам не дуже критичний ум, таки мусив покрутити носом, читаючи таку нісенітницю: «Не знаю, чи се брати за правду, чи за жарт».

Далі в листі йде оповідання, списане ніби з уст народу, назване самим Вагилевичем «byl-niebylica». Подаю його в повнім тексті:

Był brat i siostra bliznięta, oboje cud poękności; a co najdziwniejsza, że obojgóm na czole jaśniały gwiazdy. Ot i oboje wychowali się, wzrośli i rozwinęli się w całej pełni rozkwitnięcia młodości, zawsze sobą bawiąc się. Igrające dzieciństwo płoche, puste w młodzienczym wieku rozwinęło się w namiętność miłości u chłopca. Tak dalece, że gdy rodzice nalegali nań aby się ożenił, oświadczył się, że jeśli nie znajdzie takiej pięknej dziewki z gwiazdą na czole jak siostra, to się ze siostrą ożeni. Szukał, nie szu-

---

в якій дано докладний огляд сучасної західноєвропейської освіти і порушена проблема східноєвропейської. Лише тепер приходять роздуми про культуру у Польщі. Що ж до слов'янсько-польської літератури, незважаючи на непевні джерела, висновки є вдалими. Коляда зовсім невідома, хоча він був близько коло неї, с. 211, 413. Що ж до латинсько-польської літератури, все опрацьовано докладно. Те, що він пише про Овідія на с. 178, не знаю, як сприймати: за правду чи за жарт? І Нестор знайомий, але його неправильно зрозуміли на с. 226 і 437. Зрештою моя слабість — це велика пошана до розглянутих письменників. Я, а також Владислав передаємо поздоровлення Августові. Залишаюся з глибокою повагою вельможного пана добродія покірний Далібор *(польськ.)*.— *Ред.*

kał podobnej do swojej siostry dziewki z gwiazdą, lecz daremnie. Brat i siostra oboje w smutku; aż swata brat[1] swoją siostrę. Przedstawiają mu, on odpowiada: «Ojcze, matko, dwie dla mnie dróg [sic!] stoją otworem: pod wieniec ze siostrą przy korowaju, lub ciasny dom bezokienny pod łopatą»; i rodzice bali się, aby sobie życie nie odebrał i zezwolili. Ot i brat ze siostrą si zaręczyli — uczta, na końcu już oblubieniec i oblubienica mają iść do ślubu. Ubrał się brat-oblubieniec i czeka z bojarami i drużyną. I siostra — oblubienica ubiera się w komnacie i płacze przeklinając że się urodziła. Już ma wychodzić, wtedy przemówiła: «Rozstąp się szara ziemio, brat z siostrą do ślubu idzie». I ziemia się rozstąpiła i wielki głęboki otwór rozwarł się. Siostra oblubienica upadła w bezdnię; tonęła tonęła, aż kiedy pamięć odzyskała, ujrzała blade światło jak przez siatkę, blask słońca zimnego. A w świetle ścieżka. Tak idzie tą ścieżką, idzie i zaszła gdzies do jakis chałupy. Weszła; siedzi baba u pieca, a wedle niej kot ogromny siedmio-głowy, a na ławie prządka-dziewka[2] baby ze wszystkiem do niej podobna. «Pomagaj-bóg!» rzekła przybysz-dziewka. «Daj Boże dobre zdrowie», odpowiedziała prządka-dziewka, a baba pojrzała na przybysza. Dziewka przybysz po niejakiem milczeniu przedstawiła babie, że życzy sobie nająć się u niej w służbę; i baba przyjeła ją dla roboty, a raczej dla towarzystwa swojej córki pod ten czas, kiedy baba wychadzała na powierzchni ziemi hulać. Służy dziewka już jakiś czas, i ujęła sobie domachę pochlebstwami uprzedmiemi grzecznosciami; ot i jak przyjaciółce opowiedziała swoje dzieje nie szczędząc pochwał dla swego brata, namawiając ją, aby uciekła i została żoną jej brata. Po długiem wahaniu się dała się namówic domacha, właśnie kiedy baba wyprawiła się na długie hulanie po powierzchni ziemi, obie wybrały się i sobie uciekać. Domacha-dziewka zwięła kota, uspiła go ziołami, zawiązała wszystkie siedem szczęk i wrzuciła do siedem worów. Potem obwinąwszy w ręcznik grzebień i kawał mydła wzięła pod pachę. Idą obie; dziewka domacha naprzód, a dziewka-przybysz za nią pospiesza. Tymczasem kot w domu ocknął się z uspienia, rozdarł zawiązki ze siedem głów i roskąsił siedem worów i wyskoczył na strop i ze wszystkich siedem

[1] В рукоп. brata.
[2] В рукоп. dziewki.

garł zaczął miauczyc. Miauczenie to słyszały obie dziewki, i rzekła domacha: «Pespieszajmy, zaraz będzie pogoń!» I baba usłyszała to miauczenie na powierzchni ziemi; w mgnieniu powróciła do swojego domu. Kot na stropie z rozdartemi siedmioma szczękami rzekł do niej: «Przybysz-dziewka ze ziemi wzięła twoją córkę, i obie uciekły». Baba w pogón za niemi. Jyż blisko szumi, wtedy obejrzała się dziewka-domacha i rozwinąwszy ręcznik rzuciła. Wiatr porwał ręcznik i zaniosł daleko; z ręcznika rozpłynął się strumień szerząc się w ogromną rzekę. Baba dobiega do rzeki, tak niema sposobu na dr gą stronę się dostać; a nim obeszła rzékę, to zbiegi były daleko. Baba znowu goni; już blisko szumi, obejrzała się dziewka-domacha i rzuciła grzebień. Wiatr porwał grzebień i zaniósł daleko. Z grzebienia rozrosła się széroko gęsta tarnina. Baba dobiega do tarniny; drze się, nie można, a nim sobie powydzierawszy krzaki urobiła ścieżkaę, obie zbiegi były daleko. Baba znowu goni, obie zbiegi już dochodzą powierzchni ziemi — znowu obejrzała się dziewka-domacha i rzuciła mydło. I mydło porwał [wiatr] i zaniósł daleko. Z mydła wyrosła skała széroko-wysoko. Baba dobiega do skały, ani ją obejść ani wydrzeć się, i z wrzaskiem przeraźliwym rzuca się o skałę bez odetchnienia. Tym czasem wyszły obie zbiegi na powierzchnie ziemi; idą-idą, i na koniec doszły do pomieszkania brata-oblubienca. Po przywitaniu[1] kiedy usiadły obie wedle siebie, tak nikt nie może odgadnąc, która przybysz, a która domacha. Przyszedł i brat-oblubieniec; jednę miał siostrę, a tu dwie jednakie. Wtedy brat padł na fortel; wyszedł i zarznął na ustroniu barana: nikt o tém w domu nie wiedział, tem mniej przybyłe niedawno goście. Po zarznięciu wyczyścił kiszki i krwią ponadziewał, a potem obmatał swoje piersi krwawemi kiszkami. Weszedł do komnaty, wbił nóż pod serce i zaczął jęczyć niby pasując się z śmiercią. Na jęk wybiegli rodzice, wchodzą do komnaty i widzą syna we krwi; płacz, narzekanie. I obie goście przychodzą z czeladzią służebną. Tak biedna siostra upadła u głowy brata i całując usta jego zaczeła głosić: «Och braciszku mój drogi, ja wyswatała dla ciebie żonę, a ty się zabił. Dolo moja niedobra!» Wtém brat się zerwał, wszyscy się rozstąpili w zadziwieniu: rozwinął z siebie kiszki i rzucił je; a potem, kiedy go rodzice objęli ściskając go, rzekł do swo-

[1] В рукоп. przywitania.

jej siostry: «Ja żyje, kochana siostro!» a do przybysza-dziewki: «Ty moja luba żona!»[1].

Про се оповідання скажемо лише те, що манірований польський стиль і брак згадки, де, коли й від кого чув

---

[1] Були брат і сестра близнята, обоє дивовижної краси, а найцікавіше — що в обох на чолі світилися зірки. От обоє виховалися, виросли і розквітли у всій красі молодості, завжди бавлячися одне з одним. Пустотливе дитинство, пусте у юнацькому віці, розвинулося у хлопця в любовну пристрасть. І таку сильну, що що коли батьки наполягали, щоб він одружився, він заявив, що коли не знайде такої гарної дівчини з зіркою на чолі, як сестра, то ожениться з сестрою. Шукав, шукав подібної до своєї сестри дівчини з зіркою на чолі, але даремно. Брат і сестра обоє в печалі; аж сватає брат свою сестру. Почали йому дорікати, а він відповідає: «Тату, мамо, є дві для мене відкриті дороги: під вінець із сестрою при кораваї або тісний дім без вікон під лопатою»; батьки побоялися, щоб він собі чого не заподіяв, і дозволили. От брат з сестрою заручилися — учта, під кінець вже наречені мають іти до шлюбу Вбрався брат-наречений і чекає з боярами і дружиною. І сестра-наречена вбирається в кімнаті і плаче, проклинаючи, що народилася. Перед самим виходом і каже: «Розступися, сира земле, брат з сестрою до шлюбу йде». І земля розступилася, і відкрився великий глибокий отвір. Сестра-наречена впала в безодню; падала, падала, а коли опам'яталася, побачила бліде світло немов через сітку, блиск холодного сонця. А у світлі стежка. Отак вона йшла тією стежкою, йшла і прийшла до якоїсь халупи. Увійшла; сидить баба біля печі, а коло неї величезний семиголовий кіт, а на лаві бабина дівка-пряля, у всьому до неї подібна. «Помагай біг!» — сказала дівчина, що прибула. «Дай боже доброго здоров'я»,— відповіла дівка-пряля, а баба подивилася на прибулу. Прибула дівчина, помовчавши трохи, сказала бабі, що хотіла б найнятися до неї на службу. І баба прийняла її на роботу, а скоріше для компанії своїй дочці на той час, коли баба виходила на землю погуляти. Служить дівчина якийсь час і здобула симпатії домахи лестощами та незвичайною ввічливістю; і от вона як подрузі розказала їй свою історію, не заощаджуючи похвал для свого брата, намовляючи її, щоб утекла і стала його дружиною. Після довгого вагання та погодилася, і коли баба вибралася на довгу прогулянку по землі, обидві зібралися і собі втікати. Дівка-домаха взяла кота, приспала його зіллям, зав'язала йому всі сім щелеп і вкинула до семи мішків. Потім загорнула гребінь у рушник і кусок мила взяла під пахву. Ідуть вони обидві; дівка-домаха попереду, а прибула дівчина за нею поспішає. Тим часом кіт вдома пробудився зі сну, порвав мотузки з семи голів, перегриз сім мішків і вискочив на стріху та з усіх семи горлянок почав нявчати. Це нявчання почули обидві дівчини, і сказала домаха: «Поспішаймо, бо зараз буде погоня!» І баба почула на поверхні землі це нявчання і відразу ж повернулася до свого дому. Кіт на стрісі з роззявленими сімома пащами сказав їй: «Прибула дівчина з землі забрала твою дочку, і обидві втекли». Баба — в погоню за ними. Вже близько шумить, тоді

його Вагилевич, відбирають йому головну часть його вартості. Де з яких деталей можна догадуватися, що воно було оповідане по-руськи (zaczęła głosić — почала голосити, назва дівчини «домаха» в значенні «домашня» і т. ін.); та не менше певне й те, що недотепні, в псевдоромантичнім стилі держані описи та характеристики, і навіть деякі деталі вроді семиголового кота Вагилевич видумав сам. Ще дивніше робиться, коли отсе оповідання порівняємо з двома казками, поміщеними в збірці К. Вл. Войціцького «Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi», виданій 1837 р. в Варшаві. Перше з тих оповідань «Brat i siostra», поміщене під ч. 8 (стор. 62—65), представляє історію брата, що наважився оженитися з сестрою, перед шлюбом справляє їй дорогі сукні, та вона перед виходом до шлюбу, повторяючи слова «Rozstąp się ziemio! Brat

---

оглянулася дівка-домаха і, розгорнувши рушник, кинула його. Вітер підхопив рушник і поніс далеко; з рушника розлився струмок і розширився у величезну ріку. Баба добігла до ріки, а способу дістатися на другий бік немає; а поки вона обійшла ріку, втікачки були далеко. Баба знову доганяє; вже близько шумить, оглянулася дівка-домаха і кинула гребінь. Вітер підхопив гребінь і поніс далеко. З гребеня розрослося широко густе терновище. Баба добігла до терновища, продирається,— не може, а поки вона, повиривавши кущі, зробила собі стежку, обидві втікачки були далеко. Баба знову доганяє, обидві втікачки вже доходять до поверхні землі, знову оглянулася дівка-домаха і кинула мило. І мило підхопив [вітер] і заніс далеко. З мила виросла скеля широко-високо. Баба добігла до скелі, та ні її обійти, ні видертися на неї не може. І з пронизливим криком починає вона битися безупинно об скелю. Тим часом вийшли обидві втікачки на поверхню землі; йдуть-ідуть і нарешті дійшли до житла брата-нареченого. Привітавшись, вони сіли одна біля другої, і ніхто не міг відгадати, яка з них є прибулою, а яка домаха.

Прийшов і брат-наречений; одну він мав сестру, а тут дві однакові. Тоді брат придумав витівку: він вийшов і зарізав на відлюдному місці барана: ніхто про це в домі не знав, а тим більше — прибулі недавно гості. Зарізавши, він вичистив кишки і наповнив їх кров'ю, а потім обмотав собі груди кривавими кишками. Увійшов до кімнати, всадив ножа під серце і почав стогнати, ніби вмираючий. На стогін вибігли батьки, входять до кімнати і бачать сина у крові; плач, голосіння. І обидві гості приходять з челяддю. Тоді бідна сестра впала біля голови брата і, цілуючи його в уста, почала голосити: «Ох, братику мій дорогий, я висватала для тебе дружину, а ти себе вбив. Доле моя злая!» Тоді брат зірвався, усі розступилися здивовані: він зняв із себе кишки і кинув їх; а потім, коли його батьки обняли його, пригортаючи, він сказав до своєї сестри: «Я живий, кохана сестро!» А до прибулої дівчини: «Ти моя люба дружина!» *(польськ.)—Ред.*

siostrę za żonę bierze, To wielki grzech!»[1], западається в землю, а тільки її слина ще якийсь час дурить братамолодого, що вона вдягається. Оповідання кінчиться тим, що сестра-невіста гине під землею. Друге оповідання, подане там же під ч. 10 п⟨ід⟩ з⟨аголовком⟩ «Ucieczka» (стор. 76—81), дає казку про те, як молода царівна за порадою чарівниці тікає з замку, де її берегла інша чарівниця, і в часі втеки спиняє погоню своєї гонительки, кидаючи раз по разу гребінь, щітку, яблуко і простирало: з гребеня робиться ріка, зі щітки ліс, із яблука гора, а з простирала море, в якім тоне чарівниця, що плила по нім на великім півні. Оба сі мотиви, як бачимо, входять у склад Вагилевичевої небилиці, а що й у Войціцького вони ще сильніше перероблені і обставлені різними зайвими деталями, як і у Вагилевича, то годі зміркувати, чи є між ними який генетичний зв'язок, зглядно чи не покористувався Войціцький записом Вагилевича. Правда, у Вагилевича сі мотиви досить недоладно скомбіновані ще з деякими іншими, як ось мотив підземного царства, де сидять жінки-пряхи, і кінцевий мотив жениха-мерця. Але мотив підземного царства розвинений дуже слабо і склеєний з мотивом загибелі сестри-невісти якось механічно, та й кінцевий мотив притулений до цілості механічно, без відповідного мотивування, яке в піснях і оповіданнях на сю тему буває іноді дуже влучне і поетичне[2].

Кінчиться лист ось якою приписко: «Rosprawę Augusta odsyłam. Także posyłam ustęp z T. Syncella z Chronografii z prośbą, abys mi był Pan łaskaw przetłumaczyć po polsku; potrzebuję do objaśnienia Kroniki»[3]. Знаючи, що гр⟨аф⟩ Осип Борковський був чоловік широко очитаний і добрий знавець старих язиків, в тім числі й грецького, можна би догадуватися, що сей і слідуючий лист були писані, власне, до нього. Ми знаємо з інших джерел, що Борковський інтересувався також фольклором і славістикою в найширшім об'ємі. Другий лист Вагилевича, писаний,

[1] Розступися, земле! Брат сестру за дружину бере, це великий гріх! *(польськ.) — Ред.*

[2] Матеріали слов'янські й інші, належні до сього мотиву, обробив проф. Сумцов (Н. Ф. С у м ц о в. Песни и сказки о живом мертвеце.— «Киевская старина», 1894, кн. III, стор. 440—458).

[3] Розвідку Августа посилаю. Посилаю також уривок «Хронографії» T. Syncella з проханням, щоб ви були ласкаві перекласти польською мовою; він мені потрібний для праці над «Хронікою» *(польськ.).— Ред.*

як виходить із приписки, також у Ожидові, зайнятий знов тими самими темами.

Wielmożny Panie! Czyniąc zadość żądaniom Wielmożnego Pana Dobr., proszę mi przebaczyć że tak późno, jak dalece moje dość skąpe wiadomości siągają, udzielam przegląd Demonologii słowiańskiej.

Z oddziału Demonologii ludzkiej: Upior i Widma (Upiorzyca), Wilkołak, Topielcy i Topielicy: siedziba za tonlia wodna, obrotnia baran, kaczka, prześcieradło. Stradczata siedziba powietrze, obrotnia łełek (aluco).

Z oddziału Demonologii żywiołowej: Rusałki siedziba wodna zatonia, obrotnia kot. Majki, siedziba wnętrze ziemi, obrotnia kot. Są miernego wzrostu, długo-włose, zawodzą kołowe tańce nigdy nie kończąć kręgów po pagórkach (ihrowiszczach). Strzygi, Dziwożony (Boginki), Kokezy i Kokeznicy stoją pośrodku między Majkami i Did'kami, siedziba wodna zatonia, wnętrze ziemi, są wysokie z wielkiemi po za plece wiszącemi cyckami, tańczą, porywają dziéwki i parobki i wymieniają dzieci. Obrotnia: kot, żaba. Did'ki, siedziba bagna, u domowych piecysko, są niskie, pękate, z niemiecka ustrojone w czerwonych spodniach, obrotnie: kot, żaba, mysz, człowiek. Rodzaje Did'ków: Chochliki, tereki, strzegące skarby podziemne, Bobaki i Raraszki duchy domowe w czesko-słowiańsk. Pikulik nie wiem jakowe ma znaczenie, znajomy powszechnie w czesko słow. Wij naczelnik gnomów, wysoki, żelazny, powieki do ziemi sięgają, obrotnia wilk. Gnomy (ziemiaky) dziwolągi ludzkozwierzęce. Did naczelnik Didków niski na piędź, z siwą brodą, z batogiem w ręku, siedziba bez lub podziemne pałacy ze złotemi owocowemi sadami. Jędza baba (w jednej niebylice zowie się siostrą Dida) siedziba skały, stara baba w dziewięciu kożuchach, obrotnia płaz wielu-głowy. Leszysiedziba lasy, obrotnia drzewa (Dobrochoczy i Turosik Leszy naczelne na Białej-rusi). Zmora w poł-rus. Kikimora także należą do Majek. Żmij ognisty Latawiec Prelestnik (incubus), Latawica, Prelestnica (succubus) siedziba powietrze, obrotnia meteor ognisty. Wily w illyrsko-słow. i w czesko-słow. identyczne z Majkami. Ogniany: obrotnia koń. Morowa dziewica z ognistym wiankiem na głowie. Złe-dni dzieci wielko-głowe i brzydkie niszczące gospodarskie domy. Z oddziału Demonologii symbolicznej: Czart, rogaty, wielko oki z ogonem, obrotnia: kruk, gad biały i przystęp (bryonia alba). Anioł, obrotnia: gołąb, łabędź.

Zioła przeciw złym duchom, pół czartom: Pyłakun, Paproć, Neczujwiter, Toja, Trojan, Delan, Czosnek, Czartopłoch.

Więcej nic, chyba na przyszłość jeśli będę tak szczęśliwy nieco się dowiedzić.

Tu byle demonologiczne z kroniki ludu południoworuskiego, moja obietnica dla Augusta.

I. Parobek hoży i młody nie mógł się ożenić, tak dalece, że gdzie się udał, blisko lub daleko, albo mu rodzice dziewkę odmówili, albo dziewka go nie chciała, lub jaki inny przepadek przed samym ślubem niweczel [sic!] jego zamiar. W takiém niedobrém położeniu jego rodzina rozbiegła się po bajłach, radzić się co tu robić; lecz oprócz okadzania i zażegania [sic!] nikę nie umiał zaradzić. Aż jedna bajła rozwiązała czary wyczytawszy z gwiazd przyszłość parobka, i powiedziała: «Ty nie chodź i nie szukaj sobie żonę, bo wszystko nadaremnie — twoja sądzona Majka. Jeszcze ci poradzę, jak je ułowić. Kup na targu parę czerwonych botów i zejdź na ich igrzysko w nocnej porze, lecz dla bezpieczenstwa aby ciebie nie porwały, namaść sobie piersi i policzki czosnkiem, i schowaj trzy główki czosnku w pazuchę. Kiedy się zejdą koła pląsać, połóż opodal jeden bót». Tak się stało — parobek kupił na targu czerwone bóty, zabezpieczywszy się czosnkiem poszedł po sądzonę Małkę na igrzysko. Ot i zawiał wiatr dźwięcznie, mile i Majki spłynęły z obłoków i koła jęły pląsać. Parobek długo, długo patrzał się w zadziwieniu, w radości i prawie mechanicznie postawił bót na drodze. Majki po pląsaniu pierzchały po błoniu, ot jedna ujrzała bót i pobiegła. Uzuje na jednę nogę, druga bosa, zdejmi, uzuje na drugą, to znowu tamta bosa. Więc na obie nogi bót naciągnęła. Parobek krzyknął i kiedy Majki przelęknione pirzchnęły, li Majka z czerwonym bótem nie mogła powstać. Parobek je porwał i rzekł: «Ty moja sądzona». Majka nie opierała się, tylko rzekła: «Ja będę twoją żoną, tylko strzeż się, abyś mię nie nazywał nigdy Majką». Wzięli ślub; żyli z sobą już przez kilka lat. Bóg im błogosławił dziatkami. Aż jednego razu mąż podpił sobie i dalej swarzyć, i w swarze wymówił się: «Ty Majko!»— Majka płacząc zniknęła w powietrzu[1].

[1] Вельможний пане! Вдовольняючи Вашу вимогу, вельможний пане добродію, прошу мені вибачити, що так пізно, наскільки дозволяють мої обмежені знання, подаю огляд слов'янської демонології.

Маємо тут досить недотепно з постаттю мавки сплетену середньовікову легенду про мелюзину, пор. L. Desaivre, La légende de Melusine, Niort, 1885; Reinhold Köhler, Kleinere Schriften, III, 265.

З розділу людської демонології: упир і відьма (упириця), вовкулака, утопленики і утопленици, місце перебування — тихі заводі, перевертні — баран, качка, простирало. Страдчата: їхнє житло — повітря, перевертень — лелека (aluco).

З розділу демонології природних стихій: русалки, їхнє житло — тихі заводі, перевертень — кіт. Мавки: житло — надра землі, перевертень — кіт. Вони середнього росту, довговолосі, ведуть безкінечні кругові танки по узгір'ях (ігровища). Відьми, лісові феї, кокези і кокезниці стоять посередині між мавками і дідьками, житло — тихі заводі, надра землі; вони високі, з великими за плечима висячими грудьми, вони танцюють, хапають дівчат і парубків і обмінюють дітей. Перевертні — кіт і жаба. Дідьки, їхнє житло — болото, у домашніх — піч, вони низькі, опецькуваті, по-німецьки вбрані у червоні штани; перевертні — кіт, жаба, миша, людина. Види дідьків: домовики, лісовики (щезники), що стережуть підземні скарби, бобаки, рарашки — домові духи у чесько-слов'янськ. Пікулік не знаю, яке має значення, він широко відомий у чесько-слов'янськ. Вій — начальник гномів, високий, залізний, повіки сягають землі, перевертень — вовк. Гноми, (земляні) чудовиська, людино-звірі. Дід, начальник дідьків, низький, на п'ядь, з сивою бородою, з батогом у руці, житло — без або підземні палаци із золотими фруктовими садами. Баба-яга у одному переказі називається дідовою сестрою, житло — скелі, стара баба у дев'яти кожухах, перевертень — багатоголова гадюка. Лісовик, житло — ліси, перевертень — дерева (доброхоть і туросик-лісовик — головні у Білорусії). Змора в укр., кікімора також відноситься до мавок. Вогненний змій, шатан — перелесник (incubus), шатаниця—перелесниця (succulus), житло — повітря, перевертень — вогненний метеор. Вілли в іллірійсько-слов. і в чесько-слов. ідентичні з мавками. Вогняний, перевертень — кінь. Привид у постаті жінки з вогняним вінком на голові. Злидні — великоголові, огидні діти, що нищать хазяйські будинки. З розділу символічної демонології: чорт, рогатий, з великими очима і хвостом, перевертень — крук, біла змія і переступень (bryonia alba). Ангел, перевертні: голуб, лебідь.

Зілля проти злих духів, півчортів: пилакун, папоротник, нечуй-вітер, тоя, трилисник, делан, часник, чортополох.

Оце і все, хіба що у майбутньому пощастить щось довідатися.

Тут — демонологічні оповіді з історії українського народу, моя обіцянка Августові.

І. Гарний і молодий парубок ніяк не міг одружитися, і так було, що куди б він не пішов, близько чи далеко, або батьки йому дівчину відраджували, або дівчина його не хотіла, або якийсь інший випадок зривав його наміри перед самим шлюбом. Тоді його родичі пішли до чаклунок радитися, що його робити; але крім того, що вони кадили і хрестилися, ніхто не міг нічим зарадити. Аж нарешті одна чаклунка зняла чари, вичитавши з зірок

II. Gospodarz znachor z swoją czeladzią gromadził siano. Była pogoda, w południe zaczęły się chmury gromadzić. Wiatr zawiał, grzmoty, błyskawice. Gospodarz znachor roskazuje swojej czeladzi szybko sie zwijać, i sam stoży. Chmury się zbiły nad nimi, ciągle grzmi i szumi, wichry świszczą, błyskawice krzyżują się; lecz ani rosy nie kropleje. Wtem nadjeżdża pan na białym koniu. Kóń był wysoki i ogon mu się po ziemi włóczył; jezdziec oczy spuścił. Pan jechał prosto na gospodarza znachora, i kiedy się z nim spotkał, nie podnosząc ócz rzekł: «Puszczaj ludzie, bo mi się pomordowali». Gospodarz znachor odparł: «Czemuś nie przybył do mnie w gości na Kupało?» — Otz tem słowem gospodarz znachor odszedł w leszczynę, a za nim pojechał pan; oba coś z sobą rozprawiali, lecz nie można było zasłyszeć. Po niejakim czasie gospodarz znachor wrócił z latoroską laskową w ręku. Wichry zawyły, potem głęboka cisza i lunął grad. Wypogodziło sie; łąka sąsiednia należąca do gospodarza nieprzyjaciela znachora, była uścielona na dwa palce gradem, a na sianożęci gospodarza znachora li drobny deszcz porosił.

III. Była noc cicha i pogodna zimową porą, szyldwach na czatach chodził szybko zacierając ręce. Naglę w dali zamajaczał jezdziec na białym koniu. Szeldwach stał, jezdziec jedzie coraz bliżej, a szeldwachowi sam nie wie dla czego w włosy się na głowie jeżą, i dreszez go przejmuje.

майбутнє парубка, і сказала: «Ти не ходи і не шукай собі жінки, бо все даремно, твоя суджена — мавка. Я тобі пораджу, як її зловити. Купи на базарі червоні чоботи і піди в них нічною порою на їхнє ігрище, але для безпеки, щоб тебе не схопили, намасти собі груди і скроні часником і сховай три головки часнику за пазуху. Коли вони зійдуться коло вести, поклади поодаль один чобіт». І так сталося — парубок купив на базарі червоні чоботи, запасся часником і пішов по суджену мавку на ігрище. От повіяв сильний вітер, і мавки злетіли з хмар і почали вести коло. Парубок довго-довго дивився зачудований, радісний і майже механічно поставив чобіт на дорозі. Мавки, натанцювавшись, пурхали по лузі, а одна побачила чобіт і підбігла. Взує на одну ногу, друга боса, зніме, взує на другу — перша боса. Тоді вона на обидві ноги натягла чобіт. Парубок крикнув, і коли перелякані мавки втекли, то мавка з червоним чоботом не могла встати. Парубок схопив її і сказав: «Ти моя суджена». Мавка не пручалася, а лише сказала: «Я буду твоєю дружиною, але стережися, щоб ти ніколи не називав мене мавкою». Взяли вони шлюб; жили разом кілька років. Бог їм послав діток. Аж одного разу чоловік був трохи напідпитку і почав сварити, і у сварці обмовився: «Ти, мавко!» — Мавка плачучи зникла у повітрі *(польськ.)*.— *Ред.*

Kiedy jezdziec przejeżdżał, zaledwie szeldwach mógł przemówić: «Kto idziel» Na to jezdziec odpowiedział: «Zaraz będziesz wiedział».— Po niejakim czasie browar sąsiedni stał w płomieniach, tam gdzie jezdziec zajechał.

IV. Jechał gospodarz wozem ze sąsiedniego miasta do domu. Było późno pod wieczór. Ujechał kawał od miasta, patrzy się, biegnie chłopiec z olszyny; gospodarzowi dziwno było, skąd się tu chłopiec wziął i co by tak późno robił. Ot i dobiegł chłopiec do woza i rzecze niby na przywitanie «Dobra noc!» i wszystko[1] skacząc to chwyci za koło to puści. Gospodarz był[2] trochę podpity, więc bez bojaźni pyta się Did'ka: «Czy są tu pieniądze?» — Did'ko rzecze: «Bardzo mało, i to moje. Dawniej było tu pieniędzy bez liku, lecz car pogański zabrał, kiedy siedmioma powozami tędy na Węgry uciekał. Jest pogłoska, że car pogański gdzieś w tych okolicach swoje skarby zakopał, ale ja wówczas był jeszcze mały, ta li tyle dobrze pamiętam, jak się konie u jego powozu urwały, a pojazd z góry stoczył się i oś się złamała. I ja wówczas serdecznie uśmiał się!» — To opowiedziawszy Did'ko świszcząc poszedł w las czarny.

V. Rybak w nocnej porze łowił ryby. Uszedł przeszło ćwierć mili po nad rzékę, połów był obfity, zaciągnął sieć w łęgu pod lesistą wierzchowiną, i słyszy jakaś nadpowietrzna muzyka zabrzmiała. Przysłuchuje się, muzyka zdaje się jeden raz zbliżać a drugi oddalać. Dziwno mu to było; aż gdzieś skądeś wziął się pan i spotkawszy się z rybakiem rzecze: «Nie bój się nic, jeden z naszych ożenił się na Węgrzech, a teraz wesele idziel» Muzyka się zbliżyła, dźwięki pełno, słodko rozległy się łamiąc się po lasach, i wszystkie drzewa i krzaki ścieliły się, kędy muzyka przechodziła.

VI. Gospodarz na połoninie ukrywał kolibę. Co ukryje, silny wiatr powieje i łub zerwie. Trwało to jakiś czas Ot i w gniewie gospodarz cisnął nożem na przeciw wiatru, złorzecząc wiatrowi. Wkrótce i wiatr ucichł; gospodarz ukrył kolibę, ogień zozdął, nałożył i wieczerzę zgotował. Właśnie przy zachodzie słońca wieczerzał, aż idzie człowiek taki pokaléczony, że mu ni ócz ni twarz nie widac. I rzecze do gospodarza: «Dobry wieczór!» Gospodarz odpowiedział: «Daj Boże dobre zdrowie! Zasiadaj do wieczerzy!» A czło-

[1] Дослівний переклад з руського «все»; по-польськи сказати б: ciągle.

[2] В рукоп. była.

wiek odpowiedział: «Wieczerzaj zdrów!» A potem po niejakiém milczeniu popatrzywszy się na gospodarza rzekł: «Masz szczęście! jak byś mię był nie przyjął uczciwie, był by ja cię nauczył, jak rzucać naprzeciw wiatru nożem. Widzisz, jakés mię pokaléczył, a drugi [raz] strzeż się, nie rzutaj nożem na wiatr!»

Co się tyczy mojej podróży, bardzo mały co mógłem uzbierać, jeszcze tylko zostaje nadzieja przy lepszej pogodzie.

Mam kilka kolędnych pieśni z Ożydowa, w niedzielę resztę wykoléduje Bereza, t. j. spiewca. Będę miał i nóty. W tych dniach pojedziemy na ekskursyę. Między innemi dowiedziałem się, że w Busku spiéwa lud pieśn o Szełudywym Buniaku, co będzie najdawniejsza, a tém samém najważniejsza duma historyczna naszego ludu. Mam także kilka świeżych szczegółow do Demonologii.

Polecając się łaskawym względom W. Pana Dobr. zostaję z głębokim szacunkiem najniższym sługą D. I. W.

Augusta pozdrawiam i Karola Władysława Zapa[1].

---

[1] II. Господар-знахар разом зі своєю челяддю громадив сіно. Була добра погода, та опівдні почали збиратися хмари. Повіяв вітер, громи, блискавки. Господар-знахар звелів своїй челяді швидше сіно згрібати, а сам стогував. Хмари зібралися над ними, без упину гримить, шумить вітер, завивае, блискавки спалахують; але ні краплини дощу не впало. Раптом під'їжджає чоловік на білому коні. Кінь високий, а хвіст у нього аж по землі стелиться, вершник очі опустив. Чоловік їхав прямо на господаря-знахаря, а коли з ним зустрівся, не піднімаючи очей, сказав: «Відпускай людей, бо вони потомилися». Господар-знахар відповів: «Чому ти не прийшов до мене в гості на Купала?» І з цими словами господар-знахар пішов у ліщину, а за ним поїхав той чоловік; вони про щось розмовляли, але про що — не було чути. Через деякий час господар-знахар повернувся з ліщиновим дубцем у руці. Вітри завили, потім настала глибока тиша. І сипнув град. Коли випогодилося, сусідній луг, що належав недругові господаря-знахаря, був на два пальці встелений градом, а на сіножаті господаря-знахаря ледве тільки дрібний дощик поморосив.

III. Була тиха ясна зимова ніч, вартовий на варті ходив швидко, потираючи руки. Раптом вдалині показався вершник на білому коні. Вартовий став, вершник наближається дедалі ближче, а у вартового невідомо від чого волосся на голові стає сторч, і дрож його проймає. Коли вершник проїжджав, вартовий ледве міг вимовити: «Хто йде?» На це вершник відповів: «Зараз дізнаєшся». Через певний час на сусідній броварні, там, куди поїхав вершник, спалахнула пожежа.

IV. Їхав господар возом із сусіднього міста додому. Було пізно під вечір. Від'їхав він трохи від міста, коли дивиться, бі-

Отсі листи, крім чисто наукового інтересу, поміщених у них фольклорних записів, цікаві для Вагилевичевого біографа своїми хоч скупими, але важними даними. Поздоровлення, дописане на кінці другого листа для Августа, себто Бельовського, і Запа*, свідчить про близькі і постійні зносини між обома поздоровленими і адреса-

---

жить хлопець з вільшини; господар здивувався, звідки тут хлопець взявся і що тут так пізно робить. От добіг хлопець до воза і каже ніби на привітання: «Добраніч» і все підскакуючи то схопить за колесо, то пустить. Господар був трохи напідпитку, тож не боячися питає дідька: «Чи є тут гроші?» Дідько каже: «Дуже мало, і то мої. Колись було тут грошей без ліку, але поганський цар забрав, коли з сімома повозами втікав сюдою до Угорщини. Є чутка, що поганський цар десь у цих місцях закопав свої скарби, але я тоді був ще малий, та добре пам'ятаю, як коні від його повозу одірвалися, а повіз скотився з гори і вісь зламалася. І я тоді дуже сміявся!» — Оце розказавши, дідько посвистуючи пішов у чорний ліс.

V. Рибалка вночі ловив рибу. Пройшов він понад чверть милі понад рікою, улов був багатий, протягнув він сітку у лежбищі під порослою лісом верховиною, чує, якась неземна музика звучить. Прислухається, музика, здається, то наближається, то віддаляється. Дивно йому було; аж раптом десь узявся чоловік, і, зустрівшися з рибалкою, каже: «Ти нічого не бійся, один із наших одружився в Угорщині, а тепер весілля справляють!» Музика наблизилася, звуки роздавалися повно, солодко, лунаючи по лісах, і всі дерева і кущі стелилися, коли проходила музика.

VI. Господар на полонині покривав колибу. Що не покрие, то повіє сильний вітер і зірве лубок. Так продовжувалося певний час. І от у гніві господар кинув ніж навпроти вітру, вилаявши його. Скоро і вітер затихнув; господар покрив колибу, розпалив вогонь, наклав дров і приготував вечерю. Власне вечеряв він при заході сонця, аж іде чоловік, такий покалічений, що у нього ні очей, ні обличчя не видно. І каже він господареві: «Добрий вечір!» Господар відповідає: «Дай боже доброго здоров'я! Сідай вечеряти!» А чоловік відповідає: «Вечеряй здоровий!» А потім після деякого мовчання, подивившися на господаря, сказав: «Маєш щастя! Якби ти мене був не прийняв гостинно, я б тебе навчив, як кидати проти вітру ніж. Бачиш, як ти мене покалічив, а другий раз стережися, не кидай ніж на вітер!»

Що ж до моєї подорожі, то дуже мало я міг назбирати, ще тільки залишається надія при кращій погоді.

Маю я кілька колядок з Ожидова, у неділю решту виколядує Береза, тобто співак. Буду мати й ноти. На днях поїдемо на екскурсію. Між іншим я дізнався, що в Буську народ співає пісню про Шолудивого Буняка, що є однією з найстаріших, а тим самим найважливіших історичних дум нашого народу. Є в мене також кілька нових подробиць до демонології.

Віддаючися милості вельможного пана добродія, залишаюся з глибокою повагою найпокірніший слуга Далібор Іван Вагилевич.

Августа вітаю і Кароля Владислава Запа *(польськ.)*.— *Ред.*

том і подтверджує думку про те, що тим адресатом був не хто інший, як Осип Борковський. А коли так, то щиро товариський і наскрізь достойний тон листів Вагилевича, без тикання, без зайвих інтимностей і без брудних натяків дає нехибне свідоцтво, що бодай у першій половині 1840 року, з якої походять оба ті листи, відносини між Вагилевичем і Борковським зовсім не були такі погані, як оповідає Головацький. Навпаки, Вагилевич ділиться з адресатом своїх листів своїми науковими здобутками і поглядами, дає йому інформації в наукових питаннях і сам від нього просить послуг досить не маловажних (переклад грецьких цитат). Що більше, можемо догадуватися, що саму поїздку до Ожидова, довший побут у тім селі і екскурсії в ближче та дальше сусідство (Буськ досить віддалений від Ожидова) Вагилевич завдячував чи то випливам і зносинам чи й матеріальний підмозі Борковського. Без того в тих часах подібні подорожі були дуже марудні і коштовні. І подорож Вагилевича являється перед нами правдивою екскурсією з етнографічною та загалом науковою метою.

Се мусимо сконстатувати для самої точності в хронології подій. Коли вірити Головацькому, то скандальний характер відносин Вагилевича почався відразу, від самого 1839 р., коли Вагилевич вийшов із дух(овної) семінарії. Оба наші листи доказують, що ще коло половини 1840 р. ті відносини були наскрізь децентні і для Вагилевича корисні. Се ще не значить, що вони пізніше не погіршилися, бо ж сам Вагилевич у своїй автобіографії, до якої перейдемо зараз, кладе свій роман з Юлією на р. 1841—42. Але наші листи насувають нам на очі ще одну обставину, що не зовсім корисно свідчить про щирість та безкорисність польських панів у їх зносинах з Вагилевичем. Уже Головацький з натиском підносить, що для польських аристократів-літератів Вагилевич був цінним набутком, бо се була ходяча енциклопедія всякого знання, особливо в обсягу найціннішім для польських аристократів, в обсягу польської історії та генеалогії (op. cit., 459). Та наскільки се багатство Вагилевичевого знання служило йому чи то до брилювання в панських салонах, чи навіть до інформування менше очитаних паничів при їх наукових чи белетристичних працях, у тім не можна би ще бачити нічого злого. Знання, нагромаджене в живій голові, тим цінніше від мертвої бібліотеки, що легше комунікується.

Та й усі тодішні видні славісти мали похвальний звичай у своїх переписках обмінюватися своїми знахідками, відкриттями та висновками в біжучих наукових справах. Але отсі листи Вагилевича показують нам справу в трохи іншім, для адресата і його приятелів менше корисним світлі. Річ ось у чім.

У р. 1845 видав Люціан Семенський*, пізніше славний польський критик та біограф, одну з перших своїх книжечок: Podania i legendy polskie, ruskie, litewskie, zebrał Lucjan Siemieński, Poznań, 1845, 8°, 164 стор. Ся книжечка тепер велика рідкість, бо кажуть, що котрась із польських магнатських родин, Потоцькі* чи Чарторийські*, знайшовши в ній щось образливе для себе, протягом кількох десятків літ скуповували всі її примірники, які могли дістати до рук, навіть при помочі своїх агентів викрадали їх з публічних бібліотек і палили[1]. Так само в збірнім виданні творів Семенського, що вийшло по його смерті, сеї збірочки не передруковано. Крім гарної і тепло написаної передмови п⟨ід⟩ з⟨аголовком⟩ «Kilka słów o ważności podań ludowych» (стор. I—XX), де, між іншим, висловлено догад про походження наших казок із арабської збірки «Тисяча і одна ніч»*, книжечка — 158 коротких оповідань, головно місцевих та історичних традицій або демонологічних переказів. Майже виїмком у польській науковій літературі треба вважати те, що редактор книжки в реєстрі змісту (стор. 159—163) вважав потрібним подати при кождім оповіданні джерело, з якого воно взяте. Він цитує там і хроніки, і старих письменників, і новіших етнографів, спеціально для українських тем Ізопольського та Войціцького. Та крім тих номерів, означених цитатами, маємо в збірці ще невеличке число номерів, при яких дописано редактором: «Z podań ustnych»[2]. Можна би догадуватися, що вони записані самим Семенським, і я допускаю, що справді ним записані, власне, ті оповідання, що торкаються польських околиць, спеціально Татрів. Але в числі тих номерів, яких джерело означено сим терміном, маємо досить значне число (15) записаних з уст галицько-руських селян, розуміється, поданих тут польською мовою. Можна було всяко догадуватися про походження тих оповідань, та вище подані листи Вагилевича розв'язують сю загадку:

---

[1] Ще в 1885 р. я не міг знайти її в жодній львівській бібліотеці.

[2] З усних переказів *(польськ.)*. — *Ред.*

оповідання, записані в другім листі під цифрами II і VI, майже слово в слово передруковані у Семенського під н-рами 121 і 122. Під н-ром 123 подано два оповідання п(ід) з(аголовком)«Latawice», а під н-ром 124 оповідання «Łeleki» з таким же загальним означенням джерела: «Z pod. ustn». З поданого у нас листа бачимо, що Вагилевич мав матеріали й про ті роди демонів, про які тоді, мабуть, ніхто з польських етнографів не знав. Отже, й сі оповідання мусимо вважати за Вагилевичеві записи. Ідучи далі за сим слідом і виділяючи оповідання, записані з уст східногалицького руського люду, які надто визначаються рутенізмами в польськім вислові, а яких джерело зазначено тим самим загальним терміном, можемо поставити здогад, що, крім згаданих уже 4 номерів, Вагилевичеві належать у сій збірці ще ось які записи: 54 «Krzywoprzysiężna Pani» (з Шляхтинець), 57 «Zamek Jazłowiecki», 80 «Kamień w Podkamieniu», 83 «Ludzie obróceni w kamień», уступи III и IV, 88 «Upior i dżuma», 97 «Lipa», 128 «Miawki» (Вагилевич називає їх майками, одна й друга назва, як відомо, невірна; властива назва навки або мавки). Отже, се затаєння Вагилевичевої назви при зібраних ним матеріалах ні в якім разі не можна назвати похвальним і товариським вчинком, навіть коли б Вагилевич сам під якимись впливами чи пресіями (на які натякає «цирограф», наведений вище під ч. 4) зрікся сього права до покладення свого підпису під ними. Чи і на скільки користувався Вагилевичевими записами другий польський етнограф, Казимир Войціцький, що в 30-их і 40-их роках із Варшави часто навідувався до Галичини, належав також до кружка О. Борковського і був особисто знайомий з Вагилевичем,— годі сказати. Вище вже ми звернули увагу на цікаву схожість записаної Вагилевичем «білі-небилиці» з одним а властиво з двома оповіданнями, поміщеними у «Klechdach» Войціцького. Хто в сьому випадку був взірцем, а хто перерібником — се ще річ сумнівна з огляду на те, що Войціцький ще свобідніше поводився зі своїм матеріалом, як Вагилевич. В дописках до другого тому можна би вважати за Вагилевичеві записки такі вірування, як подане на стор. 148 з Перемищини про силу прокляття і стор. 152 (§ 4) оповідання про гуцулку, якій чарівниця наслала жабу і яка за се помстилася на чарівниці, висушивши ту жабу, через що й сама чарівниця вмерла (передруковано у Семенського під ч. 96). Та певність тут менша вже хоч

би тому, що «Klechdy» Войціцького вийшли з друку 1837 р., а були готові, як показує дата передмови, вже в грудні 1835 р. і можна сумніватися, чи вже тоді Войціцький, посередньо чи безпосередньо, був знайомий з Вагилевичем.

II

А тепер приступимо до «Уривка з автобіографії» Вагилевича, документа одинокого в своїм роді в нашім письменстві, якого публікація могла б видаватися безцільною наругою над пам'яттю чоловіка здібного і нещасливого, але оправдується тим, що про ті факти опублікував Головацький на основі усних оповідань і пліток. Про події, про які Головацький говорить лише загальними рисами, спльовуючи з обурення, маємо тут холодну, простодушну і щиро наївну реляцію самого Вагилевича, обставлену масою деталей, реляцію або в головному правдиву, або подиктовану маніяцтвом і високорозвиненим божевіллям. Уже хоч би з того чисто психологічного становища уривок Вагилевича заслугує на пильну увагу; з його тексту побачимо, що він заслугує на увагу і з многих інших причин.

Погляньмо поперед усього на рукопис. Се немов окрема ціліть для себе. Чільна сторона чиста, на ній рукою Вагилевича написано титул «Wyjątek z Autobiografii, rok 1841 i 1842», отже, видно, що сам автор трактує сей уривок як ціліть. Можливо навіть, що він сам потім віддер частину першої картки, де на звороті були записки з літа 1839 р., затитуловані «Rozdział IV. Wyjątek z Autobiografii», щоб сконцентрувати увагу тільки на дальшім уступі, що під окремим титулом спеціально оповідає події літ 1841 і 1842. Ті події двох літ описані як ціліть, не в формі дневника, а в формі суцільного оповідання по свіжих слідах подій. Коли був писаний сей уривок, не знати, але з його закінчення, де подається як позитивно правдиву звістку, що правительство згодилося дати Вагилевичу дозвіл ординуватися, і не оговорено тої звістки нічим, мусимо догадуватися, що уривок писаний був тоді ж, при кінці 1842 або в початку 1843 р., бо звістка про дозвіл намісництва швидко показалася неправдивою і Вагилевич дістав такий дозвіл аж в початку 1844, а ординувався, як

відомо, аж восени 1846 р.[1] Так само нічогісінько не довідуємося, що склонило Вагилевича написати сей уривок; ніякого відтінку сердитості чи то на гр⟨афа⟩ Борковського, чи на головну героїню авантюри, яку змальовано тут більше нещасною жертвою, ніж героїнею,— та й узагалі ніякого сліду якоїсь рефлексії над тим, що се таке діється і до чого воно веде. Автор оповідає коротко, безбарвно, без риторики, стилем хроніки, наївно, як дитина. Написавши ціле оповідання одним тягом, він трохи пізніше взяв його знов на верстат і поробив масу поправок та доповнень, поміщених на маргінесах. Із поправок важне особливо те, що автор, який зразу назвав своїх знайомих повними іменами і прізвищами, потім поперечеркував прізвища, лишаючи хіба початкові букви. Декуди можна ще ті перемазані назви відчитати, і ми, транскрибуючи текст, будемо робити се, не зазначаючи окремо, що тут текст замазаний. Так само без особливих зазначень включаємо в текст усі Вагилевичеві маргінальні дописки, роблені швидко по написанні першого нарису. Зазначимо ще, що на початковій стороні оповідання про 1841—42 р. якась чужа рука, м⟨а⟩б⟨уть⟩, котрийсь із гр⟨афів⟩ Борковських*, у яких володінні був рукопис, у двох місцях ножиком вишкрябала назви, але так незручно, що в однім місці зовсім виразно лишилося hr. Du... Bo..., а в маргінальній приписці ряд знайомих Вагилевича лиш трохи потерпів.

ROZDZIAŁ IV.
WYJĄTEK Z AUTOBIOGRAFII.
LATO 1839 Г.

[Ukończywszy] studium teologiczne spodziewałem się bardzo wiele na moje związki literackie [.....] P. i Pawłem Józefem T. i pełen tych nadziej pożegnałem się pocałunkiem [.....] Jasiem (współuczniem — перечеркнено). Oba byliśmy smutni, tęskni, że się rozstajemy .... o sobie mieli jedną obawę, żebyśmy nie zobojętnieli dla siebie, nie zapomnieli na siebie.

..... w nocy i stanąłem drugiego wieczora w Haliczu u mojego współucznia ..... zasiągnąłem różne wiadomości o tej starożytnej stolicy ..... żąt, królów, biskupów i metro-

[1] Див. Ф. И. Свистун. Любовное приключение Ивана Вагилевича («Вестник Народного дома», 1906, ч. I, стор. 11).

politów..... bie spadającej, gubiącej się w sadach Lecz wiesc była gługa [sic!] oprócz kilka drobno ..... kilka ulic i kilka kamienic ..... jakimsi xięciu o kurzych nogach. Bo z jej życia martwych pamiątek jednej ..... pięknemi obrazami szczególnie ikonostasem greckiego stylu jam nie umiał ożywić ..... z zbitego żwiru, a na nim rozwalin zamku z otworem do lochów nie mogłem ..... ułamków muru rozrzuconych. Tak wprowadził mię mój współuczeń do Abrahama Leonowicza rabina Karaitów..... ści z Krymu z r. 1247, który przechował nawet język tatarski ..... położenie bardzo światłego, i odtąd Halicz miał dla mnie tę samą wielką świetność ..... asku. Jam go ujrzał w słońcu owego życia z tysiącem wieżyc, z sokołami mołojcami ..... z proporcami. .... nawet i bożyszcza stare przedchrześciańskie wstąpiły w zycia ..... którym prócz wieście że był miastem, nic nie znalazłem, nawet odłamku muru. Jednak i Tustań ..... miał prawo magdeburskie.

..... owsa, a ztamtąd miernemi wzgórkami do Sarnek srednich ..... w wzniosłej skale gipsowej, gdzie nie znalazłem nic wcale ..... sprawie z mandateryuszem na przeprosiny przyjęta mię pani ..... drodze po lasach i górach na słocie przyjechałem do Monastyr ..... lecony od jego i mego przyjaciela pana K. W. Z. ..... w Czechowie. Ztamtąd oba wyjechaliśmy .... . do siostry mojego współucznia. Tu ujrzałem dwie siostre ..... blada z czarnym włosem, czarnooka Zofia, starsza w latach ..... z mojej pierwszej młodości wkrótce ..... bardzo często i z wielką przy ..... tyle malowniczych ..... na wzgórze zadniestrskie ..... obnie snuje się obraz wszyst ..... współucznia pana Juliana ..... Bukowinę: gdzie ..... X. Stefana H. ..... ego X. dowiedziałem ..... .[1]

---

[1] Розділ IV. Уривок з автобіографії. Літо 1839 р.

Закінчивши теологічне навчання, я дуже розраховував на свої літературні зв'язки [.....]. П. і Павлом Юзефом Т і сповнений цих надій попрощався поцілунком [.....] Ясем (співучнем — перечеркнено). Обидва ми були сумні, важко нам було розлучатися..... щодо себе боялися лише одного, щоб ми не збайдужіли один до одного, не забули один про одного. ..... уночі і з'явився другого вечора в Галичі у мого співучня..... я отримав різні відомості про цю стародавню столицю..... зів, королів, єпископів і митрополитів..... бі, що спливає, тоне у садах. Але село було довге, крім кількох дрібно..... кілька вулиць і кілька кам'яниць ..... якимось князем на курячих ногах. Бо з її життя мертвих пам'ятників одного..... прекрасними картинами, особливо іконостасом у грецькому стилі я не міг оживити..... з гравія, а на ньому руїн

Отсе і все, що полишилося з записок про літо 1839 року. Із тих уривків важне для нас головно те, що вже тоді, зараз по виході з духовної семінарії, Вагилевич покладав великі надії на свої літературні зв'язки з неназваними панами П. (може, Павликовським*) і Павлом-Йосифом (отже, очевидно, поляком) Т. про Борковського нема згадки, хоч можливо, що була на першім місці і видерта. Для біографа не безінтересна буде згадка про побут Вагилевича в Галичі, про його пошукування за пам'ятками, хід до Тустаня та візит у караїтського рабина Авраама Леоновича, що тішився тоді серед польських і руських літературних сфер славою великої вченості.

WYJĄTEKZ AUTOBIOGRAFII.
ROK 1841 I 1842

Zamieszkawszy we Lwowie u Jozefa (hr. Dunina Borkowskiego — в рукоп⟨ису⟩ вишкрябано) chciałem ile możności skorzystać do moich prac literackich szczególnie z konwersacii z moimi kolegami (доп. на марг⟨інесі⟩ co się tyczy literatury PP. A. Bielowski, A. hr. D....B[orkowski], K. W.[ojcicki) Z. D. Z.). A że będąc jeszcze ciągle zajętym panną Marią Zarzycką[1]) — zgłosiłem się listownie

---

замку з отворами для льохів я не міг..... розкиданих уламків муру. Так ввів мене мій співучень до Авраама Леоновича, равіна караїтів..... сті з Криму з 1247 року, який зберіг навіть татарську мову ..... становище дуже високого, і відтоді Галич мав для мене ту саму велич..... лиску. Я побачив його у сонці того життя з тисячею веж, з соколами-молодцями..... з хоругвами..... навіть і старі дохристиянські ідоли увійшли в життя..... якому, крім відомості, що воно було містом, я нічого не знайшов, навіть уламку муру. Однак і Тустань..... мав магдебурзьке право.

..... овса, а звідти невисокими пагорбами до середніх Сарнек..... у високій гіпсовій скелі, де я не знайшов абсолютно нічого..... справі з уповноваженим для вибачення прийняла мене пані..... дорозі по лісах і горах під дощем приїхав я до Монастир..... мендований моїм і його товаришем паном К.В.З. .... у Чехові. Звідти ми обидва виїхали..... до сестри мого співучня. Тут я побачив дві сестри..... бліда з чорним волоссям, чорноока Софія, старша роками..... з моєї першої молодості незабаром ..... дуже часто і з великою при..... стільки мальовничих..... на задністрянське узгір'я..... мно ввижається образ усі..... співучня пана Юліана..... Буковину: де..... Х. Стефана Г..... го я дізнався..... *(польськ.).— Ред.*

[1] Назва Zarzycką, крім початкової букви, замазана рукою автора.

do H. Wł. Żapa, prosząc go aby się dowiedział od X. Birwina (?), jak panna Maria przyjęła moje oświadczenie, na co odpisał mi, że państwo Zarzyccy nie życzą sobie mieć we mnie zięcia.

(Rok 1841 zaczął się u mnie bardzo miłem wrażeniem: był to list od pana Emeryka K. mojego dawnego przyjaciela — ce дописано на марг⟨інеці⟩.

Do Ożydowa[1], gdziem mieszkał tak długo, obiecałem był dla wyjaśnienia plotek Pana Krzystofa J. starającego się o Panny Jozefy B. dowiedzieć od pana Józefa, trzy listy do .... rozpisałem[2]; spotkał się istotnie z p. Krzyst. Janowiczem (назва крім J замазана автором), z ktorym się zna z widzenia; że go zapytał, jak tam stoi z jego miłością w Ożydowie. «Kto to panu mówił, zapewne Wagilewicz». Nawiasowo wspominając o mojej miłości. To doniosłem do panny Ernestyny Bartkowskiej. Wtedy przedstawił mnie p. Józef pannie Antoninie P (решта назви щільно замазана автором); była to osoba młoda, niełądna brunetka ale przytem bardzo wykształcona, literatka. Mnie zaś najwięcej była przyjemna z głosu, który mi bardzo żywo przypominał Marię Zarzycką moją kochankę.

Około połowy stycznia [ті слова перечеркнені автором і додано відсилач, але дописки нема ніякої) pojechałem w interesie p. Maurycego Ci.... skiego mojego przyjaciela, męża w całem znaczeniu tego słowa zacnego do Ożydowa. Około połowy stycznia przybyła do Lwowa pani Bratkowska i doręczyła od swojej córki [початок сього речення первісно виглядав так: Było to właśnie wtedy, kiedy panna — ці слова потім перечеркнено] Ernestyny do mnie list napisała donosząc mi o skutku mojego listu z Derewlan i Lwowa. Gdzie były także zapewnienia jej szacunku. I prośba od panny Anieli Sierakowskiej o xiążki do czytania. Naco dałem odpis i posłałem pod adresem panny Anieli xiążkę pod tytułem pierwiosnek z 1829 r. [Доп⟨исано⟩ на марг⟨інеці⟩]. Wtedy przyszedł do mnie na przeprosiny P. Krz. Janowicz, przyjąłem go bardzo zimno i z pogardą]. Tego samego dnia stanąłem na noc w Ożydowie; list i xiążka nie doszła do Ożydowa. Przyjęcie moje było bardzo miłe, poz-

---

[1] В рукоп. Ożydowem kochanka i na moje pytanie odpowiedział mi Józef, że spotkał się і т. д. Слова від plotkę до że перемазані автором.

[2] В тексті було первісно: plotkę.

nałem, że mnie państwo Sierakowscy mimo nieprzyjemnosci które zrobiłem obu kochankom, kochają jak syna. I ja rzeczywiście czułem się tam jak w domu. List mój z Derewlan bardzo wiele ubliżył pannie Józefie — ona się mnie przelękła sądząc że mnie uraził jej kochanek tak że się będę ciągle mścił; były tam i spazmy, nawet wzywała xiędza do spowiedzi, zapomniawszy że jest druga zemsta straszniejsza — wzgarda. Pan Sierakowski oświadczył, że ja mam słuszność jeno w tem zrobiłem pomyłkę, żem mu nie opowiedział owe plotki, które mię zrażają i żem nie zaciągnął [sic!] jego radę. To samo sądziła i panna Aniela. Wszystko to mi opowiedziała panna Ernestyna.

Bawiłem w Ożydowie $1^1/_2$dnia bardzo przyjemnie, doświadczając wszystko co może dać życzliwość żeńska człowiekowi uczciwemu, łącznie z szacunkiem męskim, rozumię tu państwo Sierakowskich, panię Bartkowskę i jej córkę. Zato panna Józefa zachowała się, obojętnie, równie jak ja dla niej. Powróciłem do Lwowa z Sierakowskim. We Lwowie żyłem jak przedtem. Bywałem u panny Antoniny bardzo często, lubiałem ją słuchać mówiącą, chociaż mnie często nudziła wspomnieniem o swoim kochanku p. Chmielewskim[1] uwięzionym z przyczyn politycznych. Zresztą i to ustało, rozmowa krążyła koło literatury. Na końcu, kiedyśmy się lepiej zaznajomili, na jej żądanie pożyczyłem jej do czytania moje prace literackie, lekkie poezye, rozprawy nistoryczno-etnologiczne, szczególnie o pogrzebach u Słowian i tłumaczoną nowelę z rosyjskiego pod tytułem uśmiech umarłego, która otrzymała od censury dwa ocenienia: typum non meretur i non admittitur[2]. Wszystko to było przyjęto z wielką radością. Jednakowo ona nie ośmieliła się udzielic [mi] swoje wyroby umysłowe do przeczytania. Jedno to, drugie zaś że wtedy od moich kolegów, którzy właśnie wtedy zjechali się byli na 1 termin roku 1841 do święcenia, dowiedziałem się, że panna Maria Zarzycka mnie kocha i odpisała sobie moje fantazie do niej — odstręczyło mię od niej; jednakowo nie przestałem bywać u niej i zaw-

[1] Назва, як звичайно, замазана. Роберт Хмелевський, арештований 1841 р., а 1845 засуджений на смерть і помилуваний на 15 літ в'язниці в фортеці. Амністія 1848 р. увільнила його разом з іншими, пор. J. K r a j e w s k i. Tajne związki polityczne w Galicyi, стор. 98, 125, 127.

[2] Домінік Магнушевський, талановитий польський поет-романтик.

sze byłem przyjmywany z wielkim szacunkiem od jej domowników, a od niej nawet z nadspodzianym uczuciem dla mnie. Prawda żem siadał przy niej i w chwilach extasy brałem ją za rękę i całował, ale to było chwilowem. Czyniąc zadosć jej życzeniu byłem z Józefem u Pani O.

(На марг⟨інеci⟩ дописано: Nie mogę zamilczyć, że na moje żądanie przedstawił mnie Pan Józef bogatej Pannie 40-letniej Julii Boratyńskiej, lecz nie byłem u niej tylko jeden raz).

W lutym chorowałem, wtedy przybył do Lwowa D. Magnuszewski[1] i miło mi było przy nim dla przypomnień z Załucza. Wtedy przybyła do Lwowa z panną Józefą Bystrzanowską i moja przyjaciółka panna Ernestyna i widziałem się z nią ostatni raz. Dowiedziałem się od niej, że p. Krz. Janowicz odpieczętował xiążkę i posłał pod adresem swojej kochanki, a list do Ernestyny zatrzymał u siebie dodając, że się zgubił. Spędziliśmy z sobą kilka godzin u pani Guzykowej bardzo przyjemnie na rozmowie; między innemi ubawiła mnie wiadomość, że jest powszechne mniemanie w Ożydowie i w okolicach, że jam się kochał w pannie Józefie, i pożegnaliśmy się z zapewnieniem wzajemnej czci i szacunku.

(На марг⟨інеci⟩ дописано: Wtedy zacząłem pisać rozprawę o języku południowo-ruskim. W lutym także miałem przyjemność i nieprzyjemność z przyczyny uwiadomienia o literaturzy [sic!] galicyjskiej w Aussland, gdzie także o mnie była wzmianka).

Postanowiłem był wyjechać na wiosnę do Zarwanicy, gdzie x. Łotocki i mój były kolega x. Wanczycki (?) wyszukali byli dla mnie odpowiednią partyę. Wtedy doręczył mi p. D. Zubrzycki pod jego [adresem] do mnie pisany list P. Pogodina z Moskwy, była to odpowiedź na mój list, gdzie wszystko com mógł kiedy się spodziewać podchlebnego jako literat z marzeniami szacunku i sławy urzeczywistniło się; szczególnie owe mianowanie mnie na członka korespondenta towarzystwa historii i starożytności rosyjskich. Odpis na ten list zatrzymał mnie do wielkanocy[1].

---

[1] Уривок з автобіографії. 1841 і 1842 рік

Поселившися у Львові у Юзефа (графа Дуніна-Борковського — у рукописі вишкрябано), я хотів використати всі можливості для моїх літературних робіт, особливо розмови з моїми колегами (доп⟨исано⟩ на марг⟨інеci⟩ що торкається літератури пп. А. Бельовскі, А. гр. Д...Б[орковск]і, К. В[ойціцький] З.Д.З.). А оскільки

Зробимо тут маленьку перерву в оповіданні Вагилевича і попробуємо уявити собі його в тім моменті, до якого він довів своє оповідання. Бачимо молодого чоловіка, повного

я все ще був зайнятий панною Марією Зажицькою — я звернувся листом до Г. Вл. Запа, прохаючи його, щоб він дізнався у Кс. Бірвіна (?), як панна Марія прийняла моє освідчення, на що він мені відповів, що пан і пані Зажицькі не бажають мати мене зятем.

1841 рік почався у мене дуже приємним переживанням: це був лист від пана Емерика К., мого давнього приятеля — се долисано на марг(інесі). До Ожидова, де я жив так довго, я обіцяв для вияснення пліток пана Криштофа Й., що цікавився панею Юзефою Б., довідатися від пана Юзефа, три листи до..... я розписав, дійсно я зустрівся з паном Кришт. Яновичем (назва крім Й. замазана автором), з яким він знайомий наглядно, що його він запитав, як там справи з його коханням у Ожидові. «Хто це вам говорив, напевне Вагилевич». Між іншим, згадуючи про моє кохання. Про це я повідомив панну Ернестину Бартковську. Тоді пан Юзеф представив мене панні Антоніні П. (решта назви щільно замазана автором); це була молода особа, некрасива брюнетка, але дуже освічена, письменниця. Мені найбільш приємним був її голос, який дуже нагадував Марію Зажицьку, мою кохану.

Біля половини січня (ті слова перечеркнені автором і додано відсилач, але дописки нема ніякої) я поїхав у справах п. Маурицця Ці.....ського, мого приятеля, чоловіка дуже порядного у повному значенні цього слова, до Ожидова. Біля половини січня прибула до Львова пані Братковська і привезла мені від своєї доньки [початок сього речення первісно виглядав так: Це було власне тоді, коли панна — сі слова потім перечеркнено] Ернестини лист до мене, в якому вона повідомляла мене про наслідки мого листа з Деревлян і Львова, де були також запевнення її поваги і прохання від панни Анелі Сераковської про книжки для читання. На що я відповів і послав на адресу панни Анелі книжку під назвою «Пролісок» від 1829 р. [Доп(исано) на марг(інесі): Тоді прийшов до мене перепросити пан Кр. Янович, я прийняв його дуже холодно і з презирством]. Того самого дня я зупинився на ніч у Ожидові; лист і книжка не дійшли до Ожидова. Прийняли мене дуже мило, я переконався, що, незважаючи на прикрості, які я зробив обом коханим, пан і пані Сераковські люблять мене як сина. І я дійсно почував себе там як дома. Мій лист з Деревлян дуже образив панну Юзефу — вона злякалася, що мене скривдив її коханий і я буду мститися; була там і істерика, навіть викликали ксьондза для сповіді, забувши, що є помста інша, більш страшна — погорда. Пан Сераковський заявив, що я маю рацію, тільки в тому зробив помилку, що не розказав йому про плітки, які мене так зачіпають, і що не звернувся до нього за порадою. Так само вважала і паниа Анеля. Все це мені розповіла панна Ернестина.

Я провів у Ожидові півтора дні дуже приємно, зазнаючи всього, що може дати порядному чоловікові жіноча доброзичливість, включаючи і чоловічу повагу, я тут маю на увазі пані і пана Сераковських, пані Бартковську і її дочку. Натомість панна Юзефа пово-

надії на будуще, спеціально на наукову кар'єру. Він знайомий з широким кругом інтелігентних і упривілейованих людей, часто подорожує по краю, збирає етнографічні

дилася байдуже, так само і я з нею. Я повернувся до Львова з Сераковським. У Львові жив, як і раніше. Бував я у панни Антоніни дуже часто, любив слухати, як вона говорить, хоча вона часто наганяла на мене нудьгу споминами про свого коханого п. Хмелевського, ув'язненого з політичних причин. Зрештою і це скінчилося, розмова точилася про літературу. Нарешті, коли ми краще познайомилися, на її прохання я дав їй почитати мої літературні праці, легкі вірші, історично-етнологічні розвідки, особливо про поховання у слов'ян, і перекладену з російської мови новелу під назвою «Усмішка мерця», яка отримала від цензури дві оцінки: typum non meretur і non admittitur (друку не заслуговує і не допускається.— *Лат.*). Усе це було прийняте з великою радістю. Однак вона не насмілилася дати мені почитати свою літературну продукцію. Одне це, друге ж, що від моїх колег, які власне тоді з'їхалися на першу дату святкування у 1841 році, я дізнався, що панна Марія Зажицька мене кохає і що вона переписала собі мої фантазії на її тему — відштовхнуло мене від неї; однак я не перестав бувати у неї, і завжди мене приймали з великою повагою її домашні, а вона сама навіть з несподіваним почуттям до мене. Правда, що я сідав біля неї і в хвилинах екстазу брав її за руку і цілував, але це було скороминуще. Вдовольняючи її бажання, я був з Юзефом у пані О. (На (марг(інесі) дописано: Не можу не зазначити, що на моє прохання пан Юзеф представив мене багатій панні, 40-річній Юлії Баратинській, але я був у неї лише один раз.)

У лютому я хворів, тоді приїхав до Львова Д. Магнушевський, і мені було приємно з ним згадати Залуче. Толі ж приїхала зі Львова з панною Юзефою Бистжановською і моя приятелька панна Ернестина, і я бачився з нею останній раз. Я дізнався від неї, що пан Кр. Янович розпакував книжку і послав її на адресу своєї коханої, а лист до Ернестини залишив у себе, сказавши, що він загубився. Ми провели разом кілька годин у пані Гузикової у дуже приємній розмові: між іншим, розвеселила мене звістка, що в Ожидові і околицях усі вважають, що я був закоханий у панну Юзефу, і ми попрощалися, запевнивши одне одного у взаємній симпатії і повазі.

(На марг(інесі) дописано: Тоді я почав писати розвідку про українську мову. У лютому я також мав приємність і неприємність у зв'язку з повідомленням про українську літературу Галичини за кордоном, де також була згадка про мене.)

Я вирішив поїхати на весну до Зарваниці, де ксьондз Лотоцький і мій колишній колега ксьондз Ванчицький відшукали для мене відповідну партію. Тоді вручив мені пан Д. Зубрицький написаний на його адресу лист до мене П. Погодіна з Москви; це була відповідь на мій лист, де усе, чого я міг сподіватися похвального коли-небудь як літератор, мріючи про пошану і славу, справдилося; особливо висунення мене у члени-кореспонденти Товариства російської історії і старовини. Відповідь на цей лист затримала мене аж до великодня *(польськ.)*.— *Ред.*

та всякі інші матеріали, носиться з науковими працями, про які згадують і заграничні публікації та товариства, при тім пише й публікує власні вірші та переклади, які мають деякий успіх бодай серед того круга, з яким він стикається. Але се не такий «морально-непорочный труженник», яким малює нам його Головацький. Уривки з його записок із 1839 р. показують нам, що він, крім старих руїн та хронік, уже й тоді пильно цікавився жіночою красотою. В початку 1841 р. він має вже в своїм минулім цілу любовну історію з Маріею Зарицькою, панночкою, очевидно, попівського роду, коли його семінарські товариші, приїздячи в січні 1841 р. до Львова до висвячення, вміють оповісти йому про сю панну інтимні деталі і знають, що вона його коханка. Очевидно, був се один із довголітніх «теологічних» романів, що постають із вакаційних знайомостей та празників, а основуються на обов'язку руських богословів женитися перед висвяченням. Та й з того, що подає Вагилевич про своє панське окруження, в якім, очевидно, був уже в р. 1840, не бачимо, щоб його положення було таке недостойне, як представляє Головацький. З наведених вище листів, писаних із Ожидова, бачимо, що Вагилевич жив там довший час і робив наукові екскурсії в околицю. З автобіографії бачимо, що там у Ожидові було досить інтересне товариство: панство Сераковські, а власне панна Анеля, властителька Ожидова, її батько й мати, що любили Вагилевича як сина; панни Ернестина і Юзефа Братковська (чи Бартковська), з якими Вагилевич товаришує, а інколи й інтригує в міру того, як до них заскакують інші паничі. Інтрига з якимось Криштофом Яновичем робить Вагилевичеві тепер і пізніше деякі прикрості. Одним словом, звичайні історії в житті людей середньоосвічених і не змушених заробляти власною працею на хліб насущний, а ще до того в тих панщизняних часах, коли на панів працювали під канчуком мужики, а пани мали лише два способи заповнити своє життя: політичну конспірацію або любовні інтриги. Вагилевич до конспірації не пристав, хоч у гуртку, що купчився біля Борковського, були й конспіратори (Бельовський, Хмелевський і, певно, й інші); зате тим гарячіше ввійшов у сіть інтриг і пліток і салонових любощів. Те, що він говорить про свої зносини з панною Антоніною, найкраще характеризує його тодішне життя у Львові; щоб та панна Антоніна грала з ним комедію за намовою Бор-

ковського, щоб і інші особи, згадані в тій частині автобіографії, мали його за блазня, сього, здається, ніхто не скаже, тим більше що Вагилевич, як побачимо далі, був дуже чуткий на кождий фальшивий тон у товариськім поводженні. Ми не бачимо досі, щоб Борковський занадто менторував його і держав при собі; навпаки, Вагилевич, живучи у нього, має повну свободу рухів; на його власну просьбу Борковський вводить його до салону панни Боратинської, але не силує його ходити туди з ним частіше. Що Вагилевич як русин і попович без особливо прикрого почуття міг обертатися в тих польсько-панських кругах, се також не буде дивувати нас, коли зміркуємо, що се був круг переважно молодих людей, пройнятих пропагандою демократичних поглядів, ідеями збратання народностей і вирівняння соціальних контрастів, хоч і як романтичні форми прибирали ті ідеї в їх головах. Гарний талановитий попович, що вмів писати непогані польські вірші та говорити гладкі компліменти, не мусив a priori[1] бути такою комічною фігурою в салонах польських дідичів, державців та лісничих, бо се головно ті сфери, в яких обертається Вагилевичева автобіографія, як се виставляє Головацький. А тепер далі в автобіографії!

W poniedziałek wielkanocny napomknął mi pan Józef, że pewna młoda osoba z dobrego domu życzy sobie ze mną się zapoznać. We wtorek po 5-tej przyszła młoda ładna panna z modremi, dużemi oczami z szerokiem czołem, małemi ustami i jasnym włosem. Bawiła do 8-mej, rozmawiała dużo i rzeczywiście na peirwszym wstępie bardzo mnie była zajęła, jednakowo nie wziałem ja za co innego, tylko za dziewczynę rozkoszy (lub raczej za osobę która nie będąc szczęśliwę, za mężem szuka to szczeście za domem — ci слова перечеркнув автор і написав між рядками) [...] Całowalismy się i ja wypytywałem się, jak się podobałem, na co odpowiedziała pocałowaniami; chciałem (ją do siebie przywiązać — ci слова перечеркнено і над ними написано:) z niej wybadać, skąd ona, co ją spowodowało, że do mnie przyszła; ale tylko się dowiedziałem, że się zowie Julcia i że mieszka na halickiem (тут вичеркнено два слова: za podsieniem, і далі дописано між рядками: i że będzie u mnie często. Wybadywania te odbyły się przed żwierciadłem i oboje patrzaliśmy się sobie oko w oko z tym ogniem rozkoszy, w którym

[1] Умоглядно *(лат.).— Ред.*

nie żal i umierać). Odprowadziłem ją do małego domu na halickiem przedmieściu wziąwszy po pod rękę i wtedy być może że jej mówiłem i o ożenieniu się (над сим дописано між рядками, блідим чорнилом: bardzo się lękała, aby ją kto nie widział, na pocieszenie jej). Na odchodzie pocałowaliśmy się. Далі дописано пізніше між рядками: Prawda, że Julcia zrobiła na mnie przyjemne wrażenie. Ale widzenie się z nią Józefa na balu u P. O. potwierdziło moje mniemanie, że jest rozkosznicą z wyższej klasy i że stosunki z nią nie powinienem za nieistniejące. Ja się także dowiedziałem, że się ta osoba zowie się Julią B.[1]

Над сим епізодом зупинимося хвилю, хоч сам собою, так як його представив Вагилевич, він не має в собі нічого неправдоподібного ані навіть романтичного. Таких Юлій із малого домика крутилося тоді біля аристократичної молодежі, певно, не менше як сьогодні, але відносини між ними і їх селадонами були інтимніші, ближчі, бо все те ремесло було ще більше патріархальне, не заражене міжнародною спекуляцією так, як тепер. І Вагилевич, очевидно, вірним чуттям відгадав, з ким має діло, а факт,

---

[1] У великодній понеділок пан Юзеф натякнув мені, що одна молода особа з доброго дому хотіла б зі мною познайомитися. У вівторок о 5-й прийшла молода гарна панна з великими голубими очима, з широким чолом, малими губками і світлим волоссям. Вона пробула до 8-ої, багато говорила і справді з самого початку дуже мене зацікавила, однак я не сприйняв її інакше як дівчину для насолоди (або ж скоріше за жінку, яка, не маючи щастя з чоловіком, шукає того щастя поза домом — ці слова перечеркнув автор і написав між рядками) [...] Ми цілувалися, і я її випитував, як я їй подобаюся, на що вона відповідала поцілунками; я хотів (її до себе прив'язати — ці слова перечеркнено і над ними написано:) від неї добитися, звідки вона, що її привело до мене; але дізнався тільки, що її звуть Юльця і що вона живе на галицькому (тут вичеркнено два слова: за наметом, і далі дописано між рядками: і що буде у мене часто. Випитування ці відбувалися перед дзеркалом, і ми обоє дивилися одне одному у вічі з тим вогнем насолоди, з яким не жаль і вмирати). Я провів її до невеликого будинку на галицькому передмісті, взявши її під руку, і тоді, здається, говорив їй і про одруження (над сим дописано між рядками блідим чорнилом: вона дуже боялася, щоб її хто-небудь не побачив, щоб потішити її). Прощаючися ми поцілувалися. (Далі дописано пізніше між рядками: Правда, що Юльця справила на мене приємне враження. Але зустріч з нею Юзефа на балу у п. О. підтвердила мою думку, що це спокусниця з вищих верств і що стосунки з нею мене ні до чого не зобов'язують. Я дізнався також, що цю особу звуть Юлія Б.) *(польськ.).— Ред.*

про який згадує зараз далі в своїй автобіографії, мусив ще ліпше переконати його.

Та погляньмо, як про сей епізод пише Головацький! «Борковський почав від того, що розбудив у Вагилевича славолюбність: він величав ніби красоту його ярко блискучих чорних очей, його чудово-гарне чорне волосся. У всіх товариствах, певно, з намови Борковського, всі дами потверджували се з тисячами підхлібних додатків, Вагилевич почав вірити сьому, що він красунь не на жарт і може бути львівським донжуаном. Цілими годинами він пересиджував перед дзеркалом, робив різні вигадливі причіпки і любувався своїми чорними очима. Борковський, розуміється, жартував над сим самолюбством свого клієнта і підсичував його пристрасть. В приятельських розмовах, вивідавши, який у нього ідеал красоти, Борковський настроїв Вагилевича, аби писав вірші, піддаючи йому теми і мотиви. Вагилевич писав мрійливі віршики і декламував свої твори; декілька з них Борковський дав надрукувати в видаванім у Львові журналі «Dziennik mód paryskich»*. Всі дами були нібито в захваті, весь польський учений кружок не знаходив досить слів похвали і з намови Борковського величав Вагилевича, порівнював його з Петраркою*, Байроном, Міцкевичем і, розуміється, ставив його вище всіх. Ідеал жіночої красоти у Вагилевича була блондинка з голубими очима... і Борковський переконав його, що він повинен вишукати собі предмет любові так, як усі великі поети. Борковський перебрав усі гарнозвучні жіночі імена, і Вагилевичу більше всіх подобалося ім'я Юлія — блондинка з голубими очима. Все товариство почало впевняти Вагилевича, що у нього поетичне, ясновидне прочуття, магнетизм серця, несвідомий потяг до незнайомої особи, що з таким самим симпатичним настроєм пристрасно любить його і марить про нього. По якімось часі Борковський виявив Вагилевичу секрет: есть Юлія, блондинка з голубими очима, з високоаристократичного дому, смертельно закохана в чорні очі і чорні кучері Вагилевича. Вона в'яне, терпить без надії і т. д. і т. д. Хтось там, якась бабуся сказала тітусі такого-то графа, а граф такому й такому, і, нарешті, під секретом се донесли Борковському. Зблизитися з нею не можна — її обставини і особливо лиха мачуха не допускають до того. Вагилевич знов писав сонети, які Борковський знайшов змогу передавати через тітусь, бабусь і т. ін. самій Юлії; зав'язався інте-

ресний фантастичний роман розмріяного любовника з небувалою любовницею. Весь кружок Борковського, особливо дами, підхопили зі співчуттям зав'язану інтригу. Пішла довга переписка. Вагилевич діставав через співчутливих тітусь любовні листи від Юлії і посилав сею самою дорогою свої пристрасні відповіді віршами і прозою. Нарешті мрійник почав сумніватися і забажав бачити предмет своєї любові, і Борковський уладив діло так, що в означений день на елегантській мші в єзуїтському костелі, в такій і такій лавці буде мнима Юлія з тіткою і завидющою мачухою. Вагилевич пішов до єзуїтського костела і з-за угла заглядав обережно, щоб незамітно стрітитися з голубима очима мнимої Юлії. Перипетії тої стрічі тяглися довгий час; мої приятелі подавали мені різну всячину, неймовірні байки.

Борковський був невичерпаний у фантастичних видумках. Раз він доніс Вагилевичу під секретом, що Юлію вивезли за місто до с. Кривчиць «на дачу» і вона бажає побачитися зі своїм милим. За намовою Борковського Вагилевич ходив за шість верстов до Кривчиць, ждав у саду а нарешті зважився зайти в саму «дачу» і запитав: «Gdzie tu jest ta Julia, co ja ją kocham nad życie?»[1] Упереджені «дачники» насміялися доволі над полубожевільним і відправили його ні з чим назад. Борковський упевняв, що лиха мачуха розбила все.

Подібні історії повторялися раз за разом. Закохана Юлія буцімто побажала обмінятися перстенями з Вагилевичем. За посередництвом різних тітусь, бабусь, вірних покоївок, лакеїв і т. ін. Борковський нібито здужав передати перстень від Вагилевича, і Юлія нібито передала свій перстень зі своєю шифрою і з різними емблемами. Йому закрутили голову до тої міри, що кождий міг видумати яку хочете нісенітницю, а Вагилевич вірив усьому. Укладано різні проекти — тікати обом закоханим за границю — до Франції, Швейцарії, Англії, Америки. Юлія нібито згоджувалася на все. І Вагилевич снував мрії про якесь райське життя в далеких краях з предметом своєї пристрасної любові і виливав свої мрії в листах до Юлії і одержував (нібито) від неї такі самі любовні листи; але бистре око мачухи нібито розбивало всі плани; Юлію годі було вивезти і т. д.

---

[1] Де тут та Юлія, яку я кохаю понад життя? *(польськ.)* — *Ред.*

Розпусна фантазія старого кавалера Борковського придумала ще один огидний жарт, що дав новий матеріал до фантастичних байок. Борковський обіцяв уладити для нібито обручених і в фантазії повінчаних Далібора і Юлії шлюбну ніч (!), запевняючи, що такі історії трапляються в аристократичних кругах. Вагилевич увірив, що Юлія згодилася задля нього зробити такий крок. Одної прегарної ночі в часі запуст заїхала замаскована дама до квартири графа. Борковський мовчки вказав їй кімнату, де було приготоване шлюбне ліжко. Нібито Юлія розібралася і погасила свічку; на голос дзвінка Борковський впустив Вагилевича в самій білизні до зовсім темної кімнати, сказавши йому, в котрім куті лежить Юлія, і взявши від нього обіцянку «под гонорем», що не промовить до неї ані одного слова. Тої самої ночі в означеній годині від'їхала безмовна маска, якої Вагилевич не бачив більше» («Киевская старина», 1883, стор. 461—463).

Я навмисне подав у дослівнім перекладі ціле се оповідання, бо воно в порівнянні з оповіданням самого Вагилевича дає найліпшу міру, яке фантастичне поняття мав Головацький про факти і про дурноту та недогадливість Вагилевича, як наївно і злорадно брав на віру «разные разности и неимоверные басни», що наговорювали йому приятелі про Вагилевича та з яким белетристичним талантом умів він ще приперчувати ті нісенітниці. У всім оповіданні Головацького, як бачимо, крім кількох імен осіб, нема майже ані слова правди; вся історія з Юлією мала зовсім інший хід і початок і, як побачимо далі, інший кінець. Хоч і як легкомисний був спосіб життя Вагилевича в ту пору, то все ж таки не був він таким бездонним дурнем, як його малює Головацький, та, мабуть, і Борковський не був таким падлюкою та заразом таким всевладним, сугестором, щоб міг ні сіло ні впало зробити ціле своє окруження спільником у своїй глупій і безцільній грі з Вагилевичем. Певна річ, Борковський позволив собі зажартувати з Вагилевича в стилі улюблених, зрештою, «панських жартів», підсилаючи йому знану собі Юлію, але треба ж тямити, що се були панщизняні часи, в яких ще й не так жартовано з людською гідністю; а подруге, жарт Борковського був настільки позорний, що Вагилевич, як бачимо з його автобіографії, майже від першої хвилі не сумнівався щодо характеру Юлії і щодо своїх зобов'язань супроти неї. Історію сугестії Борков-

ського, позаочних любощів Вагилевича з невиданою ніколи Юлією, позаочних заручин, кореспонденцій, планів утеки, пошукувань у Кривчицях і т. ін. — все се мусимо признати видумкою коли не самого Головацького, то тої сучасної сфери, яка інформувала його.

Правда, дальший роман Далібора й Юлії прийняв справді фантастичний, неправдоподібний напрям, але зовсім іншого змісту, ніж се могла збагнути фантазія Головацького та й ще до того в таких формах, які й Борковський усього менше мав би інтерес і охоту сугерувати своєму клієнтові-плебееві. Подаю дальше оповідання Вагилевича вповні з його рукопису, признаючи згори, що не вмію знайти критерія для осудження, де тут кінчиться дійсність, а де починається манія еротична і викликана нею божевільна фантасмагорія.

We czwartek (пригадую, що попереднє оповідання зупинилося на вівторку великодного тижня, як побачимо далі, на дні 16 цвітня 1841 р.) byłem ostatni raz u Panny Antoniny Piwockiej (? назва замазана, як звичайно, але букви ckiej видно досить виразно) i przyjmywała mnie bardzo grzecznie, prosiła abym u niej często bywał [...]

Далі дописано на марг(інесі): W przeciągu maja Panna Antonina P. niepokoi się, że u niej nie bywam. Niepokój jej uderza Panią O., której dużo miłego nagadała o mnie. Z niepokoju powstaje smutek, a ze strony P. O. gniew. Wszystko to obija się o uszy mojego przyjaciela pana Józefa, który mnie tłumaczy chorobą, lecz nie przyjmują to tłumaczenie twierdząc, że często mnie widują chodzącego. Lecz rzeczywiście nie było niepodobnem nigdzie pójsc prócz przechadzek na wolnem powietrzu, i to długich, a potem różne kłopoty tak mnie zajęły, że wolałem wszystko znieść, byle z nich wyleśc. (Доci маргінальна дописка).

W końcu maja rozeszła się wieść że dziewczyna ładna blondynka arfistka, co się utopiła w stawie pałczyńskim na Boże ciało, była zakochaną w mężczyznie z jaskrawemi oczami, długiemi włosami i czemarze niebieskiej z czarnem axamitnym kołnierzem (i że — перечерк(нено)) od czasu kiedy go raz ujrzała w traktierni, a nie widząc podobieństwa połączyć się z nim, będąc za uczciwą, aby się jemu oddać, życie sobie odebrała. Z opisu wykombinowano, że ten mężczyzna byłem ja. I rzeczywiście, żem dwa razy widział w zimie młodę ładnę blondynkę arfistkę, raz w trak-

tierni, a drugi raz w sieniach i oba razy (nie mogłem się jej napatrzyć — це перечеркнено і написано над рядком) całą duszą wpatrzyłem się w jej duże modre oczy, a nawet z myślą, że bym sobie życzył taką mieć żonę.

Wtedy ujrzałem pierwszy raz z okna naprzeciw na balkonie ładną, bardzo ładną blondynkę z czystym greckim typem, i pierwsza moja uwaga do p. Józefa była: co to za anioł! Odtąd ile razy była na balkonie, z wielką radością patrzałem na nią. Aż jednego razu był u nas p. Xawery Jaworski (do ktorego dość lubiłem — ostatni był to pojaw miłości chłopcow) i wszyscy trzej stanęliśmy w oknie i na balkon patrzali. Wtedy X. Jaworski zdjęty ciekawością pytał się swojego kolegi: kto to jest taki? Z kolegium przyniósł wiadomość, że to jest panna Marja Baczyńska, córka adwokata i że ona i jej przyjaciółka słyszały te zapytanie jego i że się ze swej strony pytały o tych z naprzeciw, szczególnie o (mnie — перечерк⟨нено⟩) tym w szlafroku patrzącym się przez lornelkę — byłem to ja. Odtąd rozpoczęła sie moja miłość do panny Marji Baczyńskiej. Kazałem jej oświadczyć, że na pierwsze wejrzenie zrobiła na mnie wrażenie i że ja z duszy życzy [sic!] żyć z nią dozgonnie. Odtąd Maria uwiadomiała mnie, kiedy będzie u państwa R. z wizytą. I ja nie omieszkał z okna patrzyć na balkon i lubować jej oczami, rumiencem i żółtym włosem.

Gdy się to dzieje, przychodzi do nas Pan Krz. J[anowicz] oświadczając panu Józefowi, że go z mojego natchnienia zrobił szpiegiem, rozszérzywszy, że on denunciował niejakiego Roberta Chmielewskiego emigranta, przy którego wzięciu byli zaaresztowani pp. Mar. hr. Z., W. S., K. H. i inni. Co zaszło między mną a nim, należy do mnie; czy on denuncjował, czy nie, nie mogę wiedzieć i na tej wiadomości nic mi nie zależy,— tak oświadczyłem moim znajomym na zapytanie, dodając, że zatrzymanie listu pisanego do p. Ernestyny Bartkowskiej i rozpieczętowanie xiążki nie da się niczem uniewinnić. Takowe napady działy się bardzo często, nie tylko u pana Józefa, ale i u D., P. Leona K[oreckiego], A. W., L. D. i A[ugusta] B[ielowskiego], z pogróżkami, że ma na to dokument,— był to mój list pisany do Ernestyny; gdyż zapytano go, skąd go dostał, odpowiedział, że mu go dał p. Władysław Sierakowski, indziej, że mu dała panna Ernestyna Bartkowska, że jej sam z rąk wydarł i t. d. Ale to śmieszna była napaść i p. Krzyst. J. został na końcu pośmiewiskiem światu.

- Z początku czerwca dowiedziałem się pierwszy raz, że wskutek spółkowania z Julią ona została matką. Główne wrażenie było, że to jest kłamstwem, raz dla tego, że raz miałem z nią do czynienia (a drugi raz — ci слова перечеркнено, а над рядком дописано:) jednakowoż chwilami miałem bardzo miłe wzruszenie radości, że dałem życie istocie, którą mogę nazwać moją, i sama matka odtąd nie była dla mnie obojętną, chociaż ja ją nie kochał wcale będąc rozmarzony miłą, ładną Marią, która mie chciała z duszy uszczęśliwić i którą ja chciał uszczęśliwić nawzajem.

Kilka listów od ojca i brata wiedamiło [sic!] mnie o zapytaniu konsystorza tyczące się [sic!] mojego prowadzenia po ukończeniu teologii. Aby przerwać te zapytania poszedłem do x. prefekta Malinowskiego i tu dowiedziałem się, że między pięcioma którzy zostali prenotowani w presidium jako podejrzani, i ja jestem wymieniony. Byłem u x. Rektora, podowczas Grz. Jachimowicza i ten mi uwiadomił, że to najwięcej o to idzie, że bywałem po różnych miejscach i zajmywałem się rzeczami nieodpowieniemi stanowisku duchownemu, i radził abym wyjechał do rodziców, wnioskując, że nastąpi komisia fori mixti. Ale to była rada nie bardzo odpowiednia dla mnie, raz że moja choroba a potem i serce zajęte, głowa zakłopotana kazały[1] mnie zatrzymać się we Lwowie. Tak ja napisałem do ojca, aby mnie przysłał od dziekana wezwanie do mnie. Tym czasem w domu na mój list matka i ojciec bardzo się niepokoją i ojciec do Lwowa wyjechał. Wtedy miałem tę przyjemność z przyjazdem P. Mag. widzieć trzeci i ostatni raz jego kuzynkę pannę Silwię S., która mię była tak zajęła w r. 1838 i przy której dziwne uspokojenie duszne czułem zawsze, ile razy przy niej byłem. Nie mówię, że ją kochałem, choć byłbym ją kochał i to tą miłoscią długą, powolną, którą tylko śmierć kończy. Z odezw do mnie pana D. M. mojego przyjaciela poznałem, że i ona to samo lub coś podobnego do mnie. Przed samym mojim wyjazdem byłem u państwa M. i pojrzałem jej w oczy; wtedy także mówiłem z nią dużo i pocałowałem ją w rękę.

Jeszcze miałem drugą wielką bardzo przyjemność: widziałem się z Panem Emerykiem K., moim niegdyś przyjacielem od serca, niewidzianego [sic!] od r. 1832. Widzenie to bardzo było zajmujące z mojej i jego strony — pat-

[1] В рукоп. kazyły.

rzaliśmy się na siebie przypominając każdy rys twarzy, nasze znajomość świata i wiedze dawniejsze odżyły w teraźniejszości.

Z przybyciem ojca jeszczem się wahał, czy wyjeżdżac, czy zostać, na końcu wyjechałem,— i to była pierwsza wielka pomyłka, którą zrobiłem i za którą do dziś dnia cierpię. Na wyjezdnem dałem zlecenie panu Józefowi, aby ile możności załatwił mój interes z Julią jeśli będzie można, a zresztą o wszystkiem doniósł, co zajdzie, bo nie chciał bym, aby przezemnie została nieszczęśliwą, tem bardziej dziecię, które jako bękart zawsze będzie nieszczęśliwe. Prosiłem go także donieść mi co o Marii, którą kochałem i o Antoninie, która niechcący rozkochałem i o Silwii, której sprzyjałem.

W czwartek w największą słotę wyjechałem ze Lwowa, w niedzielę byłem u dziekana kałuskiego x. Gnidkowskiego, zainsynuowałem i dałem rewers na odebranie zlecenia konsystorialnego. Zresztą xiądz dziekan, starzec bardzo miły i miłośnik literatury sławiańskiej[1]. Rad byłem z poznania się z nim. Tego samego dnia przyjechałem do moich rodziców do Zawoja. We środę odwidziłem mojego byłego kolegi [sic!] x. Jana Hrehorowicza, kooperatora Bohorodczan. Wtedy otrzymałem list ze Lwowa od pana K. W. Z., był to właściwie list od pana Jana B., mojego byłego kolegi z sanockiego. Wkrótce potem drugi list od pana Józefa, były tam wiadomości o mojej, jak ją odtąd zacząłem nazywać, narzeczonej Julii, i ja napisałem do niej oświadczenie wystawiając siebie całkowicie jakim jestem z grumasami (nie wspominając przyczyny że sądziłem — ci.clова перечеркнені, остатне поправлено на) sądząc że pozna przyczynę tej mojej pisaniny. Było tam i uczucie, ale bardzo słabe. Czekałem odpowiedzi na mój list, lecz nie mogłem się doczekać. Działo się to w lipcu.

---

[1] Від о. Гнідковського лишилася гарна збірка нар⟨одних⟩ приповідок, списана в Калущині. По його смерті 1861 р. ся збірка невідомим способом опинилася в Петербурзі між паперами Р⟨осійського⟩ геогр⟨афічного⟩ товариства і була 1868 р. разом зі старшими збірками галицько-руських приповідок опублікована якимось Вислоцьким п⟨ід⟩ з⟨аголовком⟩ «Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси» («Записки имп⟨ераторского⟩ Р⟨усского⟩ географического общества по отд⟨елению⟩ этнографии», т. II, С.-Петербург, 1868, стор. 227—362, див. мої «Галицько-руські нар⟨одні⟩ приповідки», т. I, стор. VII—VIII.

- Następne miesięcy [sic!] minęły mi spokojnie przy pracach literackich, bo nie mogąc się doczekać śledztwa, na które się spodziewałem, oddałem się moim ulubionym pracom filologiczno-etnologicznym. Tyle tylko miałem jak dla mnie śmiesznych napadów oświadczyn państwa rodziców, że życzą sobie, abym się żenił z ich córkami, to samo mówili mi i rodzice, ale ja odpowiedziałem, że moję żonę gdzie indziej postanowiłem wynaleść. Zresztą bardzo mi się nudziło, bom przywykły do życia wielkiego świata literackiego. Przybycie mojego brata prawnika Mikołaja wielce mię ucieszyło. Z nim odbyłem pielgrzymkę do Maniawy w celu odwidzenia poświętego miejsca, rozwalin Skitu monastyra. Przy końcu listopada napisałem list do Pana Augusta (dla p. Józefa — ci три слова перечеркнено). Na co odebrałem odpis, w którym mi nie wyjaśniło się moje położenie presidialne, nawet więcej zawikłały. Na drugi list pisany do Pana J. tylem się dowiedział, że mój interes z Julią wcale się nię skończył. W grudniu wyjechałem z domu z Zawoja do (Kałusza — перечеркнено) Mościsk[1] do dziekana z moim bratem w goście, buło to oraz uwiadomienie go o moim wyjeździe do Głuchowic, które nastąpiło na drugi tydzień. Wyprowadzała mnie moja siostra do Kałusza po pożegnaniu się rzewnem z moimi rodzicami. Zresztą podróż odbyłem bardzo szczęśliwie, była pogoda, droga dobra i takiemi stronami, któremi nie jechałem jeszcze. Z Kałusza wyjechałem w poniedziałek, a stanąłem na noc we wtorek w Głuchowicach. Tu mi się wszystko wyjaśniło, co zaszło we Lwowie w mojej niebytności.

Panna Antonina P. po moim odjeździe płakała, chorowała. Ale to przeszło, uspokoiła się na końcu po wyjeździe Pani O. Panna Marja B. mniemając, że ja się gniewam, była się zdycydowała przyjść i mówić ze mną u mnie. Smutek jej i płacze nie uszły uwagi matki, i tej zeznała, że się kocha we mnie, i gdy jej matka ogadywaniem nie mogła wybić z głowy przedmiot miłości i oświadczyła, że jej [sic!] woli widzieć na katafalku, jak przy ołtarzu ze mną. Wtedy się koło niej kręcił Pan P. nie zalecający się ni powierzchownością ni wykształceniem, temu matka sama oddała córkę, tak że się zdziwił nad swojem szczęściem, widząc że panna i patrzyć się na niego nie chce. Tymcza-

[1] Се не містечко Мостиська між Львовом і Перемишлем, а село Мостищі недалеко Калуша.

sem córce powiedziała matka, aby mu nie odmawiała, kiedy się będzie oświadczać, bo inaczej wszystkie jej zęby wytłucze; córka upadła matce do nóg prosząc ją o litość, powtórzyła się ta scena kilka razy i Maria padła ofiarą dziwactwa matki. Żal mi jej było bardzo, ale ratować już ją nie mogłem w żaden sposób, wnioskując, że się może już przyzwyczaiła lub że się przyzwyczai do męża nieluba.

Panna Silwia S. bawiła we Lwowie przy państwu Magnuszewskich miesiąc przeszło i wtedy się wiele o mnie dowiedziała, co w połowie przyjęła.

Od mojego wyjazdu od Julii co dnia zaczęli przychodzić posły i posłanki; gdy im powiedziano, żem wyjechał, pytali się, gdzie? Wtedy Julię wypędziła z domu matka, oswiadczając jej, że sobie postąpiła lekkomyślnie i że przez to nie ozyskała wcale przywiązanie do siebie; a ciotka jej Pani starościna Ms. wzięła do siebie obiecawszy się, że się nią bardzo szczerze zajmie. I rzeczywiście wskutek tej obietnicy była z nią u pana Józefa, gdzie dużo, bardzo dużo mówiono o mnie. Treść tej rozmowy były obowiązki matki dla dziecka, że to są najswiętsze obowiązki, przytem głośno i szeroko o familiach, które są skoligacone z nią. (Była tam wzmianka o niejakim Panu Ignacym K. który aby nadać większą wiarę swoim gadaniom o mnie nie bardzo pochlebnym powiadał, że jest moim krewnym i że mnie bardzo dobrze zna i moją rodzinę w czem się pokazał nikczemnym — отсе речения дописано на марг(iнеci).) Sama Julia zachowała się bardzo skromnie, było to najczystsze uczucie uszczęśliwiające tym płodem pod sercem. Ale już wtenczas widać było, że się dostała do rąk osoby niemoralnej, jaką [była] jej ciotka, która ubiera się w larwę przyzwoitości, aby skorzystać z tego z lydzi cierpiących. Na list mój, który ją zaspokoił, dała odpis officialny, rozumie tu o obowiązkach ojca do dziecka. Bawiły obie 4 godzin i zakończyła się rozmowa tem, że przy końcu października jeszcze się raz zgłoszą, a wtedy ostatni raz chcą się dowiedziec, co ja myślę, abym nie żałował. Odtąd byli posły i posłanki częstsze, sama Julia została ostrzeżoną od ciotki, spodziewała się, że ja przyjadę, ale ja o niczem nie wiedziałem, bo list, co pan Józef do mnie pisał, na poczcie przepadł.

W kilka dni po moim przyiezdzie do Głuchowic byłem we Lwowie; wtedy dowiedziałem się, że pytanie, czy mam być ordynowany czy nie, jeszcze się nie było rozwinęło. W takim stanie uwazając stosunki z Julią za nieistnące

z przyczyn zerwanych warunków oświadczyłem się przez Pana D. M. pannie Silwii.

Jednakowoż wkrótce zbieg okoliczności zrobił mi Julię bardzo drogą. Pierwsza przyczyna była, że jej miłość do mnie była powszechnie znaną we Lwowie, a nawet to, że odemnie dziecko miała[1]. Drugie i niepokojność z przyczyn, jak się ten od niej zaczęty romans skończy, w którym ona zaczęła od początku odgrywać rolę męską, a ja żeńską nie wiedzieć skąd i dla czego. Dnia 23 grudnia przyjechaliśmy oba, ja i pan Józef do Lwowa. Nudziłem pana Józefa zaraz od początku, aby mi się dowiedział, co się dzieje z Julią, i rzeczywiście dowiedział [się], że bawi w Wiedniu, gdzie bywa często u pana M. Z. u którego i przez noc zostaje, i że ciotka chce ją za niego wydać. Przy tem była u nas jedna dziewica roskoszy, brunetka, niejaka Józia, która napomykała coś o Julii, że ją zna i o jej miłości do niejakiego bruneta. Ta brunetka była mi dość przyjemną. Byłem u niej w odwidzinach, drugiego dnia obiecała się przyjść, ale nie przyszła. Za nią była druga dziewczyna, ładna i miła, niejaka Krancia, żydówka [...], i u niej byłem w odwidzinach. (Дописано на марг(інесі): Tu jako epizod dodaję, że niejaka kucharka, która była u pana Józefa, zostawszy brzemienną od lokaja Józefa, aby uniknąć urągania, na mnie złożyła. Dodaje to dlatego, że ta kucharka występuje później bardzo często u Julii).

Druga wiadomość była, że Julia i jej ciotka wybierały się do Lwowa i że wkrótce przyjadą, a nawet mają stać u państwa M. obok nas.— I istotnie przyjechała. Pierwsze jej zgłoszenie się było: czy jestem we Lwowie i czy się ożeniłem? Nowy rok rozpoczął się muzyką pode drzwiami, z czego wróżyłem sobie wiele przyjemności. Odtąd były posłanki częste z zapewnieniem miłości, i o dziecku wspominały, że jest syn i że się urodziło w Sandeckim a ochrzczone w Hołomucu; nawet chciała jednego razu posłać mi do widzenia. Ale już rozpoczynały się gwałty, które jej ciotka robiła przez jakiegoś pana Ignacego K. (człowieka, który aby się ożenić bogato, na wszystko się zważył, na czernienie drugich i sie-

[1] Се потверджує Головацький, оповідаючи, що Юлія доносила Вагилевичу листами, «что она почувствовала плод их любви, а после 9 месяцев, что она родила сына, здорового красивого ребенка, точь-в-точь отца, с яркими черными глазами и черными волосами».

bie — ті слова перечеркнені, а на марг(інесі) дописано:) Był to człowiek młody, jak się o nim wyraziła pani starościna, kawałek literata; zajęcie jego poezia, i przyznawali mu dosyć dowcipu ci co go znali, zresztą jako mój rywal okazał się tak jak zwykle okazują się ludzie słabi — przez czernienie. Opisywał mnie jako łotra, który przywdział na siebie powierzchowność błyszczącą, do tego wymyślał często mnóstwo zabawnych anekdot. Julia go wcale nie kochała, ale ciotka kazała jej go kochać, całować się z nim; nawet odtąd, kiedy otrzymała Julia odemnie najwyraźniejsze zapewnienie, że ją kocham, ciotka ze słowami: «Ty wszetecznico jeszcześ nie zapomniała na tego łajdaka?' Ja ci każę, abyś go sobie z głowy wybiła! Ja się do ciebie inaczej zabiorę, będę cię léczyć homeopatycznie. Kochany I., zostaniesz tu na noc!» — i po zbiciu siostrzenica została z panem I. na noc zamkniętą. Takie zbicia i zamykania działy się bardzo często, nie działy się z przyczyn wyleczenia siostrzenicy z miłości, ale żeby młody, rzeżki chłopiec, trzymając się młodej, ładnej dziewczyny, która była mianowaną dziedziczką ciotki, dogadzał i samej ciotce, powszechnie znanej roskosznicy, która przez roskosz trzech mężów zabiła. Julia była wtedy biedna w całem znaczeniu tego słowa i tyle tylko miała ulgi, że się przy swoim synu dowoli napłakała i że pieszcząc się przy nim doznawała wszelkich roskosze, które matka doznaje przy dziecku, które jest podobne do ojca droższego od życia. Jej brat z gubernium bardzo się nią zajmywał, widać że mu nie było obojętnem szczęscie jego siostry, i Julia kazała mi powiedzieć, że on chodzi koło tego, abym był wyordynowany i że istotnie będę ordynowany. Od czasu kiedy pan Ignacy począł homeopatyczne kuracie, wtedy najwięcej cierpiałem dla Julii, widziałem jej upadek moralny i siebie obwiniałem i były chwile, w których pomimo hańby, jaką na siebie ściągnęła, byłbym upadł jej do nóg i poti klęczał, póki by mi nie przebaczyła. Ale i ukrywać się nie potrzebuję — ja nie dospał, nie dojadł w westchnieniach i łzach dnie i nocy trawiłem. Wtedy otrzymałem list od pana Władysława S., odpowiedź na mój list, wiele w nim czułego, były to zaprosiny do Ożydowa. Wtedy także byłem u x. Biskupa Jachimowicza, który mi oświadczył, że xiądz Metropolita dał swoje zdanie do presidium, że nie życzy sobie, aby święcić. Na co napisałem dwa listy do P. P. Pog. do M. prosząc go, aby się starał o miejsce dla mnie, i do M. do K. także

w tym celu, chociaż posrednio. Kiedy zaczął brat Julii chodzić około mego interesu, rozszerzyło się z konsystorza, że co się tyczy ordynowania mojego, ono jest, «sub spe».

Wtedy przyjechał był Sierakowski i widziałem się z nim kilka razy, ale na zaprosiny jego odmówiłem, że nie mogę wyjechać, póki się moja sprawa nie ckończy. Także widziałem się z moim byłym kolegą Panem Leonem I, wujem Marii Z., mojej niegdyś kochanki. Odtąd Julia była w swojem postepowaniu zawsze zasługująca na szacunek wielki i ja kochałem ją szczerze, ale od czasu homeopatycznych kuracii, które odbywał Pan I. K. po nocach całych na niej w celu, aby ją do siebie przywiązać zacząłem nią chwilami pogardzać. I rzeczywiście Julia odtąd nabrała gustu do Pana Ignacego. Jak często odzywała się o mnie: «Ja wiem, że on za mną ginie, ale cóż, sercu nie można rozkazać, żałuję go, ale kochać nie mogę». Czasami odzywało się coś uczucia do mnie, ale ono coraz słablo. Znała się z nią owa Józia i z nią mówiła: «Jeśli ci się podobał, niech się żeni». I Józia zapewne z obrażonej dumy, że się na nią patrzyc nie chciał, zagniewała się na mnie. A ciotka zaczęła mi dawać tytuły: «Ten cygan, który często bardzo występywał w kompaniil W co ten cygan dufa, ja mu pokażę, gdzie pieprz rośnie». Trudno mi bardzo skreślić charakter tej pani Starościny: była to kobieta stara, twarz narózowana, głowa nabita swojemi skoligaceniami, zawołana wszetecznica, która kazała obłapiać swoję siostrzenicę, aby ją obłapiano; a panszczyzna ta odbywała się co dnia dwa razy. Tu muszę dodać, że jej mocno z ust tchnęło i że lubiła całować często. Obejscie jej z Julią było brutalowate, niegodziwe, nazywala ją kurwą, świnią, biła w pyski a nawet rózgami, aby ją wydać za pana Ignacego. To się działo skrycie; publicznie opowiadała o krzywdzie, którą zrobiłem jej siostrzenicy i o skardze. Rozszerza się pogłoska, że panna Julia idzie zamąż za pana Ignacego K., od niej samej i od jej domowników ustają posłanki; wtedy zaczęła mię Julia swatać ze swoją krewną Panną Emilią M. mówiąc, że ona weźmie mojego syna z Jylii i będzie się nim opiekować. Gdy jej przedstawiała matka o córka, że się zrobią smiesznemi, jak ja nie zechcę, odpowiedziała: «On musi się żenic, ja tak chcę, on mnie słuchac musi».

Tymczasem wydarza się śmieszna awantura: pan Ignacy widząc, że tak mocno siedzi u Pani starościny, chcąc ukazać dobry humor, na jej groźby na mnie: «Ja mu pokażę,

gdzie pieprz rośnie», odezwał się: «Proszę powiedziec mi, gdzie ten pieprz rośnie? «Na to odrzekła zapérzona Pani: «W co ty dufasz?» Na odpowiedź zimno-flegmatyczną: «Juści że każdy człowiek w coś dufa, a więc i ja dufam» — odebrał w pysk. A gdy rzekł: «Ja tu nie mam co robić», dodała: «Idź łajdaku!» Odezwał się głośny, szyderczy uśmiech panny Julii, ale i jej się dostało od ciotki. I pan Ignacy K. ztamtąd pojechał do domu i po krewnych Julii.

Działo się to w tydzień przed zapustami, ubawiło mnie to mocno i przypomniałem sobie ową przypowieść: Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpadnie. Nawet wziąłem dla siebie naukę, bo było kilka razy wspomniano, że albo Julię na klęczkach przeproszę, albo mam się spodziewać skargi, było wyznaczono miejsce u państwa i dzień. Tymczasem Julia za panem Ignacym zaczyna się rozbijać, lecą listy a nawet jadą posły, ale pan Ignacy odzywa się: że co było przyjemnego, użyłem, a roskoszy z Panią starościną uszami mu się leją. Drugi konkurent weszedł do pani starościny, był to jej kuzyn pan *M., lampart w całem znaczeniu tego słowa, i Julia była kapłanką orgij nocnych. P. *M. sam nie wiedział, skąd go takie szczęście spotkało, a pani starościna odzywała się do Julii: «Obłapiaj się z nim, to do niego smaku nabierzesz». A gdy ta płakała i odzywała się: «A ciocia mnie zabija, a moje dziecko sierotą zostanie!» — bita ja rózgami [...] Na końcu i z. P. *M. porozumiała się i nabrała do niego gustu, chociaż on do niej nie nabrał.

Jednakowoż Julia nie przestała mną się opiekować: z przyjazdem P. Ignacego K. przysłała do mnie Józię oświadczając, że jej życzeniem jest, abym się żenił z Em. M. jej krewną, że ona lubi xiążki i że ona mię widziała, żem się jej podobał. Zachęcał mię do tego i pan Józef, ale ja mu odpowiedział, że nie chcę, i pan Józef odmówił. Na co rozgniewała się panna Julia: «Co, to on śmie swoją wolę mieć? On to powinien robić, co ja chcę». Wtedy był czas z mojej i jej strony zerwać stosunki wzajemnie, i rzeczywiście zerwaliśmy; i ja sobie tego życzyłem i ona; spotkałem się z nię kilka razy, pierwszy raz nie chciałem z nią mówić, aby jej okazać niegodziwość jej postępowania, drugi i trzeci raz zanadto uczuciem byłem przepełniony, abym co mógł mówić. Ostatni raz było z jej strony: dobra noc, a z mojej: dzień dobry, z tem my się z sobą pożegnali.— Tak sądziłem, alem się pomylił. Julia z przyczyny mojego bagatelnego jej traktowania szpieguje moje postępowanie,

zbiera wiadomości o mnie. Wiersz mój wytłoczony w 4 num. «Dzienn. mód paryskich» stósuje do siebie, objeżdża swoich znajomych i czyta im dodając: «Jak on mnie mocno kochał» Tymczasem dowiaduje się, żem się kochał w Marii B. i że byłem kochany wzajemnie; tu była jej dusza śmiertelnie urażoną: raz że się przekonała, że nie koniecznie jest taką miłą, że za nią ginąłem, a drugi, że się śmieszną zrobiła dla swego twierdzenia, że mnie nikt nie może kochać. Wtedy często przy dziecku, które jej troskliwość wynagradzać zaczynało szczebiotaniem, mawiała: «Jańciu, papuncio nas porzucił, ale się wróci, bo do ciupki pójdzie». A do krewnych: «Jeśli mnie K. nie wezmie, to ja umrę»[1].

Nie minął tydzień, zaszły rzeczy, o których ani mi się nie śniło. Julia mając upodobanie w nocnych orgiach, uraziła się, że ja tak postępuję, jak mi lubo; jyż była wynalazła Krancię i Krancia będąc odemnie w cięży [Julia] zaprosiła [ją] do siebie, gościła, aby ją namówić do skargi, lecz gdy Krancia oderzwała się z tem, że zawsze musi pierwej mnie powiedzieć, jak to przyjmę, wygadywała niestworzone rzeczy, tak że Krancia zdziwiła się, co jej na tem zależy, i wtedy wystąpiło na sceny [sic!]: «Ja od niego mam dziecko, a on ani wiedzieć nic o tem nie chce». Przyjechał pan Ignacy K., do którego po dziesięć razy na dzień posyłała prosząc go do siebie. Przyjechała jej matka i z nią poszła z skargą na mnie do arcyksięcia i do presidenta i uzyskała dla siebie aretowanie, gdzie kolwiekbądź będę [...]

Bylo to na wieczorze, tam Pan Józef widział obu konkurentów, Julię z ciotką i matką, tu widział metrykę dziecka, w której ja nazwany jako ojciec, i matka i aretowanie, a tu się dowiedział o Kranci, o Miszelik, o kucharce,— słowem, interes mój okazał się być bardzo zabawnym. Krancię lubiłem i byłem u niej a ona u mnie, i to wszystko z jej ust dowiedziałem [się], dałem jej poznać, że jej stan mnie bardzo obchodzi, bo zasłużyła na to przez uczucie. Ale Julia jej tego nie mogła przebaczyć. Zakazała jej u mnie bywać, płakała, biła ją, dawała jej pieniędzy, chwilami dziecko kupowała, chwilami chciała je zabić jakimś proszkiem. Jej ciotka tylko raz odezwała się o tem, żeby wylac dziecko. Obok Kranci wyszła na scenę i Józia, która także została w ciąży nie wiedząc, czy odemnie, czy od kogo

[1] В рукоп. muszę.

innego, na końcu uznała za prawdę, że odemnie. Ta się Julii najwięcej podobała, bo ukazywała do mnie urazę [...].

Występuje jeszcze stara żydówka nazwana Miszalik, która otrzymuje, że ją użyłem gwałtem i że w cięży jest. (На маргінесі дописано до сих слів: Prawda, że Miszalik użyłem, ale zato zapłaciłem [...] Co się tyczy kucharki, tej nie znałem Podobnie jak Miszalikę użyłem wołoszkę Perlę i Ryfkę, a obie były rozkosznice. Zresztą — było to coś szczególnego, że tyle kobiet zostało — czy istotnie, czy nie, Bóg to raczy wiedzieć, ode mnie w cięży. Ale sam los strasznie się zemścił na Julii za jej oddawanie się na kuracie homeopatyczne z P. P. Ign. K. i *M. Kiedy te kobiety opowiedziały jej, że były ze mną, każda z nich dostała w pysk i pieniądze od 10 do 25 fl. k. m. Był tam i płacz i przeprosiny z ciotką). Występuje i kucharka dawna, obie zostają płatne, aby się prezentować gościom. Występuje jeszcze Wołoszka brunetka na imię Perla, i młoda blondynka na imię Ryfka, obie żydówki, obie odemnie w cięży; to wszystko u Julii się gromadzi we dnie, a w nocy trwają orgie z Panem *M.

Na końcu nastąpiły przeprosiny z panem Ignacym K. i on zaczął bywać u panny Julii, przyznaje że odtąd występywał przyzwoiciej; było tam kilka głupstw jego, ale dziecinnych; wzmianka o moim wierszu, który niby ja miał z płaczem ponieść do redakcii mód paryskich, wiersz który napisałem w Ożydowie 19 maja r. 1840, natchniony ideałem żeńskim uzbieranym z włosów Silwii, twarzy Marii i ócz Anieli. Zresztą pan Ignacy K. łagodził Julię, kiedy wybuchała gniewem przeciw mnie, powiadał jej, że przez to samo będę się chełpił mówiąc: «Patrzcie, jak za mną szaleje, ale ja wolę Krancię, bo ta (kocha swoje dziecko i jest — ci слова, що в скобках, у рукоп⟨ису⟩ перечеркнені) od niej milsza. Zresztą mam caly zbiór piękności do wyboru».

Dzieje się to przed wielkanocą; chciałem się z matką Julii widzieć w celu, aby raz na zawsze oswobodzić się ze stosunków tak głupich, ale matka odpowiedziała, że mię nie zna, lecz jeśli mam taki interes pilny, mogę napisać, a jeśli nie, to po świętach mogę się z nią widzieć. Wtedy jakaś pani młoda, która z mężem dzieci nie miała mimo wód i użycia mężczyzny za zezwoleniem męża, postanawia oddać się mnie, lecz Julia o tem się dowiaduje, i pani mówi, że się nie chce wystawić na przycinki Julii. Wtedy także zakochała się we mnie młoda ładna, bardzo ładna blon-

dynka, bogatego kupca córka, żydówka, niejaka Dafna i życzyła sobie zabrać znajomość ze mną. Dowiaduje się o tem Julia i wzywa ją do siebie, ale ta nie idzie, a na Julii czernienie mnie odpowiada: «Czemu się panna starościanka w nim kochała?» Dafna bierze u ojca pieniędzy 400 fl. Julia odkrywa romans Dafny przed ojcem listem, w którym mnie i ją czerni, i Dafna zostaje zbitą i oddaną do domu poprawy. (To była druga zdrada Julii — ci слова перечеркнені).

Myśmy widzieli Julią jak została kurwą, potem zabójczynią swego dziecka, teraz oczernicielką dziewczyny niewinnej i poczciwej. Zobaczymy jej dalsze postępowanie, które jest tylko konsekwennią [sic!] poprzedzającego.

W zimie kiedy sercu Julii gwałt robiła jej ciotka, odzywała się Julia do moich znajomych zawsze z wielkiem uczuciem o mnie: że on mi taką przyjemność sprawił, że go do śmierci nie zapomnę. Jednakowo uczucie to ćmiła duma osobistej wartości. I wskutek walki uczucia z dumą często odzywała się z tem, że on poprzestanie być mężczyzną. Wtedy oświadczyła, że przyjdzie do mnie, ale chce aby bez światła była widzianą. Co uczynić nie chciałem. Kiedy wystąpił pan *M., ustały jej chęci widzenia się ze mną. Dopiero od czasu wystąpienia tych kobiet gdy wybuchło silniej jak niegdyś uczucie z obrażoną dumą, i wtedy odzywała się Julia, że przekonuje się że on mnie nigdy nie kochał, kiedy ja dla niego tyle cierpiała i obiecywałam sobie w pożyciu z nim być szczęśliwą: on na łonie rozpusty zapomniał o mnie i to żeby z jedną się udawał, ale z kobietami, które są straszydła w porównaniu ze mną». Zarzucono jej, że i ona tak postępowała, że moje postępowanie wcale ją obchodzic nie może; na co odpowiadała, że ja mogę robić, co mi się chce, a on musi to robić co ja chcę. Jeśli mu kiedy mam przebaczyć, to pod strasznemi kondyciami.

Znowu rozchodzi się wieść o zamążpójściu jej za pana Ignacego K. Sama Julia to mówi, mówi to i Pan Ignacy K. dodając, że co wolno pannie Julii, nie wolno będzie pani K., spodziewam się, że ustaną te wszystkie śmieszne, głupie i złośliwe postępowania Julii do mnie. Odbywają [się] sceny homeopatyczne z Panem Ignacym K., ale i o mnie nie zapomina. Mówi o swoim i moim synie, że go usposobiła na spiewaka i że mnie chce usposobić [...].

Od początku kwietnia zacząłem pisać Tablice chronologiczne, dzieło mozolne i wielce pożyteczne. Wtedy mię

przedstawił pan Stanisław G. państwu B. Dowiedziawszy się o tem panna Antonina i zagadała go: «Pana D. I. W. wprowadził w dom państ. D., aby kiedy panu to na zle nie wzięto». I Julia się dowiedziała i gdy go ujrzała na balu u państ. ***, zachmurzyła się na niego. Indziej odrzekła: «Ten szałaput G. zaprowadził go do państ. B., jeszcze jak te dziewczęta rozkocha i porzuci, wtedy dopiero aż zostanie niegodziwym». Ostatnie jej zlecenie było, że żąda odemnie, [abym] w przeciągu 4 miesięcy wygotował Symbolikę, swoje arcydzieło, i że to jest kondycia przebaczenia [wszystkiego], com jej zrobił. Zaszła jedna scena z Krancią, z którą się widziałem, za co się rozgnie[wała], i wtedy pan Ignacy K. ukląkł przed nią prosząc ją o rękę, a ona mu odmówiła, a ..... w pysk wzięła od ciotki, wyrwała się i uciekła. Na końcu dowiedziała się o tem, że .....wyjedzie do Szczawnicy, i sama tam z ciotką postanowiła pojechać. Ostatni raz kiedym wi ..... zrobiła te uwagi, że «oczy jego błyszczą się jak brylanty», zresztą dodała: «dowiaduję się, że ..... wać niech będzie pewny, że go solenna nagroda czeka».

Wtedy wskutek mojego oświadczenia Silwii uwiadomiła o tem Julii, donosząc jej, że .... oswiadczenia, żąda od niej dowiedzieć się, czy istnieją jakie stosunki ze mną, dla tego ..... ją uważać idąc zamąż za mnie. I to na niczem spełzło, bo się oparło o Julię.

Szczególnie udało mi się, że się do niej doniósł przez sen odemnie wymówione: «Julio d..... syna, oddaj mi moje dziecko!» Na co Julia odrzekła: że mu nie oddam to dziecię, które..... oświaty w Galicii ma nawet więcej jak potrzebuje. Wysłałam go na wieś, bom się bała..... nie zabiła patrząc się na niego i przypominając krzywdę jego ojca. On myśli, że się..... bała! Niel śmierci się nie lękam, on mi odebrał wszystko, wszystko mu byłam oddała, [kochałam] go jak Boga, a on nic o mnie wiedzieć nie chciał, wyjechał na wieś; ale to jeszcze by [to do prze] baczenia, ale udawanie się jego z wszetecznicami, to zabójczem jest. Ale i to mu przebaczę, [niech pra]cuje, aby się z niego az pot lał. Ja wiem o wszystkiem, co on robi: wstaje o szóstej, pisze do ..... i wychodzi, a i to aby się spotkać z Krancią, a po południu chodzi po pokoju i patrzy na..... a o niczem nie myśli tylko o kobietach».

Działo się to w maju. Tego samego miesiąca dowiedziałem się cos o Marji (первісно було: o obu Mariach i o tej, co mi odmówiła, która ..... i o B.) zamęznej, która jest

- bardzo nieszczęśliwą, tak że powiadają, że się chce rozwieść. Widziałem się także z ojcem, który był z x. biskupem sufraganem w sprawie, ale mało co mógł się dowiedzić, oprócz tyle, że to poszło na dilatę z zapytaniami po urzędach obwodowych. Jednak wkrótce rozwinęło się: po dwóch tygodniach positywe, i jam otrzymał pozwolenie ordynowania się[1].

---

[1] У четвер (пригадую, що попереднє оповідання зупинилося на вівторку великоднього тижня, як побачимо далі, на дні 16 цвітня 1841 року) я був останній раз у панни Антоніни Півоцької (? назва замазана, як звичайно, але букви цької видно досить виразно), і вона приймала мене дуже ввічливо, просила мене бувати частіше [...]

Далі дописано на марг(інесі): Протягом травня панна Антоніна П. непокоїлася, що я у неї не буваю. І неспокій передається пані О., якій вона багато доброго наговорила про мене. З неспокою виникає сум, а з боку пані О. гнів. Усе це доходить до вух мого товариша пана Юзефа, який виправдовує мене хворобою, але вони не приймають цього пояснення, твердячи, що часто бачать мене на вулиці. Але дійсно неможливо було куди-небудь піти, крім прогулянок на свіжому повітрі, і то довгих, а до того ж різні клопоти так мене поглинули, що я волів усе перенести, тільки б з них якось викараскатися. (Досі маргінальна дописка).

У кінці травня поширилася чутка, що дівчина, гарна блондинка, арфістка, яка вгопилася у пальчинському ставку на свято божого тіла, була закохана в чоловіка з яскравими очима, довгим волоссям і у блакитній венгерці з чорним оксамитним коміром (і що — перечеркн(ено)) від часу, коли побачила його один раз у трактирі, а не бачачи можливості поєднатися з ним, будучи надто порядною, щоб йому віддатися, позбавила себе життя. З опису зробили висновок, що цим чоловіком був я. І справді, я два рази бачив зимою молоду гарну блондинку, арфістку, раз у трактирі, а другий раз у сінях і обидва рази (я не міг на неї надивитися — се перечеркнено і написано над рядком:) усією душею вдивлявся в її великі сині очі, а навіть з думкою, що хотів би мати таку дружину.

Тоді побачив я перший раз із вікна навпроти на балконі гарну, дуже гарну блондинку чистого грецького типу, і перші мої слова до Юзефа були: що це за ангел! Відтоді, скільки разів вона була на балконі, я дивився на неї з великою радістю. Аж одного разу був у нас пан Ксаверій Яворський (якого я любив — це був останній прояв хлопчачої любові), і ми всі троє стояли біля вікна і дивилися на балкон. Тоді Кс. Яворський, охоплений цікавістю, запитав свого колегу: хто то такі? З колегії він приніс звістку, що це панна Марія Бачинська, дочка адвоката, і що вона і її подруга чули його питання і теж питали про тих трьох навпроти, особливо про (мене — перечерк(нено)) того у халаті, що дивився у бінокль,— це був я. З того часу почалася моя любов до панни Марії Бачинської. Я просив сказати їй, що від першого погляду вона справила на мене враження і що я від усієї душі

хотів би жити з нею вічно. Відтоді Марія повідомляла мене, коли вона буде у пана і пані Р. з візитом, і я не минав можливості дивитися з вікна на балкон і милуватися її очима, рум'янцем і золотим волоссям.

Коли це відбувалося, приходить до нас пан Кр. Я[нович] і заявляє пану Юзефу, що він зробив його під моїм впливом шпигуном, додавши, що він доносив на якогось Роберта Хмелевського, емігранта, при арешті якого були також забрані пп. Мар. гр. З., В. С., К. Г. і інші. Що відбулося між ним і мною, то моя справа; чи він доносив, чи ні, я не можу знати і це мене не обходить,— так заявив я своїм знайомим на питання, додаючи, що затримання листа, написаного до панни Ернестини Бартковської, і розпакування посилки з книжкою не може бути нічим виправдане. Такі нападки відбувалися досить часто не тільки у пана Юзефа, але і у Д., Леона К[орецького], А. В., Л. Д. і А[вгуста] Б[ельовського], з погрозами, що у нього є про це документи,— мій лист, написаний до Ернестини; коли ж його запитали, де він його взяв, він сказав, що йому дав його пан Владислав Сераковський. Іншим разом, що йому дала панна Ернестина Бартковська, що він сам вирвав у неї з рук і т. д. Але це була смішна напасть, і пан Кр. Й. став зрештою загальним посмішищем.

На початку червня я довідався вперше, що внаслідок мого зв'язку з Юлією вона стала матір'ю. Основне враження було таке, що це брехня, по-перше, тому, що я лише один раз мав з нею справу (а по-друге — сі слова перечеркнено, а над рядком дописано:), однак часом приходило до мене дуже приємне радісне хвилювання, що я дав життя істоті, яку можу назвати моєю, і сама мати з того часу не була для мене байдужою, і хоча я її зовсім не любив, мріючи про милу, гарну Марію, яка від душі хотіла зробити мене щасливим і яку я також хотів зробити щасливою.

Кілька листів від батька і брата повідомляли мене про зацікавлення консисторії щодо мого способу життя після закінчення теології. Щоб припинити ці питання, я пішов до ксьондза-префекта Малиновського і тут довідався, що серед тих п'ятьох, які були представлені до президії як підозрілі, названо й мене. Я був у ксьондза-ректора, Гр. Яхимовича, і він повідомив мене, що найбільше йдеться про те, що я бував у різних місцях і займався справами, невідповідними до духовного сану. І радив мені виїхати до батьків, а тим часом відбудеться комісія fori mixti (різних експертів.— *Лат.*). Але це була порада не дуже добра для мене, по-перше, через мою хворобу, а по-друге, зайняте серце і заклопотана голова затримували мене у Львові. Тоді я написав до батька, щоб він прислав від декана виклик для мене. Тим часом мій лист дуже занепокоїв матір і батька, і батько виїхав до Львова. Тоді я мав приємність з приїздом П. Маг. бачити третій і останній раз його кузину панну Сільвію С., яка мене дуже зацікавила в 1838 р. і біля якої я завжди відчував дивний душевний спокій під час зустрічей з нею. Я не кажу, що я її кохав, хоча був би кохав і то тією любов'ю довгою, повільною, яка кінчається тільки з смертю. Із слів пана Д. М., мого товариша, я довідався, що й вона те саме чи щось подібне відчувала до мене. Перед самим моїм від'їздом я був у пана і пані М. і подивився їй в очі; тоді також я говорив з нею довго і поцілував її в руку.

Була в мене ще одна велика приємність: я зустрівся з паном Емериком К., колишнім моїм щирим приятелем, якого я не бачив в 1832 р. Ця зустріч була дуже цікавою для мене і для нього — ми дивилися один на одного, пригадуючи кожну рису обличчя; ожили перед нами наше сучасне і минуле.

З приїздом батька я ще вагався, виїжджати чи залишитися, зрештою виїхав,— і це була перша моя велика помилка, яку я зробив і за якої страждаю й до сьогодні. Перед від'їздом я доручив пану Юзефу, щоб наскільки це можливо він влаштував мої справи з Юлією, а зрештою, щоб про все повідомляв, що станеться, бо я б не хотів, аби вона через мене стала нещасною, тим більше дитя як нешлюбне завжди буде нещасливе. Просив його також повідомити мене щодо Марії, яку я кохав, і щодо Антоніни, яку мимоволі розлюбив, і про Сільвію, що мене цікавила.

У четвер у найбільшу сльоту я виїхав зі Львова, у неділю був у декана калушського ксьондза Гнідковського, представився і дав підписку на отримання консисторіального доручення. Зрештою ксьондз-декан був старець дуже милий і любитель слов'янської літератури. Я був радий з ним познайомитися Того самого дня я приїхав до моїх батьків до Завоя. У середу я відвідав мого колишнього товариша ксьондза Яна Грегоровича, кооператора Богородчанів. Тоді ж я отримав лист зі Львова від пана К. В. З., це, власне кажучи, був лист від пана Яна Б., колишнього мого колеги з Саноцького повіту. Невдовзі після того — другий лист від пана Юзефа, були там звістки про мою, як я почав її тепер називати, наречену Юлію, і я написав до неї освідчення, виставляючи себе цілком таким, яким я є з капризами (не згадуючи причини, що вважав — сі слова перечеркнені, остатнє поправлено на), вважаючи, що вона дізнається про причину цього мого писання. Було там і почуття, але дуже мало. Я чекав відповіді на мій лист, але не міг дочекатися. Це було у липні.

Наступні місяці пройшли спокійно у літературних заняттях, бо, не можучи дочекатися слідства, на яке я сподівався, я віддався моїм улюбленим філологічно-етнологічним дослідженням. Були тільки смішні для мене атаки різних батьків з освідчинами, що вони хочуть, аби я одружився з їхніми дочками, те саме говорили мені і мої батьки, але я відповів, що дружину собі буду шукати в іншому місці. Зрештою я дуже нудьгував, бо вже звик до життя великого літературного світу. Приїзд мого брата юриста Миколи дуже мене втішив. З ним ми зробили подорож до Маняви з метою відвідати колись святі місця, руїни скиту-монастиря. У кінці листопада я написав лист до пана Августа (для пана Юзефа — сі три слова перечеркнено), на що дістав відповідь, з якої зрозумів, що моє президіальне становище стало навіть більш складним. На другий лист, написаний до пана Й., я довідався, що мої справи з Юлією ще не закінчилися. У грудні я з братом виїхав з дому з Завоя до (Калуша — перечеркнено) Мостиськ до декана у гості, що повідомив мене про мій виїзд до Глухович, який відбувся наступного дня. Проводжала мене моя сестра до Калуша після зворушливого прощання з моїми батьками. Зрештою подорож була дуже вдалою, була добра погода, дорога пролягала в місцевості, де я ще не бував. З Калуша я виїхав у понеділок, а зу-

пинився на ніч у вівторок в Глуховичах. Тут мені стало ясно, що відбулося у Львові під час моєї відсутності.

Панна Антоніна П. після мого від'їзду плакала, хворіла. Але все це минуло, вона нарешті заспокоїлася після від'їзду пані О. Панна Марія Б., вважаючи, що я гніваюся, вирішила прийти до мене і поговорити зі мною. Її смуток і сльози звернули на себе увагу матері, і вона їй призналася, що кохає мене. Коли ж її мати обмовлянням не змогла вибити у неї з голови предмет кохання, вона заявила, що воліє бачити її на катафалку, ніж біля вівтаря зі мною. Тоді коло неї крутився пан П., що не відзначався ані зовнішністю, ані освітою, йому мати сама віддала дочку, так що той здивувався своєму щастю, бачачи, що панна й дивитися на нього не хоче. Тим часом мати сказала дочці, щоб вона йому не відмовляла, як він буде освідчуватися, бо інакше усі зуби їй повибиває; дочка впала матері до ніг, благаючи пожаліти її, ця сцена повторилася кілька разів, і Марія стала жертвою материного дивацтва. Мені було її дуже шкода, але рятувати її я вже не міг ніяк, вирішивши, що, може, вона вже звикла або звикне до чоловіка-нелюба.

Панна Сільвія С. перебувала у Львові у родині Магнушевських майже місяць, і тоді багато про мене довідалася, але повірила лише наполовину.

Після мого від'їзду від Юлії щодня почали приходити посли і посланниці; коли їм сказали, що я виїхав, вони питали куди? Тоді мати вигнала Юлію з дому, заявивши їй, що та повелася легковажно і через це зовсім не заслужила прихильності до себе; а її тітка пані старостиха Мс. взяла її до себе, пообіцявши, що дуже серйозно нею займеться. І справді, внаслідок її обіцянки була з нею у пана Юзефа, де дуже багато говорили про мене. Зміст цієї розмови — обов'язки матері щодо дитини, що це найсвятіші обов'язки, при чому дуже багато і детально говорилося про її родинні зв'язки. Була там згадка про якогось пана Ігнація К., який, щоб зробити більш вірогідними свої розповіді про мене, не дуже похвальні, говорив, що він є моїм родичем і дуже добре знає мене і мою сім'ю, у чому виявився дуже нікчемним — отсе речення дописано на марг(інесі). Сама Юлія поводилася дуже скромно, було це найчистіше почуття, ощасливлене тим плодом під серцем. Але вже тоді було видно, що вона потрапила до рук людини неморальної, якою була її тітка, яка вбирається в лаври пристойності, аби скористатися з людського нещастя. На мій лист, який її заспокоїв, вона дала офіційну відповідь щодо обов'язків батька до дитини. Обидві були 4 години, і розмова закінчилася тим, що наприкінці жовтня вони ще раз з'являться, щоб востаннє почути мою думку і щоб я не пожалкував. З того часу посли і посланниці були частішими. Юлію тітка попередила, вона сподівалася на мій приїзд, але я ні про що не знав, бо лист, який Юзеф написав до мене, пропав на пошті.

Через кілька днів після мого повернення до Глухович я був у Львові; тоді я довідався, що питання про моє посвячення у духовний сан ще не вирішене. У такій ситуації, вважаючи стосунки з Юлією за недійсні у зв'язку з порушеною умовою, я освідчився через пана Д. М. панні Сільвії.

Однак збіг обставин зробив для мене Юлію дуже дорогою.

Першою причиною було те, що про її любов до мене знали всі у Львові, і навіть про те, що вона мала від мене дитину. Другою — неспокій з приводу того, як роман, що почався з нею, закінчиться, оскільки вона з самого початку відігравала у ньому чоловічу роль, а я жіночу, невідомо чому і як. 23 грудня приїхали ми обидва, пан Юзеф і я, до Львова. Від самого початку я почав докучати панові Юзефу, щоб він довідався, що діється з Юлією, і справді дізнався, що вона перебуває у Відні, часто буває у пана М. З., у якого і на ніч залишається, і що тітка хоче видати її за нього заміж. При цьому була у нас одна дівиця насолоди, брюнетка так собі, яка натякала щось про Юлію, ніби вона знає її і про її любов до одного брюнета. Ця брюнетка була досить приємною. Я був у неї в гостях, на другий день вона обіцяла прийти, але не прийшла. Після неї була друга дівчина, гарна й мила, така собі Кранця, єврейка, був у неї в гостях. (Дописано на марг(інесі): Тут як епізод додаю, що одна кухарка, яка була у пана Юзефа, завагітнівши від лакея Юзефа, щоб уникнути докорів, звернула все на мене. Говорю про це тому, що ця кухарка пізніше дуже часто з'являється у Юлії).

Друга звістка була, що Юлія і її тітка збираються до Львова і незабаром вони мають приїхати і навіть зупинитися у подружжя М. недалеко від нас. І справді приїхала. Перше її питання було: чи я у Львові і чи я не одружився? Новий рік розпочався музикою під дверима, з чого я передбачав для себе багато приємностей. Відтоді були часті посланниці із запевненнями в коханні, і про дитину згадували, що це син і що народився у Сандецькому, а хрестили в Голомуці, вона навіть хотіла прислати його до мене, щоб я його побачив. Але вже починалися атаки, які її тітка вчиняла через якогось пана Ігнація К. (людину, яка, щоб одружитися з багатою, відважилася на все, на очернення інших і себе самого — ті слова перечеркнені, а на марг(інесі) дописано:). Це був молодий чоловік, як висловилася про нього пані старостиха, трохи літератор; заняття його — поезія, і ті, що його знали, не відмовляли йому у почутті гумору, зрештою як мій суперник він проявив себе так, як усі слабкі люди,— очерняючи мене. Він характеризував мене як неробу, що прикривається блискучими зовнішніми ефектами, до того ж він попридумував багато забавних анекдотів. Юлія його зовсім не любила, але тітка зведіла їй його кохати, цілуватися з ним; навіть тоді, коли Юлія отримала від мене найвиразніше запевнення в коханні, тітка зі словами: «Ти, розпуснице, ще не забула про цього лайдака? Я тобі наказую, щоб ти викинула його з голови! Я за тебе інакше візьмуся, я тебе почну лікувати гомеопатією. Дорогий І., ти залишишся тут на ніч!» — І побита племінниця була замкнена з паном І. на ніч. Такі побої і закривання відбувалися досить часто, робилися вони не для того, щоб вилікувати племінницю від любові, але для того, щоб молодий, бравий хлопець, тримаючися молодої гарної дівчини, яка була визнана її спадкоємницею, догоджав і самій тітці, усім відомій спокусниці, що насолодою вбила трьох чоловіків. Юлія була тоді бідною у повному значенні цього слова і мала тільки ту втіху, що могла доволі наплакатися біля свого сина і, пестячи його, зазнавала усіх тих насолод, яких мати зазнає при дитині, що так схожа на батька, дорожчого від життя. Її брат з губернії

багато нею займався, видно, що йому не була байдужою доля його сестри, і Юлія веліла мені переказати, що він займається справою мого посвячення в духовний сан і що я буду посвячений. Від того часу, як пан Ігнацій розпочав гомеопатичне лікування, я найбільше страждав за Юлію, бачив її моральний занепад і звинувачував себе, і були хвилини, коли незважаючи на ганьбу, яку вона на себе накликала, я готовий був упасти до її ніг і залишатися так, поки вона мені не вибачить. Але й критися не буду — я не доспав, не доїв, у зітханнях і сльозах дні і ночі проводив. Тоді я отримав листа від пана Владислава С., відповідь на мій лист, багато в ньому було зворушливого, це було запрошення до Ожидова. Тоді також був я у єпископа Яхимовича, який сказав мені, що митрополит подав свою думку до президії, що він не бажає ⟨мого⟩ посвячення. На це я написав два листи до п. Погодіна у Москву, просячи його, щоб він підшукав місце для мене, і до М. до К. також з цією метою, хоча посередньо. Коли брат Юлії почав займатися моєю справою, з консисторії прийшла звістка, що справа з моїм висвяченням «sub spe» (реальна.— *Лат.*).

Тоді приїхав Сераковський, і я бачився з ним кілька разів, але запрошення його не прийняв у зв'язку з тим, що не міг виїхати, поки не вирішаться мої справи. Також бачився я з моїм колишнім колегою паном Леоном І., дядьком Марії З., моєї колишньої коханої. Відтоді Юлія була для мене завжди гідною поваги, і я її щиро любив, але від часу гомеопатичного лікування, яке ночами проводив з нею пан І. К. для того, щоб прив'язати її до себе, я часом починав нею гордувати. І справді Юлія з того часу відчула смак до пана Ігнація. Як часто вона говорила про мене: «Я знаю, що він за мною пропадає, але що ж, серцю не можна наказати, мені його шкода, але любити його я не можу». Часом відзивалося щось із почуття до мене, але воно ставало дедалі слабкішим. Була знайома з нею ота Юзя, і вона з нею говорила: «Якщо він тобі подобається, нехай одружиться». І Юзя, очевидно, від ображеного самолюбства, що я на неї й дивитися не хотів, розгнівалася на мене. А тітка почала давати мені назви: «Отой циган, що часто з'являвся у компанії! На що цей циган сподівається, я йому покажу, де раки зимують». Дуже важко мені визначити характер цієї пані старостихи: це була стара жінка, обличчя нарум'янене, голова напхана своїми родинними зв'язками, вроджена розпусниця, яка веліла облапувати свою племінницю, щоб і її облапували; а панщина ця відбувалася на день два рази. Тут я повинен додати, що в неї дуже гхнуло з рота і вона любила цілуватися. Поводження її з Юлією було грубе, недостойне, вона обзивала її курвою, свинею, била по обличчі і навіть різками, щоб її видати за пана Ігнація. Робилося це приховано; публічно ж вона розповідала про кривду, яку я заподіяв її племінниці, і про скаргу. Шириться чутка, що панна Юлія виходить заміж за пана Ігнація К., від неї самої і від її домашніх не йдуть більше посланці; тоді Юлія починає сватати мене за свою родичку панну Емілію М., кажучи, що вона візьме мого сина у Юлії і буде його виховувати. Коли мати і тітка їй говорили, що вони опиняться у смішному становищі, якщо я не погоджуся, вона відповіла: «Він повинен одружитися, я так хочу, він повинен мене слухати».

Тим часом відбувся смішний скандал: пан Ігнацій, бачачи,

що він має таку сильну прихильність у пані старостихи, бажаючи продемонструвати добрий настрій у відповідь на її погрози в мою адресу: «Я йому покажу, де раки зимують», запитав: «А скажіть, де раки зимують?» Збентежена пані відповіла: «Що ти собі думаєш?» І на холодно-флегматичну відповідь: «Кожна людина щось собі думає, тож і я думаю» — дістав ляпаса. А коли він сказав: «Мені тут немає чого робити», вона додала: «Йди геть, ледащо!» Тут голосно і дошкульно почала сміятися панна Юлія, але і їй дісталося від тітки. І пан Ігнацій звідти поїхав додому і по родичах Юлії.

Відбувалося це за тиждень перед масницею, це мене дуже розвеселило, і я пригадав собі таке прислів'я: Хто комусь яму копає, сам до неї потрапляє. Я навіть мав для себе науку, бо кілька разів було нагадано, що або я Юлію на колінах перепрошу, або матиму скаргу; було визначене місце і день зустрічі. Тим часом Юлія починає побиватися за паном Ігнацієм, летять листи і навіть ідуть посланці, але пан Ігнацій відповідає: що було приємного, то я його зазнав, а насолода з панею старостихою мені з горла пре. З'явився у пані старостихи другий конкурент, це був її кузен пан *М., гульвіса у повному значенні цього слова, і Юлія була капланкою нічних оргій. Пан *М. сам не знав, звідки звалилося на нього таке щастя, а пані старостиха говорила Юлії: «Позатискайся з ним, то набереш смаку до нього». А коли та плакала і говорила: «Ви мене вбиваєте, а моя дитина залишиться сиротою» — била її різками [...] Нарешті вона порозумілася і з паном *М. і набрала до нього смаку, хоча він до неї ні.

Незважаючи на все це, Юлія не перестала опікуватися мною: з приїздом пана Ігнація К. вона прислала до мене Юзю, заявивши, що бажає, аби я одружився з Ем. М., її родичкою, що вона любить книжки, що вона мене бачила і я їй сподобався. Намовляв мене до цього і пан Юзеф, але я йому відповів, що не бажаю, і пан Юзеф переказав це Юлії. На це панна Юлія розгнівалася: «Що, та він ще сміє мати свою волю? Він повинен робити те, що я хочу!» Тоді прийшла пора з мого і її боку взаємно порвати наші стосунки, і ми дійсно їх порвали; і я цього хотів, і вона; я зустрівся з нею кілька разів, перший раз я не хотів з нею говорити, щоб показати їй недостойність її поведінки, другий і третій раз я був занадто переповнений почуттям, щоб міг про щось говорити. Останній раз було з її боку; добраніч, а з мого: добрий день, на тому ми й попрощалися. Я так думав, але помилився. Юлія у зв'язку з моїм несерйозним ставленням до неї починає слідкувати за мною, збирає про мене відомості. Мій вірш, надрукований в 4-му номері «Журналу паризьких мод», вона відносить на свій рахунок, їздить по своїх знайомих і читає їм, додаючи: «Як сильно він мене любить!» Тим часом вона довідується, що я був закоханий в Марію Б. і що вона мене теж любила; тут душа її була смертельно вражена: по-перше, вона переконалася, що не є для мене аж так милою, щоб я за нею гинув, а по-друге, вона осмішила себе твердженням, що мене ніхто не може любити. Тоді часто біля дитини, яка вже почала її турботи винагороджувати щебетанням, вона говорила: «Янечку, татко нас залишив, але він вернеться, бо до каталажки піде». А до родичів: «Якщо мене К. не візьме, то я вмру».

Не минуло тижня, як відбулися події, про які мені навіть і не снилося. Юлія, вподобавши нічні оргії, була вражена, що я поводжуся так, як мені хочеться; вона вже була відшукала Кранцю, вагітну від мене, і запросила її до себе, приймала, щоб намовити її послати скаргу, але коли Кранця відповіла, що спочатку повинна мені сказати, як я це сприйму, та говорила неймовірні речі, так що Кранця здивувалася, чому це її так обходить, і тоді вийшло на сцену: «Я маю від нього дитину, а він і знати про це не хоче». Приїхав пан Ігнацій К., по якого вона посилала по десять разів на день, запрошуючи його до себе. Приїхала її мати, і з нею вона пішла із скаргою на мене до ерцгерцога і до президента і домоглася права на позов щодо мене, де б я не був [...].

Це було на вечорі, там пан Юзеф бачив обох конкурентів, Юлію з тіткою і матір'ю, бачив метрику дитини, де я записаний як батько, і мати, і право на позов, тут довідався про Кранцю, про Мішелік, про кухарку,— словом, справи мої виявилися дуже втішними. Кранцю я любив і бував у неї, і вона у мене, і все це я довідався від неї, я дав їй зрозуміти, що її стан мене дуже турбує, бо вона заслужила це своїм почуттям. Але Юлія їй цього не могла пробачити. Вона заборонила їй бувати у мене, плакала, била її, давала їй гроші, то купувала дитину, то хотіла її вбити якимось порошком. Її тітка лише один раз висловилася про те, щоб скинути дитину. Поряд з Кранцею вийшла на сцену і Юзя, яка також завагітніла, не знаючи, від мене чи від кого іншого, нарешті вирішила, що від мене. Ця Юлії подобалася найбільше, бо виявляла до мене ворожість [...]. З'являється ще стара єврейка на ім'я Мішалік, яка твердить, що я її взяв насильно і що вона вагітна [...]. На маргінесі дописано до сих слів: Правда, що Мішалік я взяв, але за це заплатив [...]. Що ж до кухарки, то її я не знав. Подібно як Мішаліку, взяв я волошку Перлу і Рифку, а обидві були спокусниці. Зрештою — було у цьому щось особливе, що стільки жінок — чи справді, чи ні, бог один знає — завагітніли від мене. Але сама доля страшно помстилася Юлії за її гомеопатичне лікування з панами Ігн. К. і М. Коли ці жінки розповіли їй, що були зі мною, кожна з них дістала ляпаса і гроші від 10 до 25 фл. к. м. Був там і плач, і перепрошування з тіткою. З'являється ще й колишня кухарка, обох оплачують, щоб представляти гостям. З'являються ще волошка — брюнетка на ім'я Перла і молода блондинка Рифка, обидві єврейки, обидві вагітні від мене; все це вдень накопичується у Юлії, а вночі продовжуються її оргії з паном *М.

Врешті Юлія перепросилася з паном Ігнацієм К., і він почав бувати у неї. Мушу визнати, що з того часу поводився він більш пристойно; було кілька його дурниць, але дитячих: згадка про мій вірш, який нібито я з плачем поніс до редакції «Паризьких мод», вірш, який я написав у Ожидові 19 травня 1840 р., натхненний жіночим ідеалом, зібраним з волосся Сільвії, обличчя Марії і очей Анелі. Зрештою пан Ігнацій К. заспокоював Юлію. Коли вона вибухала гнівом проти мене, він говорив їй, що я буду цим гордитися, кажучи: «Дивіться, як вона за мною побивається, але я волію Кранцю, бо та (кохає свою дитину і — сі слова, що в скобках, у рукоп[ису] перечеркнені) миліща від неї. Зрештою я маю цілу колекцію красунь на вибір».

Відбувалося це перед великоднем; я хотів побачитися з матір'ю Юлії для того, щоб раз назавжди увільнити себе від таких дурних стосунків, але мати відповіла, що вона мене не знає, але якщо у мене термінова справа, я можу їй написати, а якщо ні, то після свят я можу з нею побачитися. Тоді якась молода жінка, яка не мала дітей з чоловіком, незважаючи на води і лікування, а також на стосунки з іншими мужчинами за дозволом свого чоловіка, вирішує віддатися мені, але Юлія довідується про це, і пані каже, що не хоче піддавати себе докорам Юлії. Тоді ж закохалася в мене молода, гарна, дуже гарна блондинка, дочка багатого купця, єврейка, така собі Дафна і хотіла познайомитися зі мною. Довідується про це Юлія, кличе її до себе, але та не йде, а на слова Юлії, що ганьблять мене, відповідає: «А чому ви його любили?» Дафна бере у батька гроші 4000 фл., Юлія відкриває перед батьком у листі роман Дафни, в якому гудить і мене, і її, і Дафну б'ють і віддають до виховавчого будинку. (Це була друга зрада Юлії — сі слова перечеркнені.)

Ми бачили Юлію, як вона стала шлюхою, потім убивцею своєї дитини, а тепер обмовницею невинної і порядної дівчини. Побачимо її дальшу поведінку, яка є цілком послідовним продовженням попередніх дій.

Взимку, коли серце Юлії насилувала її тітка, Юлія відзивалася про мене у присутності моїх знайомих з великою повагою: він зробив мені таку приємність, що я його не забуду до смерті. Однак почуття — це засліплююча гордість особистої вартості. І внаслідок боротьби почуття з гордістю часто відзивалася таким чином, що він перестане бути мужчиною. Тоді вона заявила, що прийде до мене, але щоб її не було видно. Я цього зробити не хотів. Коли вийшов на арену пан *М., припинилися її спроби бачитися зі мною. Лише з появою цих жінок, коли сильніше вибухнуло почуття ображеної гордості, Юлія говорила, що вона переконується, що я її ніколи не кохав, тоді як вона через мене стільки страждала і сподівалася, живучи зі мною, бути щасливішою; він на лоні розпусти забув про мене, і якби тільки з одною мав справу, але він мав справу з жінками, що є страховиськами порівняно зі мною». Їй дорікали, що й вона так поводилася, що моя поведінка абсолютно не повинна її обходити; на це вона відповідала, що вона може робити, що тільки забажає, але я повинен робити те, що вона хоче. Якщо я йому коли й змушена буду пробачити, то при дуже страшних умовах.

Знову йде поголос про те, що вона виходить заміж за пана Ігнація К. Це говорить сама Юлія, говорить про це і пан Ігнацій К., додаючи, що можна пані Юлії, того не можна буде пані К., сподіваюся, що припиняться всі ці смішні, дурні і злі витівки Юлії щодо мене. Відбуваються гомеопатичні сцени з паном Ігнацієм К., але вона й про мене не забуває. Вона говорить про нашого сина, що вона з нього вже зробила кастрата і що (те саме) з мене хоче зробити.

Від початку квітня я почав писати «Хронологічні нотатки», працю важку і дуже корисну. Тоді представив мене пан Станіслав Г. подружжю Б. Дізнавшися про це, панна Антоніна сказала йому: він увів у дім подружжя Б. пана Д. І. В., щоб ви колинебудь не пожалкували про це». І Юлія довідалася, і коли поба-

III

На сьому кінчаться Вагилевичеві записки. Як бачимо, вони доходять ледве до червня 1842 р. і уриваються на двох звістках однаково хибних: те, що Вагилевич у маї 1842 р. одержав дозвіл ординуватися; як уже було згадано, такий дозвіл одержав він аж на початку 1844 р. Так само невірне було те кінцеве враження, яке можна вивести з записок, що вже в маї 1842 р. його зносини з Юлією були на все порвані. Рукописний матеріал, який маємо

чила його на балі у подружжя, розсердилася на нього. У іншому місці вона сказала: «Отой шалапут Г. ввів його до подружжя Б., ще як тих дівчат закохає в себе і покине, тоді лише стане у них непорядним». Її остання вимога була, що вона хоче, [аби] я протягом 4 місяців підготував «Символіку», свій шедевр, і це є умова пробачення [всього], що я їй зробив. Відбулася сцена з Кранцею, в якою я бачився, за що вона розгні[валася], і тоді пан Ігнацій К. став перед нею, просячи її руки, а вона йому відмовила, а..... дістала ляпаса від тітки, вирвалася і втекла. Врешті довідалася про те, що... виїде до Шавниці, і сама вирішила поїхати туди з тіткою. Останній раз, коли я ба..... [...] зауважила, що його «очі блищать, як брильянти», зрештою додала: «Я дізнаюся, що..... вати нехай буде певний, що його чекає велика нагорода».

Після мого освідчення Сільвії вона повідомила про це Юлію, кажучи їй, що..... освідчення, вимагає від неї довідатися, чи зберігаються якісь стосунки зі мною, тому .... її бути обережною, виходячи за мене заміж. І це закінчилося нічим, бо на перешкоді стала Юлія.

Особливо пощастило мені, бо ж до неї донеслося крізь сон вимовлене мною: «Юліє, д..... сина, віддай мені мою дитину!» На що Юлія відповіла, що я йому не віддам цю дитину, яка.....освіти в Галичині має навіть більше, ніж йому треба. Я його послала в село, бо боялася.....не вбила, дивлячися на нього і пригадуючи кривду й його батька. Він думає, що.....боялася! Ні! Смерті я не боюся, він забрав у мене все, я все йому віддала, [любила] його як бога, а він нічого не хотів про мене знати, поїхав у село; але це ще мож(на) вибачити, але те, що він мав справу з розпусницями, це жахливо. Проте я йому й це прощу, [нехай пра]цює, щоб з нього аж піт котився. Я знаю все, що він робить: він встає о шостій, пише до.... і йде, але й то лише для того, щоб зустрітися з Кранцею, а після обіду ходить по кімнаті і дивиться на..... і ні про що не думає, лише про жінок».

Було це у травні. Того самого місяця я дізнався дещо про Марію (первісно було про обидві Марії і про ту, що мені відмовила, як..... і про Б.) заміжню, яка дуже нещаслива, навіть говорять, що хоче розвестися. Я бачився також з батьком, який був з ксьондзом-єпископом вікарієм у справах, але мало що міг довідатися, лише те, що все це відкладене з запитаннями по обласних інстанціях. Однак скоро справа вирішилася: через два тижні я отримав дозвіл на посвячення в духовний сан *(польськ.)*.— *Ред.*

в руках, сягає ще трохи далі. Лишаю на боці цитований вище «цирограф» з датою 28 січня 1842 р., яким Вагилевич обіцюється мовчати в Глуховичах[1] і не згадувати про Юлію, заявляючи, що в противнім разі його праця «Symbolika» zostaje własnością mojego przyjaciela»[2]. Записки не дають нам ніякого натяку на те, яке значення міг мати сей «цирограф», який зв'язок мовчанка про Юлію мала би з Глуховичами і з «Символікою» і хто був той приятель, що ставив таке дивовижне жадання. З огляду, що «цирограф», писаний значно відмінним почерком, ніж автентичні писання Вагилевича, хоч, очевидно, з наслідування його почерку (на звороті картки написано, мабуть, тою самою, не Вагилевичевою рукою чорнилом: Nic), я вважаю сю цидулку фальсифікатом, про який Вагилевич не знав нічого. Далеко цікавіші два його листи до Юлії, один без дати, писаний у Львові (бо на адресі зам(ість) Львів стоїть просто odbierze tu[3]), в цвітні або маї, в тім часі, про який говорять записки, згадуючи при кінці про остатню пробу Вагилевича нав'язати зносини з Сільвією, і про те, як Юлія розбила сю пробу.

Зміст сього листа, як бачимо, відповідає змістові тих уступів записок, де говориться про весну 1842 р. Вагилевича просять їхати до Ожидова — з записок видно, що просив його сам пан Владислав Стшелецький, але він не їде. Надіючися позискати руку Сільвії, що живе у Магнушевських десь у Коломийщині, він вибирається туди, але, почувши про інтриги Юлії, обертається до неї з виразною просьбою не мішати йому в заходах коло позискання Сільвії. З короткої фрази записок, що «na niczem spełzło, bo się oparło o Julię»[4], можемо догадуватися, що Юлія справді розбила його заходи коло Сільвії.

Слідуючий лист показує нам зовсім змінену і несподівану ситуацію. Вагилевич уже д(ня) 1 серпня, ще у Львові, обертається до Юлії дуже ніжними словами, як до нареченої, хоч і кінчить погрозами, які в такій ситуації, здавалось би, зовсім не на місці. Взагалі сей лист, на

---

[1] Глуховичі, село Львівського пов(іту), належало в р. 1810 і дальших до гр(афа) Станіслава Борковського.

[2] «Символіка» залишається власністю мого приятеля *(польськ.).— Ред.*

[3] Відберу тут *(польськ.).— Ред.*

[4] Закінчилося нічим, бо на перешкоді стала Юлія *(польськ.).— Ред.*

якім уривається доступний нам матеріал до сього епізоду, не то що не вияснює загадок, яких повно в тім епізоді, але додає ще нові, лишаючи нас без ключа до їх розв'язання.

Що нема ніякої підстави допускати інтригу Осипа Борковського против Вагилевича з Юлією, на се маємо доказ у переписці з ним іншої дами, польки Павліни Вільконської, що починається днем 4 марта 1845 із Кракова, а кінчиться листом із дня 24 липня 1846 із Варшави[1]. Дама, літератка і видавниця краківського «Dwutygodnika naukowego», була з кінцем 1844 р. у Львові, де познайомилася з Вагилевичем і здобула собі його симпатію так, що він, чуючи її нарікання в листах, предкладає їй свою руку. Вона відсуває його предложення раз тому, що вона заміжня, а узискання дозволу дуже трудне або й неможливе, а друге тому, бо й його положення зовсім не обезпечене. Вона радить йому старатися о узискання університетської кафедри чи то в Яссах, чи в Познані, чи в Варшаві. Його наукова діяльність імпонує їй, та при тім вона має велике довір'я до його характеру і вродженого таланту. Зносини Вагилевича з тою дамою перервалися аж тоді, коли Вагилевич оженився з Амалією Пекарською і ординувався на священика в початку 1846 р. Як бачимо, життя його було багате на любовні авантюри. Я не трачу надії знайти ще деякі матеріали до вияснення всіх тих загадок.

---

[1] Див. Ф. И. Свистун. Любовное приключение Ивана Вагилевича («Вестник «Народного дома», Львов, январь, 1906, год XXIV, ч. 1, стор. 3—12).

В. А. КЕЛТУЯЛА. КУРС ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ПОСОБИЕ ДЛЯ САМООБРАЗОВАНИЯ. ЧАСТЬ I. ИСТОРИЯ ДРЕВНЕЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Книга первая, Спб., 1906, ст. XVI+764

Книжка д. Келтуяли — інтересна проба популярного викладу історії нашого письменства найстаршої доби. Автор узяв собі задачу познайомити пересічного росіянина, що не має ані часу, ані коштів на спеціальні студії над історією літератури, з її історичним і артистичним розвоєм, подаючи йому поперед усього як найдокладніші зміст тих творів з узглядненням результатів новочасної наукової праці над їх поясненням. План, без сумніву, добрий і виконаний автором не без таланту. Його виклад простий і прозорий, систематика природна і зовсім відповідна, так що він справедливо говорить при кінці передмови, що хоча в його курсі знайдуться численні помилки та докази неповного знання або невірного продумання теми, та все-таки сей курс «намечает основные звенья в процессе развития русской литературы, и читатель, изучивший его или просто прочитавший его, вынесет относительно русской литературы представление несколько отличное от того, которое навевается другими курсами». Але хоч се зовсім вірно, особливо щодо деяких частин курсу, та все-таки треба сказати, що автор поза тими своїми благими інтенціями дав докази дуже плиткого думання і дивної, на перший погляд, ігноранції.

Книжка складається з просторого вступу і з двох частин, із яких перша, «Первоначальные основы древнерусской литературы», дає огляд зразу «народної основи староруської літератури», далі жидівсько-візантійсько-болгарської основи, а в другій частині починається сама історія староруської літератури, а власне після просторого вступу про економічні, громадські та політичні відносини в старій Русі і про її історичну долю автор подає огляд: 1. кня-

зівсько-дружинної усної творчості, 2. князівсько-дружинної писаної творчості, 3. церковної літератури і 4. церковно-дружинної писаної творчості. Щоб сей план був зовсім ясний і мотивований фактами, сього не можна сказати; роздріблювання староруської писаної творчості на стільки різних категорій мені видається зайвим і власне шкідливим для суцільного зрозуміння розвою тої літератури, в якій аж надто часто зливалися і переплiталися найрізноманітніші впливи і течії.

Дуже гарно при всій його популярності уложений вступ (стор. 3—86), де автор на основі новочасних дослідів подає образ розвою людства від найнижчих ступенів аж до повстання староруської держави, отже, говорить про первісний комунізм з матріархатом, про пізнішу патріархально-родову організацію, про розселення слов'ян, про різницю між життям слов'ян і романо-германських народів, про впливи Візантії, про Кирила і Мефодія, про старе болгарське царство і його літературу, про витворення церковнослов'янської мови, про початки державного устрою на Русі, про прийняття християнства і двоєвір'я. Як бачимо, зазначено тут усі важні елементи початків староруської цивілізації і зазначено здебільшого вірно.

В розділі про народні основи староруської літератури подано огляд усної словесності і її колективного характеру і детально розглянено: замовляння і заклинання, празничні пісні, зв'язані з порами року, побутові пісні, а власне весільні та похоронні, казки, загадки і приказки. Автор черпає переважно із великоруського матеріалу, отже, не знає нічого про колядки міфічного характеру, дає неповний образ сімейних пісень і т. і.

В другім розділі сієї «основної» частини розібрано детально переклади з єврейської і візантійської літератури, отже, книги св. письма, апокрифи (стор. 163—201), агіографічні пам'ятки, твори отців церкви, твори з обсягу природовідання, твори історичні на жидівсько-християнській основі, книги забобонні та ворожильні, збірники і пам'ятки перекладаної белетристики. В розділі про апокрифи автор багато наплутав, прим., на стор. 179, перемішавши апокрифічне «Видение пророка Исайи» із староруським «Пророчеством Исайи сына Амосова о последних днех», ігноруючи зовсім апокрифічні апостольські діяння, подаючи невірний зміст другої частини Никодимового євангелія, зовсім недостатню переповідку «Беседы трех

святителей» і т. і. Наплутано і в розділі про забобонні та ворожильні книги, де «Рафлі» названо астрономічною книгою, в якій розглядається вплив звізд на життя чоловіка,— твердження зовсім невірне.

Дуже детальну та в своїй основі, на мою думку, зовсім невірну розвідку присвятив д. Келтуяла великоруським билинам. Київське походження тих творів і час їх повстання — князівсько-дружинна доба — не підлягають для автора ніякому сумнівові. Лишаю сей розділ без розбору, може, доведеться ще вернутися до нього.

Три остатні розділи (стор. 556—764) присвячені писаній літературі старої Русі. Автор не дає повного образу тієї літератури, а розбирає лише: «Поучение» Мономахове, «Слово о полку Игореве», «Моление Данила Заточника» і «Слово о погибели земли русской», далі писання митрополитів і руських церковних письменників, спеціально Жидяти*, Іларіона, Феодосія Печерського, Якова Мниха, Нестора, Данила Паломника, митрополита Никифора*, Феодосія Грека*, Климента Смолятича*, Кирила Турівського*, Кирика* і архієпископа Іллі*, розглядає великоруського паломника Добриню Ядрійковича*, Новгородця, та Аврамія Смоленського, а нарешті присвячує просторий розбір «Києво-Печерському патерикові» та коротко згадує «Слово некоего Христолюбца», звернене проти двоєвір'я старої Русі. Остатній розділ присвячено оглядові староруських літописів, розділ інтересний спеціально задля розбору хронології літописів, та недокладний при вичисленні джерел; прим., автор уважає Василя, автора оповідання про осліплення Василька теребовльського*, священиком, хоч сього з тексту літопису зовсім не видно, т. і.

А. И. СОБОЛЕВСКИЙ. ДВА РУССКИХ ПОУЧЕНИЯ С ИМЕНЕМ ГРИГОРИЯ

(«Известия Отделения русского языка и словесности имп[ераторской] Академии наук», 1907, I, стор. 250—262)

Проф. Соболевський публікує отсі «Слова» як причинки до історії староруського письменства домонгольської пори. Оба «Слова» звернені проти п'янства і визначаються яркою афористичною фразеологією та живим малюнком життєвих сцен. Автор вказує цілий ряд інших слів, приписуваних то Григорію Богослову, то Івану Золотоустому, то Григорію Чорноризцю, то Григорію, папі римському*, які, одначе, не мають нічого спільного з творами тих отців церкви і виявляють або староруське, або південнослов'янське походження.

RUDOLF ABICHT.
DAS SÜDRUSSISCHE IGORJLIED UND SEIN ZUSAMMENHANG MIT DER NORDGERMANISCHEN DICHTUNG

Вроцлав, 1906
(Sonderabdruck aus dem Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur. Sektion für neuere Philologie. Sitzung vom 16 Februar 1906), стор. 1—23

Отся тепло і з запалом до теми написана брошура розвиває деякі погляди на нашу староруську поему, які хоч самі собою не новість і в формі догадок були висловлювані вже від перших часів слов'янського відродження, між іншим і батьком слов'янської філології Йосифом Добровським, та все-таки досі даремно дожидалися основнішого оброблення. Не дає його й праця Абіхта, та в усякім разі дає багато вірних вказівок, що можуть повернути працю над «Словом о полку Ігоревім» на зовсім іншу дорогу, ніж досі, і то дорогу, з якої можна надіятися вияснення не одної загадки, зв'язаної з тією старою поемою.

Найважніші здогадки, сформульовані Абіхтом, він висловлює ось у яких трьох точках:

1. «Слово о полку Ігоревім» — се не людова пісня, але пам'ятка двірської артистичної творчості Київської Русі.

2. Двірська артистична поезія мусила цвісти на Русі довгі століття, щоб могла витворити такий твір.

3. Двірська артистична поезія на староруській мові виросла в зв'язку з північнонімецькою поезією скальдів, яких репрезентанти (Сігват і Гаральд Гардраді*) рівночасно зі слов'янськими співаками (Трояном (?) і Бояном) пробували, як відомо, в XI віці на дворах руських князів, так що й «Слово о полку Ігоревім» наскрізь надихане духом скальдівських пісень.

Автор досить детально, хоч і не скрізь влучно, мотивує свої тези. Розуміється, що перша з них уже давно і рішуче була висловлена Потебнею, хоч сей потім відрікся від неї, а щодо третьої, то, як згадано, вже Добровський відчував близькість нашого Ігоря до пісень Едди*. Пізніші дослідники повіднаходили численні паралелі в старих дат-

ських, шведських та ісландських сагах до наших літописних саг та до «Слова о полку Ігоревім», і нема ніякого сумніву, що дальші пошукування в тій багатій, а досі мало ще відомій північній поезії дадуть іще не один цінний причинок і до пізнання нашої старої історії та письменства.

На жаль, повторюю, д. Абіхт задовольнився інтересними натяками, не визискуючи фактичного матеріалу, на який лише дає вказівки. При тім у нього видно декуди зовсім невироблені думки про устрій старої Київської Русі та її мови. Зараз на першій сторінці його реферату попадається немала помилка, що половці «drängten seit Jahrhunderten gegen die besiedelten Gebiete Südrusslands an»[1], коли відомо, що половці перший раз появилися в українських степах аж 1080 року, значить, несповна 100 літ перед Ігоревим походом. Автор усе ще вірить в численні полонізми в «Слові о полку Ігоревім» і в старих літописах, перекладає «коганя хоти» на Gelüste des Chakans[2], уважає «канину» за назву ріки, що повинна заступити назву Каяли, і т. і. Все це, одначе, не уймає вартості його праці, власне, задля головного її імпульса — студіювання «Слова» в зв'язку з північно- і загалом західноєвропейською літературою середніх віків.

---

[1] Впродовж століть наступали на залюднені області Південної Русі *(нім.).— Ред.*

[2] Жадання хакана (хана) *(нім.).— Ред.*

В. И. ПЕРЕТЦ.
НОВЫЕ ДАННЫЕ ДЛЯ ИСТОРИИ СТАРИННОЙ УКРАИНСКОЙ ЛИРИКИ

(«Известия Отделения русского языка Академии наук», 1907, I, стор. 144—184)

Підносячи високе культурне значення українських народних і напівнародних пісень між іншим і для великоруської поетичної творчості, Перетц подає нову збірку тих пісень, почасти з мелодіями, із рукописних співаників а почасти й XVII в., а власне з рукописного «Богогласника» Віленської публ[ічної] бібліотеки ч. 234 три пісні, писані польською азбукою, з яких дві любовні, а одна моралізаційного характеру; далі з бібліотеки синодального училища церковного співу в Москві ч. 316 із рукопису, писаного різними руками, зразу українським скорописом, потім полууставом, а на кінці великоруським полууставом; із того співаника автор подає 12 пісень, в тім числі пісню про чайку і оригінальні переробки пісень про попадю, про перепеличеньку, про кума з кумою. Далі йдуть виписки із співаника Даниловича*, про який була відомість уже в одній його праці з 1905 р. З сього співаника, що містить у собі переважно вірші духовного змісту, подає автор віршу «Чего ты ради, младенче», звісну і в галицько-руських копіях з початку XVIII в., далі «Песнь светову», що починається словами: «В чем ми, скажите, ах как вам не нравлю», більше московську, ніж українську, і третю «Пісню про нещасне кохання», властиво про пташки-посли, широко розповсюджену в XVIII в. також і в Галичині і надруковану в збірці Вацлава з Олеська*. Нарешті, маємо 7 пісень із збірки кантів, зберігається в бібліотеці Тверського музею і була описана М. Сперанським. З тої збірки автор подає пісні: «Бідна моя головонька», «Чи я ж тому винуват, що ти учинила», «Ішла дівчина до Дніпра по воду» — інтересний варіант пісні про подолянку, далі пісню «Бистренькії річеньки,

холодній водоньки», відому пісню «Да під вишнею, під черешнею», пісню «Ішов козак з України, мушкет за плечима», з її варіантом, друкованим у збірці Новикова* (з р. 1780, т. IV, стор. 158, ч. 174), і нарешті пісню «Тужив, гукав жалісно голуб на бучині».

Вірно зауважує проф. Перетц у вступі до своєї розвідки, що не відділяє пісень штучних від народних уже хоч би тому, що в українській поезії, яка давно зробилася висловом настрою, думок і почуття всієї культурної верстви, надзвичайно важко виділити і без того умовно зрозумілу штучну лірику від полународної і народної. Дуже часто те, що було штучне в кінці XVII в., під кінець XVIII в. вже до такого ступеня робилося привичним і звичайним, до тої міри згідним з загальним настроєм тодішнього «народного» репертуару, що являється неможливим ізолювати і виділяти ті пісні з ряду народних. А студії польської лірики, що своїми формулами й ідейним змістом в значній мірі притикає до італійської лірики пізнього Ренесансу, показують нам, що українська поезія, навіть т[ак] зв[ана] народна, зложена під впливом польської, багата чисто літературною спадщиною в виді фразеології, манери трактування сюжетів, самих тем, і що ся спадщина належить до багатої штучної і при тім заграничної лірики, чужої українцям.

В. ДОМАНИЦЬКИЙ*. КРИТИЧНИЙ РОЗСЛІД НАД ТЕКСТОМ «КОБЗАРЯ»

К., 1907, стор. IV+365

Те, що повинно було бути зроблене ще за життя Шевченка або швидко по його смерті — підготування матеріалів для повного критичного видання його творів, зроблено аж тепер, на наших очах, майже півстоліття по його смерті. Яким скандальним легковаженням і недбальством визначалися попередні покоління до пам'яті Шевченка і його безсмертних творів, доказують такі святотатські вчинки, як львівське видання Партицького* і та ноншалансія, з якою було зроблено празьке видання* по свідоцтву Драгоманова (Листи до Ів. Франка, II, ст. 176—178*). Невважаючи на деякі пізніші спроби, такі як Конисього «Проба хронологічного влаштування Шевченкових творів»*, як інтересні, та з зовсім неважним і неповним апаратом роблені проби М. Кр-ського та Романчука*, ся праця лишалася безплідною і безгрунтовою власне задля браку і недоступності перших джерел. В. Доманицькому припала честь доконати сієї праці з поручення громади*, що отворила йому приватні архіви та музеї і уможливила доконання важного діла. Ніякий з наших поетів не домагався сього діла більше від Шевченка, що — здавалося донедавна — мало дбав про зверхню форму своїх творів, кидав їх, так сказати, на вітер, роздавав знайомим і позволяв робити в них різні самовільні зміни та поправки чужими руками. Тепер, по виданні праці В. Доманицького, ми переконуємося, що всі ті догади і докори були безпідставні, що Шевченко іноді аж надміру педантично дбав не лише за композицію, але також за зверхню форму своїх поезій, незліченні уступи в них переробляв, шліфував та вигладжував не згірше самого Пушкіна. Тепер, по доконанні хронологічного впоряд-

кування його творів, ми можемо докладно заглядати в робітню його духу, слідити могутні хвилі його творчої сили від кінця 1844 до марта 1847 р. і ступневий їх упадок і новий зріст у пізніших часах неволі та освободження. Праця В. Доманицького видобула на світ значну масу невідомого досі рукописного матеріалу, використала в значній мірі друкований матеріал і дала нам можність пізнати Шевченка такого, яким він був, з ясною, а вічно неспокійною і невичерпано творчою душею. Щодо самого виконання задачі, то В. Доманицький ужив найкращого методу, обробляючи кожний твір відповідно до хронологічної канви його написання, передивляючи його видання і нотуючи їх відміни і навіть дрібні помилки.

Висловлюючи повну пошану для праці й запалу, який вніс до неї В. Доманицький, не можемо ощадити йому одного докору: легкодушного довір'я, з яким він оперся на зовсім невірних інформаціях, яких достарчив йому д. Романчук щодо деяких публікацій Шевченкового тексту. Ті інформації доторкаються поезій «Чигирин», «Кавказ», «Холодний яр» і подобають на якусь злобну містифікацію, якої мотивів я не берусь зрозуміти. Той же Романчук подав В. Доманицькому хибні варіанти також з інших Шевченкових творів, друкованих у «Вечерницях», як ось у «Русалці». Справді, годі збагнути, як воно се зроблено.

Можна би ще закинути В. Доманицькому, що при початку «Кобзаря» замало звертав уваги на першодруки, а більше на так зв[аний] «Чигиринський Кобзар», що зовсім не заслугує на таку ласку*. Там, де автор обертається на грунті відомих і приступних йому матеріалів, праця виходить бездоганною і заслугує на всяке признання.

ІВАН ТОБІЛЕВИЧ (КАРПЕНКО-КАРИЙ)

І знов наше письменство понесло велику страту. Д[ня] 2 (15) IX б[іжучого] р[оку] вмер у Берліні від тяжкої недуги Іван Карпович Тобілевич, широко відомий під своїм артистичним і літературним прозвищем Карпенко-Карий. Чим він був для України, для розвою її громадського та духового життя, се відчуває кождий, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би лише читав його твори; се зрозуміє кождий, хто знає, що він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому щодо ширини і багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистрої обсервації життя та ясного і широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов'янських народів. І се становище буде ще ясніше, коли згадаємо головні дати його життя, що мов умисне зразу стелилися в напрямі, який, здавалося, повинен був вести його куди хочете, лише не до артистичної та літературної кар'єри.

Нагадаємо головні риси його біографії. Іван Карпович був селянського роду, із селян-чиншовиків, що вдержувався із арендування панських земель. Невважаючи на важкі обставини сього життя, Карпо Тобілевич не лише добився того, що під старість здужав заснувати власне родинне гніздо і набути на власність досить значний шматок землі, але надто здужав дати зовсім значну як на свій стан освіту всім членам своєї сім'ї, які всі, на диво, вдалися талановиті. Правда, найстарший син Іван не міг кінчити ніякої вищої школи, крім повітового училища (по-нашому відповідного до виділової шк[оли]) у Бобринці,

но чім убожество змусило його вступити в урядову службу, зразу до магістрату в тім самім Бобринці, де канцелярійна служба звела його з пізнішим товаришем Марком Кропивницьким, а потім до поліції в Єлисаветграді. Важка се була служба і гіркий хліб; Тобілевичу приходилось багато терпіти і важко боротися серед тої атмосфери корупції та безправства, в якій живе й обертається російська поліція. І він не видержав до кінця. Він не крився зі своїми вільнодумними та гуманними поглядами, наробив собі за те немало ворогів серед своїх службових товаришів і скінчив нарешті тим, що наслідком різних доносів його усунено з урядової служби.

Та тут його виручила досить несподівана пригода. Як відомо, 1881 р. з дозволу Лоріс-Мелікова* почалися на Україні театральні вистави в українській мові, старий український репертуар почав відновлятися оригінальними творами Марка Кропивницького, а 1883 провід новозложеної української трупи обняв М. Старицький, який запросив до неї також Івана Тобілевича, знаного вже в досить широкім крузі з аматорських вистав у Бобринці та Єлисаветграді. Та йому довелося недовго бути в тій трупі. Наслідком його увільнення від служби в поліції явилося дисциплінарне слідство, а дальшим наслідком того слідства була заборона йому виступати на сцені, грозила перспектива висилки в «не столь отдаленные места», яка лише завдяки протекції перемінилася в наказ примусового і безвиїзного оселення в м. Новочеркаську в землі Війська Донського. Тут він прожив три роки, займаючися переплетом книг та укладаючи свої перші драматичні твори. Відси по скасуванні заборони вибрався до свого батька і пробув ще 5 літ, занятий селянською працею та придивляючися зблизька до народного життя. «Ся незамінима школа для вивчення народного життя дала Івану Карповичу аж надто багато. Тій школі ми, може, завдячуємо те, що в літературних творах і в сценічних креаціях І. К. бачимо не видумані, шаблоново зложені, а живі, колоритні типи»[1].

Тут же, в тій твердій життєвій школі, серед рідних степів почалася також драматична творчість Івана Карповича. Почувши себе покликаним для рідної сцени, він почав дбати поперед усього про збагачення її репертуару

[1] «Корифеи украинской сцены». Киев, 1901, стор. 75.

і відтепер правильно постачав щороку одну або дві драми. Його техніка, завсігди проста і подиктована самою натурою представлених у ній життєвих фактів, з часом під впливом театральної практики набирає ширини й концентрації; його талант плодить чимраз кращі цвіти і не виявляє ніде так частої у інших авторів утоми. Він міцно держиться рідного грунту, розбирає в своїх драмах насущні потреби й вищі духовні інтереси українського села в сучасну добу і в минувшині. Цензурна заборона, що не допускала на українську сцену інтелігентів і змушувала письменника обертатися виключно в селянській сфері, та заборона, що стількох українських драморобів звела на пусті шаблони, на пережовування все тих самих мотивів кохання, співів, танців та пиття горілки, була для Івана Карповича принукою до заглиблення в душу народу, до зусильної обсервації найрізніших сторін народного життя, розкривала перед ним щораз інші, щораз ширші перспективи того життя і надавала кожній його драмі більший, пекучий інтерес.

Свою творчість розпочав Тобілевич драмою «Бурлака», написаною 1883 р. в Єлисаветграді. Всім пам'ятна та драма з театральних вистав, сей образ могутнього народного борця, що твердо і з нараженням своєї особи стоїть за правду, против визиску і кривди з боку всякої старшини. Всім пам'ятний також скандальний. присуд галицького театрального жюрі*, яким надгороджено одну зовсім недоладну п'єсу і одну переробку, а усунено між речі, не варті премії, талановиту і наскрізь оригінальну креацію Тобілевича. Написана в Новочеркаську 1884 р. «Бондарівна» була першою його екскурсією на полі історичної драми. Автор позволив собі з основою драми, відомою народною піснею, обернутися зовсім свобідно, переніс акцію з кінця XVIII на середину XVII в., намалював старосту й Герцеля зовсім фантастичними та невірними рисами, та зате в фігурах Бондаря, Тетяни та запорожця Тараса дав гарні, індивідуально забарвлені типи. В р. 1885 постає в тім же Новочеркаську комедія «Розумний і дурень». І знов контраст між практично-розумним чоловіком і його братом-ідеалістом. Малюнок взагалі досить блідий, композиція зовсім примітивна. Зате той самий рік дав нам майстерний твір, драму у п'яти діях «Наймичка», з такими типами, як Василь Микитович Цокуль та наймичка Харитина, незабутніми для кождого, хто бачив їх на сцені.

Дальшого, 1886 року був у тім же Новочеркаську написаний «Мартин Боруля», одна з найкращих українських комедій, та глибоко трагічна історія «Безталанна», малюнок родинного безладдя в селянській хаті.

Заняття театром викликали довшу паузу в драматичній творчості Тобілевича; аж 1890 р. він знов обізвався і знов прегарною комедією «Сто тисяч» з безсмертними типами Герасима Калитки та Бонавентури Копача. В хуторі Надеждовці*, там же, де й попередня п'єса, була написана 1892 р. «Батькова казка, гріх і покаяння», драма в 5 діях, знов образ родинного розладу з добрим кінцем, узятий із життя панських двораків. В р. 1893 в тій же Надеждовці був написаний «Паливода XVIII століття», жарт в 4 діях, оснований на забавних анекдотах про пана Каньовського*, твір, не продуманий основно, та все-таки досить сценічний.

Остатні роки життя Карпенка-Карого, починаючи 1897 роком, дали нам ще дев'ять драм, на жаль, не датованих, у яких автор осягає вершини розвою свого таланту, та деколи виявляє також сліди вичерпання і занепаду. На першім місці стоїть тут драма «Понад Дніпром», у якій влучно і з великою симпатією схарактеризовано той артільний рух між лівобережним селянством, який узявся був пропагувати д. Василь Левитський*, а контрастом того руху, пройнятого гуманними ідеями і при тім дуже корисного для життя й економічного стану зубожілого та темного селянства, являється, з одного боку, еміграція селян на оренбурзькі степи або аж на Зелений Клин, себто в Уссурійський край, а з другого боку, малюнок сільських дуків — кулаків, що всею силою свого галапасного нутра, всякими брехнями та безглуздими лайками реагують проти немилого їм артільного руху. Характерно і те, що репрезентант уряду, волосний старшина, переконавшися власними очима про корупцію і брехливість тих сільських дукарів, стає по стороні артільного руху. Центром драми являється Мирон Серпокрил, син заможного селянина Павла, чоловік високоінтелігентний і пройнятий глибокою любов'ю до селянства та жалощами до його занепаду, який покидає своє урядове становище і йде на село, щоб рятувати те селянство власним поученням і прикладом. Йому доводиться ламати перші льоди в власній сім'ї, бо батько, чуючи безвихідне положення в наскрізь здеморалізованій селянській сфері, рветься

емігрувати в Оренбурщину, де йому всміхається перспектива 100 десятин на власність і необмеженої волі на непроглядних степах. Конфлікт між батьком і сином вибухає зараз при їх першій стрічі в такій острій формі, що батько готов прогнати сина з хати. Остаточно драма кінчиться повною побідою Мирона: він здобуває собі прихильність і довір'я біднішого селянства, засновує артіль, що швидко починає розвиватися, вчить селян і селянок грамоти і взагалі проявляє таку кипучу і невтомну діяльність, що вона по короткім часі вичерпує його сили і доводить його до смерті. Пізніше автор доробив інший кінець, у якім Мирон доживає повного тріумфу: його батько вертає з Оренбурщини зруйнований і знаходить підпору і заспокоєння в тій самій артілі, на яку зразу ворогував так завзято, а Мирон жениться з дівчиною-селянкою, якій сам дав освіту і в якій розбудив для себе ентузіастичну любов. Се найкраща, найідеальніша драма Карпенка-Карого, в якій поза стрічками вичитуємо науку всій радикальній частині російської суспільності, в який спосіб треба б починати її високим почуттям диктоване, але ніякою підготовкою не скріплене трагічне «хождение в народ».

Грандіозну по своїм замислі й по майже бездоганнім обробленні картину великого промисловця і глитая з селян з його могутніми впливами і чисто селянською вдачею дає нам Карпенко-Карий у своїй дальшій драмі «Хазяїн». Постать Терентія Гавриловича Пузиря, представлена на фактичній основі українського мільйонера-мужика Харитоненка і його окруження, змальована більш епічним, ніж драматичним стилем. Та проте майстерна драматична техніка надає тій драмі велику сценічну вартість і запевняє їй довговічність на сцені. Обік Пузиря змальовано майстерно людей його окруження, такого Финогена та Ліхтаренка, а на фігурі Золотницького, родовитого і багатого пана, автор подав різкий контраст між давнім панством і новою плутократією.

Поривання Карпенка-Карого в історичну сферу, не дуже добре знайому йому, довело його до написання після «Хазяїна» зовсім слабої драми в XVII в. «Лиха іскра поле спалить і сама щезне». Драма породжена більше жорстокою фантазією, ніж артистичним почуттям, робить дуже прикре враження і належить до поронених творів нашого великого драматурга.

Та слідом за сим ідуть два твори, з яких один малює недавно минуле чумацтво, важний і характерний об'яв українського народного промислу («Чумаки»), на тлі чудової галереї щиро народних типів, таких як Настя, що не любить сварки, а всякими брехнями та видумками старається заводити її в своїм найближчім околі, як баба Бушля і два мандровані дяки-пиворізи, Шкварковський і Мичковський, комічні два Аякси української комедії. Другий твір, гідний стати у ряді архітворів нашої літератури, се «Сава Чалий», трагедія з XVIII в., основана на часах занепаду і хитання українського національного почуття, трагедія перевертня, що для особистої користі йде на службу до ворогів і наслідком натуральної реакції здорових останків національного життя гине в хвилі, коли його зрадницькі плани, здавалося, були близькі здійснення. Невважаючи на історичний колорит, сим разом ухоплений автором дуже добре, драма мала велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства, і покотилася по театральних дошках як могутня проповідь повороту ренегатів до служіння своєму рідному народові і його кровним інтересам.

Прецікава і високодраматична картина «Підпанки» малює остатні часи кріпацтва і панський двір як центр страшної деморалізації та самоволі. Пан сам не виступає на сцені, а тільки його двораки та селяни, але проте роль пана і його власті над людськими душами й їх честю та сумлінням змальована глибоко правдивими і влучними рисами. Подія розвивається надзвичайно живо і драматично.

Ще раз потягло Карпенка в історію XVII віку, в часи ославленої руїни, і плодом його студій явилася прекрасна трагедія «Гандзя», символіка України, шарпаної з усіх боків і доведеної тими, що її люблять, на край погибелі. Невважаючи на деякі хиби композиції, драма робить велике враження.

Дві остатні п'єси Карпенка, «Суєта» і «Житейське море», мають в значній мірі автобіографічний характер. Автор малює в одній драмі сім'ю багатого селянина, якого діти подоходили значної освіти, деякі дійшли до поважних становищ і всі, крім найстаршого Карпа, відбилися від села. Дія драми показує нам ту сім'ю, зібрану під час ферій у батьковім домі. Три перші дії — верх артистичної досконалості в композиції і переведенні теми, зате четверта сходиться до ступеня немудрої карикатури, нагадує

Цеглинського* «Тата на заручинах» і псує враження цілості. Драма «Житейське море» далеко слабша і показує значний упадок артистичних сил автора.

Та проте цілість драматичної творчості Карпенка-Карого наповняє нас почуттям подиву для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКИЙ АРХІВ, Т. III. МАТЕРІАЛИ Й ЗАМІТКИ ДО ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ РУСІ В 1830 ТА 1840 рр.

У Львові, 1907, 8-ка, стор. XVII+30 р. +304+4 ненумеровані

Отсей том, виданий молодим робітником на полі нашої літературної історії, Михайлом Тершаківцем, містить на переді його орієтаційну розвідку «Короткий огляд національних та політично-суспільних течій в Галицькій та Угорській Русі» перед 1848 роком. Автор зупиняється головно на процесі систематичного душення з боку австрійського уряду та духовної власті всіх хоч би найдрібніших об'явів руської національної свідомості та вільнішої думки. У тім процесі грали визначну роль і цензура (на її чолі стояв відомий талановитий славіст, а при тім доктринер Копітар*), і митрополит Михайло Левицький*, той злий дух у історії нашого народного розвою, прототип реакціонера і урядового агента, не говорячи вже про підрядні органи поліції, що з нечуваним завзяттям, опираючися на шпіонстві і на доносах, слідили і душили кожну живішу іскорку серед нашої суспільності. На основі пошукувань у віденських архівах і львівських рукописних збірках подає д. Тершаковець багатий рукописний документальний матеріал, у якім освітлено і вияснено ось які моменти того нашого мартирологія: долю Шашкевичевої збірки «Зоря»*, долю «Ruskogo wesila» Лозинського*, так званий «Сенат»*, русько-польську організацію «ученик» серед перемиської гімназіальної та теологічної молоді, процес Маркіана Шашкевича*, долю польсько-руського «Towarzystwa starożytnosci halicyjskich»*, на якого чолі стояв пізніший польський історик К. Шайноха, рух руських теологів у Відні, революційно-польські конспірації в гр[еко]-к[атолицькій] семінарії у Львові з їх епізодами вроді денунціації попа Дезідерія Гречанського, конфіскату «Русалки Дністрової»*, друкованої в Буді на

Угорщині, і заборону Гарасевичевих «Annales Ecclesiae Ruthenae», і дальший ряд конфіскат та заборон різнородних книжок, починаючи від букварів, а кінчаючи поважними історичними та теологічними працями. Надто подано тут деякі невідомі досі праці літературні з тих часів, прим., сільветку і віршовані твори Йосифа Бляйма*, недрукований «Другий лист про руське письменство» Йосифа Севцького*, не числячи про різні твори, яких усякий слід загинув. Словом, де досі бачили ми лише розрізнені важніші факти, мов вершки гір, заволочені мрякою, тепер після публікації д. Тершаківця, хоч як далекої ще від вичерпання всього нагромадженого для тих часів архівного матеріалу, бачимо цілу генерацію живих людей, то повних ідеалістичних, високих змагань, то заражених моральною гнилизною часу, бачимо безрезультатні змагання одних і щасливі випадки, що помагають іншим доходити до певних результатів,— бачимо барвисту течійку нашого культурного і літературного життя на протязі звиш 10 літ минулого століття. При тій нагоді захопив Тершаковець ще жменю матеріалів до історії тогочасної Угорської Русі, за які історик сеї частини нашої землі також буде йому вдячний.

В. ЩУРАТ.
ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Накладом М. Петрицького. Львів, 1907, 16-го, стор. 77

Ось нарешті книжечка галицьких віршів, про які можна говорити серйозно як про витвір дійсної духової, творчої праці. Автор мав щасливий помисл: брати поодинокі моменти чи то з джерела нашої історії, чи з творів нашого старого письменства і оживлювати їх новим словом, у новій поетичній формі. І справді, те, що вибрав і обробив, заслугує на повне признання, жаль лише, що дав так мало — всього п'ятнадцять маленьких, немов моментальних фотографій з різних часів нашого історичного розвою. Починається високопоетичною характеристикою Бояна, основаною на першій главі «Слова о полку Ігоревім», далі йде легенда про св. Андрія на Київських горах, де ширше розвито лише літописне пророцтво апостола і момент благословення української землі. Автор кінчить лапідарними словами, повними віри в будуще:

Благословенная давно
Цвісти ще мусиш, Україно.

В фігурі Святослава* в третім образку дає нам автор на основі літопису образок князя-героя, якого греки підвели до війни зі слабою силою, а потім обступили величезним військом, а він, проте, розбив їх. Для характеристики способу вислову нашого автора наводжу стилізовану ним промову Святослава до русинів у хвилі небезпеки:

Бачить князь тривогу
Серед війська мого:
«Браття, хоче хто втікати,
Не держу нікого».
«Та втекти нікуди,
Греки стали всюди!
Вражі стріли б'ють у плечі

Ліпше, ніж у груди».
«Воля чи неволя,
Не втекти нам з поля;
Соромом себе покрити —
Незавидна доля!»
«А коли поляжем
Під напором вражим,
То вітчині у спадщині
Славу перекажем».

У четвертім образку лунає до нас могутнє, хоч книжне слово митрополита Іларіона в похвалу пам'яті Володимира.

Хвалять всі землі, всі народи
Своїх подвижників віддавна...
Хвалім же й ми! У наші годи
Русь теж подвижниками славна.

Автор при кінці вірно зазначує, що слово Іларіона «лунає аж понині»; воно справді один із найкращих творів староруського письменства і не перестало й досі промовляти нам до душі й серця.

З «Паломника» руського монаха Данила виймає д. Щурат той зворушливо простий і гарний уступ, де Данило просить єрусалимського князя Балдвіна:

Позволь мені поставити над ним

(себто над гробом Христовим)

Своє кадило з маслом дорогим.
Нехай засяє у Христових ніг
За всіх князів, за всіх братів моїх.

В мініатюрці про Ярослава Осмомисла автор знов перефразує прегарні слова «Слова о полку Ігоревім» з покликом до галицького князя і, вказуючи на «надвислянського ворога», що в ту пору не смів би був мірятися з грізним галицьким князем, запитує:

Чому не встав так хоробро, як нині,
Чому не стряс він шумно булавою?
Не ляг би княжий Галич у руїні,
Не спав би він, сповитий жидовою.

Історіософія цих рядків видається мені трохи натягнена. Чи тільки один Галич постигла така доля? Чи від Осмомисла залежали пізніші події? Та й чи в тій «жидові» головне лихо наших часів?

Слабшим видається мені віршик «Данило в Чехії». Коротка цитата із Волинсько-Галицького літопису* про те, що «Герборт прислав Данилові меч* і покорення своє», а папські посли були в Кракові і принесли для нього корону і «сан королівства», автор не обробив на живу, пластичну картину, а остатня строфа:

Навіть папа з Риму
Шле ему корону,
Вчувши, що як б'є Данило,
То б'є без пардону,—

се історична наївність, якої краще б не бачити в такій серйозній книжечці. Так само невикінченим, непластичним видається мені віршик про Антонія Печерського*, якого вся сіль у тім, що Антоній випросив у бога росу. Не пояснено ближче, що се за роса, яке її значення, а ідентифікування її з «урожайними днями» противиться текстові, де говориться про росу як знак, де має стояти церков, на взір відомого біблійного «руна орошеного» Гедеона.

Занадто коротко і з полемічною інтенцією обробив автор також Грюнвальдську битву, підносячи в ній той момент, коли татари втекли, Литва подалася, русини йшли на явну смерть, а Ягайло* слухав «лиш» і не пускав польського війська до бою. В правдиво епічнім тоні з сього можна би зробити дуже ефектовну картину, яка промовляла би сама за себе далеко сильніше, ніж полемічні рефлексії про «варшавського скальда» Сенкевича*. З монографії Антоновича про литовсько-руські відносини* винив автор момент, коли Свидригайло* арештував короля Ягайла за те, що ляхи забрали Поділля, і держав його, доки Ягайло не відкликав ляхів. Момент інтересний і оброблений живо.

Гарно також схоплений момент смерті Івана Підкови* на львівськім ринку; шкода, що й тут автор обмежився лиш натяком на те, що в хвилі його смерті завалився дах на одній части ратуші — нагода для поета до символічного толкування факту. Не зовсім вдатним видається мені також «Похід на Жовті Води». Стичка козаків з ляхами на Жовтих Водах була майже припадкова; поклик до походу на Жовті Води, який вкладає автор невідомо кому в уста, і аргументація того походу — мало історичні і не характеризують тодішніх відносин. Чому автор не

взяв темою от хоч би зазивний лист Хмельницького, а тільки слова короля Владислава*, з яких у тексті свого вірша не робить ніякого ужитку.

Найширше оброблений епізод «Отаман Сірко»*, оснований на оповіданні окпичка про Сірків напад на Крим і про вимордування трьох тисяч «тум», тобто християн, роджених у Криму від невільників, які воліли вертати до Криму, ніж іти з козаками на Україну. Оповідання перероблене дуже гарно і добре характеризує Сірка, у якого обік лицарського завзяття в душі глибоке почуття гуманності; він плаче над трупами помордованих тум, бере на себе той гріх, але почуває, що їх поворот у Крим збільшив би татарську силу, і тому він мусив веліти вимордувати їх.

Гарний також коротенький вірш «Посів пана Чарнецького» про відоме спалення Чарнецьким костей Хмельницького в Суботові. Д[обродій] Щурат уявляє ті кості як сім'я, що виростає житом на Україні і наповняє українців Богдановим духом.

Тему до остатнього віршика «У волинській тихій стороні» дала д. Щуратові козацька кобза, яку він бачив десь на Волині, завішену на стіні сільської церкви.

У волинській тихій стороні
В церкві кобза висить на стіні;
Сотню літ вже висить сумно,
Мов не кобза, але трумно —
Встаньте з трумна давніїї пісні!

Отсим меланхолійним акордом кінчиться нова збірочка д. Щурата. Загалом вона робить корисне враження і будить бажання побачити якнайшвидше дальшу серію подібних образків.

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ. ТОМ IX

Львів, 1907, 8-ка, стор. XXIII+144+2. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу.

Матеріали з полудневої Київщини зібрав Мр. Гр., обробив д-р Зенон Кузеля. У Львові, 1907, накладом Наукового товариства імені Шевченка

Отсе другий том многоцінних матеріалів про дитину, зібраних д. Мр. Г.— і впорядкованих д-ром Кузелею. Сей том обіймає дитяче життя від першого року аж до того часу, коли діти перестають бути дітьми. На гарний і незвичайно живо та різносторонньо змальований образ того дітського віку складається 108 оповідань, списаних із уст народу одної невеличкої околиці. Ті оповідання декуди, прим., нарікання на прибуток дітей, на їх дармоїдство і на видатки, яких на них треба б поносити, а для яких у бідних родичів немає засобів, факти прогонювання, вивоження, вмисного гублення дітей родичами роблять важке враження як ілюстрації того важкого економічного занепаду, під якого вагою стогне й мучиться теперішнє українське село. Та проте в оповіданнях українських селян про дітей скрізь видно велику ніжність чуття і пильну увагу до найдрібніших відрухів їх молодої душі. Все те, не говорячи про розкішну мову, надає матеріалові д. Мр. Г. велику наукову і літературну стійність. Редакційна праця д-ра Кузелі лежала в тім, щоб систематизувати матеріал, додавати близьке до близького і таким робом утворити з розрізнених, хоч по одній системі писаних записок одну органічну цілість. До того додав редактор, один із урядників Віденської університетської бібліотеки дуже цінний речевий і бібліографічний образ новочасних студій про дитину (пайдологію) і новочасних праць на користь якнайкращого виховання дітей.

ПРИЧИНОК ДО СТУДІЙ НАД ОСТРОЗЬКОЮ БІБЛІЄЮ

Як відомо, заходами князя Костянтина Острозького видана була 1580—1581 р. в Острозі перша повна Біблія в перекладі на церковнослов'янську мову. До того часу не мав православний слов'янський світ повного перекладу Біблії. Щоправда, ще від часу Кирила і Мефодія були перекладані поодинокі біблійні книги, деякі навіть по кілька разів (Псалтир, чотири Євангелія, апостольські Діяння, П'ятикнижжя), маємо відомості не лише такі, що, прим., Мефодій переклав у остатніх роках свого життя всі біблійні і богослужебні книги, крім Маккавейських — відомість, очевидно, пересадна вже хоч би тому, що пізніші звістки, прим., грецьке житіє Клима Велицького, говорять виразно про працю пізніших робітників над перекладанням поодиноких богослужебних книг[1] — але маємо зовсім певні відомості про те, що в старій Русі були відомі і переписувані такі книги, як П'ятикнижжя та повна збірка старозавітних пророків у пізніших, болгарських та староруських перекладах.

Але про повний переклад усіх біблійних книг Старого і Нового завіту на церковнослов'янську мову не маємо ніякої відомості; навпаки, коли 1499 р. новгородський єпископ Геннадій задумав зложити першу повну збірку книг св. письма, то, невважаючи на всі свої старання, не міг віднайти всіх перекладів і деякі книги, а власне дві Параліпоменон, три Ездри, книги Товії, Юдити, Премудрості Соломонової і дві Маккавейські — прийшлося перекладати з латинської Вульгати. Чому власне з латинського? Можливо, що в Новгороді не було грецького тексту Біблії; можливо також, що не було доброго перекла-

[1] Fr. Miklosich. Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum graece. Vindobonae, 1847, стор. XXI і 31.

дача, як догадуються Горський* і Невоструєв*[1], та не забуваймо, що одна з тих книг, а власне т[ак] зв[ана] третя книга Ездри, зовсім не заховалася в грецькій мові. Та й для перекладу з латинського в Новгороді не було доброго перекладача, так що в тексті полишено скрізь незрозумілі перекладачеві слова неперекладені, в багатьох місцях перекладач не розумів оригіналу і давав йому зовсім інше значення або пропускав те, що було йому темне. То ж коли для видання своєї повної Біблії кн[язь] Острозький звернувся до Новгорода і дістав відтам Геннадієву копію, що острозькі редактори мусили скрізь поправляти той текст, порівнюючи його де з грецьким, а де з латинським[2].

До старозавітних книг, яких церковнослов'янського перекладу не міг віднайти єпископ Геннадій і які велів з латинської мови перекласти на церковну, належить також т[ак] зв[ана] третя книга Ездри, поміщена в першій пагінації[3] Острозької біблії зараз по т[ак] зв[аній] другій книзі Ездри, на картках 92—105. Про сю книгу та її переклад хотів би я сказати дещо докладніше, раз тому, що Острозька біблія з огляду на свою редакцію і свої джерела не дождалася ще детального досліду понад те, що зробили Горський і Невоструєв,— а для отсеї книги спеціально вони не зробили майже нічого, пор. короткі згадки про неї — «Описание», I, стор. 44 та 53 — а по-друге, тому, що випадок дав мені в руки невеличкий рукописний матеріал, що може кинути деяке світло на історію тої Біблії, а спеціально на історію перекладу т[ак] зв[аної] третьої книги Ездри на нашій території.

Як відомо, заходить у старозавітнім каноні значне баламутство щодо числа і порядку поміщених у ньому

[1] А. Горский и К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел первый. Священное писание, Москва, 1855, стор. VII, VIII.

[2] В передмові до Острозької біблії про все те нема згадки. В очах польського уряду зносини з Новгородом навіть у такій справі вже були б політикою. Автор другої передмови (перша від імені самого князя, друга не підписана, а третя, віршована, Герасима Смотрицького*) автор каже, що про деталі того видання сказати «ни умѣю, ниже дерзаю».

[3] Як відомо, Острозька біблія, хоч творить один том, має, одначе, аж п'ять окремих пагінацій, із яких перша обіймає 276, друга 180, третя 30, четверта 56, а п'ята 78 карток, пор. Карамаев. Описание славяно-русских книг, т. 1, с. 1491 по 1652 г. С.-Петербург, 1883, стор. 213.

книг. Гебрейський канон не має цілого ряду книг, що зберігалися лише в грецькій мові, а грецька Біблія також у многім не згоджується з латинською. І так у многих екземплярах латинської Вульгати числиться аж п'ять книг Ездри, хоча грецька І кн. Ездри і кн. Неемії почислені там за одну; власне, та книга, що в грецькій Біблії називається III кн. Ездри, в деяких латинських рукописах розірвана на троє, так що І Ездри і Неем[ії] фігурує там як І Ездри, дві перші глави з грецької III Ездри мають титул II Ездри, грецька II Ездри має титул III Ездри, грецька III Ездри гл. III—XIV має титул IV Ездри, а остатні дві глави тої ж книги кладуться як V Ездри[1]. Та в інших рукописах Вульгати прилучено оба перші й оба остатні розділи до первісного тексту, і так постала книжка з 16 розділів, дуже перистого змісту, бо розд. І і II, очевидно, походять з-під пера християнина, так само видно християнські впливи в розд. XV і XVI, так що тільки середина, розд. III—XIV може вважатися первісним оригіналом. От із такого-то зложеного тексту доконано наш переклад, тільки що в латинській Вульгаті ся книга називається IV Ездра, і під таким титулом вона відома в науці, коли тим часом острозькі редактори заховали її грецький титул «III Ездри». Оригінал первісної часті (гл. III—XIV) був по всякій правдоподібності написаний старою гебрейською мовою; се виказав берлінський учений-семітист Вельгаузен* пильним порівнянням різних дохованих до нас перекладів, які в деяких фразах робляться зрозумілими аж тоді, коли перекласти їх на гебрейську фразеологію. Цікаво, що ані гебрейський оригінал, ані грецький переклад сеї книги не доховалися до нашого часу; зате дійшли до нас переклади латинський, сірійський, ефіопський, два арабські і вірменський.

Коротка характеристика змісту сеї книги буде тут не від речі. Лишаючи на боці пізніші додатки, розд. I—II і XV—XVI, оглянемо зміст основного тексту, розд. III—XIV. Автор починає запитанням: відки взялося терпіння на землі, і відповідає, що терпіння — наслідок гріха, а гріх має джерело в природній злобі людського серця. Та відки ж узялося зло в людськім серці, коли сам бог сотворив чоловіка? На се питання автор не знаходить відпо-

[1] F. Kautzsch. Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. Tübingen, 1900, II, 332.

віді, та міркування над ним доводить його до розпуки. Він знає, що бажає неможливого, що людський ум не збагне божої волі, і з безвихідного положення бачить лиш один вихід — надію, яку дає йому релігія, що терпіння скінчиться зі смертю чоловіка і що по смерті буде справедливість, заплата добрим і кара злим. Страшне сучасне положення заставляє автора всіма силами душі бажати того кінця; він почуває його близькість, його неминучість, та тут його полошить думка, що той кінець буде карою для грішників, а тих грішників на світі далеко більше, безмірно більше, як праведників. Адже нема в світі безгрішного чоловіка! Значить, кінцевий суд для найбільшої часті людського роду буде початком іще гіршого терпіння, ніж їх дотеперішне життя. І тут показується безвихідність, і автор не знаходить ніякої розв'язки тих болючих загадок, окрім тої одної: Бог милостивий! Краще не думати про нещасних грішників і мати тільки одну певність: Я праведний.

Сучасні теологи зближають хід думок і спосіб розумування автора сеї книги з апостолом Павлом, якого був трохи молодшим сучасником і писав свій твір, як сам каже, 30 літ по зруйнуванні Єрусалима римлянами*. Тільки між ап[остолом] Павлом і автором отсеї книги заходить та важна різниця, що Павло знайшов вихід із своїх душевних мук, здобувшися на рішучий крок — порвати з жидівством і увірити в Христа, коли тим часом наш автор, стоячи на жидівському становищі, губиться в сумнівах і кінчить резигнацією та егоїстичним засклепленням у своїм власнім я. Книга написана з могучим поетичним польотом і подиктована безмежно песимістичним настроєм. Вона складається із сімох візій, у яких автор розмовляє ві сні з ангелом, жалується і нарікає перед ним, та ангел відповідає йому на його нарікання, розбиває його сумніви то аргументами, то оповіданнями та притчами, то алегоричними привидами. Оттим-то літературна вартість книги дуже висока; в часі своєї появи вона мусила зробити немале враження, бо її вплив видно в деяких інших тогочасних творах, прим., у апокрифічнім «Откровенію Варуха», так само в пізнішім християнськім «Откровенію Ездри» та в християнськім також «Откровенію Седраха» (K a u t z s c h, op. cit., стор. 335—352)[1].

[1] Повний текст сеї книги паралельно з перекладом Острозької біблії подано у томі VI «Пам'яток».

В нашім старім письменстві ся книга, можна сказати, не мала ніякого впливу. До кінця XV в. вона була зовсім незвісна вже хоч би для того, що її нема в грецькім каноні. Та й пізніше, по доконанні її перекладу в Новгороді ледве чи хто на Русі цікавився нею, власне, задля недокладності перекладу. Тільки її надрукування в Острозькій біблії звернуло на неї увагу русинів. Варто би було перешукати тодішню полемічну літературу, особливо ту, що оберталася довкола сподіваного антихриста і кінця світу, чи нема в ній відгуків отсеї книги, в якій візії кінця світу, кар на засуджених і блаженства праведників займають центральне місце і в якій у зачатковій формі стрічаємо багато мотивів, що були потім широко розвиті в християнських есхатологічних писаннях (див. про се передмову до четвертого тому моїх «Пам'яток»*). А поки що можу дати один доказ на те, що вже в XVI або в початку XVII в. наша книга зацікавила якогось невідомого нам письменника, що вмістив частину її, а власне гл. XII, в свою рукописну збірку[1].

Про сю збірку можу, щоправда, говорити лише на підставі двох карток, які я три роки тому одержав від д-ра Ол. Сушка*, він одержав їх і, здається, ще кілька карток того рукопису, мабуть, від пок[ійного] о[тця] Аристарха Крижановського; ті інші картки бачив я дуже побіжно, так що не можу навіть сказати, чи вони справді належали до того самого рукопису, що й мої картки, чи ні; знаю лише, що їх зміст був зовсім відмінний — якісь літописні записки. Мої картки вирвані з якоїсь оправної книжечки (з одного, подовжнього краю видно ще круглі дірки від грубих ниток) формату малої вісімки, писані незвичайно дрібним письмом, хоч, мабуть, не одною рукою, письмо на першій стор. і на частині другої далеко дрібніше і блідше, як письмо на решті другої, на третій і четвертій стор. В титулах і початкових буквах ужито кіновар. Кожда сторінка має 40 рядків, на остатній написано пізнішим чорнилом, почерком XIV в. Tantum inveni[2] і якусь неможливу до відчитання плутаницю великих букв. Зміст рукопису ось який:

Стор. 1. Єздри гл. 12. Поч[инається]: и бисть егда гла-

[1] Як доказ цього зацікавлення нижче у першодруку своєї статті Франко подав фотокопію сторінки рукопису збірки невідомого письменника.— *Ред.*

[2] Лише це знайшов *(лат.).*— *Ред.*

голааше лев словеса сіа к орлу ... Кінчиться словами: Тыже еще потрѣпи иных дъній седм, да тебѣ покажеться, что ж видѣно будет вышнему показати тебѣ, и отиде от мене. Ті слова творять 39 зач[ало] дванадцятої глави (пор. Kautzsch, op. cit., стор. 294).

Стор. 2. Слово от с[вя]тѣи троицы святаго Григоріа єпископа нисійскаго (писано кіноваром). Поч[инається]: По нас єсть разумѣти, єже о нас, ибо ветхый и новый завѣт єдинаго бога проповѣдает купно с словом и духом. Кінчиться на тій самій стороні: и єсть же троица єдинодушная отець и сынь и святыє духь.

Стор. 2—3. И се о святѣй троици и о явленіи у три лица. Поч[инається]: пръвоє приведе богь от небытія в бытіе. От невидимых видимая. И от несущих сущая. И от неразумных разумная. И от несъставных съставная. ис тмы свѣт и нарече свѣт день ... Кінчиться на стор. четвертій: и завѣщаніе пріемь. Святаго духа от отца излія. Егоже вы нынь видите и слышите.

Стор. 4. (пис[ано] кіноваром): и святым Кириль глаголеть в посланіе, єгда посла ко Іоанну антіохійскому глаголет ... Кінчиться: нѣсть туждь и сына по существенному.

Стор. 4 (пис[ано] кіноваром): глаголеть бо Григоріе ниский єпископь от богоразумія .... Кінчиться: и увѣрить яко исходноє єдинствѣє (sic!) от отця єдиного исходить.

Стор. 4 (пис[ано] кіноваром): глаголеть во великый Афанасіе: Иже убо глаголеть, яко дуну, рече, ученикомъ своим Христос ... Кінчиться: и почіет на нем седмь духов, сирѣчь седмь даров духовныхъ».

Стор. 4 (пис[ано] коноваром): Григорій богословь глаголеть в словѣ на богоявленіе єму же начало пакы мои ... (пару слів нечітких). Отець єсть безначалень нѣсть убо ни от ... (На тім рукопис уривається).

Вже з сього реєстрика змісту можемо догадатися, що автор збірника цікавився абстрактними, вищими питаннями догматичної теології, св. Трійцею і відносинами божеських осіб взаємно до себе. Се, певно, довело його й до т[ак] зв[аної] третьої книги Ездри, з якої він переписав собі неповну 12-ту главу. Разуміється, як переписав, то вже ж не відки, як із тої самої Острозької біблії, бо про інший переклад сеї книги на церковнослов'янську мову не знаємо нічого. Та все-таки попробуймо детально порівняти текст нашої копії з текстом Острозької біблії!

Єздра глава 12. 1. И бысть егда глаголааше[1] лев словеса сіа к орлу и видѣх.

2. и се, что оста глава й не явища ся чтыры крылѣ, иже к нему пріидоша и въздвигоша ся да царствують. И бысть царство их скудно и млъвы полно.

3. И видѣх се и та не являше ся. И вьсе тѣло орлеє въздмигаше ся[2]. и устраши ся земля зѣло. и азьот мльвы в ужасѣ памяти и от велика страха бдѣх. и рѣх духу моему:

4. се ты подал єси мнѣ то в том, что пытаєши пути вышняго.

5. се еще труден есмь душею и духом моймь изнеможен єсмь зѣло, и мала єсть в мнѣ сила от множества боязни яже устраших ся нощии сея.

6. Нынѣ бо помолю ся вышнему, да мя укрѣпит даже до конца.

7. и рєкох: владыко господи, аще обрѣтох благодать пред очима твоима и аще истинно взыйдет моленій мое пред лицем твоим.

8. въскрѣпи мя и яви мнѣ рабу твоєму толкованіе и разлученіе видѣенія грозного того, и сполнѣише утешити душу мою.

9. достойно бо мене имѣль єси показати мнѣ времена послѣдняя. И рече к мнѣ:

10. се єсть тлъкованіе видѣнія сего.

11. Орла яже видѣл єси въсходяща от моря, то єсть царство что видѣно єсть в видѣній Даніила пророка[3] брата твоего.

12. но нѣсть ему протлъковано, яже аз нынѣ тебѣ протолъкую.

13. Се дъны пріидуть и въстанет царство на земли. и будет боязни вящши всѣм царствомь иже быша прежде єго.

14. царствуют же в нем цар 12. єдин по єдиному.

15. иже вторыи начнеть царствовати и той въздрьжит наипаче время на дванадесяте.

16. сія єсть толкованіе 12. крыл иже видѣл єси.

17. И яже слишал єси глас иже глаголаи быть не от главы єго исходящь. но от средины тѣла єго.

---

[1] Остр. глаголаше.
[2] Остр. въж'жигаше ся.
[3] Остр. vac.

18. се єсть толкованіе, яко посль времене царства того родят ся рвенія не мала. и погыбнет яко да падет. и не падет тогда но паки положит ся в свое начало.

19. а яко видѣль єси подкрылець осмь съвъкупляющи крылѣ свой.

20. сія єсть тлъкованія: въскреснут в том осмь царей их же будуть времена легчаиша и лѣта скоро званыи. двоє бо от тѣх родят ся.

21. приближающи ж времени пол четыре. съхранят ся в время. єгда приближати ся начнет время єго да скончает ся, двоє бо на концы съдръжат ся.

22. И яко видъл єси три глава покояща.

23. се єсть тлъкованіе: въ послѣдніи єго въздвигнет вышній три царства и призовет в не многа, и господуют землею.

24. и иже обитают в ней с трудом многым на въсѣх яже быша пред сим, сего ради тоти звани сут главы орли.

25. сіи бо будуть иже преглавлять нечстивых єго. и съвръшат послѣдняя єго.

26. И яко видѣл єси главу болшую не являющу ся се єсть тлъкованіе єго: як єдин от них на одрѣ своємь умрет и восмученіем.

27. яже двоє иже приспѣвают меч их поясть.

28. єдин бо меч поясть иже с ним, но бо ту меч на послѣдок падет.

29. яко видѣл єси двоє подкрылія въсходящи на главы иже єсть одесную страну.

30. се єсть тоъкованіе: си сут иже съдръжал вышній в конець своих. То єсть царство скудное и скрѣбеи плъно.

31. и яко видѣл єси лва коего от лѣса възвудяща и рычуща и глаголюща к орлу и обличающий єго и неправды того по всѣх словесех єго, яко слышал єси.

32. се єсть вѣтрь єгоже съдръжал вышній в конци к ним. и нечестивых их обличит тѣх и отрясет пред тѣми лести их.

33. поставит бо их на судѣ живы. и будет єгда обличити их тогда покажеть их.

34. иже останок людіи моих избавит с бѣдою. иже съхранени сут на концих моих и ублажить их. доколѣж не пріидет конец дъни суднаго. о коем же глаголах тебѣ от начала.

35. Сеи сонь что видѣл єси и сія тлъкованія.

36. ты бо сам достоин был єси знати таину вышняго.

37. Того бо ради пиши вся та в книгу иже видѣл еси. и постави ея в мѣсто съхранно.

38. и учиши ея мудрым от людіи твоих, их же сердце вѣси мощи пріати и дръжати тайну сію.

39. Ты же еще потръпи иных дъніи седмь, да тебѣ покажеть ся что же видѣно будет вышнему показати тебѣ.

40. и отиде от мене.

Якби не був перед нами безсумнівний факт, що текст III кн. Ездри в Острозькій біблії був надрукований із новгородського рукопису, редагованого для друку в Острозі, і що про якийсь старший наш переклад сеї книги не може бути мови, то порівняння отсього рукописного уривка з друкованим текстом Острозької біблії могло б нас навести на думку, що рукопис заховав нам старшу форму тексту, ніж друк. В рукописі бачимо такі стариннi язикові форми, як *глаголааше* (Остр[озька] глаголаше), *поставит их на судѣ живы* (Остр. живый), *мъвы* (Остр. молвы), *тлъкованіе* (Остр. толкованіе), *протлъковано* (Остр. протолкованно), *въздръжит* (Остр. воздержит), *съвъкупляющи* (Остр. съвокупляющи), *скръбеи* (Остр. скорбеи) і т. ін., хоча виїмково і в Остр. попадаються такі ж старші форми, як *тлъкованіѥ* та *съкръшат*. Можна би бачити старші, бо правильніші, себто до староцерковних ближчі форми в таких явищах, як *вышняго* (Остр. вышнѣго), *въскрѣпи* (Остр. въскрепи), де в Остр. немов видно сліди діалекту. Навіть такі відміни, що виходять поза рамки форм і торкають самого змісту, як наше рукописне «тѣло орлеє възмигаше ся» (Остр. правильно въж'жгаще ся, в ориг[іналі] incendebatur), «исполнѣйше утѣшити» (Остр. утѣшиши, лат. consoleris), «и съвръшат послѣдняя» (Остр. иже совершат, лат. qui perficient), можна би вважати за признак більшої давності рукопису, бо ж переписуючи з друкованого і повторюючи текст слово в слово, тяжче наробити помилок, як переписуючи з писаного, де інтелігентний копіїст усюди може сподіватися помилки в своїм оригіналі і чує спокусу поправляти текст по-своєму.

Розуміється, маючи перед очима згаданий вище факт, ми таки мусимо стояти на тім, що наш рукопис — копія з друкованого тексту Острозької біблії, і то копія, роблена не механічно, а з певною ідеєю sui generis[1]. Ми вже

[1] Свого роду *(лат.).— Ред.*

згадали про те, що копіїст підфарбовує текст на старинний колір, любується в старих формах і уживає їх систематичніше, ніж Острозька біблія. Піднесемо тут іще другий інтересний факт. Наш копіїст має преділекцію до м'якого знаку і кладе його не тільки там, де його вживає Острозька біблія, отже, в таких формах, як *есть*, *ѥсмь*, *благодать*, *осмь*, *поясть*, але поперед усього в 3 ос. sing і plur. дієслів теперішнього та будущого часу і то без виїмку скрізь там, де закінчення не маскує титла, отже, *царствуютъ*, *пріидутъ*, *начнетъ*, *будутъ*, *покажетъ*, *ублажитъ*, *прійдетъ*, *покажестъ* ся, Ост. бібл. всюди в тих місцях має або титлу, або твердий знак. М'якшить наш копіїст і такі іменники, як *конецъ*, *подкрылецъ* (gen. plur.), де Остр. також ставить твердий знак. Коли в тих зм'якшеннях можна бачити прикмету живої української мови у копіїста, то в таких зм'якшеннях, як *азъ*, *имѣль*, *видѣль*, *вѣтръ*, можна бачити хіба якусь моду, навіяну, може, сербськими рукописами чи книгами, що часто були в уживанні по наших церквах та монастирях.

Маємо в нашім уривку кілька фактів, де рукопис подає ліпшу лекцію, ніж друк. І так у друку читаємо: «ихже будут времена легъчаишеи» — рукопис дає тут правильнішу форму «легчаиша», в друку «тотѣ звани суть», у рукоп. «тоти»; друк «концых», рукоп. «конциx» — обі лекції хибні. Та з другого боку маємо також і інших пару місць, де оба тексти мають хибні лекції, а рукопис нещасливо силкується направити помилку друку. Головне місце того роду: «єдін от них на одрѣ своем умрет, ибо смученіем»; копіїст, що писав рукопис, очевидно, не зрозумів сеї фрази і написав «і восмученіем» — уже повний нонсенс. Латинський оригінал виказує, що обі лекції хибні; там стоїть et tamen cum tormentis, отже уже по-нашому: а однако, а прецінь у муках — протиставлення до ідилічного «на ліжку».

Та коли вже згадано про хиби перекладу, то треба сказати відразу, що весь переклад третьої книги Ездри в Острозькій біблії нижче всякої критики і зовсім неможливий до читання, бо в дуже багатьох місцях не дає ніякого смислу; перекладач механічно, слово за словом передавав оригінал, дуже часто не розуміючи його значення або даючи хибне значення навіть поодиноким словам. Свій доказ на се обмежимо тільки на тім шматку XII глави, який надруковано вище, порівнюючи наш

текст із латинським, виданим у Фабриція[1] та новим німецьким перекладом Гункеля*, поміщеним у цитованій уже Кауцшовій збірці апокрифів і псевдоепіграфів (т. II, стор. 392—294). Порядкую свої уваги по зачалам:

2. И се что оста глава. и не явиша ся четыре крилѣ, переклад не зовсім точно передає латинський текст: et ecce quod superaverat caput, et non comparuerunt quattuor alae. Сей латинський текст також не дає ніякого значення, деякі рукописи мають: caput interiit[2], арабський, вірменський та ефіопський тексти дають значення зовсім інше: і також голова щезла, і піднялися вгору чотири крила. Се потверджується зачалом 26, де міститься виклад сеї візії і сказано: et quoniam vidisti caput majus non apparens[3].

3. И видѣх, и се та не являшеся — дослівно передано лат. ecce ipsa non apparebant, та зам[ість] ecce повинно бути etiam — і ті, себто крила, про які вище була мова, щезли також. «От велика страха бдѣх» — знов дослівно з лат. vigilari — абсурд, бо в часі попереднього автор був у екстазі, а тут прокинувся.

9. Достоино бо мене имѣл еси — Остр. і наш рукопис мають спільну помилку зам[ість] достойна, dignum enim me habuisti.

11. в видѣніи Данила брата твоего — інтересно, що додаток «пророка», який маємо в нашім рукописі, хоч не міститься в латинськім тексті, міститься, одначе, в арабськім. Певно, припадкова коінциденція.

12. но нѣсть ему протолкованно, яже аз нынѣ тебѣ протолкую — руський переклад не зовсім точно передає лат. quoniam — от тому я сьогодні протолкую тобі. Своєю дорогою латинський текст не точно передає думку оригіналу, де сказано: «йому (Данилові) се видіння, щоправда, було не так протолковано, як я тепер протолкую тобі».

14. Царствуют же в нем цари — хибно перекладено латинське Regnabunt, будуть царювати.

15. Иже вторыи начнет царствовати, и тои воздержит наипаче время на дванадесяте — переклад зовсім механічний і не дає ясного смислу; не зовсім добрий і латин-

[1] J. A. Fabricii. Codicis pseudepigraphi Veteris Testamenti volumen alterum. Hamburgi, 1723, стор. 274—278.

[2] Буквально: голова загинула *(лат.)*.— *Ред.*

[3] І як ти бачив, такої великої голови не було (лат.).— *Ред.*

ський текст, що починається зовсім невідповідним nam, бо ж те, що йде по нім, зовсім не причина попереднього, а зазначення одної спеціальної обставини. Значення таке: а другий, що має панувати, буде панувати найдовше між тими дванадцятьма.

18. рвенія не мала — не зовсім вірно передано лат. contentiones non modicae — безмірні заколоти, «и погибнет яко да падет, и не падет тогда, но паки положится в свое начало» — переклад зовсім невільничий і декуди невірний: et periclitabitur ut cadat — захитається так, що буде близьке упадку (панування), але не впаде, а знов підійметься до свого первісного стану.

19. подкрилец осмь совокупляющи крилѣ свои — перекладено зле, в лат. cohaerentes alis ejus — злучені з його (орловими) крилами.

20. времена легчаиша, лѣта скоро званныи — не зовсім добре передає лат. tempora levia et anni citati, та своєю дорогою сі латинські фрази неясні і не передають добре думки оригіналу, що се будуть часи спокійні та скоромінущі. «двое бо от тѣх родят ся» — переклад зовсім хибнии, бо в лат. стоїть: duo...perient — згинуть.

21. Приближающи же ся времени пол — перекладено механічно, та лат[инський] текст тут хибний, бо розриває одно речення на дві часті і розділяє точкою. Речення повинно починатися кінцем попереднього зачала: Et duo quidem ex ipsis perient і далі без жодного знака: appropinquante tempore medio (два царі згинуть, коли буде наближатися половина часу, scil[icet][1] призначена для тих вісьмох царств). Лат. текст затемнює се речення, кладучи по perient точку, а потім пишучи: Appropinquante autem tempore medio; се autem у нашім перекладі же зайве і псує сенс. «четыре охранят ся во время. Єгда приближати ся начнет время его да скончает ся». Хто се зрозуміє, варт премії. Одно речення розірвано на двоє, і се вже заслуга руського перекладача і знак, що він не розумів того, що писав. Далі зворот «во время» має кілька значень (в пору, під час пори), але не має, власне, такого значення, якого тут потрібно: чотири доживуть до того часу; кінець висловлений незугарно, має значити: коли почне зближатися час його закінчення, тобто час упадку царства. «двое бо на концы съдръжат ся» — не дає

[1] Тобто *(лат.)*.— *Ред.*

ніякого сенсу, лат. duo autem in finem servabuntur, два (царі) будуть заховані на кінець.

22. три главы покоюща — не зовсім вірно передає: quiescentia — у спочинку.

23. и призовет в не многа — механічно передано лат. et revocabit in ea multa, яке зовсім невірно передає первісний текст: і відновлять (царі) в ній (у державі) багато дечого.

24. «и иже обитают в неи с трудом многим на всѣх иже быша пред сим» — повний нонсенс, так само як і лат. et qui habitant in ea, cum labore multo super omnes, qui fuerunt ante hos, хоч у руськім у додатку лат. super omnes перевернено «на всѣх». Сенс речення з орієнтальних версій виходить такий, що ті три царі будуть панувати над мешканцями з більшим горем для них (себто для мешканців), ніж інші царі перед ними.

25. Сіи бо будут иже преглавят нечьстивых єго, иже съкрушать послѣдняя его — новий абсурд. Дивовижне «преглавят», се не що, як зовсім невільничий переклад латинського recapitulabunt — повторять; так само «съкрушат» стоїть тут зовсім не на місці замість лат. perficient (перекладач помішав perficere і perfigere) — довершать, доведуть до краю; novissima не добре передано словом «послѣдняя»; значення таке, що три нечестиві царі повторять злочини давніх і довершать злочини найновіших часів.

27. яже двое, иже приспѣвают, меч их паясть — переклад не дає сенсу задля двох помилок перекладача. Він передав лат. nam займенником «яже» і не зрозумів слова: perseveraverint — доживуть до остатнього часу.

28. єдін бо меч поясть иже с ним, но бо ту меч на послѣдок падет — переклад зовсім хибний і не дає ніякого смислу. Лат. текст має: unius — одного (scil. царя), меч поїсть тих, що будуть з ним; sed tamen hic gladio in novissimis cadet — а він сам між остатніми впаде від меча.

29. въсходящи на главы — хибно перекладено, лат. trajicientes super caput — що виставали понад голову.

30. съдръжал вышній в конец своих — хибно перекладено, лат. conservavit in finem suum — заховав на свій кінець.

32. се єсть вѣтрь — перекладено вірно з Вульгати, але в Вульгаті текст хибний; поправніші рукописи мають не

ventus — вітер, що не дає ніякого смислу, а unctus — помазанник, себто цар остатній із тих трьох, про яких була згадка перед тим у зач[алі] 23. В грецькім оригіналі стояло, м[а]б[уть], Христос, і так перекладає се слово Гункель.

33. Тогда покажет их, лат. tunc corripiet eos — порве, в арабськім і ефіопськім тексті: знищить.

34. иже съхранени суть на концых моих — механічний переклад лат. qui salvati sunt super fines meos, а се своєю чергою кепсько передає оригінал, який значить: ті, що заховалися в моїм краю.

З сього розбору можна побачити, що на переклад сеї книги зложилися дві недотепності; недотепний латинський переклад грецького тексту і недотепний переклад латинського тексту на церковну мову, доконаний механічно, а часто й зовсім недоречно в Новгороді і не поправлений у Острозі навіть настільки, наскільки се було можливо при самім порівнянні церковного тексту з латинським.

Г. БАРАЦ.
О БИБЛЕЙСКО-АГАДИЧЕСКОМ ЭЛЕМЕНТЕ В ПОВЕСТЯХ И СКАЗАНИЯХ НАЧАЛЬНОЙ РУССКОЙ ЛЕТОПИСИ

(«Україна», 1907 р., кн. III, ст. 362—382, кн. IV, ст. 41—60, кн. VI, ст. 314—346)

Д[обродій] Барац дуже остро судить наш найстарший літопис*, особливо його найстарші частини аж до смерті Володимира*. «Навіть у найстарших і найліпших її копіях,— висловлюється він,— текст її, не згадуючи вже про інші форми попсування, визначається «сбивчивостью и перемешанностью изложения в такой степени, что мы на каждой почти странице встречаем элементы, представляющие собою буквально плетеницу бессвязных слов, лишенных в своей совокупности малейшего смысла или дающих смысл, противоречащий здравому рассудку либо положительным историческим данным» (III, ст. 363). Він певний, що текст літопису вимагає «очистки и перегонки», а для сього треба вжити «всех способов историко-филологической и в частности дивинаторной критики» (там же). Що се за критика, д. Барац доказує власним прикладом, і ми не без деякої цікавості читаємо її зразки.

Перший такий зразок — се розбір літописної легенди про подорож апостола Андрія до Києва і Новгорода. Недоладність і історична невірність сеї легенди була вже здавна відома історикам, що займалися нашим Початковим літописом, і деякі з них, як Голубинський* та Малишевський*, займалися ним ближче. Голубинський толкував його раціоналістично: амбіція літописця вимагала того, щоб наш край був відвіданий хоч одним апостолом, а ще до того український юмор заставив літописців підняти на сміх новгородців за їх звичай паритися і хвистатися в бані, так що св. Андрій буцімто здивувався, мовляв: був у Києві апостол, благословив гори і поставив хрест, а прийшов до Новгорода і побачив таке диво, як ті бані,

то й здивувався і оповідав про се аж у Римі. Малишевський, не входячи глибше в річ, додав до уваг Голубинського те, що звичай гарячих бань узятий новгородцями від норманнів. Д[обродію] Барацу, розуміється, не подобаються оба сі оповідання. Він порівнює уступ про подорож ап[остола] Андрія на Русь з подорожами Кирила і Мефодія і бачить, що руський літописець черпав із паннонського життя Мефодія. В тім житію кажеться буцімто: «Епископу Мефодію, настольнику Андроникову, учащу в Іспанії (Панни, Паннони) иде в варяги. И всхотѣ поити в Рим. И приде в Рим и исповѣда елико научи и елико видѣ. И слышавше се римляне дивляхуся». Знаємо вже звичай д. Бараца цитувати по Малишевському, а не з дійсних джерел, отже ж скажемо йому, що вся отся цитата виссана просто з пальця, що нічого подібного в житію Мефодія нема, що ні в якім житію Паннонія не мішається з Іспанією, що Мефодієве житіє нічого не знає про його побут у Венеції, а тим менше називає Венецію Варягами. Значить, усе, що далі говорить д. Барац, стоячи на тім, що не Андрій з Петром були на місці Києва, а Кирил і Мефодій — се проста нісенітниця. Кирил і Мефодій були сучасні Аскольду і Діру, се можна допустити, але щоб Мефодій, як твердить Барац, мав доплисти до Києва Дніпром і благословити пусті гори і віщувати, що тут повстане «мати городам руським», се друга нісенітниця, бо Київ уже тоді був значним містом і центром широкої торгівлі. Покликаючися при кінці сього розділу на Ламанського*, якого фантазування про Кирила і Мефодія дуже заімпонувало йому, д. Барац виставляє дуже сумне світло своїй власній критичності. Те, що він далі на основі сеї цитати і інших так само видуманих забавляється грою слів Іспанії, Синопії, се пуста забавка, а не наука. Так само приписувати Мефодію Олегові слова про Київ «се буди мати градом руським» нема ніякісінької підстави ані потреби. Правда, він оговорюється (кн. III, ст. 376), що сі і подібні слова взяті «из какого-то не дошедшего к нам жития солунских братьев», але такий поклик має таку саму основу, як і самі цитати.

На довершення він виводить стороруську легенду з Біблії (кн. Бытия, гл. 28), де оповідається про мандрівку Якова де Гаррана і його сон, який йому явився, і повторив йому обіцянки, дані Авраамові, по чім Яків, пробудившися, поставив на тому місці камінь і назвав його:

се дім божий. Як бачимо, оповідання зовсім не подібне до нашої легенди. Наскільки логічно думає наш автор, показується з того (III, ст. 380), що доказ про гостину Кирила і Мефодія на Русі він бачить в отсій цитаті найстаршого літопису: «А Днѣпр течет в Понтьское море, по нему же, якоже рѣша, учил св. апостол Ондрѣй, брат Петров». Так логічно, якоже рѣша: «У городі лобода, а в Києві дядько».

Більше пощастило д. Барацу з новгородськими банями, яких опис він найшов у арабів Аль Бекрі* та Масуді*, де догадується, що ті араби цитують іспанського жида Ібрагіма ібн-Якуба, що коло р. 960 був у Мерзебурзі, де бачив болгарських послів, а коло 965 р. зложив опис своїх подорожей. Чи вірна його догадка, чи ні, в усякім разі він настоює на тім, що сей епізод міг дістатися в наш літопис тільки при помочі якогось жида, що знав також арабську мову. Правда, дослівна цитата із Аль Бекрі не зовсім сходиться з оповіданням нашого літопису, бо арабський письменник замість дивуватися тій муці, яку нібито задають самі собі новгородські слов'яни, парячися в банях, підносить власне гігієнічний бік сеї процедури, значить, опис бань був коли не зовсім, а все-таки в значній мірі власним концептом нашого літописця. Д[обродій] Барац признає се, але силкується бодай урятувати кінцеві фрази літописного оповідання: «А то творять во вся дни, не мучими никимже, но сами ся мучать; а то творять не мыву себѣ, но мученье» — як наскрізь гебрейські. Нехай, йому й будуть!

На думку Бараца, оповідання про новгородські бані зовсім не належить до легенди про хід св. Андрія по Русі, а до оповідання Гуряти Роговича (по думці д. Бараца, краще б було назвати його Гурієм або Горіоном Торговичем) про похід новгородців на Югру.

Як відомо, в Лаврентієвому літопису* зараз по поученню Мономаховім* іде оповідання (вид. Міклошича, гл. LXXXI, стор. 159—160), що починається ось як: «Се же хощю сказати, яже слышах прѣжде сих четырех лѣт, яже сказа ми Гоурята Роговичь Новгородець глаголя сице: яко послах отрок мой в Печероу, люди, иже соуть дань дающе Новугородоу, и пришедшоу отроку моемоу к ним от тоудоу иде в Югроу, Югра же есть язык нѣм и съсѣдять с Самоядию на полоущных странах». Д[обродій] Барац конструює собі сей текст ось як: «Се же хощю сказати,

яже слышах преже сих 4 лѣт, яже сказа ми Гюря Торговичь Новгородець, глаголя сице, яко послах отрок свой в... люди, иже суть дань дающе Новугороду. И поиде по Днѣпру горѣ и прииде в Словѣни, идеже нынѣ Новъгород, и видѣ ту люди сущая, како есть обычай им, и како ся мыют в банѣ». Відси отрок іде в Печору і там висловлює своє зачудування на новгородців і т. д. Сей нонсенс — видається Барацу — був основою оповідання Гуряти: він, новгородець, потребував аж отрока свого висилати (з Києва?) по Дніпру до Новгорода, щоб там відкрив новгородські бані! Ну, літописець, хоч що б можна сказати про нього, не був такий дурний, щоб давати своєму оповіданню таку форму. Всі дальші міркування д. Бараца про те, що й само оповідання про народи, заклепані Александром за непрохідними горами, взяте з жидівської Гагади*, хоч літописець, без сумніву, знав і використав апокрифічне «Слово» Мефодія Патарського*, стоять на тій самій висоті доказової сили.

Думаю, що можу увільнити себе від аналізування дальших уступів праці д. Бараца: традиція про Кия, про хазарську дань, традиція про Володимира й Рогніду*. Скрізь тут недокладність цитування, самовільне натягання тексту і idée fixe[1] виводити все з біблійних або талмудичних текстів (Володимир і Рогніда — Прекрасний Іосиф і Асенеть). Праця, як бачимо, невважаючи на вірний інстинкт автора шукати джерел нашого літопису в посторонніх тогочасних літературах, у деталях грішить фантастичністю та браком критичного методу і тою «дівінаторною» критикою, як вірно назвав її автор, яка з найпростішого тексту потрафить зробити різними штучками те, що їй забажається. Ми бачили се в тих причинках, які подав д. Барац для критики «Печерського патерика», та й сі нові причинки до критики літопису не можемо поставити вище.

---

[1] Нав'язлива думка *(франц.).— Ред.*

DR GUSTAVE COHEN. GESCHICHTE DER INSCENIERUNG IM GEISTLICHEN SCHAUSPIELE DES MITTELALTERS IN FRANKREICH

Ins Deutche übertragen von Dr Konstantin Bauer. Leipzig. 1907, стор. 256.

Книжка пожиточна і потрібна для кождого історика театру, незвичайно багата змістом, зачерпненим не лише з давніших праць, але також із рідких рукописів і архівних джерел. Хоча в титулі сказано про саму Францію, проте зміст книжки узгляднює так само детально Німеччину, Англію, Італію. Автор, бельгієць, уважає інсценізацію середньовікових містерій* за відбиток ідей і обичаїв тих віків, отже, за важний причинок до пізнання середньовікової цивілізації. Книжка розпадається на три частини, з яких перша (8 розділів) трактує про найстаршу, літургічну драму, друга (в 4 розділах) про драму на переході з церкви на ринок, а третя, найбільша часть (8 розділів), про містерії і все, що належить до їх інсценування. Не треба, одначе, думати, що се інсценування автор трактує тісно-технічно; навпаки, він розбирає і виясняє всі дотичні питання в їх повнім об'ємі, отже, початки даної драматичної форми, її розширення, її авторів і акторів, її довговічність чи недовговічність, її публіку, а вже тоді переходить до опису машинерії, декорації, костюмів, до музики, що була нерозлучною товаришкою драми, і до організації театральних дружин. Одним словом, автор дає надзвичайно живий образ того, чим була середньовікова драма в Західній Європі, спеціально її впливу на розвій міст і промислу. Застановляючися над літературним характером французьких містерій, він справедливо завважує, що вони, хоч прожили з нечуваним поводженням звиш сто літ, не дали, одначе, для літератури ані одного визначного твору, розростались більше вшир, ніж углиб, і се було головною причиною їх упадку та пізнішого забуття. В книжці розсипано надто багато цікавих малюнків, нотаток вроді вказівок для акторів, рахунків за кошти вистав і т. і. Як сказано, книжка потрібна для кождого, хто займається театром, навіть і теперішнім.

WACŁAW Z POTOKA POTOCKI. OGRÓD FRASZEK, WYDANIE ZUPEŁNE ALEKSANDRA BRÜCKNERA

Том I, стор. XXXII+586, т. II, стор XXV+549

Отся величезна збірка «фрашок», т[ак] з[ваних] анекдотів та дрібних оповідань Вацлава Потоцького, польського поета XVII в. і автора «Хотинської війни», подає вперше повний текст твору, про який багато говорено в історії польської літератури, з якого друковано виривки, але який досі в цілості не був опублікований. Вацлав Потоцький визначався безмірною плодючістю; ще за свого життя він сам своїм коштом видав величезні поеми «Argenida» — віршова переробка французького прозового роману Барклая*, та «Siloret», римований «Herbarz szlachty polskiej», і т. і., але безмірно більше творів у рукописах, яких і досі ще не опубліковано вповні, та можливо, що й не опублікують ніколи. Оглядові тої рукописної спадщини В. Потоцького проф. Брюкнер присвятив простору працю в «Sprawozdaniach» Краківської академії, а отсе коштом львівського «Towarzystwa dla popierania nauki polskiej» видав найважніший його твір, який сам автор назвав «Ogród, ale nieplewiony; bród, ale co krok to inszego zboża; kram rozlicznego gatunku; rzeczy, powieści, przygody, podobieństwa, przykłady, które jeśli nie były, być mogły... і zarty z podufałymi bez sarkazmów przyjacioły». Ся збірка містить у собі в теперішнім об'ємі 1830 оповідань, поучень, фацецій, жартів, історичних та побутових образків, жартливих листів до приятелів і власних споминів автора, надрукована так, як її упорядкував автор і дав переписати в своїй канцелярії, з його власноручними поправками. Первісно вона обіймала певно не менше 2000 «фрашок», але якась злобна рука повидирала немало карток рукопису, особливо там, де були напади і кпини на католицьке духовенство.

Полишаючи на боці велику вартість сього твору для польської літератури, зазначуємо тут, що «Ogród» Потоцького має немалу вагу також як джерело для історії побуту й історії українського народу в другій половині XVII в. Потоцький належав до дрібної так званої «сяніцької» шляхти, жив і обертався серед русинів, на його очах перейшли козацькі війни, хлопські розрухи, розбійницькі напади, що знівечили зароди польського аріанства*, і всі ті сцени, малюнки та оповідання щедро розсипані по безмежних грядках його «Огорода». Правда, він шляхтич, але се не перепиняє йому говорити острy правду панам-магнатам про їх знущання над підданими.

Gniewam się na swe sługi. Gniewasz? Widzę, panie,
I nastąpili takie, jaki gniew, karanie.
Jużeś wygnał poddanych. Chcesz dziwaczyć dłużej,
Upewniam, żeć do roku żaden nie dosłuży.
Nie wiesz, że poki ludzi, poty grzechów będzie?
Uczyń koniec gniewowi, włóż wędzidło zrzędzie.
Szkodę, mówisz, zrobili? Lecz cię większa czeka,
Kiedyć za poddanymi czeladź poucieka.
Próżno, nieboże, radę przyjacielską, chwalić,
Gdy drwa rąbać samemu, w piecu przyjdzie palić.
Nie wiesz, żeś sługą, i ty masz pana nad sobą,
Ktory kiedyby się tak miał obchodzić z tobą,
Jakomu szkodę czynisz, i za każdą karać,
Nie stało, chóćby cię chciał po żyłce uparać[1].

Нема що й говорити про те, що поза такими поважними упімненнями широко гуляє авторова сатира й іронія.

---

[1] Гніваюсь на своїх слуг. Гніваєшся? Бачу, пане,
І настали такі, як і гнів, кари.
Уже вигнав підданих. Як будеш чудити далі,
Запевняю, що до року жоден не дослужить.
Не знаєш хіба, що доки житимуть люди, доти і гріхи будуть?
Перестань гніватись, наклади добре вудило.
Шкоду, кажеш, зробили? Але ж більша буде,
Коли вслід за підданими і челядь повтікає.
Марно, небоже, приятельську пораду хвалити,
Коли доведеться самому дрова рубати, в печі палити.
Не знаєш хіба, що й ти слуга, і ти маєш пана над собою,
Котрий, якби мав так поводитись із тобою
За шкоду, що її ти чиниш йому, і за кожну таку шкоду карати,
То не став би, хоч би хотів, з тебе всі жили повисотувати
(польськ.).— Ред.

Dla czego Jezuici czapki noszą bobrze?
Ja tak rozumiem, wszystko uważywszy dobrze,
Że to zwierzę osobną ino insze modą,
Na poły ziemią żyje, a poły wodą.
Z ogona karp, bo zawsze moknie, jeleń w więsie,
Przednie jako u wilka, zadnie nogi gęsie.
Tak też choć do zakonu Jezuita wkroczy,
Cłową mieszka w konwikcie, w świecie ogon moczy.
Przodem do niebieskiego, biorąc modę z bobra,
Dąży, sądem ziemskiego trzymając się dobra[1].

Та ось кілька проб із його віршів про сучасні історичні події. З приводу втеки польського війська під Пилявцями* Потоцький пише:

Niewdzięczna żałowanej wspominanie rzeczy:
Jako nas piławiecka ucieczka kaleczy —
Czujemy. Ba, już tylko sama czuje głowa,
Inszych członków niestetyż umarła połowa.
Podole, Ukraina, Zadnieprze u czarta,
Zgoła na wszystkie strony Korona odarta[2].

Потоцький не геніальна натура, але великий талант, систематична голова. Він обіймає широкий обрій, але йому брак концентрації, бачить добре дрібниці, але не годен обняти цілості. Отим-то йому не вдалося лишити по собі якийсь більший, закруглений твір; «Wojna Chocimska», понад вартість вихвалена деякими польськими критиками, більше моралізація, ніж епічна поезія. Власне в отсих дрібницях, що складають його «Ogród», він показався великим майстром польського слова.

---

[1] Нащо єзуїти шапки носять боброві?
Я так гадаю, все розважившн добре,
Що те звіря особливу, не таку, як інші, має моду,
Півжиття на землі проводить, а пів — у воді.
З хвоста, наче короп, бо мокне, а м'ясом, наче олень,
Передні ноги має, як у вовка, а задні — гусячі.
Так і єзуїт, коли вступить до ордену,
Головою живе в бурсі, а хвіст у світі мочить.
Передом до небесного, переймаючи моду в бобра,
Тяжить, а задом за земне держиться добро *(польськ.)*.— *Ред.*
Даремно згадувати річ, за якою жалкуєш:
Як нас пилявецька розтіч калічить —
Чуємо. Ба вже тільки сама голова чує,
Адже з інших частин тіла вже вмерла половина.
Поділля, Україна, Задніпров'я пішли до чорта,
Зовсім з усіх боків Корону обдерто *(польськ.)*.— *Ред.*

МАНІФЕСТ «МОЛОДОЇ МУЗИ»

Опублікований у ч. 249 «Діла» з дня 18 падолиста маніфест «Молодої музи» під фірмою д. О. Луцького насунув мені деякі думки і рефлексії, якими я рад поділитися з читачами «Діла» і які, думаю, не будуть позбавлені інтересу також для ширшої громади.

На арену нашого літературного життя виступає громадка молодих людей, перейнятих спільними поглядами, що зважилися без огляду на всякі посторонні обставини служити своїй ідеї, працювати для неї і притягати до себе інші творчі духи, витворити нову літературну школу, що з часом може цілій нашій літературі надати новий, досі в ній небувалий напрям. Поява у всякім разі симпатична, як симпатичний усякий порив людського духу, індивідуального чи збірного, до самостійного лету.

Від перших починів XX в. почулося в нашій, спеціально галицько-руській літературі віяння того нового духу, хоч симптоми, які відчували його появу, були дещо давніші. Першим виразним об'явом нового напряму в нашій літературі була збірка поезій Василя Пачовського «Розсипані перли», видана в сам момент пам'ятної сецесії наших студентів із Львівського університету. Я тоді з повною симпатією відгукнувся на сю нову появу*, вповні відчуваючи її дух й тенденцію, і, крім похвал для техніки вірша, для мови й її співучості та мелодійності, не закрив перед читачами також деяких важних, бо основних, ідейних хиб нового напряму. Було в нім дещо таке, що відразу розхолоджувало гарячі надії, та я не вважав себе в праві виступати як ментор супроти молодого покоління і надіявся на те, що хиби з часом, під впливом нових думок і досвідів, самі собою вирівняються.

Я не буду тут характеризувати ступневого зросту того молодого літературного руху; се буде вчинено, може, при нагоді. Тут зазначу лишень найновішу його фазу, тобто повстання формальної організації, літературного кружка наших молодих поетів і ті провідні думки, якими він оправдує свій гремільний виступ на адресу нашої літератури.

Д[обродій] О. Луцький починає свою статтю короткою характеристикою тої моральної і духовної кризи, що пройшла над Західною Європою, а властиво спеціально над Францією й Німеччиною в остатній четвертині XIX віку. Характеристикою тої епохи, на думку д. Луцького, було те, що «на всіх полях людської думки ломляться давні правди і поняття», «наблизився час аналітичного контролю для багатьох наших понять про найбільш інтересні для нас справи». І справді, «почався новий гарячковий контроль, догма за догмою падала в провал забуття, а під тим всім билось головне джерело сучасної кризи і недолі: боляк всього суспільного ладу. В сучасній людській громаді чимраз частіше стає проявлятися тип людини, що стратила всяку віру і надію»... «Коли вже,— говорить далі п. Луцький,— відкинемо наразі все царство сучасних сумнівів і перехресних кличів в напрямі нашого пізнання, а ограничимось лише на обсяг людського чуття в сфері письменства і філософії, то вистане назвати лиш Ніцше, Ібсена* та Метерлінка* і давнішого Бодлера*, щоб всім ярко пригадалось те живе биття сучасного, може, надміру вразливого людського серця і щоб пригадались нам всі його приюти там, де — хоч би в облаках нового містичного неба — могло воно найти своє тепло і спокій серед бурливих днів».

Отсе весь, так сказати, теоретичний бік викладу д. Луцького. «С умным человеком приятно побеседовать»,— мовляв колись Достоєвський, і я також щиро бажав би зрозуміти філософію д. Луцького. Отже, була в Європі велика духовна і чуттєва криза. Що ж сталося з нею? Чи триває й досі, чи минулося? На думку д. Луцького, початком, а може, лише найвиразнішим проявом тої кризи була поява «Заратустри» Ніцше. Ну, ся поява не така давня, тямимо її добре, і нам здається, що та поява ніде ніякої кризи не викликала. Певна річ, не сам «Заратустра», але взагалі всі писання Ніцше дали мудрим людям не одну загадку до розв'язання, але мудрі люди тим і

мудрі, бо знають, що ті загадки вічні, як усе людство, виринали в людських душах у всі хвилі людського розвою, доводили до катастроф вроді смерті Сократа й Христа, виявлялися в єгипетськім аскетизмі і в оргіях французької революції — щоб передати лише найхарактеристичніші появи боротьби людської з границями можливості і з нерозв'язними загадками власної душі. Ніцше справді пережив таку кризу, і вона ввігнала його в божевілля. Але Ібсен, скептик і цинік, що майже до остатнього року свого довгого життя грав роль штуцера і любив годинами приглядатися собі в дзеркалі! Або Метерлінк, популярний адвокат у Брюсселі, або Анатоль Франс*, випасений і вічно усміхнений член Французької академії,— се свідки і репрезентанти якоїсь глибокої душевної чи сердечної кризи? Ну, жартуйте здорові, пане Луцький!

«Догма за догмою падала»,— категорично твердить пан Луцький. Цікаво б було знати, котра то хоч одна-однісінька догма упала в часі тої кризи? Оснований на догмах католицизм і не думав хитатися, але навпаки, в остатніх роках панування папи Льва XIII виріс до нечуваної сили і ще й тепер не спиняється в своїм зрості. Які ж інші догми попадали? Чи ліберальні, чи соціал-демократичні, чи навіть аристократичні? Ніякісінька не впала! Хіба що д. Луцький хоче під «догмами» розуміти деякі естетичні формулки. Ну, та се мухи-однодневниці, що постають з кожним визначнішим талантом, служать йому, найліпше виявляючи власне його властивість, і гинуть з ним разом, як гибли їх попередниці.

Але д. Луцький при кінці своєї вище виписаної тиради робить наглий зворот наліво і «відкидає» нараз все «царство сучасних сумнівів і перехресних кличів у напрямі людського чуття». Що се значить? Далебі нічого не розумію. «Царство сучасних сумнівів» — се, очевидно, не жодне матеріальне тіло, яке б можна було взяти на лопату і кинути в рів, щоб не заважало на дорозі. Се ж щось духовне, іманентне, присуще нашій власній душі — коли справді присуще, а не є пустою фразою. То як же маємо «відкинути» нараз того демона чи ту отруйну атмосферу, серед якої доводиться нам жити? Хто говорить про якусь річ серйозно, про річ, яку справді розуміє й відчуває, то говорить коротко і ясно, так що іншим легко зрозуміти його, а фразеології д. Луцького я справді не розумію.

Та, пробираючися напомацки в шумі фраз, які, може, й справді мають якесь значення, лише недоступні моєму розумінню, натикаюся ще на одну загадку. «В Ніцше, Ібсені, Метерлінку та Бодлері (французький лірик-сатаніст 80-х років, тепер у Франції майже забутий — забули ж французи і такого велетня, як Віктора Гюго!) всім ярко пригадалося те живе биття сучасного, н а д м і р у, м о ж е, в р а з л и в о г о людського серця і щоб пригадались нам всі його приюти, там, де хоч би в облаках нового містичного неба — могло воно (т. є. сучасне серце) найти с в о є тепло і спокій серед бурливих днів».

Дещо в тім реченні зрозуміле, але невірне. Серце не потребує шукати с в о г о тепла ніде поза власним організмом, бо ж воно в тім організмі саме — джерело тепла. Серце не потребує і не зносить спокою, бо спокій для нього — се смерть. Се все ясно. Але що се за «облаки нового містичного неба», і що се за таке «нове містичне небо», і чим воно нове, а не старе, і яка різниця між новим і старим, на се п. Луцький повинен би відповісти — не мені, я не цікавий! — але всій громаді, перед якою він почав отсю розмову. Громада має після того право і обов'язок запитати його і інших членів «Молодої музи»: як же се, мої панове, ви вербуєте до свого кружка молоді духи, себто наших дітей, наших молодих братів і сестер? Куди ж ви думаєте вести їх? В якім «містичнім новім небі» ви обіцюєте їм тепло і заспокоєння?

А тепер перейду на ясніше поле. В дальших уступах своєї праці д. Луцький говорить про наші літературні значення за остатні роки. «Першою маркантною ластівкою» нового літературного напряму була Ольга Кобилянська*, а «її шляхом пішли другі», і рівночасно психіка сучасного покоління вперве почала переживати ті всі внутрішні гіркі непокої, під яких бременем страждали великі круги сучасної світової суспільності. Нова хвиля зайшла до буденних кімнат, і з'явились нові люди, з новими загадками, тривогами, терпіннями і з новими потребами для вспокоєння своїх думок і мрій. Я ані на хвилю від першої появи Ольги Кобилянської на полі нашої літератури не сумнівався про її талант. Правда, перше її оповідання, написане для «Першого вінка»* німецькою мовою, я признав невартим друку задля його солодкавосентиментального, марлітівського стилю, і панна Кобилянська з часом помирилася з моїм осудом. Але її пізніші

оповідання, такі як «Людина», «Битва», наповняли мене подивом для її незвичайного таланту. Я щиро тішився, коли вона згодилась друкувати свою «Землю» в «Літературно-науковім віснику», і на редакційній раді був перший за тим, щоб їй дати високий, як на ті часи, гонорар — 400 гульденів, якого, приміром, я ніколи за жоден свій белетристичний твір не одержав. Я й пізніше давав їй докази своєї прихильності, між іншим і той, що на підставі мого реферату, приватно написаного для проф. Ягича (по його просьбі), вона одержала австрійську літературну премію*, в якій проф. Ягич засідав як жірор. Говорю се не для самохвальби, а для того, бо п. Луцький уже раз прилюдно закидав мені, що я буцімо «знищу, знищу Кобилянську». Се була інсинуація, негідна чесного чоловіка, і вона не забудеться п. Луцькому. Та при всім моїм признанні для таланту Кобилянської, який виявився в повнім блиску в деяких із її кращих оповідань, хто не признає, що той талант тепер значно поблід і ослаб*. Певно, се не вина самої Кобилянської, а вина наших, головно буковинських обставин, що загризають усе краще, талановитіше, оригінальніше.

Та й ще одно можна б замітити у репрезентантів «Молодої музи»: що вам до Кобилянської? Чого ви навчилися від неї? Яких ідей набралися? Як відомо, Кобилянська залюбки малює тип жінки, що бунтується против усталеної традиції і таким чи іншим способом завойовує собі право на свобідне життя. Де у вас такі типи, і взагалі, як ви малюєте женщину? Побачимо се незабаром, та вже тепер можна сказати, що Кобилянська мала б повне право випросити собі у вас те, щоб ви не ідентифікували себе з нею.

Та йдім далі за розумуванням д. Луцького. «Прийшла до нас ся хвиля (себто поява Кобилянської) тоді, коли в літературі правив у нас загальнопризнаний реалізм. Велику санкцію давали йому такі імена, як Нечуй-Левицький, Мирний, Франко, Карпенко-Карий. Побороли давній солодкаво-наївний сентименталізм, і всі сквапно дбали про те, щоб для битих горем братів своїх казати слово життєвої правди і щоб подавати сю правду так, щоби з сього вийшла користь для недалеких хоч би днів. Кожну описану ними подію можна було сконтролювати метром і кожну їх тенденцію звичайним розумуванням». Читаєш се, і віри сам собі не ймеш. То

твори Мирного, такі: «Лихі люди», «Хіба ревуть воли», «Повія», то «Кайдаші», «Микола Джеря» та «Бурлачка» Левицького, то «Безталанна», «Наймичка», «Сава Чалий» та «Суєта», то мої «Панські жарти», бориславські оповідання, «Для домашнього огнища», «Мойсей» були твори вузькоутилітарні для «горем битих братів»? Чи всі ті і інші твори не були надихані високим ідеалізмом[1], до якого зрозуміння ще не доросла наша «Молода муза»? Чи на дні тих творів не лежав ідеал чоловіка діяльного і повноправного, суспільний устрій, опертий на справедливості, гаряче бажання усунути той «боляк всього сучасного суспільного ладу», про який з легким серцем кидає свою фразу д. Луцький. Се усе для нього «користь для недалеких днів», вузький утилітаризм! Ну, д. Луцький, мабуть, не доріс іще до того, щоб відрізнити речеву критику від простої, ординарної клевети.

Покепкувавши із «впрочім заслужених дд. Грінченків» і обурившися на д. Єфремова за його острий суд на Кобилянську, д. Луцький доходить нарешті до succus rei[2]. «Прийшла пора, коли почала не вистарчати отся розумна правда. Нове покоління творців і читачів зрозуміло і відчуло, що штуку не вільно замикати в тісній матеріалістично-позитивістичній клітці, що не вільно замикати уст творцеві, коли він заговорить про те, що сердечною кров'ю або безкрайньою тугою в душі його заясніло». Ну, сердечна кров не дуже-то ясніє в душі хоч би й якого творця, а зрештою, хто, де, коли замикав уста правдивому творцеві? Хто міг замкнути уста Шевченкові навіть під рекрутським ранцем і капральським буком? Котрий-то «творець» у нас у Галичині може жалуватися, що його не допущено до голосу?

«Воля і свобода в змісті і формі, але все щирість у почуваннях людських, і тепло сердечне, і зрозуміння всіх ніжностей в почуваннях людських і в найсубтельніших тонах природи — ось і вся девіза молодого літературного тону». Так формулює д. Луцький свою програму, і ми придивимося ближче тій формулі. «Воля і свобода». Яка різниця між сими двома термінами? Коли її нема, то се пуста тавтологія, а коли єсть, то як уявити собі «волю в змісті і формі» і «свободу в змісті і формі»? Кождий може

---

[1] Тобто високими ідеалами.— *Ред.*
[2] Суті справи *(лат.).— Ред.*

«воліти» чи хотіти змісту і форми, які йому подобаються. Хотіти всього вільно. Свобода переносить нас на інше поле, на поле практичного виконання того, чого захотілось. Тут уже сама «воля», саме хотіння нічого не вдіє, тут треба сили і боротьби, щоб проложити «der Freiheit eine Gasse»[1], як висловлялися революціонери 1848 р. А в такім разі, що значить той перший постулат п. Луцького? Або зовсім нічого, або щось таке, що почуває від віку-правіку кожда людська одиниця, яка від чистого, абстрактного волевого напруження хоче перейти до діла.

«Щирість у почуваннях людських і тепло сердечне» — що се за постулат? Хіба правдива поезія від самих первісних часів людського розвою не була все щира і додиктована сердечним теплом? Якої ж іще нової щирості бажають собі наші творці? Щирість — особиста, індивідуальна прикмета, і її не можна ставити в програми. Будьте щирі, і ми відчуємо вашу щирість.

«Зрозуміння всіх ніжностей у почуваннях людських і в найсубтильніших тонах природи» — тут уже щось недоладне. Поперед усього «ніжності» не можна зрозуміти, а треба її відчути, хто може; по-друге, далеко не всі людські почування бувають ніжні, то що ж робити з неніжними, як гнів, обурення, завись і т. ін.? Чи вони належать до домени наших нових «творців», чи виключені з неї? І загалом усе людське життя, так повне різнорідності й суперечності, чи надається для їх поезії, чи їм хочеться якогось ad hoc[2] препарованого, неземного життя? Д[обродій] Луцький оговорюється ще, що одинокою санкцією поетичної творчості молодих «творців» «є лише внутрішня душевна, сердечна потреба творця, яка в ніяку розумовану шуфлядку не дасть ся замкнути». Значить, та потреба може бути зовсім нерозумна і абсурдна, але «творець» має право задоволити її. «Не задоволює кого круг позитивного світу, так в творчості артистичній, як в мрії, вільно йому стелеться шлях навіть у метафізичні і містичні краї». То значить простими словами: вільно йому повіситися. Повна рація!

А дійшовши щасливо до такого результату, д. Луцький раптом зіскакує з тих високих котурнів, стає на становищі газетного анонса і з чемним уклоном комівояжера анон-

---

[1] Шлях свободі *(нім.).— Ред.*
[2] Для цього *(лат.).— Ред.*

сує: «Маю честь повідомити шановне панство, ми, такі й такі, заложили свою окрему будочку, видали вже вісім книжечок під спільною фірмою. В їх змісті, може, знайдеться дещо неприємне, але не виключене й приємне — такі фірманти, як А. А. і Б. Б., дають повну гарантію. Ми вже вислали своїх агентів і поза границі нашого гуртка, приєднали собі й артистів інших категорій, ми вже й посварилися трошки поміж собою, але се нічого не шкодить, бігме не шкодить! Щирі приятелі говорять собі правду. Просимо ближче! Просимо ближче!»

НОВЕ ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКА

Сими днями вийде у Львові накладом Наукового товариства імені Шевченка книжка, що мусить відтепер стати основою всіх дальших студій над поезією нашого безсмертного Кобзаря* і витиснути з обігу всі дотеперішні видання. Се — перший том повного, критичного видання Шевченка, що має обняти всі його твори, українські й російські, в можливо точній і повній формі, провірені з перводруками і автографами і обставлені цілим апаратом наукової критики, якої домагається наш час. Щасливі відкриття остатніх літ зробили можливим доконання такої праці на поетичних творах Шевченка. В архіві петербурзького колишнього департаменту поліції знайдено цілий том Шевченкових творів*, написаних у роках 1843—1846, що були призначені до подання в цензуру як другий том «Кобзаря»; в тім рукопису, що забрала поліція у часі арештування Шевченка, віднайшовся і повний «Іван Гус», і деякі нові поеми («Сова», «Три літа»), а головно віднайшлися всі плоди незвичайно плідної і могутньої творчості Шевченка з сих трьох літ найвищого розцвіту його генія, в повнім виді, іноді значно повнішім і поетичнішім від того, що подавали пізніші видання під тиском цензури. Стали доступними і пізніші автографи Шевченкової «невольницької музи» — вірші, написані в цитаделі петербурзькій 1847 року і на засланні, явилася можність не лише докладного репродукування їх текстів з многочисленними поправками, доконаними рукою самого Шевченка при різних нагодах, але також можність хронологічного впорядкування всіх поезій, слідження майже день за днем за творчістю Шевченка. Виявилось усе те, що може служити до вироблення пластичної картини Шевченкової

поетичної творчості, а чого переважно не давали дотеперішні видання.

Перейдімо до деталей. «Катерина» мала в львівському виданні* 717 рядків, у Романчуковім* — 749, у новім має 766; «Тарасова ніч» у львівському виданні 1867 р.— 128 рядків, у Романчука — 150, у новім виданні — 195; «Невольник» у львівському виданні має 678 рядків, у Романчуковім — 733, а в новому — 761; «Гайдамаки» у льв[івському] вид[анні] — 2141, у Романчука — 2314, у новім вид[анні] — 2594; «Сон» має у львівському вид[анні] і у Романчука 574 рядки, в новім — 578; «Пустка» у Романчука — 24, в новім вид[анні] — 28; «Великий льох» у львівському вид[анні] — 315, у Романчука — 392, в новім виданні — 497; «Відьма» у львівському виданні — 482, у Романчука — 638, в новім виданні — 697 і т. д. Та діло не в самім доповненні чи розширенні тексту; майже кожда така вставка, кождий варіант — се заразом поправка, усунення якогось загальника на користь пластичнішого вислову, усунення незручної твердості, хибного або сумнівного наголосу, прогалини або неповноти думки на користь кращого, мелодійнішого вислову.

Декуди такі поправки мали іншу мету. Прим., у «Гайдамаках» Шевченко представляв у першій редакції діло так, що коршма, в якій служив Ярема, лежала близько містечка Вільшаної; Ярема, висланий до Вільшаної, вечором стрічається зі своєю милою Оксаною. Тим часом пізніше він довідався, що титар Кушнір, замучений ляхами, жив не в Вільшаній, а в Млієві, і йому прийшла охота поправити скрізь у поемі Вільшану на Мліїв. Бився він, мабуть, довго над сею задачею, та так і не довів її до кінця: в деяких уступах переробив поему так, що виходить Мліїв, а в інших полишив Вільшану. Таку неконсеквенцію прийшлося полишити і в остаточній редакції — тим спокійніше, що вона зовсім не псує гармонії цілості і вповні викупляється тою збільшеною сумою Шевченкової праці, яку він вложив у поправлювання поеми.

Первісна ухвала філологічної секції Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка вимагала видання всього «Кобзаря» в однім томі. Та швидко показалося, що при малім форматі книжки повний текст заняв би мало що не 1000 сторін, і прийшлося поділити «Кобзаря» на два томи. Половина випала на самий критичний момент Шевченкового життя — його арештування дня 5 цвітня 1846 року* і його

кількатижневий побут у петербузькій цитаделі, аж до присуду й висилки на оренбурзькі степи. Тут, у цитаделі, написав Шевченко ще 13 дрібних поезій, перлин найчистішої поезії, мов остатній розмах його «вольної» поетичної творчості. Оттим-то сей перший том обіймає своїм змістом «свобідну» пору Шевченкового життя і дає нам свідоцтво про те, до якої висоти і ширини розмаху, до якої колосальної продуктивності здібний був дійти його талант. Такі твори, як «Посланіе Шафарикові», написане одного дня (22 листопада 1845), як «Іван Гус» (у часі між 4 і 10 жовтнем), «Невольник» (між 10 і 16 жовтнем), «Великий льох» (між 16 і 25 жовтнем), «Наймичка» (з кінцем жовтня до 13 падолиста), «Кавказ» (до 18 падолиста), «Посланіе живим і мертвим»* (до 14 грудня) — се ж знак надзвичайної сили, невтомної плодючості і при тім високої дозрілості Шевченкової фантазії, якою нелегко може похвалитися не один хоч і як геніальний поет. Правда, такі щасливі моменти не бували часті у Шевченка, особливо в ту пору його свобідної, бурхливої молодості. В хронологічному ряді його творів на час 1838—1840 припадає 13 творів, а саме: «Причинна», «Катерина», «Перебендя», «Іван Підкова» і присвята Штернбергу, думка «Вітре буйний», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тополя», «Тарасова ніч», думки «Думи мої, думи мої», «Нащо мені чорні брови», «До Основ'яненка», «Тече вода в синє море» і велика епопея «Гайдамаки», яких дат написання, на жаль, не маємо. Починаючи 1841 роком і кінчаючи маєм 1846 — бачимо ось який хронологічний ряд. Рік 1841 дві поемки: «Черниця Мар'яна» і «Утоплена», ся остатня з датою 8 грудня. Правдоподібно до сього, а може, ще й до попереднього року належить також російська поема «Слепая». 1842 — одна «Гамалія», та й то не датований та можливо написаний з початком 1843 р. (виданий за цензорським дозволом із дня 7 марта 1843). Рік 1843 — знов лиш одна українська п'єса: «Розрита могила», з датою 9 жовтня, та російська «Тризна», не датована, та написана, правдоподібно, також восени того ж року. Рік 1844 розпочинає період чимраз більшого оживлення Шевченкової творчості. З того року маємо 10 його поетичних творів з датами 19 лютого, 6 мая, 18 мая, 8 червня («Сон»!), 18 жовтня, 13 падолиста, 13 грудня (дві п'єси), 20 грудня і 30 грудня. Потім пауза, аж до жовтня 1845 р., і раптовий навал продукції при кінці року, про який сказано вище: 4 жовт-

ня — дві п'єси, 10 жовтня — «Гус», 16 жовтня — «Невольник», 25 жовтня — «Великий льох» та 21 жовтня, мимоходом — «Суботів», 13 падолиста — «Наймичка», 18 падолиста — «Кавказ», 22 падолиста — «Посланіє Шафарику», 14 грудня — «Посланіє живим і мертвим», 17 грудня — «Холодний Яр», 19 грудня, отже, протягом двох днів, доконаний переспів десяти «Псалмів Давидових», 21 грудня — «Минають дні, минають ночі», 22 грудня — «Три літа», 25 грудня — «Заповіт» і недатована п'єска «Вітер в гаї нагинає». Отже, було темпо творчості Шевченка!

На жаль, остатнє видання не дає ще повного тексту, ще не може назватися editio ne varietur[1]. Поема «Черниця Мар'яна» дійшла до рук Куліша у формі першого брульйона, писаного олівцем*, з люками та помазками. Повніший Шевченків чистопис був тоді ж висланий автором до Корсуна*, що видавав тоді альманах «Сніп». Сей рукопис зберігся й досі в руках Корсунового сина, який на просьбу В. Доманицького — уділити йому копію Шевченкової поеми — відповів захваленням поеми, неточним вичисленням її змісту і цинічною заявою: «нехай «громада» купить у мене «Сніп» (не знати, чи не розпроданий запас «Снопа» з 1844 р., чи рукописний матеріал на другий том), а тоді я «Мар'яну» дам у додатку». Ну, живуть іще в Україні патріоти старої «доброї» марки! Та киньте йому тих 300 рублів, яких він просить!

---

[1] Виданням, що не підлягає змінам *(лат.)*.— *Ред.*

ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ РУСЬКОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ ЗБИРАННЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Дня 20 грудня, в п'ятницю минулого тижня, відбулося в будинку львівського намісництва перше засідання руської комісії для збирання руських пісень у Галичині та в Буковині. Прибули на запросини проф. В. Шухевича: з Чернівець проф. Смаль-Стоцький* і д-р Модест Левицький*, із села о. Матюк і зі Львова д-р В. Щурат, проф. О. Роздольський, проф. Філ. Колесса* і д-р Ів. Франко. Із іменованих міністерством інших членів не прибули: о. Артемон Манастирський, совітник конс[исторії] в Чернівцях, і проф. Іван Верхратський, який на руки проф. Шухевича прислав лист з оправданням неприсутності задля недуги і з резигнацією із члена комісії.

Під проводом д-ра Смаль-Стоцького уконституювався комітет, вибравши головою проф. Волод. Шухевича, котрий понадто обняв і обов'язки референта потреб і жадань комітету і кореспонденцію, а предсідателем засідань проф. д-ра Смаль-Стоцького.

Проф. Шухевич розпочав нараду викладом усієї історії сього діла. Ініціатива того вийшла від віденського радника і учителя Поммера, за якого почином б[увший] міністр Гартель у 1904 р. скликав першу конференцію для наради над зібранням і опублікуванням народних пісень з мелодіями і танцями з усіх країв Австрії. Ся перша конференція була неофіціальна, не було на ній ще репрезентантів усіх народів Австрії. На ній, одначе, в головних нарисах обговорено план дальшої акції, а деякі з її членів стали постійними членами центрального комітету для сього діла з уповноваженням організувати відповідну працю по краях. На другій конференції, вже офіціального характеру, уложено остаточно план організації збирання

пісень і музикальних традицій народних при помочі спеціальних для кождої народности комісій, яких задача — зібрати по змозі повний засіб пісенного матеріалу, що живе ще в устах кождого народу, і дати повне наукове оброблення того матеріалу. Кождий комітет має мати повну автономію, а голова його має зноситися безпосередньо з міністерством просвіти.

Проф. Шухевич порозсилав був уже членам комітету рівночасно з запросинами на засідання і проекти праці і тим упростив значно дискусію над ними. Комітет по короткій дискусії дійшов до того, що так, як сього хочуть інші опубліковані досі квестіонари, тобто щоб звернутися до найширшої публіки з прошенням присилати комітетові записи пісень і нот, діла робити не можна, бо се значило би нагромадити стирту некритично зібраного матеріалу, по найбільшій часті непридатного для наукового оброблення. Комісія станула на тім, щоб наразі обернутися до руської публіки тільки з такими запитаннями, на які така публіка може дати зовсім точні та практично важні відповіді: де заховалися ще старі або новіші пісні, обряди, музикальні інструменти, де живуть співаки, що володіють доброю пам'яттю і багатим пісенним матеріалом. Маючи в руках такі вказівки, члени комісії самі, фахові збирачі і музики поїдуть у дані місця і безпосередньо з уст тих співаків посписують їх репертуари. Комітет у такім власне поступуванні бачить запоруку, що буде міг зібрати матеріал автентичний і при помочі фонографів також автентичну людову музику і відповість сим найліпше вложеній на нього задачі — поставити збірник, справді відповідний всім вимогам сучасної науки.

Друге питання, обговорене комітетом, се було питання про остаточну редакцію збірника. І тут рішено обмежитися на галицько-буковинську територію, а пісні з українських збірників цитувати лише в нотках там, де вони служать до порівняння в наукових студіях. Задача збірника має бути така, щоб він по змозі вичерпав увесь скарб нашої народної творчості, з узглядненням не лише того, що живе ще тепер у народній пам'яті, але також того, що вже забулося, отже, з узглядненням і критичним провіренням усіх старших записів і збірників наших народних пісень. Такий корпус, надіється комітет, буде при всій своїй географічній обмеженості основою і взірцем для посталення подібних корпусів із інших частей нашої широкої України.

Відповідно до того в комітеті утворилися дві групи, з яких одна має взяти на себе головно працю збирання і записування матеріалу, текстів із докладним узглядненням усіх діалектичних відмін і музики, а друга займеться підготуванням наукових і літературних знадоб для переведення остаточної, відповідної до вимог науки редакції цілого корпусу. В одній і другій групі показалася потреба збільшення фахових сил; тому комітет постановив з відповідними пропозиціями звернутися до міністерства просвіти.

ЯК ТВОРИЛАСЯ СЛОВ'ЯНСЬКА МІФОЛОГІЯ

Це спостереження я хотів би присвятити світлій пам'яті академіка О. Веселовського як вияв моєї глибокої шани за його видатний талант і за ту чудову трудову ниву, яку він обробляв і на якій ще довгий час залишатиметься скарбницею знань та керманичем для всіх, хто йде по його шляху. Також особисто я зберігаю якнайсвітлішу пам'ять про нього, бо хоч я і не мав щастя познайомитися з ним, все ж був удостоєний честі одержати від нього кілька вельми люб'язних листів, які додавали мені сили і впевненості у скрутні хвилини і які я завжди з вдячністю зберігатиму. Незважаючи на те, що моя замітка має на меті уточнити одне твердження покійного вчителя, це ніяк не повинно применшити пам'ять про нього чи принизити його авторитет, а тільки послужити швидкому просуванню студій, котрим він присвятив усе своє плідне трудове життя.

Справа стоїть так. 1885-го року священик Михайло Зубрицький, мій шкільний товариш і заслужений дослідник селянського життя, записав у карпатському селі Мшанець оцю різдвяну пісню:

1. А що нам было з нащаду світа —
   Славен еси боже
   по йусім світі і на небесах (рефрен)
2. Ой не было ж нам, хоба сина вода,
3. Синая вода тий білий камінь.
4. А прикрив господь сиров землицев,
5. Виросло на ній кедрове древо
6. Барз височейке і барз слічнейке.
7. Висмотрила го пресвята діва,
8. Зізвала д нему сорок ремісників:
9. «Ой видите ж ви, ремісничейки?
10. А зітніте ж ви кедрове древо,

11. Збудуйте за нього святу Софію,
12. Святу Софію в святім Кійові.
13. Бы на ній было сімдесять верхів,
14. Сімдесять верхів, сімдесять крижів,
15. Семеро дверий, а єдни підлоги».
16. День будували, вночі втікали,
17. Вночі втікали, вдень прибывали.
18. А зіслав господь ангела з неба.
19. «Не влякайтеся, ремісничейки!
20. Дав вам то господь ведлуг силойки.
21. Крижі робіте, верхи зводіте».
22. Єден вершейко барз височейко.
23. Барз височейко і барз слічнейко,
24. А втім вершейку золотий престіл,
25. За тим престолом сам милий господь
26. Служит службойку суборовую,
27. Суборовую, заздоровую,
28. І за здоров'я нашого брата,
29. Нашого брата і всіх христіян.
30. Там'туди лежит здавну стежейка,
31. Стежкою іде польська вінойка,
32. Межи ними йде полковничейко.
33. Стала вінойка в крижі стріляти.
34. Рече словейко полковничейко:
35. «А не стріляйте ж в святі крижі,
36. Бо спустит господь огняний дождик.
37. Огняний дождик, громові кулі,
38. Затопит господь польську вінойку».
39. Ай так ся стало, як він говорив:
40. Іспустив господь огняний дождик,
41. Огняний дождик, громові кулі,
42. Затопив господь польську вінойку,
43. Хоба нам зістав полковничейко,
44. Полковничейко, той наш братейко.
45. Бы на здоров'я, на многа літа,
46. Гей наш панейку, та наш братойку,
47. Не сам із собов, а з милим богом,
48. Із милим богом, з господинейков,
49. З господинейков і з челядойков.

Текст цієї досі невідомої різдвяної пісні я переслав покійному М. Драгоманову, котрий в одному з листів відповів мені, що вона належить до тих пісень, які він назвав «богомильськими», і тому її потрібно досліджувати у зв'язку з грецькими, болгарськими та румунськими духовними піснями. Однак я не міг погодитися з богомильським характером пісні і тому в 1889 р. опублікував її текст в «Киевской старине» (січневий номер, с. 231—232) з невеликою приміткою, в якій підкреслював компілятивний характер пісні і розрізняв в ній три частини: перша частина наслідує давню різдвяну пісню про сотворіння світу, що мі-

ститься у збірці Головацького («Песни Галицкой и Угорской Руси», т. II, 5, № 7) разом з коментарем Потебні («Объяснения», II, с. 619—620)*. Друга тема — це також відомий з різдвяних пісень мотив про спорудження храму (пор. Потебня, «Объяснения», II, с. 619—620), який, правда, закінчується тут (вірші 16—21) дещо незрозумілою розповіддю про періодичну працю та втечу будівельників. У пісні не вказується, з яких саме причин вони тікали вночі, а вдень знов поверталися; епізод, коли з'являється ангел і заспокоює їх словами «Дав вам то господь ведлуг силойки», пов'язаний в якійсь мірі, як мені здається, з легендою про вежу семи полководців, відомою мені з польської поеми Романа Зморського*. В ній теж вежу будують вдень, а вночі вона опускається під землю, і так триває, доки будівництво не завершено, після чого чарівна сила співу тих семи полководців здійняла її аж до зір. Третій епізод, про чудодійне покарання польського війська, має у своїй основі, на мою думку, якесь апокрифічне оповідання, хоч я не можу назвати конкретного тексту.

Завдяки московському вченому В. Каллашу* ця пісня привернула увагу Веселовського, котрий у додатку до своєї праці «Разыскания в области русского духовного стиха» присвятив їй відомий «Экскурс про Иггдразил»*. Зіставляючи нашу пісню з піснею Головацького, Веселовський пише: «Наш варіант вийшов з того ж самого образу дерева, але далі включив відомий з інших колядок мотив про спорудження церкви; згадаймо «Повѣсть града Іерусалима»: в ній кипарис — Софія Премудрість Божа з сімдесятьма верхами; в колядці натомість — «Свята Софія в святім Кійові». Цікаві ще такі деталі: ремісники «день будували, вночі втікали», доки господь не звелів ангелу сказати їм, щоб вони не боялись: «Дав вам то господь ведлуг силойки», і вони викінчують свою справу. Пан Мирон[1] вбачає в цьому епізоді відгомін якогось мотиву на зразок відомого в польській легенді «Вежа семи полководців»: все, що збудовано вдень, вночі провалюється крізь землю, і коли, нарешті, вежу було завершено, її стіни чудом здійнялися у височінь. Для такого припущення колядка не дає жодної підстави, навпаки, можна

[1] Під цим псевдонімом було надруковане моє повідомлення у «Киевской старине».

прйпустити, що мотив переляку ремісників пов'язаний з деталлю кінцевого епізоду: «іде польська вінойка», полковник забороняє своїм людям стріляти по хрестах, але ті не слухають його, за що й зазнають кари божої ... Саме ці вороги завдають страху «ремісникам».

Далі Веселовський формулює власну точку зору: «Думаю, що оригінал цієї колядки мав таку ж будову, як і апокрифічне оповідання, що лягло в основу слов'янських легенд про сотворіння світу: на початку — сотворіння світу на синьому морі, в кінці боротьба ангелів з нечистими духами; Михаїл також боїться сатани, але господь підбадьорює його (накладає на нього схиму), і він скидає сатану разом з його полчищами «з небес на землю в кромішнє пекло» («Свиток божественних книг»). Цікаво, що північноруська легенда сприйняла намір сатани спорудити собі «престол над зорями» як справжнє будівництво: «Саваоф збудував небо, а сатана інше, вище його; Саваоф збудував ще небо, а сатана вище його, і так збудували вони по сім небес». У різдвяній пісні — церква з сімдесятьма верхами. Як в галицькій, так і в нашій (?) різдвяній пісні залишається неясним, з точки зору «Свитка», образ дерева у міфі про сотворіння світу. Дерево виходить з моря або на морі камінь, а на ньому дерево. У слов'янських та західних апокрифах, Питаннях і Відповідях, основою світу є дуб, над ним нашаровуються вогонь, каміння, вода, земля. Цей дуб стоїть на божественній силі; arbor, quae ab initio posita est, ipse est Dominus Jesus Christus[1]; це хрестове і райське і водночас світове дерево. Як світове дерево воно доречне у колядках про сотворіння світу, тоді як в інших з хрестового дерева або трьох дерев роблять хрести, споруджують храм з трьома вівтарями, трьома дверима, трьома верхами-небесами, і крізь одні двері заходить сам господь. Так само як і образ хрестового дерева = церкви розширено тут до космічного, так і в нашій колядці зображення світового дерева хрестовим пояснює перехід від сотворіння світу до спорудження храму. Тут замість ангелів з'явилися ремісники, а старих ворогів змальовано як полк воїнів. Колядка і співається на честь полковника».

Остання думка неправильна; колядку співають на честь старшого брата общини, котрий, внаслідок існуючого

[1] Дерево, поставлене на початку світу, є сам господь Ісус Христос *(лат.)*.— *Ред.*

взаємозв'язку між колядками, відразу ж ототожнюється з героєм пісні. Так само безпідставним є ототожнювання кедрового дерева в нашій пісні з хрестовим деревом чи навіть світовим явором; це дерево не має ніякого відношення до сотворіння світу, оскільки воно зображується не як початок, а як кінець цього творіння. Зрештою, і вся пісня, як це зараз побачимо, зовсім не містить в собі нічого міфологічного або богомильського, а виникла з місцевих київських легенд, звісно, в стилі старовинних різдвяних пісень, в історичну епоху, яку можна досить точно визначити.

У творі Іоаникія Галятовського* «Ключ разумѣнія», котрий свого часу був дуже популярним на всій Південній Русі та в Галичині й друкувався також у Львові, знаходимо в кінці невелику збірку чудодійних історій богоматері, в якій читаємо під 18-им чудом таку історію: «1630 р., коли польське військо підійшло до Печерського монастиря і хотіло зруйнувати його, довідавшись, що там знаходиться козацький отаман Шульга з запорожцями, свята богородиця відвернула тоді небезпеку від монастиря, пославши на військо вогненний дощ і відігнавши його, про що пізніше розповідали самі поляки й німці, які були там. Це військо очолювали Бутлер* та Жолтовський*».

Галятовський не посилається у своїй розповіді на якенебудь першоджерело, та це й не потрібно йому, бо ця історія і так була добре відома у Києві і на всій Україні. Про неї докладно розповідає очевидець, лаврський чернець Кальнофойський*, у своїй книжці «Тератургіма», яка вийшла 1638 р. польською мовою. Я не буду цитувати його розповідь, оскільки вона загалом збігається з розповіддю Галятовського, а тільки подам у дослівному перекладі опис чуда з вогненним дощем. Виклавши причину нападу (необгрунтована підозра поляків, що в лаврі переховуються запорожці, які дійсно отаборилися на одному з близьких островів Дніпра) та описавши перше просування майже шеститисячного війська в напрямку лаври, Кальнофойський продовжує так: «Аж глядь, чисте («слічнопогодне») небо стало раптом міняти свою красу, немовби переходячи від безхмарних радощів до гіркої скорботи, чорна страхітлива хмара оповила його лагідний багрянець, і за якусь хвилю полив такий гарячий дощ, що як тільки-но хоч одна краплина діставала коня, вершника чи пішого, здавалося, що їх обпекли кип'ятком». Це явище

не таке вже й рідкісне у степовій місцевості в спекотні літні дні, змусило воїнів розсіятися і заховатися в навколишніх хатах; спроби влаштувати підпал теж закінчилися невдало, і вони відступили; зрештою, ця справа ще того ж дня була мирно врегульована шляхом переговорів між архімандритом лаври та польським командуванням. У цьому історична суть місцевої легенди, котра, дякуючи зусиллям ченців, швидко набула популярності й увібрала у себе казкові елементи. До своєї розповіді Кальнофойський робить лаконічне зауваження: «В пам'ять цього чуда навколо лаври і міста щорічно влаштовується хресний хід». Звичайно така процесія була пов'язана з певними проповідями, тому немає нічого дивного в тім, що така незначна подія від 1630 р., незважаючи на письмові джерела, змогла дійти в переказах аж до Карпатських гір і стати тут темою різдвяної пісні.

Ще одна цікава деталь: чудодійна церква у Києві названа в пісні «Софією», тоді як щойно розглянутий факт стосується іншої, лаврської церкви. Та це, зрештою, не має значення, важливою є інша деталь, яку покійний Веселовський теж намагався тлумачити як міфологічну. В описі Софії у пісні якраз сказано, що в одній дуже розкішній бані церкви стоїть золотий престол, а за тим престолом сам господь милий править службу. Це не міфологія і не алегорія; так сприймали захоплені очі селян дивовижну мозаїку, що справді знаходиться в склепінні головного нефа Київського Софійського собору, де на золотому тлі зображений Христос in pontificalibus[1]. Довгий час, тобто з другої половини XVII ст., ця мозаїка вважалась втраченою, бо була забілена вапном під час ремонтних робіт, і тільки київському професору Прахову* завдячуєм її виявлення. Той, хто хоч раз розглядав ці пишнобарвні мозаїчні зображення надлюдського зросту, погодиться з тим, що їхній зміст мав видаватися враженим очам побожного прочанина-селянина живою сценою відправи богослужіння Христом. Між іншим, така ж постать Христа in pontificalibus є сталим, офіційно встановленим зображенням у центрі іконостасу кожної руської церкви.

Так само й другий епізод нашої різдвяної пісні, про чудодійне спорудження храму, не має в собі нічого міфічного, бо виник він знову ж таки з місцевої легенди, тобто

[1] Як священик *(лат.).— Ред.*

з легенди про ту саму церкву в Києво-Печерській лаврі. Нещодавно я одержав окремим виданням дуже рідкісну поему Романа Зморського «Wieża siedmiu wodzów», в післямові до якої автор зазначав, що цю легенду чув в Мазовії* ще в дитинстві і що пізніше не міг віднайти її слідів у тій місцевості. Зате він натрапив на неї на Україні, між Яновом і Тересполем; один косар розповідав йому, що колись жили семеро братів, семеро мудрих князів, і вирішили вони перед смертю збудувати вежу, в якій їх мали поховати. Однак усе, що було вимуровано за день, вночі провалювалося крізь землю. Так тривало три роки. Тоді найстарший брат звелів змайструвати золоту кулю, в яку замкнули живого півня. А коли кулю прикріпили на верхівці вежі, той півень закукурікав, і вежа сама здійнялася з-під землі й сягнула аж до неба. Я не зупинятимусь на кінцівці цього оповідання, додам лишень, що його автор наводить ще одну версію легенди, яка безпосередньо пов'язана із спорудженням церкви у Києво-Печерській лаврі. Згідно з цією версією храм будували десятеро святих братів; що було збудовано вдень, вночі щезало під землю; так тривало тридцять років. Наприкінці тридцятого року їм явився ангел і наказав збудувати дах і установити на ньому хрест. Зробили хрест, але через те, що його ставили пізно ввечері, він вийшов трохи перекошеним. Потому брати полягали спати й більше не прокидалися. Вранці з-під землі виросла дзвіниця, така висока, що її було видно на відстані семи миль. У цій легенді Зморський посилається на польсько-українського письменника Александра Грозу* і його невеличкий твір «Władysław, wyciąg z pamiętników nie bardzo starych», якого я не мав змоги переглянути. Наскільки мені відомо, сучасним українським етнографам поки що не вдалося знайти подібну легенду в народі, але мушу зразу ж додати, що на Україні, особливо Правобережній, досі було дуже мало зроблено для вивчення легенд та місцевих історій. В усякому разі сказаного достатньо для того, щоб позбавити будь-якої міфічності відповідні слова нашої різдвяної пісні.

І ще одне зауваження. Висловлювання покійного Веселовського про сотворіння світу у наведеній вище цитаті, можливо, дуже проникливі,— але я не сказав би, що вони ясні й переконливі. Поєднання скандінавського світового дерева із старохристиянським хрестовим деревом видається

мені цілком необгрунтованим і не підтверджується жодним відомим матеріалом. Використані покійним Веселовським «Вопросоотвѣты» та пізньоруський «Свиток», створений на їхній основі, являють собою надто неясну галузь, яка ще потребує досліджень, тому це не дає нам права робити якісь зобов'язуючі висновки без притягування нових матеріалів. Напевно, буде доречним вказати на знайдений мною й опублікований у четвертому томі моєї збірки апокрифів («Пам'ятки», IV, с. 420—428)* текст подібного апокрифа, котрий здається мені невдалою копією відомої нам найстаршої редакції «Бесѣды трех святителей». Як саме у ньому зображується сотворіння світу, можна проілюструвати на перших п'яти запитаннях і відповідях, якими я закінчую своє спостереження:

Спочатку бог сотворив небо і землю, земля ж була невидимою і неприкрашеною, і морок стояв над безоднею.

1-е запитання: Хто старший від бога?

Відповідь: Вишина, і ширина, і глибина, і каміння.

2-е запитання: Хто такий камінь?

Відповідь: Камінь — це мати всесвіту.

3-є запитання: Як він може бути матір'ю всесвіту?

Відповідь: Коли ще не існувало світу, був морок і камінь над безоднею, підтримуваний святим духом, з нього ж з'явився бог.

4-е запитання: Як з'явився бог?

Відповідь: Тільки дух єдиний почав тоді існувати, зеленого кольору камінь, на ймення Афранікр, із вигляду ясніший, ніж сонячне сяйво, і було там також джерело вод. Святий дух [виник] із куряви диму; закурівся і став вогнем, і став бог образом вогненним і подобою людини, від нього ж пішло світло.

5-е запитання: Що найстарше у всякому творінні?

Відповідь: Слово було мовлено: «Спочатку було слово, і слово було від бога, і бог був словом». Засіявши, пророк: «Хай буде світло!», і стало світло, і бог побачив, що це на краще.

ПРИЧИНКИ ДО КРИТИКИ ДЖЕРЕЛ ДЕЯКИХ СТАРОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК

Видатний корифей славістики і протягом короткого часу мій учитель, надвірний радник проф. В. Ягич висловив якось на семінарі глибоку думку: книги потрібні для того, щоб їх читати. Чим більше я вчитуюся в найстарші пам'ятки руської, зокрема української, літератури і чим більше орієнтуюся у відповідній критичній літературі, тим частіше мені спадає на думку, що ці пам'ятки досі використовувалися переважно для студій і добування цитат, аніж читалися по-справжньому очима літератора. Незважаючи на величезну роботу критиків, які зверталися до цих пам'яток протягом XIX та на початку XX ст., незважаючи на завидне заповзяття, надзвичайну критичність і проникливість деяких дослідників — не кажучи вже про численну громаду підтакувачів,— знову й знову знаходяться пункти, над якими ще не починали працювати або розпочали не в тому місці і де застарілі доктрини чи навіть догми закривають перспективу й перешкоджають вільній оцінці. Тільки як дилетант (історія не є моїм фахом) й історик літератури, що працює зараз над історією української літератури (ця праця, хоч і не повна, в якійсь мірі задовольняє сучасні вимоги), я був змушений дотримуватися насамперед першоджерел і використовувати лише як допоміжні матеріали відомі досі переробки старої, домонгольської літератури. Для мене було дуже важливо отримати від самого читання пам'яток щонайбільш неупереджене, літературно-критичне враження, і це дозволило мені у багатьох випадках зробити дещо несподівані висновки; деякі з них, напевне, зацікавлять фахівців-дослідників, мені вони здаються дискусійними. У невибагливій, популярно написаній історії літератури не знайдеться місця для детальної наукової аргу-

ментації, тому я був би дуже вдячний редакції «Archiv für slavische Philologie», якби вона надала мені можливість стисло висвітлити хоч деякі помічені мною явища і висловити власні думки з цього приводу.

Хотілося б приділити увагу трьом найважливішим староруським пам'яткам: «Києво-Печерському патерику», найдавнішому, так званому літопису Нестора і загальновідомому «Слово о полку Ігоревім». Я не маю на меті робити глибокий аналіз цих пам'яток і не збираюся повторювати або принаймні наголошувати на вже сказаному й достовірному, що в основному в якійсь мірі відомо усім славістам. Зупинюся лише на тих пунктах, де я, на мій погляд, міг би сказати дещо нове.

І. ДЖЕРЕЛА ТРЬОХ ЛЕГЕНД «ПАТЕРИКА»

У журналі «Киевская старина», березень — квітень 1906 р., молодий київський вчений Г. Барац опублікував невеличку статтю «Повести и сказания древнерусской письменности, имеющие отношения к евреям и еврейству», власне, перший розділ своєї обширної праці. У цьому розділі (наступний вийшов нинішнього року в третьому номері новоствореного журналу «Україна», що перейняв традиції «Киевской старины»), автор, очевидно, юдофіл, підкреслює досі маловідомий «факт»; ніби в усіх попередніх зображеннях життя староруського народу недостатньо висвітлені єврейські відносини. «Варто згадати хоча б про те, як жорстоко й нещадно насилували колись у нашому суспільстві святий принцип терпимості віри й свободи віросповідання, особливо по відношенню до єврейського народу. Масу волаючих фактів насилля над іудейськими віруваннями «древні скрижалі таять в переказах німих». Манера вислову автора була настільки поетичною і водночас категоричною, що не могла не привернути до себе уваги наукових органів. Однак це твердження Г. Бараца не настільки переконливе, як він запевняє. По-перше, Г. Барац забув указати, яка релігія побудована на «святому принципі терпимості віри», по-друге, докази, що в Древній Русі над євреями чинили жорстоке й нещадне насильство, теж не зовсім продумані. Г. Барац послався на два оповідання, вміщені в «Києво-Печерському патерику», які він належним чином опрацював для сучасників. Ці опові-

дання я процитую тут дослівно, оскільки Г. Барац, як він сам визнає, не знайомий з оригіналом і черпає свої знання лише з лекцій покійного проф. Малишевського.

«Но се пакы лѣпо єсть намъ исповѣдати, на прочее похвалѐніє блаженаго (Феодосія) сказаніемь пои поити, и яже о немъ достойно истинно исповѣдающе еже по господѣ нашемъ Ісус Христѣ того рвеніе. Се бо и сице обычаи имаше блаженыи, яко же многажды в нощи въстая и отам всѣхъ исхожаше к жидомъ и тѣхъ препирая еже о Христѣ, коря же и досажая тѣмъ, яко отметникы и безаконникы тѣхъ нарицая. Жадаще бо еже о Христѣ исповѣданіи убьєну быти»[1].

Згідно інтерпретації проф. Малишевського, нічні ходіння Феодосія у київський єврейський квартал, що знаходився досить далеко від Печерська, здійснювалися заради я к и х о с ь релігійних зібрань євреїв; ці зібрання, й м о в і р н о, відвідували не тільки євреї, а й руські християни, а Феодосій приходив на них, о ч е в и д н о, лише для того, щоб викрити підступи проти руських християн й оберегти останніх від єврейських обманів. Г. Барац відкидає цю гіпотезу, але тільки для того, щоб натомість висунути свою власну. Ця гіпотеза сформульована так: «Оскільки за часів Феодосія, так само й до і після нього, євреїв на Русі всіляко заставляли прийняти християнство, то до них нерідко вживали й справжніх примусових заходів. Звичайно, присилувані неофіти залишалися потай іудеями і при першій нагоді відкрито зрікалися християнства ... Природно припустити, що на Русі віровідступників після виявлення їхньої провини відправляли в монастирі до вищого духовенства для напоумлення і повчання. Цілком ймовірно, що таких євреїв, нібито навернених до християнства, дуже багато було заслано також до Києво-Печерської лаври, де вони, як м о ж н а з д о г а д а т и с я, сходилися на нічні зібрання, щоб відправляти молитви та іудейські релігійні обряди. Саме цих удаваних християн, які потай залишалися відданими іудаїзму, тримав Феодосій під найпильнішим наглядом. Не довіряючи братам-ченцям, превелебний ігумен багато разів вставав уночі і таємно від усіх виходив із своїх покоїв і йшов один до засланих у монастир нещирих конвертитів, сперечався з ними, картав і соромив їх як відступ-

[1] Памятники русской литературы XII и XIII веков, изд. Владимиром Яковлевым. Спб., 1872, с. XLIX—L.

ників і зрадників християнства, справді ризикуючи при цьому зазнати якої-небудь кривди з їхнього боку».

У цій гіпотезі могло б бути щось правдоподібне, якби знайшлося хоч одне реальне підтвердження того, що в Древній Русі справді існували монастирі на зразок Соловків, які діяли в Росії в XVI—XVII ст., але ми не знаходимо нічого подібного. До того ж автор легенди про Феодосія говорить не про конвертитів, а просто про євреїв, без будь-яких натяків (sans phrase), він жодним словом не згадує про кривду, яка загрожувала б Феодосію, а говорить тільки про його сподівання, що за такі провокації й огуду зазнає смерті від євреїв. Ми не маємо ні найменшого доказу того, що в Древній Русі євреїв коли-небудь примушували приймати хрещення, не кажучи про те, що пізніше вони зрікалися християнства, таємно залишалися прихильниками іудаїзму і відбували заслання в монастирях. Замість якогось старорусського документа Г. Барац цитує лише рішення Константинопольського синоду від 786 р. стосовно євреїв, які (без примусу) з нечестивими намірами приймають християнську віру. Потрібні йому факти він знаходить тільки в тогочасній Іспанії,— можливо, він зміг би відшукати їх також в Італії, Франції чи Англії, але для Русі вони, безперечно, ніяк не підходять.

Та ба, Г. Барац все-таки наводить доказ, причому староруський, і знайшов він його в тому ж самому «Патерику». Йдеться не про що інше, як загальновідоме оповідання про Микиту Затворника, молодого ченця, який, прагнучи самітнього життя пустельника, замурувався в печері, а через якийсь час йому з'явився ангел і звелів, щоб той перестав молитися — він сам буде молитися за нього, а Микита повинен зайнятися читанням книг. Так прочитав він святе письмо, але тільки Старий завіт, тоді як Новий завіт він не міг ні читати, ні слухати. На Микиту найшов пророчий дух, він почав гаряче диспутувати й цитувати староєврейською мовою, доки це не набридло святим отцям лаври (серед них згадується й ім'я Нестора, автора літопису), вони вивели його із замурованого схову й заходилися виганяти з нього нечистого так, що тому в очах потемніло, і він довго не міг опритомніти; коли ж, нарешті, прийшов до тями, то, на превеликий подив святих отців, виявилося, що Микита не тільки не знає жодного слова по-староєврейському, а й зовсім не вміє ні

читати, ні писати і не пам'ятає, щоб коли-небудь прочитав хоч одне слово із святого письма. Як додає оповідач, він усвідомив свою помилку, щиросердо покаявся і згодом став архієпископом Новгорода.

Як же Г. Барац тлумачить цю дивну історію? Дуже просто: начебто цей Микита був єврейським вихрестом, ув'язненим у монастирі; ангел, що явився йому, був якимось єврейським рабином; решту ж можна тлумачити як завгодно, особливо тому, що наводяться лише паралелі з західноєвропейських джерел, які зовсім не підходять до легенди про Микиту і нічогісінько в ній не пояснюють.

У своїй рецензії на цю працю («Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1906, т. XXII, с. 190—193) я вказував на необгрунтованість подібної інтерпретації легенд «Патерика» і зауважував, що, перш ніж використовувати такі оповідання для відтворення історичних фактів, потрібно насамперед розглянути їх у літературно-критичному плані, аби переконатися, чи вони взагалі здатні нести певне навантаження з метою конструкції історичних подій. «Житіє Феодосія» є автентичним твором Нестора, щоправда абсолютно неоригінальним за своєю літературною формою. Нестор використав різні грецькі житія святих для стилістичного прикрашення своїх фактів. Ще в 1896 р. в першому томі «Известий Отделения русского языка и словесности» Шахматов* довів стильову і частково матеріальну залежність «Житія Феодосія Печерського» від староруського перекладу грецького «Житія Сави Освященного». Це є достатньою підставою для того, щоб вважати зроблений у певному місці «Житія Феодосія» надто неясний і неправдоподібний запис про нічні відвідини Феодосієм єврейських зібрань за незвичайну, лише механічно вставлену пусту фразу.

Вирішальне значення в цьому питанні має цитоване Г. Барацом оповідання про Микиту Затворника. Це оповідання з незначними відхиленнями наслідує грецьке аскетичне оповідання, що ввійшло до відомої, дуже рано перекладеної на Русі компіляції «Пандект Никона Черногорца», із зазначенням тільки загального джерела. Оскільки увесь великий твір Никона досі не друкувався ні грецькою, ні церковнослов'янською мовами, то для наступних його дослідників, напевне, буде корисно, якщо я опублікую текст цього оповідання в дослівному перекладі з рукопису василіанського монастиря у Львові.

«Один чернець на ймення Григорій, розповідав, що його осінило бажання податися до Єрусалима і відвідати там церкву воскресіння Христового та інші святі місця. Отож я йшов і йшов, доки не побачив в одному місці високу скелю, а в тій скелі була печера, а під скелею монастир. Ченці монастиря сказали мені, що недавно один з їхніх братів забажав усамітнитися у тій печері і спитав дозволу ігумена. Проте цей мудрий чоловік відповів йому: «Дитино моя, як ти можеш усамітнитися в тій печері, не приборкавши страсті душі і тіла? Вчителем, а не учнем має бути той, хто воліє поринути у мовчання. Ти ж, дитино, ще не досяг цієї міри і просиш у свого покірного слуги дозволу на самітнє життя у тій печері. Бачу, що ти не обізнаний з різними демонськими хитрощами. Набагато краще для тебе буде служити отцям і приймати їхні молитви, співати разом з ними в належні часи славу й хвалу всевишньому, аніж жити самотнім життям у боротьбі з нечестивими думками. Хіба ти не чув, що написав наш отець Іоанн Клімакс: «Горе самітнику, бо коли його обгорне туга чи лінь, то ніхто вже не зможе пособити йому; якщо ж з моїм іменем зійдуться двоє чи троє, то я буду посеред них — мовив господь».

Ось такі й подібні слова говорив ігумен, але так і не зміг відмовити його від згубних думок. І коли ігумен побачив, що його прагнення до самотнього життя у печері залишається незмінним і що той наполягає на своїй просьбі, він дозволив йому зробити так, як той хотів. Супроводжуваний молитвами отців, він зайшов до печери. В обідню пору один із братів приносив йому їжу, а той прив'язував до корзини мотузку, спускав її вниз і забирав їжу. Проте як тільки цей чернець поселився у печері, диявол, ворог усіх, хто прагне до чесного життя з іменем бога, не проминув нагоди, щоб навіювати йому вдень і вночі лихі думки. А через декілька днів він з'явився йому в образі сяючого ангела і мовив: «Знай же, що за твою чисту совість і твоє праведне ангельське життя господь бог послав мене служити твоїй святості». На це чернець відповів: «Хіба я зробив якесь добро, що мені мають слугувати ангели?» А той: «Все, що ти зробив досі, є великим і праведним: і що ти покинув мирське життя з усією його красою і став ченцем, і що ти мучив себе постом і молитвами, не думаючи про нічний сон, і тепер пішов з монастиря і знайшов тут притулок. Як же ангелам не

бути слугами твоєї святості?» Ось які слова вдихнув у нього душезгубний демон, розпаливши ними його гордість, і тепер він з'являвся йому щодня.

Та от якось, коли злодії обікрали хату одного чоловіка, нечистий, який перевтілювався в ангела і спокушав ченця, знову постав перед ним і мовив: «До тебе прийде чоловік, у якого злодії обікрали хату; вкрали вони те і се, і знаходяться речі там і там. Отож скажи йому, нехай піде і забере своє добро». І справді, чоловік прийшов і поклонився перед печерою, а чернець сказав згори: «Тим, брате, добре зробив, що прийшов; я знаю, яке лихо спіткало тебе. В твою хату налетіли злодії, і забрали вони те і се, і сховали все там і там. Але ти не сумуй! Піди туди і ти все знайдеш. І помолися за мене». Почувши це, той дуже здивувався; він пішов і знайшов все своє вкрадене добро, а ченця звеличував по всій країні словами: «Чернець, який живе у тій печері, пророк». Нескінченний натовп чоловіків і жінок поспішив до нього, всі слухали і дивувалися тому, що він говорив, сповнений нечистої сили, він говорив кожному, що з ним трапилося чи скоро має трапитися. Ігумен і ченці також почули про це і здивувалися, що він так швидко став пророком і може провіщати минуле й майбутнє.

Після того, як бідолаха провів уже тривалий час у цій спокусі, на другий день другого тижня після воскресіння господа нашого Ісуса Христа нечистий демон знову з'явився йому і сказав: «Знай же, отче, що через твоє бездоганне й ангельське життя до тебе прийдуть інші ангели і віднесуть твоє живе тіло на небо, де ти з ними оберігатимеш незриму красу». Сказав і зник. Проте людинолюбний і милостивий господь, який ніколи нікому не бажав погибелі, напоумив ченця розповісти про все це ігумену. І коли якийсь брат-чернець, як завжди, приніс йому найнеобхідніше, той нахилився вниз і гукнув: «Брате, скажи ігумену, нехай підніметься до мене нагору». Чернець пішов і передав його прохання ігумену. Відклавши набік все, що було під руками, той підвівся, хутко вийшов надвір, піднявся по драбині до печери і спитав: «Задля чого, дитино, ти кликав мене?» Чернець відповів: «Як мені віддячити тобі, святий отче, за все те, що ти зробив для моєї недостойної особи?» Ігумен здивувався: «Про яке добро ти мовиш?» А той: «Це правда, святий отче, ти зробив для мене багато доброго, благородного і величного; це завдяки

тобі я був удостоєний честі облачитися в образ святого ангела, завдяки тобі я оселився у цій печері, завдяки тобі мене навідують ангели й удостоюють своїх бесід».

Почувши ці слова, ігумен здивувався і мовив: «Ти бачиш ангелів, нещасний? І тебе наділено пророчим даром? Горе тобі, нещасний, горе! Чи ж не казав я тобі, щоб ти не йшов у печеру й не піддавався спокусі нечистих демонів?»

Вислухавши ігумена, чернець відповів: «Не говори так, достойний отче. Я бачу ангелів завдяки твоїм святим молитвам, а в день вознесіння вони понесуть мене, моє тіло на небо. Нехай же знає твоя святість, що коли я буду на небі, я проситиму господа нашого Ісуса Христа, щоб і тебе ангели принесли туди, аби й ти розділив зі мною оте блаженство».

Почувши це, ігумен ударив його в лице й сказав: «Ти збожеволів, нещасний, і зовсім з глузду з'їхав? Раз я вже прийшов сюди, то зостануся тут доти, поки не побачу, що з тобою трапиться. Але я не побачу тих ангелів, отих огидних і нечистих демонів, про яких ти говориш. Скажи мені, як тільки-но вони прийдуть до тебе».

Відтак він нахилився вниз, звелів прийняти драбину, а сам зостався із спокушеним ченцем у печері, постив, молився і безперервно співав Давидових псалмів. Коли ж настав день сподіваного вознесіння на небо, спокушений побачив демонів, що прийшли до нього, і сказав: «Вони прийшли, отче». І тут ігумен обхопив його руками й голосно вигукнув: «Господи Ісусе Христе, сину і слово боже, поможи своєму заблудлому слузі, не пусти його в руки підступних демонів!» Щойно він це сказав, як біси накинулися на спокушеного, намагаючись вирвати його з рук ігумена, але той послав на них прокльони; тоді вони схопили рясу заблудлого й подалися геть. Було видно, як ряса здійнялася у височінь, аж поки зовсім не зникла, а ще через якийсь час полетіла згори на землю. І сказав мудрий старець ченцеві: «Бачиш, нещасний безумцю, що вони вчинили з твоєю рясою? Те ж саме вони зробили б і з тобою: як і Симона Магуса, вони підняли б тебе високо в небо, а потім пустили б, щоб ти розбився вщент і загубив свою осліплену душу».

Блаженний старець покликав ченців і велів їм приставити драбину, потім спустився з оманеним вниз і наказав йому попрацювати на кухні, проскурні та на

інших монастирських роботах, шоб приборкати свої думки.

Бачите, на які підступи здатні злі демони? Бачите, яких ворогів ми маємо? Тож давайте турбуватися про себе, пильно оберігати від них свої серця і, відкидаючи навіяні ними думки, давайте думати про смерть і вічні муки. Ми подолаємо їх постом, недосипанням і молитвами і благаємо господа смиренним серцем, щоб він захистив нас від тенет злого духа».

Якщо ми порівняємо це оповідання, яке вже в IX ст. мало існувати в грецькому варіанті, з оповіданням у «Києво-Печерському патерикові», то зразу ж стане очевидним, що воно було перекладене (з грецької мови) і перероблене у київській компіляції, а отже, гіпотеза Г. Бараца позбавлена будь-якої основи.

Ця легенда входить до циклу оповідань «Київського патерика», котрі, як слушно зазначав академік Шахматов, були взяті із давнього і детального, відомого ще у XIV ст., проте з тих пір загубленого «Житія Антонія», в якому «на грунті грецьких традицій» зображені початки руського чернецтва. У «Патерикові» міститься ще одне оповідання, чиє походження вказує не на південноруський, тим менше київський, а на грецький і насамперед херсонеський грунт. Це відома легенда про ченця-печерника Євстратія, який, попавши разом з іншими у полон до половців, був проданий одному іудею. Той хотів навернути всіх християн на іудейську віру, а коли вони відмовилися, перестав давати їм їжу. Звикнувши ще в молоді літа до посту, Євстратій закликав їх бути стійкими й не боятися посту. Однак через кілька тижнів вони всі повмирали з голоду, тільки Євстратій залишився живим. Тоді іудей розіп'яв його на хресті, а через три дні, коли той все ще був живий і нічого не бажав чути про перехід до іудейства, він проколов йому списом серце. Це оповідання дійшло до нас у двох редакціях. Одна з них, більш примітивна, явно херсонеського походження, міститься у «Патерикові», а друга, київська,— у старих «Прологах». Ця легенда заслуговує на спеціальне наукове дослідження.

У мене нема жодного сумніву в тому, що й інші легенди «Київського патерика» не є продуктами місцевої традиції, а запозичені з іноземних джерел. До них належить, зокрема, прекрасне оповідання «Про незвичайне чудо Іоанна і Сергія». В ньому розповідається про двох

великих друзів. Умираючи, один з них передає іншому скарб, який той повинен вручити його сину, як тільки він дійде зрілих літ; і от син, дійшовши зрілого віку, вимагає від батькового друга свою спадщину, але той заперечує існування скарбу. Тоді син наполягає на тому, щоб він підтвердив свої слова священною клятвою у церкві; старий присягається, і щойно він признався, де саме захований скарб, як тут з'явилися демони і забрали його.

Це оповідання, поширене в різних варіантах у багатьох проповідях середньовічної Західної Європи, я зустрічав, наскільки мені не зраджує пам'ять, у грецького письменника Паусаніаса в його «Описі Греції», але, на жаль, я не маю зараз його цитат під руками. В усякому разі, спочатку варто дослідити агіографічні і фольклорні джерела легенд «Київського патерика», перш ніж визнати їх місцевими продуктами і як історичні джерела, що свідчать про суспільні відносини староруської держави.

II. КОМПОЗИЦІЯ НАЙДАВНІШОГО ЛІТОПИСНОГО ЗВЕДЕННЯ

У 19-му томі «Archiv für slavische Philologie» ми познайомилися із статтею Євгена Щепкіна* «Про Несторове питання», в якій автор, на жаль, не дає достатнього роз'яснення про те, що саме розуміють в Європі під «Нестором». А розуміють там під Нестором, починаючи із старого Шлецера* і закінчуючи Міклошичем* і Луї Леже*, найдавніший Київський літопис. Російська критика переконливо доказала, що чернець Нестор не має жодного відношення до цього літопису, що ми можемо говорити про нього лише як про автора двох агіографічних творів — «Житія Бориса і Гліба» та «Житія Феодосія Печерського» — і що він, таким чином, репрезентував руську агіографію, а не історіографію. Ось і все Несторове питання. Історію середньовічної історіографії цікавить лише композиція найдавнішого руського літопису, тобто «Повісті временних літ», пан Щепкін тільки торкнувся цього питання і залишив його невирішеним.

Найдавніше літописне зведення дійшло до нас у двох важливих списках — Лаврентіївському та Іпатіївському. Перший доводить «Повість» до 1110 р. і закінчується відомим записом: «Игуменъ Сильвестеръ святаго Михаила написахъ Книгы сии лѣтописець» і т. д., датованим 1116 р.

Цей запис відсутній в Іпатіївському списку, в якому продовжується той самий текст, що був перерваний ним посередині у Лаврентіївському списку. Отже, цим записом текст не закінчується, бо він був зроблений десь під кінець 1113 р., тобто після того як на великокняжий стіл у Києві сів Володимир Мономах; ця подія описана в цілісному оповіданні Василія, про яке ми поговоримо нижче. Таким чином, літопис закінчується не 1116 р.; ця дата помилково була внесена у згаданому місці одним із переписувачів.

Увесь попередній текст ніяк не можна назвати єдиним твором, він являє собою компіляцію з дуже багатьох неоднорідних творів і поодиноких відомостей, які ми можемо поділити на чотири хронологічно пов'язані групи. Оскільки російські видання не мають поділу на розділи, а цитування іде в них, як правило, за роками, що ускладнює читання і не дає змоги швидко орієнтуватися, то надалі я цитуватиму розділи й абзаци за виданням Міклошича (Cronica Nestoris, textum slovenicum edidit Fr. Miklosich, Vindobonae, 1860). Міклошич дозволив собі з «Нестором» кепський жарт, переклавши його з київського говору XII ст. мовою паннонських легенд; це видання — справжній курйоз, але поділ на розділи загалом вдалий і його слід було б використати і в руських виданнях.

До першої групи входять тексти періоду виникнення Русі аж до смерті Святослава в 972 р., періоду, який можна назвати не стільки міфічним, скільки епічним (Міклошич, розділи I—XXXVI). Як і весь літопис, ця група складається з найрізноманітніших елементів, серед яких потрібно розрізняти такі.

Вибірки з візантійських літописців, часто із слідами давніших болгарських перекладів та слов'янських доповнень, як-от у розділі I від слів: «до поньтьскаго моря на полунощныя страны» до кінця розділу,— текст, яким починає Амартол*. Цьому ж літописцю належить також розділ XI до слів: «икоже се и при насъ нынѣ половцы» руського запису, зробленого, очевидно, після 1060 р., тобто після того як на Русі вперше з'явилися половці. Йому ж належить і розділ XXIV про Аполлонія Тіанського. Розділ II взято з літопису Малали*, у розділі XIII хронологія ведеться на основі грецьких літописів; розділи XIV, абзац 1, XVII, перших два абзаци, XIX, абзац 4, XXI, абзац 1, XXV, абзаци 5 та 6, XXVI, абзац 2,

XXVII, абзац 1 і, мабуть, 2 взято з болгарського перекладу грецького літописця. Розділ XVI є переробкою грецької легенди про чудодійне спасіння Константинополя від нападу персів і не має нічого спільного з Аскольдом і Діром.

Розділи IV і V містять апокрифічну легенду про ходіння апостола Андрія з Візантії до Риму через Київ і Новгород.

У розділі XX міститься, на мою думку, болгарська переробка паннонських легенд про Кирила і Мефодія. Ці явно чужоземні елементи в літописі цінні для нас хіба що як доказ обізнаності компілятора з названими книгами.

До другої важливої групи цього «найдавнішого» літопису входять обидва договори Олега та Ігоря з греками (розділи XXII і XXVII). За всіма ознаками ці документи, первісно написані по-грецьки, були перекладені руською мовою ще до появи літопису й використані компілятором літопису вже в готовому вигляді. Про це свідчить той факт, що їхня мова більш застаріла, ніж мова літопису.

Особливу цілісну єдність складають розділи VI і XII, розповідь про трьох київських братів* та про хозарську данину — власне не історична розповідь, а дуже перероблена місцева легенда з етіологічною основою (Кий як засновник Києва).

Розділи XV, XVI та XVIII можна також розглядати як залишки норманського сказання про трьох братів, які шукають на чужині своє щастя, а під кінець двоє старших гинуть від руки наймолодшого брата. Правда, староруський обробляч легенди замінив їхні імена місцевими (у Києві знали старі могили Аскольда, Діра й Олега). До цих розділів додамо ще розділ XXIII про смерть Олега, ось і все, що залишилося від цього сказання. Фрагменти легенди не дозволяють зробити ніяких висновків про історичну основу, про запрошення варягів на Русь, що справді мало місце в історії.

Розділи XXVIII—XXX, в яких розповідається про смерть Ігоря і помсту Ольги, так само є легендою скандінавського походження, а не історією. Такою ж художньою переробкою або баладою є оповідання про подорож Ольги до Константинополя (XXXI), що видно з порівняння цього розділу зі свідченням очевидця, Константина Порфирогенета*, у трактаті «De Cerimoniis». Розділ XXXIII («Пече-

ніги під Києвом») є справжньою південноруською народною піснею в епічному стилі: у такому вигляді її можна реконструювати, з незначними стилістичними пропусками, старослов'янським віршовим розміром, тобто 12-складовим віршем. Оповідання про війну Святослава з греками у Болгарії та його смерть на дніпровських порогах — це теж, безумовно, сказання, а не історія, про що свідчать відповідні хроніки[1].

Крім цих, більших за обсягом складових частин маємо ще низку окремих, ні з чим не пов'язаних записів різноманітного характеру. Так, наприклад, у розділі XIV, 2-й абзац: варяги і хозари як пригноблювачі слов'ян на півночі і на півдні — комбінація редактора, котрому потрібен був хоч який-небудь вступ до наступного фрагмента легенди. Розділ XVII, абзац 3, повідомлення про смерть Рюрика і спадкоємство Ігоря — теж комбінація редактора, що не має цінності першоджерела і лише покликана зобразити фактичне володарювання Олега як володарювання в ім'я Ігоря. Розділ XIX, 1-й, 2-й і 3-й абзаци, літописні відомості (хронологія тут не має значення), в основі яких лежать фактичні традиції. Розділ XXI, абзац 2, запис редактора, за винятком імені дружини Ігоря. Розділ XXV, всі абзаци, змішані відомості про руські та болгарські події — руські і греко-болгарські фрагменти (заснування Адріанополя). Розділ XXVI, в кінці скупе повідомлення про народження Святослава. Розділ XXXII, характеристика Святослава та окремі записи про його перемогу над хозарами, в'ятичами, болгарами. Останній запис є комбінацією редактора або вступом до народної пісні про печенігів з тим, щоб мотивувати відсутність князя у Києві. Розділ XXXV, генеалогічні відомості про родинні відносини Святослава. Якщо до цих убогих уривків місцевої традиції в цій частині найдавнішого літопису додати ще відомість про перемогу Ігоря над угличами, що зафіксована у першому Новгородському літопису, то це й усе, що, фактично, дійшло до нас про ту епоху руської історії. Дійшло зовсім небагато.

У цій частині літопису залишається ще одна група, а саме розділи III, VII, IX, X, які становлять єдине ціле і можуть насамперед розглядатися як робота укладача.

---

[1] Див. грунтовний аналіз у М. Грушевського, Історія України, т. I, с. 476—489.

Це — спроба дати загальну характеристику слов'ян і їхнього переселення з територій по Дунаю, а також спеціальна характеристика руських племен і поселень, традицій і звичаїв. Був час, коли ці розділи із захопленням сприймали як наслідок глибокого знання справи автором. Сьогодні нам відомо, що теорія про переселення північних слов'ян з дунайських територій абсолютно неправильна і що більшість характеристик нашого літописця позбавлена цінності і продиктована хибними поглядами на полян і християнство. Єдиними цікавими деталями цього етнологічного опису є замітки про поганські ігри і танці, що влаштовувалися між селами, та про старий обряд викрадення нареченої, вже не такий примітивний як раніше («той, хто домовився з нею»).

Розділ XXXVII до с. 81 (частина розділу XLVII, який мав би тут закінчитися, бо словами «Святополкъ же сѣде въ Киевѣ» починається не тільки новий розділ, але й новий твір) становить особливу цілісну єдність і є спробою компіляції з давніших легенд і творів про Володимира та хрещення Русі. Першоджерелами цієї компіляції є зокрема літературні пам'ятки, що дійшли до нас, а саме:

1) старе «Житіє Володимира», написане первісно грецькою мовою, з певною корсунською тенденцією (Володимир хреститься у Корсуні, забирає звідси священиків, серед них свого друга Анастаса, книги, мистецькі твори, церковну парчу і сприяє тому, щоб корсуняни відігравали значну роль на Русі);

2) легенда про випробування різних вірувань та пізніше вставлена у неї «Промова філософа»; в ній було виявлено переклад грецького віросповідання Михайла Синкеллоса, яке було перекладено в Болгарії ще за часів Симеона*; через «Изборник Святослава» 1073 р. цей текст потрапив на руську землю, де був, однак, наново перекладений з грецької мови компілятором літопису. Поряд з ним вміщено стислий огляд семи церковних синодів з невеличкою полемікою проти латиністів, де згадується псевдопапа Петро Заїка; ця частина також увійшла до «Изборника Святослава» у болгарській редакції. Крім того, християнський місіонер показує Володимиру картину страшного суду, намальовану на полотні; Шахматов цілком слушно вважає, що це залишок давно забутої легенди про хрещення болгарського князя Бориса;

3) похвала Володимиру, написана Іаковом Мнихом; цей невеличкий самостійний твір також був введений літописцем до його компіляції.

А тепер розглянемо детальніше текст цієї частини.

Розділи XXXVII і XXXVIII складають вступ до «Житія Володимира»: спір між Ярополком та Олегом потрібний тільки для того, щоб Володимир вирушив з Новгорода до Швеції і розпочав війну з Ярополком; тут дається також характеристика Володимира як язичника і сластолюбця з тим, щоб одержати ефектний контраст до його пізнішої святості. Літописець використовує і такий метод, як наведення обширних цитат із Біблії, так, на с. 47—48 — вислови Соломона про злих жінок.

Розділ XXXIX як ілюстрація поганства, розповідь про найстаріших київських мучеників, про варяга, що прийшов від греків, та його сина, яких убивали київські язичники; це оповідання, очевидно, було створено expost[1], бо воно має в своїй основі фіктивне принесення людських жертв богам на Русі; такий звичай належить більше до християнсько-релігійних шаблонів, ніж до історичної дійсності.

Розділ XL, абзац 3, оповідання про різних місіонерів при Володимирі, в якому описується також віросповідання Синкеллоса. Цей розділ логічно поєднується з трьома наступними, в яких розповідається про прийняття віри та хрещення Володимира у Корсуні — все це не історична розповідь, а легенда.

Розділи XLIV та XLV, 2-й абзац — це ще одна невід'ємна складова частина грецького переказу, тут Володимир постає як церковний будівничий. Це оповідання перериває народна пісня про двобій сина якогось руського кожум'яки з печеніжином (розділ XLV, 1-й абзац); пісня має на меті пояснити, звідки пішла назва Переяслава. На цьому, тобто розділом XLV, закінчується грецька традиція про Володимира, вона не подає ніяких відомостей про його дальше життя і діяльність. Пізніший компілятор, до рук якого потрапило це грецьке оповідання і який також не мав більше відомостей про діяльність Володимира, обмежився тим, що додав до нього місцеву легенду або народну пісню про облогу Білгорода (розділ XLVI), мандрівну казку про голодуючих обложених, які піддурили

[1] Згодом *(лат.).— Ред.*

обложників, зваривши їм по діжці киселю та меду, і таким чином врятувалися від облоги. Нарешті, у розділі XLVII, с. 80, від слів «си єсть новый Костянтинъ» до с. 81, «юже буди улучити всѣмъ хрістіяномь», укладач ставив панегірик Іакова Мниха. В свою чергу компілятор включив до оповідання грека кілька невеликих записів, як-от розділ XXXVIII, абзаци 2 та 3 (с. 8); перший запис надто плутаний і не має ніякої цінності (похід Володимира проти поляків), а другий надто лаконічний і без деталей. Так само не мають історичної цінності й анекдоти, подані у розділі XL, абзаци 1 та 2. Викликає сумнів і те, що запис, зроблений у розділі XLIV, абзац 2, який повідомляє про заснування Білгорода, дійсно є історичним фактом; адже він схожий на вступ до вміщеного в розділ XLVI переказу про білгородський кисіль; будучи заснованим в 992 р., Білгород уже в 1007 р. оповитий легендами. На мою думку, місто має бути набагато старшим. І, нарешті, у розділі XLVII, абзаци 1—5, маємо відомості про смертні випадки в домі Володимира, переписані з якогось Synodicum, а також запис про ленні відносини між Новгородом і Києвом, які спричинили конфлікт Володимира з Ярославом, що не вибух тільки через смерть першого. Отсе й увесь, як бачимо, вкрай бідненький, історичний матеріал другої частини літопису.

Третя частина найдавнішого літописного зведення охоплює період з дня смерті Володимира до дня смерті його внука Всеволода у 1093 р. Ця частина, відредагована якоюсь духовною особою, ймовірно, ігуменом Сильвестром, містить, крім численних відомостей із світської історії, переважно вибірки із давніх житій святих (Іакова Мниха, страждання Бориса і Гліба, розділ XLVI, с. 81, включаючи слова «Святополкъ же сѣде Кыевѣ») та пов'язану з ними історію про загибель Святополка; розділ LVII, фрагмент із втраченого «Житія Антонія» про заснування Печерського монастиря; у розділі LXIII в кінці короткої замітки про перемогу половців над руськими князями читаємо приписуване Феодосію «Слово о казнях божиих», розділ LXVIII наводить окремі деталі про Феодосія і найстаріших аскетів, відсутні у Несторовому «Житії Феодосія Печерського» і, мабуть, частково взяті з «Житія Антонія», розділ LXXIV, розповідь ченця Печерського монастиря (не Нестора) про виявлення ним тіла Феодосія і перенесення його до церкви. З усних перека-

зів особливо цікавими є ті, що їх записав автор з уст варяга Яня. Подекуди зустрічаються також окремі запозичення з греко-болгарського Хронографа, наприклад, цитована Щепкіним нотатка про виродок з річки Сетомль, яка, правда, не має ніякого значення для композиції літопису. Річки Сетомль під Києвом ніколи не існувало, вона згадується двічі лише автором цієї частини літопису; ця назва вказує швидше на млин, ніж на річку (*жито — мел*); сама нотатка є підробкою цитованих далі в нашому літописі відомостей про чудодійні народження у Греції за часів Маврикія, де міститься також рефлексія, що такі виплоди не передвіщають нічого доброго.

Остання, четверта частина найдавнішого літопису також є особливим, цілісним твором. Цей політичний тенденційний твір, витриманий у формі оповіді, мав на меті надихнути Русь на організацію спільної оборони від половців, а князів схилити до припинення родинних міжусобиць і до визнання верховної влади. Автор цієї частини сам назвав нам своє ім'я: звати його Василій; ми не маємо підстави вважати його за священика або за ченця, бо він думає не по-чернечому, а як мирський політик, вкладаючи в уста своїх князів патріотичні слова; дуже цікаво описує він набіг половців і муки бранців або осліплення Василька Теребовльського за наказом князя Давида і викликану цим волинську війну. Усі викладені факти Василій уміло підпорядковує головній меті, пропаганді п е р ш о ї п о л і т и ч н о ї і д е ї, політичній згуртованості Русі, тому його можна вважати першим руським письменником з історичним складом мислення. Його твір сягає тільки 1113 р., коли на великокняжий стіл у Києві сів Володимир Мономах; цей князь був його улюбленим героєм, проте наступний літописець не повідомляє нічого важливого про роки володарювання останнього у Києві. Василій був мирською людиною, напевне, дружинником київського князя; редактором літопису він не міг бути, через те що в компіляції навіть його оповідання перерване окремими нотатками, зміст яких іноді збігається із змістом оповідання. З 1113 р. починається так званий Київський літопис.

III. КОМПОЗИЦІЯ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Ця славна староруська боярська (не народна) пісня, яка довгий час вважалася єдиною відомою нам поетичною пам'яткою домонгольської доби і не переставала дивувати немов якесь диво, зумовила появу досить респектабельної літератури, досліджувалась і опрацьовувалась в історичному, літературно-історичному та, головним чином, філологічному плані (з огляду на її численні «темні місця»). Звичайно, її розглядали як цілісний твір, що належить одному автору, докладаючи неабияких зусиль для того, щоб осягти логіку і художність цього твору або виявити який-небудь логічний зв'язок між його окремими складовими частинами. Проте вченим не довелося б витрачати стільки зусиль, коли б вони бачили цей невеликий твір таким, яким він є в дійсності, тобто як трактат («Слово»), механічно складений з різних пісень та свого роду повчальних нот. В основу свого аналізу я і на цей раз кладу не бездоганне з критичного погляду, зате практично орієнтоване (з поділом на розділи) видання О. Огоновського*.

У сучасній промові Ігоря ми не маємо початку його пісні; він був вилучений редактором, який натомість вставив свій ніби повчальний, насправді ж дуже риторичний вступний розділ. Доказом того, що пісня первісно мала інший зачин, може бути перше ж слово розділу II: «Тогда Игорь възрѣ» і т. д., перед яким не збереглася вказівка на час дії, співвідносний з отим «Тогда». Безумовно, йому передувала якась подія, що дала поштовх до походу, скажімо, сімейна рада, огляд війська або щось на зразок цього, і тут — власне цим і починається сама повість — Ігор побачив сонячне затемнення.

Досить плутану вставку, на мій погляд, маємо також у розділі VI («Были вѣци Трояни» до «То было въ тырати и въ ты плъкы, а сицеи рати не слышано»), різноманітні літописні відомості, зведені докупи без будь-якого плану. До тієї ж категорії вставок можна віднести також розділ VIII, абзаци 1 та 3; 2-й абзац — це фрагмент зображення триденної битви Ігоря з половцями на Каялі. Дуже плутаним є також розділ IX, абзаци 1 та 3, сон Святослава. У 2-му абзаці, відповіді бояр на промову великого князя, його сон тлумачиться словами старої пісні, в якій опи-

суеться похід двох руських князів на Тмутаракань* і їх поразка на Каялі.

У розділі XI маємо спочатку фрагмент пісні про смерть Святослава у битві з литовцями, а потім пісню чи фрагмент пісні про Всеволода. Решта відноситься до пісні Ігоря, за винятком плутаної глоси на початку розділу XIV, яка порушує хід оповіді. А тепер поглянемо, якими постають перед нами складові частини «Слова».

1) Пісня про Ігорів похід, без зачину, з переривчастим, фрагментарним зображенням битви на Каялі, з палким закликом до тогочасних князів (цей заклик служить за непохитну основу для встановлення дати створення поеми, бо він звернений і до галицького князя Ярослава Осмомисла, який ще жив на той час і помер через два роки після походу Ігоря), прекрасний плач Ярославни в Путивлі, дружини Ігоря, істинно драматичний опис втечі Ігоря, епізоди винятково високої поетичної цінності.

2) Пісня про Всеслава — розділ XI, абзаци — 3—5 — текст якої подаю у дослівному перекладі:

In dem siebenten Trojansalter
warf Vseslav ein Los
um ein geliebtes Mädchen.
Der warf sich aufs gesattelte Pferd
und sprang der Stadt Kijev zu
und berührte mit dem Speer
den Kijever goldenen Thron.
Sprang von da wie ein reißendes Tier,
in der Mitternacht von Bilhorod,
hängte sich im blauen Nebel,
klopfte früh mit Mauerbrechern,
öffnet Tore Novgorods,
schlug ins Nichts den Ruhm Jaroslavs,
macht dann einen Wolfessprung
aus Dudutki zum Nemiga.
Am Nemiga wird das Feld
mit Garben-Köpfen bedeckt,
mit ehernen Flegeln gedroschen,
auf der Tenne Leben gestreut,
die Seele vom Libe geworfelt.
Nemigas blutige Ufer
nicht mit Gutem waren besäet,
besäet mit Gebeinen der Russensöhne.
Vseslav der Fürst richtete die Leute,
gab Befehle den Fürsten,
lief selbst aber als ein Wolf in der Nacht;
von Kijev bis zum Hahnenschrei —
lief er nach Tmutorokan,
dem großen Chors (Sonne) als Wolf

hat er den Weg durchquert.
Diesem läutete man in Polotsk
zum Morgengebet früh
in der Sophienkirche mit Glocken,
er aber hört in Kijev das Geläute.
Ob auch «kundig» sein Geist im starken Leib,
oft ertrug er bitteres Leid[1].

Це не староруський народний тон; стислий, уривчастий, ґеясний і навіть лапідарний характер цих рядків нагадує північні руни Едди. А що говорить про це літопис? «В тім році (1067) Всеслав, син Брячислава з Полоцька, пішов війною і взяв Новгород; три сини Ярослава, Ізяслав, Святослав і Всеволод, об'єднали свої війська і, незважаючи на сувору зиму, виступили проти Всеслава.. І дійшли вони до Мінська, та мінчани замкнулися у місті; але брати взяли Мінськ, перерубали всіх мужів, а жінок та дітей взяли у полон (дослівно: на щити) та й пішли до Неміги (Німана), і вийшов Всеволод їм назустріч. І зійшлися вони обидва 3 березня на Немізі, і був сильний снігопад, і зав'язалась жорстока битва, багато загинуло, Ізяслав, Святослав і Всеволод узяли гору, а Всеслав втік. Та брати заманили його до себе, поклявшись, що не заподіють йому ніякого зла, той прийшов до них, і вони повели його як бранця до Києва; та невдовзі кияни звільнили його під час метушні, і переляканий князь Ізяслав втік до Польщі. Так став Всеслав князем київським, але незабаром втік у своє місто Полоцьк, проте Ізяслав, який повернувся, скоро наздогнав його і погнав далі». Його смерть згадується під 1102 р. Літописцю нічого не відомо про магічну вдачу Всеслава, хоча кияни довгий час шанували його пам'ять і «згадували про його звільнення у Києві, за що син Ізяслава стратив 70 жителів міста».

Сама пісня виникла, ймовірно, через тривалий час після смерті Всеслава, бо його авантюрницька особа постає вже в жахливому світлі вервольфа й мага. Компілятор «Слова» вважав за доцільне навести в цьому місці цитату свого улюбленого Бояна, яка тут зовсім недоречна та й не дуже дотепна.

3) Фрагмент пісні на смерть Ізяслава і розділ XI, абзац 1 — цікавий приклад скорбної пісні:

[1] Цей текст відповідає уривку оригіналу від слів: «На седьмомъ вѣцѣ Троянн» до слів: «нъ часто бѣды страдаше».— *Ред.*

Schon rinnt die Sula nicht
mit silbernen Wogen
zur Stadt Perejaslav;
und die Dvina rinnt kotig
zu jenen grimmen Polotskern
unter dem Ruf der Heiden.
Einzig der Izjaslav
Sohn des Vasilko
hämmerte mit seinen scharfen Schwertern
auf die Helme der Litauer,
vermehrte den Ruhm
seines Großvaters Vseslav,
und wurde selbst unter roten Schildern
auf blutigem Gras
zerhämmert mit litauischen Schwertern.
(Hier fehlt etwas) auf das Bett und sprach:
«Dein Gefolge, o Fürst,
haben Vögel mit Flügeln bedeckt,
und die Tiere ihr Blut geleckt».
Er war nicht da, der Bruder Bračislav
und der andere Vsevolod;
einer hauchte die Perlenseele
aus tapferem Leib
durch das goldene Halsband.
Dumpf sind die Töne, weg sind die Freuden,
in Horodno hallt Trompetenschall[1].

Ця пісня розвивае полоцьку тему й оспівує внука Всеслава. Може, крім цих пісень були й інші, подібні цикли? Ось ще один фрагмент з розділу IX, абзаца 2, який, на мою думку, є особливим фрагментом і не відноситься до пісні Ігоря.

Wehmut hat unsere Seele erfüllt!
Zwei Falken flogen auf
vom väterlichen goldenen Stuhl
zu suchen die Stadt Tmutorokan,
oder vom Don mit Helmen zu trinken.
Schon sind den Falken die Flügen gelähmt
von den Säbeln der Heiden,
sie selbst aber wurden gefesselt
mit eisernen Fesseln.
Es wurde dunkel am dritten Tag
die beiden Sonnen verloschen,
die beiden roten Säulen verdunkelten sich,
verdunkelten sich junge Monde[2].

---

[1] Цей текст відповідає уривку оригіналу від слів: «Уже бо Сула над течетъ» до слів: «трубы трубятъ городеньскіи».— *Ред.*

[2] Цей текст відповідає уривку оригіналу від слів: «Уже, княже, туга умь полонила» до слів: «И съ нима молодая мѣсяца».— *Ред.*

Подальші слова можуть бути прозаїчною вставкою компілятора, який хоче пристовувати стару пісню до нових імен. Далі знову чуємо старе, виразне слово:

Schon erhob sich die Lästerung über den Ruhm,
schon stürzte sich das Elend auf die Freiheit,
schon warf sich Div auf die Erde.
Die schönen gotischen Mädchen
singen am Ufer des blauen Meeres,
klingeln mit russischem Gold
singen die Zeiten des Bus,
herzen die Rache Šarokans,—
wir aber, Gefolge, sind freudenleer[1].

На долю пізнішого редактора залишаються розділи I, II, абзац 2, VI, VIII, суміш прозаїчних коментарів з поетичними рядками, як-от фрагмент скорбної пісні руських жінок:

Russische Frauen weinten sagend:
«Schon sollen wir unsere lieben Männer
nicht mit Gedanken gedenken,
nicht mit dem Gemüt vermuten,
nicht mit den Augen erblicken,
und kein Gold und kein Silber mehr
mit Geklingel tragen»[2].

Розділ IX, абзаци 1 і 3, сон Святослава і його роздуми про Ігорів похід, цитати Бояна у розділі XII та IX, абзац 1. Тільки він один знає Бояна, «солов'я давніх часів», якого настирно цитує, однак лише безбарвні загальні фрази. Двічі з'являється у нього темна підозра на Ігоря, спочатку у розділі VIII, абзац 3, де він звеличує старого Святослава за його перемоги над половцями, а Ігоря гудить за те, «що потопив скарби у Каялі-ріці», а іншим разом у розділі IX, абзац 3, коли Святослав (не той, що долав половців, а дядько Ігоря) гіркими словами докоряє своїм небожам: «O meine Brudersöhne Igor und Vsevolod, früh begannt ihr die Polovzerlandschaft mit Schwertern zu bedrängen und euch Ruhm zu suchen. Aber u n e h r l i c h habt ihr gesiegt, denn u n e h r l i c h h a b t i h r H e i d e n-

[1] Цей текст відповідає уривку оригіналу від слів: «Уже снесеся хула на хвалу» до слів: «А мы уже, дружина, жадни веселія!»— *Ред.*

[2] Цей текст відповідає уривку оригіналу від слів: «Жены рускія въсплакашась, а ркучи» до слів: «а злата и сребра ни мало того потрепати».— *Ред.*

blut vergossen»[1]. Ці докори — справжнісінька нісенітниця; адже лівобережні князі постійно зазнавали загрози з боку половців, весь час перебували з ними у стані війни й ніколи не давали їм клятви на мирне життя; що ж тоді могло спонукати Святослава на такі докори? Той факт, що компілятор не мав також чіткого уявлення про родинні відносини Ігоря, підтверджує, зокрема, цитата з розділу VIII: «Тии бо два храбраи Свитъславича, Игорь и Всеволодъ, уже лжю убудиста, которую то бяше успилъ отецъ ихъ Святославъ грозный, великый Кыевскый» і т. д., в якій йдеться про перемоги Святослава і Мономаха на початку XII ст., тоді як Ігорів батько був набагато молодшим, в середині XII ст. князював у Новгороді-Сіверському і ніколи не здобував перемог над половцями. Його нав'язлива ідея, по якій можна розпізнати й відособити його вставки, полягає в тому, що він розглядає «котору» та «крамолу» (чвари між братами та інтриги) як головне лихо руського державного устрою, однак не знаходить ніяких засобів, щоб викорінити це зло.

---

[1] Цьому тексту відповідає уривок оригіналу від слів: «О моя сыновча, Игорю и Всеволоде!» до слів: «нечестно бо кровь поганую проліясте».— *Ред.*

СЛОВО ПРО ЗБУРЕННЯ ПЕКЛА

УКРАЇНСЬКА ПАСІЙНА ДРАМА

В р. 1896 помістив я з підписом «Мирон» у «Киевской старине» в липневій і серпневій книжках статтю п⟨ід⟩ з⟨аголовком⟩[1] «Южнорусская пасхальная драма»*, що вийшла також окремим відбитком*. Сього (1907) року д. І. Стешенко, спасибі йому, пригадав українській публіці сю мою працю, подавши з неї докладний витяг у своїй просторій праці «Історія української драми» («Україна», 1907, книжка за липень і серпень, стор. 113—122). Я вдячний д. Стешенкові за ту його услугу, яка зрештою входила і в сам план його огляду, та не можу не пожалкувати, що в своїм рефераті з моєї праці він не навів тих нових матеріалів до пояснення джерел нашої драми, які дуже легко міг мати під рукою, от хоч би заглянувши до збірки новозавітних апокрифів Порфирьева*, де на стор. 204—214 надруковано «Слово Евсевия, епископа Александрийского о вшествии Иоанна Предтечи», або в виданий мною третій том збірки апокрифів*, де також був би знайшов дещо до сеї теми.

Користуючися сими матеріалами та й ще обставиною, що в бібліотеці Народного дому мені пощастило знайти аж три копії сієї драми, щоправда, всі неповні (дві лише в уривках, що заховалися на розрізнених паперових картках, із яких були зліплені окладки рукопису 212 тієї ж бібліотеки — судячи з розміру тих карток, на мою просьбу розліплених за дозволом кустоса бібліотеки проф. Свистуна*, маємо в них перед собою останки не однієї, а двох

[1] У цій статті вживаються три види дужок: круглі й квадратні належать І. Франкові, а в ламаних подаються редакційні ін'єктури.— *Ред.*

копій, із яких одна писана на картках малої 8-ки звичайного книжкового формату, а друга — на картках такої ж 8-ки, але писана вподовж, отже, формат старих кантичок); друга копія поміщена в рукоп(ису) 181, карт(ки) 25—38, тім самім, у якім на початку стоїть опублікована мною польсько-руська вертепна драма на картках 1—24, і обіймає 386 рядків віршованого тексту. Приступаючи до нового оброблення і видання сієї драми, пригадаю поперед усього деякі її прелімінарії.

В р. 1862 в липневій книжці «Основи»* була надрукована пасхальна вірша, записана із уст народу в Ізюмському повіті Харківської губ(ернії). Передруковуючи сю віршу, порівнюю її із повнішим подекуди і значно кращим текстом, записаним д. П. Івановим у Куп'янську і слободі Білоруцькій, Старобільського повіту Харківської губ(ернії), що була надрукована 1893 р. в третій книжці московського журналу «Этнографическое обозрение», стор. 118—120.

Єгда Юда Христа жидам продав
І о тим вельми захвирсовав[1],
Поверг сребряники, шед і удави ся,
І перед Луципером сатаною у пеклі яви ся.
То Луципер його любовно привитав
І ось так іменно словами його поздоровляв:
«Обитай же, Юдо, брате мій коханий,
Бо єси друг мій присно соізбраний!
Добрую ми з тобою пораду мали,
Що Ісуса Назарянина на хрест ізогнали[2].
Тепер же я тобі позволяю зо мною сидіти[3].
І юже аз пію чашу, то й ти будеш пити.
Да тілько об сьому не ізволь скорбити:
Що мні буде в день судний, те й ти будеш терпіти.
Не унивай, но пожди[4], поки прийде світу кінець,
І розложим[5] на главу твою мій прекрасний[6] вінець.
От-от як не видно, Назарянина приведуть
І мені його грішну душу навіки оддадуть[7],
Ибо[8] я послав по його безсмертних і пресильних
Бинарей і Трубарей, воєвод своїх вірних.
Да тільки не знаю, чого вони[9] там ся забарили?[10]
Видно, Юдеї Назарянину хреста ще не зробили»[11].
Як оце Луципер з Юдою розмовляли[12],
То їх послані воєводи скоро причвалали і закричали[13]:

[1] Зам(ість) захврасував. [2]Ів. загнали. [3]Сей рядок у Осн. vac. [4]Ів. обожди. [5]Осн. водружим. [6]Ів. сього слова немає. [7] Так у Ів., Осн. віки вічні, а грішну vac. [8]Так Осн., Ів. Або. [9]Ів. ви. [10]Осн. забарились. [11]Осн. Христа ище не зробили. [12]Ів. розмовляв. [13]Остатні два сл(ова) лиш у Ів. Далі в Осн. стоять два зайві рядки:

«Замикайте і підпирайте пекельнії врата,
Да й не виглядайте ніхто з пекла із нашого брата!
Ось іде до нас гость усім нам неравний,
Господь кріпкий і цар царей грізний,
І множество ангелов Його окружають,
А нас до Його й близько[1] не допущають!
Против одного ангела невозможно[2] нам нічого чинити,
А на його самого і оддалеку невозможно[3] зріти»[4].
І закричав Луципер: «Що там за цар слави?
Чи не той, що з розбійниками жиди його на хресті[5] розп'яли?
Ой я ж тому за стид собі ставлю врата отворяти[6]
І вереї йому покоряти.
Нехай же він іде сюди та й настигає[7],
А хто з нас дужчий буде, той бариші собі придбає»[8].
І закричав Луципер: «Гей панове воєводи, Бинарі й Трубарі,
От тепер же будьте в пригоді ви мені![9]
Я вас на пораду до себе волаю[10],
Як із тим Христом поступати маю?
Як би нам оце хитрійше зробити,
Щоб його душу в небо не пустити?»
Заморкотали[11] слуги: «Нехай же він іде до неба,
А сюди нам його ніяк[12] не треба!
Хіба ж ти не знаєш, як він сюди прийде,
То ввесь народ собраний нами із пекла вийде.
Ібо він не єсть простий чоловік,
А бог, той що був прежде всіх вік»[13].
Закричав Луципер: «Що ж він за бог, що смерті боявся,
І за серебрянії[14] гроші як простий раб продався!
Перед смертію стогнав і на небо волав,
Даби в злії руки жидам не попав?»
Між тим як Христос став к пеклу приступати[15],
Начали перед ним силно янгели воспівати:
«Возьмите врата князи ваша,
І оддайте авраамськії душі наша!
От ідет до вас царь слави,
Котрий сокрушив вінець вашеї глави.
Годі вам тут царствувати
І праведні душі к собі забирати».

І начали в труби трубить всім слугам пекельним
І самому Луциперю й князям єго темним.

[1]Осн. нас куди до него і близько ані мало. [2]Ів. нельзя. [3]Ів. се сл⟨ово⟩ vac. [4]Дальші 10 рядків стоять у Ів. нижче, в відповіднішім місці, куди й кладемо їх. [5]На хресті у Ів. vac. [6]Осн. Я оце ...врата єму. [7] Осн. сюди дай. [8] Осн. із нас...і бариші. [9] Сього рядка в Осн. нема. [10] Осн. сюди. [11] Осн. Замармотали. [12] Осн. отнюдь. [13] Осн. Но бог, которий. [14] Се сл⟨ово⟩ у Ів. vac. [15] Осн. Между... ик пеклу приближися.

Между тим Христос ик пеклу приближи ся,
То мрачнее пекло світом просвіти ся.
А Луципер, не змогши світа терпіти[1],
Упав ниць і почав сильно вопити[2]:
«Гвалт, панове, гвалт! Пекло пропало!
І сили уже моєї скільки у мене не стало[3].
Правду казали, що цар небесний
Взяв на себе образ чоловіколепний[4].
І я ж, скільки не дуж, так не возмог прелстити,
Що прийшлось мені тепер до віку вічного скорбити[5].
Бо Іван Косматий його хрестив
І тим же то хрещенєм і поклоненєм мене мудро уловив[6]:
Я ж думав на його, що він грішнійший усіх чоловік,
Аж він той бог, который був прежде всіх вік».
Єгда Христос, пришедши к пеклу, благословив,
Своєю корогвою на всіх заклепах похрестив
І вереї перед собою поломав
І з тим поздоровляв,—
Наперед Адама і Єву викликав[7].
І тогда-то Христос пійшов до Адама,
Де була заготовлена окромішная яма,
І так став поздравляти,
Наперед Адама і Єву одкликати:
«Адаме, Адаме! Як тебе далеко яблуко загнало![8]
І за тобою праведних душ скільки в пеклі пропало!
Як тобі того яблука вкус показався?
Я ж через него на хресті за всіх вас розп'явся[9].
Тепер же ти іди вслід за мною, отсюди ступай,
І з праведних ні однії душі не оставляй.
Соломона ж не треба з собою брати,
Бо він может кріпко дуже мудровати[10].
Да і Каїн нехай іще трохи перебуде,
Поки не таковий, а особливий мій суд буде»[11].
І єгда ж Христос став із пекла виступати,
Тогда Луципер почав помаленьку[12] і дерзость принимати.
Хоть хлипко, да став говорити
І по бокам пекельним очима став[13] водити.
І побачив[14] Соломона, вельми удивився,
І з своїми в пеклі слугами не мало чудився.
І сказав: «Хоть од Христа я лиха набрався,
Так за те ж бо мені мудрійший всіх чоловік остався.
Признайся[15], Соломоне, чого ти іще в пеклі не видав?

---

[1] Ів. ни могши. [2] Ів. і став. [3] Ів. Ужеж моєї сили не стало. [4] Ів. чоловіколесний. [5] Сі два рядки в Ів. vac. [6] Ів. І мене мудрого вловив. Дальші два рядки у Ів. vac. [7] Так у Ів., в Осн. натомість:

А Христос, пришедши к пеклу, благословив корогвою
І сокрушив на всіх заклепах вирій перед собою.

[8] Осн. дод⟨ано⟩ сюди. [9] Ів. за всіх вас на кресті. [10] Ів. кріпко може мудровати. [11] Ів. Поки мій суд буде. [12] Ів. став помалу. [13] Се слово у Ів. vac. [14] Осн. уздрів. [15] Ів. І сказав: Признайся

Хіба ж тебе Христос мені на віки вішні подарував?
Рече Соломон: «Гляди, сей подарок тобі з лихом[1] вийде,
По мене ж Христос еще і вдруге[2] прийде.
В первий его приход если ти і зостався[3],
А як по мене в другий раз прийде, то хоч і одчайся!»[4]
Закричав Луципер: «Вибийте його з пекла[5] в шию,
А коли не хоче, то хоч через силу!»[6]
І тоді-то біси вигнали его з пекла,
То душа его вслід за праведними потекла.
І так Соломон з пекла вимудрувався,
Що всяк сему диву дивувався.
І я вам оце возвіщаю[7]
І вас з празником[8] поздоровляю.

Ся вірша з «Основи» послужила М. Драгоманову основою до його інтересної розвідки «Із історії вірші на Україні», надрукованої в збірці «Ватра»*, 1887 і передрукованої в третім томі «Розвідок Михайла Драгоманова» в збірн(ику) філологічної секції, т. VII, стор. 108—116*. Передрукувавши текст вірші з «Основи», автор додає ось яку увагу: «В сій вірші зразу кидається у вічі живий, драматичний склад. Можна б сказати, що автор її або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх у віршу, або ся вірша дає нам перехідну форму до драми. Глядючи на приміри подібних же різдвянських віршей (напр., в «Основі», 1862, VI, у Чубинського «Труды экспедиции», III*, 328, 331—340, 342) в порівнянні їх до звісних варіантів різдвянської драми, треба згодитись на перше. Правда, проти сього говорить те, що в нас дотепер нема текстів «Пасхальної драми», але звісно, що така драма у нас була колись (див. митро(полита) Євгенія «Описание Киево-Софийского собора»*, II, 216[9]). Може, де-небудь ще й знайдуться тексти сієї драми («Розвідки», III, ст. 113*).

Ся догадка робить усяку честь критичному змислові

---

[1] Ів. з соком. [2] Ів. в другий раз прийде. [3] Ів. Первий приход ще ти остався. [4] Ів. А по мене прийде — хоть і одчайся! [5] Так у Ів., Осн. без «з пекла». [6] В Осн. тут зайве: з пекла. [7] Осн. І так о избавленіе от вічнаго плена нашого радіст вам витаю. [8] Осн. з великоднем.

[9] В показанім Драгомановим місці (перші 3 рядки згори) сказано, що в часі різдвяних свят «добірні студенти і учні ходили по домах зі звіздами, з вертепом або райком (знач(ить), були й сцени, де представлювано рай — одна така сцена віднайдена мною.— *І. Ф.)*, де ляльками виставлялося різдво або воскресення Христове».

і комбінаційному дарові Драгоманова. Ще за життя по-к⟨ійного⟩ Драгоманова, літом 1894 р. мені пощастило віднайти отсю драму, з якої в значній мірі (крім вступної сцени з Луципером і Юдою) черпала східноукраїнська вірша. Від молодого тоді слухача дух⟨овної⟩ семінарії, а пізнішого визначного збирача етнографічних матеріалів д. Осипа Роздольського я одержав невеличкий рукописний зошитець, писаний сучасною скорописсю, рукою Томи Кишка*, селянина з Мостищ Калушського повіту. Він передав був сей зошитець одному питомцеві, що знався з Роздольським, але не сказав нічого про те, де й відки переписав поміщені в ньому тексти. Я прочитав той зошитець і зацікавився ним дуже, бо вже від першої сторінки побачив, що тексти, переписані Т. Кишком, не власного складання, а важні пам'ятки нашого старшого письменства. Через д-ра Ів. Куровця*, що живе в Калуші, я спробував допитатися до самого Кишка, щоб довідатися, з яких книжок чи писань він копіював ті речі, що містяться у його зошиті. Та на жаль, від нього годі було дізнатися чогось, крім загального признання, що він переписував до свого зошита «всячину» із старших писаних та друкованих книг. Та незалежно від самого Кишка, що за свій рукопис допоминався грошей (я вислав йому через д-ра Куровця, тямиться, 2 чи 3 гульдени), д-р Куровець дізнався, що в тих самих Мостищах живе дуже старий селянин Яковина, у якого є ті старі книжки та рукописи, з яких списував собі копії Т. Кишко. За посередництвом того ж д-ра Куровця я пізніше таки дістав від того Яковини його копію пасхальної драми, значно поправнішу від копії Кишкової, якою тут користуюся для реконструкції тексту драми. Рукопис Кишка має зміст значно багатший від рукопису Яковини: Кишко скопіював із нього все і пододавав іще дещо з інших джерел. Його зошит має 54 сторінки чвіркового формату синюватого паперу. Перших 16 стор. містять казку «Премудрый младенец», друковану мною в «Житі і слові», 1894, II, 136—142. Від 17-ої стор. починається писання без розставки рядків «Слово о буреню пекла... славнаго его воскресенія тридневнаго»; воно кінчиться на стор. 39. По нім іде «Чудо святителя Христова Николая», де оповідається про стрічу і розмову св. Миколая з чортом. Чудо кінчиться на стор. 44, по чім іде невеличка апофтегма: «Описанѣ 12 вещей, которій нѣкогда доброго порядку не зробять: 1. Муд-

рі без учинку, 2. Богачі без милостині, 3. Убогий гордий, 4. Старий не богобойний, 5. Младениц непослушний, 6. Жона без стиду, 7. Люди без права, 8. Война без фрики (здирства), 9. Пан без латки (? м⟨абуть⟩, ласки), 10. Християнин сварливий, 11. Царь гнівливий, 12. Духовний лінивий». По тім на стор. 45—46 іде досить нескладна вірша «Біда з бідою», зложена на манер галицько-руських віршів для пропаганди тверезості, далі казка «Господар и перепелица», списана з уст народу та з книжними додатками. На стор. 49—51 списано невеличкі розмови селянина Гриця Оковитки і жида Мортка Пявкеса — певно, виписка з «Науки»* пок⟨ійного⟩ Наумовича*. В кінці на остатній сторінці міститься вірша «По битві під Плевною», зложена якимось сучасним галицько-руським рапсодом; вона була надрукована мною в журналі «Житє і слово», 1894, II, 224.

Таким робом, рукописний матеріал, який я тепер можу повернути на реконструкцію тексту нашої драми, представляється ось як:

1. Текст рукоп⟨ису⟩ 181 Народного дому у Львові (сігную його буквою A_1), писаний десь у половині, а може, і в першій половині XVIII в. виразним, круглим руським скорописом, зближеним графікою до друкованої кирилиці. Вірші нашої драми, як уже сказано, числять 486 рядків, коли та сама драма в копії М. Кишка має 490 рядків. Проте я кладу в основу реконструкції сей старший текст, невважаючи на те, що він у порівнянні до інших текстів зовсім не скрізь однаково авторитетний.

2. Під буквою A_2 цитую чотири уривочки тексту, мабуть, старшого від A_1 і декуди дуже інтересного, а в головному досить близького до A_1.

3. Два уривочки написані на картці кантичкового формату, значно ушкодженій, дають крім ряду розрізнених слів та декількох повних віршів тексту дуже мало для реконструкції тексту; цитую той уривок як A_3.

4. Лишається текст М. Кишка, опублікований в «Киевской старине» 1896 р.*, та супроти того, що в моїх руках є прототип того тексту, старша копія Яковини, я лишаю Кишкову копію на боці. Рукопис Яковини числить 18 карток формату 4° звичайного, хоч досить тонкого паперу; остатня картка вгорі трохи ушкоджена і підліплена при оправі. Рукопис писаний увесь одною рукою, мабуть, якимось дяком чи дяковчителем у першій половині XIX в.

Скоропис також живцем передає форми кирилиці. Містяться тут: «Повесть о мудром младенцу», на $7^1/_2$ картках, а від стор. 14—30 іде наша драма, далі на стор. 31—34 йде згадане вже «Чудо святителя Христова Николая», а на стор. 30 внизу починається і кінчиться на остатній, сильно виблідлій сторінці руський, латинкою писаний текст «Historya o Rycaru». Порівняння текстів A_1, A_2, A_3 і отсього рукопису Яковини — називаю його Б.— копію Т. Кишка, хоч зроблену досить старанно, можна зовсім пропустити — виявляє багато схожостей і не менше різниць у текстах тих копій. Копія Б. пересічно виявляє текст пізніший, популярніший, чистіший від церковщини та ближчий до народної мови, але се лише декуди; попадаються місця, де старші варіанти ближчі до нар⟨одної⟩ мови, ніж ся пізня копія. Та не в тім їх головна й характеристична різниця. Хоч обі копії вийшли, очевидно, з одного оригіналу, та мусили, особливо рукопис Яковини, переходити через досить значний ряд копій із копій, поки дійшли до теперішнього стану. Те саме, хоч у меншій мірі, завважуємо вже і в групі А, хоч усі три її зразки були писані найдалі до половини XVIII в.

Порівнюючи тексти, ми майже щокрок наскакуємо на дивні і на око неправдоподібні комбінації. Поминаємо язикові відміни, особливо в прислівниках, таких як або, албо, албовѣм, иж, и бо, и отож; важніше те, що в обох головних копіях попадаються люки, недописи цілих віршів, піввіршів і навіть більших куплетів; заглядаєш до другої копії, а там якраз потрібне тобі місце стоїть собі і доповняє текст, щоб знов кілька рядків далі до тебе роззявилася нова люка. Як побачить читач із нагромадженої в нотках маси варіантів, їх на протязі 428 рядків (решта, взята з одної копії, не має варіантів) набралося звиш 200, та й то ще з поминанням дрібніших, де з тексту одної копії доводилося вставляти в текст реконструкції якийсь дрібний причасник, що іноді надавав йому новий смисл.

У тій новій реконструкції текст драми на диво вийшов трохи коротший, ніж текст копії Т. Кишка. Та хто приглянеться ближче нашому текстові, той швидко переконається, що багато віршів задля їх паралельності прийшлося виділити з тексту і помістити в нотках; таких, що їх видно відразу, маємо 13, та більше буде таких, що лишилися незамітними в прозовій транскрипції в нотках.

При тім і самі вірші тексту набрали більшої повноти та колоритності завдяки включенню в них матеріалу з різних копій.

СЛОВО О ЗБУРЕННЮ ПЕКЛА, ЄГДА ХРИСТОС ОТ МЕРТВЫХ ВСТАВШИ ПЕКЛО ЗБУРИЛ

Люципер *(мовит до Ада)*:

Знаю я, Аде, о том Христѣ много причин[1],
Иж[2] он ест от колѣна Давидова Маріин син,
Который сам себе сином божиим именует[3]
И человѣком також називает[4].
О том пророци здавна пророкують[5]
И повѣст[6] тую тилко дармо[7] розмножують[8],
От полшости[9] тисящи лѣт запевняют[10],
Єго быти богом и человѣком вызнавают[11],
А наших собѣ за нищо мают[12].
Але юж[13] маю слуг в справах моих бѣглих[14],
Не тилко на земли, але и на облаках свѣтлих[15];
Знаю я, що ся дѣє и на краи свѣта,
Коли бог основал землю и положил на неи дочасніе лѣта.
Так под небом и в морах и под землею що ся дѣє знаю,
В іединой[16] годинѣ през слуги свои много новин маю.
А о том Христѣ и раз не знаю,
Но вѣсти певнои еще ожидаю.
Дивная[17] би то рѣч була[18], іж би бил на земли божій син,
Не могу тое из свого разуму поняти,
С которых би ся причин
Он могл взяти[19].
Знаю творца еще пред вѣки
Живого в небѣ и со человѣки[20],
Знаю[21] и аггели их служат в небѣ богу[22],

---

[1] Б. два остатні слова vac. [2] Б. Иже. [3] Б. именует, же он божий син. [4] A_1 називует; Б. vac. [5] А проповидують. [6] Б. Вѣсть. [7] Б. дурно. [8] A_1 розмножают. [9] Б. О той шестой. [10] се слово в A_1 vac. [11] Остатнє слово в Б. vac., зате далі йде зайвий рядок: Вязнѣ нашѣ зароно [sic!] отберет. [12] Б. сей рядок vac. [13] Б. я. [14] Б. Але я маю слуги у себе доводніи и бѣгли. [15] Б. Же чрез них знаю, що ся дѣє не тилько на земли, Але и на облацѣх свѣтех. [16] Б. замість сих 3-х рядків має два:

Так дочасній, же под небом и в мори
Знаю, що ся дѣє и в єдной годинѣ.

[17] Від сл⟨ова⟩ годинѣ до Дивная в Б. люка, із сл⟨ова⟩ Дивная лишилося лише вная. [18] Б. Речь єсть. [19] Сей рядок у Б. vac. [20] Сі два рядки лише в Б. [21] A_1 дод⟨ано⟩ я єще. [22] Б. сей рядок vac.

А того, що ся именует сыном божим,[знати не могу][23].
Єще и на земли от слуг, своих много новин маю,
А там єще певной вѣдомости ожидаю.
А я тіи справи, що бог сотворил, всѣ знаю[24],
А що ся именует сином божіим, того не разумѣваю[25].
И я билем аггелом свѣтлим и на облацех жил,
И до всего ся там приглядѣл;
Знаю [26], що ся дѣет и во едемских палацах,
Але барзо дивуюся о тих речах.
И знаю, що бог Адама создал [27] от землѣ
И все живое [28], еже єст наверх [29] землѣ:
И в рай на востоцѣ его посадил,
Аби на землѣ бога и творца своєго хвалил[30].
Але я[31] тому барзо[32] позавидѣл,
Адама и Єву ужем из розуму извѣл,
Иж божию заповѣд преступили,—
На тое-м привѣл, что изгрѣшили[33].
А гди згрѣшили, познали ся нагими,
И бог им[34] не хотѣл того грѣха терпѣти,
Послал аггела своєго и вигнал их из райской роскоши,
Которои роскоши и розумом не поняти[35].
[И хоч Адам][36] розум тот мает,
А[37] от того часу землю дѣлает[38]
И в потѣ лица свой хлѣб снѣдает[39].
Тую-то оповѣдают вѣсть,
Но он скончења свѣта не вѣсть[40].
В той час возрадовалем ся и смѣялем ся з него,
Жем то привѣл на тое[41] барзо добре на него[42],
Скоро он тое отримал,
А я того давно ожидал[43].
Албо ти ж [44] и тое знаю,
Иж дєвять хоров аггелов[45] бог мает,
От которих иа небѣ[46] хвалу приимает.
А я тілко помислив ровнатися з ним[47].
И за тое зараз стручен єсмь из неба.

---

[23] В A_1 зам⟨ість⟩сього рядка стоять лише 3 сл⟨ова⟩: А о том иѣт; початок рядка взято з Б. [24] Б. вѣдаю. [25] Зам⟨ість⟩ остатніх 3 сл⟨ів⟩ сього рядка мае: барзо возненавидѣлем. [26] Б. И знову. [27] Б. дод(ано) человѣка. [28] Б. животное. [29] Б. на.
[30] Б. Аби имя...славил. [31] Б. шумнѣя. [32] Б. vac. [33] Б. гди он зогрѣшил. Дал ся нам так. [34] Б. єму. [35] Б. сей ряд vac. [36] Моя кон'єктура. [37] Б. Але. [38] В A_1 дѣлай землю. [39] A_1 замість сього рядка мае ось які три:

И в потѣ лица твоєго хлѣба снѣси,
И сего учинения своєго не вѣси.
Щом тое одержал, чогом хотѣл.

[40] Сі два рядки тільки в Б. [41] Б. Же он тое одержал. [42] Ся половина рядка лише в Б. [43] Сі два рядки лише в Б.
[44] A_1 Албовѣм. [45] Б. аггелских. [46] A_1 завше. [47] Три остатні слова в A_1 vac.

И там мя посадил[48],
Где мнѣ давно було потреба[49].
Так ти ж и Адам согрѣшил[50],
Же от древа заказаного овоцу ѣл[51],
От которого древа ангел єму заповѣл,
[Аби] ани в руки свои не брал[52].
Але то ся все стало з моєи причини[53],
Иж от древа заповѣданнаго овоцу ѣли[54].
И єщем ся о то старал,
Аби ся мнѣ Адам з потомством [55] записал.
А я то Адамовѣ сини родниє повадил[56],
Же Каин Авеля брата своєго из свѣта изгладил.
И от того часу зачалем пекло[57] будовати
И души грѣшніи из сего свѣта избирати [58].
Из всѣх потомков нѣхто мнѣ не завадил[59]:
Адама первозданна [я в пекло] спровадил[60],
И [зрадивши][61] так Адама,
Запровадил и Авраама,
Исаака и Якова и всѣх дванадесят патріархов[62],
Там мнѣ на било от них инших страхов[63].
И царей незличоних
И рицеров барзо моцних
Назбиралем от всего свѣта
Нє мало аж до сего лѣта[64].
Самсона барзо дужаго
И цара Александра всего свѣта можнаго[65].
Пекло, моя слѣчная потѣха єдина
Грѣшников аж до верху узкаго пожерла[66],
И Давида-цара, с которого племя Исуса Христа повидают[67],
О чем вси пророци люд научают,
А пана моего[68] Ада и нас всѣх в пеклѣ понижают[69],
Которих во отхланях моих повно,
И завше у мене их єст много[70].
А хто ж у мене єще будет,

---

[48] Сей ряд⟨ок⟩ у Б. vac. [49] A_1 где було мнѣ треба. [50] A_1 сей ряд⟨ок⟩ vac. [51] A_1 Иж от древа заказаннаго зрадил овоц скоштовати. [52] Сі два рядки лише в Б. [53] Сей рядок стоїть у A_1 зараз по слові «треба»; в Б. Але то з моєи причини. [54] Сей рядок лише в Б. [55] Б. дод⟨ано⟩ своим на вѣки. [56] A_1 і на тое подписал. [57] Б. зачалем, «пекло» vac. [58] A_1 сего свѣта, Б. и душ от... забирати. [59] Б. И все потомство єго нѣкому не завадило. [60] Б. Адама первозданна израдило. [61] Мої кон'єктури тут і в попер⟨едніх⟩ ряд⟨ках⟩ в скобках. [62] Сі три рядки лише в Б. погриархов. A_1 має натомість: Нѣхто мнѣ не завидѣл. И Адама перворожденнаго спровадил и всѣх дванадесят патриархов. [63] Сей рядок лише в Б. [64] В Б. Цареи незличоних и рицеров от вѣка назбиралем не мало от Адама аж до сего часу. В A_1 лише: И царей незличоних, И рицеров барзо моцних. [65] Б. рицаров можних и Самсона... явнаго. [66] Сі два рядки лише в Б. [67] Б. которого племя повѣдаю. [68] Б. Пророки всѣ которіи от вас людей. [69] Б. своєго. [70] Б. и мене с пренемусу навѣжлют.

Той до скончания вѣка мене не забудет[71].
Іванко єсть, а по тому и сам Христос у мене будет[72].
А д до Люципера мовит:
Пане Люциперу, пане старосто[73],
Хоч у тебе самого слуг тисящ [зо] сто[74],
Чемусь мнѣ гадки великие голову здоймают[75]
И фрасунки не малиє мене строскают[76].
Зажиймо ми поради, а Христа того занехаймо,
И слуг своих к себѣ заволаймо[77],
И скажемо ми им [78], аби тому Христу[79] дали покой,
Жеби єго не зачипали, жеби и нам бил упокой[80].
Бо гди мѣлем[81] Лазара четвородневнаго у себе,
А гди он єго єдним словом своим заволал[82],
[Собѣ єго] за таємника [обобрал][83],
И у мене из зубов острих вирвал[84],
А моє барзо остроє оружіє притупил[85],
Которое я себѣ от вѣка мѣл[86],
Хоча єм ся из ним не бил[87],
И тепер я тим клопочу голову свою[88]:
Боюся, жеби[89] мнѣ не бути в неволи с тобою[90].

Л ю ц и п е р до Ада мовит:

Не тревожся, Аде мой[91] и добродѣю!
Тилко ти у мене першая надѣя[92].
Хто вже не буде у тебе?
Ти будеш мѣти Христа у себе[93].
Єсли ж то так страшен[94] Маріин син?
Ово и я о воиско постараюся
И добре виб'юся з ним[95],

---

[71] Б. Которих маю... повно завше их єст. [72] Сі два рядки лише в A_1. [73] Б. старосто мой. [74] A_1 тисящ сто, Б. тисящей р. [75] Б. Чому ся ми гадки барзо голову троскочут. [76] Б. И фрасунку незноснаго так мене здиймают. [77] Б. має сі два рядки так:

Але зажіймо з собою поради й слуг зволаймо,
А того Христа занихаймо.

[78] Б. Идѣмо. [79] Б. Ісусу. [80] Б. абим бил из ним в покою. [81] Б. Бо гди ж имѣлем у себе. [82] A_1. А гди он заволал словом своим гвалтовним, Б. А гди он єго єдним словом. [83] A_1 vac. Б. лише «за таємника». Решта моя кон'єктура. [84] A_1 И вирвал у мене из зубов острих. Б. И вирвал гвалтом из руки ми. [85] Б. барзо остроє претупил. A_1 и притупил. [86] Сей рядок лише в A_1. [87] Сей рядок лише у Б. [88] Так Б., тільки «свою голову». [89] Б. жеби клопот. [90] Б. в неволю с тобою; A_1 має сі два рядки ось як:

И тепер ся того бою,
Жеби мнѣ не було клопоту с тобою.

[91] Б. пане мой и добродѣю мой; A_1 Не фрасуй ся пане Аде наш. [92] Сей рядок лише в Б. [93] Сі два рядки лиш у A_1. [94] Б. хот он так барзо страшний. [95] A_1 Ово и я постараю ся; Б. о (ω) воиско ... из ним добре виб'юся.

И буду шукати на него яких причин[96].
Уже напустил я[97] на него жидов, и вошли у раду[98],
Аби на него найшли фальшивую зраду[99].
И до того подмовилем своєго утѣшителя [100] Иуду,
Аби видал Исуса[101] до фальшиваго суду.
Бо гди ж чинит ся богом бити[102],
А хто ж перед ним стоит [єго боронити]?[103]
Тепер при нему не видно и жадного апостола,
И Марія боится за ним причинити[104].
Не вижу я єго, бо ся он и мене боит[105]
И от тих апостолов єго дванадцять
Не будемо боязливими,
Хоч би било их тисящ килка-двадцять[106].
От зараз будут на него жиди сторону имѣти
И нас о помощ барзо просити[107].
И попущаю я слуг своих,
От которих маю приязнь прихилную,
И в кождой годинѣ будем мати вѣдомость вѣрную[108].
В каждой годинѣ буду знати,
Що той Ісус будет умѣти и що будет дѣлати[109].

А д до Люципера мовит:

Люциперу [110], старосто, мой добрий друже,
Прошу тя, коло господарства моєго пилнуй дуже![111]
Пилнуй добре! Знаєш, на що-с ся поднял,
Бо Іоан Предитеча слуг наших дуже полякал[112].
Але радше того [113] Христа не зачѣпаймо![114]
Откуду есть, того добре не знаємо[115].
Бо мои усѣ жили починают дрижати[116],
Либой коло нас не жарти![117]
Я чемусь [118] боюся, аби мнѣ [119] не було яких страхов
Аби-смо [120] не утратили пекелних наших гмахов.

Л ю ц и п е р до Ада мовит:

Пане мои Аде, чему єси так барзо боязливий?
Не бачиш перед собою войска? А так лякливий![121]
Не тривож мене и моих слуг вѣрных[122],

[96] Б. якой причини. [97] Б. Ужем побудил. [98] Сих 4 слів у Б. нема. [99] Б. И повели єго до ратуша нинѣ; и аби і т. д. як у тексті. [100] Так в Б., в A_1 И до того за злосц єго подмовил. [101] Б. Аби єго видал. [102] A_1 Чинит ся богом; Б. Бо гди ж чинил ся сином божим битн. [103] A_1 те, що перед скобками; Б. vac., у скобках моя кон'єктура. [104] Сі рядки лише в Б. [105] Сей рядок лише в A^1. [106] Так A_1., Б. А тих апостолов не тилко не боимося, але й не лякаймося. [107] Сі два рядки лише в Б. [108] Так в Б., в A_1 И буду на него имѣти сторожу пилную от слуг свих, от которих маю приязн прихилную. [109] Так в A_1, у Б. будем вѣдати... тепер умѣет... дѣяти. [110] Б. Пане Люципере...мой. [111] Б. господарства отпалил ся иездем. [112] Сі два рядки в Б. [113] Б. А того. [114] A_1 не зачипати. [115] A_1 сей рядок vac. [116] Так A_1, Б. без «усѣ». [117] Сей рядок лише в Б. [118] Б. И чему ся, A_1 vac. [119] Б. на мене. [120] Б. Жеби-смо... наших... [121] Сей рядок лиш в A_1. [122] Б. Не тревож ся и моих слуг милих.

Которих маю и у сторонах[123] чужих.
Як-им из ними лѣта долгіи прожил[124].
Але, Аде, добру я надѣю[125] маю,
Душу Христову себѣ поимаю.
Зараз пошлю з войском старшого воєводу Трубая[126]
И[127] другаго Венеру, там нехай бѣгают
Под мѣсто Єрусалим до великого гаю[128],
Аби Христа пилно стерегли,
Жеби аггели душѣ его до неба не взяли[129].

Л ю ц и п е р до слуг своих мовит:

Гей панове воєводи, ти[130], пане Трубаю[131],
И ти, Венеро, ото[132] я для того вас до себе[133] волаю,
Жеби-смо зажили яковой поради,
Щоб з Христовою душею аггели не учинили зради[134].
И щоби-смо ся тепер добре порадили[135],
И того Ісуса душѣ[136] до неба не пустили.
Бо его жиди конечне розп'яти мают
И о тое ся пилно старают.
И нам ся о тое пилно треба старати,
Аби-смо до себе душу его могли поймати.
А гди бн-смо его душу до себе поймали.
То би-смо били безпечни и нѣкого на свѣтѣ ся не бояли,
И я бил би паном всего свѣта[137].
Тепер же безпечне бѣжѣте[138],
А душу его пилно стережѣте,
Куди ся той Ісус повернет, треба нам о том знати;
Вѣн бо кажет, що из ними и нам жарти[139].
Аби-сте того Ісуса поймали,
И мне о том рихло[140] знати дали.

Л ю ц и п е р мовит до Ада:

Юже-м, Аде, послал по Ісуса слуг своих вѣрних[141],
Венеру и Трубая, воєвод немалих[142].
А гди будут бубнити[143],
В той час душу его будут провадити[144].
А ми сюди аггелов не допускаймо,
Потухи[145] им не даваймо[146],
Аби нас не зрадили

---

[123] Б. у сторонах vac. [124] Сей рядок лише в Б. [125] Б. я, Аде, надѣю. [126] Б. Послю зараз ... своєго. [127] A_1 А. [128] Три остатні сл⟨ова⟩ лише в A_1. [129] Б. донесли. [130] Б. и ти. [131] A_1 пане Венеро и ти Трубаю. [132] Се сл⟨ово⟩ в Б. [133] Сі два сл⟨ова⟩ в A_1. [134] Сі два рядки в Б. [135] A_1. Жеби-смо поради зажили. [136] Б. Христа душу. [137] З сих трьох рядків два перші лише в Б., тільки в формі: то б-м бил безпечній, не бояв-бнм ся на свѣтѣ нѣкого; A_1 мае лиш: Тепер би-м бил пан всего свѣта. [138] Б. То конечне прудко там бѣгаите. Б. перестерегайте, А мѣнѣ о том рихло знати давайте. [139] Сі два рядки лише в Б. [140] Сі два рядки в A_1. [141] Б. і A_1 пильних. [142] Сей рядок лиш в A_1, в A_2, м⟨абуть⟩, Недеру зам⟨ість⟩ Венеру. [143] Б. мучити, в A_2 А гди будут ся. [144] Б. Тогда душу его до нас. [145] Так в A_1, в A_2 И вѣри. [146] Так у A_2, в A_1 не даймо.

И душѣ его до неба не запровадили,
Не бойся, Аде, пане мой милий!
Чему [147] єстес так барзо унилий?
Єще я в господарствѣ твоем не оспалый
И весь вѣк в радости пробув час немалий[148].
Не бойся Маріина сина! Гди он[149] человѣк,
Не вчинит нам нѣчого во вѣк.
А я завше до конца[150] с тобою
Готов хоч на плац до бою;
А пекло, то моя столица.
Где рачит[151] его моя правица.
Гди би он бил божий син, не терпѣл бы он [152] муки,
Не видавал[153] би он себе в жидовскіе руки.

А д до Люципера мовит:

Юж я бачу страсть свою[154] и ляментую
Хоч єще жаднои навалности [155] не чую.
Живот мои древнѣє[156]
И в очах моих мріє[157];
Живот [158] чуєт, тилко не скажет,—
Подобно той Ісус [159] пришедши всѣх нас повяжет.

Л ю ц и п е р до Ада мовит:

Що, Аде, по том, що так плачеш и прорицаєш?[160]
Що єси прожив, то всѣ днѣ свои проклинаєш.

А д до Люципера мовит:

О старосто Люциперу, стражею затвори пекло[161],
Жеби[162] жадной душѣ з него[163] не втекло.
А там изо всѣх сторон мѣдяние [164] ворота поставми[165],
И затвори желѣзними ланцухами
Моцними стягни[166],
И твердими колодками
Барзо замкни![167]
И тисящу тисящ маю[168] войска збройного[169],
Может и с Христом не ходит так много[170].

Л ю ц и п е р до Ада мовит:

---

[147] Так A_2, A_1 Чем. [148] Б. Єще-м ся в госп. нѣгдим незаспалем, И ввесь вѣк в радость мою положил; A_1 И вѣк пробув немалій. [149] Б. Бог бо єсть и. [150] Б. я до конца, потім люка аж до сл⟨ова⟩ держит. [151] Б. держит — без жодного зв'язку, бо далі читаємо: и готовим єстем до бою, а пекло то моя столица, бо держит. [152] Б. vac. [153] Б. видал. [154] Б. страстную. [155] Б. новини. [156] Б. дрожит. [157] Б. очи мои бачуть. [158] Б. И жывот мой добре. [159] Б. Христос. [160] Б. Що ж чинити иж бачу, они прорекают, Що смо прожили вѣку всѣ дни свои. [161] Б. Огляди-но страж и пекло. [162] Б. Щоби. [163] Б. vac. [164] Б. И мѣдяние. [165] Б. постави. [166] Б. и л. м. истягни. [167] Б. барзо vac. A_1 стягнув...замкнув. [168] Б. множество. [169] Б. избраннаго. [170] A_1 гоино; Б. натоміть: Я знаю, же Христос приходити будет.

Не ужасайся, Аде, пане мой!
Буду ся як мога из ними бити,
Поки єдному [з нас] кости на десять ся не розпадут,
И не дам до себе приступити.
Тилко послов очѣкую.
И вѣсти первой ожидаю[171].

Святій Іоан Креститель мовит до Ада:

Смутися, Аде, плач и ляментуй вовѣк[172],
Гди[173] идет до нас бог и человѣк!
Готовал єси на нас пекло, вязеня[174],
Которое тобѣ будет в сіе время[175].
Веспол из слугами твоими
Будете[176] под ногами божими.
Востани, Давиде[177], и в струни вдаряй,
А творца своєго и бога вихваляй![178]
Ото будет запевне по нас
И не поидет отсюду без нас.

Люципер мовит до святого Іоана Хрестителя:

Постой, Іоане, єще ся своим [Ісусом][179] не вихваляй
И того Ісуса не прославляй[180].
И ти тут будеш и твой Ісус будет у нас[181],
А хто дужшій, той ся виграєт з-мижи нас.
И ти ся не вифиглюєш, хоч би-с як фигловал
С тим, которому я[182] дорогу готовал.
Бо єси[183] Іоан, зовут тя покаянию проповѣдник[184],
Але ти власній Ісусов похлѣбник.
Ти єстесь[185] ему щось за родина,
Що така твоя о нем з нами перепина[186].
Для чого ж ти вязнев моих потривожив,
Же им єси повѣсть тую[187] дармо розмножив?
Щоб у тебе бог був, коли би ти ся народив,
Щоби-сь нам тіи вѣсти не множил!
Чому иншѣ святии сидят тихо?
Гдесь и тобѣ у нас прийшло лихо[188].
Як то, тут маєт Ісус до пекла уступати[189]

---

[171] Отся Люциперова репліка лише в A_1. [172] Б. во всѣх. [173] Б. Бо вже. [174] Б. пекла и юзня. [175] Б. котрое будет на твое время. [176] Б. Которіи будут. [177] Б. Встань, Давиде, веселися. [178] Б. Ото певно будет до нас. пана и творца своєго пославляй. Дальші 2 р(ядки) vac. [179] A_1 ся не вихваляй, A_2 похваляй, Б. еще ся своим не. [180] Б. має далі ось які рядки:

Бо ми єго не любимо,
И ти ж до пекла не дуже потребуємо.
А ти єще ся тому не девуй, що нас берет ужас!
И той твой Ісус будет у нас,
Хто дужшій будет, той виграєт з нас.

[181] A_2 має лише другу половину сього рядка. Б. vac. [182] A_2 которомус. [183] A_2 Бо. [184] A_2 пановániю оповѣдник. [185] Б. То сте. [186] Б. Так твоя о нем з нами перипона. [187] Б. И вѣсть тую. [188] Сі 4 рядки лише в Б. [189] Б. до Ада; A_2 уступити.

И всѣх моих вязнев от мене взяти?[190]
Ти того[191] нѣгди ие дочекаєш,
Тилко славу тую дурно розмножаєш.
А долго ще ти тут будеш стояти,
А щораз то болш[192] о Христѣ повѣдати?[193]
А доки ж ти, Іоане, будеш практиковати,
А щораз то болше о том Христѣ пророковати?
О, що ти так богато пророкуеш [пташку]?
Дайте єму смоли напитися и пекелного кваску![194]
А ходи-но ти сюда болше не проповѣдай,
Товаришу моєму и мнѣ[195] страху не задавай!
Бо ми ся и знаку єго не боимо[196]
И на божество єго не глядимо.
Знаю я, же єст бог в небѣ,
Которому спѣвают аггели: «Слава тебѣ!»
Але тут на земли в тѣлѣ бога не маеш,
А ти о нем пророкуеш и сам єго не знаеш,
Тилко єго на помощ призиваеш[197].
Бо бог в небѣ со аггели[198] панует,
А моя слава по всем свѣту[199] роскошует;
И мене люде всѣ на язицѣ нссят
И болше нижли[200] бога о що прссят.
А я ведлуг прозби их буду[201] чинити,
А хто мои учинки чинити, буду єго любити[202].
А за тое им обфитую ласку покажу:
Нє єдного в огонь пекелній усажу,
И покажу им за тое обфитую ласку,
Не єдин бо им дам килиф пекелного кваску[203].
А ти, Іоане, пойди в ад[204], болше не волай,
Товариству своєму в смутку[205] не помагай.
Вижу я, же ти то[206] фиглюеш
И розумѣю, же ти оттоль утекти ся [207] готуеш.
Ой, не увойдеш от мене, рицеру Пашку![208]
Ми того не убоимося, Иванашку![209]
Подобно у нас[210] той Ісус буде, и ти будеш из нами
В той нашой ямѣ.

---

[190] A_2 и от мук... висвободити. [191] A_1 Той, A_2 Того ти. [192] A_2 болшѣ. [193] Сі два рядки в A_1 і A_2; Б. о том Христе. [194] Сі два рядки лише в Б. [195] Б. А мнѣ страху и моим слугам. [196] Б. не будет, не бойми ся, и набоженства єго не смотримо. [197] Б. сей ряд⟨ок⟩ vac. [198] Б. з апостолами. [199] Б. во всѣх. [200] Б. Лѣпше мене нижели. [201] Б. готов тое. [202] Б. И буду их любити. [203] Б. Не тисящу бо юх наготую смоли и пекелного кваску; те, що в тексті, взято з A_2; A_1 два ряд. в тексті: А за тое усажу. [204] «в ад» і «не волай» взято з A_2; A_1 і Б. не повидай. [205] «В смутку» взято з Б.; A_1 і A_2 тут. [206] «то» з Б. [207] A_1 же ся утекти, A_2 же ти оттоль утечи ся; Б. же ти ся утечи. [208] Так A_1, Б. Ой не [ви]фиглюешся, пташку; A_2 О, не вифѣглюешся, пташку, от Люципера и цесара. [209] Б. Ми того не боимося и той рицар будет с тобою; A_2 твоего не боимося, Іваннашку. [210] «у нас» із A_2.

Іван відходить.

Отож посел первый бижит и мовит:

Пане Аде и ти пане старосто наш[211],
А гдиж над тебе болшого не маш![212]
Послали мене воєводи Венера и Трубай:
Ничого ся ни раз не лякай!
А що єси хотѣл[213] их просил, то все [214] поорудовали
И Христа того у ланцухи[215] поубирали;
Водят єго жиди от ради до ради[216],
Нихто єму не даст и раз правди[217],
Чулем от жидов, иж[218] веден будет за мѣсто,
И знаю добре, иж готуют на него лобноє[219] мѣсто.

Посел вторій прибѣгає[220] и мовит:

Ото юж[221], пане Аде наш, жиди Христа на крестѣ прибили[222]
И желѣзними звоздами руци и нози пробили[223]
Юж не будет жив, то правда конечне[224],
А ми будемо с тобою жити на вѣки безпечне[225].
Послали мене воєводи[226] повидати,
Аби тобѣ зараз радост тую примножати[227].

Посел трети прибигає и мовит:

Отож, пане наш Аде, юж Христос умирає,
На хрестѣ главу свою[228] прикланяєт.
Жиди[229] все тѣло єго бичами[230] избили
И копиєм бок єго пробили;
Оцтом со жолчію [єго] напоили
И приправами, присѣками єго частовали[231].
Остался там нашѣ воєводи,
Аби душу єго взявши принесли сюди
На нашиє угоди[232].

Люцифер до Ада мовит:

Видиш, Аде, такую маю новину,
Що ся стало презрене[233] Мариину сину?
Юж жиди на крестѣ єго прибили[234]
И бок єму копиєм пробили[235],
И терновий винец на главу вложили.

---

[211] A_1 Пане Аде наш, решта з Б. [212] Б. Гди на свѣтѣ болшаго нема над тебе. [213] Б. по що ти [зам. ви] послали. [214] Б. твоє ми. [215] Б. в ланцухи, во стрички. [216] A_1 от града до града. [217] Б. єму не даст поради. [218] Б. зараз. [219] Б. любноє. [220] Б. Той доказує, и другій наступают. [221] Б. Отож. [222] Б. разними. [223] Б. И гвоздми желѣзними пребили. [224] Так в Б., A_1: Ой уже не буде в жидов така рада. [225] Б. А ми будем жити безпечне. [226] Б. Послали мене воєводи тоє оповѣдати. [227] Так в Б., в A_1 и радость тую розмножати. [228] «свою» Б. vac. [229] Б. Иже би. [230] «бичами» в Б. [231] Сі два р⟨ядки⟩ з Б. [232] Б. угли. [233] Б. Що то ся чрез мене стало. [234] Б. распяли на смерть ганебную. [235] Відси в Б. люка, яка кінчиться словами: єго во своя сѣти.

А нам потреба о душѣ єго пилноє стараня мѣти,
Аби душу єго поймати во своя сѣти.

А д до Люципера мовит:

Моя рада такая
И голова старая:
Душѣ Христовой [236] не берѣте
Анѣ ей стережѣте,
Щоб для єдного
Не утратити много.
Нехай душа єго идет до неба,
А нам ей тут не треба[237].
Бо всѣ пророци поднеслися и радуют[238],
Приход єго духом святым чуют[239].
Мусит то правдивый бог бути,
А [нам] для єдной душѣ всѣми треба ригнути.
Бо уже я бачу близко конець наш[240],
И наше старшинство тепер єст, а завтра не маш[241].

П о с е л ч е т в е р т и прѣбѣг и мовит:

Отож Христос запевне[242] умер,
И я [бачив його] не давно, [а] тепер[243].
Але гди душа єго вишла[244] с тѣла,
Тогди не єдина[245] там плоть изимьлѣла.
И мы всѣ ся били полякали
И далеко от неи повтѣкали.
Хотѣли-смо єго душу поимати,
Але гди-смо обачили, страшно было к ней приступати.
Аггелскиє войска около оступили[246],
А нас до неи не допустили.
Дрижала земля, же аж ламалися опоки,
Був страх великий и єсть[247] и доки,
Солнце и мѣсяц во кров ся премѣняли.
И много от мертвих от гробов повставали[248];
И тиє от страха великого аж на землю[249] падали
И через три години[250] лежали,
Аж не худко встали.
И ми ся страха уже набравши
Идемо[251] до пекла зброю побравши[252].

---

[236] Б. Душу Христову. [237] Б. не потреба. [238] Б. Бо всѣ пророки о тѣм пророкуют. [239] Б. Же має прийти до нас запевне. [240] Б. зам⟨ість⟩ того має: през духа своєго познают, же так пророкують: юж нам от него згинути и пекло наше зовсѣм утратити. [241] Б. тут днес, а завше ие маш. [242] A_1 юж. [243] A_1 Але я недавно тепер; Б. И я бачив ото недавно, тепер. [244] Б. пошла из. [245] Б. Не одна. [246] Б. гди приступили. [247] A_2... ся сповнив господов...той страх и доки. [248] A_2 много от мертвих воскресивши. [249] A_2 на браз... [250] A_2 годинѣ. [251] A_2 ...дѣмо до пекла зброи в руки взявши. [252] В Б. замість рядків 352—357 читаємо:

И так ми ся були страх набрали,
Утѣкали-смо всѣ отступом
Враз взявши в руки брань.

И чули-смо от аггелов глас,
Же во третій ден Христос воскреснет и приде до нас.
И мает взяти всѣх вязнев конечне у нас[253].

Воєводи Венера и Трубай мовят:

Великий наш пане Аде и ти, пане Люциперу[254] старосто,
Запевне[255] Христос идет до нас просто.
Мы хотѣли душу єго собѣ[256] взяти,
Але божіи[257] сили не дали к ней приступати[258].
Ох лихо наше, вѣдѣли-смо страх незносний[259],
Блискавицѣ и громи великиє;
Подобно правдивій и власний єст Христос бог,
Бо нѣхто таких чудес кромѣ него чинити не мог.
Уступили-смо ту до пекла поради зажити,
Що б ис тим Христом чинити и як прожити?
Бо будет тут запевне до нас,
А почавши от Адама, и всѣх святых мает узяти от нас.

Люципер мовит до слуг своих:

Ова, буду ся боронити як могучи,
Бо не подобает ми[260] из своего панства утечи,
Єсли он божій сын, нехай собѣ в неби панує[261],
А з нами и пеклом нехай ся не воює[262].
Бо било би мнѣ за встид, где би-м ся єму кланял
И данѣ давати гди би-м ся поднѣмал[263].
Тревалем пят тисящ лѣт, мало не до вѣку,
А тепер би-м ся в моци дал єдному человѣку?[264]
Буду єго чекати аж на плац, Аде, с тобою,
А гди ж он человѣк, то ся я єго не бою[265].
И буду ся з ним менжне[266] воевати,
Хоч би-м мѣл и поле програти[267].
До бронѣ всѣ мои жолнѣре берѣтся[268],

Правда, тако єст знати,
Але-смо чули аггелов, же во третій день
Воскреснет и прийдет до нас
И хощет забрати всѣх святих от нас.

[253] A_2 И мертвыя людіе всѣх в...нас...от нас. [254] A_2 ти, Люципере. [255] A_2 Подобно. [256] A_2 Ми хотѣли єсмо єго к собѣ. [257] A_2 бозкиє. [258] A_2 не дали mista к нему приступати. [259] A_2 страхи великиє, блискавицѣ ... лни незносниии, подобно правд своих славних исполнил ся бог ... таких чуд чинити кромѣ него не може. [260] Б. не годит ми ся. [261] Б. сидит на небѣ та панує. [262] Б. нами... керує. А з нами нехай ся не воює. [263] Б. замість сих двох рядків має:

Бо гди бил в Римѣ Давид,
Гди би-м ся єму кланял
И дани давати [в рук. давал] гди би-м ся поднял.

«Бил в римѣ Давид» очевидна помилка замість: бил би менѣ встид. [264] Б. Кролевати не трохи вѣку, а тепер і т. д. [265] Б. Гди ся человѣка и жаднаго в тѣлѣ. [266] A_1 мечне. [267] Хоч би-м що маю и тоє продати. [268] Б. Гей добрѣ... до него смѣле.

А гди якій страх прійшол, то ви не смутѣтся;
Ставтеся противко єгó менжне,
А я за вами з другим войском потенжне[269].
А ви ворота желѣзние[270] рихло зачиняйте,
И зводи звѣвши ланцухами заволѣкайте[271],
И колодками моцними и твердими замикайте![272]
Бо уже запевне той Христос придет[273],
Але хто дужшій, той внидет[274].
А вам нехай сердце от страху не умливает[275],
Иж от Христа того все повтѣкает:
Але берѣтеся до него смѣле,
Ставайте з ним цѣле.
Але я знаю, же не иовина вам воєвати,
И не таких рицеров в полю и на плацу имати,
И з ними воєвати и всѣм кролювати[276].
И всѣ кролеве и царѣ наших рук не втекли.
Але и сами бачите, же єст они у пекли[277].
През то ви не тревожтеся
И Христа того не бойтеся.
Єще ожидаю посла остатного
И на плац пристя Христового[278].

Посел остатнiі прибигає[279] мовит:

Пане Аде и ти, пане Люциперу старосто,
Ознаймую вам, иж Христос идет до нас просто.
Цар грозній и аггелов множество,
Серафим з ним и его божество[280].
Нѣчого ми противо єдного аггела не могли скурати,
А самого Ісуса и мови его страшно було и слухати.
Побѣгли-смо до пекла даючи знати вам,
Якби прожити нам. *(Зобачили корогву Христову и полякалися.)*

Люципер до слуг мовит и корогов собѣ велит дати:

Онож идет к нам! Пилно стережѣте,
И в руках своих оружие моцно держѣте,
А як до вас придут, грозно отповѣдайте,
И плечима дверѣ моцно подпирайте.
И если би ся ламал, аггелов забивайте.
Нехай он тут не идет! Никому не фолгуйте,

---

[269] Б. з того рядка лише: з войском... потенжне. [270] Б. А брами ворóтніи. [271] Б. ворота мѣдяние добре пооглядайте. [272] Сей рядок із Б. [273] Б. запевне тут...будет. [274] Б. той межи нами виграе. [275] Б. млѣет. [276] Сей рядок із Б.

[277] Б. А нѣкотории з царов, князей з ваших рук не втѣкают.
Отвѣдайте, чилѣ єст всѣ князи у пеклу.

[278] Б. Тилко еще посла остатного на плацу ожидаю,
Бо єго пристя не знаю.

[279] Б. вѣст мовит.

[280] Б. И з ним идут Серафими
И єго божественніи сили.

Бо нѣчого тут
По нему не бут.
Коли он божій син,
Нехай собѣ в неби сидит,
А воеватися з нами и пеклом нехай не идет.
Коли он єст божій син,
Я не знаю, для яких идет сюда причин.
Не мает он до нас жаднои справи.

Христос мовит:

Господ силен во брани!
Возмѣте врата, князи, ваша [281]
И возмѣтеся врата вѣчная[282],
Внидет в [283] вас цар слави.

Люципер до Ісуса мовит:

Прошу тя, Христе, в добріи обичай,
Дай мнѣ покой и болше ми не докучай.
А хто ж єст за цар слави?
Коли ти бог, прийми от апостол хвалу
И от аггелов своих славу,
И на воротаров моих болше и на мене не волай!

Потом Христос другій раз рече:

и благословит корогвою:
Господь крѣпок и силен во брани!
Возмѣтеся, врата вѣчная,
Вныйдет во вас цар слави.

Люципер до Ісуса мовит криком:

Повторне прошу тя, Ісусе, не напастуй пекла [мого],
Анѣ мене, бо не винапастуєш нѣчого.
Коли ти бог, там собѣ сиди в раю,
А я тебе тут не потребую.

И третіи раз Христос рече и бьет корогвою, и быст тако, сокрушишася врата:

Отто воходит во вас цар слави!
Господь силен, той єст цар слави.

И перехрестивши на три части, в той час ворота и ланцухи сокрушишася и входит Христос во пекло и освѣщает ясным своим променем и освящает всѣ мѣстца пекелніи и кропит водою и духом святим.

Ад кричит:

Гвалг, гвалт, панови! Врата ломят,
И водою якоюсь острою нас кропят.
Що ти ломиш мои врата безпечне?
Гдесь вязней моих хочеш взяти конечне.
И для чого мя так, сину божий, гвалтуєш,
И вязнев моих из собою приймуєш,

[281] Сих трьох рядків у Б. нема. [282] Б. Отчените ся князи врата вѣчних. [283] Б. Входит до.

Которих я бил собѣ от вѣка назбирал?
А [ти] тепер пекло збурил и столицу сплюндровал.
А мене, Ада, вѣчними узами зв'язал,—
Що ж я тепер чинити маю?
Юж вязней моих побрал, запевне знаю.
Вѣчнии палаци мои попсовал
И все мое пекло сплюндровал
И нас под ноги свои брал и потоптал.
И слуги мои милiи всягди порозганял,
Адама и Єву и всѣх святих с собою забрал.

Люципер мовит:

Тилко з єднаго страху ледво сижу,
А по старому перед собою єдного праведника вижу,
Питаюся я тебе, Соломоне, чему тия ся тут зостал?
Подобно мнѣ тебе Христос даровал.

Соломон до Люципера мовит:

Юж повторне Христос по мене прiйде;
Страшний єго бил приход первiй,
Єще другiй страшнѣйшiй буде.

Люципер мовит до слуг своих:

Слуги мои, озмѣте,
Царя Соломона из пекла випровад[ѣ]те!
Не жа[лу]ю єго,
Анѣ Христа того,
Нехай сюди болше не приходит,
Пеклом нашим и нами не тривожит.

В той час бѣси взявши Соломона и випровадили ис пекла и мовят так бѣси на Христа и на Соломона

Бѣси мовят:

Иди ж, иди за своим Христом, а тут не бувай,
И пеклом нашим и нами болше не колатай!
Соломон скачучи почал спѣвати,
Люципер из Адом плакати и ридати.

Христос до него рече:

Не ридай мене, Аде, наполню пива во остатнiй день,
Будеш мѣти якось мѣл.

Соломон почал бога во тройци вихваляти и пречистую богородицу:

Преблагословена єси, богородице дѣво,
Воплотивий бо ся ис тебе [божоє слово].
Ад плѣнен бист, Адам призва ся.
Клятва потреби ся,
Єва освободи ся,
Смерть умертви ся.
И ми ожихом!
Тѣм поюще воспоєм:
Благословен Христос бог наш
Изволивый и такая. Слава тебѣ.

Поки перейдемо до дальших уваг про нашу драму, її джерела та композицію, скажемо декілька слів про її зміст і будову. Драма починається того самого дня, чи властиво тієї ночі, коли єрусалимські жиди за ухвалою свого синедріона і за підмогою апостола-зрадника Іуди Іскаріотського (чоловіка з містечка Каріота) арестували Ісуса і запровадили зразу до бувшого первосвященика Анни, а потім до дійсного тоді первосвященика Каяфи, де його тут же ніччю й засуджують на смерть. Драма відбувається в пеклі; розмова йде між пекельним «старостою» Люципером і Адом. Дуже інтересні відносини сих обох персонажів до себе і до цілого окруження. Пекло представляється як якась будівля з міцними укріпленнями; за тим укріпленням на площі сидять головні персонажі і розмовляють; крізь пекельну браму час від часу вбігають посланці, із нутра будівлі виходять пекельні воєводи з незліченним демонським військом, але по тому ж подвір'ї ходить якось самопас і без дозору св. Іван Хреститель, якого сам Люципер у приступі диявольського гумору кличе «Іванку» або «Іванашку».

Ад уявляється авторові нашої драми як старий, досить добродушний дідусь, властитель усієї будівлі і всіх оселених у ній грішних і негрішних душ. Се старогрецький Плутон, цар підземелля, «багач», володар усіх земних скарбів, а заразом усіх померших, що сходять у царство тіней. Він віковічний як сам бог і старший від Люципера, молодого авантюрника, сотвореного богом, що швидко потім за гордощі, з якими хотів зрівнятися з богом, був зіпхнений із неба. Він і досі згадує про свій побут у небесних палацах та товаришування з світлими ангелами, але в браку чогось ліпшого він не кривдує собі і на новім своїм оселищу, себто в Адовій кріпості. Півшести тисячі літ вони провели вже тут; Люципер при помочі свого демонського війська і власними концептами зводив людей, підбунтував Каїна, щоб убив свого брата, видурив у Адама запис на власну душу і на душі свого потомства і стягає до пекла душі найвизначніших героїв, пророків та патріархів. Се він називає «будуванням пекла». Старий Ад дуже тішиться сим прибутком свого підданства і дорожить ним як правдивий «хазяїн». Але Люципер — горда штука, непосидючий авантюрник. Йому впав у око «Маріїн син», чудотворець і учитель; він збирає інформації про його рід, про його діла і переконується, що має в нім ворога. Він чує,

що Ісус сам, а ще більше інші, називають його «сином божим», і се не може поміститися йому в голові. Що за син божий? Бог сидить у небі, високо в своєму палаці та розкошує зі своїми ангелами, і відки ж у нього син на землі? Ні, то не може бути! Ісус не жаден син божий, а простий собі чоловік. Навіть не король ані жаден князь, а якийсь рабин, що волочиться з дванадцятьма апостолами по краю, лічить недужих, прогонює демонів із оплутаних ними людей і важиться навіть воскрешати мертвих і виривати їх із Адової твердині назад на сонячний берег. Ні, сього не можна допустити! І він починає перед Адом снувати свої плани.

Та Ад, ситий дідусь, що й без Люципера і його війська мав усякі достатки і не потребував воювати з богом, остерігає його. Чого тобі треба зачіпатися з людиною, якої походження не знаєш докладно? Він тремтить за душі праведників, що живуть у його кріпості, і боїться, що ану ж утратить їх. Він же вже мав сумний досвід із чотириденним Лазарем: уже держав його в руках чи навіть в зубах, коли в тім одно слово Ісусове, один окрик: «Лазаре, встань!» — поразив його, вирвав від нього Лазаря, притупив його предковічну зброю. Тут Ад, очевидно, являється в іншій ролі, як образ смерті, що узброєна йде воювати все живе і якій усяке оживлення притуплює зброю.

Та Люципер не дає уговкати себе. У нього такий гарний план доїхати кінця ненависному Назаретянину. Він піддає своєму «утішителю» Іуді думку зрадити Ісуса і передати його в руки жидів, а жидів наструнчує, щоб осудили і вбили його. Він висилає двох своїх воєвод, Венеру чи краще Недеру, як він зветься в однім рукописнім варіанті, і Трубая з численним військом, щоб пильнувати Ісуса, коли жиди будуть мучити його, і коли його замучать, щоб старалися принести його душу до пекла. Адові всміхається, може, ся думка, і Люципер вмовляє в нього, що скоро будуть мати у себе Ісусову душу, то будуть жити безпечно як повні і всевладні пани всього світу. Але Ад не дається на таку підмову. Він чує дрижаки в своєму тілі, його живіт прочуває якесь нещастя, але що ж,— додає він з виразом розпуки,— живіт чує, та не скаже. Люципер додає йому відваги і таки ставить на своїм, щоб ловити Ісусову душу.

Тут виступає св. Іван Хреститель і віщує Адові втрату всіх праведних душ, починаючи від самого прабатька

Адама. Люципер лає його, кепкує собі з його пророцтва, доказує Іванові його ігноранцію, буцімто він голосить бога, якого й сам не знає, а нарешті велить напоїти його смолою і пекельним квасом. Проте Іван не перестає голосити свого пророцтва про близький прихід Ісусів, а переляканий тим Ад велить Люциперові як стій узятися до ліпшої фортифікації пекла. Люципер ще гороїжиться, запевняє, що сам виступить до бою з Ісусом, та проте страх бере верх і над ним і він велить чортам якмога швидко укріпляти пекло:

А ви ворота желѣзниє рихло зачиняйте
И зводи звівши ланцухами заволѣкайте
И колодками моцними и твердими замикайте.

Як бачимо, образок із середньовічної замкової оборони. Люципер командирує своїх вояків:

До бронѣ всѣ мои жолнѣре берѣт ся,
А гди якій страх прійшов, то ви не смутѣт ся,
Ставтеся противко єго менжне,
А я за вами з другим войском потенжне.

А коли Христос справді наближається, він ще раз кричить:

Оножˇ идет к нам! Пилно стережѣте,
И в руках своих оружиє моцно держѣте,
А як до вас прийдут, грозно отповѣдайте
И плечима дверѣ моцно подпирайте!
А єсли би ся ламал, ангелов забивайте!

Та бідний чортяка помиляється. Біжать посли і зразу гратулюють Адові й Люциперові добрими новинами: вже жиди Христа судять, водять від ради до ради, вже його мучать, уже засудили його на смерть, уже прибили його на хрест, уже Христос умирає. Та тут раптова зміна сцени: демонські вояки прибігають урозсипку, залякані, кричать, що Христос має прийти за ними; надбігають і воєводи, не покинувши оружжя, але признають, що про зловлення душі Христової по її виході з тіла не було ані думки, бо довкола неї стали тьми ангелів і вони мусили тікати. Швидко являється й Христос, держачи в руці хоругов, стає перед пекельною брамою і кричить зичним голосом:

Возмѣте врата, князи, ваша!
И возмѣте ся, врата вѣчная,
Внидет во вас царь слави.

Люципер зразу хоробриться і запитує, що то за такий цар слави? Він не знає жодного царя слави, та Христос відповідає йому:

Господь силен во брани!

І ще раз велить йому відчинити браму. Люципер пробує промовляти чемно:

Прошу тя, Христе, в добрий обичай,
Дай мнѣ покой и больше ми не докучай!

Христос іще раз повторяє свій наказ, та коли Люципер відповідає йому криком і просить забиратися геть від пекельної брами, Христос благословить корогвою, брама розпадається і він уходить до пекла і, як каже автор нашої драми, «освѣщает своим промѣнем и освящает всѣ мѣсця пекельнія и кропить водою и духом святим». Старий Ад, досі безмовний свідок сеї сцени, раптом починає кричати:

Гвалт, панове! Врата ломят!
И водою якоюсь острою нас кропят!

Він боїться свяченої води, як справжній дідько нашого народного вірування, і кричить гвалт, як чоловік, якого розбійники напали в його власній хаті. Люципер іще пробує сваритися і докоряти Христу, але Христос не зважає на се, і тут неначе заслона опускається, за якою й доконується зруйнування пекла, виведення праведних душ і закування Люципера в ланцюги. Люципер жалується на руїну свого царства, а втім бачить, що до нього наближається цар Соломон.

Питаюся тебе, Соломоне, чему ти ся тут зостал?
Подобно мнѣ тебе Христос даровал?

Та Соломон відповідає: ні, за мною Христос повторно прийде. Страшний був його перший прихід, але другий буде ще страшніший. Почувши се, Люцифер велить своїм слугам узяти Соломона на руки і винести його із пекла, щоб Христос не потребував приходити за ним іще другий раз. Біси сповняють сей наказ, і Соломон співаючи йде до раю. Люцифер і Ад плачуть голосно, та Христос потішає Ада здалека: не плач на мене, Аде, прийдуть ще твої жнива, і твої пивниці я наповню пивом; в остатній день будеш мати стільки ж душ, як мав тепер. Співом Соломона, того весельчака нашої драми, кінчиться її гра.

Як бачимо, будова драми дуже проста, але проведена дуже логічно і вповні артистично. Дійових осіб небагато, та всі вони схарактеризовані індивідуальними, виразними рисами, далеко не так шаблоновими, як се бачимо в західноєвропейських містеріях. Інтересно буде порівняти ту інсценізацію, яку ми виложили вище на основі нашої драми, з інсценізацією аналогічних західноєвропейських містерій. «З одного боку квітучий сад — рай, а з другого — місце, яке декоровано по змозі страшно і відразливо — се було пекло. Воно складалося звичайно з трьох частин: укріпленої вежі вроді тих, що в середньовічних містах служили для оборони міста, з криниці, в яку Ісус, розламавши пекельну браму, вкидав Сатану, і з входу, що звичайно мав вид величезної пащі, яка відчинялася і замикалася знов, пропускаючи чортів. Часто перед сим входом був parloir, вільне місце або платформа, де чорти перед очима публіки відбували свої бурливі збори[1]. Та се було дуже коштовне пекло; бідніші сцени задоволялися звичайно самою криницею — в англійських містеріях pit, іноді великим котлом, у який демони в одній містерії вкидають Нерона*. В німецьких театрах вистарчала бочка, в якій Люцифер сидів припнятий ланцюхом»[2]. Як бачимо, наш автор узяв із західної традиції лиш одну ідею укріпленої твердині, розвинув її ширше та переніс свій parloir в нутро пекельного укріплення. Криниці у нас не було треба, бо по тим писаним джерелам, із яких черпав наш автор свою драму, сказано лише: «тогда господь им діавола и связа узами нерѣшимыми», і він при кінці нашої драми справді повинен являтися в ланцюгах прикований до того місця, на якім виступав у драмі. В деяких західноєвропейських драмах ся розправа Ісуса над Сатаною представлена ще драматичніше: «Ісус приходить у супроводі чотирьох ангелів і душі спасенного розбійника, тягнучи за собою зв'язаного Сатану до пекельної брами. Він ударяє в неї хрестом, і брама відчиняється (в нашій драмі Христос «благословить коругвою»). Тут Ісус і згадані ангели в'яжуть Сатані руки і ноги і кладуть

[1] Пор. Gustave Cohen. Geschichte der Inszenierung im geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich, ins Deutsche übertr. von Dr. Const. Bauer. Leipzig, 1907, ст. 90.

[2] Прегарний малюнок такого сценічного пекла див. у другім томі видання L. Petit de Julleville. Histoire de la langue et de la litterature française, Paris, 1896, ст. 417.

його на цямрині пекельної криниці, яка має бути так зроблена, щоб виглядала немов збудована із чорних квадратових каменів» (G. Cohen, op. cit., 911, отже, не Дантова льодова щілина[1]).

Основним джерелом нашої драми є відомий старохристиянський апокриф, знаний під назвою Никодимового євангелія, а власне друга часть того твору, де описується вхід Ісусів до ада зараз по його смерті на хресті. Відсилаючи цікавих до повного тексту, надрукованого в другім томі моїх «Пам'яток» у двох варіантах, стор. 293—314, переповідаю тут коротко його зміст. Йосиф Арімафейський на жидівській раді сповіщає єрусалимський синедріон, що брати Симеона-богоприємця, Левкій і Карін, що давно були вмерли, при смерті Ісуса воскресли і пробувають у Арімафеї на молитві. Члени синедріону йдуть зразу до гробів і переконуються, що вони порожні, а потім ідуть до Арімафеї, бачать обох мерців, приводять їх до Єрусалима і заклинають їх богом, щоб сказали, як воскресли з мертвих? Мерці Левкій і Карін зітхнули, огляділися довкола, зирнули на небо і перехрестилися, а потім сказали: «Дайте нам картки гарного паперу, і напишемо вам усе, що ми бачили». Їм дали паперу, і вони кожний в окремім покої написали оба однаково. Сидячи в пекельній пітьмі, вони побачили «золоте зеренце», що розілляло своє світло по всій безодні. В аді повстає радість, приходить Іван Хреститель і оповідає, що бачив Христа на Йордані, а бог назвав його своїм сином. На се озиваються праотці Адам і Сиф, згадуючи про обіцянки, дані їм богом. Безпосередньо за сим іде розмова «переднього князя діавола смертного» з Адом. Князь говорить, що Ісус, хоч славиться сином божим, проте простий чоловік і боїться смерті, а проте робить йому пакості, виганяє його духів із людей і навіть воскрешає мертвих. Ад заявляє, що чоловік на землі не може мати власті, бо тільки він один має власть над усією землею. А коли Ісус противиться тобі, то значить, він не чоловік, а бог у людському тілі,

[1] Як відомо, Данте в останній пісні свого «Пекла» (властиво Inferno, підземелля!) описує ту криницю, в яку всаджений Сатана:

Пан царства мук із льодової пущі
Тут вистирчав до половини груди.

(Див. «Літ(ературно)-наук(овий) вісник», 1907, кн. VIII—IX, ст. 342).

який хоче зловити тебе. Князь «неприязнь» завважує Адові, щоб не боявся Ісуса, бо його жиди замучили і він уже близький смерті. Але Ад ще дужче остерігає князя перед Ісусом, що вирвав у нього Лазаря, який уже чотири дні був мертвий і розгнився. Та поки вони балакали, почувся «гл̀ас яко гром и духов грай възмѣте врата предняя ваша, и възмете ся врата вѣчная, и внидеть царь славѣ». Ад виганяє Сатану із свого осідка і велить твердо заперти брами пекла. Даремно пророки́ (Давид, Ісаія) толкують йому, щоб добровільно відчинив браму; він противиться тому з усіма своїми демонами, поки не побачили господа на високім кріслі і відразу почули себе безсильними. Господь входить у пекло, «силою своєю поправ смерть и имь діавола связа и предасть муцѣ вѣчнѣи, и изведе Адама в своє пресвѣтловство». Ад лає диявола, називає його Велзаулом і Сотоною, а Христос піддає диявола під його власть. Далі йде розмова Ісуса з праведними душами, які за ним виходять із пекла до земного раю; там стрічають Ілію і Єноха та й ще того розбійника, що вмер із Христом на хресті праворуч його. Похвалою Ісусові кінчиться оповідання, по чім у остатній главі доводиться до кінця повість про Левкія і Каріна, які по трьох днях знов умирають.

Як бачимо, в тім апокрифі маємо вже в зароді все те, що послужило мотивами нашої драми: і пекло укріплене з мурами і замками, і тверді металеві (мідяні) брами, і різницю між Адом та дияволом, який називається раз «неприязнь», то знов «князь диявол», то Сотона або Мука, то Велзаул. Що нема назви Люципер, се знак, що той апокриф прийшов до нас просто з Греції, бо Люципер — назва латинська.

Ближче до нашої драми стоїть «Слово на велику п'ятницю» Євсевія Александрійського, надруковане в церковнослов'янськім перекладі ще 1647 р. у т⟨ак⟩ зв⟨аному⟩ «Сборнику сімдесятьох слів» у Москві і передруковане Порфир'євим із рукопису XVII віку із бібліотеки Соловецького монастиря в його «Апокрифических сказаниях Нового завета», стор. 204—214. Порівнюючи зміст сього «Слова» з другою частиною Никодимового євангелія, бачимо ось які різниці. Про Левкія і Каріна нема згадки, автор оповідає сам від себе, остерігаючи читача: «Но слыши страшнѣишую таину». Іван Хреститель перед своєю смертю посилає своїх учеників до Ісуса з запитанням: «Чи ти

той, якого ждемо, чи маємо ждати иньшого?» Не тому питав, щоб сам не вірив,— додає автор,— а тому, бо знав, що піде до Ада, а там праотці будуть питати його, то щоб міг дати їм певну відповідь. Зійшовши до Ада, Іван справді стає перед праотцями, і вони запитують його; дехто з них сумнівається, чи Ісус схоче прийняти смерть за них, але пророки кріпляться і мовлять: «Яко смерть єму єсть пріяти, и разумѣхом хотящая быти нам явлено и тако пророчествовахом всему миру». Іван просить їх сказати, що вони пророкували, «да слышавши вси подвижнѣе будут». Промовляють за рядом Давид, Ісаія, Єремія і ще один неназваний. Далі йде розмова Ада з дияволом: «Ад, бачачи радість пророків, остерігає диявола, щоб берігся «испытно», щоб через одного Ісуса не втратити їм усі душі. Диявол, одначе, йде до жидів і поучає їх «на распятіе господне», напускає на Юду неситість, і він продає Ісуса жидам. Наріканням автора на Юду кінчиться сей уступ.

По відході Юди Ісус починає тужити і мовить: «Прискорбна ми єсть душа до смерти». «О милосердіє Владычне,— додає від себе автор,— смерти ся не бояше, безсмертен сый!» Але диявол узяв сі слова дословно «и начат подвижнѣе бывати» і побіг до Ада, якого в своїй промові називає своїм братом. Він тішиться, що буде мати Ісуса у себе, і вичисляє всі зачіпки Ісусові, який важився проганяти його демонів із людей і навіть воскрешати мертвих. Тут згадує про Лазаря і вмовляє в Ада, що, певно, спав або не пильнував Лазаря добре, що той вирвався від нього. Та Ад з жахом говорить: «Чи се той Ісус, що тоді воскресив Лазаря? В такім разі прошу тебе, не веди його сюди, бо він прийде і певно забере у нас усі душі». Та диявол відповідає: «Сила моя і твоя утроба нехай прийме його! Не балакай багато!» Ад відповідає: «Що в мене за сила? Якби в мене була сила, то я б був оперся йому. Чи мною і жидами ти хочеш оправдати себе?» Диявол починає лаяти Ада: «Страхополоше, не мужу, малодуше! Він стільки лиха наробив мені, і я не перестав воюватися з ним, а ти прийняв від нього лиш одно лихо і попав у такий страх!» Як бачимо, розмова зовсім драматичного закрою.

По тій розмові диявол іде знов до жидів, підбунтовує їх на Ісуса. Вони зібралися, і до них прийшов Юда і сказав: «Той, кого я поцілую, того беріть». Тут автор розси-

ається довгим, патетичним наріканням на Юду, по чім уже коротко оповідається про смерть Ісуса на хресті, про трус землі. Диявол утікає до Ада і велить йому позамикати брами. Ад замкнув браму і зміцнив засувами. Ангели приходять і кричать: «Візьміть, князі, свої брами вічні, бо йде цар слави». Ад удає, що не знає нічого, і відповідає з нутра: «Що се за цар слави?» Ангельські сили відповідають: «Господь міцний і сильний, господь сильний у боях». І відповів Ад: «Коли так, то пощо покинув небо і прийшов сюди?» І сили мовили: «Бо він цар слави і гонить свого противника, щоб зв'язати його і дати тобі». Ад гострими словами лає диявола і відмовляється помагати йому. Тоді Ісус виступає на мідяну браму і розломлює її, а також залізні ворота і виводить душі праведників із пекла. «Слово» містить ще один епізод про стрічу душ у раю з розбійником, що був розп'ятий разом із Христом і перед смертю навернувся, та сей епізод не має вже зв'язку з нашою драмою.

Що ся високо драматична концепція не була витвором автора Никодимового євангелія, а належала до найстарших традицій християнської церкви, на се найліпший доказ бачимо в акті віри, усталеним Нікейським собором* 325 р., де між кардинальними пунктами покладено також віру в Ісуса, «сошедшего в Ад». Тож і не диво, що Никодимове євангеліє, хоч признане пізніше за апокриф, здобуло собі велику популярність, особливо в католицькім світі, і сталося одною з основ західноєвропейської середньовікової містерії про смерть і воскресіння Христа. Не вдаючися в бібліографічне вичислювання пасійних містерій, що майже всі мали також обов'язковий «Descensus»[1], подамо тут у перекладі досить короткий «Descensus» найбільшої французької містерії, написаної коло р. 1450 в Парижі Арнулем Гребаном[2].

Після сцени на Голгофі, де Пілатові вояки пильнують Ісуса, прибитого на хресті, Марія плаче, а ангели співають їй привіт, сцена переносить видців до пекла. Розмовляють Сатана і Люцифер.

---

[1] Схід Христа до пекла (*лат.*).— *Ред.*

[2] Див. Le mystère de la Passion d'Arnoul Greban, publié d'après les manuscrits de Paris avec une introduction et un glossaire par Gaston Paris et Gaston Raynaud. Paris, 1878, велика 8-ка, стор. LI вступу і 451 сторін(ка) тексту, друкованого петитом у дві шпальти, 34750 рядків.

Сатана

Не перестаю дрожати
Аж в безодні тій пекольній.
Люцифере, ой, благаю,
Запирай ворота міцно.
Бач, отсе душа Ісуса
Йде, щоб нас ограбувати,
За одного сто нам взяти.

Люцифер

Гей, чорти, страшна громадо,
Міцно запирайте брами,
Засувайте скрізь засови,
Тисячі колод валіте,
Стережіть заклепів добре,
Бо ось ворог наш іде!

Цербер

Царю Люцифере, здайся
Лиш на мене! Я йому
Покажу́, як ми уміем
Входу в пекло боронить.
Ось завалюю сю браму
Харалужними скалами,
Більшими від замків крепких,
І ще тисячі делин
Накопичу перед входом.

Фергаль, біс

Ще покладь для перепони
Сю великую дрючину,
Що закована з кінця.

Астарот

А ми рушмо всі на всіх їх,
Други прокляті, вже час!
Треба праці доложити,
Бо як він війде до нас,
То такі завдасть нам страти,
Що ніщо нам не відплатить.

Цербер

Не лякайтесь, хай приходить,
Се байдуже всім чортам.
Брами він не розгородить,
Утвердив її я сам.

Дух Ісусів. Attollite portas, principes, vestras et elevamini, portae aeternales, et introibit rex gloriae!

Душі в Лімбі: Quis est iste rex gloriae?

Дух: Dominus fortis et potens in praelio. Attollite portas etc.

Д у ш і. Quis est iste rex gloriae?
Д у х. Deus virtutum ipse est rex gloriae. Attollite etc[1].

Тут брами тріскають,
коли Ісус ударить їх хрестом

І с у с

Чорте зрадний і безславний,
Дармо ти на мене пресся
Й замикав від мене брами.
От тобі і ганьба й сором,
Бо моя на вас побіда.
Довго ти держав ось тутка
Людське плем'я під запором,
Та я вийму їх з запору,
Й ти на теє не порадиш.
Дорого за се платив,
Смертю умирав страшною,
Та за те здобув могучість
Царство все твоє спустошить,
Обідрать тебе й оголить
З тих душ правих, що ти держиш.
Люто ти тут катував їх,
Ненастанно в ярмах мучив;
Та отсим хрестом могучим,
Сим знаком страшним, високим.
Що ним, бачиш, я воружився,
Тим хрестом відіб'ю в тебе
Всю твою і міць і силу,
Що ти нею так пишався,
І твої всі фальші, зради
Розпорошу до кінця.

В с і ч о р т и

Горе! Горе! Горе! Горе!
Що ж се за страшенна кара!

Д у ш а І с у с а бере Адама за руку і мовить:

Адаме, друже, мир з тобою
І праведникам мир твоїм!
У сих заклепах непроглядних
Ти довго плакав і ридав.
Я виведу вас в інше місце,

---

[1] Д у х І с у с і в. Відчиніть ваші двері, князі, і розкрийтеся вічні брами, і ввійде цар слави!
Д у ш і в Л і м б і. Хто він, цей цар слави?
Д у х. Володар відважний і могутній у битві. Відчиніть двері і т. д.
Д у ш і. Хто він, цей цар слави?
Д у х. Бог доброчесностей цей цар слави. Відчиніть і т. д. *(лат.).— Ред.*

Де всім потіха будé вам.
І ждатимете мене там,
Аж поки не піду до неба,
Туди я й вас візьму з собою
У своє царство неминуще.

До Ісуса промовляють Адам, Іван Хреститель, Єва, Давид, Ісайя, Єзекіїл і Єремія, по чім Ісус виводить їх із пекла і відводить на якесь неозначене місце (до земного раю), а тим часом чорти в пеклі підносять страшенну бурю[1].

В старонімецьких пасійних містеріях «Descensus» звичайно досить короткий. В найстаршій містерії з початку XIV в., опублікованій Ф. І. Моне[2], по сцені зложення Ісуса в гробі і запечатання гробу додано театральну ремарку: Tunc milites vadant ad sepulcrum cantantes aliquid. Tunc duo angeli gladiis percutient eos cantantes, terra tremuit et quievit, quibus territis cantans dominus surgat: Resurrexi etc. Deinde vadat ad infernum portans crucem, cantans: Tollite portas! dicat.

Ihr hellen vürsten, dünt of die dür
und gebent mir meine Knechte hervor!

Respondet Lucifer: Quisest iste rex gloriae?
Respondet angelus, qui praecedit Ihesum: Dominus virtutum ipse est rex gloriae.

Dunt uf, der herre ist kommen,
von dem uch wirt benommen
uwer manigveltige gewalt,
der ist gewesen alt zu alt.

Tunc dicat Lucifer:

Uwe der ubelen mere,
die sint uns alzu swere!

Tunc Christus pede trudat januam et aperiatur, et Adam cum ceteris cantet: Advenisti etc[3].

---

[1] La Mystére de Passion, ст. 342—343.
[2] F. I. M o n e. Schauspiele des Mittelalters. Karlsruhe, 1846, ст. 49—128.
[3] Тоді воїни хай підуть до гроба, співаючи щось. Тоді двоє ангелів битимуть їх мечами, співаючи, земля затремтить і заспокоїться, а коли воїни злякаються, з'явиться господь, співаючи: Я воскрес

Ісус бере Адама за руку і виводить його з праведними душами до раю. Як бачимо, з апокрифічного «Descensus'а» лишилися ледве деякі останки.

В містерії «Christi Auferstehung» (М о н е, II, стор. 33—107) «Descensus» дуже просторий (стор. 42—58) та інакше збудований. При Ісусовім гробі зчиняється трус, Ісус устає, і душі в пеклі радуються. Авель запитує, що значить ота велика ясність, яка показується їх очам (немов натяк на те «зерно світла», яке бачили в аді Левкій і Карін). Адам відповідає, що се стверджується пророцтво тих, що віщували вступлення до пекла спасителя. Ісаія цитує своє пророцтво: Populus gentium, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam; habitantibus in regione mortis lux orsa est eis[1].

Промовляють далі Хреститель, Сиф і Ісаія. Люцифер вбігає і кличе:

Wol her, wol her, wol her,
alle duwelsche[2] her!
wol her us der helle,
Satana leve[3] gheselle![4]

і т. д. Після цього піде він в пекло, несучи хрест і співаючи: Відчиніть двері! — він скаже (*лат.*).

Ви, пекельні князі, відчиніть двері
І віддайте мені моїх слуг! (*старонім.*)

Люцифер відповідає: Хто цей цар слави?
Відповідає ангел, який іде перед Ісусом: Володар доброчесностей — він є царем слави (*лат.*).

Відчиніть, прийшов господь,
від нього ви довідаєтеся
про його всебічну силу,
що її він має здавна (*нім.*).

Тоді скаже Люцифер (*лат.*):

Ой, горе мені
від цієї страшної сили! (*нім.*)

Тоді Христос штовхне двері ногою, і вони відчиняться, і Адам із іншими співатиме: Ти прийшов і т. д. (*лат.*).— *Ред.*

[1] Люди різних племен, що блукали в темряві, побачили велике світло; для тих, хто перебуває в обителі смерті, з'явилося світло (*лат.*).— *Ред.*

[2] teuflische.

[3] lieber.

[4] Сюди, сюди, сюди,
всі бісові душі,
всі ви, що там у пеклі,
Сатано, наш любий друже (*старонім.*).— *Ред.*

Сатана входить, і Люцифер питає його: «Сатано, де се ти барився, що я від трьох день не міг балакати з тобою?»

Сатана відповідає: «Не знаєш сього. Ой Люцифере, мій любий пане, я був у жидівському соборі і з сього мені вийшла велика шкода».

Люцифер мовить: «Яка така, любий товаришу?»

Сатана оповідає, що підмовив жидів на Ісуса, який сказав:

Tristis est anima mea usque ad mortem
wo mochte he godes zone syn,
wente he vruchtet[1] des dodes pyn?[2]

Люцифер остерігає Сатану, щоб не дурив сам себе, бо ж бог не може вмерти, а Сатана оповідає далі, що бачив, як Ісуса розпинали; я сам направив спис на його серце, і він справді вмер; він заклинається:

Here, bi myner krummen nesen,
den rede moghen wol alzo wesen.

(Клянуся своїм кривим носом, що моя річ правдива.) Він запевняє далі, що поміг Юді повіситися. Потім почувся великий шум — певний знак, що Ісус умер і буде наш.

Люцифер запитує його, де ж та Ісусова душа, та Сатана оповідає, що він у тій хвилі, почувши його (себто Люциферів) голос, побіг так швидко до пекла, що й не бачив душі. Люцифер думає, що вона страчена для пекла, і запитує Сатану, чи то той сам Ісус, що воскресив Лазаря? «Той сам!» — каже Сатана. «Прошу тебе, Сатано! — мовить Люцифер.— Не веди його до нас, бо коли він прийде сюди, то наробить нам великої шкоди».

Сатана обіцяє добре укріпити пекельні брами, та тут надходить Noylor і сповіщає Люцифера, що праведні в пеклі дуже радуються і співають. Прилітає чортик Пук і сповіщає про прихід Івана Хрестителя, який віщує душам визволення з пекла, та тут же доносить і про наближення самого Ісуса.

---

[1] furchtet, боїться смертної муки.

[2] Сумна моя душа аж до смерті (*лат.*).
Де може бути цей божий син,
Хіба він не боїться смертельних мук? (*старонім.*) — *Ред.*

Бачачи здалека наближення Ісуса, Давид, Адам, Єва починають співати. Гавриїл кличе:

Ви, князі пітьми, відчиняйте брами,
Бо ось цар слави стає перед вами.

Демони кричать, Люцифер запитує:

Що то за цар слави можний?
То якийсь пан подорожний!
Ніби то його весь світ?
Він мене здурити хоче,
Що до брам моїх стукоче,
Голову мені клопоче
В мойому гнізді.

Ангел Рафаїл каже йому, що се дитя живого бога, що хоче вивести звідси душі і завести їх у боже царство. Знов ангели співають «Tollite», і знов сперечається з ними Люципер:

Годі стукать вам так люто!
Душі ті, що в мене тут о,
Всі мої!

Ангели співають ще раз «Tollite», Гавриїл ще раз упоминає його, нарешті Ісус «cum vehementia confringit infernum»[1] і хапає Люцифера і ставить його стовпом на місці, бере Адама за руку і виводить їх із пекла. Один чорт хапає Івана Хрестителя, щоб затримати його в пеклі:

Ти знаєш, я зовусь Тутволій,
І жити мусиш тут по моїй волі;
Бо ти ж остатній у ряді,
Лишайся в нашому гнізді!

Іван протестує і грозить чортові карою Ісусовою. Та тут і Люцифер приступає до нього і, хапаючи його за волосся, говорить, що він, хитрець, мусить з ним горіти в пеклі. Та Іван випрошується, представляючи йому, що людей буде ще мати в пеклі багато, а коли його не пустить, то наживе великої біди. Ісус тим часом велить ангелові Михаїлу вести душі до раю, де мають ждати його приходу.

У просторій пасійній грі, поданій у того ж Моне, т. II, стор. 185—350, «Descensus» короткий і зовсім

[1] Силою ламає двері в пекло *(лат.)*.— *Ред.*

шаблоновий, переважно зложений з латинських цитат (стор. 340—341). Так само нічого нового не дає й старотірольська пасійна містерія[1].

Потроху репродукцією епізодів пасійних драм про задержання Івана Хрестителя в пеклі може вважатися сценка деяких інших драм з «нещасною душею» (anima infelix), яку знаходимо в Інсбруцькій, Альсфельдській та Хебській пасіях. Ісус, виводячи з пекла праведні душі, лишає в пеклі неозначену ближче «нещасну душу», яка, чуючи себе у владі чортів, лементує:

Awe[2], awe, awe,
mir thon[3] die teufel alzo we.
Ihesus liber here,
Schal[4] ich nicht mit dir von hinnen kere[5]?[6]

Та Ісус уже не чує її крику, а чорти обступають її. Тоді вона стривожена говорить, що Ісус обіцяв їй прийти до неї незабаром знов, а чорти, чуючи се, чимдуж виганяють її з пекла[7].

Той сам мотив, але в формі, безперечно, позиченій від нашої драми, здибуємо й на Угорській Русі і то не лише в устах люду (пор. В. Гнатюк, Записи з Уг⟨орської⟩ Русі в «Житі і слові», т. IV, стор. 347), а й у досить старій рукописній збірці попа Теслевцьового*, в якій міститься між іншим переробка цитованого вище «Слова Євсевія Александрійського» ось із яким додатком, опублікованим у моїй збірці апокрифів («Пам'ятки», т. I, стор. 293—294). Читаємо тут:

«Пошовши Христос до пекла пекло розбив, діявола извязав, народ люцкій с пекла вивѣл. И коли ишли люде ис пекла, которых Христос вызволив оттол, идучи скакали веселячися, грали, ликовали. Посмотрыт цар Давид, ано

---

[1] I. E. Wackernell. Altdeutsche Passionsspiele aus Tirol. Graz, 1897, стор. 201—215.

[2] Awe — o wehe! [3]tun. [4]Soll. [5]kehren.

[6] Лихо, лихо, лихо,
Мені чорт завдає лиха,
Ісусе, ласкавий пане,
Чи я не повинен із тобою звідси вийти? *(старонім.)— Ред.*

[7] Ludwig Wirth. Die Osterund Passionsspiele Bis Zum XVI Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des deutschen Dramas. Halle a. S. 1889, стор. 106—107.

оушитки идут, єдно сина єго Соломона нѣт. Рек єму Христос: «Не журися, Соломона я там оставил про страх діяволом, аби их там страшил по моем отходу, бо Соломон син твой мудростію оттол выйде».

«А коли утихло у пеклѣ, почали ся діяволи збирати по той войнѣ и страху, и стали надзирати у пекло и приникати и смотрити, ци зостал хто по том страху в пеклѣ? А Соломон сѣвши почал спѣвати воскресний канон: «Боже мой, да вознесет ся рука твоя, не забуди нищих своих до конця!» Там ся діяволи ко Соломону позбирали и остали около него, почали єго звідовати мовячи: «Повіж нам, цару Соломоне, чого ти ся тут зостав?» Рек им Соломон: «Слухайте, діяволи, Христос мнѣ тут велѣл сидѣти, бо ся Христос по мене другій раз вернет сюда; тих отпровадивши то еще з болшим страхом по мене пріидет». Слишавши то діяволи збоялися велми и порвавши Соломона витрутили єго с пекла: «Иди и ти оттол, єсли ми єще за тебе єдинаго маємо терпѣти біду. Єсли бог узял голову, а за тебе хвоста не стоиме». І витрутили Соломона вон діяволи ис пекла, а Соломон пошол скачучи весело, спѣваючи, господа бога вислављючи. Увидѣвши то цар Давид сина своєго и рек: «Господи, идет мой син Соломон за нами спѣваючи». А Христос рек до царя Давида: «Я ти казал, аж син твой Соломон мудростію оттол вийдет».

Маємо і в польській старій літературі опублікований один драматичний твір Миколи з Вільковецька п⟨ід⟩ з⟨аголовком⟩ «Historya o chwalebnem Zmartwychwstaniu Pańskiem», виданий у краківській академічній «Bibliotece pisarzów polskich» (Kraków, 1893) д-ром Станіславом Віндакевичем. Се не пасійна, але воскресна драма, але проте має досить просторий «Descensus». Починається вранці по Ісусовім розп'яттю і похороненню; жидівські архієреї намовляють Пілата, аби поставив сторожу біля гробу. Пілат вволює їх волю. Вояки стоять і вартують, приходять три Марії і купують у жида Рубена пахучі масті, щоб ними натерти Ісусове тіло. Тим часом при гробі появляється ангел і відвалює камінь, від чого сторожа перелякалася і кричить.

Pilax. Wejcie! Coś ondzie pięknego,
Jakoby śnieg bieluczkiego!
O Dio! Cóż mi się dzieje?
Serce mi jakoś truchleje.

Theoron.
Uram gazda! Rata! Przebóg,
Jużci lecę, nie czuję nóg[1].

(Всі три падуть на землю.)

По хвилі, одначе, встають і починають міркувати, чи справді Христос воскрес, чи ні, та один із них, Proklus, заглядає до гробу і кричить:

Wczas, panowie, po harabie,
A Kristusa już nie w grobie.
Philemon. Bo, bo, bo, panowie, poszedł,
Ba i prześcieradła odszedł[2].

Сторожі біжать до архієреїв і оповідають їм, що сталося, та ані Анна, ані Каяфа не хочуть няти їм віри, а по короткій нараді хочуть сторожам дати гроші, аби розголосили, що вони були поснули, а тим часом апостоли украли тіло. Але сторожі не йдуть на підмову, а один із них говорить:

Bale, księża miłościwi,
Wszystko tu ludzie uczciwi!
Nie godzi się tak powiadać,
Z szczerej prawdy fałszu działać[3].

Та се лише хвилева опозиція, нарешті вони таки беруть гроші і обіцяють говорити так, як їм велять «księża». Тут іде сцена «Descensus'a». Icyc, który ma się ubrać w albę, w stułę і kapę, z chorągiewką w ręku[4], добивається до пекла.

Ehej, piekielne książęta,
Otwierajcie swoje wrota.
Otwórzcie się wieczne bramy,
Wnidzie tam król wiecznej chwały.

---

[1] Пілакс. Гляньте! Щось там таке гарне,
Білесеньке, ніби сніг!
О боже! Що зі мною діється?
Серце в мене завмирає.
Террон. Клянусь, хазяїне! О господи, боже мій!
Вже біжу, ніг не чуючи! *(польськ.)* — *Ред.*

[2] Спокійно, панове, вже запізно,
Христа вже в труні немає.
Пілемон. Бо, бо, бо, панове, він пішов,
Ще й простирадла забрав *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] От тобі й на, ксьондзи поштиві,
Всі ми тут люди доброчесні!
Не годиться так казати,
Щиру правду фальшувати *(польськ.)*.— *Ред.*

[4] Ісус, який має бути одягнений в альбу, епітрахиль і ризу, з невеликою хоругвою в руці *(польськ.)*.— *Ред.*

Lucíper — *(wielkim głosem).*
chwały,
Cóż to za król wiecznej

Co to tak bardzo zuchwały?
Nie był tu nigdy takowy
Z takiemi śmiałemi słowy,
Umarły z owego świata,
Co by łamał nasze wrota.

Jesus. — Pan Jesus mocny i możny,
Na bitwę bardzo potężny,
Ktory jest wszytkich mocy pan,
Ten też król wiecznej chwały sam.

Luciper: — Ba wyjrzy, Cerberze bracie,
Co to tam ktoś u drzwi plecie?

Cerberus — *(визирає і зараз ховається).*
Nie chychy tam, Lucyperze.

Luciper. — A jako, bracie Cerberze?

Cerberus — Mamy gościa niewdzięcznego,
Jezusa Nazarańskiego
Z chorągwią jakąś czerwoną,
Krzyżem napieczętowaną.

Luciper — Jużci źle, bracie Cerberze,
Pewnie nam wszystko zabierze[1].

---

[1]Егей, чортові князі,
Відкривайте свої ворота,
Відкривайтеся, вічні брами,
Вступить туди цар вічної слави.

Люцифер — *(сильним голосом).*
Що ж то за цар вічної слави,
Що такий надто зухвалий!
Не було тут ніколи такого,
З такими сміливими словами,
Ті вже відійшли із світу,
Хто б ламав наші ворота.

Ісус. — Пан Ісус є сильний і владний.
У битві дуже могутній,
Він є паном над усіма,
Оце і є цар вічної слави.

Люцифер — Та вигляни, брате Цербере,
Що там біля дверей хтось патякає!

Цербер — То не жарти, Люцифере.

Люцифер — А що там, брате Цербере?

Цербер — Ми маємо гостя неприємного,
Ісуса Назарянського

Чути розмову святих отців. Адам лає Люципера, далі Осія пророк. Ісус знов б'є до брами, Люципер свариться з ним, Авраам просить Ісуса, щоб прийшов якнайшвидше, а Цербер тягне Адама до пекельної купальні:

Ad idem, bracia, ad idem,
Do browaru z owym dziadem,
Co sam sobie przekwintuje,
Iż u drzwi Jezusa czuje.
Zbadło mu się święconego,
Rad by do raju wiecznego;
Już nie dba o smołę naszę,
Woli w raju z mlekiem kaszę[1].

Чорти бряжчать ланцюгами, Ісус розбиває пекло, бере Люципера на ланцюг і затикає йому свою хоругов у живіт. «Descensus» кінчиться довгим, болючим стогнанням Люципера, якого Цербер потішає, що по утраті сих душ швидко наберуть нових, і промовами праотців Адама, Авеля, Ноя, Осії і Івана Хрестителя та спасенного розбійника, що, маючи поламані ноги, йде на кулях. Ісус, узявши за руку Адама, виводить їх з пекельної неволі.

Як бачимо, супроти німецьких, сей «Descensus» значно живіший і драматичніший, але до нашої драми зовсім не подібний.

Щодо питання про час і місце написання сієї драми, то зводимо докупи ось які вказівки. Усні й писані сліди її збереглися на двох протилежних кінцях української території, в Ізюмськім та Куп'янськім повітах Харківської губернії, де були записані з уст селян оба варіанти віршів, та й також із селянських уст прозові переповідки її епізодів (особливо про мудрування Соломона), і в Галичині, де являються копії старого тексту драми, копії не старші половини XVIII віку, та все-таки трьох відмін-

---

З хоругвою якоюсь червоною,
Хрестом відзначеною.

Люцифер. Це погано, брате Цербере,
Він, мабуть, усе в нас забере *(польськ.)*.— *Ред.*

[1] Так само, браття, так само,
До броварні з отим дідом,
Що сам собі придумав,
Ніби в дверях Ісуса чує,
Набрид йому свячений,
Радий би до раю вічного,
Вже не дбає про смолу нашу,
Воліє він в раю з молоком кашу *(польськ.)*.— *Ред.*

них редакцій, що свідчать про значну еволюцію самого тексту протягом досить значного часу і частого переписування. Усні сліди сієї драми заховалися також на Угорській Русі. Тільки на Подніпровій Україні досі ніяких слідів ані переповідок сієї драми не знайдено. Як пояснити собі сю появу? На мою думку, вона свідчить про те, що предки тих людей, серед яких збереглася пасхальна вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу Пасхальної драми, яку зберегли в своїй пам'яті і при якійсь нагоді, прим., при колонізації Слобідської України наслідком Хмельниччини та руїни на Правобічній Україні занесли з собою на далекі колонії. В такім разі написання самої драми мусили б ми віднести до першої половини XVII в. На се натякає і віршування і форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі.

ЕМІЛЬ КОРИТКО, ЗАБУТИЙ СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЕНТОГРАФ

I

Ім'я Еміля Коритка мало кому відоме, особливо серед його найближчих земляків поляків. Перша відома нам звістка про його життя була поміщена незабаром по його смерті у четвертім річнику люблянського часопису «Carniolia» 1841 р. у статті Протослава Мілка* «Slovenische Literaturzustände 1830—1840», ст. 60. Мабуть, на її основі була написана біографічна нотатка у Вурцбаховім* «Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich», т. XII, ст. 473, в якій зазначено в зв'язку з упадком польського повстання 1830—31 р. інтернування Коритка в Любляні і додано, що тут він займався літературними працями, між іншим з великим зусиллям збирав словенські народні пісні Крайни* і робив у тій цілі екскурсії в різні сторони краю. Перший томик його збірки п[ід] з[аголовком] «Slovénske pésmi krajinskiga naróda» появився в Любляні 1839 р. Понад се зібрав Коритко збірку костюмів словенського народу (звиш 80 оригінальних картонів), із яких 12 малюнків крайнських костюмів було опубліковано в часописі «Carniolia» 1844 р. Збірка по смерті Коритка була закуплена люблянським адвокатом д-ром Кробатом.

Друга звістка про Коритка була поміщена в чеському часописі «Časopis Musea českeho»*, 1860, ст. 366 і на її основі коротка звістка у видаваній д-ром Ріґером* чеській енциклопедії «Slovnik naučný», 1865, т. IV, ст. 844, в якій Коритко названий польським емігрантом, а про його життя не сказано нічого більше понад те, що подорожував по всій Крайні, збираючи пісні, оповідання і приказки, яких видав п'ять випусків у місті, невідомім авторові, нотатки. Очевидно, автор не мав під руками дру-

кованої збірки Коритка, бо про пісні висловився так, що вони не всі народні, але перероблювані. Сей осуд не мотивований нічим, а з огляду, що Коритко сам не володів настільки словенською мовою, щоб міг фальшувати словенські пісні, сей погляд видається мені неоправданим.

В році 1899 помістив проф. Роман Завілінський* у серпневім зошиті словенського часопису «Ljubljanski Zvon» на ст. 468—469 невеличку записку Оскара Кольберга, відомого польського етнографа, написану ним на доклеєній картці збірки словенських пісень, виданої Коритком і переданої Кольбергом до бібліотеки Ягайлонського університету в Кракові (sign. «Slavica», 46). З огляду на важність деяких деталей у тій записці подаємо її тут в скороченім перекладі.

«Еміль Коритко вродився р. 1810 на Покутті (його родина пробувала в Пядиках під Коломиєю). Був інтернований за політичний проступок 1834 або 1835 р. в Любляні, де пробував під надзором поліції до остатнього дня; умер там же в початку р. 1839, мабуть, у лютім.

Коритко жив у приязні з многими письменниками і діячами, як ось із Прешерном*, Томаном*, Гаєм*, Зимою і іншими. В часописі «Illyrisches Blatt» з дня 28 липня 1838 р., ч. 30 оповістив під своїм іменем про свою збірку словенських пісень і оголосив передплату на першу часть у трьох випусках по 30 крейцарів кон. мон. Оповідає там: «Недавно попросив я у прихильників слов'янства причинків до етнографії Крайни. Моє заповіджене підприємство починає видання народних пісень, щоб доповнити дотичні збірки інших слов'янських племен. Повторяю тут просьбу о присилку всяких записок, бо досі тільки немногі прихильники слов'янства, як ось дд. Рудеш, поміщик у Рибниці, проф. Метелько, Матвій Равнікар*, парох у Горі, Яков Доленц, парох у Бистриці, Юрій Племель, парох у Премі, і Йосиф Орешник, сотрудник у Дорнеку (за доставлені мені цінні відомості і матеріали складаю їм тут найщирішу подяку), відкликнулися на мою усильну просьбу.

В тій самій часописі і того самого року (ч. 25 із червня 1838 р.) оголосив Коритко поклик про своє видання п[ід] з[аголовком] «Den Freunden des Slaventhums in Krain ein Slave aus Norden», в якім заповідає публікацію не лише пісень, але також казок, звичаїв, обрядів, танців з музикою, вірувань, чарів, ліків, костюмів, знаків і місцевих традицій,

а понад се описи ноші і домашнього побуту. Смерть перешкодила йому у виконанні тих намірів».

При кінці своєї записки Кольберг дописав іще отсі рядки: «Пісні першого зошита редагував і коригував сам Коритко; пісні дальших зошитів із його посмертних паперів видав той сам книгар і друкар, помноживши їх деякими новими набутками».

До сеї записки О. Кольберга додав словенський учений Фр. Ілешич* ширшу увагу, в якій на основі статті Марнового «Jezicnika», т. XVI, подано відомість, що Коритко родився у Львові 1813 р., належав до перших збирачів словенських пісень в товаристві Прешерна, Смоле*, Равнікара та інших, далі наведено відомість, що редагуванням пісень по смерті Коритка зайнялися І. Космач* і М. Кастеліц*. Подано нарешті напис на надгробнім камені Коритка: «Emilowi Korytko, najlepszemu Synowi Rodzice. Ur. we Lwowie 1813 r., zm. w Lublanie 1839»[1]. Під сим поміщено чотиристих Прешерна в німецькій мові:

Der Mensch muss untergehen,
Die Menschheit bleibt fortan;
Wird mit ihr das bestehen,
Was er für sie gethan[2].

Дальші уваги д. Ілешича, присвячені виясненню неясних для нього питань про місце і час уродження Коритка, про причини і дату його арештування у Львові і інтернування в Любляні, пропускаємо тут з тої причини, що на підставі новіших матеріалів можемо подати про се докладніші відомості. До одної звістки д. Ілешича про лист Людевіта Гая до Коритка з дня 4 грудня 1838 р. повернемо ще пізніше.

В р. 1886 помістила дочка д-ра Кробата Луїза Песякова в часописі «Ljubljanski Zvon» короткі спомини про Коритка, в яких подала на стороні 676 ось яку характеристику його особи: «Був молодий, дрібного росту, руки мав тонкі, такі білі і м'які, як у женщини. Слов'янський тип видно було на його лиці, якого рум'янці декуди вкрива-

[1] Емільові Коритко, найкращому синові батьки. Народився у Львові 1813 р., помер у Любляні 1839 *(польськ.).— Ред.*

[2] Людина мусить загинути,
А людство залишається надалі;
З нею станеться те,
Що вона для нього зробила *(нім.).— Ред.*

лися літом пригаром і веснянками. Погляд бистрих очей блакитної барви був смішливий і огрівав серце, але часто, часто мрачився болюче. В жіночім товаристві умів бути веселим. Огонь, що горів у його очах, мав у собі щось нервове — та часом його дивно зм'якшувала глибока задума».

Остатня важна праця, що дає цінні прицінки до життєпису Коритка з урядових джерел — головно про його побут у Любляні, появилася в ювілейнім томі, виданім на честь проф. Ягича: «Jagić — Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića». Berlin, 1908, п[ід] з[аголовком] Ivan Prijatelj*, Emil Korytko, ст. 604—611. Про уродження і життя Коритка до часу його інтернування автор подає тільки короткі звістки, із яких найважніша та, що Коритко родився 1813 р. не у Львові, ані в Пядиках, тільки в Жежаві коло Заліщик, і що в 1833 р. був на другім курсі філософії у Львові, що відповідало теперішньому восьмому гімназіальному класу. До сього можемо додати на підставі приватних інформацій, що Коритки були шляхетською родиною гербу Окша, первісно руською, але давно сполонізованою. Їх родинне село Жежава лежить 6 км на північний схід від Заліщик і числило в 1870 р. 763 мешканці і було власністю Яна Лукасевича. Селянських грунтів орних було 815 моргів, а двірських 627, лук і огородів селянських було 75 моргів, а двірських 13, пасовиська селянського було 33 морги, а двірського 43 морги; лісу селянського не було зовсім, а двірського 288 моргів[1]. Се дає нам поняття про маєтковий стан родичів Коритка, властителів малого східногалицького сільця.

До сих матеріалів можу від себе додати виписки з віденського архіву міністерства внутрішніх справ про участь Коритка в польських конспіраціях 1833 і 1834 р. і про процес, якого наслідком було його заслання і інтернування в Любляні. Крім того, мені пощастило набути у львівського антикварія Томасіка досить великий рукописний том, що містить у собі значну збірку народних пісень крайнських і значну часть кореспонденції Коритка з сучасними слов'янськими ученими і письменниками. Се

[1] Konrad Oksza Orzechowski. Przewodnik statystyczno-topograficzny i Skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi, W. X. Krakowskiem i X. Bukowinie, według najświeższych skazówek urzędowych. W Krakowie, 1872, s. v. Rzeżawa, ст. 72.

дає мені можність подати біографію Коритка повніше і докладніше від усіх дотеперішніх праць, а з другого боку, рукописний матеріал дасть можність доповнити пісенний засіб того, що надруковано в п'яти томиках Кориткової збірки крайнських народних пісень, і докинути дещо нового до загальної картини етнографічних студій і наукових інтересів чільних провідників слов'янського відродження в першій половині XIX в.

Еміль Коритко родився 1813 р. в Жежаві коло Залізщик. Приймаємо сю дату як зачерпнену із урядових актів, суперечну з датою, поданою на пам'ятнику, яка, очевидно, основана була на пам'яті матері, що вчасно з Жежави переїхала з сином до Львова. Батько Коритка, Станіслав, жив далі в Жежаві і був там іще 1838 р. Еміль був наймолодшим із чотирьох братів; крім чотирьох синів, були ще дві дочки. Для едукації тих дітей мати перенеслася до Львова, де сама займалася їх вихованням. Із Жежави довожено щомісяця фірами провіанти і опал до Львова. Початкові школи Еміль кінчив у Львові і 1833 р. був уже на другім курсі т[ак] зв[аної] філософії, що відповідала теперішньому восьмому класові гімназіальному. Не маємо ніяких свідоцтв про те, яким учеником був Коритко, та вже те одно, що в 1833 р. його ім'я появляється в поліції на індексі людей політично підозрених, доказує нам, що він попри обов'язкові шкільні студії цікавився політичними питаннями і то в тім напрямі, що тоді ворушив уми всієї гарячішої молодежі не тільки університетської, але також гімназіальної, і при пануючій тоді системі швидко мав заповнити в'язниці цвітом польської, а почасти й руської молодежі. Про справи, якими цікавився тоді Коритко, маємо звістки, виписані з віденського архіву на мою просьбу д. М. Тершаківцем, якому тут за його працю висловлюю щиру подяку. Виписки передаю в перекладі, а в додатку також у німецькім оригіналі.

З кінцем 1833 р. до дирекції львівської поліції ввійшов донос, буцімто молоді люди Тишкевич, Улятовський і Коритко стоять на чолі якоїсь конспірації і що остатній із них має таємну друкарню в якомусь монастирі і займається друкуванням брошур революційного змісту. Поліція звичайним своїм способом не арештувала відразу посуджених винуватців, але розтягнула над ними якнайдокладніший догляд, якого вислідом було сконстатування,

що Коритко мав справді участь у веденні друкарні, але ні в якім монастирі, ані власної, а тільки займався друкуванням деяких заборонених тоді в Австрії творів, в тім числі Міцкевичевих «Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego» в друкарні Інституту нар. ім. Оссолінських. Справа сього друкування викрилася вповні в 1834 р. і потягнула за собою арештування голови Інституту Оссолінських Костянтина Слотвінського і ще деяких молодих людей і замкнення самого інституту враз із його друкарнею. Участь Коритка в тім підприємстві, невважаючи вже на згадану денунціацію, не була настільки вияснена, щоб його зараз же арештовано, та се сталося незадовго опісля. Під датою 25 серпня 1834 р. єсть у архіві міністерства внутр[ішніх] справ у Відні реляція президента Львівської губернії бар[она] Кріга до міністра поліції Седльніцького, що молоді люди Август Бельовський, Еміль Коритко і Йосиф Добженцький «zum strafgerichtlichen Verfahren mit Verfarten geeignet befunden»[1].

Арештування в політичних справах було тоді ділом дуже марудним, бо потягало за собою довгий слідчий арешт і не раз іще довше ув'язнення до декрету. Слідчий арешт Коритка і його товаришів не був виїмком від того правила, бо аж у лютім 1835 р. справа була настільки вияснена, що дня 5 марта з президії губерніальної у Львові міг вийти реферат про наслідки слідства, з якого тут подаємо головну основу. Обвинуваченими за державну зраду являються три молоді люди — Еміль Коритко, Йосиф Добженцький і Ян Шиманський, а основою обвинувачення являються поперед усього листи, з яких реферат наводить ось які уступи. Із листа якогось Дунецького до Коритка із дня 31 липня 1833 р. цитується уступ: «Коли маєш мені дати які поручення, то можеш прислати їх мені зовсім безпечно найближчою поштою через Станіславів до Гостова. Знаю, що маєте про мене лиху опінію, та все-таки можете настільки завірити мені, що не попсую вам нічого, і скільки позволять мені мої здібності, бажаю допомогти вам. Тож звіртеся мені з тим, що вважаєте корисним для загального добра, а я постараюся по змозі сповнити ваші бажання. В усякім разі полишаюся в сій околиці, доки не збереться станіславівська гімназія, а тоді буду стара-

[1] До кримінальної процедури ця справа визнана причетною *(перекручене нім.).— Ред.*

тися позав'язувати знайомства відповідно до одержаних інструкцій».

В листі того ж самого Дунецького до Кардашевського було писано: «Здається мені, що сього досить, щоб оправдати мене перед нашим товариством. Не повинен ти таїти передо мною нічого, що мені треба знати, аби я міг діяти так, щоб причинитися якнайбільше до добра нашої нації. Прошу тебе, хочу, щоб ти знав усе, що пише мені Еміль, і бажаю мати твою згоду в кождім вищім запорядженні».

В листі Добженцького, невідомо до кого писанім, містилося у вступі поручення Коритка, як чоловіка однакових переконань, і далі писалося ось що: «Познайомитеся особисто ближче; зійдетеся тісніше на тій цілі, якої осягненню присвячене наше буття. Я одержав твій лист, у якому ти пишеш, що будучий рік проведеш у Кракові або на Буковині. Роздумай, коли познайомишся ближче з Коритком, чи не було б корисніше і для тебе і для Львова провести той рік у Львові, а не деінде. Бо щодо тебе, то ти скрізь будеш такий сам, але розваж річ загальну; вибери те, що для тебе дає просторе поле для ділання. Поздоров сердечно Брика. Дорогі хлопці, електризуйте своїм духом усе, що можете. А propos[1], щоб знайти побут у Львові, міг би ти для виду записатися на теологію; я зроблю се без сумніву, приступаючи до Тарнівської дієцезії, коли не покину Галичини. Бо духовний стан у наших часах із многих поглядів подає найбільше нагоди зближатися з усіма верствами і впливати на них успішно».

На основі сих листових зізнань референт доходить до переконання, що мається діло з дійсним існуванням тайного товариства з політичною метою — спеціально для оброблювання шкільної молодежі і простого люду. На сій підставі були арештовані Коритко, Добженцький і Шиманський у Львові, а Дунецький у Відні.

При переслуханні Коритко рішуче заперечив свій уділ у якім-будь тайнім товаристві, небезпечнім для держави, і толкував цитований уступ із листа Дунецького тим, що був у них намір написати статистичний огляд Галичини при участі кількох товаришів, які і поза тим мали впливати на молодіж, розбуджуючи в ній словом і приміром замилування до науки. Дунецький потвердив Коритков

[1] До речі *(франц.).— Ред.*

зізнання щодо статистичного огляду. До сеї спілки мали пристати ще Август Бельовський, Олександр Борковський*, студенти Паулі, Заревич, Якубович і Федорович. Їх взивано до участі, але вони так само як і Кардашевський відмовилися від тої участі.

Дирекція поліції, як бачимо з дальшого реферату, дуже добре розуміла, що обвинувачені не говорили повної правди і мали мету зовсім іншу, ніж видання якоїсь статистичної книжки. Зізнання Коритка і інших не усунули підозріння, що було якесь тайне товариство, та хоча се не підлягало в їх очах ніякому сумнівові, то проте не було ніякого конкретнішого доказу. Деякий зворот у слідстві зробило зізнання Добженцького про зміст листа із 17 лютого 1833 р. Добженцький оповів ось що: «Одного дня минулого року, пробуваючи тоді у домі гр. Вінкентія Тишкевича як домашній учитель, він здибався у вузькій вулиці біля дому графа сам на сам з Емілем Коритком і мав із ним розмову, у якій Коритко говорив із ним з надзвичайною щирістю. Він подав йому багато відомостей про невдалі проби повстання в Польськім королівстві* і про те, що російський уряд багато повстанців покарав смертю і позносив усі університети на польських землях і т. ін. Сей вступ закінчив він тим, що тепер обов'язок усіх поляків дати більше ніж коли-небудь про піддержання національності і таким робом підготовити відбудування Польщі. Коритко візвав Добженцького до відповідного ділання і особливо поручив йому порозуміватися зі своїми довіреними знайомими, зав'язувати нові знайомості і розбуджувати в них через товариські розмови, уділювання книг і всякі інші способи не тільки любов до рідної нації, але також освоювати їх з думкою про відбудування Польщі, мотивуючи сю надію тим представленням, що боротьба між ліберальною і консервативною партією в Європі ведеться все далі, але ліберальна партія має надію побіди, а при тім повернеться справа на користь незалежності Польщі, бо польський комітет у Парижі і інші польські агенти за границею не щадять труду і заходів, щоб здобути поміч для поляків. Далі згадав Коритко, що було б добре заснувати товариство вроді того, яке в Литві засноване було Заном*, або якесь інше невідомої йому назви, де би тільки два члени знали один одного. Добженцький спротивився сьому остатньому проектові, як небезпечному, але всі інші намови Коритка зробили на нього по-

жаданий вплив, і він заявив свою готовість поступати відповідно до них. Всі підозрені уступи цитованого вище листа були писані з наміром приготування до відбудування Польщі, але, крім сього листа, він не зробив більше ніяких інших кроків для осягнення цілі, вказаної Коритком».

Коритко рішуче заперечив правдивості сього зізнання, а при конфронтації Добженцький відкликав свої зізнання і силкувався всякими способами виплутатися з них. Директор поліції догадувався, що Добженцький відкликав свої зізнання наслідком таємного порозуміння з Коритком у тюрмі. Він стояв на тім, що відклик Добженцького зовсім неважний, а його зізнання із 17 лютого мало бути підставою дальшого слідства. Тому що із зізнань Добженцького виходило, що Коритко і Добженцький мали намір підготовляти людність до зміни існуючого правительства і розбуджувати настрій, неприхильний до правительства, директор поліції стояв на тім, що було би вповні оправданим виточити обом слідство на основі § 57 карного закону за нарушення публічного спокою. Президія губерніальна прилучилася до сього погляду дирекції поліції і рефератом із 20 мая 1834 р. передала всю справу на розгляд президії найвищого апеляційного і кримінального суду у Відні з просьбою поручити львівському кримінальному судові по попередній нараді повзяти ухвалу, чи згромаджений досі матеріал надає до виточення обвинувачень карного процесу.

Зі свого боку президент губернії бар[он] Кріг додав увагу, що против Коритка понадто ще промовляють зложені в карнім суді зізнання про його злочинні заходи в Інституті Оссолінських, із яких також виходить, що він був членом якогось тайного товариства. Особливо обтяжують його папери, знайдені у так званого Комарницького, і зізнання так званого Гуровського. Президент губернії пропонував наразі випустити Шиманського і Дунецького, а Коритка і Добженцького задержати у в'язниці. Процес потягся досить довго, деталей його не знаємо. Аж під датою 10 жовтня 1836 р. вийшов вирок найвищого трибуналу, уділений галицькому судові апеляційному, яким засуджено Еміля Коритка на основі проведеного слідства під закидом головної зради з браку доказів на відставлення до певного місця побуту і на покриття коштів карного поступування. Мотиви, задля яких його

признано все-таки винним за бурення публічного спокою були головно ті, що він «чинно співділав при розширюванні революційних брошур, що продав книгарні Куна і Міліковського 200 примірників дуже небезпечної брошури «Księgi narodu polskiego» і що після зізнань практиканта в Інституті Оссолінських Комарницького був признаний як відбиратель великого числа революційних книжок». Явного доказу на те, щоб він сам був видавцем революційних книжок, не знайдено, так само як не знайдено доказів його належання до тайного революційного товариства. На місце осідку вибирано для них Брно і Грац.

Але перше показалося невідповідним, бо лежить близько Галичини, а до того на дорозі з Галичини до Трієста, куди ведуть в'язнів на Шпільберг*. Грац так само не пригожий на переселення, бо раз занадто далеко від Галичини, а по-друге, в нім уже є деякі польські інсургенти. На внесок міністра поліції Седльніцького йому призначено на оселення Любляну під острим поліційним дозором. Ось дописка Седльніцького: «Богуслав Городинський і Еміль Коритко мають на свій будущий побут одержати округ міста Любляни і без проволоки мають бути починені всі потрібні зарядження, щоб обі ті особи були поставлені під острий поліційний надзор і щоб усяка проба втекти була по можності унеможливлена. Також треба дати знати обом тим особам, що через самовільне видалення з назначеного їм місця побуту стягнуть на себе тільки остріше трактування». Сей засуд затвердив цісар Фердінанд* власноручним підписом у Шенбруні д[ня] 10 жовтня 1836 р.

Те, що знаємо про життя Коритка у Любляні і про остатні хвилі його життя, завдячуємо праці д-ра Івана Приятеля п[ід] з[аголовком] «Emil Korytko», про яку вже була згадка вище. Ся праця основана головно на урядовім дневнику директора поліції Сікарда, що обіймає час від 27 січня 1837 р. до 31 січня 1839 р., якого дня він умер. До Любляни прибув Коритко разом із своїм співзасудженим Богуславом Городинським. Тут поставлено їх обох під догляд Сікарда. Вони жили зразу в самім будинку поліції на передмісті Любляни над Дунаєм. Життя їх було дуже скромне, і надзір поліційний не був їм занадто утяжливий. Коритко швидко поробив різні знайомості в кругах місцевої інтелігенції і вже в лютім був прийнятий на члена

міщанського касина, в якого читальні проводив щодень кілька годин. Він заприязнився між іншим із адвокатом д-ром Кробатом, якого жінка була полькою, та найважніша для нього була знайомість із молодим конципієнтом того ж адвоката докт[ором]. Прешерном, найбільшим поетом словенського народу. Прешерн мав на Коритка значний вплив і був йому найвірнішим другом до самої смерті.

Правдоподібно вже в перших місяцях свого побуту в Любляні Коритко під впливом Прешерна зупинився на думці присвятити свої сили ближчому познайомленню з прикметами, життям і побутом словенського народу. Вже в цвітні він дістав дозвіл разом із д-ром Кробатом і д-ром Прешерном робити короткі екскурсії в околиці Любляни. В цвітні Сікард на власну руку позволив йому зробити екскурсію до Постойни, а в своїй реляції до міністра Седльніцького, які він мусив робити щомісяця, просив о дозвіл для них на дві екскурсії, одну до Богинь на п'ять день, а другу — до Ідрії на три дні. Розуміється, що Седльніцький не позволив на ті екскурсії з тої чисто поліційної причини, «що на таких екскурсіях тяжко надзирати над чоловіком».

Як було сказано, Коритко жив у Любляні у зглядним достатку. Родичі присилали йому місячно офіціально 50 ринських, але посторонніми дорогами, через приватні руки він одержував значно більше, та проте не обходилося також без затягання довгів. Життя було як на інтернованого досить веселе і навіть гуляще. Наслідком довгого тюремного сидження його здоров'я було трохи ослаблене; в нього боліли очі. В літі його стан погіршився настільки, що Сікард у своїй реляції признав, що він потребує стараннішого заходу; від дня 3 липня д-р Кробат узяв його до себе на квартиру і на вікт. В домі д-ра Кробата він прожив до 16 грудня 1837 р., а на вікті лишився у нього до самої смерті. В жовтні 1837 р. Коритко вніс просьбу, щоб йому вільно було вернути до Галичини, але письмом із 20 падолиста 1837 р. Седльніцький звернув сю просьбу з відмовною відповіддю. Ся відмова не зламала його енергії, але скріпила його намір послужити тій країні, яка сталася з примусу його новою вітчиною. Зразу він думав зібрати матеріал до якогось статистичного видання, та швидко його увагу звернули етнографічні прикмети словенського народу, і він розвинув досить оживлену

діяльність для збирання етнографічного матеріалу на дуже широкий розмір. В числі 25 люблянського часопису «Illyrisches Blatt» з дня 10 червня 1838 р. появилася його відозва: «Den Freunden des Slaventhums in Krain ein Slave aus Norden», у якій звернено увагу на важність народних пісень, приказок, описів громадського і домашнього побуту, страви, одежі, звичаїв і вірувань, яких дещо позбирано вже у інших слов'ян, але не збирано досі у Крайні. Подаємо сю відозву Е. Коритка з рукописної копії, захованої в збірці етнографічних і історико-літературних матеріалів, зібраних Коритком у рукописнім томі в моїм посіданні.

Seit meiner Ankunft in Krain sammle ich fortwährend ale möglichen Notizen, die das Innere des slavischen ilirischen Volkes näher kennen lernen u. über Geist, Charakter und Sitten eine Aufklärung geben, damit auch dieser Zweig des grossen slavischen Stammes, auch der kleinste unserer Brüder, aus der Dunkelheit hervorgezogen und anderen, besonders nordischen Slaven näher gestellt werde. Aller meiner Anstrengung ungeachtet habe ich bis nun nur weniges bekommen können, darüber ich mich bloss dadurch tröste, dass es noch keinem Kraingeborenen je vollständig durchzuführen gelungen ist ohne eine Beihilfe der Gutmeinenden und Gutwilligen Eingebornen, auf die ich auch hier vertrauend mein Unternehmen nicht scheitern lasse, sondern mit doppelter Anstrengung betreiben will, indem ich mich an Euch, vaterländisch Gesinnte, wende, die mein Ansuchen und Nachfragen nicht unbeantwortet werdet lassen wollen.

Die hier folgenden Fragen richte ich an Euch im Nahmen Eures Vaterlandes und gesammten Slaventhums; verweigert nicht, was in Eurerer Kenntniss oder Umständen liegen sollte, bis Ende Juli 1838 unter meiner Adresse (An Emil Korytko in Laibach) beantworten zu wollen. Wenn auch nicht jedermann von den Gegenständen aller Nummern unterrichtet wäre, so mag das kein Hinderniss in der Beantwortung und Aufschlussgeben einzelner werden. Die mehrmahl unterstrichenen bitte ich vor anderen zu beachten. In jedem beendigten Werke werde ich nicht ermangeln, denjenigen öffentlich Dank zu sagen, die sich darum angenohmen (sic!) und aus deren Quelle ich geschöpft habe.

1. Jede Kleinigkeit von Gebräuchen bei H o c h z e i t e n, B e g r ä b n i s s e n u. T a u f e n; ob nicht an

Friedhöfen nach der Begräbniss ein Mahl gehalten wird oder war?

2. Was für Gebräuche am Weihnachtsfeste? Die Koleda; welche Lieder dabei gesungen werden? Ob das Äquinoctialfest (Ende März) gefeiert wird und auf welche Weise? Ob nicht durch Verbrennung des Holzes am Felde und Hügeln, wie am Johannisabende? (Haquet bemerkt in seiner Beschreibung der Wenden, dass dieser Gebrauch am Karst soll üblich gewesen sein). Welche Feierlichkeiten sonst, an denen das Volk charakteristische Unterhaltungen und Spiele, Gebräuche und Cäremonien hat oder gehabt hat?

3. Tänze und Musik, an welchen Tagen und Tageszeiten getanz wird? Beschreibung der Tänze, Benennung der Musik-Instrumente, andere Spiele und Unterhaltungen der Mädchen und Burschen, der Alten und Jungen; ob wohl manche von denen an das Verheirathen oder Ledigbleiben und Liebschaften hindeuten, so z. B. welcher Kranz der erste am Strom gelassen gewisses Ziel erreicht, die wird die erste heirathen u.s.w.

4. Aberglauben, Vorurtheile, Vorbedeutungen, Meteorologie oder Witterungskunde. Von diesem Numero jede Kleinigkeit aufs genaueste, so z. B. die unglüklichen Tage — wenn man einem Priester begegnet und nicht ein Strohhalm hinter ihm wirft, so passirt ein Unglück.

5. Dämonologie, Glauben an Geister, herumgehende Vampyre, Nahmen der Geister slavisch, Beschwörungen u. Exorcismen (wenn nicht das, was ist, so was gewesen ist). Doch von diesem Artikel nach meinem Wissen soll ungemein viel im Lande sein — auf desto mehr Notizen freue ich mich daher.

6. Hexen, schwarze Künste, Hexereien, Erzählungen von Hexen, Processe wegen Hexen, was man ihnen vorgeworfen hat, wie sie sich vertheidigt haben und was für Rathschluss erfolgte — alles dieses so populär, wie es das Volk im Munde trägt.

7. Volksarzeneikunde, Heilungskenntnisse das krainischen Volkes, Heilung menschlicher und thierischer Krankheiten vermittelst des Reibens, Berührens, Zauberns und Absprechens. Die Kräuterkur. Welche Krankheiten vermittelst der Kräuter geheilt werden? Durch welche Kräuter und wie sie zubereitet werden? (Diese 3 N von 4—7 vorzüglich aufs genaueste).

8. Volkssymbolik. Volkssymbole, auffallende Meinungen, Urtheile u. Ansichten über Gegenstände der Aussen- und Innenwelt. Wie sie Gegenstände beurtheilen, die in das Fach der Physik, Chemie, Mineralogie, Kunst und Religion einschlagen? Sprichwörter und Flüche.

9. Volkslieder, doch nur profane, weltliche, aus dem Munde des Volkes, treu ohne alle Ausschmückung abgeschrieben.

10. Volksmärchen, Sagen, Erzählungen, imaginäre und geschichtliche, kurz und ohne Ziererei, wie sie das Volk erzählt.

11. Trachten, besonders Untertrainen, Pölander, Karsten. Verschiedenheiten der Trachten, Benennungen und Beschreibungen der Kleidungsstücke, wenn möglich durch Abzeichnungen und Mustern.

12. Das häusliche Leben. Wer das Hausregiment in der Familie führt? Ob nicht wo patriarchalische Sitte herscht? (Glaub in Möttling). Welche Gastfreundschaft? Wie Freunde empfangen werden? Bei Besuchen wie sie sich bewirten? Ob friedlich die Nachbarn unter sich leben, ob einig? Ob einer dem anderen in der Noht die Hülfe leistet? welche Tugenden und Laster vorhanden sind, und welche selten oder gar nicht zu finden sind? Wie die Kinder erzogen werden?

Ich verbleibe mit Hochachtung bereitwilligstens

Emil Korytko[1]

---

[1] З першого дня мого перебування у Крайні я весь час збираю всілякі відомості з життя і побуту слов'янського іллірійського народу, які знайомлять з його внутрішнім світом, характером і звичаями, і роблю це для того, щоб і ця вітка великого слов'янського роду, цей найменший наш брат вийшов із пітьми і зблизився з іншими, особливо північними слов'янами. Попри всі мої зусилля зібрав я поки що небагато, але я втішаю себе тим, що ще жодному уродженцю Крайни досі не вдалося здійснити цей намір без люб'язної і доброзичливої підтримки місцевих жителів, на яку я довірливо розраховую і, щоб уникнути невдачі, я з подвійною енергією здійснюватиму свій задум, тому й звертаюсь до вас, патріотів вітчизни, не залишити без уваги моє прохання і мої запитання.

Вказані нижче питання я звертаю до вас в ім'я вітчизни й усього слов'янства; прошу вас, наскільки вам дозволятимуть ваша обізнаність чи обставини, надіслати ваші відповіді на мою адресу (Емілю Коритку, м. Лайбах) до кінця липня 1838 року. Навіть якщо ви не обізнані з усіма пунктами, то це не повинно вам перешкодити відповісти на окремі питання і висловити певні судження. В першу чергу прошу звернути увагу на питання, підкреслені кілька разів. Обіцяю, що в кожному завершеному мною

Не можна сій програмі відмовити ширини погляду і різносторонності змісту, та проте їй далеко до всестороннього обдумання і повної систематичності. Цікаво, що пісні

творі я не забуду віддати слово подяки всім тим, хто потурбувався про нього (sic!), і послатися на джерела, з яких я черпав.

1. Найдокладніший опис весільних, поховальних та хрестинних обрядів; чи не справляється (або, може, справлялась) на цвинтарі трапеза після похоронів?

2. За яким обрядом святкується різдво? Коляда; яких саме колядок співають? Чи святкується свято весняного рівнодення (в кінці березня) і яким чином? Чи не спалюванням дров у полі або на пагорбах, як на Івана Купала? (Haquet, описуючи побут лужицьких сербів, зауважує, що цей обряд поширений у Карсті). Які є інші свята з характерними народними розвагами та іграми, обрядами і церемоніями?

3. Танці і музика; в які дні і яку пору дня танцюють? Опис танців, назва музичних інструментів, інші ігри та забави дівчат і парубків, старих і молодих; чи не натякається в деяких з них на заміжжя (одруження), холостяцьке життя або любовні стосунки, як-от: чий вінок першим допливе до певної цілі, та раніше всіх вийде заміж і т. д.

4. Марновірство, забобони, передвістя, метеорологія або передбачення погоди. Кожну деталь в цьому пункті описати якнайточніше, наприклад, нещасливі дні — зустрівши священика, треба кинути йому вслід соломинку, інакше трапиться нещастя.

5. Демонологія, віра в злих духів, бродячих вампірів, слов'янські імена духів, заклинання (якщо не ті, що є зараз, то ті, що були раніше). Наскільки мені відомо, до цього пункту в Крайні має бути чимало фактів,— і чим більше я їх одержу, тим більшою буде моя радість.

6. Відьми, чорна магія, чаклування, розповіді про відьом, судові процеси проти них, в чому їх звинувачували, як ті захищалися і який вирок було винесено — все це в популярній формі, саме так, як кажуть у народі.

7. Народна медицина, лікувальні знання крайнського народу, лікування людських і тваринних хвороб шляхом розтирання, дотикання, чаклування й замовляння. Лікування зіллям. Які хвороби лікуються за допомогою зілля? Яким саме зіллям і як воно готується? (Останні три пункти, тобто з 4-го по 7-й, бажано якнайточніше).

8. Народна символіка. Народні символи, оригінальні думки й судження про предмети зовнішнього і внутрішнього світу. Оцінка предметів і явищ, які стосуються фізики, хімії, мінералогії, мистецтва, релігії. Прислів'я й прокльони.

9. Народні пісні, але тільки світські, з уст народу, записані дослівно й без будь-якого прикрашування.

10. Народні казки, сказання, оповіді, створені фантазією й історичні, коротко і без манірності, як у народі.

11. Національні костюми, особливо в Унтертрайнені, Пеландері, Карстені. Розмаїтість одягу, його назви та опис, принагідно з зарисовками і зразками.

і оповідання, за які поперед усього звичайно хапаються молоді етнографи, тут поставлено на передостатнім місці; видно, що авторові (чи авторам, бо маємо підставу припускати, що не сам Коритко був автором сеї програми і ні в якім разі не уложив її без впливу Прешерна) не ходило головно про збирання пісень, бо в їх руках була вже значна збірка пісень, майже готова до друку.

На відозву відкликалися швидко деякі словенські патріоти, а дня 21 липня 1838 р. передрукував її впливовий празький журнал «Ost und West» в числі 58, заповідаючи заразом, що перший томик Коритковоі збірки вийде незабаром. Справді, Коритко мав уже в літі 1838 р. такий значний збірник словенських народних пісень, що в 63 числі «Illyrisches Blatt» помістив оголошення п[ід] з[аголовком] «Sammlung Krainischer Volkslieder von Emil Korytko», де, заповідаючи ширшу публікацію про етнографію Крайни, заявляє, що збірка народних пісень буде її початком, іменує своїх співробітників і згадує про співробітництво Прешерна. Збірка мала складатися наразі з двох томів, а всіх томів мало бути 4—5. Просторіше про свій план написав Коритко в «Ost und West» у падолисті 1838 р. п[ід] з[аголовком] «Ein Wort über die Volkslieder in Krain» з підписом «Milan». Тут розводиться Коритко досить широко про словенські народні пісні, подаючи декуди їх зміст і порівнюючи їх із піснями інших слов'ян. При кінці пише: «Стільки на тепер; я хотів дати слов'янську передмову, та що діалект, яким я пишу, тут незрозумілий, мусив я послугуватися німецькою мовою».

Видання пісень, одначе, проволікалося з причин цензурних. Дня 18 липня 1838 р. Коритко писав до своїх родичів у Жежаві лист, у якім доносить, що дня 17 липня люблянський губернатор Шмідбург позволив йому відбути подорож по цілій Іллірії*, що се для нього дуже пожадане, бо має багато заходів: народні пісні подані вже до цензури і швидко вийдуть. Губернатор поручив

---

12. Домашній побут. Хто в родині веде домашнє господарство? Чи не панують де-небудь патріархальні відносини? (Здається, у Меттлінгу). Гостинність. Як приймають друзів і частують гостей? Чи в мирі й злагоді живуть із сусідами? І чи допомагають один одному у біді? Чесноти і пороки; які з них трапляються рідше або й взагалі не трапляються? Як виховують дітей?

З глибокою повагою завжди готовий до Ваших послуг

Еміль Коритко *(нім.).— Ред.*

йому об'їхати всю Крайну і доповнити розпочату збірку, якою сам губернатор готов зайнятися: провести її через цензуру і покрити кошти надрукування, з тою умовою, щоб Коритко присвятив йому се видання. «Але сього я не зроблю ніколи, бо підхлібство ані жаден вид піддановості не можуть ніколи кермувати ані моїм серцем, ані моїм пером». Сей лист дістався в руки міністра поліції Седльніцького, який зараз заборонив Кориткові відбути подорож і попросив урядового вияснення щодо його збірки пісень. Довідавшися із реферату надкомісара Суханка, що Коритко ще поданням із 12 липня просив губернатора Шмідбурга, щоб позволив йому видати 12 рисунків крайнської ноші і портрети двох померших професорів, Чопа* і Водника*, і рівночасно з тим випустити перший томик словенських пісень крайнського народу, міністр поліції написав до губернатора Шмідбурга дня 17 серпня, що видання рисунків можна дозволити як прилогу до часопису. Що ж до видання пісень, то міністр писав до губернатора: «Бачу, що Коритко приписує своєму ділу велику вагу; та минулість автора будить сумнів, чи нема в тім іншого, політично підозреного наміру. Чимраз більше переконуємося, що польські фанатики бажають привернути інших слов'ян до своїх переворотових змагань тим способом, що підлещуються під їх народності. Тому прошу, щоб усі цензурні предмети Кориткові присилано сюди над Дунай до перегляду».

Губернатор знайшовся у прикрім положенні. Ще перед тим, 28 липня, Коритко дістав із губернії рішення, що вільно йому друкувати чотири випуски крайнських народних пісень з тою умовою, щоб пропустив усі місця, перечеркнені люблянським цензором Павшком, переробив дві пісні або пропустив їх зовсім. Дня 6 серпня предложив Коритко наново свій рукопис, очищений після волі цензора, і нарешті дістав остаточно дозвіл друкувати. Тим часом надійшов указ Седльніцького до Любляни, і поліція зажадала від Коритка рукопис назад. Та рукопис уже не був у його руках, бо Коритко вислав його був до Загреба до друкарні Людевіта Гая. Губернатор поручив люблянській поліції зажадати від загребського магістрату, аби видобув від Гая рукопис. Рівночасно послав до міністерства у Відень копію цензурного дозволу на Кориткове видання. Аж дня 3 жовтня міг Шмідбург дістати із Загреба відібраний із Гаєвої друкарні рукопис і вислати

його до Відня. Ореченням із дня 10 жовтня міністр одобрив цензурований Павшком рукопис, висловив, одначе, бажання, щоб у передмові пропустити мотто, взяте із Міцкевичевого «Конрада Валенрода», правдоподібно вірші про красу і важність пісні народної, в якій міністр добачив революційну тенденцію, і вказав на те, що «Конрад Валенрод» належить до творів, в Австрії строго заборонених. Із сього видно, що до першого томика Коритковоі збірки пісень була таки додана передмова; не знаємо, чи наслідком отсеї уваги міністра Седльніцького, чи наслідком якого пізнішого цензурного розпорядження передмова була остаточно заборонена.

Аж дня 5 падолиста прийшов у Любляну рукопис із дозволом віденської цензури, і аж до 30 падолиста 1838 р. Коритка повідомлено, що може віддати рукопис до друкарні. Тим часом вийшла трудність із друкарнею. Умова була зроблена з друкарнею Людевіта Гая у Загребі, але сполоханий вмішанням намісника і міністра в справу цензури збірки, Гай відписав Кориткові дня 4 грудня 1838 р., що не буде друкувати його збірки і «просить його якнайгуманніше, щоб відтепер ані його, ані інших у Загребі присутніх славістів не трудив ніякими дописами ані ніякими дорученнями, бо се кидає підозріння на його лояльне поступування супроти високої власті» («Ljubljanski Zvon», Avgust 1899, ст. 472). Наслідком того Коритко звернувся 15 грудня до друкаря Бласніка з просьбою, щоб узяв наклад його збірки. У своїм листі Коритко обіцяє Бласнікові постачити 5 випусків словенських народних пісень. Бласнік, очевидно, прийняв пропозицію Коритка, і друк мусив піти досить швидко, коли вірити наведеним вище словам Кольберга, що Коритко не тільки зредагував перший томик, але зробив також його коректуру.

Тим часом у грудні Коритко захорував небезпечно на катарально-ревматичну лихорадку, і хоча в січні 1839 р. йому стало трохи легше, то все-таки при кінці січня хороба погіршилася сильно, і дня 31 січня 1839 р. о годині 9 вечором урвалася нитка його молодого, несповна 26-літнього життя.

Весь час свого побуту в Любляні Коритко думав про можливість амністії і поворот до Галичини. Ще в падолисті 1838 р. його отець Станіслав вніс до цісарської канцелярії просьбу о уласкавлення його сина. Міністр Седльніцький зажадав від галицьких властей інформацій, чи

може відіслати Коритка назад до Галичини. Львівська губернія відповіла, що батько Коритка ще в жовтні 1838 р. був на аудієнції у архікнязя Фердінанда, губернатора Галичини; із доходжень виказалося, що Станіслав Коритко чоловік лояльний, ніколи не укривав польських утікачів, що він поважний власник маєтності Жежава вартості до 8000 зл. і має ще малу посілість Рожанівку в тім самім Чортківськім окрузі. Його 25-літній син Еміль не має жодного власного маєтку. Губерніальний президент ба[рон] Кріг, відповідаючи на запит Седльніцького, признав можливим прихилитися до просьби Коритка з додатком, що в такім разі треба б дозволити поворот також Городинському, хоч більше обтяженому, зате менше інтелігентному і менше небезпечному. Архікнязь Фердінанд згодився на те, щоб Кориткові позволити на поворот з огляду на його шановного батька і з огляду на синове добре і спокійне поведення в Любляні. Седльніцький прилучився до оречення архікнязя, але додав, що батько повинен зложити кавцію за сина, «бо, як писав, коли син маєтково залежний від батька, міг би знов кинутися в якісь самовільні і небезпечні авантюри». Отак конкомітовану просьбу Седльніцький у початку січня 1839 р. предложив цісарю. Прихильне рішення запало 10 січня. Та проте Коритко не дочекав тої хвилі, щоб йому доручено цісарське уласкавлення. Дня 19 лютого 1839 Седльніцький заявив цісарю: «Того самого дня, коли рішення Вашого величества на просьбу Станіслава Коритка щодо помилування його сина мало бути доручене тому синові, одержав я від іллірської губерніальної президії оповістку, що Еміль Коритко умер дня 31 січня в Любляні». Він умер на своїй квартирі в новім міськім касині, де займав одну кімнату обік свого товариша Городинського, який разом із д-ром Прешерном був невідступно при нім аж до його остатньої хвилі. Його найновіший біограф Іван Приятель підносить його організаційну силу, що вміла громадити довкола себе людей і мала вплив також на Станка Враза*, з яким Коритко був у кореспонденції.

II

Головною пам'яткою літературного характеру, яку полишив по собі Еміль Коритко, есть його збірка «Slovénske pésmi krajinskiga naróda», якої перший випуск

вийшов у Любляні 1839 р. невеличкою книжечкою формату малої 8°, 136 ст. тексту з покажчиком змісту (Kasalo) на двох ненумерованих сторонах і з кінцевою заміткою (Oróm-ba) на третій занумерованій сторінці, в якій сказано, що передмова буде додана до другого тому, а тут зазначується лише, що пісні зібрав Еміль Коритко. Із свого видно, що сей перший томик побачив світ аж по смерті його впорядчика.

Другий том виданий у тій же Любляні і тим же самим накладом люблянського книгаря Йосифа Бласніка, обіймає 142 стор. тексту, не має заповідженої передмови, а на кінці подано зміст на двох ненумерованих сторінках. Четвертий і п'ятий томики вийшли в Любляні тим самим накладом в 1841 р., передмови ані кінцевої уваги нема в жоднім із тих томів.

Зміст кожного томика мішаний, якогось одноцільного плану цілого видання не видно. В першім томику маємо на початку три весільні пісні з невідомої місцевості і дві весільні пісні із села Метліки. Далі йде шість колядних пісень без означення місцевості, потім одна пісня при хрестинах, далі маленька пісенька новорічна із Рибніка, далі пісня про пташине весілля, далі 62 короткі пісеньки, переважно чотиристихи, в тім числі, одначе, кілька двостихів і кілька приспівок із шістьох рядків. На ст. 37—38 маємо інтересну пісню «Kaj je ljubésin», у якій схарактеризовано радості і прикрості любові. На ст. 39—41 маємо дві пісні з одного села Васвава, де характеризується в одній парубок, а в другій дівчина, закохані одно в одного. На ст. 47 подана пісня про шинкарку в порівнянні з пташкою, далі йдуть шість вояцьких пісень, із яких дві — «Odhód nad Prájsa» і «Laudon» — натякають на події семилітньої війни*. До пісень т[ак] зв[аних] циклічних, т[о] зн[ачить] таких, де в кожній строфі повторюється той самий мотив, тільки з відміною особи або підмета, належить пісня «Juri s púsho», ст. 64—66. Від стор. 67 починається ряд пісень духовного або легендарного змісту, а власне «Pet ftebróv» (п'ять пропасниць), «Jogri rasposlani», про Ісуса, що розсилає різних святих у різні краї і на різні потреби (ст. 69—71), далі про чудо св. Якова Кампостелійського (ст. 72—75), про св. Юрія (ст. 76—78). Від ст. 79 починається ряд пісень баладового змісту, а власне про мертвого жениха (ст. 79—81), про дівчину-сироту (ст. 82—88), про дитину, продану матір'ю злому духові, про дочку,

віддану родичами у монастир (ст. 89—90), товариш убиває товариша (ст. 91—93), убита королева (ст. 94—97). При кінці томика маємо п'ять пісень історичного характеру, а власне «Poljska kraljiza» (ст. 122—123), де оповідається про наїзд польського флоту на Венецію (польський, очевидно, не в звичайнім значенні, але, мабуть, відносно до острова Поліца). Пісні «Dominikova Anzhiza» (ст. 124—126), «Ribnishka Alénzhiza» (ст. 127—129), «Pét bandér» (ст. 130—132) являються відгуками турецького панування над південними слов'янами. До тої самої категорії історичних пісень належить більша часть пісень, зібраних у другім томику п[ід] з[аголовком] «Baladé in románze» (ст. 1—69). Деякі пісні являються варіантами пісень, поміщених у першім томику. Другий розділ п[ід] з[аголовком] «Fántovske pésmi» (ст. 99—108) містить 9 пісень ліричних і любовних. В третім розділі п[ід] з[аголовком] «Krátke pésmize» (ст. 109—127) міститься друга збірка коротких чотиристихів числом 59. Такі ж самі короткі чотиристихи і один двостих поміщено на ст. 128—130 п[ід] з[аголовком] «Pregovori», немов римовані афоризми. До тої самої категорії римованих афоризмів належать поміщені у V розд. «Napisi mészov» (ст. 131—135), де до назви кожного місяця додано римовану характеристику з двох, трьох, чотирьох або шістьох рядків. VI розділом, що містить пісні п'яницькі і заздоровні («Pivske pésmi in sdravize», ст. 136—142), кінчиться другий томик.

Третього томика сього видання мені не удалося знайти у Львові, бо в обох львівських публічних бібліотеках сього видання зовсім нема, а в моїм примірнику не стає третього томика.

Четвертий томик розпадається на два розділи. У першім п[ід] з[аголовком] «Baláde in románze» (ст. 1—77) маємо знов збірку пісень історичного, а почасти баладового змісту, в тім числі дві пісні про короля Матіяша, що, перебраний за дівчину, зводить дівчину, ночуючи з нею. Другий відділ п[ід] з[аголовком] «Mnóge pésmi» подає збірку пісень побутового змісту, характеристики поодиноких станів або випадки з людського життя.

У V томику маємо п'ять розділів. В першім подано три легенди і сім пісень історичного змісту (ст. 5—36), в другім — збірку п'яницьких пісень (ст. 37—47), в третім — пісні мішаного змісту переважно з життя родинного. В четвертім розділі подано десять римованих приповідок,

а в п'ятім — 13 пісень від хорватської границі, почасти легендового, почасти історичного або побутового змісту.

Зібрання тих пісень і їх видання насуває деякі питання. З попереднього знаємо, що майже рівночасно з першим публічним виступом Коритка в словенській пресі, в липні 1838 р., він уже робив старання в цензурі про надрукування одного чи двох томів крайнських пісень. Значить, можемо напевно прийняти, що сам Коритко тих пісень із уст народу не записував, і коли була яка його праця над першим томиком, друкованим при його житті, то хіба редакторська і ота невеличка коректорська, якої вимагав люблянський цензор Павшек. Та й то, знаючи, що Коритко не володів добре словенською мовою і в своїй кореспонденції уживав коли не польської, то німецької мови, мусимо признати цитоване вище речення Оскара Кольберга про те, що Коритко ще перед смертю не тільки редагував, але також коригував перший томик своєї збірки, так само неправдивим, як і більша часть його переказів.

З листа Челаковського* до Прешерна з р. 1833, поданого нижче, знаємо, що Прешерн уже тоді мав готову збірку пісень крайнського народу і запитував Челаковського про можність умови надрукування сеї збірки в Празі. В описанім нижче томі рукописних матеріалів із Кориткової спадщини, що находиться в моїх руках, нема ані одної словенської пісні, записаної його рукою. А є натомість 67 пісень, писаних рукою Станка Враза, а понад се декілька пісень словенських і німецьких, писаних різними руками. Із записів, писаних власною рукою Коритка, маємо тільки невеличкий зошит на самім початку рукопису, усього 33 картки різних форматів, в тім числі дві порожні і кілька порожніх сторін. Сей зошит містить записи строїв, знарядь, помешкань, вірувань і обрядів; записи роблені або зовсім по-польськи, або по-німецьки, а словенські терміни викладено по-польськи або по-німецьки. Не маємо під рукою тих нумерів часопису «Carniolia», де були опубліковані рисунки крайнських костюмів, і не знаємо, чи були додані до тих костюмів які пояснення, і тому не можемо оцінити праці Коритка на полі крайнського костюмознавства. Що ж до пісень, то можемо сказати напевно, що в їх збиранні і редагуванні його заслуга була мінімальною. Впорядчик найновішої і найповнішої збірки словенських пісень проф. Штрекель*, хоч зазначив існування тої збірки без названия імені Коритка (означив її

тільки буквою К.), то проте пісень сеї збірки не включив до свого збірного видання[1] і тільки декуди використав їх у варіантах до пісень із інших збірок.

III

Рукописний том, згаданий вище, складається із 214 карток різного формату, переважно велике 4°, мале 4° і велике 8°, і розпадається на 5 головних відділів, зложених із різнорідних матеріалів і писаних у різних часах і різними руками. Перша часть від ст. 1—120 писана в переважній части рукою Еміля Коритка, а подекуди іншими руками, і містить етнографічні записки з обсягу народної термінології, вірувань, обрядів, ноші, знарядь і т. і. Ся часть найважніша для характеристики наукових інтересів і способу збирання етнографічних матеріалів самого Коритка. Записи ведуться переважно польською мовою, терміни витолкувані або на польське, або німецьке, в ширших оповіданнях декуди німецька мова.

Друга часть, ст. 121—242, обіймає матеріали, записувані іншими збирачами, переважно німецькою мовою, із обсягу народних вірувань, демонології, місцевих переказів і обрядів. Не подаємо спеціально змісту сеї части, маючи намір опублікувати найважніші її причинки, оброблені зовсім літературно.

Третя часть обіймає листи, яких реєстр подаємо тут у хронологічному порядку.

1. Автограф Водника з датою: Laibach, 1 März, 1810, писаний латинкою, картка грубого листового паперу малої вісімки, записана лиш одна сторона, поч[инається] «Popovizh schreibt», по чім виписано сім букв якоїсь спеціальної глаголиці з рівнозначними буквами латинськими, а під сим на короткій увазі автора виписано 6 кирильських букв з рівнозначними латинськими і з прикладами церковнослов'янських слів, що починаються від тих букв і написані раз латинкою з початковими буквами кирильськими, а обік ті самі слова словенським правописом, і ще раз en regard ті самі букви кирильські і латинські.

[1] Dr Karol Štrekelj. Slovenske narodne pesmi iz tiskanih in pisanih virov. Izdala in založila Slovenska Matica. V Ljubljani, 1895—1903.

2. Лист Ладислава Челаковського із Праги до Ф. Прешерна із д[ня] 9 мая 1833 р.

3. Лист без підпису, писаний із Грацу 1 серпня 1837 р. невідомо до кого.

4. Лист гр[афа] Йосифа Борковського до Коритка зі Львова із д[ня] 19 мая 1838 р.

5. Лист пароха Йосифа Уркварта (в рукопису підписаний ініціалами U. I.) із Мосбурга із 10 липня 1838 р.

6. Лист Людевіта Гая із Загреба до Коритка із д[ня] 8 липня 1838 р.

7. Відозва Коритка про збирання етнографічних матеріалів, німецькою мовою, у рукопису без титулу і без дати, опублікована в «Illirisches Blatt» з 10 липня 1838 р. п[ід] з[аголовком] «Den Freunden des Slaventhums ein Slave aus Norden». Текст подано вище на стор. 11—13.

8. Лист Копітара із 11 липня 1838 р.

9. Лист Рудольфа Глязера із Праги до Коритка д[ня] 15 липня 1838 р.

10. Лист невідомого автора із Антіняни біля Міттербурга до невідомого професора із 19 липня 1838 р. (підпис автора замазаний).

11. Лист Барта Арко з Водія 20 липня 1838 р.

12. Лист Вікентія Воука із Мосбурга із 22 липня 1838 р.

13. Другий лист Копітара із д[ня] 24 липня 1838 р.

14. Лист Йосифа Орешника, пароха із Греновиць, із 26 липня 1838 р.

15. Лист пароха Андрія Дреннера із 28 липня 1838 р.

16. Другий лист гр[афа] Йосифа Борковського із Львова д[ня] 10 серпня 1838 р.

17. Лист Станка Враза із 28 серпня 1838 р.

18. Третій лист Копітара із 12 вересня 1838 р.

19. Лист Йоганна Капелле із 13 вересня 1838 р.

20. Лист Еміля Коритка до Рудольфа Глязера із 6 жовтня 1838 р.

21. Лист пароха Михайла Вольфа із 8 падолиста 1838 р.

22. Другий лист Рудольфа Глязера із Праги із 4 грудня 1838 р.

23. Другий лист пароха Михайла Вольфа із 9 грудня 1838 р.

24. Лист із Праги, з видом Праги з мостом над Влтавою напереді, без дати і з видертим підписом автора.

25. Лист Коритка без дати до Йосифа Борковського польською мовою.

Четверта часть рукопису, писана одною рукою Станка Вараза на ст. 383—394, обіймає збірку 67 словенських народних пісень, переписаних ним для друку. Сей невеличкий рукопис був висланий до Загреба до друкарні Людевіта Гая для друкування і був правдоподібно разом із рукописом Коритка забраний для пересилки у віденську цензуру. Яким способом сей рукопис дістався до Коритькової збірки і чи були переписані Станком Вразом пісні, опубліковані в його збірці, сього наразі не можу сконстатувати.

Остатня часть рукописної збірки Коритка, ст. 399—427,— се зшиток 14 карток окремого формату малого 4°, у якім на ст. 401—404 міститься лист, писаний олівцем рукою Йосифа Добровського правдоподібно до проф. Водника, а на ст. 409—410, 413—414, 417—419 і 421—424 виписки із старих рукописів і друків словенською церковнослов'янською мовою із XV—XVI в. Виписки писані десь при кінці XVIII або з початку XIX в. одною рукою, тонким і рівним латинським письмом, на жаль, значно вижовклим, особливо в місцях, де ужито кіновар, а писаний олівцем лист, що міститься на вступі тих виписок і уложений німецькою мовою, має дату 12 марта 1810 р.

IV

Не маючи наміру подавати тут усю кореспонденцію Коритка, додаю для доповнення того, що було сказано вище, деякі цікавіші листи.

Найстарший із листів, захованих у рукописній збірці Коритка,— се лист відомого чеського ученого Франтішка Ладислава Челаковського до Франца Прешерна із дня 9 мая 1833 р. Лист написаний на трьох сторінках пожовклого листового паперу 4°, з датою поштового штемпля Prag 10 Mai 1833, з адресою на остатній стороні: Herrn H. Franz Preschern, J. U. Doktor, Laibach, із поштовим штемплем внизу: Laibach, 16 Mai.

Geehrtester Herr u. Freund!

Ich beeile mich Ihren soeben erhaltenen werthen Brief so schnell u. kurz als möglich zu beantworten. Man sollte kaum glauben, daß zu unserer Zeit solche tolle Streiche, wie Sie mittheilen, möglich wären, wenn man sonst mit diesem bösartigen u. stupiden Pfarrvolk nicht näher bekannt wäre, um aus einzelnen Individuen, die sie auch bei uns u. viel-

leicht überall vorfinden, auf die ganze Rasse zu schliessen, die vorzüglich da ihr Unwesen treibt, wo ein Volk aus dem Kothe der Unwissenheit herauszuwaten versucht. Nicht mehr Abderiten, sondern Söhne der Finsterniss muss man sie nennen! Doch was zu thun, umso mehr ist es unsere Pflicht, dass man gegen dieses Gesindel ankämft; über kurz oder lang müssen sie doch erliegen.

Vor ungefähr drei Wochen habe ich durch Buchhändlergelegenheit Briefe und Drucksachen von hier aus an Sie u. unsere Freunde expediert, u. hoffe, dass Sie selbe bereits in Händen haben, oder doch nächster Tage bekommen müssen. Und nun zu Ihrem Vorschlag betreffend die Volkslieder. Sie können vollkommen versichert sein, dass ich mich sowohl aus Achtung für Sie, als auch wegen der Sache selbst für dieselben vorzüglich interessiren werde, u. können demnach ganz auf meine bereitwilligste Beihülfe rechnen.

Dem St. Smole — bezeugen Sie ihm, als einem redlichen u. aufrichtigen slovenischen Patrioten meine vorzügliche Hochachtung — können Sie über das Ökonomische folgendes mittheilen. Als Probe unserer besseren Drucke liegt vor Ihnen ein Ex. der Blüthen Neub. P. Wäre der Herr Smole mit dieser äusseren Ausstattung zufrieden, so können Sie ihm sagen, dass hier als billigster Preis Satz u. Druck eines Bogens bei einer Auflage von 1000 Ex. auf 18 Fr. W. W. oder 7 Fr. 12 Xr. C. M. zu stehen komme, gleichviel, ob er es im grösseren 8-vo, oder bloss im 12-mo gedruckt haben wollte. Ist ihm diese Probe anständig, so könnte er auch bestimmen, ob er es grösserer Schrift (Cicero), wie daselbst die Einleitungen, oder in kleinerer (Garmond), wie die Sonetten, wünschte. Zum schönen Drucke gehört freilich, dass ein schönes Papier gewählt werde.

Ein Ballen Papier von derselben Sorte, wie die «Blüthen», kostet hier circa 50 Fr. C. M. Diess zur Richtschnur, wenn der H. Smole das Papier in Wien anschaffen will. Eine kleine Schwierigkeit dürfte es mit der Censur haben, da von den angestellten Zensoren keiner slovenisch liest; allein ich werde schon mit dem Amtsvorsteher sprechen, damit er die Handschrift unserm Prof. Jungmann vorlege, da zuweilen auch die Professoren in derlei Sachen Aushülfe thun.

Sorgen Sie dafür, dass die Handschrift korrekt u. vorzüglich gut accentuirt sei, da ich selbst hierin noch zu unerfahren bin. Für das übrige wird schon die Buchdru-

ckerei sorgen, sowie ich mir alle Mühe geben werde, dass keine Errata einlaufen. Sie können selbe (um so besser, wenn in Duplo), sobald als Sie wollen, übersenden. Der Druck dürfte nach der Censurierung des Manuskripts längstens in 2 Monaten beendigt sein. So wird sich auch Ihre Volksmuse, wie ich hoffe, an ihre anderen Schwestérn anschliessen. Welche herrliche Fundgruben sind's für einen Dichter, der sich zum Ziel vorgesetzt hat, ein Sänger seines Volkes zu werden, und diesem Ziele nachzustreben ist in der That der Mühe werth.

Ihr Gedicht «Nova Pisanja» gefiel mir gleich beim ersten Lesen, allein ich musste es unbeachtet lassen, weil mir dessen nähere Beziehungen nicht bekannt waren. Nun ist es mir klar. Ich danke für 2 Bändchen mit den Varianten u. H. Zhöps N. discacciamento, das ich bisher flüchtig durchlesen konnte, allein hinlänglich habe ich ersehen, dass er ein geschickter General u. in der Taktik sehr erfahren sei. Künftig mehr darüber. Meine Empfehlung an ihn, so wie auch an H. Kasteliz. Bin mit vollkommener Hochachtung Ihr aufrichtiger Freund Io. L. Čelakowský. 9 May 1833[1].

---

[1] Вельмишановний пане і друже!

Щойно я отримав Вашого люб'язного листа і, не гаючи часу, хочу зразу ж коротенько відповісти на нього. Це просто неймовірно, щоб у наші дні могли трапитися такі дикі витівки, про які Ви повідомляєте. Я зовсім не повірив би в це, якби не був особисто знайомий з цією злісною і тупоумною попівською братією, щоб на прикладі окремих індивідів, яких можна знайти у нас та, мабуть, і скрізь, зробити певний висновок про всю породу, котра перш за все там чинить безчинства, де простий люд намагається вибратися з багна неосвіченості. Ні, не обмеженими, подібно до жителів Абдери, а синами темряви годилося б їх назвати! Що ж до наших днів, то ми тим більше зобов'язані боротися з цією наволоччю; рано чи пізно вона має згинути.

Тижнів зо три тому я вислав Вам і нашим друзям бандеролі з книгами і сподіваюсь, що Ви вже одержали їх або одержите найближчими днями. А тепер щодо Вашої пропозиції стосовно народних пісень. Хочу Вас запевнити, що я дуже зацікавився ними не тільки з поваги до Вас, але й заради самої справи, і що Ви можете повністю розраховувати на мою підтримку.

Що стосується економічного боку питання, то прошу повідомити Ст. Смоле — разом з моїм високим шануванням йому, чесному і щирому словенському патріоту — такі умови. Як зразок надішлемо Вам один з найкращих відбитків на папері «блютен». Якщо пан Смоле буде задоволений зовнішнім оформленням, то передайте йому, що набір і друк одного аркуша тиражем в 1000 примірників

Полишаючи спеціалістам по біографії Прешерна пояснення немилої пригоди сього поета із словінськими духовними, на яку натякає початок листа Челаковського, мусимо піднести вартість сього листа для характеристики тих приязних і на обопільній услужності основаних відносин, які стрічаємо і в інших кореспонденціях старших діячів слов'янського відродження.

Одним із перших відкликів на відозву Коритка із д(ня) 10 червня був лист о. Йосифа Уркварта, пароха із Мосбурга, датований днем 10 липня 1838 р., адресований із Целовця (Klagenfurt): An die löbl. Buchhandlung Pl. T. Hoorn Ignaz Edlen v. Kleinmayr in Laybach[1]. На першій стороні написано:

обійдеться у нас щонайдешевше в 18 франків або 7, 12 франків незалежно від того, чи йому потрібен папір більшого формату, 1/8, чи тільки 1/12. Якщо цей зразок влаштовує його, то нехай він сам визначить, яким шрифтом набирати: більшим (ціцеро), так як і вступ, чи дрібнішим (корпус), як і сонети. Зрозуміло, що гарний друк вимагає й гарного паперу.

Стопа паперу сорту «блютен» коштує тут біля 50 франків. Це для орієнтації, на той випадок, коли п. Смоле захоче придбати папір у Відні. Невеликі труднощі можуть постати з цензурою, оскільки жоден з наших цензорів не знає словенської мови; однак я спробую переконати головного цензора переслати рукопис нашому професору Юнгману, бо, як відомо, у подібних речах професура також іноді може допомогти.

Потурбуйтеся про те, щоб у рукописі було правильно акцентовано найголовніше, бо сам я в цьому ще не маю достатнього досвіду. Про все інше потурбується друкарня, та й я докладу всіх зусиль для того, щоб не допустити друкарських помилок. Рукопис можете переслати коли завгодно (найкраще у двох примірниках). Друк буде завершено щонайпізніше через два місяці після цензурування рукопису. Сподіваюся, що й Ваша народна муза приєднається, таким чином, до інших своїх сестер. Бо яка ж це багата скарбниця для поета, що поставив собі за мету стати співцем свого народу, і прагнення до цієї мети справді варте зусиль.

Ваш вірш «Нова пісня» сподобався мені відразу, але я змушений був обійти його увагою, бо не знав, про які саме зв'язки йде мова. Тепер мені все ясно. Дякую за обидва томики з варіаціями п. Н. Цепса discacciamento, і хоча я тільки нашвидку переглянув їх, цього виявилося достатньо, щоб зрозуміти, що він був вправним генералом, добре обізнаним з тактикою. Колись поговоримо про це більше. Кланяйтесь йому від мене, а також п. Кастеліцу. З цілковитою повагою Ваш щирий друг Ф. Л. Челаковський. 9 травня 1833 року.

[1] (Клагенфурт): Книгарні вельмишановного пана Ігнаца Едлена фон Клейнмайера, м. Лайбах *(нім.).— Ред.*

Für Pl. T. Herrn Emil Korytko zum Behufe der Herausgabe des beabsichtigten Werkes. In Beziehung auf die verehrliche Mittheilung und den gemachten Aufruf ddto Laibach 10-ten Juny, erh. 6. July, finde ich mich veranlasst, meine Äusserung mit Bereitwilligkeit abzugeben.

Die beabsichtigte Herausgabe einer Slovenischen Volkskunde ist wünschens- und lobenswerth, weil sie uns mit dem slavischen Leben vertrauter macht und über Manches Kenntnisse verbreitet, worüber man bisher im Dunkel war, und worüber gerade die Nichtslaven so viel schiefe Urtheile in die Welt hinausschicken. Eine solche Schrift würde beurkunden, wie der Slave leibt, und was er von den alten Sitten seines weitverbreiteten Volks noch erhalten hat. Es ist vom Alterthum freylich schon Vieles zu Grabe gegangen, allein eine, wenn schon mehr dürftige Nachlese würde noch überall vorgenommen werden können, wenn diejenigen, die ihrer Lage nach mit den Volkssitten vertrauter sind, sich dazu die Mühe nehmen wollten.

Um dem Wunsche einiger Massen zu entsprechen, darf ich hier blos in Erinnerung bringen, dass von meiner Seite in Bezug auf die Slovenische Volkskunde in Kärnten schon vor 25 Jahren, nämlich im J. 1813 zwei Aufsätze erschienen sind, die zu dem erwähnten Behufe ganz passend sein dürfen. Ich liess nämlich Anfangs des J. 1813 den Aufsatz «Züge aus den Sitten der Gailhaler» in die «Carinthia» aufnehmen, der sogleich in die damaligen vaterländischen Blätter aufgenommen und von Herrn Kopitar mit fragenden Anmerkungen begleitet wurde. Dieser erste Aufsatz hatte einen zweiten zur Folge, der im Monat Juny 1813 ebenfalls in die vaterl. Blätter eingerückt worden und eine Widerlegung der beiden über dieses Thalvolk schreibenden Autoren Haquet und Sartori enthielt, die viel Schiefes, Falsches und Unwahres darüber verbreiteten.

Diese beiden Aufsätze dürften am meisten dem entsprechen, was in N 3 gefordert wird. Aber auch die übrigen N-rn werden im Verfolge desselben mehr oder weniger berührt.

Da meine Schilderung im Verlaufe eines Viertel-Jahrhunderts schon etwas in Vergessenheit gerahten zu sein scheint, so brauche ich bloss dahin zu weisen, um der gemachten Aufforderung zum Theil zu entsprechen, denn diese Gebräuche: das Huffenstechen, der Tanz unter der Linde, würde man bei den übrigen österr. Slaven nirgends antreffen.

Selbst Franzosen und andere Freunde verwunderten sich darüber.

Hier aber, auf meiner jetzigen Station, wo sich das Volk schon sehr stark in den Germanismus hinüber verliert, wird man vergeblich so etwas suchen; est populus moriturus.

Wenn jeder Seelsorger nur das berichtet, was er von seiner Heimath weiss, so dürften reichliche Materialien zusammenkommen. Von meinem Geburtsthale habe ich meinen Pflichttheil nach meinem besten Wissen abgetragen. Gerne hätte ich noch die Gebräuche bei Hochzeiten nachgetragen, allein selbst war ich zu weit entfernt, und Andere berichteten mir nichts ein.

Moosburg am 10. July 1838.

U. I. Pfr[1]

---

[1] Панові Емілю Коритку у справі видання задуманого твору. Посилаючись на ласкаве повідомлення і відозву, зроблену 10 червня у Лайбаху (і одержану мною 6 липня), вважаю за необхідне поділитися своїми думками.

Заплановане видання із словенського фольклору є бажаним і заслуговує схвалення, бо воно ще ближче познайомить нас з життям слов'ян і дасть змогу пізнати деякі речі, про які досі не мали чіткого уявлення і про які неслов'яни розпустили по світу стільки вигадок. Подібне видання документально засвідчило б, чим живе слов'янин і які саме старі звичаї свого розповсюдженого народу він зберіг по сьогоднішній день. Звичайно, багато що із старовини зійшло у могилу, проте ще скрізь можна було б зробити добірку маловідомих фактів, хоча не таку вже й багату, якби тільки за цю справу взялися ті, хто за своїм станом глибше обізнаний з народними звичаями.

Задовольняючи бажання певних кіл, я хотів би лише нагадати про те, що з мого боку ще 25 років тому, тобто в 1813 р., у Кернтені вийшли дві статті зі словенського фольклору, які могли б цілком пригодитися для згаданої справи. Так, на початку 1813 р. я запропонував «Карінтії» статтю «Деякі риси звичаїв гайльтальців», яка була зразу ж надрукована тодішніми вітчизняними газетами, разом з критичними зауваженнями п. Копітара. Ця стаття потягла за собою другу, котра також з'явилася у вітчизняній пресі в червні 1813 р. В ній спростовувалися погляди обох авторів, Хакета і Сарторі, що писали про гайльтальців і поширювали стільки хибного й неправдоподібного про цей народ.

Обидві статті найбільшою мірою відповідають вимогам, указаним у пункті 3. Однак вони в якійсь мірі торкаються й решти пунктів.

У зв'язку з тим, що мій опис протягом чверті віку, очевидно, трохи призабувся, я хотів би тільки звернути на нього увагу, аби хоч частково задовольнити поставленим вимогам. Бо, наприклад, такі обряди, як Huffenstechen чи танець під липою, який

Із польської кореспонденції Коритка подаємо тут два листи гр[афа] Йосифа Борковського до Коритка, один із дати 19 мая, а другий із 10 серпня 1838 р., і лист Коритка до сього самого адресата недатований. Перший лист написаний на двох картках тонкого листового паперу на обох внутрішніх сторонах і то так, що початок міститься на ст. 3, а кінець на другій. Ся аномалія була подиктована штучним способом копертування, яким осягалося те, що адрес містився на першій сторінці аркуша, а остатня була порожня. Ось текст листа:

Kochany Emilu!

Odebrałem list Twój i bardzo Ci wdzięczny jestem za Twoją pamięć. Wszyscy tu Bogu dzięki jesteśmy zdrowi i często spominamy o Tobie. Cieszy nas to bardzo, że zatrudniony jesteś, radzibyśmy, jak wyjdą Twoje prace, mieć je; dlatego prosimy, abyś je nam pczysłał. Zbiór pieśni, zabobonów etc. kroackich będzie bardzo ciekawy, i w porę przyjdzie, kiedy już mamy dawniejsze serbskie, czeskie, słowackie, a świeżo wydane p o l s k i e W o j c i c k i e g o, i w tym roku wydane G a l i c y j s k i e P a u l e g o. Falmerajera dzieła mam, ale nie podzielam jego zdania; widzę wprawdzie pokrewieństwo między Sławiańszczyzną a greczyzną, ale takie tylko, jakie jest między Sławiańszczyzną a Sanskrytyzmem, albo jakie jest pomiędzy wszystkiemi może mowami, ale nic więcej. Wszystko zresztą przesadzone, a idea główna tego autora zupełnie bezzasadna.

Dokładnych zupełnie książek botanicznych może jeszcze nie mamy. Dzieła Kluka, Jundziła, Szuberta (o drzewach i krzewach) muszą Ci być znane, a jeśli które z nich chcesz mieć, to Ci przyszlę, donieś tylko, jak i gdzie adresować. I pieśni wszystkie gminne powinien byś mieć, bo w nich

---

дивував навіть французів та інших друзів, ніде не зустрічаються серед інших австрійських слов'ян.

І зовсім даремна справа шукати щось подібне тут, на теперішньому місцепроживанні серед тутешнього люду, що досить помітно зливається з германізмом.

Якби кожний священик повідомив хоча б те, що йому відомо про свій рідний край, то можна було б зібрати багатющий матеріал. Про свою рідну долину скажу, що я добросовісно зробив свій внесок. Правда, я з радістю включив би до своїх записів весільні обряди, але сам я тоді перебував дуже далеко, а інші мені нічого не повідомили.

Мосбург, 10 липня 1838 р.

У. Й., священик *(нім.)*.— *Ред.*

są częste spomnienia ziół i kwiatów, które Ci się przydać mogą. O zbiór nazwisk ruskich roślin bardzo trudno, drukowanego takiego zbioru niema, a ja kilkanaście tylko mam nazw; ale spis polski roślin posyłam Ci następującą pocztą; także może byś mógł użytkować ze spisu roślin w Medyce będących, który jest wydrukowany; donieś o tem, a przyszlę Ci.

Pismo «Ost und West» mamy tutaj, ale nie bardzo nas zachwyca. Ziewonia wyszła w styczniu w Pradze, ale dotychczas zatrzymana w cenzurze i nie wypuszczona. Dzienniki Gaja aniśmy tu nawet widzieli; dobrze by było, gdyby Gaj był tak grzeczny i przysłał bym mi go, a ja w zamian posłał mu nasze rzeczy. Położenie Twoje jest takie, że możesz z łatwością wyuczyć się słowiańskich języków. Spodziewam się, że nie zaniedbasz tej sposobności. Szczególniej chciał bym zwrócić twoją uwagę na pisma starego illiryjskiego wieszcza Gundulicza, którego języka nikt tutaj nie rozumie, bo umiejących inne narzecza słowiańskie mamy nie mało. Niepospolita byłaby przysługa przetłómaczyć cały poemat Gundulicza, albo przynajmniej wyjątki z niego. Ma on być bardzo ładnie stylem epopeicznym napisany i ma mnóstwo ciekawych zawierać rzeczy.

Najważniejszym dziełem, jakie w tym przeciągu czasu wyszło, są Dzieje Litwy przez Narbuta. Dotychczas wyszło 3 grube tomy obejmujące czasy mitologiczne i pogańskie, a wyjść jeszcze ma tomów 5. Dzieło to wielkiej pracy i erudycyi. Kolegę Twego pozdrawiamy. Uściskaj odemnie Doktora Preshernego — gdybym mógł coś mieć z prac jego! — Ojciec Twój i bracia tu nie byli. Wszyscy znajomi ściskają Was czule. Vale. Józ. B. 19-go Maja[1].

---

[1] Дорогий Емілю!

Я одержав твій лист і дуже дякую тобі за пам'ять про мене. Усі ми тут дякуючи богові здорові і часто згадуємо тебе. Ми дуже раді, що ти працюєш, хотіли б, як вийдуть твої праці, мати їх; тому просимо, щоб ти нам їх прислав. Збірник хорватських пісень, вірувань і т. д. буде дуже цікавий і з'явиться вчасно, оскільки ми вже маємо давніші сербські, чеські, словацькі, а також недавно надруковані польські пісні Войціцького і в цьому році видані галицькі Паулі*. Твори Фальмерайера я маю, але не поділяю його думки, щоправда, я бачу спорідненість між слов'янськими і грецькою мовами, але лише таку, яка є між слов'янськими мовами та санскритом або, може, поміж усіма мовами, але нічого більше. Зрештою все перебільшене, а основна ідея цього автора зовсім необгрунтована.

На першій сторінці скісним письмом читаємо під поштовою печаткою: Laibach, 4 Juni, a Monsieur Emile de Korytko á Laybach.

На сей лист відписав Коритко просторим листом без дати, поміщеним на чотирьох сторінках листового паперу великого 4°, з пізнішим написом на верху першої сторінки олівцем і відмінною від авторської рукою: Korytko.

Kochany Józefie! Zaraz po odebraniu listu od Ciebie siadam i odpisuję. Wdzięczen Ci jestem za odpis i za uwagi literackie, i miło mi dać Ci odpowiedz odpowiadającą życzeniu Twemu. Dziwno mi, że nie znacie dziennika Gaja w Zagrabiu, Narodne novine i Danica Ilirska, które drogą poczty możecie dostawać — a nie pożałujecie, bo ze słowiańskich pism będzie to jedno z najlepszych. Boleć trza istotnie nad tym, że u nas w kraju bracia nasi Słowianie i bratnia ich literatura zupełnie jest obcą — że to

---

Цілком докладних ботанічних книжок ми, здається, ще не маємо. Праці Клюка*, Юндзіла*, Шуберта* (про дерева та кущі) тобі, напевне, відомі, а якщо деякі з них ти хотів би мати, то я тобі вишлю, повідом лише, як і куди адресувати. І всі народні селянські пісні ти повинен мати, бо в них часто згадуються трави і квіти, які тобі можуть пригодитися. Зібрання українських назв рослин дуже важко дістати, друкованого такого каталога немає, а я маю всього кількканадцять назв; але польський список рослин я пошлю тобі наступною поштою, може, також ти б міг користуватися списком рослин, уживаних у медицині, який надрукований, повідом про це, і я тобі вишлю.

Журнал «Ost und West» ми тут маємо, але не у захваті від нього. «Liewonia» вийшла у січні в Празі, проте затримана цензурою і досі ще не випущена у світ. Щоденники Гая ми навіть і не бачили, добре було б, якби Гай був такий люб'язний і прислав мені їх, а я послав би йому наші видання. Становище твоє таке, що ти можеш легко навчитися слов'янських мов. Сподіваюся, ти не знехтуеш такою можливістю. Я хотів би особливо звернути твою увагу на твори старого іллірійського* пророка Гундулича*, мови якого тут ніхто не розуміє, бо тих, що знають інші слов'янські наріччя, тут мало. Незвичайною послугою було б перекласти всю поему Гундулича або принаймні уривки з неї. Вона повинна бути написана дуже гарно, у стилі епопеї і, мабуть, містить у собі багато цікавого.

Найважливішим твором, який вийшов за цей період, є історія Литви Нарбута.* Вже вийшло 3 великих томи, що охоплюють міфологічні і поганські часи, а ще повинно вийти 5 томів. Цей твір результат великої праці й ерудиції. Твого колегу ми вітаємо. Обніми за мене доктора Прешерна — якби я міг мати що-небудь з його праць! Твій батько і брати тут не були. Всі знайомі вас ніжно обнімають. Будь здоровий, Юз. Б. 19-го травня *(польськ.)*.— *Ред.*

najbliższe nas i najzbawieniejsze pożywienie i lekarstwo przeciw złemu u nas albo w zupełnej niewiadomości lub w pogardzeniu i lekcecenieniu. Wierzaj kochany Józefie, że to nie czcze mary, nie bezżasadne marzenia, wznieść ojczysty język i piśmiennictwo przez połączenie się i zbliżenie do braci Słowian. Odkąd tu jestem na wygnaniu, całąm się duszą wziąt do uczenia po serbsku, czesku i dalmatynsku, zrobiłem już znaczne postępy i odtąd nie myślę się czemu innemu jak Słowiańszczyznie poświęcić. Znalazłem skarby nieocenione. Widnokrąg się nasz i pole popisu rozczerzy na pół Europy, skoro się związemy jedną literaturą. Czechy, Rosianie i południowi Słowianie uznali potrzebę tego; gruntowność tej mysli — ruch wzajemno-słowiańsko-literacki, wielki. My tylko jeszcze jedni w jakimś zarozumieniu i w egoizmie w tyle pozostali, gardzimy pobratymczą literaturą i językiem i rzucamy się w objęcie obczyzny, dla nas zarażliwej kurwy, miasto roskosznie siły pokrzepić na łonie nieskalanej czystej dziewicy — sławiańskiej. Nie zbieram ja kroackiego piesni ludu — ale krainskiego, już są w cenzurze i spodziewam się niemałą uczynić wam tym przysługę. Przygotowuję powtórnie dźiełko o Krainie, dla wiadomości północnych Słowian — w języku polskim; będzie zawierać następujące przedmioty: 1) o krainskim języku i literaturze z trzema portretami: Czopa, Presherna i Wodnika z tlumaczeniem ich poezji. 2) O pieśniach ludu tego — z tłumaczeniem najcelniejszych. 3) Charakter ludu tego, obyczaje i zwyczaje wesela, obrządki chrztu, pogrzebów i t. d. 4) Uroczystość, kolęda i św. Jana. 5) Gry i zabawy, rozrywki i tańce. 6) Upiory, duchy, zabobony, przesądy, czary, czarownice i t. d. 7) Medycyna ludu — leczenie chorób przez gusła, tarcie, chuchanie, dotykanie i odmawianie, jakoteż i ziołami. 8) Powieści, bajki, podania. 9) Stroje — do tego dołączonych jest 26 (już ukończonych) kolorowanych obrazów zdjętych najrzetelniej i dokładniej z obojga płci ludu krainskiego. 10) Symbole — przysłowia, zastarzałe mniemania.— Com mógł tylko, wszystkow zebrał i ciągle zbieram zjeszcze; na nieszczęście na samą Lublanę ograniczonym jest, wyjeżdżać niewolno mi. Znalazłbym nie jeden skarb jeszcze — in magnis voluisse sat est. I ten już przygotowany zbiór jest dość znaczny, żaden kraj sławiański, wyjąwszy Rosian, takiego nie ma jeszcze. Zresztą, wydaję tylko jako część pierwszą dokończyć będzie mógł ktokolwiek zbierze więcej materiałów. Zamyślają tu lub

w Gradzu lub w Peszcie wydawać dziennik czysto poświęcony Słowiańszczyznie, we wszystkich narzeczach stowiańskich jednym abecadłem i ortografią pisany «Ost u West» nie odpowiada celowi, Ci, co mieli ująć go, poróżnili się z Glaeserem: odstąpili — biadą, że ludzie, co mogli by zrobić przysługę nieocenioną, poświęcają cynizmowi, osobistym urazom dobro publiczne. Gondulicza rozumiem, a co nie rozumiem, to mam radę na to i zrozumiem; wkrótce poszlę Ci pierwszej pieśni na polski język przełożenie, albowiem nie uprzedziłeś mnie w zachęceniu wzięcia się do niego — oh, nie jeden Gondola, jest ich bardzo wiele w dalmatyńskiej i serbskiej literaturze godnych tłumaczenia polskiego, byle tylko chciał się kto wziąć do tego.— Rosyjska literatura niezmiernie wzrasta, olbrzymim krokiem naprzód idzie i wielkiej wartości wydała płody w tych czasach, które zapewne znane Ci będą: Polewoja, Sacharowa, Wostokowa i t. d.— Łaskawość Twoję w chęci przesłania mi niektórych pisemek przimuję z największą wdzięcznoscią — co więcej, upraszam Cię najmocniej, chciej mi nadesłać następujące; 1) Jundziła; 2) Słownik wyrazów botanicznych p. A. Pławskiego, 1830; 3) Pieśni ludu Biało-Chorwatów i t. d. Wojcickiego; 4) Pieśni ludu zbioru Paulego; 5) Klechdy Wojcickiego; 6) jeszcze co, co będziesz uważał, że może mi posłużyć do prac mych do porównania do innych Słowian; 7) Maciejowskiego Prawodawstwo; 8) zapisz mi łaskawie przez Milikowskiego z Petersburga dziełko rosyjskie (piszcie polskimi literati) Skazanija Ruskago naroda etc., wiadomości o rosyjskim narodzie, domowym pożyciu ich przodków, zebrane przez I. Sacharowa. S. Petersburg. Tom 1. roku 1836 — Tom II. 1837.

Poprzednicze jeśli sam nie posiedasz, to dostaniesz od Domcia gratis dla mnie, a ostatnie chciej zapisać i przeszlej mi to wszystko drogą księgarni, adresując przez Gerolda do księgarni Kleinmajera w Lublanie. Milikowski przeszle chętnie Ci do Wiednia, a ja Ci za tę przesyłkę poszlę różne rzeczy stąd, poezie i inne dzieła nowe, i co sobie życzyć będziesz; w ten sposób Ty mnie, ja Tobie przysposobię i ułatwię. Jeśli Ziewonia lub Świątowid narodzi się, chciej przesłać mi także do chrztu. Także Cię proszę o katalog najnowszy polski księgarni Glüksberga lub Węckiego Warszawski. Z prac Dr. Presherna odbierzesz także wszystko, co wyszło tylko; wkrótce i on zamyśla tomik poezii swych wydać; skoro to nastąpi, odbierzesz w dowód szacunku.— Czyś czy-

tał Kollára Ueber die literarische Wechselseitigkeit der Slaven? Czytaj to i stosuj się z tego do przesyłania książek na zamian. Najłatwiejszy to sposób mienia wszystkiego. Ale Ty coś nic nie odpisałes, czy masz jaki zbiór względnie medycyny ludu i czy mi co z tego udzielić raczysz lub nie? Chciej mi dać wiadomość o tem i najrychej odpisać.— Ucałuj serdecznie Leszka, Krolodworca i Klechdę[1]. Od niejakiego czasu opanowała mnie tęsknota, jakieś ciśnienie serca, niepokój, żałość — ach, co bym dał za to, bym mógł być już w kraju, by się skończyła już nieszczęsna dola moja.— Bogusław ściska was wszystkich.— Kochajcie nas, nie zapominajcie nas — bądźcie pewni, że tylko staramy się zasłużyć na szacunek wasz. Pozdrów odemnie wszystkich zacnych i uczciwych. Rodzeństwu swemu załącz ukłony i wierzaj, że Cię kocham niezmienny

Emil

Leszka serdecznie całuję, Szanownej żonie jego, niegdyś byłej Pannie Sewerynie, składam uszanowanie[2].

---

[1] Leszek — брат Йосифа, Лешек Борковський, Krolodworzec — Лукіян Семенський, що переклав на польську мову чеський Кородледворський рукопис; Klechda — Войціцький, видавець збірки «Klechdy czyli powieści i podania ludu polskiego».

[2] Дорогий Юзефе!

Зразу ж одержавши від тебе листа, сідаю і відповідаю. Вдячний тобі за відповідь і за літературні зауваження, і мені приємно відповісти тобі згідно із твоїм бажанням. Дивно мені, що ви у Загребі не знаєте щоденника Гая, «Narodne noviny», «Danica Illirska», які можете діставати поштою,— а не пожалкуєте, бо із слов'янських журналів це одні з найкращих. Уболівати справді треба над тим, що у нас у країні наші брати слов'яни і їхня література є зовсім невідомими, що ця найближча до нас і найбільш цілюща духовна пожива і ліки проти злого у нас або зовсім незнані, або ними нехтують. Вір, дорогий Юзефе, що це не пусті видіння, не безпідставні мрії піднести рідну мову і письменство поєднанням і зближенням братів-слов'ян. Відколи я тут у вигнанні, я із задоволенням вивчаю сербську, чеську і далматинську мови, досяг уже значних успіхів і навіть не думаю присвятити себе чомусь іншому, ніж слов'янські мови. Я знайшов скарби неоціненні. Наш горизонт і поле діяльності розширяться на пів-Європи, як тільки ми об'єднаємося в одній літературі. Чехи, росіяни і південні слов'яни визнали цю потребу, сенс цієї думки — великий взаємний слов'янсько-літературний рух. Тільки ми одні перебували під владою якоїсь зарозумілості і егоїзму, гордуємо братньою літературою і мовою і кидаємося в обійми іноземної заразної для нас повії, замість того щоб з насолодою підкріпити сили на лоні неоскверненої чистої слов'янської діви. Я збираю пісні не хор-

Другий лист Йосифа Борковського до Коритка з дня 10 серпня 1838 р. займає три сторінки листового паперу 4⁰ і має на остатній чистій сторінці адрес: A. Monsieur

---

ватського народу, а крайнського, вони вже у цензурі, і я сподіваюся зробити вам цим немалу послугу. Повторно готую працю про Крайну, для північних слов'ян — польською мовою; вона буде мати такі розділи: 1) Про мову і літературу Крайни з трьома портретами: Чопа, Прешерна і Водника з перекладами їхньої поезії. 2) Про пісні цього народу — з перекладом найкращих з них. 3) Характер цього народу, звичаї і обряди весілля, хрестини, похорон тощо. 4) Свята, коляда і св. Івана. 5) Ігри та забави, розваги і танці. 6) Упирі, духи, забобони, передсуди, чари, відьми і т. п. 7) Народна медицина — лікування хвороб заклятями, тертям, хуханням, дотиком і замовлянням, а також зіллям. 8) Оповідання, байки, легенди. 9) Одяг — до цього розділу додано 26 (уже готових) кольорових зображень, зроблених найстаранніше і точно з представників обох статей крайнського народу. 10) Символи — прислів'я, застарілі уявлення. Що я тільки зміг, усе зібрав і далі збираю; на щастя, мої можливості обмежені самою Любляною, виїжджати мені не можна. Я б знайшов ще не один скарб — in magnis voluisse sat est. (Але вже і того досить.— *Лат.*) І це підготовлене вже зібрання є досить значним, жодна слов'янська країна, за винятком росіян, такого ще не має. Зрештою, я видаю його тільки як першу частину, закінчити зможе той, хто збере більше матеріалів. Тут збираються видавати у Граді чи в Пешті слов'янський журнал, всіма слов'янськими мовами за одним алфавітом і орфографією. «Ost und West» не відповідає меті, ті, що мали його представити, розійшлися в поглядах з Глесером і відступилися — шкода, що люди, які могли б зробити неоціненну послугу, вище громадянських інтересів поставили цинізм та особисті кривди. Гондулича я розумію, то зрозумію і також опаную. Незабаром надішлю тобі свою першу спробу — польський переклад пісні, хоча ти й не заохочував мене взятися за переклади польською мовою — ох, не один Гондола, є їх дуже багато в далматинській і сербській літературі, гідних польського перекладу, аби тільки хто-небудь хотів взятися за нього.

Російська література незвичайно розвивається, вона гігантськими кроками йде вперед і в наш час дала цінні плоди, напевно, відомі тобі: Полевого*, Сахарова, Востокова* й ін.

Твою люб'язність прислати мені деякі журнали я приймаю з найбільшою вдячністю — більше того, дуже тебе прошу надіслати такі: 1) Юндзіла; 2) Словник ботанічних термінів п. А. Плавського, 1830; 3) Сербохорватські пісні і т. д. Войціцького; 4) Народні пісні зібрання Паулі; 5) Легенди Войціцького; 6) Все, що, на твою думку, може мені послужити для моєї роботи над порівнянням з іншими слов'янами; 7) Законодавство Мацейовського; 8) випиши мені, будь ласка, через Міліковського з Петербурга російську працю (пишіть польськими літерами) «Skazanija ruskago naroda» і т. д., wiadomości o rosyjskim narodzie, domowym pożyciu ich przadkow, Zebrane przez I. Sacharowa, S. Petersburg. Том I, 1836 — Том II, 1837.

Monsieur Emile de Korytko a Laibach з поштовими штампіліями Lemberg без дати і Laibach 25 Aug. Ось його текст:

Dnia 10-ego Sierpnia 1838. Kochany Emilu! Odebrałem twój list wraz z anonsem niemieckim, i bardzo Ci dziękuję. Nie mogłem Ci wcześniej odpisać, bo byłem na wsi kilka tygodni zajęty rolnictwem, i dopiero za przybyciem do Lwowa list mi doręczono. Bardzo nas to wszystkich cieszy, że się zajmujesz gorliwie piśmiennictwem i do tego bardzo użytecznym. Radzibyśmy jak najprędzej ujrzeć Twoje prace. Wiem, że się zajmujesz zbieraniem pieśni ludu krainskiego. Z projektu wyczytuję, że nie tylko same pieśni, ale wszystko, co stanowi świat umysłowy tego ludu, jest celem Twoich badań, nie wiem tylko, jak z tym wszystkim postąpisz. Z prospektu zdaje się, że pieśni, zabobony et cet. zechcesz po niemiecku wydać, a znowu z listu Twego widzę, że pieśni na polskie przekładasz. Donieś mi tedy, czy pieśni z tłumaczeniem polskim czy z niemieckim, wcieliwszy je do rozprawy

---

Якщо в тебе немає названих видань, то дістань дещо від Домуя gratis (безкоштовно.— *Лат.*) для мене, а решту купи і перешли мені через книгарню, адресуючи Герольдові у книгарню Клейнмайєра у Любляні. Міліковський охоче перешле тобі до Відня, а я тобі за цю посилку пошлю звідси різні книжки, поезії і інші нові твори, все, що ти побажаєш, таким чином ми один одному допоможемо. Якщо народиться Зевоня або Світовид, то пришли мені також на хрестини. Також прошу тебе прислати найновіший польський каталог книгарні Глюксберга або варшавський Венцького. З праць д-ра Прешерна ти також візьми усе, що тільки вийшло, невдовзі і він має намір видати томик своїх поезій, як тільки це станеться, купи і його в знак поваги.

Чи ти читав Коллара «Über die literarische Wechselseitigkeit der Slaven»? Читай і висилай взамін. Це найпростіший спосіб ознайомитися з всім. Але ти чомусь не відповів, чи маєш якунебудь збірку про народну медицину і чи зволиш мені щось із того виділити, чи ні? Повідом мене про це якнайскоріше.

Поцілуй щиро Лешка, Краледворця і Клехду. Вже якийсь час мучить мене туга, якесь щеміння серця, тривога, скорбота,— ах, що б я дав за те, щоб знову бути на батьківщині, щоб скінчилася нещаслива моя доля.

Богуслав обнімає всіх вас. Любіть нас, не забувайте нас — будьте певні, що ми дуже стараємося заслужити вашу повагу. Вітай від мене всіх чесних добропорядних. Братам і сестрам твоїм кланяюся, І вір, що я люблю тебе, незмінний

Еміль

Лешка цілую щиро, шановній його дружині, у минулому панні Северині, моє ушанування *(польськ.)*.— *Ред.*

(zapewnie niemieckiej) o ludzie krainskim; czyli pieśni w oryginale osobno, a przekład znowu osobno. Wszystko to łatwiej i prędzej mogłoby wyjść tam, gdzie się znajdujesz, niżeli u nas, bo u nas z trudnością by przejść mogło. Oczekuję niecierpliwie polskiego przekładu pieśni, które mi masz nadesłać. Bardzo dobrze robisz, że przekładasz wierszem białym, bo przekład będzie wierny i nic się dla rymu nie poświęci. Jeśli chcesz (czego bym ja bardzo pragnął), aby co z prac Twoich było w mojm albo w jakim innym piśmie zamieszczone, tedy wybierz kilkanaście pięknych pieśni, przełóż je, dołącz małą rozprawkę do nich, aby nie same suche pieśni były, i przysyłaj mi.

Czyniłem Cię w jednym z moich listów uważnym na miejsce, w jakim się znajdujesz, a to w celu, abyś się, co Ci tam łatwo przyjdzie, obeznał gruntownie z językiem Osmanidy, i przełożył ten poemat. Ma on być ładnie napisany, i prócz tego interesuje on Polaków, bo bohaterem jest Władysław Warneńczyk. Ale przekładaj prozą, bo poezja Gundulicza nie stanie pomiędzy poezijami żyjącymi naszego narodu, a tu chodzi szczególnie o ówczasowe wyobrażenia i o poznanie ducha tego śpiewaka bohaterskiego Słowian. Starać się tylko trzeba, aby prostota, słodycz mowy, moc i zapał wiernie były oddane.

Wydając pieśni ludu Krainy dobrze byś zrobił, żebyś zamieścił fizjognomiję tego kraju. Ale ponieważ Ci to z trudnością przyjdzie, gdyż trzeba by być wszędzie samemu, więc przynajmniej rys ogólny, bo twarz ziemi odbija się wszędzie w obliczu pieśni, bo jak człowiek tak i pieśń ściśle są z ziemią swoją rodzinną połączone. Ta ostatnia dostarcza pierwszej żywiołów ojczystych, obczyzną nie zmąconych i mówiących głośno do serca, bo w nich słychać powiew wiatru polnego, czuć świeżość zasianej własnymi rękoma roli, widać połysk własnych rzek i falowanie własnego nieba. Z ziemi to, z ziemi wywinęły się Mitologia, Kosmologia i t. d. I my Słowianie nie posyłaliśmy za granicę po bogów i wyobrażenia filozoficzne, ale znaleźliśmy je gotowe w świecie naszym, gdzie je ręka Przedwiecznego złożyła. Ale gorącą piersią przylgnąwszy do naszej przyrody, wygrzeliśmy sobie język, nauki i pieśni i popsuliśmy je wtedy, gdyśmy się od przyrody oderwali.

Książki, które mieć chciałeś, poszlę Ci wszystkie, skoro będą we Lwowie. Powieści Sacharowa zapisałem, ale nasi księgarze są bardzo niedbali i zapisanych książek nie prędko

doczekać się można. Posyłam Ci tą razą dumki z ruskiego przerobione albo wedle ruskich pisane, pokaż je poetom tamtejszym i zachęć, aby i oni za podstawę, i tło do swoich utworów brali poezję ludu; tym sposobem prawdziwszymi i narodowszymi będą, opisując rzeczy ojczyste.

Posyłam także piesni polskie z Galicyi przez Paulego zebrane, które Cię zająć powinny. Przypisy, które do nich dołączył, są dobre i na swoim miejscu. W ciągu tej zimy ma on wydać jeszcze w ten sam sposób pieśni ruskie galicyjskie we dwóch tomach.

Książki spomniane posyłam Ci pod adresą Klejnmajra, bo zdawało mie się, że tak będzie najlepiej, i u niego się dowiedz o nie. Chciałeś mieć narzędzia rolnicze ludu naszego — posyłam Ci te, które naprędce zrobić mogłem. U pedela ekonomicznego są wprawdzie drewniane i to niektórych tylko narzędzi najpospolitszych modele, ale to nie takie, jakich lud używa, tylko doskonalsze. Będę się starał więcej jeszcze Ci przysłać, ale to tylko powoli można zrobić i dosyć niezgrabnie będzie, bo tylko z natury rysować trzeba, a ja nie wielki mistrz w tej sztuce; i potem do dokładnego tychże zebrania na wielu miejscach być by potrzeba, bo w wielu miejscach pługi, cepy et cet. są rozmaite, szczególnie u Górali. Strój dziewic podolskich poślę Ci także, pisałem już w tym celu na Podole.

Przez ten przeciąg czasu w świecie literackim nic nowego nie zaszło. Pauli ma zamiar wydać litografowane starożytności Galicyjskie. Pierwszy zeszyt wyszedł, obejmuje obrazy Oświęcimów z Krosna, bożka z góry Wronowskiego i nagrobek Krystofa Tarnowskiego z Przeworska.

Rzeczy, które Ciebie i braci naszych Słowian (jeśli są tam tacy, co umieją po polsku) interesować mogą, są Pieśni ludu, dzieje starożytnej Litwy Narbutta, Piosenki wieśniacze znad Niemna Czeczota, Widoki Galicyi, które Piller wydaje zeszytami wraz z opisaniem, Przyjaciel ludu, czasopis poznański, obfitujący w ojczyste rzeczy i kosztujący rocznie 3 fl. 45 kr., Koliszczyzna i stepy, bardzo ładna powieść Grabowskiego, Pamietniki Paska i świezo wydane Maskiewicza z r. 1594, także Otwinowskiego z czasów Augusta II, zawierające dużo szczegółów z życia domowego, Klechdy, czyli podania i powieści ludu polskiego Wojcickiego, Poezje Aleksandra Grozy wcale niezłe, Rusałka, datunek noworocznika, w Wilnie wydana, mająca dobre artykuły prozą i wierszem, Powieści Jadama (Gorczyńskiego) w 2 tomach,

Niezapominajki, noworocznik tegoroczny warszawski, obejmujacy dobre rzeczy prozą, Balińskiego Dzieje miasta Wilna, Poezje Bohdana Zaleskiego zebrane z dawnych pism, wydane we Lwowie nakładem Jabłońskiego. Jeśli które z tych pism mieć chcecie, niech się tylko wasz księgarz do Milikowskiego zgłosi, a on przyszle. Jeśli co jeszcze będzie nowego, zaraz Ci doniosę. Nasze dzieło w tych dniach wyjdzie, nadeszlę Ci je.

Od początku Lipca aż dotąd mamy codzień deszcz, czasem kilka razy na dzień, i zimno jesienne. Żniwa haniebne. Przyjaciele i bracia całują Cię serdecznie i ja Cię z duszy ściskam, zacny kolego i bracie. Vale. Józef[1].

---

[1] 10-го серпня 1838 року. Дорогий Емілю! Я отримав твій лист разом з німецьким анонсом і дуже тобі дякую. Я не міг раніше тобі відповісти, бо перебував кілька тижнів у селі, де займався рільництвом. І лише коли повернувся до Львова, одержав твій лист. Всіх нас дуже тішить, що ти ревно працюєш і то дуже успішно. Ми раді були б якнайскоріше побачити твої праці. Знаю, що ти займаєшся збиранням пісень крайнського народу. З проекту бачу, що це не лише пісні, а все, що стосується інтелектуального життя цього народу, є метою твоїх досліджень, не знаю лише, що ти з цим усім робитимеш. З проспекту видно, що пісні, забобони і т. п. ти маєш намір видати німецькою мовою, тоді як з твого листа я бачу, що пісні ти не перекладаєш. Повідом, чи хорватські пісні в німецькому або польському перекладі включені до праці (напевно, німецької), чи вони подаються в ній мовою оригіналу і в перекладі. Все це легше і простіше могло б вийти там, де ти тепер знаходишся, ніж у нас, бо воно може натрапити на труднощі. Я чекаю з нетерпінням польський переклад пісень, які ти маєш мені надіслати. Ти дуже добре робиш, що перекладаєш білим віршем, бо переклад буде правильним і нічого не пропаде через риму. Якщо ти хочеш (чого б я дуже прагнув), аби дещо з твоїх праць було вміщене у моєму або якомусь іншому журналі, вибери кілька десятків гарних пісень, перекладі, додай невеликий огляд до них, щоб не були самі пісні, і присилай мені.

В одному з своїх листів я звертав твою увагу на місце, де ти перебуваєш, для того, щоб ти, а це тобі там буде неважко,— грунтовно познайомився з мовою «Османіди» і переклав цю поему. Вона має бути гарно написана і, крім того, цікавить поляків, бо героєм її є Владислав Варненьчик. Але перекладай прозою, бо поезія Гундулича не буде зрозуміла нашому народу, а тут йдеться особливо про тодішні уявлення і про пізнання духу цього героїчного слов'янського барда. Треба тільки намагатися, щоб були вірно передані простота, мелодійність мови, сила і запал.

Видаючи пісні крайнського народу, ти б добре зробив, якби подав характеристику цієї країни. Але оскільки це для тебе складно, бо скрізь треба побувати самому, то принаймні дай загальний нарис, оскільки обличчя краю відбивається скрізь в його пісні,

Відомий провідник т[ак] зв[аного] іллірського руху Людевіт Гай писав до Коритка дня 8 липня 1838 р. у відповіді на його лист в справі видання його збірки ось що:

адже і людина, і пісня тісно пов'язані зі своєю рідною землею. Остання постачає першу національними, вільними від чужоземщини елементами, які голосно промовляють до серця, бо в них чути повів вітру з поля, свіжість засіяної власними руками землі, видно відблиск рідних рік і подих рідного неба. З землі, саме з землі постали міфологія, космологія і т. д І ми, слов'яни, не посилали за кордон за богами та за філософськими уявленнями, а знайшли їх готовими у нашому світі, де створила їх рука одвічного. Гарячими грудьми припавши до нашої природи, ми вигріли собі мову, науку та пісні і зіпсували їх тоді, коли від природи відірвалися.

Книжки, які ти хотів мати, я вишлю тобі усі, якщо вони будуть у Львові. Сказання Сахарова я замовив, але наші книгарі дуже недбалі, і замовлених книжок не так легко можна дочекатися. Посилаю тобі тим часом у перспіві українські пісні або написані за їх зразком, покажи їх вашим поетам і спробуй заохотити їх брати за основу і фон своїх творів народну поезію; таким чином вони будуть більш правдиві і народні в змалюванні рідної дійсності.

Посилаю також польські пісні з Галичини, зібрані Паулі, які тебе повинні зацікавити. Примітки, додані до них, гарні і на своєму місці. Протягом цієї зими він має намір видати ще в такому ж дусі українсько-галицькі пісні у двох томах.

Згадані книжки я посилаю тобі на адресу Клейнмайєра, бо мені здавалося, що так буде найкраще, і у нього довідайся про них. Ти хотів мати сільськогосподарські знаряддя нашого народу — посилаю тобі ті, що нашвидку міг зробити. Щоправда, у керуючого господарськими справами в університеті дійсно є дерев'яні і то тільки найпростіші знаряддя, проте вони не такі, якими користується народ, а більш досконалі. Я буду прагнути ще щось тобі прислати, але це можна зробити не відразу, а поступово, причому вони будуть досить незграбні, бо малювати треба тільки з натури, а я не великий майстер у цій справі. І потім, щоб докладно їх усі зібрати, треба побувати у багатьох місцях, бо в різних місцях плуги, ціпи і т. п. виглядають по-різному, особливо у гуралів. Одяг подільських дівчат пошлю тобі також, я вже написав про це на Поділля.

За цей час у літературному житті нічого нового не відбулося. Паулі має намір видати літографоване видання галицької старовини. Перший зошит вийшов, він охоплює картини Освенцимів з Кросна, божка з гори Вроновського і надгробний пам'яток Кришгофа Тарновського з Пшеворська.

Видання, які тебе і наших братів слов'ян (якщо є там такі, що вміють по-польськи) можуть цікавити, це народні пісні, історія старої Литви Нарбута, селянські пісні з-над Немана «Чечота*, види Галичини, які Піллер видає окремими зошитами разом з описом, «Друг народу», познанський журнал, що містить у собі багато питань вітчизняної культури і коштує на рік 3 фл. 45 кр. «Коліївщина і степи», дуже гарна повість Грабовського, мемуари

Agram, am 8 Juli 1838

Schätzbarster Freund! Nur der Fahrlässigkeit meiner Adjutanten sind die Hemmungen unserer literarischen Verkehrs zuzuschreiben, nehmen Sie daher die volle Versicherung, dass es mir sehr beid thut, wenn Sie auch nur zu der mindesten schiefen Idee über meine literarische Bereitwilligkeit veranlasst worden sind. In Bezug auf Ihre höchst erfreulichen Unternehmungen muss ich Sie vorerst aufmerksam machen, dass bei den Besseren aus unserer Mitte der wahre Begriff von dem Slavischen Universal — sowie von dem illirischen Special-Patriotismus und von der damit untrennlich verbundenen Nationalität bereits so feste Wurzeln geschlagen hat, dass jede Unternehmung, die auch nur im Mindesten den Schein des Provinzialismus und Separatismus an sich trägt, entweder gänzlich übersehen, oder doch mit sehr geringer Theilnahme aufgenommen wird. Sie werden bereits aus der Broschüre des Grafen Janko Draškovič die Tendenz, die unsere Bestebungen lietet, erkannt haben; es wird Ihnen bekannt sein, dass wir nur ein Illirien vom Isonzo bis an den Vardar als unser Vaterland kennen, und dass wir zu dieser Erkenntniss weder aus blinden Eifer, noch durch blosse fromme Wünsche, sondern rein durch historische und philologisch-ethnographische Kombinationen gelangt sind. Wenn wir daher Ihre Unternehmung im Felde der Ethnographie als eine im angedeuteten Sinne veranstaltere Bereicherung unserer gesammtillirischen Ethno-

---

Пасека і недавно видані Маскевича з 1594 року, а також Отвіновського з часів Августа II, що містять багато побутових подробиць, «Легенди або сказання та повісті польського народу» Войціцького, «Поезії» Александра Грози цілком пристойні, «Русалка», новорічний альманах виданий у Вільні, містить цікаві вірші і прозу, «Повісті» Ядама (Горчинського*) у двох томах. «Незабудки», цьогорічний варшавський новорічний альманах, який містить цікаві прозові твори, «Історія міста Вільно» Балінського*, «Поезії» Богдана Залеського*, зібрані з старих журналів, видані у Львові коштом Яблонського. Якщо щось з цих видань ви хочете мати, нехай ваш книгар звернеться до Міліковського, і він пришле. Якщо ще буде щось нове, я зразу ж повідомлю. Наша праця виходить цими днями, я пришлю її тобі.

Від початку липня й до сьогодні щодня йде дощ, часом по кілька разів на день, і холодно як восени. Жнива дуже погані. Друзі і брати цілують тебе щиро, і я тебе обнімаю від усієї душі, добрий мій колего і брате. Будь здоровий. Юзеф *(польськ.)*.— *Ред.*

graphie begreifen dürfen, so soll sie uns höchst willkommen sein; sollte aber darin ein den Krainischen Provinzialismus förndernder separativer Geist herrschen, so rechnen Sie auch nicht auf den mindensten Anklang bei den wahren Patrioten. Wir lieben Krain mit seinen grossen ethnographischen und anderweitigen Merkwürdigkeiten nicht minder, als unsere Wiege Croatien, aber wir lieben es nur im Schosse des Gesammt-Vaterlandes Illiries im weiten, wahren Sinn. Jede illirische Provinz, die sich ein separates Gewicht oder gar ein Uibergewicht anmassen würde, widerstrebte schlechterdings dem himmlischen Geiste, des nun einmal ernstlich begonnenen literarischen Einigungswerkes. Sowie in Illirien (aber nicht etwa in dem sogenannten Königreich Illirien) blos eine Mundart (in Summa mit dem Gesammtböhmischen, Gesammtpolnischen und Gesammtrussischen verglichen), mit blossen, beinahe durchgehends durch äussere, fremde Einflüsse hervorgebrachten Varietäten zu finden ist, so ist auch die Ethnographie im Üibrigen sehr analog, mit Ausnahme dessen, was etwa durch Fremde vertilgt oder geändert, oder aber von ihnen rein oder umgestaltet angenommen wurde. Man müsste daher bei Auffassung Krainischer Sitten etc. eher eine Kombination mit jeden in den ilirischen Kernländern anstellen, als diese Materialien mit dem Nord- und Westslavischen Vorrate verglichen werden dürften. Nehmen Sie diese freimüthigen Winke als Beweise meiner Aufrichtigkeit und meines Hanges zur Stimmung reiner Accorde.

Ihre Liedersammlung wird, wenn Sie, wie ich voraussetze, echt volksthümliche Piecen enthält, als Beitrag zum Sammlung illirischer Volkslieder überhaupt sehr wichtig und den combinirenden Patrioten dann sehr willkommen sein, wenn Sie dieselbe sowohl im Titel, als auch in der Vorrede der wahren Tendenz subordiniren. Et hucdum satis. Nun ex officio.

500 Exemplare in dem nämlichen Format und aus derselben Schrift, wie die Draškov. Broschüre, kostet ohne Papier 9 F. 20

Mit Papier per Bogen dieselbe Qualität	15 F. 67
Im beiliegenden Duodez-Format ohne Papier	9 F. 12
Mit Papier	15 F. 57

Doch würde ich Ihnen rathen, dieselben in 8-o herauszugeben, da dieses Buch doch mehr wissenschaftlich, als belletristisch sein sollte, und sich mehr für die Bibliotheken,

als für die Taschen eignen müsste. 10—12 Bogen in 4 Wochen zu liefern ist für mich dermalen nicht möglich. Meine Pressen sind fortwährend in Bewegung, und ich arbeite an Vergerösserung meines Instituts. Jede Woche würde für Sie ein Bogen geliefert werden, und hierzu mache ich mich nur dann verbindlich, wenn mir das ganze Manuskript fehlerfrei geschrieben überantwortet wird und Ihrerseits kein Hinderniss eintritt. Auch ich würde Ihnen rathen, Ihr Werk in Lieferungen herauszugeben, Was die Zahlung betrifft, so müsste ich diese in festzusetzenden Raten erbitten, da ich noch gegenwärtig keine Verlags- und Commissions-Handlung etablirt habe.

Was Druck und Ausstattung (Eintheilung, Verzierung etc.) betrifft, so kann ich im Voraus versichern, dass diese ganz im Geschmacke der neuesten Zeit Statt haben wird, und dass Sie damit vollkommen zufrieden sein werden. Ihre Danica ist fortwährend im Gange und die nächste Nummer erhalten Sie vom Eduard Engel. Die Nummern 21, 22, 25, 26 habe ich bei der Expedition urgirt und erwarte von Ihnen nächstens die Anzeige über den Erfolg. Mir thut es leid, dass ich meine Reise nach Laibach noch immer verschieben muss; Sie können Sich kaum vorstellen, wie überhäuft ich mit Geschäften verschiebener Art bin. Wenn Sie an mich schreiben, bitte ich auf der Adresse das Wort «Eigenhändig» nicht wegzullassen.

Ich grüsse alle Illirier und alle Krainer im illirischen Geiste und bin mit Hochachtung ihr ergebenster Freund

Dr Ljudewit Gaj[1].

---

[1] Аграм, 8 липня 1838 р.

Найдорожчий друже! Лише через недбальство моїх ад'ютантів виникають перешкоди у нашому літературному спілкуванні, і тому я хочу запевнити Вас, що мені було б дуже шкода, якби це дало Вам привід скласти хоча б найменшу хибну думку про мій творчий запал. Що ж стосується Вашого вельми похвального задуму, то я насамперед повинен звернути Вашу увагу на те, що навіть серед найдостойніших з нас істинне поняття слов'янського універсального та іллірійського спеціального патріотизму, як і нерозривно пов'язане з ним поняття національності, пустило настільки глибоке коріння, що всякий замір, який створює хоч найменшу видимість провінціалізму чи сепаратизму, повністю ігнорується, а якщо й підтримується, то тільки окремими особами. З брошури графа Янка Драшковича Ви, напевно, відчули тенденцію, якій підпорядковані наші прагнення; мабуть, Вам також відомо, що для нас існує лише одна батьківщина — Іллірія від Ізонцо до Вардара — і що до цього переконання ми дійшли не через сліпу запопадли-

Маємо в тім листі інтересний документ відомої доктрини іллиризму*, тобто поєднання усіх південно-західних слов'ян в одну націю, і при тім зразок того фанатизму і централістичної тенденції до пригноблення всяких провінціаліз-

---

вість і не через одні благі наміри, а тільки шляхом історичних та філологічно-етнографічних комбінацій. Тому якщо Ви дозволите розцінювати Ваш задум на ниві етнографії як такий, що збагатить нашу загальноіллірійську етнографію (в зазначеному розумінні), то ми з дорогою душею підтримаєм Ваш замір; якщо ж у ньому панує сепаративний дух крайнського провінціалізму, то Ви не знайдете навіть найменшої підтримки у справжніх патріотів. Ми любимо Крайну з її великими етнографічними та іншими пам'ятками не менше, ніж нашу колиску Хорватію, але ми любимо її лише в лоні всієї батьківщини в широкому, справжньому розумінні цього слова. Кожна іллірійська провінція, яка домагалася б сепаратної ролі чи навіть переваги, конче стала б проти небесного розуму, проти започаткованого літературного єднання. Оскільки в Іллірії (на відміну від так званого Іллірійського королівства) поширений тільки один діалект (якщо його загалом порівняти з загальночеською, загальнопольською і загальноруською мовами), з певними відмінностями, викликаними майже виключно зовнішніми, іншомовними впливами, то й уся етнографія її, зрештою, дуже подібна, за винятком того, що було винищено або змінено чужинцями, а то й прийнято ними в чистому чи зміненому вигляді. Тому крайнські звичаї, традиції тощо потрібно вивчати перш за все у поєднанні із звичаями кожної основної складової частини Іллірії, а не шляхом зіставлення цих матеріалів з фольклорним здобутком північних і західних слов'ян. Не сприймiть ці дружні поради інакше ніж вияв мого щиросердя й потягу до чистих акордів.

Ваша збірка пісень, до якої, як я собі уявляю, увійдуть істинно народні пісні, стане дуже важливим внеском в зібрання іллірійських пісень взагалі; її появи з радістю чекатимуть справжні патріоти, при умові, що Ви підпорядкуєте її як у заголовку, так і в передньому слові провідній тенденції. Et hucdum satis. Nun ex officio. (До цього досить. Тепер за посадою.— *Лат.*)

500 примірників такого самого формату і з таким самим шрифтом, як у брошурі Драшковича, коштуватимуть без вартості паперу 9,20 франків.

З папером гіеї ж якості	15,67 фр.
Формат 12 без паперу	9,12 фр.
З папером	15,57 фр.

Однак я радив би Вам друкувати на папері форматом 8, адже ця книжка буде швидше науковою, ніж художнім твором, і більше підходитиме для бібліотечних полиць, ніж для кишень. Відрукувати десять — дванадцять аркушів протягом місяця зараз немає змоги. Мої преси не зупиняються ні на хвилину, і я змушений зайнятися збільшенням штатів. Зобов'язуюсь поставляти Вам щотижня один аркуш, звичайно, з тією умовою, що Ви перешлете мені бездоганно переписаний рукопис і що не буде ніяких перешкод з Вашого боку. Крім того, я радив би Вам видавати Ваш

мів і партикуляризмів, що був причиною упадку сього руху.

На закінчення подаємо лист Коритка до Глязера, редактора празького тижневика «Ost und West», датований д[ня] 6 жовтня 1838 р.

Wohlgeborener Herr! Vor allem hab ich Ihnen für die Ankündigung meiner Unternehmung in Ost und West zu danken, dann aber sogleich um Verzeihung zu bitten, dass ich bis nun stumm gebleiben, Ihnen auf Ihr gütiges Schreiben keine Antwort gegeben Habe. Als Entschuldigung mag ich nichts anderes anführen, als dass ich fast nie mich in Laibach aufgehalten habe, sondern stets auf Reisen im Lande gewesen bin. Ich habe ganz Krain fast durchstreift und was nur zu bekommen war, aufgesammelt, und bin von diesen literarischen und Fussexcursionen erst jetzt zurückgekommen, bereichert in allen Gegenständen in jeder Rücksicht, was nur zur Ethnographie von Krain angehörte. Nun werd ich so frei, Ihnen einiges nach einander mittheilen können (doch nur polnisch), ausgenommen das, was ich jetzt Ihnen hinschicke und deutsch schreiben musste, weil ich mir es in anderer Sprache den Volksliedern beizulegen nicht erlaubt hatte. Die Volkslieder sind schon im Druck — würden schon herausgekommen sein, wenn nicht ungewöhnliche, ausserordentliche Umstände eingetreten sein würden. Sie werden statt unter dem Titel «Slovenske pesmi naroda krainskago» unter dem Titel «Illirske pesni krainskago naroda» herauskommen. Die Vorrede zu denen schicke ich Ihnen, vielleicht werden Sie dieselbe umdrucken oder wenigstens einen Auszug aus derselben machen können und wollen.

гвір окремими випусками. Що стосується оплати, то я просив би виплачувати мені частинами згідно з нашою домовленістю.

Відносно друку й оформлення (технічного й художнього) можу заздалегідь запевнити Вас, що вони повністю відповідатимуть найсучаснішим уподобанням і що Ви будете цілком задоволені. Ваша «Даніца» весь час у русі, наступний номер Ви одержите від Едуарда Енгеля. Я потурбувався про те, щоб номери 21, 22, 25, 26 Вам переслали якнайшвидше; найближчим часом жду Вашого сповіщення про успіх. На жаль, я поки що змушений відкласти свою поїздку до Лайбаха; Ви, мабуть, не уявляєте собі, наскільки я завантажений всілякими справами. Коли писатимете мені, не забудьте, будь ласка, поряд з моєю адресою зробити помітку «власноручно».

Мое вітання всім іллірійцям та крайнцям в іллірійському дусі. З глибокою повагою Ваш найвірніший

д-р Людевіт Гай *(нім.).— Ред.*

Sollten Sie die Güte haben dieselbe einrücken zu wollen, so ersuche ich Sie nur, dass sie alsogleich erscheine, und höchstens binnen einer Woche seit dem Datum, an dem Sie dieses mein Schreiben erhalten werden. Ich bezwecke etwas damit, dass durch spätere Einrückung nicht mehr erreicht wäre. Ob sie nur einen Auszug, oder ganz dieselbe umdrucken, ist mir alles eins, nur dass etwas von Ihnen erscheine. Besser wäre mir wohl, wenn der grössere Theil von ihr erscheinen würde. Doch dieses überlasse ich Ihrer Einsicht und Ihrer Güte. Sehen Sie so gut, mir alsogleich den Empfang dieser Schrift zu benachrichtigen und ob Sie dieselbe aufnehnen wollen werden.

Ich bereite für Sie einen wichtigen Aufsatz über die Gotscheer; es ist für uns, Slaven, vorzüglich für die Krainer ein höchst interessantes Völklein, das noch von Niemanden gut geschildert, richtig aufgenommen und begriffen wurde. Sogar Jakob Grimm hat ganz irrige Begriffe von ihnen verbreitet oder eigentlich nachgeschrieben. Dieses Volk ist ein slavisches Buch ins Deutsche überseztz, nur Sprache ist ihnen gebleiben, die gotischdeutsche, Gebräuche, Sitten, Meinungen und sogar die Denkungsart haben sie der Slaven, der Krainer und Istrianer angenohmen, und sie erhalten das sorgsamer, als die Slaven selbst.

Wer die Krainer und Kroaten ethnographisch studieren wiil, muss und soll nie die Gotscheer (Kotzevier) übergehen. Ich hoffe, dieser Aufsatz wird Ihren Wünschen sehr entsprechend sein und ich verspreche Ihnen [denselben] baldens zu senden.

Sonst ruhen die Krainer, wie bisher, in Unthätigkeit. Dr. Preschern hat wenig Zeit und ist durch andere Beschäftigungen überhäuft und daher wenig aufgelegt, sich mit literarischen [Fragen] zu beschäftigen. Und dem Kastelic rentiren «Die Bienen» zu wenig, und so bleibt alles statu quo. Die Buchdrucker haben nichts zu drucken, das Publikum nichts zu lesen. Die verzweifelnden Buchdrucker griffen selbst zu Mitteln, um durch die Werbung der Nicktsthuenden sich Arbeit und Geld zu verschaffen. Hr. Kleinmayer hat die Redaktion des Illirischen Blattes dem Prf. Heinrich abgenohmen, der durch mehrere Nrn das Blatt u. das Publikum durch abgeschmacktesten, fadesten Artikel malträtirte und das vaterländisch sein sollende Blatt zum japanischen und chinesischen stempelte, und übergab dieselbe (Redaktion) jetzt dem H. Dr. Ullepič, der gerechte

Hoffnungen weckt, dass das Blatt einen Schwung bekommen und vaterländisch sein wird. Das Blatt soll vom 1-ten Januar auch 2-Mahl in der Woche statt einmal und auf Velinpapier erscheinen. Sein Gegner ist das «Carniolia» — Sie können diese Zeitung — erbärmlicher, nackter, und charakterloser kann keine Zeitung sein. Der Redakteur derselben war Leopold Kordeš, ein Mann von schlechtem Geschmack und mit geringen Kenntnissen. Der Verleger aber, Hr. Buchdrucker Blasnik, ein unternehmender, braver Mann, hat das Blatt jetzt vom Kordeš abgekauft und einen Redakteur ausgesucht, der es warscheindlich ganz oder zum Theil in der slavischen Sprache gerausgeben wird.

Diesen meinen Brief brauchen Sie nicht zu drucken, indem sich manche Bitterkeiten mir in Ausdrücken eingeschlichen haben, die wiewohl gerecht, doch nicht publik sein mögen.

Ich verbleibe mit tiefer Hochachtung ergebenster

Emil Korytko

Laibach, den 6-ten Oktober 1838[1].

---

[1] Ваше благородіе! Насамперед хочу подякувати Вам за опублікування моєї відозви у тижневику «Ost und West» і попросити пробачення за те, що так довго не відповідав на Ваш люб'язний лист. Причиною мого мовчания є те, що я майже ніколи не затримувався у Лайбаху, а весь час подорожував. Я об'їздив майже всю Крайну, зібравши все, що можна було зібрати, і тільки що повернувся з літературних мандрів, збагачений матеріалами, що мають хоч якесь відношення до етнографії Крайни. Я дозволю собі поступово повідомити Вас про деякі мої знахідки (проте тільки польською мовою), за винятком того, що я пошлю Вам зараз німецькою мовою, бо я не маю права привласнити собі народні пісні іншою мовою. Пісні вже друкуються — вони могли б уже вийти, якби не особливі, надзвичайні обставини. Вони вийдуть під назвою «Illirske pesni krainskago naroda» замість «Slovenske pesni naroda krainskago». Висилаю Вам передмову до збірки; можливо, Ви матимете змогу чи бажання передрукувати її або принаймні якийсь уривок з неї. Якщо Ви будете ласкаві помістити мою передмову, то я прохав би Вас, щоб вона з'явилася якомога швидше, не пізніше ніж через тиждень після одержання цього листа. Цим самим я маю дещо на меті, чого не можна було б досягти, якби передмова вийшла пізніше. Для мене немає ніякого значення, чи Ви надрукуєте весь текст, чи лише якусь частину, головне, щоб Ви щось надрукували. Краще, звичайно, якби це була більша частина. Проте я полишаю це на Ваш розсуд і на Вашу ласку. Люб'язно прошу Вас сповістити мене, чи одержали Ви цей рукопис і чи збираєтесь надрукувати його.

Із сього листа можна догадуватися, що Коритко може ще від 1837, а щонайменше в 1838 році був принагідним кореспондентом «Ost und West»; чи вспів написати заповіджену статтю про кочевців, не можемо сконстатувати, не маючи у львівських бібліотеках комплектів сього часопису із кінця 30-х і початку 40-х років.

Зараз я готую для Вас важливу статтю про кочевців; цей нечисленний народ дуже цікавий нам, слов'янам, особливо крайнцям, ніхто ще не зміг по-справжньому описати, сприйняти і зрозуміти його. Навіть Якоб Грімм поширював, власне й своїми записами, хибні уявлення про кочевців. Цей народ є слов'янською книгою, перекладеною німецькою мовою, тільки мова у них готсько-німецька, а звичаї, традиції, погляди і навіть склад думок вони перейняли у слов'ян, крайнців та істрійців, і бережуть їх дбайливіше, ніж самі слов'яни.

Той, хто цікавиться етнографічними студіями крайнців та хорватів, ніколи не повинен залишати поза увагою кочевців (котцефірів). Сподіваюсь, що стаття, яку я Вам скоро перешлю, повністю задовільнить Ваші бажання.

А взагалі крайнці, як і раніше, перебувають у бездіяльності. У д-ра Прешерна обмаль часу, він завантажений різними справами й тому не дуже охоче займається літературними [питаннями]. А Кастеліцу «Бджоли» дали зовсім мізерний дохід, так що все залишається status quo. Друкарі не мають що друкувати, а читачам нема чого читати. Доведені до відчаю друкарі самі вишукують засобів, аби роздобути собі якийсь заробіток, й агітують навіть гультяїв. Пан Клейнмайер відібрав редакцію «Іллірійської газети» у проф. Гейнріха, котрий багато номерів підряд третирував газету й читацьку публіку своїми паскудними, банальними статтями і, замість того, щоб зробити газету патріотичною, поставив на ній японське та китайське тавро. Редакцію доручено тепер пану д-ру Уллепіцу, який подає всі надії на те, що газета зазнає піднесення і стане патріотичною. З першого січня «Іллірійська газета» виходитиме вже двічі на тиждень, на веленевому папері. Її суперником є «Карніола» — Ви знаєте цю газету,— жалюгіднішої від неї й безхарактернішої годі собі й уявити. Редактором її був Леопольд Кордеш, людина з поганим смаком й обмеженими знаннями. Нещодавно газету викупив видавець п. Бласнік, славний, заповзятливий чоловік, і він підшукав собі редактора, який, очевидно, видаватиме її, повністю або частково, слов'янською мовою.

Цього листа Ви можете не друкувати, оскільки в мої висловлювання закралися деякі прикрі, хоча й справедливі недоречності, і мені не хотілося б їх публікувати.

З глибокою повагою Ваш найвірніший

Еміль Коритко

Лайбах, 6 жовтня 1838 р. *(нім.).— Ред.*

МАЛЕНЬКІ ЗНАХІДКИ ІЗ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ІСТОРІЇ

У старих книжках ми іноді знаходимо старих знайомих, яких, однак, знаємо із зовсім інших джерел, у зовсім іншому середовищі. Ті ж самі речі у зовсім чужорідному вбранні. Або навпаки, те саме вбрання, припасоване до зовсім іншого змісту. Є в тім якась особлива принада пройтись по сліду тих старих знайомих і зробити несподівану знахідку під їхніми таємничими масками. Кілька таких знахідок, що подекуди траплялися мені під час пошуків зовсім інших речей і наводили на роздуми своїми знайомими мені з інших джерел фізіономіями, хотілося б, посеред хору серйозних голосів, які на звивистих стежинах славістики схиляються перед нашим любимим учителем* і випробуваним керманичем, викласти у вигляді веселої імпровізації. Нехай-бо приймуть її й так.

1. ЖИВЫХОУ ЗВѢРИНЫМЪ ОБРАЗОМЪ, ЖИВОУЩЕ СКОТЬСКИ

Хто не знає цієї лапідарної фрази, якою найстарший руський літописець (колись його звали Нестором, блаженна йому пам'ять; але з тих пір минуло багато часу, він давно вже втратив це й усяке інше ім'я в історичній критиці!) характеризує життя своїх найближчих, та не дуже любих земляків, староруських племен древлян, кривичів і як їх там ще звати, за винятком, звичайно, своїх милих полян. Історики-мислителі споконвіку не могли до кінця збагнути, чим він мотивує цю різку думку. Правда, він твердить, що вони вбивали один одного, але ж цей докір має бути звернений не тільки до бідних древлян, але й до нас, сучасних людей, котрі з тих пір досягли та-

ких успіхів у мистецтві вбивати своїх ближніх, які наш літописець й уві сні не міг бачити. Він дорікає їм у тому, що вони їли всяку нечисть. Ну, що можна вважати чистим, а що нечистим — це, зрештою, справа смаку, і ні в якому разі не критерій ступеня цивілізації. Так, для євреїв нечистою є свиня і свинина, тоді як інші високоцивілізовані народи вважають її цілком їстівною і навіть делікатесною їжею. Він закидає їм, а також в'ятичам і радимичам, що ті «живуть у лісах, як і всяка звірина». Так, але де ж вони мали тоді жити, коли прекрасні, зелені й квітучі степи України протягом віків безперервно топтали орди розбійників? Та найгірше, вкрай зле, за що він їх осуджує і навіть двічі повторює в багатозначних варіантах, це те, що «брака оу них не бываше», у них не було шлюбу! Як же жили ті люди? — питали історики, і літописець не мовчав, а мотивував свій осуд вельми оригінальними словами: «оумыкавахоу оу водъ дѣвица», умикали дівчат біля води. Але щоб не подумали про справжнє викрадення дівчат, як у камчадалів, він тут же пояснює: «Між селами влаштовувалися ігри, і вони сходилися на гру, на танці і на всякі чортячі забави й умикали тут жінок, з якими домовлялися». Як бачимо, ця історія не така вже зла і брутальна: примітивне, часто криваве, звірине викрадення нареченої вже давно відійшло у минуле, а натомість з'явилося радісне свято, церемоніальний обряд. Отже, древляни і їхні сусіди все-таки знали тоді справжній шлюб, щоправда, не без поодиноких випадків бігамії, які, між іншим, траплялися і серед полян, навіть уже в християнські часи, в X та XI ст. А те, що вони практикували «срамословнє» у стосунках з батьками і невістками — ну то й що! Та вони ж перейняли це від своїх батьків, а росіяни, українці й білоруси і нині мають в цій галузі такий багатющий лексикон, що їм міг би позаздрити не один більш цивілізований народ, звичайно, якби хотів.

Як бачимо, у нашого давнього літописця не все гаразд з його оцінкою древлян та їхніх сусідів: вирок суворий, але несправедливий. Скидається на те, що він був винесений іншим суддею і в іншій справі.

І справді, у візантійській хроніці Іоанна Малали[1] на с. 71 читаємо: «Цекропс, єгиптянин за походженням, був першим афінським королем, якого за його зріст іменували

[1] Corpus scriptorium historiae Byzantinae, ed. Bonn, t. 45.

Дуплексом (Διφυής). Одержавши королівський сан, він видав закон, за яким усі підвладні йому жінки, особливо дівчата, повинні були виходити заміж тільки за одного чоловіка ... Бо до цього короля аттічні жінки і їхні сусідки п а р у в а л и с я п о - з в і р и н о м у (в оригіналі: Πᾶσαι αἱ γυναίκες τῶν Ἀττικῶν καὶ Ἀθηναίων καὶ τῆς πλησίον κωρας θηριώδει μίξει ἐμίγνυντο) з кожним чоловіком, який мав до них потяг. Після цього згвалтовані жінки, оскільки вони не були призначені жодному чоловікові, віддавалися кожному перехожому. А кожному чоловікові було дозволено тримати таку жінку у себе дома стільки днів, скільки йому заманеться; на свій розсуд він міг віддати її кожному, хто хотів її взяти. Лише з приходом до влади Цекропса цей звичай, який змушував жінок паруватися з кожним, хто того бажав, був ліквідований. Наслідком цього було те, що жодна людина не знала, хто її син чи дочка. Бо новонароджену дитину, незалежно від того, чи це був хлопчик чи дівчинка, мати за своїм бажанням дарувала кожному, хто вступав з нею у зносини, і той з радістю приймав її дар. З того часу, як дівчат стали видавати тільки за одного чоловіка, всі жінки почали дорожити своєю цнотою, а ті, кого раніше було згвалтовано, обирали тепер чоловіків за своїм бажанням».

Для мене не підлягає жодному сумніву, що староруський літописець, котрий, як відомо, широко використовував для свого літопису хроніки Амартола та Малали, скористався і цим епізодом для своєї характеристики. З тією тільки різницею, що цей епізод у Малали був цілком до речі і дійсно характеризував тваринний, безладний, примітивний змішаний шлюб — для нас байдуже, чи він колись справді існував у Аттіці й Афінах, чи це тільки легенда,— тоді як наш літописець механічно й абсолютно недоречно приклеїв його до набагато розвинутіших умов староруських племен. Навіть сама побудова фрази у хроніці свідчить про те, що вона не є виявом історичних спостережень, а тільки літературною тавтологічною фразою: живыхоу звѣринымъ образомъ — це, мабуть, первісний поетичний переклад грецької фрази θηριώδει μίξει ἐμίγνυντο[1]; пізніший глосатор, який нічого не знав про існування грецької фрази і якому вислів у руському літописі, очевидно, видався надто складним і витіюватим,

[1] Вони парувалися по-звіриному *(грецьк.).— Ред.*

сформулював ту саму думку простіше і недвозначно: живоуще скотьски. Зрозуміло, що благочестивий переписувач включив у текст і цей дублет, і, таким чином, вийшла подвійна фраза.

II. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ БОГОМИЛІВ* У БОЛГАРІЇ В 1211 р.

В «Історії болгарів», виданій проф. К. Їречеком*, на с. 245 читаємо коротеньку відомість, зміст якої варто подати дослівно: «Борил розпочав переслідування богомилів. По всій країні виловлювали вчителів та найвидатніших прихильників лжевчення. В лютому 1211 р. в Тирново цар скликав синод духовенства і боляр. Дехто з ув'язнених зрікся свого вчення; найстійкіших же за законами церкви було заслано, а богомильське вчення урочисто піддано анафемі. Крім того, цар звелів перекласти з грецької мови на слов'янську збірник законів (власне, збірник промов та едиктів), спрямований проти богомилів». «До його царювання,— свідчить сучасник в одному синодику, що дійшов до нас,— ніхто інший не скликав подібних православних синодів».

З останнім, мабуть, можна погодитися. Я не буду заперечувати також факту скликання православного синоду в 1211 р. у Тирново, як і того, що на ньому, вірогідно, в числі інших були прийняті рішення проти богомилів. Все інше у цьому оповіданні трохи схоже на легенду. Шкода, що проф. Їречек не вказав, на яке першоджерело чи засвідчені дані він посилається, якщо не брати до уваги малозначного запису в синодику, який до того ж нічого не говорить про богомилів. Можливо, він матиме ще нагоду детальніше висвітлити цю історію. Я ж не маю такої можливості і тому хотів би зробити лише два зауваження щодо змісту оповідання. По-перше, ми не знаходимо жодного сліду того, що за царя Борила було видано антибогомильський збірник. І якби він загубився, то тільки випадково. Ну, а як стоїть справа з виловлюванням учителів та найвидатніших прихильників лжевчення? З якою метою їх виловлювали? Очевидно, не для того, щоб зробити німими свідками Тирновського синоду й анафеми, а потім оголосити їх поза законом. Або цар задумав щось серйозніше, або ж цей епізод є видуманим, власне, слабким

відблиском більш давньої подібної легенди, чисто літературним запозиченням.

Ця легенда знаходиться в останній книзі цитованого вище Малали, присвяченій історії Юстініана*. «На той час,— пише Малала,— маніхейська догма у Персії набула такої сили, що маніхейці навіть обрали собі єпископа на ймення Індаразар. Довідавшись про це, перський король та його архімаги запалали гнівом, король скликав Silentium[1] (у грецькому оригіналі також σιλέντιον ποιήσας) і наказав схопити всіх маніхейців разом з їхнім єпископом. І коли їх привели до нього, він віддав наказ війську, що вишикувалося позаду них, знищити всіх. Воїни підняли мечі й повідтинали голови всім маніхейцям разом з єпископом і кліром, а король і християнський єпископ стояли і спостерігали. Усе їхне майно (αἱ ὑποστάσεις), в тому числі і книги, було спалено, а їхні церкви король присудив християнам, розповсюдивши такий декрет: якщо хто-небудь у перському королівстві визнає себе за маніхейця, того чекає смерть на вогнищі. Так розповів перс Бастугарій, якого після святого хрещення нарекли Тимофієм».

Порівнявши цю легенду з оповіданням про переслідування болгарських богомилів у 1211 р., бачимо, що розповідь Малали виступає як прототип, а остання як слабка копія. Те, що в легенді таке просте, ясне і цілком підхоже до орієнтальних звичаїв і традицій, у болгарському оповіданні видається фрагментарним, випадковим і майже невмотивованим. Сподіваюсь, що додаткова інформація про першоджерело цього оповідання наблизить нас до істини і дозволить остаточно вирішити, як нам розглядати оповідання про переслідування богомилів у 1211 р.— як історичний факт чи як імпортовану легенду.

III. ЛЕТІЛИ ДВА СОКОЛИ В ТМУТАРАКАНЬ

У складному й багатому на «темні місця» розділі староруської героїчної пісні «Слово о полку Ігоревім», а саме у розділі IX за класифікацією О. Огоновського[2],

[1] Тут: нарада, буквально мовчання *(лат.).— Ред.*

[2] Emil Ohonovśkyj, Slovo o polku Igorevê, Lemberg, 1876, c. 12.

відомому під назвою «Сон князя Святослава», знаходимо чудовий фрагмент однієї явно давнішої пісні, вкладеної в уста київських бояр, коли ті, стоячи перед великим князем, хочуть пояснити йому його «моутенъ сонъ». І сказали бояри князю: «Оуже, княже, тоуга оумъ полонила» (тоуга — багатозначне слово, що означає смуток, пригніченість, меланхолію тощо). Ці слова характеризують настрій бояр. Ось цей фрагмент:

Zwei Falken flogen auf
vom väterlichen goldenen Stuhl
zu suchen die Stadt Tmutorokan,
oder vom Don mit Helmen zu trinken.

Schon sind den Falken die Flügel gelähmt
von den Säbeln der Heiden,
sie selbst aber wurden gefesselt
mit eisernen Fesseln[1].

Цілком очевидно, що в наступних рядках цього фрагмента Ігор та його брат Всеволод зображені як два померклих сонця, два багряних стовпи, а їхні сини — то два молодих місяці, огорнені тьмою. Під двома соколами, які летять на пошуки міста Тмутаракані, не можемо розуміти ані Ігоря з Всеволодом, ані їхніх синів, бо вони рушили в похід не проти далекої, на той час уже напівзабутої Тмутаракані, а проти половців, своїх близьких сусідів і ворогів. Та навіть в стилістичному плані цей фрагмент різниться від подальшої частини відповіді бояр: «Темно бо бѣ въ 3 день: два солнца помѣркоста, оба багряная стлъпа погасоста, и въ морѣ погрузиста, и съ нима молодая мѣсяца, Олегъ и Святъславъ, тьмою ся поволокоста». Зіставлення обох уривків вказує хіба що на антитезу, тобто протиставлення старого і нового, і ніяк не вказує на розвиток одних і тих самих думок та образів.

То до чого ж тут Тмутаракань? Яку роль відіграє вона в староруській державі, які обставини маються на увазі у згаданому вище фрагменті пісні?

Тмутаракань, нинішня Тамань на Азовському морі, відігравала у староруській державі своєрідну, ще не по-

[1] Цей текст відповідає уривку оригінала від слів: «Се бо два сокола слѣтѣста» до слів: «А самаю опуташа въ путины желѣзны». — *Ред.*

вністю з'ясовану роль. Вперше вона згадується у старо-руському літописі, в тому місці, де Володимир розподіляє землі між своїми багатьма синами (М і к л о ш и ч, с. 74): Мстислава він посадив у Тмутаракані. Отже, за часів Володимира Тмутаракань входила до складу руської держави.

Мстислав Хоробрий, який згадується у вступі «Слова о полку Ігоревім» як герой пісень, жив у Тмутаракані досить довгий час. Минуло сім років після смерті його батька (в 1015 р.), коли ми почули про його героїчний вчинок. Під 1022 р. літопис розповідає, що Мстислав, котрий перебував у Тмутаракані, пішов на касогів (черкесів). Почувши про це, касозький князь Редедя вирушив йому назустріч і мовив: «Навіщо мають проливати кров наші воїни? Станьмо краще ми обоє на герць[1]. Якщо здолаєш ти мене, то ти візьмеш моє майно, і мою дружину, і моїх дітей, і мої землі, якщо ж переможу я, то я візьму все твоє». І сказав Мстислав: «Хай буде по-твоєму!» І мовив Редедя Мстиславу: «Облишмо зброю, давай поміряємось силою». І почалася запекла боротьба, і став Мстислав втрачати силу, бо Редедя був високим і дужим. І сказав Мстислав: «О пречиста богородице, допоможи мені, якщо подолаю його, я збудую церкву з твоїм іменем». І щойно це сказав, як тут же кинув Редедю додолу, вийняв ножа з піхов й убив його. І пішов у його князівство, забрав собі його майно, дружину й дітей і наклав данину на касогів, а повернувшись до Тмутаракані, заснував церкву Богородиці, яка стоїть там і понині (М і к л о ш и ч, с. 90—91).

Мстислав мав непосидючу вдачу. Не задовольнившись Тмутараканню, він, як сказано в літописі під 1028 р., разом з касогами і хозарами вирушив у похід проти свого брата Ярослава. І дійсно, на початку 1024 р. він з'явився під Києвом, саме тоді, коли там не було Ярослава, «проте кияни не прийняли його»,— згадує лаконічно літопис. «Він пішов і сів на столі у Чернігові». І тут проти нього виступив Ярослав із своїми щойнонайманими варягами, поміж яких вирізнявся сліпий Якон (Якоунъ) із злотодротяним панциром на грудях. Мстислав же пішов йому

---

[1] У Міклошича тут помилка: замість «сънидѣвѣ сы сама братъ» має бути «врагъ».

назустріч із своїми сіверянами і грозової ночі напав під Ліственом на Ярославову рать. Сіверян він виставив в центрі, навпроти варягів, а сам з дружиною став на обох флангах. Зав'язалась кривава битва, супроводжувана спалахами блискавки, варяги «силкувалися розбити сіверян, але тут підійшов Мстислав з дружиною і став громити варягів». Побачив Ярослав, що його переможено, й утік з Яконом, котрий, як іронічно зауважує літописець, «утік також і від свого золотого панцира». Ярослав пішов до Новгорода, а Якон подався за море. «А рановранці Мстислав побачив порубаних сіверянами варягів Ярослава і мовив: «Як же тут не радіти? Он лежить сіверянин, он варяг, а моя дружина залишилася цілою!» І послав до Ярослава гінця з такою вісткою: «Сиди на своєму столі у Києві, ти ж бо мій старший брат, а мені дозволь осісти на цій землі». Однак Ярослав не відважувався повернутися до Києва, поки не буде укладено мир; «Мстислав сидів у Чернігові, Ярослав у Новгороді, а в Києві стояла рать Ярослава». Лише у 1026 р. Ярослав вернувся з великим військом до Києва й уклав мир із Мстиславом: «вони поділили руську землю по Дніпру»,— говорить літописець,— Ярослав узяв правий берег, а Мстислав лівий, і стали вони жити в мирі і братній любові, і припинилися чвари і повстання, і в країні запанував великий спокій». Ще раз допомагає він брату в поході проти поляків (в 1031 р.). Помер під час полювання в 1035 р.

Як бачимо, ця героїчна постать знаходиться в центрі літописних відомостей, в яких йдеться про Тмутаракань. Ми не знаємо, чому він пішов із Тмутаракані і кого залишив на своєму місці. Звичайно, немає підстави стверджувати, що цитований вище фрагмент пісні стосується його, навпаки, все, що розповідається про нього в літопису, епізоди про Редедю та битву під Ліственом схожі швидше на залишки пісень, ніж на серйозні історичні факти.

Після того літопис майже 30 років жодним словом не згадує про Тмутаракань; лише десь у 1064 р. Тмутаракань стає своєрідним загальним притулком для нового покоління південноруських князівських синів, жаданим місцем для відважних і хоробрих мужів та любителів пригод.

Так, під 1064 р. літопис пише: «Утік до Тмутаракані Ростислав, син Володимира, внук Ярослава, а з ним утекли Порей і Вишата, син Остромира, новгородського

посадника[1], і коли він прийшов туди, то прогнав Гліба із Тмутаракані і сам сів на його місце».

Отже, у Тмутаракані вже тоді був руський князь! Звали його Глібом. Хто він такий? Молодий князь, син Святослава з Чернігова, котрий по смерті Мстислава став там князем, внук того самого Ярослава, від якого також походить Ростислав. І дійсно, в 1065 р. Святослав прибуває із своїм любим сином до Тмутаракані, але Ростислав покидає місто, «не від страху перед ним, як наголошує літопис, а тому, що не хотів застосовувати зброю проти свого дядька. А Святослав тим часом без будь-яких перешкод увійшов у Тмутаракань, посадив знову свого синочка Гліба на княжий стіл і повернувся спокійно додому. Ростислав же вернувся назад, прогнав дорогого небожа й осів у Тмутаракані».

Бог його знає, скільки ще тривала б ця гра, якби Святослав та його Гліб не втратили до неї охоту. А втім, Ростислав теж не довго тішився своєю перемогою. Під тим самим 1065 р. літопис (М і к л о ш и ч, с. 103) повідомляє: «В той час, коли Ростислав перебував у Тмутаракані і збирав данину з касогів, греків охопив страх, і вони послали до нього Котопана, щоб той перехитрив його. Прийшовши до Ростислава, він здобув його довіру, і Ростислав всіляко поважав його. Одного разу, коли Ростислав чаркував із своїми дружинниками, Котопан сказав: «Княже, я хочу випити за твоє здоров'я!» «Випий!» — сказав князь. Той випив півчарки і дав решту князю, вмочивши перед цим у келих палець, під нігтем якого була смертоносна отрута. Вручаючи келих, він передрік князю, що той помре через вісім днів. Після того, як князь спорожнив келих, Котопан повернувся до Корсуня і сказав, що тоді-то й тоді Ростислав помре. Так воно і сталося, а Котопана вбили корсуняни, закидавши його камінням. Ростислав же був хоробрим мужем, статний на зріст, миловидий і милостивий до бідних. Помер він 3 лютого і був похований там (у Тмутаракані) в церкві святої Богоматері».

Істинно геройське життя, недовге, зате прекрасне, здатне на благородні вчинки й загублене через легковажність. Його небіж і супротивник Гліб Святославич також

---

[1] Того самого, який звелів написати для себе знамените евангеліє*, що дійшло до наших днів.

був подібним явищем, і його життя теж було недовгим. Хроніка згадує про нього лише один раз, під 1078 р., коли його з невідомих причин убили у Заволоччі. Літописець і на цей раз розсипається у своїх звичайних стандартних похвалах: «Гліб був милостивий до бідних, любив прочан, піклувався про церкви, гарячий у своїй вірі, скромний, статний»[1]. Можна подумати, що читаєш некролог про благочестивогоченця.

Можливо, ці два князівських сина і були тими соколами, яких оспівує фрагмент давньої пісні в «Слові о полку Ігоревім». Правда, нам нічого невідомо про їх полонення, але хіба ми взагалі багато знаємо про них та їхніх сучасників? Число тих, хто подався тоді до Тмутаракані, було, безумовно, великим.

Святослав, чернігівський князь, не забув про успадковане від Мстислава право на княжий стіл у Тмутаракані. Ми не знаємо, що він зробив для досягнення своєї мети, аби знов посадити на цей стіл одного із своїх синів, зате нам відомо, що в 1076 р. його син Роман уже довгий час князював у Тмутаракані. Цілком імовірно, що він сидів там уже в 1069 р., бо ж нам відомо, що на ту пору старий авантюрник Всеслав, полоцький князь, посидівши сім місяців на великокняжому столі у Києві, втік звідти разом із польським військом, злякавшись Ізяслава, який наближався до міста, і, як говорить автор пісні про Всеслава, розділ XI, абзаци 3-й, 4-й, 5-й (Огоновський, с. 18), «изъ Кыева дорискаше до куръ Тмутороканя». Хроніка нічого не повідомляє про цю дивовижну утечу Всеслава, а тільки говорить, що з Києва він дістався до Білгорода, переховувався там від киян, а потім утік до Полоцька (Міклошич, с. 107). Зате інший князь змушений був утекти «до Романа» у Тмутаракань; і був це Борис, син Святослава, який по смерті батька претендував на чернігівський стіл, сів на нього 4 травня 1077 р., але прокняжив всього 8 днів, бо втік від Всеволода до Тмутаракані.

Святослав залишив ще одного сина, Олега Святославича, який пізніше зажив собі великої, але лихої слави найбільшого заводія та бунтівника і був навіки затаврований автором «Слова» як «Гориславич» і друг половців.

---

[1] Chronica Nestoris, ed. Miklosich, Vindobona, 1860, c. 24.

Бурхливими були його молоді роки. Так, під 1076 р. читаємо у хроніці: «Володимир, син Всеволода, та Олег, син Святослава, подалися до Богемії, щоб допомогти ляхам» (М і к л о ш и ч, с. 124) — незвичайна і дивна відомість, в усякому разі для стародавньої Русі, про яку, на жаль, ми докладніше нічого не знаємо. Тим часом у Чернігові помер «отъ рѣзания желъве» — ще точно не відома причина смерті — його батько Святослав. У Чернігові почалися «безпорядки»: Борис, син Святослава, виступив як претендент на княжий стіл, на якому, однак, після смерті Святослава сидів Всеволод. І дійсно, Борис сів на нього 4 травня, але вже через 8 днів був скинутий «законним» князем Всеволодом й утік до Романа у Тмутаракань». На той час Олег ще не досяг повноліття, бо коли він вернувся з богемського походу, хроніка занотувала під 1077 р.: «Олег же, син Святослава, був у Всеволода у Чернігові», тобто він жив у домі того, хто позбавив його батьківського трону. Маючи характер сангвініка, він не міг довго витримати у цьому домі, про що й дізнаємось з наступного літописного запису: «10 квітня 1078 р. Олег, син Святослава, зі страху перед Всеволодом утік до Тмутаракані». Тмутаракань була також і для нього єдиним притулком, де можна було заховатися від руського хаосу. Там він зійшовся з Борисом; обидва пішли до половців і підбурили їх на похід проти Всеволода. Очолювані обома братами, половці справді виступили, перемогли Всеволода на річці Сожиці, вбили багатьох воїнів, у тому числі й Порея, з яким ми зустрічалися раніше, під час втечі Ростислава до Тмутаракані, і взяли Чернігів. «Вони вважали себе переможцями,— говорить принагідно літописець,— але скільки зла заподіяли вони Руській землі, скільки пролили крові християнської, за яку їх бог покарав і за яку вони повинні будуть відповісти».

Всеволод подався у Київ до свого брата Ізяслава, вони зібрали сильне військо й вирушили на Чернігів. Олега і Бориса не було на той час у місті, але чернігівці не хотіли впустити чужих князів, місто було взяте штурмом і спалене. Олег і Борис з раттю пішли супроти Всеволода та Ізяслава. І сказав Олег Борису: «Не йдімо на них, нам не під силу чинити опір чотирьом князям, пошлімо до наших родичів гінців з проханням». Але Борис відповів: «Подивися за готовим («ты готова зри»), а я піду один проти всіх». І поліг одним з перших у бою; Ізяслава також

було вбито; а Олег з небагатьма дружинниками знову втік до Тмутаракані. Всеволод же став великим київським князем замість свого брата, а в Чернігові він посадив свого сина Володимира.

Однак Олег не мав спокою і схилив свого брата Романа із Тмутаракані до нового походу. «В 1079 р.,— читаємо у хроніці,— Роман підійшов з половцями до міста Войне, Всеволод же стояв під Переяславом й уклав мир з половцями. І Роман повернувся з половцями назад, і 2 серпня ті убили його. Романові мощі лежать там понині. Олега ж полонили хозари і продали його невільником («поточиша») у Константинополі. А у Тмутаракані Всеволод посадив намісника Ратібора» (М і к л о ш и ч, с. 124—127).

І ще двоє руських соколів летять у Тмутаракань, останні, про кого маємо звістку,— два брата, до яких найкраще підходить фрагмент нашої пісні. «18 травня 1081 р.,— свідчить літописець,— Давид Ігоревич та Володар Ростиславич утекли до Тмутаракані, полонили Ратібора й осіли у Тмутаракані». Та невдовзі їх спіткала лиха доля. «У 1083 р. Олег повернувся від греків до Тмутаракані, схопив Давида і Володара Ростиславича, сів на стіл у Тмутаракані й перебив хозарів, які спричинили смерть його брата (Романа), а його самого полонили, Давида ж і Володара він відпустив на волю».

Олег княжив у Тмутаракані до 1093 р., тоді знову з'явився з половцями на Русі й осів у Чернігові. Це остання звістка про Тмутаракань, яку ми маємо. Починаючи з 90-х років XI ст. могутнє половецьке плем'я стає темною хмарою, яка заслонила увесь схід для Південної Русі. Тмутаракань продовжувала жити лише в руських піснях, з яких до нас дійшли тільки невеличкі фрагменти або прозові переробки.

ПЕРЕДМОВА

[ДО ВИДАННЯ: ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. КОБЗАР. Т. I (1838—1847). ВИДАНИЙ ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА ФРАНКА. ЛЬВІВ, 1908]

Перше повне, хронологічно упорядковане і критичним апаратом, зводом варіантів та їх використанням для редакції тексту наділене видання, з поміччю всіх досі опублікованих видань, автографів самого автора і копій із затрачених автографів виходить рівночасно в Петербурзі під редакцією д. Василя Доманицького* і у Львові під моєю. Потреба такого видання відчувалася давно, особливо в Галичині, де після проби з виданням 1867 р.* не було повного Шевченка, де двотомне видання Огоновського з р. 1892—93* давно розійшлося, а остатнє, популярне видання Романчука з р. 1902* також розпродане. Зрештою оба ті видання порядкують Шевченкові твори нераціонально, оба не дають повного навіть як на той час зводу варіантів і оба вставляють у свій текст із доступних їм варіантів звичайно найменше відповідні.

Тільки в р. 1906 випустило Петербурзьке товариство імені Шевченка нове видання Кобзаря*, принявши в його основу текст Романчука, але збагативши його новими творами, віднайденими в архіві петербурзького департаменту поліції, і запровадивши хронологічний порядок творів. Отсе видання послужило основою наших критичних видань.

Головною підмогою для тих видань була опублікована в «Киевской старине» (кн. вересень до грудня 1906 р.) студія В. Доманицького п[ід] з[аголовком] «Критичний дослід над текстом «Кобзаря» Шевченка». Се простора (365 стор. в окремій відбитці) і дуже детальна праця, продиктована великим пієтизмом для пам'яті нашого безсмертного Кобзаря, праця, що дійсно дала нам стільки нового, інтересного матеріалу й уваг, що ми, нарешті, побачили Шевченкові твори в їх правдивім блиску, вникнули в робітню великого артиста і зрозуміли ту велику працю, яку

він провадив майже рівночасно зі своєю поетичною діяльністю над шліфуванням, вигладжуванням та доповнюванням своїх творів. Доманицький використав усі автографи Шевченкові та копії з них, які знайшлися в чернігівським музеї Тарновського*, київським «Музее древностей и искусств», Румянцевським музеї* в Москві, а також у приватних посідачів, головно у проф. Науменка. В Петербурзі йому надто удалося знайти рукописний збірник Шевченкових творів, писаний рукою Лазаревського та з власноручними поправками Шевченка*. Автографи і рукописні копії помогли д. Доманицькому також усталити раз назавсігди хронологію Шевченкових творів майже для кождого окремого віршика.

Моя праця над виданням Шевченка, яку вложила на мене ухвала філологічної секції з д[ня] 21 грудня 1905, затверджена ухвалою відділу Наук[ового] товариства ім. Шевченка з 26 червня 1907, розпочалася від того, що я провірив перший том видання Ом. Огоновського з перводруками і вже тут переконався, який занедбаний текст дають наші галицькі видання та як багато праці потрібно для її успішного довершення. Та тут почалася діяльність д. Доманицького, що доконала поважну часть праці, яка повинна була бути виконана швидко по смерті Шевченка і для якої кілька поколінь української інтеліґенції не зробило майже нічого.

З припливом матеріалів д. В. Доманицького моя праця значно влегшилася і мала метою якнайповніше використати новий матеріал, зібраний ним. Протягом редакторської праці ми часто обмінювалися листами, обговорюючи деталі тексту і різних видань. Літом сього року він прислав мені екземпляр петербурзького «Кобзаря» з виписками варіантів із вищезгаданої копії, що знайшлася між паперами пок[ійного] Мордовця*; на жаль, перші аркуші того «Кобзаря» дійшли до мене трохи пізно, коли перших 10 аркушів мого видання вже було друковано і я не міг покористуватися ним при редагуванні свого тексту. Отимто як матеріал для нового, повнішого видання я й подаю тут у нотці зазначені там варіанти[1].

---

[1] Варіанти до

ПРИЧИННОЇ

рядок 3 зам[ість] гне високі має бути: нагина
» 4 перероблено: Рве синю хвилю білобоку.

Від усіх дотеперішніх видань моє відрізняється нумеруванням рядків, управильненням інтерпункції та акцентуванням більше складових слів. Особливо ся остатня по-

---

рядок 5 перероблено А ясний місяць із-за.
» 6 поправлено: На землю де-де хмари.
» 12 зам[ість] раз у раз попр[авлено] по лісу.
» 23—24 перероблено: Сама собі, й сама не зна,
Що такее робить.
» 26—27 —»— Щоб то не журилось
Молодее, хорошее,
А щоб так ходило,
А ходячи о півночі
» 29 —»— Свого любого додому
» 30 зам[ість] торік попр[авлено] вторік
» 31 —»— Обіщався попр[авлено] Обіцявся.
» 35 поправлено: Не умили лице біле.
» 41 зам[ість] щоніч попр[авлено] його.
» 42 —»— Його —»— Плаче.
» 43 зам[ість] Та й —»— І.
» 44 —»— довгу —»— чорну.
47—48 перечеркнено.
» 51 зам[ість] вона м[ає] б[ути] щиро.
» 70 —»— знайшла м[ає] б[ути] найшла.
» 82 —»— біля м[ає] б[ути] коло.
» 89—90 викинено скобки а зам[ість] 3 осоки покл[адено] Зелені.
» 92 зам[ість] вечерять пост[авлено] вечеряти.
» 94 —»— Та пісеньку м[ає] б[ути] Веселої.
» 133 —»— дуба попр[авлено] верби.
» 161 —»— із попр[авлено] з-за.
» 175 —»— Як попр[авлено] Мов.
» 185—186 зам[ість] розлучили мене із попр[авлено] тебе вбили, боже мій, з.
» 196 зам[ість] та дівчина попр[авлено] з дівчиною.
» 198 перероблено: Підкрались нишком, щоб злякать.
» 203 зам[ість] Зібралися товариші попр[авлено] Зобралися козаченьки.
» 204 —»— ями попр[авлено] яму.
» 206 —»— дзвони попр[авлено] в дзвони.

ВІТРЕ БУЙНИЙ

» 9 зам[ість] Коли м[ає] б[ути] Може.

По рядку 13, де в нашому вид[анні] ряд точок, доповнено прогалину:

Русалкою стану,
Пошукаю в чорних [филях?]
На дно моря кану.

Рядок 4 зам[ість] А в вечері попр[авлено] У вечері.

вість, на мою думку, важна, принаймні в Галичині, де досі навіть у шкільних виданнях Шевченка акцентують хибно. Звичай акцентування принятий був ще в 50-их роках П. Кулішем у його друкарні, і добрий звичай ніколи не вадить відновити.

Детальніша передмова враз з покажчиком буде дана при другім томі*. В отсе видання війшли також дві поеми, написані Шевченком російською мовою, мішаною густо українізмами. Сі поеми в Росії не користувалися популярністю, та й сам Шевченко ставив їх не високо. «Коли засвербить рука,— писав він у однім листі про свою «Тризну»,— то чом і не писати таку річ, але друкувати її — ніколи». А йому довелося власне надрукувати свою «Тризну», присвячену «сестрі» княжні Варварі Репніній. Повне і критичне видання Шевченкової поетичної творчості не могло знехтувати сих творів тим більше, що вони, як і все написане ним, мають немалу автобіографічну вартість, а в зв'язку його творчості від них іде багато ниток і до «Відьми» і до «Сови» і до «Марини», так само як ідеї та погляди на життя, виложені в «Тризні» не раз дуже влучними і пластичними віршами, характеризують добре будущого автора «Кавказу», «Посланія», «Сну» та інших подібних поем.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Рядок 22 зам[ість] Мусить уставати попр[авлено] Встає працювати.
» 33 —»— подивиться попр[авлено] надивитись.
» 52—53 —»— луна попр[авлено] руна.
» 57 —»— Вигляне сонце попр[авлено] І сонце гляне.
» 59 —»— дарма що попр[авлено] лютий.
» 102 —»— Може моя доля на попр[авлено] Злая доля може но.
» 103 —»— Бо сироту всюди попр[авлено] Сироту увсюди.
» 106 —»— І попр[авлено] Та.

ТЕЧЕ ВОДА В СИНЄ МОРЕ

» 8 зам[ість] думка м[ає] б[ути] дума.
» 22 —»— До дому м[ає] б[ути] На той бік.

КАТЕРИНА

» 364 зам[ість] У яру гребля м[ає] б[ути] В яру гребелька

ТОПОЛЯ

Рядок 67 зам[ість] Воно чуло м[ає] б[ути] чуло-серце.

Натоміс[т]ь я виключив із Шевченкового «Кобзаря» його українську драму «Назар Стодоля», якій місце обік уривка «Никита Гайдай» знайдеться в однім із дальших томів повного видання.

Сердечною подякою всім тим, що допомогли мені випустити в світ отсе видання, а особливо в[исоко]пов[ажному] д. Василю Доманицькому, без якого помочі я не був би міг доконати успішно того, що доконано в отсьому виданні, кінчу сю свою передмову.

Львів, дня 26 падолиста 1907 р.

КОМЕНТАРІ

У тридцять сьомому томі Зібрання творів І. Франка у п'ятдесяти томах друкуються дослідження, статті та рецензії І. Франка з питань літератури, фольклористики, етнографії, мовознавства за 1906—1908 рр. Праці Франка або цитовані в них матеріали польською мовою подаються в українському перекладі Н. П. Романової. Статті Франка, написані і опубліковані по-німецьки, подаються в перекладі на українську мову І. В. Сойка.

ДОСЛІДЖЕННЯ. СТАТТІ. МАТЕРІАЛИ

ІППОЛІТ ТЕН. НАРИСИ ІЗ СТАРИННОГО СВІТУ

З французького переклав О. Пащук («Літературно-наукова бібліотека». С[ерія] II. Ч[исло] 118). Львів, 1905. Накладом Українсько-руської видавничої спілки. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Ст. 112, 16°. Ціна 65 сот. Зміст: 1) Платонова молодіж. Ст. 1—52—2) Ксенофонтів похід. Ст. 53—100.

Вперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» (далі — ЛНВ), 1906, т. 33, кн. 1, с. 191—192.

Подається за першодруком.

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний журнал, який почав видаватися у Львові 1898 р. В період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906 рр.), журнал мав демократичне спрямування.

С. 7. Тен Іполіт (1828—1893) — французький теоретик літератури й мистецтва, філософ, історик, письменник. Родоначальник естетичної теорії натуралізму як літературно-художнього напряму і основоположник культурно-історичної школи в літературознавстві.

«Літературно-наукова бібліотека» — науково-популярна серія, започаткована 1889 р. І. Франком. Видавалась до кінця 90-х років його накладом.

Українсько-руська видавнича спілка — громадська видавнича організація, заснована 1898 р. у Львові. Існувала до 1917 р. Видала понад 300 книжок. Активно пропагувала кращі здобутки української та світової літератури. Головними засновниками та редакторами її були І. Франко та В. Гнатюк.

Наукове товариство ім. Шевченка у Львові — наукова інституція, яка виникла 1893 р. на основі Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка, заснованого в 1873 р. Передові діячі української культури і науки надавали в певні періоди прогресивного характеру діяльності окремих секцій та комісій товариства. Проте на більшості видань НТШ, зокрема з історії, негативно позначився вплив буржуазно-націоналістичної концепції М. Грушевського, який в 1897—1913 рр. був головою товариства. Під час перебування Західної України під владою панської Польщі публікації НТШ мали антирадянське спрямування.

Платон (428 або 427—348 або 347 до н. е.)— давньогрецький філософ-ідеаліст, письменник, прославився як майстер діалогу, у формі якого написані майже всі його філософські твори. Вчення Платона — перша класична форма об'єктивного ідеалізму.

Ксенофонт (бл. 430—355 або 354 до н. е.) — давньогрецький історик, письменник і політичний діяч.

...славний нарис про Бальзака... — Нарис І. Тена про Оноре де Бальзака був опублікований у Парижі 1858 р. під назвою «Бальзак».

Перікл (бл. 490—429 до н. е.) — політичний і військовий діяч Афін, вождь афінської рабовласницької демократії в період її розквіту, видатний оратор.

Сократ (470 або 469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ, об'єктивний ідеаліст.

...на підставі Ксенофонтової «Анабази»... — Мається на увазі твір Ксенофонта «Анабасис Кіра», в якому описано похід сатрапа Малої Азії Кіра Молодшого проти його брата — царя Персії Артоксеркса II і повернення на батьківщину десятитисячного грецького загону.

BEL PARLAR GENTILE

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 2, с. 284—296.

Подається за першодруком.

С. 10. Куліш Пантелеймон Олександрович (1819—1897) — український буржуазний письменник, історик, фольклорист, етнограф, критик і перекладач. Світогляд, літературна і наукова діяльність Куліша надзвичайно суперечливі. Виступивши як ліберал, він у 70-х рр. остаточно утвердився на позиціях українського буржуазного націоналізму, реакційного слов'янофільства. У творчості еволюціонізував від консервативного романтизму до етнографічного реалізму.

«Записки о Южной Руси» — фольклорно-історична збірка, упорядкована і видана П. О. Кулішем (тт. 1—2. Петер-

бург, 1856—1857). У другому томі надруковано статті мовознавчого і етнографічного характеру та поему Т. Шевченка «Наймичка».

Зубрицький Михайло (1856—1919) — український етнограф ліберально-буржуазного напряму.

С. 18. Арістенет — Арістід Публій Елій (117 чи 129—189) — грецький оратор, письменник.

Апулей Люцій (бл.125—180)—давньоримський письменник.

Боккаччо Джованні (1313—1375) — італійський письменник-гуманіст.

Саккетті Франко (бл. 1330—1400) — італійський письменник.

С. 19. Вавілон — стародавнє місто в Месопотамії (територія сучасного Іраку, поблизу м. Хілли). У XIX—VI ст до н. е. столиця Вавілонії — рабовласницької держави, що існувала з початку 2-го тисячоліття до 539 р. до н. е.

С. 20. «Disciplina clericalis» («Учительна книга клірика») — популярний в середньовічній Європі збірник повчальних новел, в якому використано сюжети і мотиви східного фольклору. Її автор — іспанець Педро Альфонс (1062—1140).

«Speculum Exemplorum» («Велике зерцало») — збірник середньовічних морально-повчальних легенд. У XVII—XVIII ст. легенди з «Великого зерцала» були широко відомі на Україні.

«Gesta Romanorum» («Римські діяння») — середньовічний літературний збірник, що містить близько 180 оповідань псевдоісторичного характеру. Оповідання з цього збірника були широко відомі на Україні у XVII—XVIII ст. Збірник адресувався насамперед проповідникам. Складений в XIII ст. невідомим автором, який використав західні і східні літературні джерела, зокрема 15 повістей із збірника XI ст. «Disciplina clerikalis» Педро Альфонса.

... в пору Кохановських, із яких один переклада Аріоста і Тасса...— тобто в часи життя польського поета епохи Відродження Кохановського Яна (1530—1584) та його брата Кохановського Петра (1566—1620), поета і перекладача. П. Кохановський переклав польською мовою поему «Несамовитий Роланд» італійського поета Лудовіко Аріосто (1474—1533) та поему «Визволений Єрусалим» італійського поета Торквато Тассо (1544—1595).

... Гурницького, що переклав «Il Cortegiano»...— Йдеться про польського письменника, перекладача та історика Гурницького Лукаша (1527—1603), який в своєму творі «Польський придворний» (1566), що становить собою вільну переробку трактату італійського письменника Кастильоне Бальдассарре (1478 — 1529) «Il Cortegiano» («Придворний», 1528), характеризує тогочасну шляхту та її ідеали, подає цінний побутовий матеріал.

Фацецій — один із жанрів західноєвропейської розповідної літератури епохи Відродження: невеличке гумористичне, іноді грубувате за змістом оповідання чи літературно-побутовий анекдот.

Гербарії — середньовічні твори, в яких подаються описи різних рослин, зокрема їх лікувальних властивостей.

Потоцький Вацлав (1621—1695) — польський прогресивний поет.

... під впливом граматики Смотрицького...— Йдеться про працю українського письменника-полеміста.

філолога і церковного діяча Смотрицького Мелетія Герасимовича (бл. 1578—1633) «Грамматіки Славенския...» (1618, друге видання 1619), в якій досліджуються питання етимології й синтаксису, а також риторики та поетики.

«ДУДАР» І «ЕПОПЕЇ ПІСНЬ ТРЕТЯ» ЯКОВА ЗРОБЕКА, ПАРОХА З ВЕРТЕЛКИ.

Ціна 80 сот. Львів. 1905

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 2, с. 373—379.

Рецензія подана в рубриці «З нашої поетичної ниви» і підписана псевдонімом *Vivus*.

Подається за першодруком.

С. 21. ... п о к [і й н о г о] Ш а р а н е в и ч а...— Йдеться про Шараневича Сидора (Ізидора) Івановича (1829—1901), історика-«москвофіла», професора Львівського університету, автора праць з історії та археології Галичини, Галицько-Волинської Русі.

С. 22. ...я к и й к о л и с ь і з п о р т р е т а є п [и с к о п а] О. Ш у м л я н с ь к о г о в м і в в и ч и т а т и «в с е и з р я д н ы и с в о й с т в а е г о...» — І. Франко цитує тут рядки з праці С. Шараневича «Іосиф Шумлянский, рускій епископ Львовскій от г. 1667 до г. 1708. Біографіческий начерк з портретом» (Відбитка «Временника Ставропигийского института на р. 1897»), Львів, 1896.

Ш у м л я н с ь к и й Осип (1643—1708) — православний єпископ львівський, галицький і каменецький з 1667 до 1708 р. Щоб добитись сану єпископа, будучи уніатом, відрікся від унії і прийняв православ'я. Досягши мети, знову прийняв унію. І. Франко іронізує над позитивною характеристикою О. Шумлянського в праці С. Шараневича, бо насправді цьому діячеві були властиві такі риси, як «шаткая нравственность», «варварская жестокость и иезуитское лицемерие» (див. статтю І. Франка «Иосиф Шумлянский, последний православный епископ Львовский и его «Метрика».— «Киевская старина», 1891, кн. 6, 7).

С. 23. ... і з З а б о л о т о в е ц ь...— Тут йдеться скоріше про Заболотці, село теперішнього Бродівського району Львівської області, а не про Заболотівці теперішнього Жидачівського району тієї ж області.

С. 24. ... в С о к о л і в ц і к о л о Б р о д і в ...— Соколівка— село теперішнього Буського району, сусіднього з Бродівським.

... в З а к о п а н і м... — Закопане — курортне містечко на півдні ПНР (Краківське воєводство).

«... н і м щ е А н д р е й з Ш е п т и ц к и х з а с і в п р е с т і л» ....— Шептицький Андрій (1865—1944), один із ідейних натхненників українського буржуазного націоналізму, в 1900 р. очолив греко-католицьку (уніатську) церкву, був обраний львівським митрополитом.

С. 27. З г а д а й т е Ш і л л е р о в і с л о в а...— Тут наведено цитату з вірша німецького поета Фрідріха Шіллера (1759—1805) «Слова віри» (1797).

М. Ф. ГЛУШКЕВИЧ. МЕЛОДИИ

СТИХОТВОРЕНИЯ

Львов, 1903

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 2, с. 383—385. Рецензія подана в рубриці «З нашої поетичної ниви» і підписана псевдонімом *Vivus*.

Подається за першодруком.

С. 28. Глушкевич Маріан (1878 — ?) — голова «москвофільського» товариства львівських студентів «Друг», яке існувало протягом 1895—1903 рр., адвокат, писав вірші російською і українською мовами.

Ставропігійська книгарня — книгарня при Ставропігійському інституті у Львові (1788—1939), що утворився на базі колишнього Ставропігійського (Успенського) братства (національно-релігійної організації українських православних міщан), яке після примусового прийняття унії на початку XVIII ст. втратило своє прогресивне значення. З 60-х років XIX ст. Ставропігійський інститут очолювали «москвофіли».

«Галичанин» — щоденна суспільно-політична газета «москвофільського» напряму, яка виходила у Львові (1893—1914).

...Росія з її Фругами, Фофановими, Бальмонтами...— Маються на увазі близькі до символізму і модернізму російські поети Фруг Семен Григорович (1860—1916), Фофанов Костянтин Михайлович (1862—1911) і Бальмонт Костянтин Дмитрович (1867—1942).

Підождете хіба ще довше, як д-р Вергун.— Тут мається на увазі те, що рецензія на книжку віршів Вергуна «Червонорусские отзвуки» (Львів, 1905) тільки через рік з'явилася в російській пресі («По поводу кн. Д. Н. Вергуна «Червонорусские отзвуки».— «Вестник Европы», 1902, кн. 8. Підпис: «Д»).

Вергун Дмитро Миколайович (1871—1951) — поет, публіцист і журналіст, займався питаннями слов'янознавства, історією та історією літератури Карпатської Русі. Дотримувався панславістських поглядів. У 1900—1905 рр. видавав журнал «Славянский век». З 1907 р. завідував слов'янським відділом реакційної газети «Новое время». Після 1918 р. — емігрант, стояв на антирадянських позиціях.

СВОЯ СВОЇХ НЕ ПОЗНАША

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 2, с. 386—388.

Подається за першодруком.

С. 31. «Славянский век» — журнал «москвофільського» напряму, видавався у Відні в 1900—1905 рр.

В одном из летних выпусков «Литературно-научного вісника» за 1905 р. помещена заметка о прекращении «Славянского века»...—

Йдеться про замітку, надруковану в ЛНВ, 1905, т. 31, кн. 8, с. 202—203.

... или же Московского вспомогательного славянского общества ...— тобто «Славянского благотворительного общества» — товариства, яке ставило перед собою завдання поширювати вплив царської Росії на слов'янські народи; засноване 1858 р. московськими слов'янофілами на чолі з М. П. Погодіним.

Череп-Спиридович Артур Іванович — російський реакційний політичний діяч.

«Буковина» — українська ліберально-буржуазна газета, видавалася в Чернівцях (1885—1910), пізніше (1910—1919) — у Відні. На її сторінках друкувались твори прогресивних українських та російських письменників. Редагували газету Ю. Федькович (1885—1887), О. Маковей (1895—1897) та ін. З початку XX ст. газета стала провідником реакційної австрофільської політики.

С. 32. «Діло» — українська газета ліберально-буржуазного напряму, згодом буржуазно-націоналістична. Виходила в 1880—1939 рр. у Львові.

«Руслан» — українська газета клерикального напряму, виходила у Львові (1897—1914).

Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч демократичного напряму, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1902 р.). З 1924 р. академік АН УРСР.

Томашівський Степан (1875—1930) — український буржуазний історик, публіцист, видавець і редактор періодичних видань.

С. 33. Флоринський Тимофій Дмитрович (1854—1919) — російський учений-славіст, реакційний громадсько-політичний діяч.

«Московские ведомости» — одна із найстаріших російських газет, яка виходила в Москві (1756—1917). У 1779—1789 рр. її фактичним редактором був М. І. Новиков. У 1840-х рр. — провідна ліберальна газета. З 1863 р. стала реакційною.

МИКОЛА СТОРОЖЕНКО. НАРИС ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУР ДО КІНЦЯ XVIII в.

Накладом Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 2, с. 389—390 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 34. Стороженко Микола Ілліч (1836—1906) — російський та український історик літератури, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1899 р.), належав до культурно-історичної школи в літературознавстві. Дослідник історії західноєвропейських літератур. Автор праць про життя і творчість Т. Шевченка, розвідок з історії України.

СОЧИНЕНИЯ И. Н. ЖДАНОВА, ТОМ ПЕРВЫЙ

Спб., 1904, стор. V+869

Вперше надруковано у «Записках Наукового товариства імені Шевченка у Львові» (далі ЗНТШ), 1906, т. 69, кн. I, с. 190—192 (Бібл.).

Подається за першодруком.

«Записки Наукового товариства імені Шевченка у Львові» — періодичне видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові, яке виходило протягом 1892—1937 рр. З 1897 р. «Записки» — орган історико-філософської і філологічної секцій товариства. В них друкувалися монографії, статті, документальні публікації, огляди журналів. Було надруковано ряд праць І. Франка, М. Павлика, В. Гнатюка та інших революційно-демократичних і прогресивних діячів. Проте більшість праць, особливо надрукованих у «Записках» у 20—30-х роках, була написана в дусі антинаукових концепцій М. Грушевського і мала буржуазно-націоналістичне спрямування.

С. 35. Жданов Іван Миколайович (1846—1901) — російський літературознавець і фольклорист, академік Петербурзької АН (з 1869 р.), представник культурно-історичної школи в літературознавстві. Основні його праці присвячені вивченню російської народної творчості і давньоруської літератури («К литературной истории русской былевой поэзии» (1883), «Русский былевой эпос» (1895) та ін.).

«Слово о законѣ и благодати» и «Похвала кагану Владимиру»... — Йдеться, власне, про першу та другу частини ораторського твору «Слово о законѣ и благодати», який був написаний між 1037 і 1043 рр. давньоруським церковним письменником, першим митрополитом з руських Іларіоном.

«Слово Даниила Заточника» — один із літературних творів Київської Русі, так зване «Моленіе» («Слово», «Посланіе») Данила Заточника, що збереглося у кількох списках XVI—XVII ст. двох основних редакцій XII і XIII ст. і в кількох списках їх переробок. Автор «Моленія» невідомий.

«Палея» — книга, що являє собою скорочений виклад біблійної старозавітної історії, доповнений деталями та епізодами з апокрифів. Відомі: Палея історична, яка виникла у Візантії не раніше кінця IX ст. (на Русі з'явилась не пізніше XIII ст.); Палея тлумачна, складена, очевидно, в Київській Русі в XIII ст. Найстаріші списки належать до XIV ст.

С. 35. Карамзін Микола Михайлович (1766—1826) — російський письменник, критик, історик дворянсько-монархічного напряму, основоположник сентименталізму в російській літературі.

Горський-Платонов П. І. — російський учений-богослов, професор Московської духовної академії. Був редактором журналу «Богословский вестник», який видавала Московська духовна академія.

Мусін-Пушкін Олексій Іванович (1744—1817) — російський історик і археолог, президент Академії мистецтв. Зібрав велику колекцію стародавніх рукописів.

... а пізніше, 1848, Бодянський у «Чтениях» ..— тобто в «Чтениях в императорском Обществе истории и древностей российских» — періодичному виданні Товариства історії і старожитностей російських, що виходило при Московському університеті в 1845—1919 рр. Російський і український філолог-славіст, історик і письменник Бодянський Осип Максимович (1808—1877) був секретарем Московського товариства історії і старожитностей російських, редагував «Чтения...» в 1846—1848 і 1858—1877 рр.

Ярослав Мудрий (978—1054) — державний діяч Давньої Русі, великий князь київський (з 1019 р.), син Володимира Святославича.

Володимир — тобто Володимир Святославич (після хрещення — Василій; ?—1015) — великий князь київський з 980 р., державний і політичний діяч Давньої Русі, син Святослава Ігоревича.

Беляєв Дмитро Федорович (1846—1901) — російський філолог, спеціаліст у галузі візантійської археології, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1893 р.).

С. 37. Філарет (Дмитро Григорович Гумилевський; 1805—1866) — російський богослов, історик церкви.

Шевирьов Степан Петрович (1806—1864) — російський реакційний історик літератури, критик, журналіст, поет, перекладач, теоретик мистецтва.

Оріген з Александрії (бл. 185—254) — ранньохристиянський богослов і філософ.

Никодимове євангеліе — одна з найпоширеніших пам'яток апокрифічної літератури.

С. 38. ... з приводу святкування тисячоліття смерті св. Мефодія.— Йдеться про ювілей Мефодія (бл. 815—885) — проповідника православ'я, одного з просвітителів слов'ян. З діяльністю Мефодія і його брата Кирила (827—869) пов'язаний розвиток писемності у слов'янських народів. Кирило і Мефодій — перші перекладачі Біблії старослов'янською мовою. За походженням греки або слов'яни.

В. Н. ПЕРЕТЦ.
К ИСТОРИИ ПОЛЬСКОГО И РУССКОГО НАРОДНОГО ТЕАТРА. НЕСКОЛЬКО ИНТЕРМЕДИЙ XVII—XVIII СТОЛЕТИЯ

(«Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук», 1905, II, стор. 371—419)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 69, кн. 1, с. 196 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 39. Перетц Володимир Миколайович (1870—1935) — російський та український історик літератури, мистецтвознавець, фольклорист, академік Петербурзької АН (з 1914 р.), академік АН УРСР (з 1919 р.).

«Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний і белетристичний журнал ліберально-буржуазного напряму.

Виходив у Києві в 1882—1907 рр. (останній рік — українською мовою під назвою «Україна»).

Твір «Замисел, або супліка на попа», як його називає І. Франко, був надрукований під назвою «Суплика, або замысл на попа» в «Киевской старине», 1885, т. 11, кн. 3, с. 543—550.

С. 40. Вагилевич Іван Миколайович (1811—1866) — український поет, філолог, етнограф, громадський діяч прогресивного напряму. Разом з М. Шашкевичем і Я. Головацьким був одним з організаторів прогресивного літературного угруповання «Руська трійця», яке утворилося в Галичині наприкінці 20-х років XIX ст.

...який згадує його між пам'ятками нашого старого письменства («Руська бібл[іотека]» Онишкевича, III, 153)...— Онишкевич Гнат Денисович (1847—1883) — професор української мови і літератури в Чернівецькому університеті (1877—1883), видавав «Руську бібліотеку» — зібрання творів українських письменників (вийшло три томи). Іван Франко мав на увазі видання: Писання Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича і Якова Головацького, Львів, 1884.

В. А. ЧАГОВЕЦ. ИЗ ОБЛАСТИ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ

(ИЗ ЛЕТНИХ ЗАМЕТОК)

(«Чтения в Историч[еском] общ[естве] Нестора-летописца», кн. XVIII, вып. 1, стор. 3—10)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 69, кн. 1, с. 207—208 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 41. Чаговець Всеволод Андрійович (1877—1950) — український радянський театрознавець, журналіст. Протягом 1901—1918 рр. виступав у київській пресі з театральними рецензіями та публіцистичними статтями.

Історичне товариство Нестора-літописця — наукове товариство в Києві (1873—1917), що об'єднувало російських і українських істориків ліберально-буржуазного спрямування. З 1874 р. перебувало при Київському університеті. Протягом 1879—1914 рр. видало 24 книги «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца».

...на працю про нього акад. О. М. Веселовського...— тобто на статтю російського вченого, фольклориста, етнографа, історика літератури, одного з основоположників порівняльно-історичної школи в російському літературознавстві Веселовського Олександра Миколайовича (1838—1906) «К истории развития христианской легенды», яка була опублікована в 23-му томі «Журнала министерства народного просвещения».

ПОЕЗІЇ ВІКТОРА ЗАБІЛИ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 3, с. 397—406, в супроводі 16 віршів В. Забіли.

Того ж року видано двічі окремим відбитком: В. З а б і л а. Співи крізь сльози. Поезії. Вид[ання] з передм[овою]. Львів, 1906, с. 1—10; В. З а б і л а. Співи крізь сльози. Львів, 1906, с. 1—10.

Подається за окремим виданням (Львів, 1906, 33 с.)

С. 42. З а б і л а Віктор Миколайович (1808—1869) — український поет-романтик. У першодруку помилково — Віктор Олександрович.

Г л і н к а Михайло Іванович (1804—1857) — композитор, основоположник російської національної класичної музики. З В. Забілою познайомився в Качанівці у Г. С. Тарновського. Написав музику до творів В. Забіли «Гуде вітер вельми в полі», «Не щебечи, соловейку». У першодруку помилково ініціали Глінки — М. П.

«Р у с с к а я с т а р и н а» — щомісячний історичний журнал ліберально-буржуазного, згодом консервативного напряму. Виходив у Петербурзі в 1870—1918 рр.

Т а р н о в с ь к и й Григорій Степанович (1788—1853) — український поміщик-меценат. У своєму маєтку Качанівка створив картинну галерею. Був знайомий з Т. Г. Шевченком, М В. Гоголем та іншими письменниками.

М а р к е в и ч Микола Андрійович (1804—1860) — український дворянський історик, письменник і етнограф.

Ш т е р н б е р г Василь Іванович (1818—1845) — російський художник-пейзажист реалістичного напряму, приятель Т. Г. Шевченка по Академії мистецтв.

М а к а р о в с ь к и й Михайло Михайлович (1783—1846) — український письменник, автор творів на етнографічно-побутові теми.

А л е к с а н д р о в Володимир Степанович (1825—1893) — український поет і перекладач, видавець перших двох випусків альманаху «Складка» (1887—1892).

Ч у ж б и н с ь к и й (Афанасьев-Чужбинський) Олександр Степанович (1817—1875) — український і російський письменник, етнограф.

П и с а р е в с ь к и й Петро Степанович (бл. 1820 — ?) — український поет.

М е т л и н с ь к и й Амвросій Лук'янович (1814—1870) — український поет, фольклорист, видавець (зб. «Народные южнорусские песни», 1854, та ін.), представник консервативного романтизму в українській літературі.

«Л а с т і в к а» — український літературний альманах, підготовлений і виданий Є. Гребінкою 1841 р. у Петербурзі.

«Ю ж н ы й р у с с к и й с б о р н и к» — український альманах, виданий 1848 р. А. Метлинським у Харкові.

К и р и л о-М е ф о д і ї в с ь к е т о в а р и с т в о — таємна політична організація, яка існувала в Києві у 1845—1847 рр. Програмні документи товариства ставили завданням ліквідацію кріпосного права, національної нерівності, скасування дворянських привілеїв, об'єднання всіх слов'янських народів у федеративну республіку. У товаристві існували два напрями — революційно-де-

мократичний, ідейним натхненником якого був Т. Г. Шевченко, що обстоював революційні методи боротьби, і ліберально-реформістський, який проголошував мирний шлях скасування кріпосного права та шукав угоди з самодержавством.

Петров Микола Іванович (1840—1921) — російський і український літературознавець, дослідник давньої і нової літератури, член-кореспондент Петроградської АН (з 1916 р.), академік АН УРСР (з 1919 р.).

С. 43. Кореницький Порфирій (бл. 1815—1854) — український письменник.

Карпенки — брати: Паливода-Карпенко Степан Данилович (1817 — після 1886), український актор, автор ряду низькопробних п'єс, і Карпенко Грицько Данилович, маловідомий письменник 30—60-х років XIX ст., творчість якого негативно оцінила прогресивна критика того часу.

Шишацький-Ілліч Олександр Васильович (1828—1859) — український поет і етнограф.

...надрукувавши дещо зі своїх віршів у Гребінчиній «Ластівці» 1841 р. ...— «У «Ластівці» були надруковані три вірші В. Забіли: «Голуб», «Пісня» («Поуз двір, де живе мила»), «Повіяли вітри буйні».

Огоновський Омелян Михайлович (1833—1894)— український літературознавець, громадський діяч буржуазно-націоналістичного напряму, професор Львівського університету (з 1888 р.).

Борзна — тепер селище Чернігівської області.

...зшиток із титулом «Лірична поезія Віктора Олександровича Забіли».— До зшитка входили 33 твори (з варіантами), які І. Франко і надрукував у ЛНВ під назвою «Співи крізь сльози» з своєю передмовою (ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 3, с. 407—420, т. 34, кн. 4, с. 41—61).

С. 45. ...поет закохався в якійсь панночці... — Йдеться про Л. Білозерську.

С. 46. ...рицарем із Тогенбурга....— І. Франко має на увазі героя балади Ф. Шіллера «Рицар Тогенбург» (1797).

С. 47. Скоропадський Петро Петрович (1805—1848) — чернігівський поміщик-кріпосник, власник с. Григорівки Конотопського повіту Чернігівської губернії. Видавав себе за ліберала-українофіла.

Котляревський Олександр Олександрович (1837—1881) — російський і український історик літератури, славіст, археолог, етнограф, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1875 р.), професор Дерптського (тепер Тартуський) (1868—1872) і Київського університетів (з 1875 р.).

С. 49. ... з принагідної з гадки д. Білозерського....— Йдеться, очевидно, про статтю українського фольклориста і етнографа ліберально-буржуазного напряму Миколи Михайловича Білозерського (1833—1896) «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831—1861г.)» («Киевская старина», 1882, кн. 10).

... поеми «Палій»...— Насправді це невеликий вірш (№ 16 у Франковій публікації), що прославляє Палія Семена Пилиповича (40-ві роки XVII ст.— 1710), білоцерківського (фастівського) полковника, народного героя, одного з керівників визволь-

ної боротьби на Правобережній Україні проти польсько-шляхетських загарбників наприкінці XVII — початку XVIII ст.

С. 50. ... в академічнім виданні його «Сочинений»....— А. А. Котляревский. Собрание сочинеиий в 4-х томах. «Сборник Отделения русского языка и словесности императорской академии наук», т. XLVII — L, Спб., 1889—1896.

Грінченко Борис Дмитрович (1863—1910) — український письменник, фольклорист, етнограф, педагог і громадський діяч ліберально-буржуазного напряму. Один із найбільш вживаних ним псевдонімів — Чайченко Василь.

... «Науковий збірник», присвячений проф. Грушевському ...— Мова йде про видання: Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятиліпньої праці в Галичині (1894—1904). Львів, 1906. Б. Грінченко надрукував тут статтю «До історії Кулішевих «Досвіток».

С. 51. Мазепа Іван Степанович (1644—1709) — гетьман Лівобережної України (в 1687—1708 рр.), зрадник українського народу. Проводив політику посилення феодально-кріпосницького гніту, узаконив панщину. Прагнув приєднати Лівобережну Україну до Польщі У 1708 р., під час російсько-шведської війни, перекинувся на бік Швеції.

Руданський Степан Васильович (1834—1873) — український поет-демократ.

Боровиковський Левко Іванович (1806—1889) — український поет-романтик.

Гулак-Артемовський Петро Петрович (1790—1865)— український поет, професор Харківського університету.

ГОРДОН БАЙРОН. ЧАЙЛЬД ГАРОЛЬДОВА МАНДРІВКА

Переклав Панько Куліш («Літературно-наукова бібліотека». С[ерія] I. Ч[исло] 96). Львів. 1905. Накладом Укр[аїнсько]-руської] видавничої спілки. З друкарні Наук[ового] товариства ім. Шевченка. Стор. XIV + 178,8°. Ціна 1,80 кор.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 3, с. 595 (Бібл.). Подається за першодруком.

С. 52. Байрон Джордж-Ноел-Гордон (1788—1824) — англійський поет, представник революційного романтизму.

Білозерський Василь Михайлович (1825—1899) — український громадський діяч, журналіст, учений, педагог, один із організаторів Кирило-Мефодіївського товариства. Належав до ліберально-буржуазної поміркованої частини товариства.

ДО БІОГРАФІЇ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ В. ЗАБІЛИ

Вперше надруковано як передмову до Франкової публікації віршів В. Забіли в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 4, с. 54—61. Того ж року в кн.: В. Забіла. Співи крізь сльози. Поезії. Вид[ання] з передм[овою]... (Відбитки з ЛНВ), Львів, 1906, с. 37—44.

Подається за окремим виданням (Львів, 1906, 44 с.)

С. 53. .... моєї студійки про Забілу ...— Йдеться про попередню статтю І. Франка «Поезії Віктора Забіли». надруковану в ЛНВ, 1906, т. 33, кн 3, с. 397—406.

... подані д. М Комаром...— Комаров Михайло Федорович (1844—1913), український критик, етнограф, бібліограф і лексикограф. Згадана І. Франком стаття М. Комарова надрукована в журналі «Киевская старина», 1886, кн. 10.

Мочульський Михайло Михайлович (1875—1940) — український літературознавець, критик і перекладач ліберально-буржуазного напряму.

«Зоря» — літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Львові протягом 1880—1897 рр.

... вірш Забіли «Човник»... ідентичний з тим, що поміщений у нас під ч[ислом] 4...— тобто ідентичний в текстом, надрукованим І. Франком у ЛНВ.

Василь Лукич — псевдонім Левицького Володимира Лукича (1856—1938), українського громадсько-культурного діяча ліберально-буржуазного напряму.

С. 54.... між паперами д. Носа...— Йдеться про Носа Степана Даниловича (1829—1900), українського громадського діяча, фольклориста і етнографа.

Наталка Полтавка — псевдонім Симонової Наталії Матвіївни (по чоловікові Кибальчич; 1857—1918), української письменниці, племінниці Л. Білозерської.

С. 57. «Русский вестник» — політичний і літературний журнал, заснований 1856 р. М. Н. Катковим. На початку 60-х років дотримувався поміркувано-ліберального напряму, після польського повстання 1863 р. перетворився на реакційний поміщицько-кріпосницький орган. Виходив у Москві до 1906 р.

Лазаревський Олександр Матвійович (1834—1902), український історик ліберального-буржуазного напряму.

С. 59. Репнін-Волконський Микола Григорович (1778—1845) — російський державний діяч, генерал від кавалерії, князь. В 1816 —1834 рр. малоросійський військовий губернатор (Полтавської і Чернігівської губерній). Старший брат декабриста С. Волконського. Поміщик з міста Яготина, в маєтку якого жив (з перервами) в 1843—1844 рр. Т. Шевченко. Донька його Репніна Варвара Миколаївна (1808—1891) приятелювала з Шевченком і листувалася з ним.

Закревський Віктор Олексійович (1807—1858) — український поміщик, один із власників села Березова Рудка на Полтавщині, знайомий Т. Г. Шевченка, організатор і «старійшина» «товариства мочемордія».

... лекції «мочемордія».— Очевидно, маються на увазі зібрання «товариства мочемордія», яке, за словами І. Франка, сприймалося як елементарна, часто цинічна реакція «проти усієї тієї фальші шляхетсько-панського життя, що виробилася віками, та особливо при кінці XVIII і на початку XIX дійшла до найвищого ступеня...» (*І. Франко.* Король балагулів.— ЗНТШ, 1904, т. 57, с. 19. Див. т. 35 нашого видання).

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, учений і громадський діяч буржуазно-демократичного, пізніше ліберально-буржуазного напряму.

С. 60. Бальмен Яків Петрович (1813—1845) — український художник-аматор, офіцер, друг Т. Г. Шевченка. Разом з російським художником Башиловим Михайлом Сергійовичем (1821—1870) ілюстрував рукописний «Кобзар» Т. Г. Шевченка (1844).

МАРК ТВЕН.
ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Переклав Юліан Панькевич («Літературно-наукова бібліотека». С[ерія] I. Ч[исло] 98). Львів, 1906. Накладом Укр[аїнсько]-руської видавничої спілки. З друкарні Наукового тов[ариства] ім. Шевченка. Стор. 252, 8°. Ціна 3 кор.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 4, с. 204. Подається за першодруком.

С. 61. Марк Твен (псевдонім Самюела Ленгхорна Клеменса; 1835—1910) — американський письменник-гуморист, один із засновників критичного реалізму в літературі США.

Панькевич Юліан (1863—?) — український художник, графік і перекладач.

ЗБІРНИК ПІСЕНЬ
ПАТРІОТИЧНИХ І СІЧОВИХ

Уложив Січовий Батько. Чернівці. 1906. З друкарні І. Біглера. Стор. 64. 16°. Ціна 40 сот.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 4, с. 205—206 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 62. Січовий Батько — псевдонім Трильовського Кирила (1864—1942) — громадського діяча ліберально-буржуазного, пізніше — буржуазно-націоналістичного напряму, публіциста, автора збірки поезій «Вперед» (1888). Редагував періодичні видання радикальної партії («Хлопська правда», «Січові вісті», «Громадський голос»), у 1900 р. почав організовувати в Галичині спортивно-протипожежні, культурно-освітні товариства «Січ», діяльність яких мала націоналістичне забарвлення.

DR LEOPOLD KARL GOETZ.
DAS HÖHLENKLOSTER ALS KULTURZENTRUM DES VORMONGOLISCHEN RUSSLANDS

(«Киево-Печерский монастырь как культурный (sic!) центр домонгольской России»), Пасау, 1904, стор. XXXIV+238

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 70, кн. 2, с. 198—199 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 64. «Киево-Печерський патерик» — пам'ятка оригінальної літератури Київської Русі, збірка релігійно-фанта-

стичних оповідань про Києво-Печерський монастир. Створений в основному в першій чверті XIII ст. Найдавніші рукописні збірки датуються XV ст.

Андрій Боголюбський (бл. 1111—1174) — володимиро-суздальський князь з 1157 р., син Юрія Долгорукого. В юнацькі роки брав участь у походах батька, був князем у Вишгороді під Києвом. Після смерті батька (1157) став князем ростовським і суздальським. Столицею Ростово-Суздальської землі зробив Володимир; намагався об'єднати під своєю владою всі руські землі.

П. И. ЖИТЕЦКИЙ. О ПЕРЕВОДАХ ЕВАНГЕЛИЯ НА МАЛОРУССКИЙ ЯЗЫК

Спб., 1906, кн. 65 (відб[итка] з «Известий Отделѐния русского языка и словесности имп[ераторской] Академии наук»)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 70, кн. 2, с. 214—216 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 65 Житецький Павло Гнатович (1837—1911) — український філолог, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1898 р.).

Морачевський Пилип Семенович (1806—1879) — педагог, автор віршів російською та українською мовами, кількох драм, перекладу українською мовою Нового завіту. Працював над «Словарем малороссийского языка». Здійснений ним на початку 60-х років переклад святого письма був частково надрукований у 1906 р.

Лободовський Михайло Федотович (1841—1919) — український буржуазний літератор, перекладач і видавець. Перекладав українською мовою Біблію.

... починаючи Пересопницьким...— Йдеться про Пересопницьке євангеліє — визначну пам'ятку староукраїнської мови. Переклад Євангелія «простою» мовою розпочато 1556 р. в монастирі в с. Двірці, закінчено 1561 р. у Пересопниці — давньоруському місті (тепер село Ровеньської області Ровеньського району).

... кінчаючи Кулішевим.— Йдеться про переклади українською мовою Четвероєвангелія (Відень, 1871) та Нового завіту (Львів, 1880), які були здійснені П. О. Кулішем та Пулюєм Іваном Павловичем (1845—1918) — українським ученим-фізиком і електротехніком.

Острозька біблія — визначна пам'ятка друкарства на Україні. Надрукована 1581 р. І. Федоровим у м. Острозі. Острозька біблія є першим повним виданням Біблії у перекладі церковнослов'янською мовою в її східнослов'янському, точніше давньоукраїнському варіанті.

Тяпинський (Омельянович) Василій Миколайович (бл. 1540 — бл. 1603) — білоруський освітній діяч, письменник, друкар. Близько 1580 р. надрукував у своїй мандрівній друкарні Євангеліє, перекладене ним на тогочасну білоруську мову.

Могила Петро Симеонович (1596—1647) — церковний і освітній діяч України першої половини XVII ст.

Н. И. СТОРОЖЕНКО. КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКИЕ ЗАГОВОРЩИКИ

(«Киевская старина», за лютий 1906, стор. 135—143)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 70, кн. 2, с. 229—231 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 68. Петров Олексій Михайлович (1827—1883) — студент Київського університету. В 1846 р. з провокаційною метою став членом Кирило-Мефодіївського товариства.

Гулак Микола Іванович (1822—1899) — український педагог і вчений, революційний демократ, один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства, належав до його лівого крила; ідейним натхненником якого був Т. Г. Шевченко.

Навроцький Олександр Олександрович (1823—1892) — український громадський і культурний діяч революційно-демократичного напряму, поет і перекладач. Належав до лівого крила Кирило-Мефодіївського товариства.

...див. Огоновський, Історія літерат[ур и], II...— Йдеться про другу частину праці О. М. Огоновського «Історія літератури руської» (Львів, 1889).

Орлов Олексій Федорович (1786—1861) — шеф жандармів і головний начальник III відділу (1844—1856). З 1856 р.— голова державної ради і комітету міністрів. Керував слідством у справі Кирило-Мефодіївського товариства.

«Русский архив» — щомісячний історико-літературний журнал, виходив у 1863—1917 рр. у Москві. Ліберально-буржуазні тенденції поєднувалися в ньому з монархічними. Опублікував ряд матеріалів з історії України.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український і російський ліберально-буржуазний історик, письменник, етнограф і публіцист, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1876 р.). Один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства та авторів його програмних документів і відозв.

...просторої книжки «Закон божий»...— Мається на увазі один із програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства, авторство якого приписують М. Костомарову. В науковій літературі ця праця, як правило, фігурує під назвою «Книга буття українського народу». Основними авторами цього документа були М. І. Костомаров і М. І. Гулак.

С. 69. Маркович Опанас Васильович (1822—1867) — український фольклорист і етнограф, один із членів Кирило-Мефодіївського товариства.

Геродот (між 490 і 480 — між 430—424 до н. е.) — стародавній грецький історик.

УКРАЇНСЬКІ ЗАПИСИ ПОРФИРІЯ МАРТИНОВИЧА

(«Киевская старина», 1904, лютий, стор. 257—313, март, 452—477, цвітень, 149—191, май, 339—399, червень, 531—566, липень — серпень, 11—50, вересень, 304—321, жовтень, 65—80, падолист, 227—259)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 70, кн. 2, с. 231—235 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 70. Мартинович Порфирій Денисович (1856—1933) — український художник, етнограф та фольклорист.

Кравченко-Крюковський Іван Григорович (1820—1885) — український кобзар, народився в м. Лохвиці Полтавської губернії в сім'ї кріпака поміщика Крюковського (звідси його прозвисько Крюковський).

...коли від нього записував його репертуар д. Горленко.— Дев'ять дум, записаних від кобзаря І. Кравченка українським журналістом, мистецтвознавцем і фольклористом ліберально-буржуазного напряму Горленком Василем Петровичем (1853—1907), опублікувала в 1882 р. «Киевская старина» (кн. 12, с. 481—518).

Кравченко Михайло Степанович (1858—1917) — кобзар із села Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії.

...для використання при виданні «Истор[ических] песен мало[русского] народа»...— Йдеться про видання: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. 1. К., 1874.

С. 71. «Житє і слово»— український літературно-науковий і громадсько-політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові в 1894—1897 рр. за редакцією І. Франка.

Магадин Трифон (бл. 1801— після 1876) — український кобзар із села Великі Бубни, тепер Чорнухинського району Полтавської області.

...надрукував Драгоманов у своїй книжці «Політичні пісні укр[аїнського] нар[оду]»...— тобто у виданні: Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. з увагами М. Драгоманова. Частина І, розділ II. Женева, 1885, с. 211—225.

Найближчий до неї текст у Ант[оновича] і Драг[оманова]...— тобто текст, представлений у виданні: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. 1. К., 1874.

Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — український буржуазно-націоналістичний історик, археолог, етнограф, археограф.

Вересай Остап Микитович (1803—1890) — український кобзар.

...яку опублікував уперве Лукашевич.— І. Франко має на увазі перший запис думи «Самійло Кішка», який був опублікований у збірці українського збирача і видавця ук-

раїнських народних пісень Лукашевича Платона Якимовича (бл. 1806—1887) «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни», Спб., 1836.

... варіант Максимовичевого тексту... — Варіант опублікований у виданні: Украинские народные песни, изданные Михайлом Максимовичем, ч. I, кн. I, Украинские думы; кн. II, Песни козацкие бытовые; кн. III, Песни козацкие бытовые. М., 1834.

С. 72. Федькович Юрій Адальбертович (1834—1888) — український письменник-демократ і громадський діяч.

С. 73. ... див. мою статтю про сю пісню в отсій книжці «Записок».— Йдеться про статтю І. Франка «Пісня про правду і неправду» (ЗНТШ, 1906, т. 70, кн. 2, с. 5—70).

... відомої пісні з «Богогласника»...— пісні «Царю Христе незлобливий», вміщеної в «Богогласнику» — збірнику пісень (з нотами) і віршів релігійно-моралістичного змісту, який був надрукований у Почаєві в 1790—1791 рр.

Дуже інтересний також записаний від нього (друкований уже в «Житі і слові» Драгомановим) обряд «одклінщин»...— Записаний від кобзаря Трифона Магадина обряд «одклінщини» був опублікований М. Драгомановим у журналі «Житє і слово», 1895, т. IV, кн. 4, с. 31—33.

С. 74. «Етнографічний збірник» — серійне видання Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, в якому публікувались матеріали з народного побуту та словесного і музичного фольклору. Здійснювалось в 1895—1929 рр. за активною участю І. Франка, В. Гнатюка та Ф. Колесси. Вийшло 40 томів.

Гладкий Йосип Михайлович (1789—1866) — останній кошовий отаман Задунайської Січі, пізніше — наказний отаман Азовського козацького війська.

Галаган Гнат Іванович (?—1748) — представник української козацької старшини: чигиринський (1709—1713) і прилуцький (1714—1739) полковник. Брав участь у Північній війні 1700—1721 рр., у 1709 р. допомагав царському війську зруйнувати Запорізьку Січ (так звану Стару Січ).

СТАРА ПІСНЯ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 5, с. 399—402.

Подається за першодруком.

С.76. Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — український фольклорист, етнограф і літературознавець, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1905 р.), академік АН УРСР (з 1919 р.).

«Южный край» — російська політична і літературна газета реакційного спрямування, яка виходила в 1880—1919 рр. у Харкові.

СТАРА РУСЬ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 6, с. 456—473; т. 35, кн. 7, с. 32—51, кн. 9, с. 382—392; т. 36, кн. 10, с. 66—79, кн. 11, с. 236—243, кн. 12, с. 359—374.

Стаття «Стара Русь» присвячена висвітленню деяких особливостей культурного і літературного життя в Галичині кінця 40—50-х років XIX ст. Значне місце приділено в ній розгляду на конкретному фактичному матеріалі умов і причин виникнення «москвофільства». У статті Франко піддає гострій критиці антинародну політику і практику «москвофілів». «... Поступовість і лібералізм,— підкреслює він,— ніяк не хоче виростати на грунті нашого «москвофільства», і якась фатальна сила «свояцтва з вибору» тягне його завсігди до симпатизування з ретроградами, з автократизмом, навіть борше з чужою шляхтою, ніж із своїми хлопоманами та демократами» (ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 9, с. 382).

Слова «Стара Русь», що дали назву статті, досить яскраво відбиваючи її задум і зміст, є немовби узагальненим виразом тих духовних процесів, що відбувалися в середовищі частини галицької інтелігенції в певний історичний період. У цьому розумінні «Стара Русь» — це втілення всього відсталого, консервативного, клерикально-рутенського в житті Галичини 50-х років XIX ст., що було одним із проявів реакції після революційних подій 1848 р.

У той же час в характеристиці деяких важливих політичних подій Франко припустився однобічних, суперечливих оцінок. Це стосується, зокрема, оцінки польських визвольних повстань 1831—1832 і 1863—1864 рр.

У нашому виданні друкуються два розділи з цієї праці (перший і четвертий) — саме ті, що мають історико-літературний характер, висвітлюють окремі особливості літературного процесу в Галичині, розглядають твори Б. Дідицького та П. Костецького (ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 6, с. 456—473; т. 36, кн. 10, с. 66—79).

Подається за першодруком.

С. 79. Медуза — в грецькій міфології найжахливіша з трьох Горгон (жінок-страховищ). Зображувалась потворною жінкою зі зміями на голові замість волосся.

Студинський Кирило Йосипович (1868—1941) — український літературознавець, академік АН УРСР (з 1929 р.).

«Руська матиця» — «Галицько-руська матиця», культурно-освітнє товариство в Галичині, що займалось видавничою діяльністю. Засноване у Львові 1848 р.

Народний дім — культурно-освітній осередок, який 1849 р. відкрила у Львові Головна руська рада. У діяльності цього закладу брала участь галицька буржуазна інтелігенція. У 60-ті роки опинився в руках «москвофілів».

Терлецький Остап Степанович (1850—1902) — український публіцист, літературознавець, громадський діяч революційно-демократичного напряму. У статті йдеться про його працю «Галицько-руське письменство (1848—1865)» (1903).

Зубрицький Денис Іванович (1777—1862) — український історик реакційного напряму, архівіст, етнограф. Видав у Львові польською мовою «Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому королівстві» (1837), написаний з позиції клерикалізму, і російською мовою «Історію древнього Галицько-

Руського князівства» (ч. 1—3, 1852—1855). Виступав з позицій «москвофілів» проти тверджень польсько-шляхетської історіографії, що нібито Східна Галичина і Західна Волинь є одвічними польськими землями.

С. 80. Гушалевич Іван Миколайович (1823—1903) — український письменник і громадський діяч «москвофільського» напряму. «Мир вам, браття» — популярна свого часу в Галичині пісня на слова Гушалевича.

... рішення справ індемнізаційної та сервітутової...— Індемнізація — компенсація втрат поміщиків за скасовані феодальні повинності; справи сервітутові — позови селян у зв'язку із захопленням поміщиками громадських лісів і пасовиськ.

С. 81. Гайденштейн Рейнгольд (бл. 1553—1620) — польський хроніст, автор «Записок про московську війну 1578—1582».

С. 83. Головацький Яків Федорович (1814—1888) — український письменник, учений і педагог. Один із зачинателів нової української літератури в Галичині. Разом з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем входив до прогресивного літературного угруповання «Руська трійця». В 50-х роках перейшов у табір реакції, став прихильником слов'янофільських ідей.

Дідицький Богдан Андрійович (1827—1908) — український письменник і видавець у Галичині, один з ідеологів «москвофільства».

С. 85. Собеський Ян (1629—1696) — польський король.

Пасек Ян Хризостом (бл. 1636—1701) — польський мемуарист, автор «Pamiętników» з 1656—1688 рр. — цінних документів епохи.

С. 89. ...на колодрубських та жидачівських болотах... — тобто в околицях Колодрубів та Жидачева — міст теперішньої Львівської області.

С. 90. Вінцьковський Дмитро (псевдонім *Дмитро ізнад Дністра, Дмитро з Остра;* 1846—1917) — маловідомий український письменник ліберально-буржуазного напряму.

Оссіан — легендарний воїн і співець кельтів. За переказами жив у III ст. н. е. в Ірландії.

С. 93. Малиновський Михайло (1812—1894) — церковний діяч у Галичині, «народовець».

«Зоря галицька» — перша українська газета, почала виходити у Львові 1848 р. як орган Головної руської ради, що дотримувалась проавстрійської орієнтації. В 1852—1856 рр. була органом «москвофілів». Припинила існування в 1857 р.

С. 95. Навроцький Володимир Михайлович (1847—1882) — економіст-статистик, етнограф і публіцист, прогресивний діяч Галичини.

Бучинський Мелітон Йосипович (1847—1903) — ліберально-буржуазний громадський діяч і фольклорист у Галичині.

...у праці ... Я. Гординського про Гушалевича...— Йдеться про статтю «О[тець] Іван Гушалевич» Гординського Ярослава (1882—1942), історика літератури в Галичині, надруковану під криптонімом «Я. А. Г.» в газеті «Руслан», 1903, ч. 114, 22 травня (4 червня), с. 2.

С. 96. Головацький Іван Федорович (1814—1899) —український громадський діяч і журналіст, брат Я. Ф. Головацького.

Устиянович Микола Леонтійович (1811—1885) — український письменник і громадський діяч, продовжував традиції «Руської трійці», виступав за єдність Галичини з Наддніпрянською Україною.

«Галичо-руский вестник» — реакційна політична газета, яку видавав з 1849 р. у Львові австрійський уряд. У 1850—1866 рр. газета виходила у Відні під назвою «Вестник, повременное письмо, посвящено политическому и нравственному образованию русинов австрийской державы». У тижневому додатку до неї під заголовком «Отечественный сборник» публікувалися твори О. Духновича, М. Устияновича та ін. У 1866 р. «Вестник» припинив своє існування.

...коли в тих часописах верховодили обединителі...— тобто «москвофіли».

С. 97. Шехович Северин (1829—1872) — український реакційний письменник і журналіст у Галичині.

Костецький Платон (1832—1908) — український і польський письменник та журналіст ліберально-буржуазного напряму. У 1854—1855 рр. редактор «Зорі галицької». З 1855 р співробітник різних польських періодичних видань.

...в Сяноцькім Бескиді...— назва зовнішнього пасма Карпат над річкою Саном (Сяном).

С. 98. Левицький Йосиф (1801—1860)—український культурний діяч «москвофільського» напряму, автор першої граматики української мови в Галичині, надрукованої 1830 р. німецькою мовою («Граматика руської або малоруської мови у Галичині»).

...бібліотека Оссолінських...— Існувала при культурно-науковій і видавничій установі у Львові, відомій під назвою «Заклад народовий ім. Оссолінських» (або «Оссолінеум»). Бібліотека була заснована 1817 р. польським істориком і бібліографом графом Оссолінським Юзефом Максиміліаном (1748—1826).

Глуховський Агенор (1812 — 1875) — австрійський реакційний діяч, тричі був намісником Галичини. Здійснював політику обмеження прав і полонізації українського населення.

С. 99. Йосиф II (1741—1790) — співправитель Марії Терезії (1765—1780), імператор «Священної Римської імперії» (1780—1790). Під час його правління Австрія загарбала Буковину (Північну — 1744 р., Південну — 1775 р.) і Галичину (1772 р.).

С. 101. Меншиков Олександр Сергійович (1787—1869) — російський генерал і адмірал. У 1853 р. очолював російську дипломатичну місію в Константинополі.

Грабовський Міхал (1804—1863) — польський письменник, представник «української школи» в польській літературі.

Про вірші поговоримо пізніше...— Вірші Костецького, написані переважно польською мовою, І. Франко розглядає в V розділі статті, зазначаючи: «Вони цікаві не з літературного погляду, бо їх літературна вартість мінімальна; їх інтерес чисто психологічний: як уявляв собі автор руську минувшину, що розумів під руським патріотизмом, про яку діяльність думав і яким громадським чи національним ідеалам відповідали ті мрії?

Мусимо сказати, що в віршах Костецького на сі питання знайдемо ще менше ясних відповідей, як у його прозі. В прозі бодай мали ми деякі сценки з життя руської та польської інтелігенції та з панщизняних відносин, за якими можна було чути живу душу; в вір-

шах Костецький наскрізь котурновий і шаблоновий, наскрізь неясний і нещирий» (ЛНВ, 1906, т. 36, кн. 11, розділ V, с. 236).

С. 103. Падура Тимко (1801—1871) — український і польський поет. Підтримував зв'язки з декабристами.

Мох Рудольф Іванович (1816—1891) — український письменник. «Справа в селі Клекотині» (Львів, 1849) — це драматичні сцени з сільського життя.

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА імені ШЕВЧЕНКА

Т. VII. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство.

Зладив М. Павлик. Том III. У Львові. 1906. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Стор. 6+362, 8°.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 6, с. 595—596.

Подається за першодруком.

С. 111. Павлик Михайло Іванович (1853—1915) — український письменник, публіцист і громадський діяч революційно-демократичного напряму.

РУСЬКА ПИСЬМЕННІСТЬ. III. ТВОРИ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА, ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО, НИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА, АНТОНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО

Видання товариства «Просвіта». У Львові. 1906. З друкарні Наукового товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, мала 8°, стор 624

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 34, кн. 6, с.600—603 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 112. Шашкевич Маркіян Семенович (1811—1843) —. український письменник і фольклорист демократичного напряму. Очолював прогресивне літературне угрупування «Руська трійця».

Могильницький Антін Любич (1811—1873) — український поет-романтик, продовжував традиції «Руської трійці».

Романчук Юліан (1842—1932) — український буржуазно-націоналістичний діяч, один із лідерів «народовців», організатор антинародної «нової ери» — реакційної угоди української буржуазної інтелігенції з австрійським урядом і польською шляхтою. Був засновником ліберально-буржуазного громадсько-культурного товариства «Просвіта» в Галичині (1868). У 1904—1915 рр. здійснював на кошти «Просвіти» видання творів українських класиків під назвою «Руська письменність».

«Русалка Дністровая» — український альманах «Руської трійці». Заборонена до видання у Львові 1834 р. (первіс-

на назва — «Зоря»), була опублікована 1837 р. у Будапешті. Являє собою збірку українських фольклорних записів та літературно-публіцистичних творів, більшість яких належала М. Шашкевичу, Я. Головацькому та І. Вагилевичу.

... та в «Вінку»... — тобто в першій книжці літературно-наукового збірника «Вінок русинам на обжинки» (Відень, 1846).

С. 113. ...ті, що містилися в «Руській читанці»... — Мова йде про твори М. Шашкевича, опубліковані в кн.: Руська читанка для вищої гімназії. Составлена А. Тарновським. Т. 3, ч. 1. Львів, 1867; Руська читанка для нижчих класів середніх шкіл. Уложив О. Партицький. Ч. 2. Львів, 1871; Руська читанка для вищої гімназії. Ч. 2. Львів, 1871; Руська читанка для першого класу шкіл середніх. Упорядкував К. Лучаковський. Львів, 1892.

«Кролевдвірський рукопис» («Краледворський рукопис») — збірка поем і віршів. Опублікував В. Ганка разом з Й. Ліндою (1819), видавши за оригінальні пам'ятки старочеської поезії. Був ніби знайдений в м. Краловн Дворець (звідси його назва).

...не подав цілого перекладу, що був опублікований у «Записках Наукового товариства ім. Шевченка»... — див. видання: М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Бібліографічний покажчик. Львів, 1962, с. 53.

С. 114. Аджеж уже на з'їзді руських «учених» 1848 р... — Мова йде про з'їзд української інтелігенції, який відбувся у Львові 19 жовтня 1848 р.

«Свѣцка полѣтика» — І. Франко має на увазі книгу «Полѣтика свѣцкая от иностранных авторов вкратцѣ собранная. Младым прилична, всѣм же обще благопотребная» (1770, Почаїв). Пізніше ця праця ввійшла як складова частина до видання: Букварь язіка славенскаго, чтения и писания сучащимся в полезное руковождение, типом издан. Львів, 1790. І. Франко веде мову про неї в статті «Галицько-руський «savoir vivre» («Киевская старина», 1891, т. 32, февраль, с. 281—299). Див. про дану книгу дослідження: *Возняк М.* Український «savoir vivre» з 1770 р. («Україна», 1914, кн. 3, с. 35—55).

Вацлав з Олеська — псевдонім польського фольклориста Залеського Вацлава (1798—1849).

Старший Поль... — тобто Поль Вінценти (1807— 1872) — польський поет.

С. 115. Левинський Степан (? — 1807) — український церковний діяч.

Бродович Теодосій (Феодосій; ? — 1803) — український церковний діяч. Був священиком у Луцьку, обіймав високі пости в луцькій греко-католицькій єпархіальній адміністрації. Запідозрений у співучасті в підготовці селянського повстання, яке начебто мало початися весною 1789 р., зазнав переслідувань з боку польської влади. Автор твору «Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej roku 1789» про жорстоку розправу польської шляхти з українським населенням на Волині та Поділлі.

Петрушевич Антоній Степанович (1821—1913) — український історик, археолог, філолог та етнограф ліберально-буржуазного напряму, «москвофіл».

Гарасевич Михайло (1763—1836) — український історик, церковний діяч.

HERMANN REICH.
DER MIMUS.
EIN LITTERAR-ENTWICKELUNGSGESCHICHTLICHER VERSUCH

Erster Band. Erster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwickelungsgeschichte des Mimus. I—II. Берлін (у Вальдмана), 1903, стор. 900 (у двох томах)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 71, кн. 3, с. 195—196 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 117. Бенфей Теодор (1809—1881) — німецький філолог, орієнталіст. «Панчатантра» («П'ятикнижжя») — збірка старо-індійських оповідань, яку видав Бенфей 1859 р. з власною передмовою. Коментуючи окремі тексти збірки і зіставляючи їх з текстами інших народів, Бенфей прийшов до висновку, що індійська література — єдине джерело казковнх сюжетів народів світу. Книжка відіграла велику роль у розвитку «теорії запозичень», що ігнорувала національні, соціальні та конкретно-історичні обставини розвитку фольклору і літератур різних народів.

Лібрехт Фелікс (1812—1890) — німецький історик літератури, фольклорист та етнограф. У 1851 р. переклав працю Джона Данлопа «History of fiction» («Geschichte des Prosadichtungen»), додавши доповнення і примітки.

Роде Ервін (1845—1898) — німецький філолог. «Der griechische Roman und seine Vorläufer», що вийшла 1876 р. в Лейпцігу,— одна з найголовніших його праць.

...стара афінська комедія, що... рівнозначна з назвою Арістофана...— Йдеться про так звану давньогрецьку комедію. Її найяскравішим представником був Арістофан (близько 445—385 до н. е.), якого Ф. Енгельс називав «батьком комедії».

HERM. SIEGFR. REHM.
DAS BUCH DER MARIONETTEN.
EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES THEATERS ALLER VÖLKER.
MIT 130 VOLLBILDERN, TEXTILLUSTRATIONEN UND VIGNETTEN

Берлін, без означення року (1905), стор. 307

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 71, кн. 3, с. 196 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 119. Туркестан (тобто країна тюрків) — застаріла назва історико-географічної області у Середній і Центральній Азії. Туркестан поділявся на Західний (або Російський), Східний (або Китайський) і Афганський. Після перемоги Великої Жовтневої соціалі-

стичної революції на території колишнього Російського Туркестану утворилися Туркестанська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (1918), Бухарська і Хорезмська народні радянські республіки (1920). В результаті проведеного 1924—1925 рр. національно-державного розмежування тут утворились Узбецька РСР, Туркменська РСР, Таджицька АРСР (з 1929 р. Таджицька РСР), Кара-Киргизька автономна область (з 1936 р.— Киргизька РСР), Кара-Калпацька автономна область (з 1932 р.— Кара-Калпацька АРСР); північна частина Туркестану ввійшла до складу Казахської РСР. В 1924—1925 рр. щодо колишнього Російського Туркестану почали вживати термін Середня Азія.

Персія — давня назва Ірану. Вживалася до 1935 р.

RODOLPHE DE WARSAGE.
HISTOIRE DU CÉLEBRE THÉATRE
LIÉGEOIS DE MARIONETTES,
ÉTUDE DE FOLKLORE

Брукселя, 1905, 148 стор.

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 71, кн. 3, с. 197 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 120. Брукселя — Брюссель.

РОМАН ЗАКЛИНСЬКИЙ.
ПОЯСНЕННЯ ОДНОГО
ТЕМНОГО МІСЦЯ
В «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

(Передрук з «Діла»), Львів, 1906, стор. 45, мал. 8°

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 71, кн. 3, с. 200—202 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 121. Заклинський Роман (1852—1931) — український письменник і літературознавець.

Барсов Елпідифор Васильович (1836—1917) — російський історик давньої літератури та фольклорист.

Лонгінов Михайло Миколайович (1823—1875) — російський бібліограф та історик літератури.

С. 122. ...не бажали признати, що «Сл[ово] о п[олку] Іг[оревім]» — твір український...— «Слово о полку Ігоревім» — літературна пам'ятка Київської Русі (автор невідомий), яка належить трьом східнослов'янським народам — російському, українському та білоруському.

Червона Русь — історична назва Галичини, що зустрічається в писемних джерелах, переважно зарубіжних, у XVI—XIX ст.

Ярослав Осмомисл (?—1187) — князь галицький (1153—1187). Прізвисько «Осмомисл» означало мудрий, розумний

(той, що має «вісім смислів»). Прагнучи до зміцнення князівської влади, боровся проти боярства, що виступало за відокремлення своїх земель. Про могутність Ярослава Осмомисла, який «затворив Дунаю ворота», говориться в «Слові о полку Ігоревім».

Щ у р а т Василь Григорович (1871—1948) — український літературознавець, фольклорист і поет. Академік АН УРСР з 1929 р. Досліджував «Слово о полку Ігоревім», переклав його українською мовою.

С. 123. В а с и л і а н и — ченці василіанських уніатських монастирів, заснованих на Правобережній Україні після Брестської унії 1596 р.

В я з е м с ь к и й Павло Петрович (1820—1888) — російський історик, палеограф, літературознавець.

ZYGMUNT GLOGER.
ENCYKLOPEDYA STAROPOLSKA
ILUSTROWANA

Варшава, I—IV, 1900—1903

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 71, кн. 3, с. 213—217 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 125. Г л о г е р Зигмунт (1845—1910) — польський етнограф, археолог та історик.

К о л ь б е р г Оскар Юлійович (1814—1890) — польський фольклорист, етнограф і композитор.

Е с т р е й х е р Кароль (1827—1908) — польський бібліограф, історик літератури, мовознавець і театрознавець.

С. 126. С е м е н е ь к и й Юзеф (1882 — ?) — польський історик.

Х о ц і ш е в с ь к и й Юзеф (1837—1914) — польський письменник і громадський діяч.

Т а р н о в с ь к и й Станіслав (1837—1917) — польський літературознавець, публіцист, літературний критик, політичний діяч.

С. 127. С а р н и ц ь к и й Станіслав (1530—1594) — польський історик, географ.

С. 129. Л о п а ц і н с ь к и й Гіеронім (1860—1906) — польський філолог, історик, етнограф.

С. 130. Г о н т а Іван (?—1768) — один із керівників народного повстання 1768 р. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту, що ввійшло в історію під назвою Коліївщина.

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ В НАРОДНІЙ ПІСНІ, З ЗАМІТКАМИ В. БУДЗИНОВСЬКОГО

Львів, 1906, стор. 237

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 7, с. 175—177 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 131. Будзиновський Вячеслав (1868—1935) — український письменник, історик, журналіст та громадсько-культурний діяч буржуазно-демократичного напряму.

Ральстон Вільям (1828—1889) — англійський письменник, фольклорист. Виявляв інтерес до української народної творчості.

... першого тому видання Антоновича й Драгоманова ... — Йдеться про видання: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. 1. К., 1874.

С. 132. ... женевського видання Драгоманова «Політ[ичні] пісні» ... — Йдеться про видання: Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. з увагами М. Драгоманова. Частина І, розділ І. Женева, 1883; Частина І, розділ 2, 1885.

... думу про Івана Коновченка... — Мається на увазі дума «Івась Коновченко, Вдовиченко».

... друковану ... в збірці Максимовича... — Йдеться про видання: Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем, ч. 1, кн. 1. Украинские думы: кн. II, Песни козацкие былевые; кн. III, Песни козацкие бытовые, М., 1834.

С. 133. Богуславець Іван – документальних даних про Івана Богуславця не виявлено. Це ім'я зустрічається тільки в «Історії Русів чи Малої Росії» (М., 1846, с.31—32) — історико-публіцистичному творі невідомого автора кінця XVIII або початку XIX ст., де описано події на Україні від найдавніших часів до 1769 р.

Кішка Самійло (?—1602) — гетьман реєстрового козацтва (1599—1602). Брав участь у морських походах запорізьких козаків проти султанської Туреччини. В 70-ті роки XVI ст. попав у полон до турків, де пробув близько двадцяти п'яти років. У 1599 р. організував повстання українських невільників на турецькій галері. Повсталі перебили яничар і повернулись на Україну. Після звільнення із полону Кішка був обраний запорізьким гетьманом.

Пісня про козака Супруна.— Мається на увазі дума «Ой, хотів же та пан Супрун».

Пісні про Сірка та про вдову Сірчиху... — Мається на увазі дума «Вдова Івана Сірка і Сірченки», в якій розповідається про кошового отамана Запорізької Січі Сірка Івана Дмитровича (?—1680) та його дружину й синів. Іван Сірко брав участь у народно-визвольній війні 1648—1654 рр., у боротьбі проти турецько-татарських загарбників, виступив проти зрадників гетьманів, що прагнули відірвати Україну від Росії.

... одну з найкращих кобзарських дум того часу — про Ганджу Андибера....— Мається на увазі соціально-побутова дума «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер».

Фесько Андибер — образ, який став символом народного заступника.

... пісню про Саву Чалого...— Мається на увазі пісня про Саву Чалого і Гната Голого («Ой, був в Січі старий козак»).

Сава Чалий — козацький сотник, що служив у польського магната і під час піднесення гайдамацького руху в 1734 р. перейшов до гайдамаків. Коли повстанців було розбито, повернувся до шляхти. В 1741 р. був убитий Гнатом Голим як зрадник.

Гнат Голий — один із ватажків гайдамацького руху в 40-х роках XVIII ст.

Залізняк Максим (на початку 40-х років XVIII ст.— ?) — запорізький козак, один із керівників народного повстання проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні 1768 р. (так звана Коліївщина).

Довбуш Олекса Васильович (1700—1745) — керівник антифеодального руху селян-опришків 30—40-х років XVIII ст. Прославлений у численних народних піснях і легендах.

ПРОФ. Д-Р ОЛ. КОЛЕССА. В ЧЕСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА

ПРОМОВА, ВИГОЛОШЕНА НА КОНЦЕРТІ В СОРОК П'ЯТІ РОКОВИНИ СМЕРТІ ПОЕТА — У ЛЬВОВІ, ДНЯ 17 МАЯ.

1906, Львів. Накладом автора, мала 8-ка, стор. 20

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 7, с. 177 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 134. Колесса Олександр Михайлович (1867—1945) — український літературознавець, мовознавець, фольклорист і поет, професор Львівського університету і Карлового університету в Празі. Окремі його праці позначені впливом буржуазно-націоналістичних концепцій. У 1898, 1901, 1906, 1914 рр. виступав у Львові в шевченківські дні з доповідями, в яких висвітлював життя і діяльність поета з національно обмежених позицій.

Шеллі Персі-Біші (1792—1822) — англійський поет. Представник революційного романтизму.

Мор Томас (1478—1535) — англійський гуманіст, письменник, історик, державний діяч, основоположник утопічного соціалізму.

Леопарді Джакомо (1798—1837) — італійський поет.

«Слово о погибели земли руския и по смерти великого князя Ярослава» — одна з перлин давньоруської літератури. Коли і з якого приводу виникло «Слово», точно невідомо. Найімовірнішим є припущення, що воно створено між 1238 і 1246 рр. в північно-східній Русі вихідцем із південноруських земель.

С. 135. Берестецьке поражения Хмельницького.— Мається на увазі Берестецька битва, яка відбулася 18(28).VI—30.VI(10.VII) 1651 р. між селянсько-козацьким військом

Б. Хмельницького і польсько-шляхетською армією на чолі з королем Яном Казіміром на березі річки Стиру поблизу м. Берестечка (тепер Горохівського району Волинської області).

ОСТАП ЛУЦЬКИЙ.
В ТАКІ ХВИЛІ

ПОЕЗІЇ 1902—1906

Львів. 1906. З друкарні народової Манецьких, 12°, стор. 56

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 7, с. 180 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 136. Луцький Остап (1883—1939) — український поет і буржуазно-націоналістичний діяч. Належав до літературного угруповання українських письменників-декадентів «Молода муза».

Розенфельд Моріс (1862—1923) — єврейський письменник.

... та Махара («Наполеон»)... — Цей переспів поезії чеського поета Йозефа Махара (1864—1942) вперше був надрукований в ЛНВ, 1902, т. 29, кн.7, с. 86—88.

С. 137. ... групка гарних віршів «На верхах», передрукована автором нащось із виданої минулого року збірки «З моїх днів». — Тут І. Я. Франко припустився неточності, про що сам писав: «З приводу моєї рецензії на книжечку, видану під таким заголовком, прислав автор її, д. Остап Луцький «Кілька слів», у яких, між іншим, простує моє твердження, буцімто його вірші «На верхах», поміщені в збірці «В такі хвилі», були передруковані з давнішої збірки того ж автора «З моїх днів». Признаюся до вини: пишучи рецензію на «В такі хвилі», я припадково не мав під рукою давнішої збірки д. Луцького, а вірші «На верхах» видалися мені такими знайомими, що я, прочитавши їх, був певнісінький, що вже читав їх десь недавно. Пізніше я переконався, що справді сим твердженням зробив кривду д. Луцькому, а властиво його новій книжечці, бо ж самого автора за ці вірші я похвалив. Просячи вибачення за сей lapsus memoriae[1], застерігаюся, буцімто я навмисно написав се з якоїсь ворожої тенденції супротив д. Луцького» (ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 8, с. 343).

ПЕТРО КАРМАНСЬКИЙ.
ОЙ ЛЮЛІ СМУТКУ

ЛІРИЧНІ ПОЕЗІЇ

Львів, 1906, 8⁰, стор. 80

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 7, с. 180—181 (Бібл.).

Подається за першодруком.

[1] Помилку пам'яті (*лат.*).— *Ред.*

С. 138. Карманський Петро Сильвестрович (1878—1956)— український поет. Життєвий і творчий шлях Карманського позначений буржуазно-націоналістичними збоченнями в політиці та декадентськими мотивами в поезії. Належав до декадентського угруповання «Молода муза». Збірки поезій 1899—1909 рр. пройняті мотивами зневіри й відчаю. У віршах, написаних після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, оспівав нове життя, перемогу над фашизмом. Публіцистичні твори Карманського останніх років спрямовані проти панства та католицької церкви.

С. 139. Яцків Михайло Юрійович (1873—1961) — український радянський письменник. В його творчості дорадянського часу наявні натуралістичні та занепадницькі мотиви. Належав до декадентського літературного угруповання «Молода муза».

Г. БАРАЦ. ПОВЕСТИ И СКАЗАНИЯ ДРЕВНЕРУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ, ИМЕЮЩИЕ ОТНОШЕНИЕ К ЕВРЕЯМ И ЕВРЕЙСТВУ. I. ДВА РАССКАЗА «КИЕВО-ПЕЧЕРСКОГО ПАТЕРИКА»

(«Киевская старина», 1906, книжка за март і цвітень, стор. 298—311)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 72, кн. 4, с. 190—193 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 140. Барац Герман Маркович (1835—?) — російський юрист, вчений, публіцист.

... праці Яковлєва, Абрамовича...— Йдеться, очевидно, про працю російського історика літератури В. В. Яковлєва «Древнекиевские религиозные сказания», яка була надрукована в «Трудах Киевской духовной академии» (1876, № 3, с. 583—614), та дослідження російського історика літератури, члена-кореспондента АН СРСР з 1921 р. Абрамовича Дмитра Івановича (1873—1955) «Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике», опубліковане в «Известиях Отделения русского языка и словесности АН» (т. VI, кн. 3, 1901, с. 207—235; кн. 4, с. 37—102, т. VII, кн. 1, 1902, с. 233—279; кн. 2, с. 204—231; кн. 3, с. 34—76; кн. 4, с. 43—65. Є окремий відбиток).

... принагідні уваги Малишевського...— Йдеться, очевидно, про працю російського вченого-богослова, професора Київської духовної академії Малишевського Івана Гнатовича (Ігнатовича; 1828—1897) «Еврей в Южной Руси и в Киеве в X—XII веках», яка була надрукована в «Трудах Киевской духовной академии» (1878, № 6, с. 565—602; № 9, с. 427—504).

С. 141. Нестор (?— після 1113) — давньоруський письменник і літописець XI — початку XII ст. Близько 1074—1078 рр. став ченцем Києво-Печерського монастиря, потім дияконом. Виявив

себе майстром літературного портрета в жанрі агіографії («Житіе Феодосія Печерського», близько 1091 р.). Найбільшу популярність здобув як імовірний автор і упорядник «Повісті временних літ».

Феодосій Печерський (бл. 1036—1077) — давньоруський церковний письменник-полеміст, один із перших ігуменів Києво-Печерського монастиря. У посиланнях, повчаннях, казаннях, молитвах проповідував основи християнської моралі.

С. 143. «Кааф» — збірник тлумачень П'ятикнижжя Мойсеєвого (окремих книг Мойсея), укладений із перекладів тлумачень грецькою мовою в питаннях і відповідях. Був поширений в давньоруській писемності.

В. Н. ПЕРЕТЦ. К ИСТОРИИ ПОЛЬСКОГО И РУССКОГО НАРОДНОГО ТЕАТРА, I—VII

Спб., 1905, стор. 54

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 72, кн. 4, с. 211—212 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 145. В першій книжці сьогорічних «Записок», стор. 196, було обговорене продовження отсеї статті...— Франко має на увазі свою рецензію на працю В. Перетца «К истории польского и русского народного театра. Несколько интермедий XVII—XVIII столетия», яка була надрукована в «Записках Наукового товариства імені Шевченка», 1906, т. 69, кн. 1, с. 196.

С. 146. ... зібрані у Драгоманова («Малор[усские] предания и рассказы»).— Йдеться про збірку: Малорусские народные предания и рассказы. Свод М. Драгоманова. К., 1876.

... у моїй статті про вертеп.— Мається на увазі стаття «До історії українського вертепа XVIII в.», яка була опублікована в 1906 р. в 71—73-му томах ЗНТШ. Того ж року вона вийшла окремим відбитком. Ця стаття подається в 36-му томі нашого видання.

Войціцький Казімеж Владислав (1807—1879) — польський фольклорист, письменник і педагог.

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК. КОЛОМИЙКИ, Т. II

(«Етнографічний збірник», видає етногр[афічна] комісія Наукового товариства імені Шевченка, т. XVIII. У Львові, 1906. Стор. 316, 8°. Ціна 4 коп.)

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 9, с. 502—504 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 147. ...перший том великої збірки «Коломийок»...— Йдеться про публікацію: *В. Гнатюк.* Коломийки («Етнографічний збірник», т. 17, 1905).

... збірки Максимовича, Метлинського, Мордовцева «Саратовский сборник», Кулішеві «Записки»...— Йдеться про видання: Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. М., 1827; Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем, ч. 1, кн. 1, Украинские думы; кн. II, Песни козацкие былевые; кн. III, Песни козацкие бытовые. М., 1834; Народные южнорусские песни. Изд. Амвросия Метлинского, К., 1854; Малорусский литературный сборник. Издал Д. Мордовцев. Саратов, 1859; «Записки о Южной Руси» — фольклорно-історичну збірку, упорядковану і видану П. О. Кулішем (тт. 1—2, Петербург, 1856—1857).

С. 148. ... які в зв'язку з друкованими досі збірками Вацлава з Олеська, Головацького, Щасного Саламона, Шухевича, Колесси дали основу корпусу.— Франко має на увазі видання: *Wacław z Oleska*, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, Львів, 1883; Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, ч. II. М., 1878; *Щасный Саламон*, Коломыйки и шумки. Львів, 1864; *В. Шухевич*, Гуцульщина, т. 3, Львів, 1902; *Іван Колесса*, Галицько-руські народні пісні з мелодіями («Етнографічний збірник», т. 11, Львів, 1901).

Д-Р В. ЩУРАТ.
ГРЮНВАЛЬДСЬКА ПІСНЯ
(BOGURODZICZA DZEWICZA).

ПАМ'ЯТКА ЗАПАДНОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIV В.

Жовква. Наклад М. Петрицького. З печатні оо. василіан. 1906, стор. 52, і на окремій картці фотографічна знимка з кцинського тексту Матія з Грохова

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 9, с. 504—505 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 150. Брюкнер Александр (1856—1939) — німецький і польський історик літератури, мовознавець.

Гек Корнелій (1860—1910) — польський літературознавець.

Полінський Александр (1845—1916) — польський критик та історик музики.

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Том V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч[атку] XVII в., видав д-р Кирило Студинський. Том І. У Львові, 1906. Накладом Наукового товариства імені Шевченка. З друкарні Наукового тов[ариства] імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. 8-ка. Стор. LXII+314

Вперше надруковано в ЛНВ, 1906, т. 36, кн. 10, с. 162—163 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 151. Гербест Бенедикт (1531—?) польський богослов. Вів пропаганду серед православних, навертаючи їх до унії з Римом.

Жебровський (Фелікс Щасний) — католицький полеміст XVI ст., автор праць, присвячених захисту унії і григоріанського календаря. Полемізував із Стефаном Зизанієм.

Зизаній Стефан Іванович (бл. 1570—1600) — український письменник-полеміст.

Потій Іпатій (1541—1613) — уніатський митрополит, один із засновників уніатської церкви на Україні. Був учасником уніатського церковного собору 1596 р. в Бресті. Автор ряду полемічних творів, спрямованих проти православної церкви й протестантів («Антиризис», листи до кн. Острозького та ін.).

Острозький Василь (Костянтин) Костянтинович (1526—1608) — князь, український магнат, київський воєвода, культурний діяч. Вороже ставився до антифеодального руху українського народу. Проте для зміцнення свого громадянсько-політичного становища шукав підтримки в демократичних колах і виступав, хоч і не послідовно, на захист православ'я, проти засилля католицтва та уніатів.

С. 152. Острозький Клірик — нерозгаданий псевдонім одного з визначних українських письменників-полемістів кінця XVI — початку XVII ст. Ймовірно, що був також перекладачем «Апокрисиса» українською мовою.

Белармін Роберт (1541—1621) — діяч католицької церкви, автор полемічних праць, спрямованих проти протестантства.

R. PISCHEL. DAS ALTINDISCHE SCHATTENSPIEL

Berlin, 1906, стор. 21 (відбитка з «Sitzungsberichte der königl. preussischen Akademie der Wissenschaften», XXIII)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 73, кн. 5, с. 187—188 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 153. Пішель Ріхард (1849—?) — німецький учений-санскритолог.

Подаючи в «Записках» (т. LXXI, стор. 23) короткий нарис...— І. Франко має на увазі свою статтю «До історії українського вертепа XVIII в.», перших два розділи якої були опубліковані в ЗНТШ, 1906, т. 71, кн. 3, с. 22—43. Ця стаття подається в 36-му томі нашого видання.

Шіва — одне з трьох головних божеств індійської міфології післяведійської епохи.

Александр Македонський (356—323 до н. е.) — цар Македонії з 336 р. до н. е., полководець, державний діяч.

Якоб Георг — див. про нього в рецензії І. Франка на працю К. Прюфера «Ein ägyptisches Schattenspiel», що подається на с. 155—156 нашого тому.

DR CURT PRÜFER.
EIN ÄGYPTISCHES
SCHATTENSPIEL

Ерланген, 1906, стор. XXIV+151

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 73, кн. 5, с. 188—189 (Бібл.).

Подається за першодруком.

DR GEORG JACOB.
ERWÄHNUNGEN DES SCHATTENSTHEATERS
IN DER WELTLITTERATUR.
3 VERMEHRTE AUSGABE
DER BIBLIOGRAPHIE ÜBER
DAS THEATER

Берлін, 1906, мала 8-ка, стор. 49

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 73, кн. 5, с. 189—190 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 157. ... покликаючися на обговорену нами вище книжку Прюфера...— І. Франко має на увазі свій відгук на працю К. Прюфера «Ein ägyptisches Schattenspiel», який був опублікований в ЗНТШ, 1906, т. 73, кн. 5, с. 188—189 (Бібл.).

Енгель Карл (1824—1882) — німецький композитор, історик музики і письменник.

Радлов Василь Васильович (1837—1918) — російський учений-орієнталіст, мандрівник.

...братів Веселовських...— тобто російських літературознавців: Веселовського Олександра Миколайовича (1838—1906) та Веселовського Олексія Миколайовича (1843—1918).

Тихонравов Микола Савич (1832—1893) — російський учений-літературознавець.

Морозов Петро Осипович (1854—1920) — російський літературознавець, історик російської і слов'янських літератур, дослідник історії російського театру, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1912 р.).

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ
В НАРОДНІЙ ПІСНІ,
З ЗАМІТКАМИ В. БУДЗИНОВСЬКОГО

Льв[ів], 1906, стор. 237

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 73, кн. 5, с. 205—211 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 158. ... навіть учені мужі, такі як брати Грімми, Арнім і Брентано...— Маються на увазі німецькі філологи, члени Прусської АН (з 1841 р.) брати Якоб (1785—1869) і Вільгельм (1786—1859) Грімм та німецькі письменники-романтики Арнім Людвіг-Іоахім фон (1781—1831) і Брентано Клеменс (1778—1842), які уклали і видали збірку німецьких пісень «Чарівний ріг хлопчика» (1806—1808).

С. 159. ... додані до «Latopisca» Йоахима Єрлича...— Мається на увазі праця польсько-шляхетського хроніста Єрлича Іоахима (1598 — ?) «Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza» (Варшава, 1853).

... видавців «Исторических песен малору[сского] народа»...— Йдеться про видання: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. 1. К., 1874; т. 2, 1875.

С. 162. Доних слід було ще додати прегарну пісню «Іван і Мар'яна», записану на Покутті Кольбергом і мною...— І. Франко має на увазі публікації варіантів пісні, здійснені О. Кольбергом («Pokucie», т. 1. Краків, 1882, с. 17) та І. Франком («Житє і слово», 1895, т. 3, кн. 3, с. 369—372).

С. 163 ...цілість першої (Шутової) редакції...— Існує більше 10 записів думи про Самійла Кішку. Найбільш раннім вважається запис 1832—1833 рр., зроблений В. Ломиковським 1805 р. в Полтавській губернії від кобзаря Івана.

... не дав ясного поняття і про другу, записану Порф. Мартиновичем.— Мається на увазі дума про Самійла Кішку, записана П. Д. Мартиновичем від Івана Кравченка-Крюковського й опублікована в «Киевской старине» (1904, т. 84, кн. 2, с. 276—283).

... не звернув уваги на видану мною пісню «Козак і Кулина»...— Йдеться про публікацію тексту пісні та студію про неї в ЗНТШ, 1902, т. 47, кн. 3, с. 1—28.

С. 164. ... опублікована недавно д. Житецьким у «Записках» «Острозька трагедія»...— тобто в ЗНТШ, т. 51, 1903, с. 1—24.

... опублікований ще в 60-х роках Білозерським вірш «Лямент людей побожних»...— І. Франко має на увазі публікацію тексту історичного вірша «Лямент людей побожних», здійснену М. М. Білозерським у виданні: Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским, т. 1, К., 1856.

Чаплинський — чигиринський підстароста, який за наказом чигиринського старости О. Конецпольського вчинив розбійницький наїзд на хутір Б. Хмельницького (в Суботові) з метою його вбивства.

Потоцький Микола (1595—1651) — польський магнат, коронний гетьман Польщі. Керував придушенням антифеодальних селянсько-козацьких повстань на Україні. Під час розгрому польсько-шляхетських військ у Корсунській битві 1648 р. був захоплений у полон і виданий кримському ханові. Визволений за великий викуп, командував польсько-шляхетським військом у Берестецькій битві (1651).

Києво-Могилянська академія — Київська ака-

демія, перша вища школа й визначний культурно-освітній центр на Україні. Заснована 1632 р. внаслідок об'єднання школи Києво-Печерської лаври з Київською братською школою. З 1633 р. називалась Києво-братською колегією, або Києво-Могилянською колегією, на честь свого протектора Петра Могили. В 1701 р. за указом Петра I дістала титул і права академії. У 1817 р. Київська академія була закрита.

Брюховецький Іван Мартинович (? — 1668) — гетьман Лівобережної України (1663—1668).

... вірш Шумлянського про віденський похід...— Йдеться про вірш Йосифа Шумлянського «Послухайте, що в нас живо», присвячений подіям, пов'язаним із розгромом турецької армії в битві під Віднем 12 вересня 1683 р. І. Франко дав публікацію «Вірша епископа Й. Шумлянського про події 1683—1686 рр.» у ЗНТШ, т. 39, 1901 (Misc., с. 1—5).

КІНЦЕВІ ЗАПИСКИ В СТАРОРУСЬКИХ РУКОПИСАХ

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 74, кн. 6, с. 145—149.

Подається за першодруком.

С. 166. Остромирове евангеліє — одна з найдавніших пам'яток давньоруської писемності. Містить євангельські легенди для читання у неділю і свята. Переписане 1056—1057 рр. з староболгарського оригіналу, як гадають, в Києві дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира. Одне з джерел вивчення старослов'янської і давньоруської мов.

... див. Буслаев. Хрестоматія, І...— Йдеться про видання: *Буслаев Ф.* Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языка. М., 1861.

Буслаев Федір Іванович (1818—1897) — російський філолог, мистецтвознавець, академік Петербурзької АН (з 1860 р.).

С. 167. «Сводная лѣтопись» — праця А. Петрушевича «Сводная галичско-русская лѣтопись», Львів, 1874—1889.

Див. «Пам'ятки», т. І...— Мається на увазі видання: Пам'ятки українсько-руської мови, видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Ів.Франко, т. 1, Львів, 1896.

... записка, що зберігається між рукописами моєї збірки...— див. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 4819.

С.168. Долиняни — село, тепер Городокського району Львівської області.

Ірмолой (Ірмологій, Ірмологіон)— богослужебна книга православної церкви, яка містить молитви, призначені для співання (а не читання) під час богослужіння.

... крім отсеї картки, яку я знайшов у закристії гірської церкви.— Ця знахідка Франка зберігається в його архіві (ІЛ, ф. 3, № 4823).

HIPPOLYT DELĒHAYE S. J.
LES LĒGENDES HAGIOGRAPHIQUES

Вид. 2, Брукселя, 1906, стор. 260

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 74, кн. 6, с. 200—203 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С.171. Болландисти — вчена колегія єзуїтів, яка видавала корпус житій святих, канонізованих католицькою церквою.

Деніфле Генріх-Фрідріх (1844—1905) — німецький учений-домініканець, був викладачем богослов'я, проповідником.

Морі Альфред (1817—1892) — французький письменник, професор історії та етики. Названа І. Франком книга — одна з найзначніших праць А. Морі, що вийшла в світ 1843 р.

С. 172. Агіографія — вид церковно-історичної літератури, який містить життєписи «святих»

С. 174. Посейдон, Посідон — у давньогрецькій міфології брат Зевса, бог землі, води, конярства, будівництва; пізніше бог моря і мореплавства (у римлян його ототожнювали з Нептуном).

Узенер Герман (1834—1905) — німецький учений-філолог, професор Боннського університету.

Діоніс — у давньогрецькій міфології бог рослинності й родючості, пізніше — виноградарства й винобродства.

Гностицизм — збірна назва релігійно-філософських учень, що поєднали в собі ідеї раннього християнства з ідеями релігій Стародавнього Сходу та античної філософії (неоплатонізму, неопіфагореїзму тощо). За цим вченням матерія як гріховне і зле начало протистоїть духовному непізнаванному первоначалу, що виявляє себе в еманації (витіканні нижчих форм буття з вищих). Гностицизм проповідував віру у вище містичне знання (гносис), яке нібито вказує людській душі істинний шлях до спасіння від покарання в загробному житті. Гностицизм постав у Сірії та Месопотамії в І ст. (секта афітів) і швидко поширився у всьому християнському світі.

Маніхейство — релігійне вчення, що виникло в III ст. в Месопотамії на основі вавілонських, перських і християнських культів і за рядом основних положень близьке до гностицизму. Засновником маніхейства вважається Мані. В основі маніхейства лежить принцип дуалізму, який стверджує споконвічність боротьби двох начал, що втілюють добро і зло, світло і тьму. Згідно з цим віровченням людина повинна додержувати правил високої моральності, її діяльність має сприяти доброму началу в боротьбі зі злом. Вчення маніхеїв було релігійним вираженням соціального протесту трудящих мас проти рабовласницького і феодального гніту. Пізніше виродилося у вузьке сектантство. Водночас маніхейство сильно вплинуло на релігійні концепції і релігійні рухи середньовіччя.

**DES KNABEN WUNDERHORN.
ALTE DEUTSCHE LIEDER
GESAMMELT VON L. A. v. ARNIM
UND CLEMENS BRENTANO**

Drei Teile in einem Bande. Hundertjahres-Jubelausgabe herausgegeben von Eduard Grisebach, Липськ. 1906

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 74, к. 6, с. 204—205 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 175. Збірка Арніма і Брентано...— Мається на увазі збірка німецьких пісень «Чарівний ріг хлопчика», яку уклали і видали (1806—1808) Арнім Людвіг-Іоахім фон та Брентано Клеменс.

Гердер Йоганн-Готфрід (1744—1803) — німецький філософ, історик культури, письменник-просвітитель, уклав першу антологію народної поезії різних країн, у якій значну увагу приділено пісням слов'янських народів («Народні пісні», 1778—1779). І. Франко має на увазі друге видання цієї антології під назвою «Stimmen der Völker in Liedern» («Голоси народів у піснях», 1807). Відстоював народність і реалізм у мистецтві.

Гете Йоганн-Вольфганг (1749—1832) — німецький поет і мислитель.

С. 176. Ніколаї Христоф-Фрідріх (1833—1911) — німецький письменник і видавець.

Фосс Йоганн-Генріх (1751—1826) — німецький поет-просвітитель, перекладач. Його переклади «Одіссеї» (1781), «Іліади» (1793) та інших античних творів мали велике значення для розвитку німецької літератури.

Пфефель Готліб-Конрад (1731—1789) — німецький письменник.

**М. Н. СПЕРАНСКИЙ.
ПЕРЕВОДНЫЕ СБОРНИКИ ИЗРЕЧЕНИЙ
В СЛАВЯНО-РУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ.
ИССЛЕДОВАНИЯ И ТЕКСТЫ**

(«Чтения в имп[ераторском] Обществе истории и древностей российских при Московском университете», 1901, кн. IV, стор. VI+154+48; 1905, кн. I, стор. 157—450; кн. II, стор. 451—577+49—245)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 74, кн. 6, с. 205—208 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 177. Сперанський Михайло Несторович (1863—1938)— російський історик літератури і театру, етнограф, фольклорист, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1902 р.), академік (з 1921р.), член Болгарської АН (з 1926 р.), представник культурно-історичної школи в літературознавстві.

«Пчела» — збірка афоризмів, повчальних висловів, невеликих оповідань і притч. Складена у Візантії з матеріалів біблійних книг, писань «отців церкви» та уривків з творів античних письменників і філософів. Перекладена на Русі приблизно наприкінці XII ст. і відома в багатьох списках XIV—XV ст., які поповнювались народними прислів'ями та приказками. На Україні «Пчела» була популярною до кінця XVIII ст. (один із списків її складено на Волині).

С. 178. Іоанн Дамаскій (бл. 675—753 — ?) — візантійський богослов, філософ і поет.

С. 179. Ізборники Святослава — найдавніші пам'ятки писемності Київської Русі — два збірники літературних творів, виготовлені 1073 і 1076 рр. для великого князя київського Святослава Ярославича. Ізборник 1073 р. є списком збірника, перекладеного в IX ст. в Болгарії з грецької на старослов'янську мову. Крім статей церковного змісту, включає матеріали з граматики, логіки, поетики. Ізборник 1076 р. укладено на основі рукописів великокнязівської бібліотеки, як перекладних, так і оригінальних. Містить різноманітні повчання.

Дерманъ — тепер село Устенське Друге Здолбунівського району Ровеиської області.

Курбський Андрій Михайлович (1528—1583) — російський політичний і військовий діяч, письменник-публіцист. На початку Лівонської війни (1558—1583) був головнокомандуючим російськими військами. Зв'язаний з ворожими Івану IV боярськими угрупованнями, Курбський 1564 р. зрадив Росію, перейшов на бік польського короля. Виступав проти централізаторської політики Івана IV і відстоював право боярства на управління державою. Твори Курбського відображають ідеологію реакційного боярства, водночас вони є цінним історичним джерелом.

Менандр (бл. 343 — бл. 291 до н. е.) — давньогрецький драматург, представник так званої новоаттічної, або побутової, комедії.

Григорій Богослов (бл. 329 — бл. 389) — давньогрецький письменник, константинопольський єпископ, автор численних листів, віршів та проповідей.

Нил Синайський (друга половина IV ст. — бл. 450) — давньогрецький письменник, автор численних листів і філософсько-богословських трактатів, константинопольський префект.

Ісіхій — один із так званих святих великомучеників.

Варнава — один із біблійних апостолів.

Сірах — Бен-Сіра, Бен-Сірах — автор книги «Мудрість Ісуса, сина Сираха» та апокрифічних книг.

Соломон (бл. 976—935 до н. е.) — цар об'єднаної Ізраїльсько-Іудейської держави.

Іоанн Златоуст (між 344 і 354—407) — константинопольський патріарх, ідеолог східнохристиянської церкви. Блискучий оратор (звідси його прозвище), автор проповідей, панегіриків, псалмів, коментарів до Біблії.

С. П. РОЗАНОВ. МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ РУССКИХ «ПЧЕЛ»

(Памятники древней письменности, CLIV), 1904, стор. 128

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1906, т. 74, кн. 6, с. 208—209 (Бібл.).

Подається за першодруком.

С. 182. Отся невеличка розвідка, хоч писана незалежно від просторої монографії д. Сперанського...— Мається на увазі праця М.Н. Сперанського «Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты» («Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете», 1901, кн. 4, с. VI + 154 + 48; 1905, кн. 1, с. 157—450; кн. 2, с. 451—577 + 49 — 245).

«Стефаніт і Іхнілат» — візантійський дидактичний твір кінця XI — початку XII ст., переробка арабської книги «Каміла і Дімна», яка в свою чергу походить від індійської «Панчатантри». Написаний придворним лікарем імператора Олексія (1081—1118) Симеоном Сіфом.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

Вперше надруковано в кн.: Володимир Самійленко. Україні. Збірник поезій 1885—1906 рр., Львів, 1906, с. III—VI.

Подається за першодруком.

183. Самійленко Володимир Іванович (літературний псевдонім В. Сивенький; 1864—1925) — український письменник і перекладач.

Катеринодар — тепер Краснодар.

Скасування російського указу з 1876 р.— Йдеться власне про втрату функціювання під час першої російської революції Емського акту 1876 р. — розпорядження царського уряду, підписаного Олександром II у м. Емсі (Німеччина), про заборону ввозити на Україну з-за кордону українські книжки, друкувати українські переклади з інших мов, влаштовувати театральні вистави українською мовою.

«Громадська думка» — українська ліберально-буржуазна газета, виходила щоденно в Києві з кінця 1905 до середини 1906 р. Її продовженням була газета «Рада» (1906—1914).

«Рада» — щоденна українська газета ліберально-буржуазного напряму. Виходила в Києві в 1906—1914 рр.

«Шершень» — український сатиричний журнал революційного напряму. Видавався у Києві в січні—липні 1906 р.

«Правда» — літературно-науковий і політичний журнал «народовців», що виходив у Львові в 1867—1897 рр. (з перервами).

У ранній період — ліберально-буржуазного напряму, а з кінця 80-х років став буржуазно-націоналістичним виданням.

«З е р н а» — альманах, літературно-науковий додаток до газети «Буковина». Вийшло в Чернівцях два випуски: у 1887 і 1888 рр.

«Д з в і н о к» — двотижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму для дітей і юнацтва. Виходив у Львові (1890—1914) як орган «Руського товариства педагогічного».

С. 185. М о л ь є р Жан-Батіст (справжнє прізвище — Поклен; 1622—1673) — французький драматург, актор і режисер.

Д а н т е Аліг'єрі (Данг; 1265—1321) — італійський поет-гуманіст.

ПЕРЕДМОВА

[ДО ВИДАННЯ «М ДРАГОМАНОВ, ЛИСТИ ДО ІВ. ФРАНКА І ІНШИХ. 1881—1886». ЛЬВІВ, 1906]

Вперше надруковано в кн.: М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Видав Іван Франко, Львів, 1906.

Подається за першодруком.

С. 186. ...в и д а н і й н е д а в н о д. П а в л и к о м к о р е с п о н д е н ц і ї з п о к [і й н и м] Т а н я ч к е в и ч е м....— І. Франко мав на увазі видання: Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876—1877). Зложив і видав М. Павлик, Львів, 1906.

Т а н я ч к е в и ч Данило Іванович (1842—1906) — український буржуазно-клерикальний громадський діяч і публіцист. Друкувався під псевдонімом «Будеволя».

С. 188. Л я х о ц ь к и й Антін Михайлович (псевдонім — Кузьма; 1854—1918) — український громадський діяч, друкар.

Я с т р е м с ь к и й С. В. (1857—1910) — український громадсько-політичний діяч. У 1876 р. вів пропаганду серед робітників-залізничників Харкова, за що був арештований. Звільнений на поруки, емігрував у Галичину. В 1877 р. разом із М. Павликом був заарештований і засуджений за розповсюдження народницької революційно-демократичної літератури. Емігрував у Женеву, де близько зійшовся з М. Драгомановим.

С. 189. ...з і с в о є ю с е с т р о ю....— Йдеться про Павлик Ганну Іванівну (1855—1928) — громадську і політичну діячку Галичини революційно-демократичного напряму.

«Г р о м а д с ь к и й д р у г» — перший український літературно-політичний журнал революційно-демократичного напряму. Видавався 1878 р. у Львові І. Я. Франком та М. І. Павликом.

Л у к і а н (бл. 120 — після 180) — давньогрецький письменник-сатирик.

О х о р о в и ч Юліан (1850—1917) — польський філософ і психолог, позитивіст.

С. 190. ... к о н к у р с «З о р і», р о з п и с а н и й П а р т и ц ь к и м.— Йдеться про оголошений конкурс в журналі «Зоря» (1882, № 18, с. 288), редактором і видавцем якого був у 1880—1885 рр. Партицький Омелян Остапович (1840—1895) — українсь-

кий мовознавець, етнограф, історик і педагог спочатку ліберально-буржуазного, а згодом буржуазно-націоналістичного напряму.

Белей Іван Михайлович (1856—1921) — український журналіст ліберально-буржуазного напряму. В останні роки життя перейшов на буржуазно-націоналістичні позиції.

«Світ» — літературно-науковий і політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові в 1881—1882 рр.

... його статтю про Костомарова...— Йдеться про статтю М. Драгоманова «Микола Іванович Костомаров», надруковану в журналі «Світ», 1881, № 1—2. Початок статті надрукований без підпису Драгоманова, з приводу чого він неодноразово висловлював своє обурення, закінчення — за підписом *М. Д.* Автограф зберігається в архіві Ів. Франка (ІЛ, ф. 3, № 3112, с. 305—329).

С. 191. «Київська громада» — один із культурно-громадських осередків, які існували на Україні в другій половині XIX — на початку XX ст. Першу Громаду було засновано 1859 р. в Києві. Провідну роль в Громадах відігравала українська ліберально-буржуазна інтелігенція, яка обмежувалася просвітительською діяльністю. Крім буржуазних лібералів у Громадах брали участь представники радикально-демократичної інтелігенції.

Хоч Громади відігравали деяку позитивну роль в культурно-громадському житті Наддніпрянщини, однак вони були не здатні здійснити будь-які радикальні перетворення в соціальному і національному питаннях. У кінці 60—70-х років гурток київських інтелігентів, що іменувався «Старою громадою», видавав різну літературу українською мовою. Прихильники радикальніших методів боротьби в «Київській громаді» в 70-х роках утворили так звану «Молоду громаду», яка, проте, не мала чіткої програми. Царський уряд звинуватив громадівців у «сепаратизмі» і почав переслідувати їх; після прийняття Емського акту 1876 р. діяльність Громад була заборонена. Частину громадівців було заарештовано й відправлено на заслання. Чимало громадівців у зв'язку з репресіями емігрували за кордон, де під керівництвом М. Драгоманова в Женеві почали видавати збірник, а потім і журнал під назвою «Громада». Згодом Громада таємно відновила свою діяльність на Україні.

«Громада» — українські громадсько-політичні й науково-літературні збірники. Видавалися в Женеві за редакцією М. Драгоманова. Протягом 1878—1879 рр. вийшло 4 книги, 5-а — 1882 р.

... статтю про школи...— Йдеться про статтю М. Драгоманова «Народні школи», яка була надрукована в другому випуску «Громади» (1878, с. 120—278).

«Україна і центри» — ця праця М. Драгоманова була надрукована в другому випуску «Громади» (1878, с. 393—570).

С. 192. ... другий том тих пісень...— Йдеться про двотомне видання: Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. з увагами М. Драгоманова. Частина І, розділ І. Женева, 1883; частина І, розділ ІІ, 1885.

... уважаючи першим томом те, що було опубліковане в Києві....— Йдеться про видання: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, К., т. 1, 1874, т. 2, 1875.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

ПРОБА ХАРАКТЕРИСТИКИ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 1, с. 72—83.

Подається за першодруком.

С. 194. Вовків — село, тепер Перемишлянського району Львівської області.

Ржегорж Франтішек (1857—1899) — чеський етнограф і письменник демократичного напряму.

Каспрович Ян (1860—1926) — польський письменник.

«Kurjer Lwowski» — польська щоденна ліберально-буржуазна газета, виходила у Львові з 1883 по 1926 р. В період, коли її співробітником був І. Франко (1887—1897), підтримувала польський і український демократичний рух в Галичині.

С. 195. Сокільники — село, тепер Пустомитівського району Львівської області.

С. 199. Він власноручно переписав всю збірку... і прислав мені.— Цей рукопис зберігається в архіві Івана Франка (див. ІЛ, ф. 3, №. 224).

С. 200. Шіллер Йоганн-Фрідріх (1759—1805) — німецький поет і драматург.

С. 201. Бернс Роберт (1759—1796) — шотландський поет.

Геббель Йоганн-Петер (1760—1826) — німецький поет і прозаїк. Один із зачинателів так званої літератури для народу.

Сирокомля Владислав (справжнє прізвище — Людвік Кондратович; 1823—1862) — польський поет, перекладач і громадський діяч.

С. 203. Гомер — легендарний давньогрецький поет. Час життя Гомера визначають по-різному — від XII до VII ст. до н. е. З його ім'ям пов'язують створення епічних поем «Іліада» й «Одіссея».

... іспанського «Дон Кіхота»...— Йдеться про твір іспанського письменника Сервантеса де Сааведра (1547—1616).

Гейне Генріх (1797—1856) — німецький поет.

С. 204. Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і культурно-громадський діяч.

Конисський Олександр Якович (1836—1900) — український письменник, педагог і громадський діяч ліберально-буржуазного напряму. В ряді творів, переважно в публіцистиці, виявилися його буржуазно-націоналістичні погляди.

ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ДІАЛЕКТИ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 2, с. 225—230.

Подається за першодруком.

С. 205. Міцкевич Адам Бернард (1798—1855) — польський поет і діяч національно-визвольного руху.

Словацький Юліуш (1809—1849) — польський поет-демократ.

Красінський Зигмунт (1812—1859) — польський поет консервативно-романтичного напряму.

...написав Т. Бенфей у своїй «Історії язикознання»....— Йдеться про працю Теодора Бенфея «Історія мовознавства і східної філології в Німеччині». В цій праці автор дотримувався хибної «теорії запозичень», яка ігнорувала національні та конкретно-історичні особливості літератури.

Паніні (біля IV ст. до н. е.) — давньоіндійський учений, автор першої описової граматики давньоіндійських мов.

... аж до Грімма....— Йдеться про Якоба Грімма, який своїми працями «Німецька граматика» (т. 1—4, 1819—1837), «Історія німецької мови» (т. 1—2, 1848) заклав основи германського порівняльно-історичного мовознавства.

С. 206. Могильницький Іван (1777—1831) — український культурно-освітній і церковний діяч. Автор першої в Галичині (1829) граматики української мови, яка неодноразово перевидавалась.

... ряд граматик ... до Огоновського.— Мова йде про «Методичну граматику» (1894), написану українським філологом і педагогом Огоновським Іларієм Михайловичем (1854—1929) та українським критиком «народовського» напряму і педагогом Коцовським Володимиром (1860—1921).

С. 207... Готшед накинувся на диктатора мови і переводив саксонське наріччя як єдину натуральну загальнонімецьку літературну мову.— Німецький поет і теоретик мистецтва Готшед Йоганн-Крістоф (1700—1766) у полеміці з критиками Бодмером і Брейтінгером відстоював ясність і простоту літературної мови.

«Москвофіли» — суспільно-політична течія в Галичині, на Буковині та Закарпатській Україні в другій половині XIX — на початку XX ст., що об'єднувала частину духівництва, консервативної інтелігенції і сільської буржуазії, які орієнтувалися на реакційні сили царської Росії. Виникло на грунті одвічного прагнення трудящих західноукраїнських земель возз'єднатися з російським народом. Однак всупереч демократичним силам Галичини, які вбачали шлях до визволення свого народу в розвитку російського визвольного руху, лідери «москвофільства», пропагуючи «єдину, неділиму російську народність» (до неї вони зараховували й всіх українців), вислужувалися перед російським царизмом. Водночас вони намагалися здобути прихильність польської шляхти, австрійських пануючих верств. «Москвофіли» заперечували право українського народу на національне існування, намагалися запровадити штучне «язичіє» (суміш старослов'янської, російської, української, почасти польської мов). Проти реакційної суті «москвофілів» виступали М. Г. Чернишевський, І. Я. Франко, М. І. Павлик та інші російські та українські діячі. В. І. Ленін у статті «Як поєднують прислужництво реакції з грою в демократію?» дав нищівну оцінку «москвофілам», вказавши, що їхня антинародна діяльність субсидувалась царським урядом (*Ленін В. І.* Повне зібрання творів, т. 26, с. 257—258). «Москвофіли» вороже зустріли перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 20—30-х рр. XX ст. «москвофіли» вели боротьбу проти комуністичного і революційно-визвольного руху трудящих західноукраїнських земель.

С. 208. Аввакум Петрович (1620 або 1621—1682) — російський письменник, один із провідних діячів старообрядництва. З 1652 р.— протопоп Казанського собору в Москві.

С. 209. Верхратський Іван Григорович (1846—1919) — український філолог, письменник і природознавець. Верхратському належать праці з української діалектології і лексикографії («Про говір галицьких лемків», 1902; «Дещо до говору буковинського», 1908; «Говір батюків», 1912 та ін.).

Шухевич Володимир Осипович (1850—1915) — український етнограф, фольклорист та культурно-громадський діяч ліберально-буржуазного напряму. Основна праця — «Гуцульщина» (ч. 1—5, Львів, 1899—1908), в якій дано етнографічну характеристику гуцулів.

Чубинський Павло Платонович (1839—1884) — український етнограф буржуазно-демократичного напряму.

Радченко Зінаїда — український та білоруський музикознавець.

Янчук Микола Андрійович (1859—1921) — російський, український та білоруський дослідник східнослов'янського фольклору, письменник, в 1889—1916 рр. редагував «Этнографическое обозрение» — періодичне наукове видання етнографічного відділу Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, яке виходило в 1889—1916 рр.

Довнар-Запольський Митрофан Вікторович (1867—1934) — російський і білоруський історик ліберально-буржуазного напряму, автор праць з білоруської етнографії.

Псалтир — книга псалмів, одна з біблійних книг Старого завіту; складається з 150 релігійних пісень або псалмів. В Росії Псалтир був однією з основних книг для навчання грамоти.

... В. Щурат в своїй торік виданій передмові дот[ак] зв[аної] «Перегринації».— Йдеться про передмову до здійсненого В. Щуратом видання: Перегринація или путь до Іерусалиму Данила архимандрита Коръсунского зъ бѣлой Россіи. Середньовічна пам'ятка староруської літератури в редакції XIV в. по улюцькій рукописі. Жовква, 1906.

...У моїй статті «Стара Русь»...— Ця стаття І. Франка була надрукована 1906 р. в ЛНВ; т. 34, кн. 6, с. 456—473; т. 35, кн. 7, с. 32—51; кн. 9, с. 382—392; т. 36, кн. 10, с. 66—79; кн. 11, с. 236—243; кн. 12, с. 359—374.

Вахнянин Анатолій (Наталь) Климентович (1841—1908)— український композитор, письменник, громадський діяч, один із лідерів партії «народовців».

«Вечерниці» — літературно-науковий тижневик, орган «народовців», виходив у Львові в 1862—1863 рр.

Одну з тих проб ми й передрукуємо в дальшій книжці «Літературно-наукового вісника». — У третій книзі ЛНВ за 1907 р. (с. 440—444) під рубрикою «Оповідання на діалектах» були надруковані оповідання Е. Василіва «Зайди собі з ним!» (бойківський діалект) та Григорія Григорієвича «Я ся не бою» (лемківський діалект).

С. 210. Михайлина Рошкевичівна — Рошкевич Михайлина (1860—1946), дочка священика з с. Лолина Долинського повіту, сестра Ольги Рошкевич, нареченої І. Франка. М. Рошкевич під впливом Франка пробувала свої сили в літературі.

«Молот» — український літературно-громадський збірник революційно-демократичного напряму. Видали 1878 р. у Львові М. Павлик та І. Франко як продовження журналу «Громадський друг».

«Жива мысль» — журнал, що виходив у 1902—1905 рр. у Львові. Орієнтувався на прогресивну громадськість Росії і друкувався літературною російською мовою, об'єктивно протистояв реакційному «москвофільству».

... видаванійд-ромСвятицьким...— тобто Свєнціцьким Іларіоном Семеновичем (1876—1956) — українським філологом, мистецтвознавцем, істориком української мови, який виступав під псевдонімом «Е. Святицький».

Стефаник Василь Семенович (1871—1936) — український письменник і громадський діяч.

Мартович Лесь (Олекса Семенович; 1871—1916) — український письменник і громадський діяч.

Черемшина Марко (справжнє ім'я — Семенюк Іван Юрійович; 1874—1927) — український письменник і культурно-громадський діяч.

... подаємо тут оповідання з гуцульського життя д. Данила Харов'юка...— Мова йде про публікацію оповідання українського письменника Харов'юка Данила Юрійовича (1883—1916) «Полагна» (ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 2, с. 230—235).

І В. ФЕДОРЧЕНКО. ІРОДІАДА. БОГОБЛУДНИЦЯ

ПОЕМИ

Видавництво «Ранок», № 5-й. Ціна 40 коп. Київ, 1906, 8°, стор. 87.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 2, с. 369, без підпису. Авторство зазначено в змісті тому ЛНВ.

Подається за першодруком.

С. 211. Федорченко Іван — маловідомий український письменник.

В XIII томі «Літ[ературно]-наук[ового] вісника»...— Оповідання Федорченка «По закону» було опубліковане в ЛНВ, 1901, т. 12, кн. 3, с. 305—320.

... заїжджену тему...— Мається на увазі євангельський сюжет про смерть Іоанна Хрестителя від рук Ірода, правителя Галілеї.

Флобер Гюстав (1821—1880) — французький письменник.

Уайльд Оскар (1856—1900) — англійський письменник.

Зудерман Герман (1857—1928) — німецький письменник.

Йосиф Флавій (37 — після 100) — давньоєврейський історик і письменник.

STANISLAW DOBRZYCKI.
Z DZIEJÓW LITERATURY POLSKIEJ

Краків, 1907, стор. 303

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 75, кн. 1, с. 169—170.

Подається за першодруком.

С. 213. Добрицький Станіслав (1871—1931) — польський історик літератури

Галка із Добчина Анджей (бл. 1400 — після 1451) — професор Краківського університету. Увійшов у польську середньовічну літературу головним чином як автор «Пісні про Віклефа», спрямованої проти римсько-католицького духовенства.

... битва під Грюнвальдом... — відбулася 15 липня 1410 р. під час «Великої війни» 1409—1411 рр. поблизу с. Грюнвальда (тепер Ольшинського воєводства ПНР) між польсько-литовською армією під командуванням польського короля Владислава II Ягайла та великого князя литовського Вітовта і військом Тевтонського ордену. У складі польсько-литовської армії були російські, українські та білоруські загони, а також загони чехів, молдаван, угорців і татар.

Рей Міколай (1505—1569) — польський письменник, громадський діяч епохи польського Відродження. Його твори, пройняті ідеями Реформації і гуманізму, відкрили нову епоху в польській літературі. Рея називають «батьком польської літератури», як першого письменника, який писав свої твори тільки рідною мовою.

Опалінський Кшиштоф (1609—1655) — польський письменник.

Старовольський Шимон (1588—1656) — польський письменник-публіцист.

DR WIKTOR HAHN.
LITERATURA DRAMATYCZNA W POLSCE XVI WIEKU

(Archiwum naukowe, wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, dział I, tom III, zeszyt 3. Lwów, 1906)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 75, кн. 1, с. 170, за підписом *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 214 Гагн Віктор (1871—1959) — польський бібліограф та історик літератури.

Віндакевич Станіслав (1863—1938) — історик польської літератури і театру.

MAURYCY MANN.
WINCENTY POL. STUDIUM
BIOGRAFICZNO-KRYTYCZNE,
TOM II.

Краків, 1906

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 75, кн. 1, с. 202—203, за підписом *І. Ф.*

Подається за першодруком.

С. 215. Манн Маурицій (1880—1932) — польський історик і теоретик літератури. Перший том праці Манна «Wincenty Pol» був виданий 1904 р.

... я зазначив вихід першого тому цієї праці...— Схвальну оцінку першого тому праці М. Манна про життя і діяльність поета Вінценти Поля Франко дав у своїй рецензії (ЗНТШ, 1904, т.57, кн. 1, с. 26—28). Ця рецензія подається в 35-му томі нашого видання.

...потерпів від мазурських ціпів у лютому 1846 р...— Йдеться про селянське антифеодальне повстання в Галичині, яке розпочалося 19 лютого 1846 р. і було придушено влітку 1846 р.

Уейський Корнель (1823—1897) — польський поет-романтик прогресивного напряму.

НАЙСТАРША УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ

Вперше надруковано німецькою мовою в журн. «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», Відень, 1907, зошит 1—2, с. 27—32, під назвою «Das ülteste ruthenische Volkslied». В перекладі Р. Луцика на українську мову була опублікована у вид.: Іван Франко. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955, с. 67—72.

Стаття становить собою скорочений варіант праці І. Франка «Штефан-воєвода», що була опублікована в ЗНТШ (1907, т. 75, с. 19—32) як перша частина дослідження І. Франка «Студії над українськими народними піснями».

Подається за першодруком у перекладі на українську мову.

С. 216. ... видана князем Цертелевим, з'явилася ще в 1818 році ...— Мова йде про збірку українських народних пісень під назвою «Опыт собирания старинныхъ малороссийских песней», яку видав 1819 р. в Петербурзі Цертелев (Церетелі) Микола Андрійович (1790—1869) — український та російський фольклорист, перший видавець української народної поезії.

...остання публікація, яка поки що вийшла у двох томах — інші два мають з'явитися незабаром...— Мова йде про публікацію коломийок, підготовлену Володимиром Гнатюком. У світ вийшло тільки три томи коломийок, які упорядкував В. Гнатюк (Коломийки, т. I—III — «Етнографічний збірник», т. 17—19, Львів, 1905—1907). Матеріал

для четвертого тому був зібраний В. Гнатюком частково. Він зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР (ф. 28-3).

... я зможу докладніше поінформувати про нього...— Цей намір І. Франка не був реалізований. І. Франко опублікував рецензію лише на другий том коломийок, виданий В. Гнатюком (ЛНВ, 1906, т. 35, кн. 9, с. 502—503). Ця рецензія подається в даному томі.

С. 217. ... розпочате мною монографічне і критичне дослідження як окремих українських народних пісень...— Іван Франко має на увазі розвідку «Пісня про Правду і Неправду» (ЗНТШ, 1906, т. 70, кн. 2, с. 1—70) та свої «Студії над українськими народними піснями», які він розпочав друкувати 1907 р. в ЗНТШ (т. 75, кн. 1, с. 14—89; т. 76, кн. 2, с. 39—63, т. 78, кн. 4, с. 90—145).

... залишаючи, звісно, всі філологічні деталі для згаданої української монографії.— Мова йде про працю І. Франка «Студії над українськими народними піснями», яка вийшла в світ 1908 р. у Львові.

Моравія (Морава) — історична область в центральній частині Чехословаччини.

Благослав Ян (1523—1571) — чеський церковний і освітній діяч. Автор «Чеської граматики», написаної 1571 р., виданої 1857 р.

«Чеські брати» («Моравські брати», «Богемські брати», «Єдноша») — релігійна секта, що виникла в Чехії в середині XV ст. Засновником секти і основоположником вчення «Чеських братів» був чеський релігійний письменник Петро Хельчицький. Секта складалася переважно із селян і ремісників. Спочатку «Чеські брати» заперечували державу, засуджували станову і майнову нерівність, відмовлялись од військової і державної служби. Водночас вони активно проповідували непротивлення злу. Пізніше «Чеські брати» примирилися з існуючим порядком і на початку XVI ст. стояли на поміркованих позиціях. Після поразки Чеського повстання 1618—1620 рр. були розгромлені.

Граділь Ігнатій Ян (1816—1879) — чеський книгар, бібліотекар. У 1855 р. в одному з монастирів на Мораві виявив рукопис «Чеської граматики» Я. Благослава.

Ієчек Йосеф (1825—1888) — чеський філолог й історик; з 1875 р. — президент Королівського чеського товариства наук, автор праць з історії етнографії та педагогіки. Видав «Чеську граматику» Я. Благослава.

С.218. ... професор О. Потебня з Харкова присвятив їй спеціальну розвідку.— Мова йде про працю: *Потебня А. А.* Малорусская народная песня по списку XVI века: текст и примечания. Воронеж, 1877.

С.219. ... у чудовому фрагменті про половецького співця Ояря.— Мається на увазі відома легенда про євшан-зілля, переказана в Галицько-Волинському літописі. На сюжет її Франко написав поему «Ор і Сирчан. Половецька історична сага» (див. т. 5 нашого видання). В автографі цей твір має іншу назву: «Євшан-зілля. Половецька пригода з р. 1126».

С.220. Кончак — половецький хан, що об'єднав у другій половині XII ст. під своєю владою племена східних половців.

Лясота Еріх (бл. 1550—1611) — автор записок про Запорізьку Січ кінця XVI ст., австрійський дипломат.

Сахаров Іван Петрович (1807—1863) — російський фольклорист, етнограф, археолог і палеограф. «Сказания русского народа о семейной жизни своих предков» (ч. 1—3, 1836—1837) — одна із основних праць Сахарова.

ДЖОЗУЕ КАРДУЧЧІ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 3, с. 493—494.

Подається за першодруком.

С.222. Кардуччі Джозуе (1835—1907) — італійський поет і літературознавець. Рання творчість Кардуччі пройнята ідеалами Рисорджименто. Висловив глибоке розчарування буржуазним ладом в об'єднаній Італії.

Стекетті Лоренцо — псевдонім італійського поета Гуерріні Оліндо (1845—1916). Належав до веристів — реалістичної течії в італійській літературі і мистецтві останньої чверті XIX ст.

Рапізарді Маріо (1844—1912) — італійський поет.

Зендріні Бернардіні (1839—1879) — італійський поет.

Верга Джованні (1840—1922) — італійський письменник. Родоначальник веризму.

Серао Матильда (1856—1927) — італійська письменниця. У нарисах і романі «Країна достатку» (1891), позначених сентиментально-філаітропічними мотивами, зображала неаполітанський побут.

Де Амічіс Едмондо (1846—1908) — італійський письменник. У першій книзі — збірка новел «Військове життя» (1868) — та інших творах відобразив ідеї національно-визвольного руху 60-х років, учасником якого був сам.

Негрі Ада (1870—1945) — італійська поетеса. У перших збірках її творів звучить протест проти соціальної несправедливості. Але вже збірки «Материнство» (1904), «З глибин» (1910) свідчать про відхід Негрі від соціальної проблематики, про заглиблення в світ інтимних переживань. Мотиви самітності, релігійної містики стають основними в пізніших збірках.

Д'Аннунціо Габріеле (1863—1938) — італійський письменник і політичний діяч. Його творчість — характерний вияв декадансу в італійській літературі. Проповідував ніцшеанський культ «надлюдини». З кінця XIX ст.— пропагандист італійського імперіалізму, після першої світової війни — фашизму.

Фаріна Сальваторе (1846—?) — італійський романіст.

Гарібальді Джузеппе (1807—1882) — народний герой Італії, один із керівників революційно-демократичного крила національно-визвольного руху, що боровся за об'єднання Італії «знизу», генерал.

... куратория фундації Нобеля дала йому премію...— Джозуе Кардуччі була присуджена Нобелівська премія за 1906 р.

О. ОЛЕСЬ.
З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ

ПОЕЗІЇ.

Т. І. СПб., 1907. Ціна 1 р. 50 коп.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 3, с. 558—561.

Подається за першодруком.

С. 224. Олесь Олександр (літературний псевдонім Олександра Івановича Кандиби; 1878—1944)— український поет. У першій збірці («З журбою радість обнялась») та наступній («Поезії», 1909) знайшли відбиття думки і настрої демократичної частини української інтелігенції, яка вітала революцію 1905—1907 рр. Однак Олесь не зрозумів соціального змісту революції, вбачав у ній шлях до розв'язання тільки національних проблем. Не сприйнявши Жовтневої революції, Олесь в 1919 р. емігрував. З роками в його свідомості зростало глибоке розчарування, критичне ставлення до «діячів» націоналістичної української еміграції, що знайшло відображення в ряді його сатиричних віршів. У творах Олеся, написаних в еміграції, панують мотиви глибокої туги за батьківщиною, настрої самотності та приреченості.

STANISLAW TOKARSKI.
NA WZBURZONEJ FALI.

POWIEŚĆ WSPÓŁCZESNA

Lwów, 1907, 8⁰, 202 стор.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 3, с. 564—565. В архіві І. Франка (ІЛ, ф. 3, № 2053) збереглися уривки автографа рецензії.

Подається за першодруком.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК

Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XXI. Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським, списав і зредагував Станіслав Людкевич Часть І. У Львові. 1906, стор. 187

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, кн. 4, с. 177—178.

Подається за першодруком.

С. 230. Роздольський Осип Іванович (1872—1945) — український фольклорист.

Людкевич Станіслав Пилипович (1879—1979) — український радянський композитор, педагог, музикознавець.

Ліпінський Кароль Юзеф (1790—1861) — польський скрипаль і композитор.

Коціпінський Антон (1816—1866) — український композитор, етнограф, збирач і видавець польських та українських пісень. Найзначніша з його збірок — «Pieśni, dumki i szumki ruskaho naroda na Podoli, Ukraini i w Małorosji» (1861—1862).

Колесса Іван Михайлович (1864—1893) — український етнограф.

СИЛЬВЕСТР ЯРИЧЕВСЬКИЙ. ГОРЕМИР

ПОЕТИЧНА КАЗКА

Чернівці. 1906, стор. 23

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, кн. 4, с. 179—181.

Подається за першодруком.

С. 232. Яричевський Сильвестр Гнатович (1871—1918) — український письменник і педагог. Автор збірки оповідань, кількох збірок поезій, а також розвідок з питань мистецтва.

С. 233. Щоб витискали з жил послідні соки, Щобн живе все в шрубу дачки стисли.—Замість цих двох рядків у творі Яричевського такі рядки:

Щоб витискали з жил послідні соки,
Чуйні були як гидри ті стоокі —
Щоби живе все в шрубу дачки стисли
Для зборів скарбу... О, подай нам мисли!

DR H. GÜNTER. LEGENDEN-STUDIEN

Кельн, 1906, стор. 192

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 76, кн. 2, с. 189—191.

Подається за першодруком.

С. 235. ...обговореної вже в «Записках» гарної книжки Делегая...— в ЗНТШ, т. 74, кн. 6, за 1906 рік, була вміщена схвальна рецензія Франка на книжку Іп. Делегая «Les Legendes hagiographiques».

Евсебій Памфіл Кесарійський, Евсевій, Евзебій (між 260—265 — 339) — єпископ Цезарії (Кесарії) палестинської, грецький хроніст, церковний історик.

Діоклетіан Гай Аврелій Валерій (бл. 243 — між 313—316) — римський імператор (284—305). У 303—304 рр. організував гоніння на християн.

С. 237. Афанасій Александрійський (293—373)— архієпископ александрійський, автор численних богословських творів, зокрема житія Антонія Великого.

Палладій Єленопольський (бл. 368 — бл. 430) — єпископ еленопольський у Віфінії. Під кінець життя був єпископом м. Аспукі у Галатії. Автор патерика «Лавсаїка».

Руфін Аквілейський (бл. 345—410) — церковний письменник, перекладач (з грецької мови).

ДИТИНА В ЗВИЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Матеріали в полудневої Київщини, зібрав Мр. Г., обробив д-р Зенон Кузеля (Матеріали до української етнології, т. VIII. Львів, 1906, стор. 220+VI)

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, кн. 5, с. 370—371.

Подається за першодруком.

С. 238. М р. Г. — український етнограф Марко Грушевський.

К у з е л я Зенон (1882—?) — український етнограф, після закінчення Віденського університету до 1914 р. був бібліотекарем і викладачем української мови Чернівецького університету.

П л о с с е Герман-Генріх — німецький педіатр і антрополог. Франко має на увазі його праці «Дитина в звичаях і моралі народу» (1876) і «Жінка в природознавстві та народознавстві» (1895).

АНТІН ВОЛОДИСЛАВИЧ. ОРЛИ

КОМЕДІЯ В 4-х ДІЯХ

Львів. Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1907, стор. 148

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, кн. 5, с. 371—373.

Подається за першодруком.

С. 239. А н т і н В о л о д и с л а в и ч — псевдонім українського письменника Крушельницького Антона Володиславовича (1878—1941).

... в о д н і й к і м н а т і «Б е с і д и» . . .— тобто в одній із кімнат ««Руської бесіди» — культурницького товариства галицької інтелігенції, яке було засноване у Львові 1861 р. З 1864 по 1923р. у віданні «Руської бесіди» перебував український галицький театр.

«УКРАЇНА», НАУКОВИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

Рік перший, том І, У Києві, 1907 р.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, ки. 6, с. 506—512.

Подається за першодруком.

Рецензуючи перші номери журналу «Україна», І. Франко дає загальну оцінку діяльності української інтелігенції в нових суспільно-політичних умовах, що постали на Україні після революції 1905 р. Характер і напрям журналу «Україна» визначали діячі з табору ліберальів та націоналістів В. Науменко, Д. Дорошенко

та ін. Гостро критикуючи («... се видання, таке безідейне, слабе...»), Франко викриває неспроможність тих, хто претендував на роль «духовних вождів» народу, їх байдужість до справжніх потреб і вимог трудящих мас.

Значне місце в рецензії відведено полеміці з І. Нечуєм-Левицьким про шляхи розвитку української літературної мови. Франко гаряче обстоює принцип вільного і всебічного збагачення мови на основі живої мовної практики народу, виступає проти мертвих правил і канонів. Письменник послідовно дотримується історизму в підході до розв'язання проблем граматики, правопису, лексики, вважаючи, що «мова росте елементарно разом з народом і мало дбає про граматичні правила». Щоправда, інколи Франко у розпалі полеміки відкидає і деякі слушні думки І. Нечуя-Левицького (наприклад, про роль діалектизмів у літературній мові).

С. 242. Єфремов Сергій Олександрович (1876—1937) — український громадсько-політичний діяч і літератор буржуазно-націоналістичного напряму, один із лідерів націоналістичної контрреволюції на Україні.

С. 244. Науменко Володимир Павлович (1852—1919) — український буржуазно-націоналістичний історик і журналіст, у 1893—1906 рр.— редактор «Киевской старины».

С. 245. Єфрем Сірін (бл. 306—373) — сірійський письменник-богослов, проповідник.

Вишенський Іван (між 1545—1550 — після 1620) — український письменник. Автор численних полемічних творів.

Баранович Лазар (1620—1693) — український церковний письменник і політичний діяч. Зробив великий внесок у розвиток книгодрукування і шкільної справи.

С. 246. Клопшток Фрідріх-Готліб (1724—1803) — німецький письменник. Представник літератури епохи Просвітительства, один з основоположників громадянської поезії.

С. 247. Стешенко Іван Матвійович (1873—1918) — український письменник і літературознавець ліберально-буржуазного напряму.

... із книжки Веселовського...— тобто з праці О. М. Веселовського «Старинный театр в Европе» (М., 1870).

... моя про Вія, Шолудивого Буняка та Іуду Іскаріотського.— Йдеться про статтю Івана Франка «Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський».

.... Яковлева пробунт черкасців і каневців 1536 р. ... — Йдеться про працю Андрія Яковлева «Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году. (Эпизод из жизни украинских городов в XVI в.)».

Дорошенко Дмитро — український історик, бібліограф та громадський діяч буржуазно-націоналістичного напряму.

М. ПАВЛИК.
МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ
І ЙОГО РОЛЬ
В РОЗВОЇ УКРАЇНИ

Львів, 1907, стор. 1—91

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, кн. 6, с. 547—548.

Подається за першодруком.

С. 249. ... відчитна вечорницях в пам'ять смерті Драгоманова, який тоді ж був надрукований...— Виступ М. Павлика на вечорі пам'яті Драгоманова був надрукований окремою книжкою: *М. Павлик.* Пам'яті Михайла Драгоманова. Чернівці, 1902.

Прудонізм — одна з поширених у другій половині XIX ст. реакційних течій дрібнобуржуазного соціалізму та анархізму. В основу її покладені філософські і соціологічні погляди французького дрібнобуржуазного соціолога і публіциста, вульгарного економіста, ідеолога дрібнобуржуазного соціалізму і анархізму Прудона П'єра-Жозефа (1809—1865), що являють собою еклектичну суміш ідеалістичних та метафізичних систем.

С. 250. ... відому студентську бучу з 2 і 3 січня у Львові...— Йдеться про інцидент між студентами-українцями і керівництвом Львівського університету, що стався 10(23) січня 1907 р. У відповідь на відмову надати аудиторію для проведення віча, на якому мало стояти питання про право на викладання українською мовою, та шовіністичні випади з боку адміністрації студенти перервали засідання, побили в аудиторії меблі, знищили портрети ректорів. У ліквідації цього інциденту взяла участь поліція.

ІВАН ТИВОНОВИЧ.
ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ
«RUTHENISCHE REVUE» У ВІДНІ

1906 р. 8-ка, стор. 1—41

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 38, кн. 6, с. 548—550.

Подається за першодруком.

С. 252. «Ruthenische Revue» — український громадсько-культурний і літературний журнал ліберально-буржуазного напряму, виходив протягом 1903—1916 рр. у Відні німецькою мовою (з 1906 р. під назвою «Ukrainische Rundschau»).

Сембратович Роман (1876—1906) — український публіцист і критик демократичного напряму.

С. 253. «Народовці» — ліберально-буржуазна політична націоналістична течія проавстрійської орієнтації, що виникла в Галичині і на Буковині в 60-х рр. XIX ст. серед української інтелігенції, уніатського і православного духівництва. В перші роки своєї діяльності «народовці» проводили культурницьку роботу ліберально-буржуазного характеру: заснували перший український професійний

театр у Львові (1864), Літературне товариство ім. Т. Г. Шевченка (1873), культурно-освітні організації «Просвіта» і «Руська бесіда», видавали журнали «Вечерниці» (1862—1863), «Мета» (1863—1865), «Нива» (1865), «Русалка» (1866), «Правда» (1867—1897, з перервами), «Зоря» (1880—1897). Органом галицьких «народовців» була газета «Діло» (1880—1939), буковинських — газета «Буковина» (1885—1910). У 70-х рр. XIX ст. «народовці» конституювались у національно-клерикальну партію, що відображала інтереси націоналістичної інтелігенції, сільської і міської буржуазії та духівництва — як уніатського, так і православного. Прагнучи підпорядкувати вивольний рух західноукраїнських трудящих класовим інтересам національної буржуазії, «народовці» закликали народні маси до «національної єдності». Лідери «народовців» у 1890 р. уклали угоду з австрійським намісником у Галичині графом К. Бадені, згідно з якою зобов'язалися підтримувати політику австрійського уряду та польських правлячих кіл. З того часу галицькі «народовці» проголосили «нову еру» у відносинах з урядом. Політичний курс галицьких «народовців» повністю підтримувала верхівка буковинських «народовців». У 1899 р. галицькі «народовці» реорганізувались у так звану «Українську національно-демократичну партію». Націонал-демократи визначили політику контрреволюційного уряду «Західноукраїнської народної республіки» 1918—1919 рр.

... баденівських виборів...— Маються на увазі вибори в Галичині у 1897 р. до австрійського парламенту, що супроводжувались кривавими розправами, натхненнником яких був Бадені Казимир (1846—1909) — австрійський державний діяч, колишній намісник Галичини (1888—1895), міністр-президент Австро-Угорщини (1895—1897).

С. 254. Яворський Василь (Вікентій; 1860—1920) — український ліберально-буржуазний громадський діяч, юрист. Один із видавців журналу «Ruthenische Revue».

ЗАПИСКИ ПРОТИВ КНИГОКРАДІВ У СТАРИХ КНИГАХ ТА РУКОПИСАХ

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 77, кн. 3, с. 173—176.

Подається за першодруком.

С. 256. Требник — богослужбова книга, що містить молитви для треб — релігійних обрядів (хрестини, вінчання, панахида тощо).

... бачимо в Ясській мінеї кінця XV в. в бібліотеці Оссолінських у Львові, рук. ч. 368...— тепер цей рукопис знаходиться у Львівській науковій бібліотеці ім. В. С. Стефаника АН УРСР.

Мінеї-четьї, Четьї-мінеї — церковно-релігійні збірки, що містять «житія святих», різні перекази та повчання, складені за порядком днів кожного місяця, виникли у Візантії приблизно у IX ст. В Київській Русі вперше з'явилися в XI ст. як переклад візантійських зразків житійної літератури.

С. 257. Пролог (або «Синаксар» чи «Мінологій») — збірник коротких оповідань про життя святих.

....Замойського збірника .... що зберігається в університетській бібліотеці у Львові під знаком I. F. 15.— Тепер цей рукопис зберігається в науковій бібліотеці Львівського державного університету, ім І. Я. Франка.

НИКОЛАЙ НИКОЛЬСКИЙ. МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ПОВРЕМЕННОГО СПИСКА РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И ИХ СОЧИНЕНИЙ (X—XI В.)

Корректурное изданне, СПб., 1906, стор. 596

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 77, кн. 3, с. 207—209.

Подається за першодруком.

С. 260. Ніколський Микола Костянтинович (1863—1936) — російський історик давньоруської літератури, археограф.

С. 261. Іаков Мних — вважають, що Іаков жив у другій половині XI ст. і був ченцем Києво-Печерського монастиря, йому приписують авторство житій і посланія.

Єфрем Переяславський — переяславський єпископ, був ченцем Печерського монастиря, подорожував до Константинополя, добув для Феодосія Печерського устав (статут) Студійського монастиря з 1072 р.

Соболевський Олексій Іванович (1857—1929) — російський філолог, історик російської мови і діалектолог, спеціаліст у галузі порівняльної граматики.

С. 262. ... мою розвідку про Климента...— І.-Франко має на увазі свою роботу «Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди», яка протягом 1901—1905 рр. публікувалась у ЗНТШ, а 1906 р. була видана у Львові окремим відбитком (див. т. 34 даного видання).

Хронограф — зведений огляд всесвітньої історії. Найраніші хронографи складено у Візантії. На Україні і в Росії хронографи були поширені в XV — на початку XVIII ст. Зокрема в другій половині XVII ст. хронограф був складений на Волині.

Номоканони — візантійські збірники державних законів, складених у VI ст. константинопольським патріархом Іоанном Схоластиком. У другій половині IX ст. Номоканони було перекладено на слов'янську мову для болгарської церкви. З кінця X ст. їх почала застосовувати і давньоруська церква. Наприкінці XIII ст. Номоканони, перероблені стосовно до умов феодальної Русі, дістали назву Кормчих книг. Крім церковних, Кормчі книги вміщували також норми давньоруського феодального світського права. Зокрема до них увійшли деякі статті «Руської правди». Вперше в Росії Кормчі книги надруковано 1650 р., останнє видання — 1816 р.

«Повість временних літ» — видатна пам'ятка літописання Київської Русі. Укладання її (на початку XII ст.) пов'язане з іменем печерськогоченця Нестора. «Повість временних літ» покладено в основу дальшого літописання Києва та інших середньовічних центрів Київської Русі, зокрема літописання Галицько-Волинського.

Д-р В. ЩУРАТ. ПЕРЕГРИНАЦИЯ ИЛИ ПУТЬ ДО ІЕРУСАЛИМУ ДАНИЛА АРХИМАНДРЫТЫ КОРЪСУНЬСКОГО ДАННАЯ АРХИМАНДРЫТЫ КОРСУНЬСКОГО В БѢЛОЙ РОССИИ

Середньовічна пам'ятка староруської літератури в редакції XVI в. по улюцькій рукописі Жовква, 1906, стор. 42

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 77, кн. 3, с. 221—222.

Подається за першодруком.

С. 263. ...«Хождения» Данила Паломника...— Йдеться про пам'ятку паломницької літератури «Житье и хожденье Данила, руськыя земли игумена», яка написана ігуменом одного з монастирів (можливо, Чернігівського). Данило Паломник в 1106—1108 рр. зробив подорож до Палестини й десь до 1113 р. описав цю мандрівку.

Троїце-Сергіева лавра — один із найбільших православних монастирів Росії (з 1744 р. — лавра). Заснований в першій половині XIV ст. Сергієм Радонезьким за 71 км на північ від Москви.

«Литературный сборник» — неперіодичне видання «Руської матиці», яке виходило у Львові з перервами у 1869—1873, 1885—1890 рр. і друкувалося «язичієм».

В. И. РЕЗАНОВ. ПАМЯТНИКИ РУССКОЙ ДРАМАТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. ШКОЛЬНЫЕ ДЕЙСТВА XVII—XVIII в.

ПРИЛОЖЕНИЕ К ИССЛЕДОВАНИЮ «ИЗ ИСТОРИИ РУССКОЙ ДРАМЫ»

Ніжин, 1907, стор. 327

Вперше надрукована в ЗНТШ, 1907, т. 77, кн. 3, с. 222.

Подається за першодруком.

С. 265. Резанов Володимир Іванович (1867—1936) — російський та український радянський літературознавець, член-кореспондент АН СРСР (з 1923 р.).

...при Могилянській школі в Києві...,— тобто при Києво-Могилянській академії (Київській академії).

Довгалевський Митрофан — український письменник. У 1736—1737 рр. викладав поетику в Київській академії.

Безбородько Олександр Андрійович (1747—1799) — російський державний діяч, дипломат, князь.

Лобода Андрій Митрофанович (1871—1931) — український фольклорист, етнограф та літературознавець, академік АН УРСР (з 1922 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1924 р.).

А. КРЫМСКИЙ. УКРАИНСКАЯ ГРАММАТИКА ДЛЯ УЧЕНИКОВ ВЫСШИХ КЛАССОВ ГИМНАЗИЙ И СЕМИНАРИЙ ПРИДНЕПРОВЬЯ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ КУРС СОЗНАТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-УКРАИНСКОЙ РЕЧИ, ОСВЕЩЕННЫЙ УКАЗАНИЯМИ НА ВАЖНЕЙШИЕ МОМЕНТЫ ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ МАЛОРУССКОГО ЯЗЫКА, НАЧИНАЯ С XI ВЕКА, ОСОБЕННО ИЗ ИСТОРИИ НАРЕЧИЯ ВОСТОЧНО-МАЛОРУССКОГО (ЛЕТОПИСНОГО КИЕВО-ЧЕРНИГОВО-ПЕРЕЯСЛАВСКОГО)

Том I, выпуск 1-й, Москва, 1907. Том II, выпуск 1-й, Москва, 1907

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 77, кн. 3, с. 232—234.

Подається за першодруком.

С. 267. Крим ський Агатангел Юхимович (1871—1942) — український учений-філолог, сходознавець, славіст і письменник, академік АН УРСР (з 1919 р.).

С. 268 ...передмову до граматики, що була надрукована в часопису «Заря». — Йдеться про статтю А. Кримського «Практический курс для изучения малороссийского языка», вміщену в московському журналі «Заря» (1906, № 1—2, с. 22—29; № 3—4, с. 43—50; № 7—8, с. 80—86). Повністю стаття в «Заре» не була надрукована, оскільки журнал припинив своє існування.

... автор з особливим завзяттям критикує погляди проф. Соболевського... — А. Кримський виявляв принципову незгоду з О. Соболевським щодо походження та історичного розвитку східнослов'янських мов, зокрема української.

... висновки д. Кримського... щодо правопису... досить наївні та казуїстичні... — обстоювані А. Кримським принципи українського правопису в своїй основі були науково обгрунтованими, що підтвердилося наступною мовною практикою.

ПОЕЗІЇ ХРИСТІ АЛЧЕВСЬКОЇ «ТУГА ЗА СОНЦЕМ»

Типография И. Д. Ситина, Москва, 1907 г., 8⁰, ст. 88

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 39, кн. 7, с. 115—118.

Подається за першодруком.

С. 270. Алчевська Христина Олексіївна (1882—1931) — українська поетеса і педагог. Дочка Х. Д. Алчевської.

Алчевська Христина Данилівна (1841—1920) — українська діячка народної освіти.

С. 272. «Р а д а» — суспільно-політична та художньо-мистецька газета ліберально-буржуазного напряму. Виходила в Києві в 1906—1916 рр. Події суспільного життя висвітлювала з ліберально-буржуазних і націоналістичних позицій.

ІВАН БОРУСОВСЬКИЙ. МЕФІСТОФЕЛЬ В ГЕТЕВІМ «ФАУСТІ» І ЛЮЦИФЕР В БАЙРОНОВІМ «КАЇНІ»

ПРОБА ІХ ЕВОЛЮЦІЇ І ХАРАКТЕРИСТИКА

Тернопіль, 1907 (Звіт дирекції ц[ісарсько]-к[оролівської] гімназії Франца-Йосифа І в Тернополі за рік шкільний 1906, стор. 1—48)

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 39, кн. 7, с. 158—159.

Подається за першодруком.

С. 274. . . . т р а г е д і ї М а р л о . . . п р о Ф а у с т а . . .— Йдеться про п'єсу англійського драматурга і поета-гуманіста Марло Кристофера (1564—1593) «Трагічна історія доктора Фауста».

С. 275. . . . м о ї м с т а р и м п е р е к л а д о м п е р ш о ї ч а с т и н и «Ф а у с т а»...— Йдеться про видання: *Гете Й.-В.* Фавст. Трагедія. Часть перша. З нім. переклав і пояснив І. Франко. Львів, 1882.

МАРІЯ МАРКОВИЧ (МАРКО ВОВЧОК)

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 39, кн. 8—9, с. 381—384.

Подається за першодруком.

С. 276. . . .д[ня] 2 липня . . . с м е р т ь с к о с и л а . . .— Марко Вовчок померла 28 липня (10 серпня) 1907 р.

. . . в о н а п о х о д и л а з у к р а ї н с ь к о ї ч и, м о ж е, п о л ь с ь к о - у к р а ї н с ь к о ї с і м ' ї . . .— Марко Вовчок була росіянкою за походженням.

В ч и л а с я в п а н с і о н і в М о с к в і . . .— Марко Вовчок вчилася в Харківському пансіоні.

. . . п е р ш и й т о м ї ї «У к р а ї н с ь к и х н а р о д н и х о п о в і д а н ь»...— перше видання оповідань Марка Вовчка мало назву: «Народні оповідання».

С. 277. . . Д о б р о л ю б о в п р и с в я т и в с и м о п о в і д а н н я м п р о с т о р у с т а т т ю . . .— Йдеться про статтю Добролюбова «Черты для характеристики русского простонародья», що була надрукована в журн. «Современник», 1860, кн. 9, с. 27—88.

В о н а о д н а з н а є у к р а ї н с ь к у м о в у . . . з н а є т а к, я к н і х т о з н а с н е з н а є.— Це дещо довільна

передача слів Шевченка, які зафіксував І. С. Тургенєв у своїх спогадах про поета, що були опубліковані в празькому двотомному виданні «Кобзаря», 1876 р.

Марко Вовчок випив весь сок і запах із цвітів української мови.— Це дещо довільна передача слів П. Куліша: «Наш Марко Вовчок, як бджола божа, випив найкращу росу із квіток нашої мови» («Основа», 1861, № 4, с. 33).

... написала два листи по-українськи до одного з галицьких часописів....— У львівському журналі «Мета» 1863 р. були вміщені два листи, надіслані Марком Вовчком із Парижа: «Життя в Парижі», кн. 7, та «Дівчина-отруйниця», кн. 10.

.... історичне оповідання «Маруся», видане зразу по-французьки, а потім по-російськи...— Повість «Маруся» була вперше надрукована в авторському перекладі з української мови в журналі «Переводы лучших иностранных писателей» (додаток «Для детского чтения»), Спб., 1871. У французькому перекладі твір був надрукований 1875 р. в газеті «Le Temps», у 1878 р. «Маруся» з'явилась на сторінках журналу Етцеля «Magazin d'education et de récréation» (т. XXVII). В тому ж році вийшла окремим виданням, а потім перевидавалась багато разів.

«Отечественные записки» — російський літературно-політичний журнал, виходив протягом 1818—1884 рр. у Петербурзі. В 1818—1830 рр. його видавець П. Свиньїн, з 1839 р.— А. Краєвський. У 1839—1846 рр., коли літературно-критичний відділ журналу очолював В. Белінський, журнал перебував на передових, демократичних позиціях. З 1868 р., коли журнал очолював М. Некрасов та М. Салтиков-Щедрін, мав революційно-демократичний напрям.

По-українськи вийшло недавно, в III т. оповідань Марка Вовчка, виданих Львівською видавничою спілкою.— Йдеться про видання: *Марко Вовчок.* Народні оповідання. Т. III. Переклав Василь Доманицький, (Львів), накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1901.

С. 278. Верн Жюль (1828—1905) — французький письменник, автор науково-фантастичних і пригодницьких романів. Марко Вовчок переклала російською мовою кілька його творів.

Андерсен Ганс-Крістіан (1805—1875) — датський письменник.

... критик Венгеров пише... — Йдеться про статтю російського літературознавця Венгерова Сергія Панасовича (1855—1920), вміщену в «Енциклопедическом словаре» Брокгауза і Єфрона (т. 36).

С. 279. Григорович Дмитро Васильович (1822—1900) — російський письменник.

Кохановська — псевдонім російської письменниці Соханської Надії Степанівни (1825—1884).

ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ. ПРИЧИНКИ ДО СТУДІЙ НАД «ЕНЕЇДОЮ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО, І ЧАСТЬ

В Коломиї, 1907 р., 8-ка, стор. 45

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 39, кн. 8—9, с. 446—448.

Подається за першодруком.

С. 280. Гординський Ярослав — український філолог, був учителем української мови, працював у філологічній секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

...досить пильно використав усю важнішу літературу (праці Драгоманова, Житецького, Дашкевича, Стешенка й Студинського)... — Франко має на увазі такі праці про «Енеїду» Котляревського: М. П. Драгоманова, який писав про «Енеїду» в третьому розділі своєї праці «Література російська, великоруська, українська і галицька» («Правда», 1874, № 1—5); П. Г. Житецького «Энеида» и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века», К., изд. «Киевской старины», 1900; М. П. Дашкевича «Малорусская и другие бурлескные (шутливые) «Энеиды» («Киевская старина», 1898, т. 62, кн.9, с. 145—186); І. П. Стешенка «Поэзия И. П. Котляревского (к 100 л. юбилею его «Энеиды»)», К., типография университета св. Владимира, 1898; К. И. Студинського «Козацтво і гайдамаччина в «Енеїді» Котляревського», («Руслан», 1900, № 179—182) та ін.

Дашкевич Микола Павлович (1852—1908) — російський та український літературознавець і фольклорист. Академік Петербурзької АН (з 1907 р.).

С. 281. Корж Микита Леонтійович (1731—1835) — з молодих років до 1775 р. перебував на Січі. Належав до заможної частини запорізького козацтва (мав власний зимівник). Особисто знайомий з Коржем український історик Скальковський Аполлон Олександрович (1808—1899) видав «Усні розповіді бувшого запорожця Микити Коржа...» (1842), які містять цінні відомості з соціально-економічної історії Запорізької Січі.

Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — римський поет.

Хоментовський Владислав (1829—1876) — польський поет і перекладач.

...російської травестованої «Енеїди» Осипова й Котельницького... — Російський поет і перекладач Осипов Микола Петрович (1751—1799) у 1791—1796 рр. опублікував чотири частини своєї травестії «Вергилиева Энеида, вывороченная наизнанку». Після смерті Осипова цю роботу завершив російський поет Олександр Котельницький, який у 1802—1808 рр. опублікував п'яту і шосту частини «Енеиды, вывороченной наизнанку».

М. ДЖАГАН.
ЧОЛОВІК І ЖИТТЯ

Львів, накладом автора, 1907, мала 8-ка, стор. 102

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 39, кн. 8—9, с. 448—449.

Подається за першодруком.

С. 282. ...наслідування невідомого розговору чоловіка з життям у Горького.— Очевидно, мається на увазі твір М. Горького «Перед лицем життя».

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК.

Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XIX. Коломийки. Зібрав Володимир Гнатюк. Том III. У Львові, 1907, стор. IV+254

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 10, с. 167—168.

Подається за першодруком.

ПРИВЕЗЕНО ЗІЛЛЯ
З ТРЬОХ ГІР НА ВЕСІЛЛЯ.
МОЛОДА МУЗА, 5

НА ДЕНЬ 30 ЛИПНЯ 1907.
ВОЛОДИМИРОВІ І МАРІЙЦІ БИРЧАКАМ.

Формат фантастичний, 14 стор., на обложці рисунок, без дозволу позичений у вид. Спілки

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 10, с. 168—170.

Подається за першодруком.

С. 286. «Молода муза» — літературне угруповання українських письменників-декадентів. Виникло 1906 р. у Львові, існувало кілька років. Спочатку його літературним органом був журнал «Світ», потім письменники згрупувалися навколо вид-ва «Молода муза» (1906—1909).

«Світ» — літературно-науковий двотижневик. Виходив у Львові в 1906—1907 рр. Спочатку — орган «Молодої музи». З вересня 1906 р. виходив за редакцією В. Будзиновського як культурно-громадський журнал, що пропагував реалістичне мистецтво.

С. 287. Чарнецький Степан Миколайович (1881—1944)— український поет і театральний діяч.

Пачовський Василь Миколайович (1878—1942) — український поет. Перша збірка лірики «Розсипані перли» (1901). Твори Пачовського наступних років здебільшого мають декадентсько-символістський зміст, пройняті містикою й націоналістичними тенденціями. Під впливом радянської дійсності написав вірші «Пробій титанів», «Весілля» («Література і мистецтво», 1941).

Твердохліб Сидір Антонович (1886—1922)—український поет і перекладач. 1908 р. видав збірку декадентських віршів «В свічаді плеса».

ЗЕНОН НАКОЛЕСНИК. НЕВМИРАКА

ІСТОРИЧНА ФАНТАЗІЯ В ОДНІЙ ДІЇ

Львів, накладом А. Хойнацького. 1907. 8-ка, 32 стор.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 10, с. 551—555.

Подається за першодруком.

С. 289. Зенон Наколесник — псевдонім Лопатинського Лева Васильовича (1868—1914) — українського письменника і театрального діяча. З 1892 р. був актором театру «Руська бесіда», а згодом — його директором. Виступав зі статтями про театр.

... драми «Ілько Пащак», що була розібрана в «Л[ітературно]-н[ауковому] в[існику]»...— Йдеться про негативну рецензію В. Гнатюка на драму Лева Лопатинського «Ілько Пащак». Рецензія була надрукована в ЛНВ, 1907, т. 37, кн. 2, с. 369—372.

[ГРАМАТИКА СЛОВ'ЯНСЬКА ІВАНА УЖЕВИЧА]

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 65—67.

Подається за першодруком.

С. 294. Ужевич Іван — український мовознавець XVII ст. Родом з Києва. Вчився в Сорбонні. Існує два рукописи його праці «Граматика словенская» (1643 і 1645 рр.), що фактично є граматикою української літературної мови першої половини XVII ст. Зберігаються вони в національній бібліотеці — в Парижі. Граматика Ужевича вийшла друком (див. видання: Граматика слов'янська І. Ужевича. Підготували до друку І.К. Білодід, Е. М. Кудрицький. К., «Наукова думка», 1970).

... був відомий уже батькові нової слов'янської філології Йосифу Добровському (Institutiones linguae palaeoslovenicae, стор. LXII)...—Мається на увазі праця чеського славіста Добровського Йосефа (1753—1829) «Institutiones linguae slavicae dialecti veteris» (Vindobonae, 1822), де згадується граматика І. Ужевича.

... і недавно був описаний проф. Соболевським у «Чтениях в Обществе Нестора-летописца». ...— І. Франко має на увазі статтю російського історика літератури О. І. Соболевського «Граматика И. Ужевича», яка була опублікована у виданні: «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца», т. 19, вип. 2, ч. V. К., 1906, с. 1—7.

Я г и ч Ватрослав Вікентійович (1838—1923) — хорватський філолог-славіст. Науково-славістичний журнал «Archiv für slavische Philologie», в якому була опублікована стаття В. Ягича «Іван Ужевич, граматист XVII століття», виходив у Берліні в 1875—1920 рр.

ДО БІОГРАФІЇ ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 97—141.

Подається за першодруком з незначними скороченнями, які позначені трьома крапками в ламаних дужках.

С. 296. Б о р к о в с ь к и й-Д у н і н Юзеф (1809—1843) — польський поет, перекладач, публіцист, видавець, автор статей з питань мови та перекладу.

С. 297. С р е з н е в с ь к и й Ізмаїл Іванович (1812—1880) — російський та український учений-філолог, славіст, академік Петербурзької АН (з 1851 р.).

С. 298. У л ь в і в с ь к о г о а н т и к в а р і я Т о м а с і к а, щ о з а к у п и в і і н ш і п а п е р и п о б р а т а х г р(а ф а х) Б о р к о в с ь к и х, к у п и в в 1 9 0 5 р. о с ь я к і д о к у м е н т и, я к і т у т п е р е д а ю д о с л і в н о ... — Оригінали цих документів, крім того матеріалу, який Франко описує і наводить під числом 4, зберігаються в ІЛ, ф. 3, № 3193, 4251—4255.

С. 305. П о г о д і н Михайло Петрович (1800—1875) — російський дворянський історик, письменник і журналіст офіційно-монархічного напряму, академік Петербурзької АН (з 1841 р.).

С. 306. В и ш н е в с ь к и й Міхал (1797—1863) — польський історик літератури, філософ, психолог, видавець літературних пам'яток. Його десятитомник «Історія польської літератури» вийшов у 1840—1857 рр.

С. 307. Б е л ь о в с ь к и й Август (1806—1876) — польський поет, історик і археограф. Учасник польського повстання 1830—1831 рр. В історичних творах ідеалізував Річ Посполиту.

О в і д і й. Публій Овідій Назон (43 до н. е. — 17 н. е.) — римський поет.

С. 319. З а п Карел Франтішек Владислав (1812—1871) — чеський прогресивний письменник, перекладач і етнограф. Багато зробив для справи єднання слов'янських народів, українсько-чеських зв'язків. Деякий час жив у Галичині, якій присвятив книгу «Мандрівки і прогулянки на Галицькій землі».

С. 321. С е м е н с ь к и й Люціан (1807—1877) — польський письменник, перекладач і літературний критик ліберально-буржуазного спрямування.

П о т о ц ь к і — польські магнати, власники великих земельних маєтностей у Польщі і на Україні в XVII—XX ст. Займали високі урядові посади.

Ч а р т о р и й с ь к і — польські магнати; князівський рід литовського походження. Прізвище походить від назви родового володіння Чарторийська над річкою Стиром. Відомі з першої половини XV ст. Займали високі посади в литовській, польсько-литовській, пізніше польській державах.

«Тисяча й одна ніч» — пам'ятка літератури арабського Сходу, до якої увійшло понад 300 казок і новел. Питання про походження твору ще повністю не з'ясовано.

С. 324. ... котрийсь із гр⟨афів⟩ Борковських.... — Мова йде про Борковського-Дуніна Юзефа і його брата Борковського-Дуніна Александра (Лешека; 1811—1896) — польського поета, публіциста, ліберально-буржуазного громадського діяча.

С. 326. Павликовський Мечислав (1834—1903) — польський письменник і бібліограф.

С. 335. .. декілька з них Борковський дав надрукувати в видаванім у Львові журналі «Dziennik mód paryskich». — Маються на увазі такі творн Вагилевича, опубліковані в 1841—1842 рр. в журналі «Dziennik mód paryskich»: «Czem są marzenia?», «Meyerbeer», «Odpowiedź» na wiersz «Młodość» і doświadczenie», «Piosenka życia», «Tęsknota», «Spotkanie».

Петрарка Франческо (1304—1374) — італійський поет, один з найвидатніших представників гуманізму епохи Відродження.

В. А. КЕЛТУЯЛА.
КУРС ИСТОРИИ
РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ПОСОБИЕ ДЛЯ САМООБРАЗОВАНИЯ.
ЧАСТЬ I.
ИСТОРИЯ ДРЕВНЕЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

Книга первая, СПб., 1908, ст. XVI + 764

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 212—214

Подається за першодруком.

С. 366. Лука Жидята (?—1059) — давньоруський письменник, новгородський єпископ.

Никифор — давньоруський письменник, був київським митрополитом в 1104—1121 рр.

Феодосій Грек — східнослов'янський письменник XII ст. У 1142—1156 рр. був ігуменом Києво-Печерського монастиря. Автор трактатів, спрямованих проти католиків, перекладів грецьких і латинських творів.

Клим Смолятич — давньоруський письменник, жив у середині XII ст. В 1147 р. став київським митрополитом. Відоме одне його поученіе.

Кирило Туровський (між 1130—1134 — бл. 1182) — давньоруський письменник-проповідник і церковно-політичний діяч Київської Русі. Був туровським єпископом.

Кирик (1108—?) — давньоруський письменник, дякон і доместик (уставник) новгородського Антоніевого монастиря.

Ілія — Іоанн — давньоруський письменник, народився в Новгороді, де спочатку був священиком, а з 1165 р. новгородським єпископом. 1185 р. прийняв схиму під іменем Іоанна і в наступному році помер.

Добриня Ядрійкович (Антоній; друга половина XII ст.— 1233) — давньоруський письменник. Походив із знатного новгородського роду. В 1200 р. був пострижений в ченці під іменем Антонія. В 1212 р. його обрано новгородським архієпископом, в 1219 р. став єпископом Перемишля Галицького, в 1225 р.— знову новгородським архієпископом.

Василько Ростиславич (?—1124) — князь теребовльський з 1092 р. Разом з братом Володарем успішно боровся проти феодалів Угорщини і Польщі, які підтримували великого київського князя Святополка Ізяславича, що прагнув підкорити Теребовль. У 1097 р. Святополк і володимиро-волинський князь Давид Ігоревич підступно осліпили Василька Ростиславича, але їм не вдалося захопити його володіння.

А. И. СОБОЛЕВСКИЙ.
ДВА РУССКИХ ПОУЧЕНИЯ
С ИМЕНЕМ ГРИГОРИЯ

(«Известия Отделения русского языка и словесности имп[ераторской] Академии наук», 1907, I, стор. 250—262)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 215.

Подається за першодруком.

С. 367. Григорій, папа римський — тобто Григорій Великий (Двоєслов; між 540—550 —604). Був вибраний папою римським в 590 р. Відомий і як письменник, автор богословських творів.

RUDOLF ABICHT.
DAS SÜDRUSSISCHE IGORJLIED
UND SEIN ZUSAMMENHANG
MIT DER NORDGERMANISCHEN DICHTUNG

Вроцлав, 1906
(Sonderabdruck aus dem Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur. Sektion für neuere Philologie. Sitzung von 16 Februar 1906), стор. 1—23

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 215—216.

Подається за першодруком.

С. 368. Гаральд Гардраді (Гаральд Суворий; 1015—1066) — король Норвегії (1046—1066). До проголошення королем перебував на чолі загону варягів на службі в Київській Русі та Візантії. У 1044 р. одружився з давньоруською князівною Єлизаветою Ярославною. Збереглося кілька поетичних творів Гаральда Суворого, зокрема пісня, присвячена Єлизаветі Ярославні.

...пісень Едди... — Йдеться про Едду Старшу — пам'ятку давньоскандінавського поетичного епосу, збірку героїчних і міфологічних пісень, укладену в VII—XIII ст. (записану в XIII ст.).

В. И. ПЕРЕТЦ.
НОВЫЕ ДАННЫЕ
ДЛЯ ИСТОРИИ СТАРИННОЙ
УКРАИНСКОЙ ЛИРИКИ

(«Известия Отделения русского языка Академии наук», 1907, I, с. 144—184)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 223—224.

Подається за першодруком.

С. 370. ...виписки із співаника Даниловича... — Йдеться про збірник народної творчості, виданий дяком Даниловичем 1771 р.

...в збірці Вацлава з Олеська... — тобто в збірці «Пісні польські і руські галицького люду», виданій у Львові 1833 р. польським етнографом Залеським Вацлавом.

С. 371. Новиков Микола Іванович (1744—1818) — російський письменник-просвітитель, журналіст, критик, книговидавець. У 1780—1781 рр. видав «Новое и полное издание российских песен» у шести томах, яке згадує І. Франко.

В. ДОМАНИЦЬКИЙ.
КРИТИЧНИЙ РОЗСЛІД
НАД ТЕКСТОМ «КОБЗАРЯ»

К., 1907, стор. IV+365

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 79, кн. 5, с. 228—230.

Подається за першодруком.

С. 372. Доманицький Василь Миколайович (1877—1910) — український філолог, історик і фольклорист ліберально-буржуазного напряму. Відомий і як бібліограф.

...львівське видання Партицького... — Мова йде про видання: Поезії Тараса Шевченка, часть перша, Львів, 1884. Вийшло в серії «Бібліотека «Зорі». Один примірник цього видання зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 1233).

...празьке видання... — Мова йде про двотомне видання: *Т. Г. Шевченко.* Кобзарь з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. У Празі, 1876; *Т. Г. Шевченко.* Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. У Празі, 1876.

Листи до Ів. Франка, II, ст. 176—178...— Йдеться про видання: *М. Драгоманов.* Листи до Ів. Франка і інших 1887—1895. Видав Іван Франко. Львів, Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1908.

...Конисього «Проба хронологічного влаштування Шевченкових творів»...— Праця О. Я. Конисього «Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка» була надрукована в ЗНТШ, 1895, т. 8, кн. 4. с. 1—20 та 1897, т. 17, кн. 3, с. 1—22.

...проби М. Кр-ського та Романчука...— статті М. Крупського «Замітки до поправнішого видання поезій Т. Шевченка» (ЗНТШ, 1903, т. 55, кн. 5, с. 1—28) та Ю. Романчука «Деякі причинки до поправнішого видання поезій Тараса Шевченка» (ЗНТШ, 1900, т. 34, кн. 2, с. 1—32).

... з поручення громади...— Текстологічне вивчення спадщини Шевченка В. Доманицький провадив за дорученням видавничої комісії, яка була утворена ініціаторами видання 1907 р. в складі Ф. Вовка, Я. Забіли, О. Русова та ін.

С. 373. ...«Чигиринський Кобзар», що зовсім не заслуговує на таку ласку.— Йдеться про перевидання «Кобзаря» Шевченка під назвою «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», здійснене в Петербурзі 1844 р. книговидавцем І. Лисенковим. Видання являє собою передрук (із незначними змінами) творів «Кобзаря» 1840 р., разом з якимн було зброшуровано нерозпродані примірники поеми «Гайдамаки» (1841).

ІВАН ТОБІЛЕВИЧ (КАРПЕНКО-КАРИЙ)

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 11, с. 235—240.

Подається за першодруком.

С. 375. Лоріс-Меліков Михайло Таріелович (1825—1888) — міністр внутрішніх справ царського уряду.

С. 376. ...скандальний присуд галицького театрального журі...— На конкурсі українських п'єс, що відбувся у Львові 1893 р., журі, до якого входили діячі консервативного і буржуазно-націоналістичного табору, присудило премії за художньо слабкі п'єси Н. Кибальчич («Катря Чайківна») і К. Писанецькому-Ванченку («Мужичка») і відхилило п'єсу І. Тобілевича «Бурлака». Це рішення викликало обурення серед прогресивної громадськості. З гострим протестом проти ухвали журі виступив І. Франко («Kurjer Lwowski» від 7 грудня 1893 р.).

С. 377. В хуторі Надеждовці...— тобто на хуторі Надія, який був заснований І. К. Карпенком-Карим у 1871 р. Назву хуторові Карпенко-Карий дав на честь своєї передчасно померлої дружини Надії Карлівни Тарковської. Розташований він поблизу села Шостаківки, за 25 км від міста Кіровограда.

...пана Каньовського....— Очевидно, йдеться про польського магната Потоцького Миколу (1712—1782), який мав багато маєтків, головним чином — у Галичині. З 1735 р. Потоцького було призначено старостою тоді прикордонного міста Канева, звідки й закріпилося за ним прізвище Каньовський.

...той артільний рух...який узявся був пропагувати д. Василь Левитський...— Проекти створення землеробських, ремісничих та інших артілей висував і застосовував на практиці український громадський діяч, ліберал-

ний народник Левитський Микола Васильович (1859—1936). Організовані ним у 90-х роках на Херсонщині землеробські кооперативи-артілі швидко розпалися. Прожекторські народницькі погляди Левитського піддав критиці В. І. Ленін у праці «З приводу однієї газетної замітки» (див. Повне зібр. творів, т. 2, с. 406—412).

С. 380. Цеглинський Григорій Іванович (1853—1912)— український письменник і громадський діяч «народовського» напряму, автор комедій «На добродійні цілі» (1883), «Соколики» (1884), «Шляхта ходачкова» (1886), а також низки драм, віршів, критичних статей.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКИЙ АРХІВ, Т. III. МАТЕРІАЛИ Й ЗАМІТКИ ДО ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ РУСІ В 1830 ТА 1840 РР.

У Львові, 1907, 8-ка, стор. XVII+30 р. +304+4 ненумеровані

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 11, с. 363—364.

Подається за першодруком.

С. 381. Копітар Варфоломій (1780—1844) — австрійський і словенський філолог-славіст, видавець пам'яток старослов'янської мови, автор «Граматики слов'янської мови Крайни, Каринтії і Штирії»(нім. мовою, 1808) і багатьох досліджень про мову, літературу та історію слов'ян.

Левицький Михайло (1774—1858) — український церковний і громадський діяч, в 1813—1815 рр.— єпископ перемишльський, у 1815—1858 — митрополит львівський.

... долю Шашкевичевої збірки «Зоря» ... — Йдеться про заборону поліцейською та церковною цензурою упорядкованої М. Шашкевичем 1834 р. збірки «Зоря». До збірки входили фольклорні матеріали, а також твори М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича.Ця збірка в дещо зміненому вигляді побачила світ під назвою «Русалка Дністровая» в 1837 р.

Лозинський Йосип Іванович (1807—1889) — український етнограф і мовознавець. Один із перших у Галичині порушив питання про використання народної мови в художній літературі, автор «Граматики руської мови» (1846), пропонував запровадити в українському письмі латинський алфавіт і з цією метою видав латинкою збірку пісень і весільних обрядів — «Ruskoje wesile».

... так званий «Сенат»... — Йдеться про львівський гурток української і польської гімназичної молоді, організований з метою обговорення наукових та політико-національних питань. Гурток було розігнано австрійською владою 1834 р.

... процес Маркіяна Шашкевича ... — 1834 р. поліція конфіскувала нелегальну літературу в знайомих Шашкевича по семінарії, після чого він був узятий під нагляд.

«Towarzystwo starożytności halicyjskich»... — група львівської гімназичної і студентської молоді, яка займалась вивченням історії Галичини. Очолювали групу К. Шайноха, пізніше відомий польський історик, та А. Шашкевич — брат Маркіяна Шашкевича.

... конфіскату «Русалки Дністрової» ... — Виданий у Будапешті 1837 р. український альманах «Русалка Дністровая» потрапив на повторну цензуру до Львова і був заборонений. Більшу частину тиражу «Русалки Дністрової» було конфісковано.

С. 382. Бляйм Йосиф — галицький «москвофіл», автор драм, писаних «язичієм». Перекладав також польською й німецькою мовами твори російських письменників.

... недрукований «Другий лист про руське письменство» Йосифа Севцького ... — Очевидно, тут допущена друкарська помилка. Йдеться про надруковані в «Українсько-руському архіві» так звані «Листи стосовно письменства руського в Галичині» Йосифа Левицького, що становили, по суті, донос на авторів «Русалки Дністрової».

В. ЩУРАТ.
ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Накладом М. Петрицького. Львів, 1907, 16-го, стор. 77

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 11. с. 364—367.

Подається за першодруком.

С. 383. В фігурі Святослава ... — Мова йде про образ Святослава Ігоревича (?—972) — великого князя київського (964—972).

С. 385. Галицько-Волинський літопис — видатна пам'ятка історіографії і літератури XIII ст. Зберігся в Іпатіївському літописному зведенні. Відображає найважливіші події часів Галицько-Волинського князівства.

... Данилові меч ... — Мова йде про Данила Галицького (1201—1264) — князя Галицько-Волинської землі, політичного діяча, дипломата і полководця.

Антоній Печерський (983—1073) — церковний діяч Київської Русі, один із засновників Києво-Печерського монастиря.

Владислав II Ягайло (бл. 1348—1434) — великий князь литовський і король польський з 1386 р.

Сенкевич Генрік (1846—1916) — польський письменник. У романах з історії Польщі та України він з позицій польської консервативної шляхти змальовував національно-визвольну боротьбу українського народу 1648—1654 рр.

З монографії Антоновича про литовсько-руські відносини ... — Франко має на увазі працю В. Б. Антоновича «Дослідження про міста в Південно-Західній Русі за актами 1432—1798», К., 1870.

Свидригайло (1355—1452) — великий князь литовський.

Іван Підкова (?—1578) — один із керівників боротьби молдавського та українського народів проти султанської Туреччини. За походженням — молдаванин. На чолі загону запорожців та молдавських селян захопив Ясси і 1577 р. став молдавським господарем. У 1578 р. під натиском турків змушений був відступити на Поділля. В м. Немирові був по-зрадницькому схоплений і з наказу польського уряду страчений у Львові.

С. 386. ...король Владислав — Владислав IV Ваза (1595—1648) — король Польщі з 1632 р.

Сірко Іваи Дмитрович (?—1680) — кошовий отаман Запорізької Січі, брав участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр., в боротьбі проти турецько-татарських загарбників, виступив проти зрадників гетьманів, які прагнули відірвати Україну від Росії.

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ, ТОМ IX

Львів, 1907, 8-ка, стор. XXIII+144+2. Дитина в звичаях і віруваннях українського нзроду. Матеріали з полудневої Київщини зібрав Мр. Гр., обробив д-р Зенон Кузеля. У Львові, 1907, накладом Наукового товариства імені Шевченка

Вперше надруковано в ЛНВ, 1907, т. 40, кн. 12, с. 548.

Подається за першодруком.

ПРИЧИНОК ДО СТУДІЙ НАД ОСТРОЗЬКОЮ БІБЛІЄЮ

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 80, кн. 6, с. 5—8.

Подається за першодруком.

С. 389. Горський Олександр Васильович (1812—1875) — російський історик, археограф, філолог.

Невоструєв Капітон Іванович (1815—1872) — російський філолог, археограф.

Смотрицький Герасим Данилович (?—1594) — український письменник і педагог.

С. 390. Вельгаузен Юліус (1844—1918) — німецький буржуазний історик, дослідник давньої історії євреїв і середньовічної історії арабів.

С. 391. ...по зруйнуванні Єрусалима римлянами.— В 63 р. до н. е. Єрусалим був загарбаний римлянами. В 70 р. н. е. під час придушення повстання в Іудеї Єрусалим було зруйновано.

С. 392. ...передмову до четвертого тому моїх «Пам'яток».— Йдеться про передмову до видання: Пам'ятки українсько-руської мови, видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. Апокрифи і легенди з ук-

раїнських рукописів. Апокрифи старозавітні зібрав, упорядкував і пояснив д-р Ів. Франко. Львів, 1896.

Сушко Олександр (1880—?) — український історик, мистецтвознавець буржуазно-націоналістичного напряму.

С. 398. Гункель Йоганн-Фрідріх-Герман (1862—?) — німецький теолог, професор Гессенського університету.

Г. БАРАЦ. О БИБЛЕЙСКО-АГАДИЧЕСКОМ ЭЛЕМЕНТЕ В ПОВЕСТЯХ И СКАЗАНИЯХ НАЧАЛЬНОЙ РУССКОЙ ЛЕТОПИСИ

(«Україна», 1907 р., кн. III, ст. 362—382, кн. IV, ст. 41—60, кн. VI, ст. 314—346)

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 80, кн. 6, с. 207—210.

Подається за першодруком.

С. 402. ...найстарший літопис...— Мова йде про найдавніше літописне зведення, закінчення якого припадає на кінець 30-х — початок 40-х років XI ст.

...аж до смерті Володимира.— Мова йде про Володимира Святославича — великого князя київського.

Голубинський Євгеній Євстигнійович (1884—1912) — історик російської і південнослов'янських церков, дослідник слов'янських культур.

Малишевський Іван Гнатович (1828—1897) — український та російський історик церкви, славіст-історик.

С. 403. Ламанський Володимир Іванович (1833—1914)— російський історик, філолог, етнограф і громадський діяч.

С. 404. Аль-Бекрі (?—1094) — арабський письменник, автор творів з філософії, богослов'я, медицини, географії та історії. В його книзі «Шляхи і країни» є відомості про східних слов'ян та їх сусідів.

Масуді (кінець IX ст.— 956) — арабський історик, географ, мандрівник.

Лаврентіївський літопис — пергаментний рукопис. Містить копію літописного зведення 1305 р., складену 1377 р. невідомим переписувачем під керівництвом ченця Нижегородського Печерського монастиря Лаврентія за списком початку XIV ст. Починається «Повістю временних літ» і закінчується зведенням, відомим під назвою великокнязівського Володимирського зведення 1305 р.

...по поученню Мономаховім...— тобто по «Повчанню» Володимира Мономаха (1053—1125), великого князя київського (1113—1125), державного і політичного діяча Давньої Русі, письменника. У вміщеному в Лаврентіївському літописі «Повчанні» Володимир Мономах засуджував князівські міжусобиці і закликав до об'єднання давньоруських земель.

С. 405. Гагада (буквально переказ, повістування) — ритуальний звичай віруючих євреїв читати в пасхальний вечір повіс-

твування про ісход євреїв з Єгипту. Книги, в яких зібрані ці перекази історичного та легендарного змісту, називаються також гагадами. Перша Гагада була надрукована в Італії біля 1505 р., до того існували рукописні списки.

...апокрифічне «Слово» Мефодія Патарського...— Мова йде про «Слово о царствіи язык в послѣднія времена и скончаніе от перваго человѣка до скончанія вѣка» — пам'ятку візантійської літератури, яка була відома серед слов'ян, зокрема і в Давній Русі.

Мефодій Патарський (?—312 р.) — візантійський церковний письменник, автор полемічних творів, спрямованих проти поганських та єретичних учень.

...традиція про Володимира й Рогніду.— Мова йде про великого князя київського Володимира Святославича та полоцьку княжну Рогніду — історичних прототипів однойменних билинних та літописних образів.

DR GUSTAVE COHEN.
GESCHICHTE DER INSCENIERUNG
IM GEISTLICHEN SCHAUSPIELE
DES MITTELALTERS
IN FRANKREICH

Ins Deutsche übertragen von Dr Constantin Bauer.
Leipzig, 1907, стор. 256.

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 80, кн. 6, с. 210.

Подається за першодруком.

С. 406. Містерія — популярний жанр середньовічного релігійного театру в Західній Європі. Зародився і розвинувся з літературної драми; остаточно сформувався в XIV ст. і свій розквіт пережив у XV—XVI ст. Сюжети в містеріях (як і тематика) були традиційно релігійні; брали їх переважно з Біблії, але часто трактували в побутовому плані. Окремі частини містерій чергувалися з інтермедіями.

WACŁAW Z POTOKA POTOCKI.
OGRÓD FRASZEK, WYDANIE
ZUPEŁNE ALEKSANDRA BRÜCKNERA

Том I, стор. XXXII+586, т. II,
стор. XXV+549.

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1907, т. 80, кн. 6, с. 222—224.

Подається за першодруком.

С. 407. «Argenida» — віршова переробка французького прозового роману Барклая...— Йдеться про віршований роман польського поета Вацлава Потоцького

«Історія про Аргеніду, королеву сіцілійську». В основу цього роману покладено твір французького поета Беркле Джона (1582—1621), що писав латинською мовою, «Argenis», в якому подається опис тогочасних звичаїв, зокрема французького двору.

С. 408. Аріанство — течія в християнстві, засновником якої був александрійський священик Арій (помер 336). Аріанство заперечувало церковний догмат про єдиносутність бога-отця і бога-сина (Христа), оскільки останній як творіння бога-отця є нижчим за нього. Мало місце в Польщі. Було відоме на Україні. В Чернігові, Проскурові, Хмільнику, Гощі та інших містах до середини XVII ст. існували аріанські школи.

С. 409. ...втеки польського війська під Пилявцями... — Пилявецька битва 1648 р. — переможна битва селянсько-козацького війська, очолюваного Богданом Хмельницьким, з польсько-шляхетською армією під містечком Пилявці (тепер с. Пилява Летичівського району Хмельницької області).

МАНІФЕСТ «МОЛОДОЇ МУЗИ»

Вперше надруковано в газ. «Діло», 1907, № 263, 6.XII, с. 1—2.

Подається за першодруком.

Борючись за утвердження і розвиток реалізму й ідейної насиченості літератури, Франко гостро виступав проти декадентсько-модерністських тенденцій, занепадництва й аполітизму. Коли в 1907р. був опублікований маніфест модерністської групи львівських літераторів — «Молода муза», куди входили П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий, С. Чарнецький, С. Твердохліб, О. Луцький, В. Бирчак, М. Яцків та інші, І. Франко зразу виступив із цією статтею. У ній він нищівно висміяв теоретичні настанови автора маніфесту О. Луцького. Франко розкрив реакційну, антинародну суть декадентства, його рабське схиляння перед розтлінною, занепадницькою культурою, зокрема перед філософією Ніцше. З обуренням пише Франко про зверхнє ставлення декадентів до реалістичної творчості Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Карпенка-Карого, показує абсурдність їх претензій на роль нової сили в літературі.

С. 410. Я тоді з повною симпатією відгукнувся на сю нову появу...— І. Франко має на увазі свою рецензію на збірку В. Пачовського «Розсипані перли», яка була надрукована в ЛНВ, 1902, т. 17, кн. 1, с. 33—48. Ця рецензія подається в 33-му томі нашого видання.

С. 411. Ібсен Генрік (1828—1906) — норвезький драматург.

Метерлінк Моріс (1862—1949) — бельгійський письменник, один із основоположників декадентської символістської драматургії в європейській літературі.

Бодлер Шарль (1821—1867) — французький поет. Брав участь в революції 1848 р. Визнання несправедливості буржуазного світу, симпатія до знедолених поєднуються в творах Бодлера з декадентськими настроями.

С. 412. Франс Анатоль (справжнє ім'я і прізвище Жак-Анатоль Тібо; 1844—1924) — французький письменник.

С. 413. Кобилянська Ольга Юліанівна (1863—1942) — українська письменниця демократичного напряму.

...перше її оповідання, написане для «Першого вінка»...— Мова йде про оповідання О. Кобилянської «Людина», яке було написане 1886 р. німецькою мовою і надіслане для апробації з метою опублікування його в перекладі на українську мову в українському жіночому альманасі «Перший вінок», що був виданий у Львові 1887 р. Наталією Кобринською за безпосередньою участю І. Франка.

С. 414....на підставі мого реферату...вона одержала австрійську літературну премію...— Мова йде про лист І. Франка до В. Ягича від 8.XI.1903 р. який знаходиться в Загребській університетській бібліотеці (Югославія) у фондах В. Ягича, № 4535. Текст цього листа вперше надрукував Мар'ян Якубець в статті «Іван Франко і Ватрослав Ягич» («Slavia orientalis», 1959, № 2—3). У перекладі українською мовою надрукований у виданні: Ольга Кобилянська в критиці та спогадах, К., 1963, с. 100—102. Лист був написаний на прохання В. Ягича, який 16 жовтня 1905 р. просив повідомити про О. Кобилянську, претендентку на отримання літературної премії за 1905 р.

...що той талант тепер значно поблід і осла б.— Твердження Франка було викликане тією обставиною, що на початку 1900-х років у творчості О. Кобилянської виявилися деякі тенденції, які йшли від настанов модернізму («Акорди», «Хрест», «Місяць» та ін.). Проте в наступні роки письменниця написала визначні реалістичні твори («У неділю рано зілля копала», «Через кладку», «За ситуаціями»).

НОВЕ ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКА

Вперше надруковано в газ. «Діло», 1907, № 269, 13.XII, с. 1.

Подається за першодруком.

С. 418. Сими днями вийде у Львові накладом Наукового товариства імені Шевченка книжка, що мусить відтепер стати основою всіх дальших студій над поезією нашого безсмертного Кобзаря...— Йдеться про перший том двотомного видання: Твори Тараса Шевченка. Кобзар (1838—1847), виданий під редакцією Івана Франка. Львів, 1908.

В архіві петербурзького колишнього департаменту поліції знайдено цілий том Шевченкових творів...— Йдеться про рукописну збірку Шевченкових творів 1843—1845 рр. під назвою «Три літа», яка в даний час зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 1, № 73).

С. 419. ... в львівськім виданні...— Йдеться про видання: Поезії Тараса Шевченка в двох томах. Львів, 1867, накладом К. Сушкевича.

...у Романчуковім...— Йдеться про видання за редакцією Юліана Романчука: Поезії Тараса Шевченка. Львів, 1902.

...його арештування дня 5 цвітня 1846 року...— Насправді Шевченко був заарештований 5 квітня 1847 р.

С. 420. «Посланіе живим і мертвим».— Йдеться про твір Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіе».

С.421. Поема «Черниця Мар'яна» дійшла до рук Куліша у формі першого брульйона, писаного олівцем...— Мова йде про автограф «Мар'яничерниці», надісланий Шевченком О. Корсуну для публікації в «Снопі». Згодом автограф потрапив до П. Куліша. За ним П. Куліш уперше опублікував поему без вступу і зі своїми поправками в журналі «Основа» (1861, № 9). Автограф зберігається в ІЛ (ф. І, № 24).

Корсун Олександр Олексійович (1818—1891) — український поет-романтик, видавець. У 1841 р. видав альманах «Сніп». У січні 1842 р. Шевченко надіслав Корсуну для опублікування в другій книжці альманаху «Сніп» уривки з поеми «Мар'яна-черниця» й вірш «Вітер з гаєм розмовляє». Однак друга книжка «Снопа» не вийшла з друку.

ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ РУСЬКОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ ЗБИРАННЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Вперше надруковано в газ. «Діло», 1907, № 277, 24.XII, с. 2—3.

Подається за першодруком.

С. 422. Смаль-Стоцький Степан Осипович (1859—1938) — професор Чернівецького університету, філолог, культурно-громадський діяч на Буковині буржуазно-націоналістичного спрямування.

Левицький Модест Олександрович (1873—1927) — український музичний діяч, диригент. Засновник і керівник хорового товариства «Буковинський боян» (1899—1916) та першої на Буковині української музичної школи ім. М. Лисенка в Чернівцях (1904—1916).

Колесса Філарет Михайлович (1871—1947) — український радянський фольклорист, музикознавець, літературознавець і композитор, академік АН УРСР (з 1929 р.).

ЯК ТВОРИЛАСЯ СЛОВ'ЯНСЬКА МІФОЛОГІЯ

Вперше надруковано німецькою мовою в журн. «Archiv für slavische Philologie», 1907, Bd 29, с. 97—105, під назвою «Wie man slavische Mythologie macht». Існує окремий відбиток першодруку.

Подається за першодруком в українському перекладі.

С. 427. ...з коментарем Потебні («Объяснения», II, с. 619—620).— І. Франко посилається на працю О. По-

тебні «Объяснения малорусских и сродных народных песен. Т. II. Колядки и щедровки». Варшава, 1887.

Зморський Роман (1822—1867) — польський поет.

Каллаш Володимир Володимирович (1866—1919) — російський літературознавець, бібліограф.

... у додатку до своєї праці «Разыскания в области русского духовного стиха» присвятив їй відомий «Экскурс про Иггдразил». — Йдеться про одну із частин праці О. Веселовського «Разыскания в области духовного стиха», яка була видана 1889 р. в Петербурзі. Процитований Франком уривок знаходиться на с. 351—353 дослідження О. Веселовського.

С. 429. Галятовський Іоаникій (?—1688) — український письменник, громадсько-політичний і церковний діяч. Автор збірок проповідей «Ключ разумѣнія....» (1659 і 1660, Київ; 1663 і 1665, Львів) та інших творів (оповідань, трактатів). Обстоював необхідність збройного захисту слов'янських народів від турецько-татарських загарбників. Його богословсько-полемічні твори, написані тодішньою українською книжною і польською мовами, спрямовані проти католицизму, унії, магометанства. Галятовського вважають теоретиком схоластичної проповіді, його трактат «Наука, албо Способ зложеня казаня» (ввійшов до зб. «Ключ разумѣнія...») відіграв важливу роль у розвитку літератури XVII — початку XVIII ст.

Бутлер Вальтер (?—1634) — німецький військовий діяч. Брав участь у Тридцятилітній війні (1618—1648).

Жолтовський — мова йде про Жолкевського (Жулкевського) Станіслава (1547 — або 1550 — 1620) — польського державного діяча і полководця.

Кальнофойський Афанасій (перша половина XVII ст.) — чернець Києво-Печерського монастиря, автор книги житій-чудес польською мовою «Teraturgema» (1638).

С. 430. Прахов Андріан Вікторович (1846—1916) — український та російський мистецтвознавець, професор. Викладав історію і теорію мистецтва у Петербурзькому (1873—1887 та з 1897) і Київському (1887—1897) університетах та Петербурзькій Академії мистецтв (1878—1887).

С. 431. Мазовія — історична область Польщі в середній течії Вісли і нижній течії Нарева і Бугу.

Гроза Александр Кароль (1807—1875) — польський поет і драматург, представник «української школи» в польській літературі.

С. 432. ... мною й опублікований у четвертому томі моєї збірки апокрифів («Пам'ятки», IV, с. 420—428) ...— тобто у кн.: Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Т. IV. Апокрифи есхатологічні. Львів, Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1906. Ця збірка апокрифів вийшла як IV том серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури», яку видавала археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка.

ПРИЧИНКИ ДО КРИТИКИ ДЖЕРЕЛ ДЕЯКИХ СТАРОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК

Вперше надруковано німецькою мовою у журн. «Archiv für slavische Philologie», 1907, Bd 29, с. 282—304, під назвою «Beiträge zur Quellenkritik einiger altrussischer Denkmäler» з такою приміткою за підписом В. Ягича: «На сьогоднішній день було зроблено чимало спроб підійти до пісні про Ігоря в усіх її частинах, так що й д-р Іван Франко, безперечно, має право висловити свою суб'єктивну думку про цю пам'ятку. Якби смаки і склад думок людей XII—XIII ст. повністю були такими, як наші, то автор, безумовно, мав би право не тільки попікнути пам'ятку в її теперішньому вигляді, але й показати, як її зробити кращою. Своїми запереченнями автор так і не довів, що «Слово» справді є не чим іншим ніж зібрана з багатьох пісень компіляція». Існує окремий відбиток першодруку.

Автограф зберігається в архіві І. Фраика (ІЛ, ф. 3, № 812). Між автографом і першодруком є несуттєві розбіжності.

Подається за першодруком в українському перекладі.

С. 437. Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920) — російський мовознавець, історик давньоруської літератури, дослідник давньоруського літописання, академік Петербурзької АН (з 1897 р.).

С. 442. Щепкін Євген Миколайович (1860—1920) — російський історик, професор. Автор праць про давньоруське літописання, зовнішню політику Росії XVIII ст. та по історіографії.

Шлецер Август-Людвіг (1735—1809) — німецький історик, статистик, публіцист, філолог. У 1761—1767 рр. працював у Росії. У 1768—1809 рр. професор Геттінгенського університету. Автор праць з історії давньоруського літописання, всесвітньої історії, джерелознавства.

Міклошич Франц (1813—1891) — австрійський і словенський мовознавець, основоположник порівняльної граматики слов'янських мов.

Леже Луї (1843—?) — французький славіст та історик.

С. 443. Амартол Георгій — візантійський історик IX ст. Автор хроніки всесвітньої історії. Цей твір Амартола — одне з джерел початкової частини «Повісті временних літ».

Малала Іоанн (бл. 491—578) — візантійський історик другої половини VI ст. Написав всесвітню хроніку у 18 книгах, яка починається з легендарної історії єгиптян і доведена до 563 р. Його хроніка поряд з казковими елементами містить цінний матеріал з історії Візантії. Давньоруські літописці користувалися хронікою Малали як одним із джерел з всесвітньої історії.

С. 444. ... трьох київських братів...— Мова йде про Кия, Щека і Хорива, які, за переказом, наведеним у «Повісті временних літ», були разом з своєю сестрою Либіддю засновниками Києва. Легенда ця має історичну основу.

Константин VII Багрянородний, Порфирородний (905—959) — візантійський імператор (з 913 р.) з Македонської династії, письменник. За його правління, внаслідок походів 941 і 944 рр. київського князя Ігоря на Візантію, 944 р. було укладено торговельний договір з Київською Руссю.

С. 446. Симеон (?—927) — болгарський князь (893—925) та цар (925—927). За його правління Перше Болгарське царство (681—1018) досягло найбільшого територіального розширення (у війнах з Візантією) і могутності.

С. 450. ...видання О. Огоновського.— Мова йде про видання: *Emil Ohonovśkyj.* Slovo o polku Igoreve. Lwów, 1876.

С. 451. Тмутаракань, Тмуторокань, Таматарха, Маторха — давньоруське місто, столиця Тмутараканського князівства. Існувало на території сучасної станиці Таманської Краснодарського краю. У кінці 11 ст. Тмутаракань загарбали половці, потім Візантія, в XIII ст.—генуезці, а згодом — Золота Орда. В XV ст. — генуезька колонія, в кінці XV ст. її зруйнували турки й татари.

СЛОВО ПРО ЗБУРЕННЯ ПЕКЛА

УКРАЇНСЬКА ПАСІЙНА ДРАМА

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1908, т. 81, кн. 1, с. 5—50.

В архіві І. Франка (ф. 3, № 709) збереглися уривки автографа статті.

Подається за першодруком.

С. 455. ...в липневій і серпневій книжках статтю п[ід]з[аголовком] «Южнорусская пасхальная драма»...— Згадана стаття була надрукована 1896 р. в журналі «Киевская старина», т. 53, кн.6, с. 380—412; т. 54, кн. 7, с. 1—29. Вона подається в 30-му томі нашого видання.

...вийшла також окремим відбитком.— Стаття І. Франка «Южнорусская пасхальная драма» вийшла як окремий відбиток з «Киевской старины» 1896 р.

...збірки новозавітних апокрифів Порфирьєва...— Історик російської літератури, слов'янської апокрифічної писемності Порфирьєв Іван Якович (1823—1890) видав кілька збірників апокрифів, серед них «Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки», «Сборник 2-го отделения Академии наук», який був опублікований 1890 р. в петербурзькому «Сборнике ОРЯС» (т. 52, додаток № 4). Саме його має на увазі І. Франко.

...виданий мною третій том збірки апокрифів...— Мається на увазі третій том праці: Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Ів. Франко, тт. I—V. Львів, 1896—1910 («Пам'ятки українсько-руської мови і літератури»). Третій том, в якому вміщені новозавітні апокрифи (апокрифічні діяння апостолів), був виданий 1902 р.

Свистун Пилип Іванович (1844—1916) — український громадський діяч «москвофільського» напряму. Автор праць з історії Галичини.

С. 457. «Основа» — перший український громадсько-політичний і літературно-мистецький щомісячний журнал ліберально-буржуазного напряму, виходив в 1861—1862 рр. в Петербурзі.

С. 460. «Ватра» — літературно-науковий збірник, присвячений пам'яті Т. Шевченка і 24-річчю літературної діяльності Ю. Федьковича. Вийшов 1887 р. в Стрию.

... в третім томі «Розвідок Михайла Драгоманова» в збірн(ику) філологічної секції, т. VII, стор. 108—116.— Посилання на книгу: Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Т. III. Зладив Павлик. Львів, 1906. Це видання вийшло як 7-й том «Збірника філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка».

... у Чубинського «Труды экспедиции», III ...— Йдеться про видання: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д[ействительным] чл[еном] П. П. Чубинским, т. III, Спб., 1872.

... див. митр(ополита) Євгенія «Описание Киево-Софийского собора»...— Праця, до якої відсилає І. Франко, була видана в Києві 1825 р. Автором її є російський історик, археограф і бібліограф Болховітінов Євфімій Олексійович, в монашестві Євгеній (1767—1837), котрий у дореволюційній літературі значиться як «митрополит Євгеній».

... «Розвідки», III, ст. 113.— Посилання на книгу: Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Т. III. Зладив Павлик. Львів, 1906. Це видання вийшло як 7-й том «Збірника філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка».

С. 461. ... я одержав невеличкий рукописний зошитець, писаний сучасною скорописсю, рукою Фоми Кишка...— Цей зошит зберігається в архіві І. Франка (ф. 3, № 4193).

Куровець Іван (1863—1931) — український громадський діяч ліберально-буржуазного напряму, лікар за фахом.

С. 462. «Наука» — «москвофільська» газета, видавалась протягом 1871—1877 рр. у Коломиї і Львові, в 1877—1893 рр.— журнал, виходив у Відні.

Наумович Іван (1826—1891) — український клерикальний діяч у Галичині, «москвофіл», видавець і журналіст.

... текст М. Кишка, опублікований в «Киевской старине» 1896 р. ...— Йдеться про текст «Слова о буреню пекла», записаний хліборобом Фомою Кишком із села Мостиці Калуського повіту і опублікований І. Франком у статті «Южнорусская пасхальная драма» («Киевская старина», 1896, т. 53, кн. 7, с. 387—402).

С. 483. Нерон Клавдій Цезар (37—68) — римський імператор.

С. 484. ... надрукованого в другім томі моїх «Пам'яток» ...— Йдеться про другий том підготовленого Франком видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів», I—V, Львів, 1896—1910 («Пам'ятки українсько-руської мови і літератури»). Другий том «Пам'яток» був виданий 1899 р.

С. 487. Нікейський собор — перший вселенський собор (з'їзд) вищого християнського духівництва (325 р.). Був скликаний імператором Костянтином у м. Нікеї (Мала Азія). На соборі християнство було офіційно визнано державною релігією Римської імперії. Нікейський собор виробив основи християнського віровчення, так званий символ віри, і засудив аріанство як єресь.

С. 494. ... у досить старій рукописній збірці попа Теслевцьового.— Ця рукописна збірка знаходиться в архіві І. Франка (ф. 3, № 4724).

ЕМІЛЬ КОРИТКО, ЗАБУТИЙ СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЕТНОГРАФ

Вперше надруковано в ЗНТШ, 1908, т. 86, кн. 6, с. 82—122.

Того ж року видано окремим відбитком.

Подається за окремим відбитком.

С. 500. Простослав Мілко — псевдонім Франца Малавашича (1818—1863) — словенського поета, перекладача, критика і публіциста.

Вурцбах Констант (1818—1893) — австрійський поет і літературознавець. Головна праця — 60-томний «Біографічний словник Австрійської імперії» (Відень, 1855—1891).

Крайна — історична область у західній частині Балканського півострова. В давнину її населяли кельти та іллірійці. З кінця VI ст. заселена словенцями. З кінця VIII ст. входила до складу Франкської держави. В другій половині X—на початку XI ст. частина Крайни входила до герцогства Велика Карантанія, решта — до Словенської марки. З 1333 р. перебувала під владою Габсбургів. У 1920 р. більша частина Крайни увійшла до Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р.— Югославія), менша — до Італії. За мирним договором 1947 р. з Італією всю територію Крайни возз'єднано в складі Словенії з СФРЮ

«Časopis českeho Musea» — науковий журнал, що виходив у Празі з 1828 р. під назвою «Časopis Musea královstvi Českeho», а у 1855—1919 рр. під назвою «Časopis společnosi vlasteneckeho Museum v Čechach» як орган чеського музею. Видавався чеською і німецькою мовами.

Рігер Франтішек Ладислав (1818—1903) — чеський славіст, громадський діяч, прихильник ідей чеських «будителів», один із лідерів чеської ліберальної буржуазії.

С. 501. Завілінський Роман (1855—1932) — польський славіст, етнограф і мовознавець.

Прешерн Франц Ксаверій (1800—1849) — словенський поет, представник романтизму. Відіграв важливу роль у розвитку словенської літературної мови.

Томан Лавро (1827—1870) — словенський поет-романтик.

Гай Людевіт (1809—1872) — хорватський поет і громадський діяч. Один із керівників ілліризму, реформатор хорватського правопису.

Равнікар Матевж (псевдонім *Поженчан*; 1802—1864) — словенський збирач народних пісень та інших фольклорних матеріалів. Частину з них опубліковано у збірках Станка Враза та Еміля Коритка.

С. 502. Ілешич Франц (1871—1942) — словенський літературознавець і публіцист, з 1919 р. — професор університету у Загребі. Намагався відродити й модернізувати ілліризм серед словенців.

Смоле Андрій (1800—1840) — словенський збирач і видавець народних пісень. Його фольклорною збіркою (близько 300 записів) користувалися Франц Прешерн, Еміль Коритко і Станко Враз.

Космач Юрій (1799—1872) — словенський поет.

Кастеліц Міха (1796—1868) — словенський поет. Разом з Ю. Космачем видав у друкарні Й. Бласника п'ятитомну збірку Еміля Коритка «Словенські пісні краньського народу».

С. 503. Приятель Іван (1875—1937) — словенський літературознавець.

С. 507. Борковський Олександр (1841—1921) — український публіцист, видавець, журналіст ліберально-буржуазного напряму.

Він подав йому багато відомостей про невдалі проби повстання в Польському королівстві. . .— Мова йде про польське визвольне повстання 1830—1831 рр. Почалося 29 листопада 1830 р. у Варшаві за ініціативою таємного шляхетського військового товариства; було підтримане народними масами. Охопило Польське королівство, Литву, частину України та Білорусії. Було придушене царськими військами в жовтні 1831 р.

. . . товариство вроді того, яке в Литві засноване було Заном . . .— Йдеться про польське таємне студентське товариство «Філомати», яке було засноване 1817 р. у Віленському університеті А. Міцкевичем та польським поетом Томашем Заном (1796—1855), що тоді вчилися в університеті. «Філомати» ставили своїм завданням впливати на громадську думку Польщі, поширюючи передові суспільні і національно-визвольні ідеї. Вони виступали проти феодального ладу, засуджували соціальну нерівність. У 1823 р. товариство було розкрито, його членів заарештовано і вислано до російських губерній.

С. 509. Шпільберг — кріпость біля м. Брно, яка була в XVII—XIX ст. місцем ув'язнення. Тут відбували покарання засуджені на 10 і більше років. З 1855 р Шпільберг перетворився на цитадель Брно і служив для розквартирування військ.

Фердінанд — цісар Австрії в 1838—1848 рр.

С. 515. Іллірія — історична область у північно-західній частині Балканського півострова. В давнину була заселена іллірійцями.

С. 516. Чоп Матія (1797—1835) — словенський філолог, історик літератури і критик. У 1822—1827 рр. жив у Львові.

Водиик Валентин (1758—1819) — словенський поет і діяч національного відродження, просвітитель. Один із основоположників словенської літератури.

С. 518. Враз Станко (1810—1851) — хорватський поет і критик, діяч іллірійського руху. Видав збірку фольклорних матеріалів.

С. 519. Семилітня війна 1756—1763 рр.— війна між Пруссією, Англією та Португалією, з одного боку, і Австрією, Росією, Саксонією, Францією, Швецією, Іспанією і рядом дрібних німецьких країн — з другого. Виникла внаслідок загострення англо-французької боротьби за колонії і зіткнення агресивної політики Пруссії з інтересами Австрії, Франції та Росії.

С. 521. Челаковський Франтішек Ладислав (1799—1852) — чеський поет, славіст, фольклорист.

Штрекель Карел (1859—1 912) — словенський філолог, збирач народних пісень.

С. 531. Паулі Жегота Ігнаци (1814—1895) — польський фольклорист, етнограф та історіограф. Видав збірку «Pieśni ludu polskiego w Galicji». Найзначніша праця Паулі — збірник у двох томах «Pieśni ludu ruskiego w Galicji» (1838—1840) — одна з перших спроб систематизованого видання української народної поезії. У І томі вміщено (латинським шрифтом) українські обрядові та історичні пісні, у ІІ — ліричні, побутові, чумацькі пісні та коломийки.

С. 532. Клюк Ян Криштоф (1739—1796) — польський природознавець.

Юндзіл Станіслав Боніфатій (1761—1848) — польський природознавець.

Шуберт Міхал (1787—1861) — польський ботанік.

Іллірійці — група індоєвропейських племен, які жили в давнину на північному заході Балканського півострова від середньої течії Дунаю до Адріатичного моря (далмати, лібури, істри, яподи та ін). і частково на південному сході Апеннінського півострова (япіги, месапи та ін.). У ІІ—І ст. до н. е. іллірійців завоювали римляни. Нащадками давніх іллірійців деякі вчені вважають албанців. Пам'ятки культури іллірійців збереглися в Австрії, Італії, Албанії, Югославії.

Гундулич Іван (1589—1638) — хорватський поет.

Нарбут Теодор (1784—1864) — литовський історик і публіцист, писав польською мовою. Автор історії Литви в дев'яти томах (Вільно, 1835—1841), написаної з феодально-монархічних позицій. Збирач литовських старожитностей і фольклору.

С. 536. Полевой Микола Олексійович (1796—1846) — російський письменник, журналіст, історик, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1831 р.). Один із перших буржуазних ідеологів у Росії 20—30-х років XIX ст. В галузі естетики — прихильник романтизму. У творах 30-х років показав тяжке життя селян, у повісті «Живописець» — трагічну долю художника за часів кріпацтва. В 40-х роках перейшов на реакційні позиції.

Востоков (справжнє прізвище Остенек) Олександр Христофорович (1781—1864) — російський поет, філолог-славіст, академік Петербурзької АН (з 1841 р.). Своєю працею «Рассуждение о славянском языке» (1820) заклав основи порівняльного історичного слов'янського мовознавства в Росії. Як поет розробляв високі жанри (ода, філософська лірика). Востоков вивчав російський фольклор, збирав матеріал для етимологічного словника.

С. 541. Чечот Ян (1797—1847) — польський і білоруський письменник, фольклорист. Видав кілька збірок білоруських народних пісень в перекладі на польську мову, в яких іноді вміщував власні поезії: «Piosnki wieśniacze znad Niemna» (1837), «Piosnki wieśni acze znad Niemna, Dźwiny» (1839), «Piosnki wieśniacze znad Dźwiny» (1840), «Piosnki wieśniacze znad wiemna Dniepra i Dniestra» (1845), «Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny» (1846).

С. 542. Горчинський Северин (1803—1872) — польський поет-романтик, публіцист, фольклорист і громадський діяч.

Балінський Кароль (1812—1850) — польський літератор.

З а л е с ь к и й Юзеф Богдан (1802—1886) — польський поет, представник «української школи» в польській літературі. Творчість Залеського тісно пов'язана з українським фольклором. В поемах і так званих думках відображав природу й історію України, в деяких — ідеалізував минуле українського народу.

С. 545. І л л і р и з м, хорватське Відродження — громадсько-політичний та культурний рух 30—40-х років XIX ст. у Хорватії та Словенії (Югославія). В умовах розвитку капіталістичних відносин і розкладу феодалізму посилився процес формування хорватської нації, яка перебувала під владою австрійської монархії в межах Угорського королівства. Рух розгортався під керівництвом ліберального дворянства та інтелігенції. Головною метою руху спочатку було літературно-мовне, згодом — політичне об'єднання південних слов'ян, створення «Великої Іллірії» (назва — від іллірійців). Організаційно сформувався 1835 р. навколо газети «Новіне хорватске». В русі намітилися три течії — консервативна, ліберальна (провідна), буржуазно-демократична. Під час революції 1848—1849 рр. в Австрії та Угорщині Хорватія домоглася автономії, було скасовано феодальні повинності, проведено буржуазні реформи. Поразка революції призвела до втрати більшості з цих завоювань. Хорватська буржуазія та дворянство почали орієнтуватися на програму австрослов'янізму.

МАЛЕНЬКІ ЗНАХІДКИ ІЗ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ІСТОРІЇ

Вперше надруковано німецькою мовою в кн.: Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslova Jagića, Berlin, 1908, c. 644—655, під назвою «Kleine Findlinge zur altslavischen Literatur und Geschichte». Існує окремий відбиток першодруку.

Зберігся автограф (ф. 3, № 580). Між автографом і першодруком є незначні різночитання.

Подається за першодруком в українському перекладі.

С. 550. ... п е р е д н а ш и м л ю б и м и м у ч и т е л е м ...— Мається на увазі Ягич Ватрослав Вікентійович.

С. 553. Б о г о м и л и — учасники визвольної боротьби народних мас Болгарії та деяких інших південнослов'янських країн проти феодального гніту (X—XIII ст.), що набрала форми релігійної єресі. На чолі їх спершу стояв священик Богомил (звідси і назва єресі). Богомили доводили, що соціальний гніт є злом, породженим сатаною, селянські повстання — вияв боротьби «добра проти зла». Релігійна форма руху пізніше призвела до перетворення богомилів у мирну секту. З XV ст., після завоювання Болгарії турками, богомили перестали існувати, але їхні погляди і догмати мали вплив на дальший розвиток соціально-релігійних рухів у Західній Європі.

Ї р е ч е к Константин (1855—1918) — чеський вчений-славіст. Професор Празького (1877—1879) та Віденського університетів, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1888 р.).

С. 554. Ю с т и н і а н, Юстін I (483—565) — візантійський імператор (527—565). Провадив політику, спрямовану на реставрацію

рабовласницькнх відносин та встановлення необмеженої влади імператора.

С. 558. ... звелів написати для себе знамените евангеліє...— Мова йде про Остромирове євангеліє— одну з найдавніших пам'яток давньоруської писемності. Зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді.

ПЕРЕДМОВА

[ДО ВИДАННЯ: ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.
КОБЗАР. Т. I (1838—1847)
ВИДАНИЙ ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА ФРАНКА.
ЛЬВІВ, 1908]

Вперше надруковано у вид.: Твори Тараса Шевченка. Кобзар. Т. I (1838—1847). Виданий під редакцією Івана. Франка. Львів, 1908, с. V—X.

Подається за першодруком.

С. 562. ... в Петербурзі під редакцією д. Василя Доманицького ...— Йдеться про видання: Т. Шевченко Кобзар. С.-Петербург, 1907. Це видання здійснило Товариство імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчилися у вищих навчальних закладах Петербурга. Воно було створене в Петербурзі 1898 р. прогресивними діячами російської та української культури для вшанування та увічнення пам'яті Т. Шевченка. В 1905 р. товариство об'єдналося з «Благонадійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книжок».

... після проби з виданням 1867 р. ...— Йдеться про видання: Поезії Тараса Шевченка, тт. 1—2. Львів, 1867.

... двотомне видання Огоновського з р. 1892—93 ...— Йдеться про видання: Кобзар Тараса Шевченка, тт. 1—2. Львів, 1893.

... популярне видання Романчука з р. 1902...— Йдеться про видання: Поезії Тараса Шевченка. Львів, 1902.

... випустило Петербурзьке товариство імені Шевченка нове видання «Кобзаря»...— Йдеться про видання: Т. Шевченко. Кобзар. С.-Петербург, 1907.

С. 563. ... які знайшлися в чернігівському музеї Тарновського ...— Йдеться про шевченківську колекцію українського поміщика Тарновського Василя Васильовича (молодшого; 1837—1899). В. В. Тарновський збирав рукописи Т. Шевченка, автографи, малюнки, офорти і все, що стосувалося поета. На основі зібраних ним матеріалів було створено Музей української старовини в Чернігові, де чільне місце посіла шевченківська колекція з 758 експонатів. У 1897 р. Тарновський подарував її музею Чернігівського губернського земства — тепер Чернігівський державний історичний музей.

Румянцевський музей — йдеться про музей, створений на основі бібліотеки, колекції давніх рукописів, етногра-

фічного та нумізматичного матеріалу, зібраних графом Румянцевим Миколою Петровичем (1754—1826). Музей був заснований в Петербурзі 1831 р., 1861 р. переведений у Москву. Тепер Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна.

...збірник... писаний рукою Лазаревського та з власноручними поправками Шевченка.— Мається на увазі рукописний збірник ранніх творів Шевченка, переписаних знайомим Шевченка І. М. Лазаревським (1836—1887) в кінці 50-х років. Тепер зберігається в ІЛ (ф. 1, № 88).

Мордовець Данило Лукич (1830—1905) — український і російський письменник та історик. У 50—70-х роках стояв на ліберальних позиціях, пізніше в його творчості виявились консервативні погляди.

С.-565. Детальніше передмова враз з покажчиком буде дана при другім томі.— Другий том творів Т. Шевченка за редакцією І. Франка вийшов без передмови і покажчика.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А в т о с у г е́ с т і я — самонавіювання, самовплив на психіку
А м п л і ф і к а́ ц і я — збільшення, нагромадження
А н а л ь ф а б е́ т — неграмотний, невіглас
А п о ф т е́ г м а — короткий дотепний і повчальний вислів, оповідання такого ж характеру
А с е н т е р у́ н о к — рекрутський набір

Б а́ в х б і н д — своєрідний пояс
Б а г а т е л і з у в а́ т и — не надавати значення, нехтувати
Б е з х о с е́ н н и й — безкорисний
Б е ц и́ р к — округ, адміністративний центр, територіальна одиниця австрійського адміністративного поділу
Б р и л ю в а́ н н я — самохизування, намагання вирізнитися
Б р у́ ц а к, б р о́ ц а к — торба, рюкзак
Б у н д з, б у д з — свіжий овечий сир

В а́ р ц а́ б а, в а р ц а́ б — лутка, підвіконня, одвірок; овальна низька кладка сіна
В и к л а р у в а́ н н я — вияснення, з'ясування
В і к т — харч

Г а л а п а́ с — дармоїд
Г а́ ц і — штани

Д е з е́ р ц і я — втеча з війська, відмова від служби в армії
Д е з и д е р а́ т и — побажання, вимоги
Д е к л і н а́ ц і я — відмінювання за відмінками
Д е н у н ц і а́ н т, д е н у н ц і а́ т о р — доносчик
Д е ц е́ н т н и й — пристойний, коректний
Д и г р е́ с і я — відступ, відхилення
Д и с к р е ц і й н и й — той, що діє за власним розсудом; державна влада — право глави держави, уряду, вищої службової особи діяти в певних умовах на свій розсуд; право головуючого в буржуазних парламентах виводити депутатів із залу засідання, накладати на них штрафи
Д і е ц е́ з і я — територія, яка підлягає єпископському управлінню
Д о м і н і й н и й — той, що має або опікає велике земельне чи лісне володіння

Евентуа́льний — можливий у якомусь випадку, за певних обставин
Едука́ція — виховання, освіта
Есенціона́льний — суттєвий

Злісний — лісничий
Зух — завзята людина; молодець, хват

Інгедіє́нція — складова частина якого-небудь з'єднання, домішка
Інсургє́нт — повстанець, учасник повстання
Інте́нція — мета, намір

Ка́вція — завдаток, грошова застава
Кантичка — релігійна пісня; колядка або збірник релігійних пісень (колядок)
Каси́но, казино — клуб військових; гральний будинок або ресторан з естрадними розвагами
Коінцидє́нція — розповсюдження, розголошення
Ко́мерс — комерція
Коиверза́ція — розмова, бесіда
Конверта́ти — неофіти
Конкомітова́ний — уповноважений для полагодження справ і виконання ухвал
Консеквє́нція — результат, наслідок
Конфесійність — віросповідання
Конфра́ти — однодумці
Конципіент — дрібний чиновник у системі судочинства
Кошу́ля — сорочка
Креа́ція — витвір
Крем'янка — кресало
Кстити́ся — хреститися
Ку́стос — охоронець (музею, бібліотеки)

Ланц — ланцюг
Ла́три бити — байдики бити, нічого не робити

Легітима́ція — визнання чи підтвердження законності якого-небудь права або повноваження; документ, який підтверджує це право або повноваження, встановлення особистості, особове посвідчення
Ліци — віжки
Люк, лю́ка — отвір, звичайно з заслонкою, для проникнення вниз, в середину чого-небудь

Маргінес — берег, поле книжки, зошита, рукопису
Марка́нтний — помітний, важливий, видний
Менторува́ти — наставляти, керувати, виховувати, опікати
Мо́здір — тут: міномет, мортира

Найсубтє́льніший — найтендітніший
Негува́ти — заперечувати
Ношала́сія — неуважність

Опінія — громадська думка

Патента́т — той, хто вважається загальновизнаним, справжнім спеціалістом
Пачка́рство — контрабанда
Перегріна́ція — мандрівка
Певфідія — підступність, віроломство
Позірний — уявний, насправді не існуючий
Полегбйки — легенько

По́роне́ний — зрізаний, підтятий, вирачений, загублений

Преділе́кція — нахил

Прелімінарії — попередні, початкові

Пре́сія — натиск, насильство

Прецизійний — високоточний

Пронумерува́ти — тут: передплатити

Пря́чка — пряжка

Раху́ба — лічба, рахування, розрахунок, міркування, неприємний клопіт з ким-, чим-небудь

Резигна́ція — зречення

Репето́рій — перелік, список, реєстр, каталог, опис справ

Реституція — відновлення, поновлення, відбудування

Ри́нов — ринва

Секціонува́ти — розкривати, розпечатувати, розпаковувати, виявляти, показувати, анатомувати

Сенціонува́ти — систематизувати

Суге́стія — вплив на волю і почуття людини, навіювання

Сеце́сія — вихід, відокремлення

Ти́тул — назва

Тісні роки — голодні роки

Толерува́ти — виявляти терпимість до кого-, чого-небудь, терпіти

Транза́кція — угода, що супроводжується взаємними поступками

Фе́рії — канікули, відпустка

Філістер — самовдоволена, обмежена людина з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою; міщанин, обиватель

Філя́ція — залежність між текстами, що повстали з одного джерела

Фінгува́ти — підробляти

Фла́йтух — шомпол

Фо́са — рів

Фрасу́нок — турбота, печаль, клопіт

Харалу́жний — сталь-ний

Хо́пта — бур'ян

Ці́на (цйна) — цинк

Ці́ха — риса

Цло — податок, пошлина

Цюпа́сом — пішки, етапом

Шамота́тися, шемота́тися — ворушитися, возитися, рватися

Шлик — тут: спеціальна шлейка

Шпихлір — громадська комора для збіжжя, гамазей

Шпіцель — донощик, шпигун

Шру́ба — гвинт

Штука́уз — тюрма

Шу́тер — дрібний камінь, щебінь

Шутро́вана доро́га — дорога, покрита щебнем

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

Абіхт Рудольф 368, 369, *635*
Абрамович Д. І. 140, *598*
Аввакум Петрович 208, *613*
Август II 542
Аврамій Смоленський 366
Александр Македонський 153, 501
Александров В. С. 42, 50, *578*
Алчевська Х. Д. *627*
Алчевська Х. О. 270, 272, 273, *627*
Аль Бекрі 404, *641*
Альфонс Педро 20, *571*
Амартол 443, 552, *647*
Андерсен Ганс-Крістіан 278, *629*
Андибер Фесько Ганжа 133, 164, *595*
Андрій Боголюбський 64, *583*
Антін Володиславович (Крушельницький А. В.) 239, 241, *621*
Антоній (монах) 178
Антоній Вінницький (єпископ) 169
Антоній Печерський 385, 448, *639*
Антонович В. Б. 71, 72, 131—133, 159—163, 192, 216, 385, *585*, *595*, *603*, *610*, *639*
Апулей Люцій 18, *571*
Аристофан 117, *592*
Арій *643*
Аріосто Лудовіко 20, *571*
Арістід Публій Елій (Арістінет) 18, *571*
Арнім Людвіг-Іоахім фон 158, 175, 176, *603*, *606*
Артоксеркс II *570*
Аскольд (князь) 403, 444
Афанасій Александрійський 237, *620*

Бадені Казимир *624*
Байрон Джордж-Ноел-Гордон 52, 274, 275, 335, *580*, *628*
Балдвін (князь) 384
Балінський Кароль 542, *652*
Бальдассарре Кастильоне *571*
Бальзак Оноре де 7, *570*
Бальмен Я. П. 60, *582*
Бальмонт К. Д. 28, *573*
Барабаш 164
Баранович Лазар 245, *622*
Барац Г. М. 140—144, 247, 402—405, 434—437, *598*, *641*
Барклай (Беркле Джон) 407, *642*
Барсов Е. В. 121, *593*
Барт Арко 523
Бастугарій 554
Башилов М. С. *582*
Бачинський Богдан 187
Беднарський К. 112, 151, *590*, *600*
Безбородько О. А. 265, *626*
Белармін Роберт 152, *601*
Белей І. М. 190, *610*
Бельовський Август 306, 307, 312, 315, 319, 329, 332, 353, 354, 505, 506, *633*
Бенфей Теодор 117, 205, *592*, *612*
Бернс Роберт 201, *611*
«Бесіда» («Руська бесіда») 239, *621*

Белінський В. Г. *629*
Бєляєв Д. Ф. 36, *576*
Бирчак Володимир 286, *631*, *643*
Бирчак Марійка 286, *631*
Білодід І. К. *632*
Білозерська Л. 54—57, *579*, *581*
Білозерська М. Л. 58—60
Білозерський В. М. 52, *580*
Білозерський М. М. 48, 52, 57, 59, *579*, *603*
Благослав Ян 217, *617*
Бласнік Йосиф 517, 519, 549, *651*
Бляйм Йосиф 382, *639*
Боголюбський Андрій 64, *583*
«Богословский вестник» *575*
Богуславець Іван 72, 73, 133, *595*
Богуславка Маруся 75, 161, 162
Бодлер Шарль 411, 413, *643*
Бодянський О. М. 36, 51, *576*
Боккаччо Джованні 18, 19, *571*
Болховітінов Є. О. (митрополит Євгеній) 460, *649*
Бондар Олекса 74
Борил (цар) 553
Борис Володимирович (князь) 271, 446, 448, 559, 560
Борковськнй-Дунін Александр (Лєшек) 535, 537, *634*
Борковський Олександр 507, *651*
Борковський-Дунін Юзеф 296—298, 312, 320, 321, 324, 329, 332, 333, 335—338, 363, 507, 523, 530, 535, 536, *633*, *634*
Боровиковський Л. І. 51, *580*
Борусовський Іван 274, *628*
Боян 368, 383, 452, 454
Брентано Клеменс 158, 175, 176, *603*, *606*
Брик 506
Бродович Теодосій (Феодосій) 115, *591*
Бруннер Люціан 252, 254
Брюкнер Александр 150, 407, *600*
Брюховецький І. М. 164, *604*
Брячислав (князь) 452
Буассіє Гастон 180
Будзиновський Вячеслав 131—133, 158—164, *595*, *602*, *631*
«Буковина» 31, 183, *574*, *609*, *624*
«Буковинський боян» *645*
Буслаєв Ф. І. 166, *604*
Бутлер Вальтер 429, *646*
Бучинський М. Й. 95, *588*
Бюргер 175

Вагилевич І. М. 40, 113, 296—299, 301—305, 307, 311, 312, 319—324, 326, 332—338, 344, 361—363, *577*, *585*, *591*, *633*, *634*, *638*
Вайгава Арджун 157
Валевський 215
Вальдман 117
Варнава 179, 182, *607*
Варненьчик Владислав 540
Василів Е. *613*
Василь (літописець) 366, 449
Василь Іванович (князь) 168
Василько Ростиславич 366, 449, *635*
Вахнянин А. К. 209, *613*
Вацлав з Олеська (Залеський Вацлав) 114, 148, 230, 370, *591*, *600*, *636*
Велицькнй Клим 388
Вельгаузен Юліус 390, *640*
Венгеров С. П. 278, *629*
Венцький *537*
Венцьковський 205
Верга Джованні 222, *618*
Вергілій Марон Публій 281, *630*
Вергуи Д. М. 28, 30—33, *573*
Вересай О. М. 71, *585*
Верн Жюль 278, *629*
Верхратський І. Г. 209, 422, *613*
Веселовський Олександр Миколайович 41, 157, 247, 425, 427, 428, 432, *577*, *602*, *622*, *646*
Веселовський Олексій Миколайович 157, *602*
«Вѣсна» 98
«Вѣстник» 96
«Вестник Европы» *573*
«Вечерниці» 209, *613*, *624*
Вишенський Іван 245, *622*

Вишневський Міхал 157, 306, 307, *633*
Віглер І. 62
Віндакевич Станіслав 214, 495, *615*
«Вінок» 112
Вінцьковський Дмитро 90, *588*
Вітовт (князь) *615*
Владимиров П. В. 166
Владислав IV Ваза 386, *640*
Владислав II Ягайло 385, *615, 639*
Вовк Ф. К. *637*
Водник Валентин 5, 16, 522, 524, 536, *651*
Возняк М. С. *591*
Войціцький Казімеж Владислав 146, 157, 329, 531, 535—537, 542, *599*
Волконський С. Г. *581*
Володар Ростиславич (князь) 561
Володимир Святославович (Василій, князь) 36, 167, 261, 384, 402, 405, 446—448, 556, 560, 561, *576, 641, 642*
Вольф Михайло 523
Востоков (Остенек О. Х.) 536, *652*
Враз Станко 518, 521, 523, 524, *650, 651*
Всеволод Святославич 555, 560, 561
Всеволод Ярославич 451, 452, 455
Всеслав (князь) 451, 452, 453, 559
Вурцбах Константин 500, *650*
Вяземський П. П. 123, *594*

Гагн Віктор 214, *615*
Гай Людевіт 501, 516—518, 523, 524, 532, 535, 541, 544, 546, *650*
Гайденштейн Рейнгольд 81, *588*
Галаган Г. І. 74, *586*
«Галичанин» 28, *573*
«Галичо-руский вестник» 96, *589*
Галка із Добчиина Анджей 213, *615*
Галятовський Іоаникій 429, *646*
Ганка Вацлав *591*
Гаральд Гардраді (Гаральд Суворий) 368, *635*
Гарасевич Михайло 115, 151, 382, *591*
Гарібальді Джузеппе 222, 223, *618*
Гартель 422
Геббель Йогани-Петер 201, 207, *611*
Гейне Генріх 203, *611*
Гейнріх 549
Гек Корнелій 150, *600*
Гениадій (єпископ) 179, 388, 389
Герберст Бенедикт 151, *601*
Гердер Йоганн-Готфрід 175, 176, *606*
Геродот 69, *584*
Герольд 537
Гете Йоганн-Вольфганг 175, 200, 274, *606, 628*
Гец Леопольд Карл 63, 64
Гладкий И. М. 74, *586*
Глесер 536
Гліб Володимирович (киязь) 261, 448, 558, 559
Глінка М. І. 42, 43, 46—48, *578*
Глогер Зигмунт 125, 126, *594*
Глушкевич М. Ф. 28, 30, *573*
Глюксберг 537
Глязер Рудольф 523, 546
Гнат Голий 596
Гнатюк В. М. 32, 147, 148, 209, 284, 494, *570, 574, 575, 586, 599, 616, 617, 631*
Гнідковський 340, 354
Гоголь М. В. 57, *578*
Головацький І. Ф. 96, *588*
Головацький Я. Ф. 83, 96, 105, 112, 148, 296—298, 320, 323, 334, 335, 337, 338, 344, 427, *577, 588, 590, 591, 600, 638*
Голубииський Є. Є. 402, 403, *641*
Голуховський Агенор 98, 99, 215, *589*
Гомер 90, 176, 203, *611*
Гонта Іван 130, *594*
Гончар Грицько 74
Горацій 223
Гординський Ярослав (Я. А. Г.) 95, 280, 281, *588, 630*
Горленко В. П. 70, *585*

Городинський Богуслав 509, 518
Горський О. В. 389, *640*
Горський-Платонов П. І. 36, *575*
Горчинський Северин 542, *652*
Горький Максим 282, 283, *631*
Готшед Йоганн-Крістоф 207, 246, *612*
Грабовський Міхал 101, 541, *589*
Граділь Ігнатій Ян 217, *617*
Гребан Арнул 487
Гребінка Є. П. 43, 47, *579*
Гречанський Дезідерій 381
Григоріевич Григорій *613*
Григорій (диякон) *604*
Григорій Богослов 178, 367, *607*
Григорій Великий (Двоєслов) 367, *635*
Григорій Чорноризець 367
Григорович Д. В. 279, *629*
Грищенко Федір 75
Грізебах Едвард 175
Грімм Вільгельм 158, *603*
Грімм Якоб 158, 205, 549, *603*, *612*
Грінченко Б. Д. (Чайченко Василь) 50, 201, *580*
Гроза Александр Каролъ 431, 542, *646*
Грозний Іван Васильович (Іван IV) 168, *607*
«Громада» 191, *610*
«Громадська думка» 183, *608*
«Громадський друг» 189, *603*, *614*
Грот Клаус 207
Грушевський М. С. 50, 445, *570*, *575*, *580*
Гулак М. І. 68, 69, *584*
Гулак-Артемовський П. П. 51, *580*
Гункель Йоганн-Фрідріх-Герман 398, 401, *641*
Гундулич Іван 532, 536, 540, *652*
Гурницький Лукаш 20, *571*
Гуровський 508
Гушалевич І. М. 80, 92, 95, *588*
Гюго Віктор 413
Гюнтер 235, 237
Давид Ігоревич (князь) 561, *635*
Данило Галицький (князь) 385, *639*
Данило Заточник 181, 182, 366, *575*
Данило Паломник 263, 366, 384, *626*
Данилович (дяк) 370, *636*
Данилюк 189
Даніфле Генріх-Фрідріх 171, *605*
Данлоп Джон 117, *592*
Д'Аннунціо Габріеле 222, 223, *618*
Данте Алігієрі 185, 203, 484, *609*
Дашкевич М. П. 280, 281, *630*
Де Амічіс Едмондо 222, *618*
Джаган М. 282, *631*
«Дзвінок» 183, *609*
Дзвоновський 220
Дідицький Б. А. 83, 88, 90, 96, 208, 587, *588*
«Діло» 32, 121, 400, *574*, *593*, *624*, *643—645*
Діоклетіан Гай Аврелій Валерій 235, *620*
Дір (князь) 403, 444
Длугош 127
Добженцький Йосиф 505, 506, 507, 508
Добриня Ядрійкович 366, *635*
Добрицький Станіслав 213, *515*
Добровський Йосеф 294, 368, 524, *632*
Добролюбов М. О. 277, *628*
Довбуш О. В. 133, *596*
Довгалевський Митрофан 265, *626*
Довнар-Запольський М. В. 209, *613*
Доленц Яков 501
Доманицький В. М. 372, 373, 421, 562, 563, 566, *629*, *636*, *654*
Дорошенко Дмитро 247, 248, 621, *622*
Достоєвський Ф. М. 411
Дошлий 194
Драгоманов М. П. 62, 70, 71, 73, 81, 111, 131—133, 146, 159, 160—163, 186—192, 216, 245,

249, 250, 251, 280, 281, 372, 426, 460, 461, *581*, *585*, *590*, *595*, *599*, *603*, *609*, *610*, *623*, *630*, *636*, *649*
Драшкович Янко 544
Дреннер Андрій 523
«Друг» 573
Дуб'янський Ілля 43, 44, 47, 49, 51, 58, 59
Дунецький 505, 506, 508
Дутангад 157
Духнович О. В. *589*

Евагрій 179
Евсебій (Евсевій, Евзебій) Памфіл Кесарійський 235, *620*
Енгель Карл 157, *602*
Енгельс Фрідріх *592*
Естрейхер Кароль 125, *594*
«Этнографическое обозрение» 457, *613*
«Етнографічний збірник» 74, 146, 147, 230, 284, 286, *599*, *616*, *619*, *631*
Етцель *629*
Євсевій Александрійський 485, 494

Єлисавета (цариця) 264
Єлизавета Ярославна (князівна) 635
Єрлич Іоахим 158, *603*
Єфрем Переяславський 261, *625*
Єфремов С. О. 242, 272, 416

Жданов І. М. 35—38, *575*
Жебровський (Фелікс Щасний) 151, *601*
Желехівський Є. І. 244
«Живая мысль» 210, *614*
«Живая старина» 297
Житецький П. Г. 65—67, 164, 280, *583*, *630*
«Життє і слово» 71, 73, 164, 461, 462, 491, *585*, *586*, *603*
Жолтовський (Жолкевський, Жулковський) Станіслав 429, *646*
«Журнал министерства народного просвещения» *577*

Забіла В. М. 42—51, 53—58, *578*, *579*, *580*, *581*
Забіла Я. *637*
Завілінський Роман 501, *650*
Заїка Петро 446
Заклинський Роман 121—124, *593*
Закревський В. О. 59, *581*
Залеський Юзеф Богдан 22, 542, *653*
Залізняк Максим 133, *596*
Зан Томаш 507, *651*
Зап Карел Франтішек Владислав 306, 319, 330, *633*
«Записки Наукового товариства ім. Шевченка» 73, 111, 113, 125, 145, 146, 153, 155, 164, 215, 235, 437, *575—577*, *581—586*, *591—593*, *599*, *601—607*, *615—617*, *620*, *624—627*, *632—635*, *637*, *641*, *642*, *648*, *650*
«Записки о Южной Руси» 10, 147, 276, *570*
Заревич Федір 507
«Заря» 268, *627*
Затворник Микита 436, 437
Зендріні Бернардіні 222, *618*
«Зерна» 183
Зизаній С. І. 151, 152, *601*
Зморський Роман 427, 431, *646*
«Зоря» 53, 54, 58, 183, 190, 193, *581*, *609*, *624*
«Зоря галицька» 93, 96—99, 101, 113, 209, *588*, *589*
Зробек Яків 21—27, *572*
Зубрицький Д. І. 79, 83, 115, *586*
Зубрицький Михайло 10, 11, 14, 209, 426, *571*
Зудерман Герман 211, *614*

Іаков Мних 261, 366, 448, *625*
Ібрагім ібн-Якуб 404
Ібсен Генрік 411—413, *643*
Іван Підкова 385, *640*
Іванов 457
Ігор (князь) 161, 368, 369, 444, 445, 450, 451, 453—455, 555
«Известия Отделения русского языка и словесности...» (ИОРЯС) 65, 367, 370, 437, 576, *583*, *598*, *635*, *636*
Ізяслав Ярославич (князь) 452, 559, 560
Іларіон 35, 36, 134, 261, 366, 384, *575*

Ілешич Франц 502, *650*
Ілія (Іоанн) 366, *634*
Іоанн (іерей) 169
Іоанн Дамаскін 178, 181, *607*
Іоанн Златоуст 179, 367, *607*
Іоанн Схоластик (патріарх) *625*
Індаразар (єпископ) 554
Ісіхій 179, *607*

Іречек Йосеф 217, *617*
Іречек Константин 553, *651*

Йосиф II 99, *589*

Каллаш В. В. 427, *646*
Кальнофойський Афанасій 429, 430, *646*
Канчузький Клнмент 169
Капелле Йоганн 523
Карагец 118, 155, 157
Карамзін М. М. 36, *575*
Каратаєв 389
Кардашевський 506, 507
Кардуччі Джозуе 222, 223, *618*
Карманський П. С. 138, 139, 287, *598, 643*
Карпенки 43, *579*
Карпенко Г. Д. *579*
Касирович Ян 194, 211, *611*
Кастеліц М. 502, 549
Катерина II 75
Катков М. Н. *581*
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 9, 206
Келтуяла В. А. 364, 365, *634*
Кибальчич Н. К. *637*
«Киевская старина» 39, 53, 57, 58, 70, 132, 140, 242, 247, 265, 278, 279, 296, 312, 337, 426, 427, 434, 456, 462, 562, *576, 577, 579, 581, 584, 585, 591, 603, 622, 630, 648, 649*
Кирик 366, *634*
Кирило 365, 388, 403, 404, 444, *576*
Кирило Туровський 366, *634*
Кишко Фома 461, 462, *649*
К-ич Олекса 288
Кір Молодший *570*
Кішка Самійло 71, 133, 160, 163, *595*
Клейнмайер Ігнаци Едлен фон 527, 537, 541, 549
Клим Смолятич 366, *634*
Клопшток Фрідріх-Готліб 246, 272, *622*
Клюк Ян Криштоф 532, *652*
Кобилянська О. Ю. 413, 414, 415, *644*
Коваленко Костянтин 75
Колесса І. М. 148, *600, 620*
Колесса О. М. 134, *596*
Колесса Ф. М. 422, *586, 645*
Коллар Яи 537
Кольберг О. Ю. 125, 162, 230, 501, 502, 517, *594, 603*
Комаров М. Ф. (Комар) 53, 54, 57—60, *581*
Конецпольський О. *603*
Кониський О. Я. 372, *611, 637*
Коновчеико Іван 163, 164
Константин VII Багронородний, Порфирородний 444, *647*
Кончак 220, *617*
Копітар Варфоломій 381, 523, 529, *638*
Кордеш Леопольд 549
Коренецький Порфирій 43, *579*
Корж М. Л. 281, *630*
Коритко Еміль 500—511, 513, 515—519, 521—524, 527, 529, 530, 532, 535—537, 540, 541, 546, 548, 549, *650, 651*
Коритко Станіслав 504, 517, 518
Корсун О. О. 421, *645*
Корчевський 74
Космач Юрій 502, *651*
Костецький Платон 97—109, 209, *587, 589, 590*
Костомаров М. І. 68, 69, 164, 190, *584, 610, 636*
Костянтин (імператор) *649*
Котельницький Олександр 281, *630*
Котляревський І. П. 206, 280, 281, *630*
Котляревський О. О. 47, 49, 50, 76, *579, 580*
Котурницький 188
Кохановська (Соханська Н. С.) 279, *629*
Кохановський Петро 20, *571*
Кохановський Ян 20, *571*
Коцінінський Антон 230, *620*
Коцовський Володимир *612*
Кравченко М. С. *585*

Кравченко-Крюковський І. Г. 70, 71, *585, 603*
Краєвський А. *629*
Красінський Зигмунт 205, *612*
Крижановський Арістарх 292
Кримський А. Ю. 267—269, *627*
Кріг 505, 518
Кробат 500, 502, 510
Кропивницький М. Л. 375
Ксенофонт 7, *570*
Кудрицький Е. М. *632*
Кузеля Зенон 238, 248, 387, *621, 640*
Кузьма (Ляхоцький А. М.) 188, *609*
Куліш П. О. 10, 52, 53, 57—59, 65—67, 69, 184, 244, 245, 276, 421, 565, *570, 580, 583, 600, 629, 645*

Комарницький 508, 509
Кун 509
Купош 157
Курбський А. М. 179, *607*
Куровець Іван 461, *649*
Кушнір 164

Лазаревський О. М. 57, 563, *581*
Ламанський В. І. 403, *641*
Левинський Степан 115, *591*
Левитський М. В. 377, *637, 638*
Левицький Йосиф 98, *589*
Левицький Михайло (митрополит) 381, *638*
Левицький М. О. 422, *645*
Леже Луї 442, *647*
Ленін В. І. *612, 638, 655*
Леонович Авраам 326
Леонтович Г. 98
Леопарді Джакомо 134, *596*
Лепкий Б. С. *643*
Лермонтов М. Ю. 88, *226*
Лібрехт Фелікс 117, *592*
Лінда И. *591*
Ліпінський К. Ю. 230, *619*
«Літературно-наукова бібліотека» 7, 61, *570, 582*
«Літературно-науковий вісник» (ЛНВ) 31, 32, 183, 209, 211, 242, 289, 414, *569, 570, 572—574, 578—582, 586, 587, 589, 590, 595—597, 600, 611, 613, 614, 617—620, 623, 627, 628, 630—632, 637—640, 643*
Лобач-Жученко М. Д. 278
Лобода А. М. 265, *626*
Лободовський М. Ф. 65—67, *583*
Лозинський И. І. 381, *638*
Лонгінов М. М. 121, *593*
Ломиковський В. *603*
Лопацінський Гієронім 129, *594*
Лоріс-Меліков М. Т. 375, *637*
Лука Жидята 366, *634*
Лукасевич Ян 503
Лукашевич П. Я. 71, *586*
Лукаш Сазон 74
Лукич Василь (Левицький В. Л.) 53, *581*
Лукіан, 189, *609*
Луцький Остап 136, 287, 410—416, *597, 643*
Лучаковський К. *591*
Людкевич С. П. 230, 231, *619*
Лясота Еріх 220, *618*

М. Кр-ський (Крупський М.) 372, *637*
Маврикій 449
Магадин Трифон 73, *585*
Магнушевський Домінік 328, 331
Мазепа І. С. 51, 75, 164, *580*
Макаровський М. М. 42, *578*
Маковей О. С. *574*
Максим 178
Максимович М. О. 71, 132, 147, *586, 595, 600*
Малала Іоанн 179, 443, 551, 552, 554, *647*
Малиновський Михайло 93, 96, 115, *588*
Малишевський І. Г. 140—143, 151, 402, 403, 435, *598*
Манецькі 136
Мані *605*
Манн Маурицій 215, *616*
Марія Тереза *589*
Марк Твен (Клеменс Самюел Ленгхорн) 61, *582*
Маркевич М. А. 42, 47, 51, *578*
Марко Вовчок (Вілінська, Маркович, Лобач-Жученко М. О.) 69, 204, 206, 276, 279, *628, 629*

Марко Черемшина (Семанюк І. Ю.) 210, *614*
Марков 40
Маркович О. В. 69, 276
Марло 274
Марновий 502
Мартинович П. Д. 70—73, 163, *585, 603*
Мартович Лесь (Олекса Семенович) 210, *614*
Маскевич 542
Масуді 404, *641*
«Матеріали до української етнології» 238, 248
Матій з Грохова 150, *600*
Мацейовський 536
Маус 114
Махар Йозеф 136, *597*
Менандр 179, 182, *607*
Меншиков О. С. 101, *589*
«Мета» *624, 629*
Метелько 501
Метерлінк Моріс 411—413, *643*
Метлинський А. Л. 42, 50, 147, 578, 600
Мефодій 38, 68, 365, 388, 403, 404, 444, *576*
Мефодій Патарський 405, *642*
Мигалевич Іннокентій Одровонж 266
Микешин М. М. *636*
Микола І 68
Микола з Вільковецька 495
Міллер Макс 154
Міклошич Франц 388, 404, 443, 556, 558, 560, 561, *647*
Міліковський 509, 536, 537, 542
Міцкевич Адам Бернард 205, 335, 505, 517, *611, 651*
Могила П. С. 65, *583, 604*
Могильницький А. М. 112, 209, *590*
Могильницький Іван 206, *612*
«Молот» *614*
Мольєр Жан-Батіст 185, 203, *609*
Моне Ф. І. 490, 491, 493
Монастирський Артемон 422
Мономах Володимир 366, 404, 449, 455, *641*
Мор Томас 134, *596*
Морачевський П. С. 65—67, *583*
Мордовець (Мордовцев) Д. Л. 147, 563, *600*
Морі Альфред 171, 172, *605*
Морозов П. О. 157, *602*
Морозовська Христина 75
Морфілл 216
«Московские ведомости» 33, *574*
Мох Р. І. 103, *590*
Моцарт Рафаель 300
Мочульський М. М. 53, *581*
Мр. Гр. (Грушевський Марко) 238, 248, 287, *621*
Мстислав Хоробрий (князь) 556, 557, 559
Мусін-Пушкін О. І. 36, 49, *575*

Навроцький В. М. *588*
Навроцький О. О. 68, 69, 95, *584*
Назаренко І. 77, 78
Наколесник Зенон (Лопатинський Л. В.) 289, 293, *632*
Наполеон І, Наполеон Бонапарт 52
Нарбут Теодор 532, *652*
Народний дім 263, 462
Наталка Полтавка (Симонова Н. М.) 54, *581*
«Наука» 462, *649*
Наукове товариство ім. Шевченка 7, 52, 61, 81, 122, 147, 151, 168, 169, 230, 247, 387, 418, 419, 563, *569, 570, 575, 580, 586, 590, 599, 600, 604, 630, 631, 640, 641, 644, 646*
Науменко В. П. 244, 563, *621, 622*
Наумович Іван 462, *649*
Невоструєв К. І. 389, *640*
Негрі Ада 222, *618*
Некрасов М. О. *629*
Нерон Клавдій Цезар 483, *649*
Нестор 140, 143, 261, 307, 366, 434, 436, 437, 442, 550, *598, 625*
Нечуй-Левицький І. С. 206, 243—247, 414, *622, 643*
«Нива» 624
Никифор (митрополит) 366, *634*
Николаї Христоф-Фрідріх 176, *606*
Никон Чорногорець 437
Нил Синайський 179, *607*

Нікольський М. К. 260, 261, 262, *625*
Ніше Фрідріх 411—413, *643*
Нобель Альфред 223
Новгородець 366
Новиков М. І. 371, 574, *636*
«Новини» 98
«Новое время» *573*
Нос С. Д. 54, *581*

Овсієнко В. 53
Огоновський І. М. 206, *612*
Огоновський Ом. М. 43, 68, 95, 297, 450, 554, 559, 562, 563, *579, 584, 648, 654*
Оковитка Гриць 462
Олег (князь) 403, 444, 447, 555, 559—561
Олександр II *608*
Олексій (імператор) *608*
Олесницькі 209
Олесь Олександр (Кандиба О. І.) 224, 227, 286, 287, *619*
Ольга (княгиня) 444
Онишкевич Г. Д. 40, *577*
Опалінський Кшиштоф 213, *615*
Ор 219, 220, *617*
Орешник Йосиф 501, 523
Оріген з Александрії 37, *576*
Орлов О. Ф. 68, *584*
Осипов М. П. 281, *630*
«Основа» 457, 460, *645, 648*
Оссіан 90, *588*
Оссолінський Юзеф Максиміліан *589*
Острозький В. К. 151, 179, 388, 389, *601*
Острозький Клірик 152, *601*
Остромир 557, *604*
Отвіновський 542
«Отечественные записки» 277, *629*
«Отечественный сборник» *589*
Охорович Юліан 189, *609*

Павлик Г. І. *609*
Павлик М. І. 111, 186, 188, 189, 249, 250, 251, *575, 590, 609, 612, 614, 623, 649*
Павликовський Мечислав 326, *634*
Павшек 516, 517, 521
Падура Тимко 103, *590*
Паливода-Карпенко С. Д. *579*
Палій С. П. 51, 75, 579
Палладій Єленопольський 237, *620*
Панас Мирний 414, 415, *643*
Паніні 205, *612*
Панькевич Юліан 61, *582*
Партицький О. О. 190, 372, *591, 609, 636*
Пасек Ян Хризостом 85, 542, *588*
Паулі Жегота Ігнаци 507, 531, 536, 541, *652*
Паусаніас 442
Пачовський В. М. 287, 410, *631, 643*
Пашковський Кирило 74
Пашук О. 7. *569*
Пекарська Амалія 363
«Переводы лучших иностранных писателей» *629*
Пересада Іван 75
Перетц В. М. 39, 40, 145, 157, 370, 371, *576, 599, 636*
Переходенко Михайло 75
Перікл 7, *579*
Персі Томас 175
«Перший вінок» 413, *644*
Петрарка Франческо 335, *634*
Петрицький М. 150, 383, *600, 639*
Петро Великий 39, 145
Петров М. І. 42—44, 47, 49, 54, *579*
Петров О. М. 68, 69, *584*
Петрушевич А. С. 115, 167, 263, *591, 604*
Писанецький-Ванченко К. *637*
Писаревський П. С. 42, *578*
Піллер 541
Пішель Ріхард 153, 154, 157, *601*
Плавський 536
Платон 7, *570*
Племець Юрій 501
Плоссе Герман-Генріх 238, *621*
Погодін М. П. 305, 331, 357, *633*
Полевой М. О. 536, *652*
Полінський Александр 150, *600*
Полонський Я. П. *636*
Поль Вінценти (Старший Поль) 114, 215, *591, 616*
Поммер 422
Попович Олексій 161

Порей (син Остромира) 557, 560
Порфирьев І. Я. 456, *648*
Посякова Луїза 502
Потебня О. О. 218, 220, 221, 308, 427, *617, 646*
Потій Іпатій 151, 152, *601*
Потоцький Вацлав 20, 164, 407, 408, 409, *571, 642*
Потоцький Микола *603, 637*
Потоцькі 407, *633*
«Правда» 183, *608, 624, 630*
Прахов А. В. 430, *644*
Прешерн Франц Ксаверій 501, 502, 510, 515, 518, 521, 523, 524, 527, 532, 536, 537, 549, *650, 651*
Прислопські 209
Приятель Іван 503, 509, 518, *651*
Простослав Мілко (Малавашич Франц) 500, *650*
«Просвіта» 112, *590*
Прудон П'єр-Жозеф *623*
Прюфер Курт 155, 156, *601, 602*
Публій Овідій Назон 307, *633*
Пулюй І. П. 65, 66, *583*
Пушкін О. С. 88, 200, 372
Пфефель Готліб-Конрад 176, *606*
«Пчела» 177—179, 182, *607*

Равнікар Матевж (Поженчан) 501, 502, *650*
«Рада» 183, 272, *609, 627*
Радивил-Сиротка (князь) 263
Радлов В. В. 157, *602*
Радонезький Сергій *626*
Радченко Зінаїда 209, *613*
Райтер Фріц 207
Ральстон Вільям 131, 216, *595*
Рамбо 216
Рапізарді Маріо 222, *618*
Ратібор 561
Редедя (князь) 556
Рей Міколай 213, *615*
Резанов В. І. 265, *626*
Репнін-Волконський М. Г. 59, *581*
Репніна В. М. 565, *581*
Ржегорж Франтішек 194, *611*
Рильський М. Т. *617*
Рігер Франтішек Ладислав 500, *650*
Рогніда (княжна) 405, *642*
Рогович Гурята (Гурій, Горіон Торгович) 404
Роде Ервін 117, *592*
Розанов С. П. 182, *608*
Роздольський О. І. 230, 231, 422, 461, *619*
Розенфельд Моріс 136, *597*
Роман (князь) 559, *561*
Романчук Юліан 112, 115, 116, 372, 373, 419, 562, *590, 637, 644, 654*
Россоха Тимофій 75
Ростислав (князь) 557, 558
Рошкевич О. М. *613*
Рошкевич-Іванцева М. М. 210, *613*
Руданський С. В. 51, 74, *580*
Рудеш 501
Румянцев М. П. *655*
«Руслан» 32, 95, 97, 289, *574, 588, 630*
Русов О. О. *637*
«Русская старина» 42, *578*
«Русский архив» 68, *584*
«Русскій вестник» 57, *581*
«Руська бібліотека» 40, *577*
«Руська письменність» 112
«Русалка» 539, 542, *624*
«Русалка Дністровая» 112, *590, 639*
Руфін Аквілейський 237, *620*
Рюрик (князь) 445

Сайко Кирило 73
Саккетті Франко 18, *571*
Салтиков-Щедрін М. Є. *629*
Самійленко В. І (Сивенький) 183—185, 193, 199—204, 608, *611*
Сарницький Станіслаз 127, *594*
Сарторі 529
Сахаров І. П. 220, 536, 541, *618*
Свєнціцький І. С. (Е. Святицький) 210, *614*
Свидригайло 385, *639*
Свиньїн П. *629*
Свидзінський Павло 258
Свидзінські 209, 264
Свистун П. І. 324, 363, 456, *648*
«Світ» 190, 286, *610, 631*
Святополк Ізяславич (князь) 448, *635*

Святослав Ігоревич (князь) 383, 443—445, 450—452, 454, 455, 555, 558, 560, *639*
Святослав Ярославович (князь) 179, *607*
Севцький Йосиф (Левитський Йосиф) 382, *639*
Седльницький 505, 509, 510, 516, 517
Сембратович Роман 252, 254, *623*
Семенський Люціан 535, 537, *633*
Семенський Юзеф 126, *594*
Сенкевич Генрік 385, *639*
Серао Матильда 222, *618*
Сервантес де Сааведра *611*
Симеон (князь) *446, 648*
Синкеллос 447
Сирокомля Владислав (Кондратович Людвік) 201, *611*
Ситін І. Д. 270, *627*
Сігват 368
Сікард 509, 510
Сірах (Бен-Сіра, Бен-Сірах) 179, *607*
Сірін Єфрем 245, *622*
Сірко І. Д. 133, 161, 386, *595, 640*
Сіф Симеон *608*
«Січ» 240
Січовий Батько (Трильовський Кирило) 62, *582*
Скальковський А. О. *630*
Скитський І. М. 39, 40
Скоропадський П. П. 47, *579*
«Славянский век» 31—33, *573*
Словацький Юліуш 205, *612*
Слотвінський Костянтин 505
Смаль-Стоцький С. О 422, *645*
Смоле Андрій 502, 526, 527, *650*
Смотрицький Г. Д. 245, 389, *640*
Смотрицький М. Г. 20, 152, *572*
«Сніп» *645*
Собеський Ян 85, *588*
Соболевський О. І. 261, 268, 294, 367, *625, 627, 632, 635*
«Современник» *629*
Сойко І. В. *569*
Сократ 7, 412, *570*
Соломон (цар) 179, *607*
Сперанський М. Н. 177—182, 370, *606, 608*
Срезневська О. І. 297
Срезневський І. Г. 297, 298, *633*
Старицький М. П. 204, 375, *611*
Старовольський Шимон 213, *615*
Стекетті Лоренцо 222, *618*
Стефаник В. С. 210, *614*
Стешенко І. М. 247, 280, 281, 456, *622, 630*
Стороженко М. І. 34, 68, 69, *574, 584*
Студинський К. Й. 79—81, 83, 93, 95, 151, 152, 280, 587, *600, 630*
Сумцов М. Ф. 76—78, 312, *586*
Супрун 133
Суханко 516
Сушкевич К. *644*
Сушко Олександр 392, *641*

Таборський 136
Таласій 179
Танячкевич Д. І. (Будеволя) 186, *609*
Тарковська Н. К. *637*
Тарновський А. *591*
Тарновський В. В. 563, *654*
Тарновський Г. С. 42, 47, 59, *578*
Тарновський Криштоф 541, 563
Тарновський Станіслав 126, *594*
Тассо Торквато 20, *571*
Твердохліб С. А. 287, *632, 643*
Тен Іполіт 7, *569, 570*
Тенчинський Андрій 213
Терлецький О. С. 79, 93, 189, *587*
Тершаківець Михайло 381, 382, 504
Теслевцьовий 494, *650*
Тивонович Іван 252, 253, *623*
Тихонравов М. С. 157, *602*
Тишкевич 504
Тіанеиський Аполлоній 443
Тобілевич І. К. (Карпенко-Карий) 374—380, 414, *637, 643*
Толстой Л. М. 45
Томан Лавро 501, *650*
Томасік 298, 503, *633*
Томашівський Степан 32, *574*
Топольницький 24
«Труды Киевской духовной академии» *598*
Тукалевський Павло 75
Тургенєв І. С. 277, 279, *629, 636*
Туркевич Іоанн 23

Тяпинський (Омельянович) В. М. 65, *583*

Уайльд Оскар 211, *614*
Уейський Корнель 215, *610*
Ужевич Іван 294, *632*
Узенен Герман 174, *605*
«Україна» 242, 243, 247, 248, 402, 434, *577, 621, 641*
Уллепіц 549
Улятовський 504
Уркварт Йосип 523, 527
Устиянович М. Л. 91, 112, 209, *589, 590*

Фаленцький Гнат 115
Фальмерайєр 531
Фаріна Сальваторе 222, *618*
Федоров Іван *583*
Федорович 507
Федорченко Іван 211, 212, *614*
Федькович Ю. А. 72, 210, 274, *586*
Феодосій Грек 366, *634*
Феодосій Печерський 140, 261, 366, 437, 448, *599, 625*
Фердінанд (цісар) 509, 518, *651*
Філарет (Гумилевський Д. Г.) 37, *576*
Філістіон 118
Флавій Йосиф 211, *614*
Флобер Гюстав 211, *614*
Флоринський Т. Д. 33, *574*
Фосс Йоганн-Генріх 176, *606*
Фофанов К. М. 28, *573*
Франко І. Я. (Мирон) 296, 372, 414, 422, 562, *569, 570, 572,* 575, 576, 579—581, 585—587, *589, 591, 597, 599, 601, 603—605, 609—614, 616, 617, 619—622, 625, 628, 630, 632, 633, 636, 637, 643, 644, 646—650, 654, 655*
Франс Анатоль (Тібо Жак-Анатоль) 412, *643*
Фруг С. Г. 28, *573*

Хакет 529
Харов'юк Д. Ю. 210, *614*
Хельчицький Петро *617*
Хмелевський Роберт 328, 331, 332, 353
Хмельницький Б. М. 125, 132, 133, 135, 159, 160, 163, 164, 386, *597, 603, 643*
Хміль 150
Хойнацький А. 289

Хоментовський Владислав 281, *630*
Хоцішевський Юзеф 126, *594*

Цеглинський Г. І. 380, *638*
Цепс Н. 527
Цертелєв (Церетелі) М. А. 216, *616*

Чаговець В. А. 41, *577*
Чалий Сава 133, 164, *596*
Чаплинський 164, *603*
Чарнецький С. М. 287, 386, *631, 643*
Чарторийські *633*
Чекан Семен 75
Челаковський Франтішек Ладислав 521, 523, 524, 527, *651*
Череп-Спиридович А. І. 31, 33, *574*
Чернишевський М. Г. *612*
Чернявські 209
Чечот Ян 541, *652*
Чоп Матія 516, 536, *651*
Чубинський П. П. 209, 460, *612, 649*
Чужбинський (Афанасьєв-Чужбинський) О. С. 42, *578*

Шайнеан 157
Шайноха К. 381, *639*
Шараневич Ізидор 21, 122, *572*
Шахматов О. О. 437, 441, 446, *647*
Шашкевич А. С. *639*
Шашкевич М. С. 112, 113, 381, *577, 588, 590, 591, 638, 539*
Шевирьов С. П. 37, *576*
Шевченко Т. Г. 42, 49—51, 53, 54, 58—60, 69, 134, 191, 192, 200, 203, 204, 206, 212, 271, 372, 373, 415, 418—421, 562, 563, 565, 566, *570, 571, 574, 578, 579, 581, 582, 629, 636, 637, 644, 645, 654, 655*
Шекспір Вільям 92, 93, 118
Шеллі Персі-Біші 134, *596*
Шептицький Андрій 24, *572*
Шерии 115

«Шершень» 183, *608*
Шехович Северин 97, *589*
Шимановський 129
Шиманський Ян 505, 506, 508
Шишацький-Ілліч О. В. 43, *579*
Шіллер Йоганн-Фрідріх 27, 200, 572, 579, *611*
Шлецер Август-Людвіг 442, *647*
Шмідбург 515, 516
Шнебергер 129
Штельцамер 207
Штернберг В. І. 42, 47, *578*
Штрекель Карел 521, *652*
Шуберт Міхал 532, *652*
Шульга 429
Шумлянський Йосип 22, *572, 604*
Шухевич В. О. 148, 209, 422, 423, *600, 613*

Щасний Саламон 148, *600*
Щепкін Є. М. 442, 449, *647*
Щурат В. Г. 112, 113, 150, 209, 263, 264, 383, 386, 422, *594, 600, 613, 626, 639*
«Южный край» 76, *586*
Юнгман 527
Юндзіл Станіслав Боніфатій 532, *652*
Юрій Долгорукий *583*
Юстініан, Юстін I 554, *653*

Яблонський 542
Яворський Василь 254, *624*
Ягич В. В. 294, 295, 414, 433, 503, *633, 640, 644, 647, 651*
Яків де Гарран 403
Якоб Георг 154, 155, 157, *601, 602*
Яковина 461, 462
Яковлєв Андрій 247, 435, *622*
Яковлєв В. В. 140, *598*
Якубець Мар'ян *644*
Якубович 507
Ян II Казімір *597*
Янчук М. А. 209, *613*
Яричевський С. Г. 232, *620*
Ярополк (князь) 447
Ярослав Мудрий 36, 37, *576*
Ярославна (княгиня) 451
Ярослав Осмомисл 122, 384, 448, 451, 452, 556—558, *593*
Ястремський С. В. 188, *609*
Яцків М. Ю. 139, 288, *598, 643*

„Archiv für slavische Philologie" 294, 434, 442, *633, 641, 645, 647*

Bauer Konstantin 406, 483, *642*
Broughton T. 306

„Carinthia" 528, 529
„Carniolia" 500, 521, 549
Cohen Gustave 483, 484
„Časopis českeho Musea" 500, *650*

„Danica illirska" 535
Desaivre L. 315
„Disciplina clericalis" 20, *571*
„Dolopathos" 20, *571*
„Dwutygodnik naukowy" 363
„Dziennik mód paryskich" 335, *634*

Fabricii J. A. 398
„Fliegende Blatter" 288

„Gesta Romanrum" 20, *571*
Günter H. 235, *620*

„Illyrisches Blatt" 501, 511, 515, 523, 547

Kautzsch F. 390, 391, 393, 398
Köhler Reinhold 315
Krajewski J. 328
„Kurjer Lwowski" 194, *611, 637*

„Le Temps„ *629*
Lévy Sylvain 154
„Ljubljanski Zvon" 501, 502, 517

„Magazin d'education et de recréation" *629*
Mone F. J. 490

„Narodne noviny" 535

Orzechowski Konrad Oksza 503
„Ost und West" 515, 532, 536, 548, 549

"Przyjaciel ludu" 539

Reich Hermann 117, 118, *592*
Ritter C. 306
„Ruthenische revue“ 252, 253, 254, *623*, *624*

„Slavia orientalis“ *644*
„Słowiański świat“ 31
„Speculum Exemplorum“ 20, *571*
Syncell T. 312
Štrekelj Karol 522

Tokarski Stanisław 228, *619*

„Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ *616*

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Титульна сторінка збірки В. Самійленка «Україні» з передмовою І. Франка . . . 224—225
2. Титульна сторінка видання, рецензованого І. Франком . . . . . 224—225
3. Автограф статті І. Франка «І. Карпенко-Карий» . . . . . 256—257
4. Автограф статті І. Франка «Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії» . . . . . 256—257

У підготовці до видання 37-го тому брала участь текстологічна комісія у складі: *Бернштейн М. Д.* (голова), *Білявська О. О., Вишневська Н. О., Гончарук М. Л., Полотай А. М., Секарєва К. М.*

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ. СТАТТІ. МАТЕРІАЛИ

Іпполіт Тен. Нариси із старинного світу. 7
Ber parlar gentile 8
«Дудар» і «Епопеї піснь третя» Якова Зробека, пароха з Вертелки 21
М. Ф Глушкевич. Мелодії : Стихотворения 28
Своя своїх не познаша. 31
Микола Стороженко. Нарис історії західноевропейських літератур до кінця XVIII в. 34
Сочинения И. Н. Жданова, том первый 35
В. Н. Перетц. К истории польского и русского народного театра. Несколько интермедий XVII—XVIII столетия . . 39
В. А. Чаговец. Из области народной поэзии (Из летних заметок) 41
Поезії Віктора Забіли 42
Гордон Байрон Чайльд Гарольдова мандрівка . . . 52
До біографії та характеристики В. Забіли 53
Марк Твен. Пригоди Тома Сойера 61
Збірник пісень патріотичних і січових 62
Dr Leopold Karl Goetz. Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands 63
П. И. Житецкий О переводах Евангелия на малорусский язык 65
Н И. Стороженко. Кирилло-Мефодиевские заговорщики 68
Українські записи Порфирія Мартиновича 70
Стара пісня 76
Стара Русь 79
Збірник філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. Т. VII. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. 111

Руська письменність. III. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького. 112
Hermann Reich. Der Mimus. Ein litterar-entwickelungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band, Erster Teil. Teorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwickelungsgeschichte des Mimus. I—II. 117
Herm. Siegfr. Rehm. Das Buch der Marionetten. Ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker 119
Rodolphe de Warsage. Histoire du célebre theéatre liégeois de Marionettes, étude de folklore. 120
Роман Заклинський. Пояснення одного темного місця в «Слові о полку Ігоревім» 121
Zygmunt Gloger. Encyklopedya staropolska ilustrowana 125
Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського 131
Проф. д-р Ол. Колесса. В честь Т. Шевченка 134
Остап Луцький. В такі хвилі 136
Петро Карманський. Ой люлі смутку 138
Г. Барац. Повести и сказания древнерусской письменности, имеющие отношение к евреям и еврейству. I. Два рассказа «Киево-Печерского патерика» 140
В. Н. Перетц. К истории польского и русского народного театра, I—VII 145
Володимир Гнатюк. Коломийки, т. II 147
Д-р В. Щурат. Грюнвальдська пісня (Bogurodzicza dziewicza) Пам'ятка западноруської літератури XIV в. . . . 150
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч[атку] XVII в. 151
R. Pischel. Das altindische Schattenspiel 153
Dr Curt Prüfer. Ein ägyptisches Schattenspiel. . . . 155
Dr Georg Jacob. Erwähnungen des Schattenstheaters in der Weltlitteratur. 3 vermehrte Ausgabe der Bibliographie über das Theater 157
Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського 158
Кінцеві записки в староруських рукописах 166
Hippolyt Delehaye S. J. Les légendes hagiographiques. 171
Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder gesammelt von L. A. v. Arnim und Clemens Brentano 175

М. Н. Сперанский. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты 177
С. П. Розанов. Материалы по истории русских «Пчел» . 182
Володимир Самійленко 183
Передмова [до видання «М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886»] 186
Володимир Самійленко. Проба характеристики 193
Літературна мова і діалекти 205
Ів. Федорченко. Іродіада. Богоблудниця. Поеми . . 211
Stanisław Dobrzycki. Z dziejów literatury polskiej . 213
Dr Wiktor Hahn. Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku 214
Maurycy Mann. Wincenty Pol. Studium biograficzno-krytyczne, tom II. 215
Найстарша українська народна пісня 216
Джозуе Кардуччі 222
О. Олесь. З журбою радість обнялась. Поезії 224
Stanisław Tokarski. Na wzburzonej fali. Powiesc wspolczesna 228
Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XXI 230
Сильвестр Яричевський. Горемир, поетична казка 232
Dr H. Günter. Legenden-Studien 235
Дитина в звичаях і віруваннях українського народу . . . 238
Антін Володиславич. Орли, комедія в 4-х діях . . 239
«Україна», науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал 242
М. Павлик. Михайло Драгоманов і його роль в розвої України 249
Іван Тивонович. Історія заснування «Ruthenische Revue» у Відні 252
Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах. . 255
Николай Никольский. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X—XI в.) . . 260
Д-р В. Щурат. Перегринация или путь до Іерусалиму Данила архимандрыты Коръсуньского данная архимандрыты корсуньского в Бѣлой России 263
В. И. Резанов. Памятники русской драматической литературы. Школьные действа XVII—XVIII в. 265
А. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. . . 267
Поезії Христі Алчевської «Туга за сонцем» 270

Іван Борусовський. Мефістофель в Гетевім «Фаусті» і Люцифер в Байроновім «Каїні» 274
Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка 276
Ярослав Гординський. Причинки до студій над «Енеїдою» І. Котляревського. І часть 280
М. Джаган. Чоловік і життя 282
Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XIX 284
Привезено зілля з трьох гір на весілля. Молода муза, 5 . . . 286
Зенон Наколесник. Невмирака, історична фантазія в одній дії 289
[Граматика слов'яньска Івана Ужевича] 294
До біографії Івана Вагилевича 296
В. А. Келтуяла. Курс истории русской литературы . . 364
А. И. Соболевский. Два русских поучения с именем Григория 367
RudolfAbicht. Das südrussische Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung. . . 368
В. Н. Перетц. Новые данные для истории старинной украинской лирики 370
В. Доманицький. Критичний розслід над текстом «Кобзаря» 372
Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) 374
Українсько-руський архів. Т. III. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. 381
В. Щурат. Історичні пісні 383
Матеріали до історії українсько-руської етнології. Том IX . 387
Причинок до студій над Острозькою бібліею 388
Г. Барац. О библейско-агадическом элементе в повестях и сказаниях начальной русской летописи 402
Dr Gustave Cohen. Geschichte der Inscenierung im Geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich 406
Wacławz Potoka Potocki. Ogród Fraszek. Wydanie supełne Aleksandra Brücknera. T. I 407
Маніфест «Молодої музи» 410
Нове видання Шевченка 418
Перше засідання руської комісії для збирання народних пісень 422
Як творилася слов'янська міфологія 425
Причинки до критики джерел деяких староруських пам'яток. 433
Слово про збурення пекла. Українська пасійна драма . . . 456

Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф 500
Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії . 550
Передмова [до видання: Твори Тараса Шевченка Кобзар. Т. І (1838—1847) Виданий під редакцією Івана Франка. Львів. 1908] 562
КОМЕНТАРІ 567
Пояснення слів 656
Покажчик імен і назв 659
Список ілюстрацій 673

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН
ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Литература и искусство

Тома 26—43

Том 37

Литературно-критические
произведения
(1906—1908)

(На украинском языке)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
В. А. Зіна

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічні редактори
М. А. Притикіна, Г. Р. Боднер

Коректори
В. М. Семенюк, В. М. Божок, Ю. І. Бойчо

Інформ. бланк № 3963

Здано до набору 08.07.82. Підп. до друку 26.07.82. Формат 84 × 108/32. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 21,25. + 2 вкл. Ум. друк. арк. 35,91. Ум. фарбо-відб. 35,91. Обл.-вид. арк. 37,28. Тираж 6750 пр. Зам. 1-261. Ціна 4 крб. 10 коп.

Видавництво «Наукова думка».
252601, Київ, МСП. Рєпіна, 3.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 310057, Харків-57, Донець-Захаржевська, 6/8.